

ŠIAULIŲ VALSTYBINĖ KOLEGIJA

ISSN 2345-0576

ŠIAULIAI STATE COLLEGE

PROFESINĖS
STUDIJOS:
teorija ir praktika

Mokslinių
straipsnių
žurnalas

2014 / 14

PROFESSIONAL
STUDIES:
Theory and Practice

Scientific
journal

ŠIAULIŲ
VALSTYBINĖ
KOLEGIJA

Šiauliai, 2014

PROFESINĖS STUDIJOS:
teorija ir praktika
2014 / 14

Leidžiamas nuo 2005 metų

Žurnalas indeksuojamas
Index Copernicus ir EBSCO duomenų bazėse

Redakcijos adresas:

Aušros al. 40
LT-76241 Šiauliai
Tel. (8-41) 52 37 69
Faks. (8-41) 52 50 91
El. p. leidyba@svako.lt
www.svako.lt

Sudarytoja ir atsakingoji redaktorė / Editor-in-Chief
doc. dr. Natalija Šedžiuvienė
Šiaulių valstybinė kolegija / Šiauliai State College (LT)

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

prof. habil. dr. Stefan Angielski Poviślańska aukštoji mokykla / Powiślański College in Kwidzyn (PL)	Socialiniai mokslai / Social sciences
doc. dr. Zhanna Caurkubule Baltijos psichologijos ir vadybos institutas / Baltic Psychology and Management University College (LV)	Socialiniai mokslai / Social sciences
prof. dr. Algirdas Garalis Šiaulių universitetas / Šiauliai University (LT) Šiaulių valstybinė kolegija / Šiauliai State College (LT)	Socialiniai mokslai / Social sciences
doc. dr. Aina Būdvytytė-Gudienė Šiaulių universitetas / Šiauliai University (LT)	Humanitariniai mokslai / Humanities sciences
prof. habil. dr. Vytautas Gudonis Šiaulių universitetas / Šiauliai University (LT)	Socialiniai mokslai / Social sciences
prof. habil. dr. Audronė Juodaitytė Šiaulių universitetas / Šiauliai University (LT)	Socialiniai mokslai / Social sciences
prof. dr. Roma Kačinskaitė Šiaulių universitetas / Šiauliai University (LT) Šiaulių valstybinė kolegija / Šiauliai State College (LT)	Fiziniai, Socialiniai ir Technologijos mokslai / Physical, Social and Technological sciences
Daiva Matonienė Lietuvos respublikos aplinkos apsaugos viceministrė / Vice-Minister of the Environment (LT)	Socialiniai mokslai / Social sciences
prof. dr. Irina Plotka Daugpilio universitetas, Baltijos psichologijos ir vadybos institutas / Baltic Psychology and Management University College (LV)	Socialiniai mokslai / Social sciences
prof. dr. Laima Sajienė Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University (LT)	Socialiniai mokslai / Social sciences
prof. habil. dr. Krystyna Strzala Poviślańska aukštoji mokykla / Powiślański College in Kwidzyn (PL)	Socialiniai mokslai / Social sciences
prof. dr. Diana Šaparnienė Šiaulių universitetas / Šiauliai University (LT)	Socialiniai mokslai / Social sciences
prof. dr. Teodoras Tamošiūnas Šiaulių universitetas / Šiauliai University (LT)	Socialiniai mokslai / Social sciences
prof. dr. Vaclovas Tričys Šiaulių universitetas / Šiauliai University (LT)	Technologijos ir Socialiniai mokslai / Technological and Social sciences
doc. dr. Vladas Jūra Vaitkevičius Šiaulių universitetas / Šiauliai University (LT)	Biomedicinos ir Socialiniai mokslai / Biomedical and Social sciences
doc. dr. Jolita Vveinhardt Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University (LT)	Socialiniai mokslai / Social sciences
prof. dr. Vilma Žydzūnaitė Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University (LT) Tampere universitetas / Tampere University (FIN)	Socialiniai mokslai / Social sciences

BIOMEDICINOS MOKSLAI

- 8 _____ **PACIENTŲ, SERGANČIŲ METABOLINIŲ SINDROMU, ŽINIOS, PATIRTYS IR GRĖSMĖS JŲ GYVENSĖNOJE**
Vitalija Gerikienė, Eglė Pašviestytė
- 15 _____ **KINEZITERAPIJOS POVEIKIS NEĮGALIŲJŲ, SPORTUOJANČIŲ TINKLINĮ SĖDINT, PETIES ANKŠTUMO SINDROMO GYDYMUI**
Dovilė Janauskaitė, Loreta Bačenskaitė

HUMANITARINIAI MOKSLAI

- 24 _____ **FENOMENOGRAFINIS FILOLOGINĖS IR VERTIMO PRAKTIKOS TYRIMAS**
Reda Baranauskienė
- 30 _____ **ORIGINALAS IR VERTIMAS: PERKĖLIMAS Į KITĄ KALBĄ AR ATKŪRIMAS KITA KALBA?**
Rūta Gavėnavičienė
- 36 _____ **KALBOS KLAIDŲ POKYČIAI SPECIALYBĖS DALYKŲ DĖSTYTOJŲ KALBOJE**
Giedrutė Grigonienė, Aušrinė Peleckienė, Loreta Alešiūnaitė
- 44 _____ **REVIEW OF LITHUANIAN ANATOMICAL TERMINOLOGY**
Nijolė Litevkienė
- 49 _____ **VOKIEČIŲ KALBA IR VOKIEČIŲ FILOLOGIJA LIETUVOJE**
Nijolė Merkienė
- 52 _____ **MOKSLO KOMUNIKACIJOS TOBULINIMO POREIKIS AUKŠTOJOJE MOKYKLOJE: UŽSIENIO KALBŲ DĖSTYMO SPECIFIKA DOKTORANTŪROS STUDIJOSE**
Silvija Rakutienė, Vida Janušaitienė, Sandra Adomaitienė

SOCIALINIAI MOKSLAI

- 60 _____ **TARPDALYKINĖ IR VIDINĖ DALYKINĖ INTEGRACIJA KARIŪNŲ MOKYME**
Algirdas Ažubalis
- 67 _____ **THE SCIENTIFIC IMPORTANCE OF APPLIED RESEARCH IN THE FIELD OF INTEGRATION OF FINANCIAL AND MANAGEMENT ACCOUNTING**
Julija Bojarenko, Inese Vingre-Ruskule
- 78 _____ **SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ ADAPTACIJOS PROFESINĖJE VEIKLOJE TENDENCIJOS**
Remigijus Bubnys, Agnetė Stankutė
- 84 _____ **VERTYBIŲ AKTUALUMAS SLAUGOJE: STUDENTŲ, DĖSTYTOJŲ, SLAUGYTOJŲ NUOMONĖS**
Ričardas Butėnas, Vilma Žydžiūnaitė
- 92 _____ **ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ И ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И РЫНКА ТРУДА ЛАТВИИ**
Жанна Цауркубуле

- 102 _____ LIETUVOS RESPUBLIKOS PENSIJŲ SISTEMOS ANALIZĖ IR JOS REFORMAVIMO POREIKIO PAGRINDIMAS
Edita Dyglytė, Jurgita Karalevičienė
- 115 _____ PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIALISTS IN THE SYSTEM OF LIFELONG EDUCATION FOR SUITABLE DEVELOPMENT
Olga Drako
- 120 _____ ФУНКЦИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННАЯ КОМПЕТЕНТНОСТНАЯ МОДЕЛЬ СПЕЦИАЛИСТА ОТРАСЛИ СВЯЗИ
Алла Дубченок
- 126 _____ SAVIVALDAUS MOKYMO SI STIPRYBĖS IR SILPNYBĖS SAVARANKIŠKAI STUDIJUOJANT SOCIALINIŲ MOKSLŲ MAGISTRANTŪROJE
Ligita Dudinskienė, Vilma Žydžiūnaitė
- 133 _____ ЗНАЧИМОСТЬ УРОВНЯ ОБРАЗОВАНИЯ НА РЫНКЕ ТРУДА
Эльвира Джантотаева, Александр Рубановскис
- 140 _____ LAISVALAIKIO ORGANIZAVIMO SPECIALISTŲ POREIKIS SOCIALINIŲ PASLAUGŲ BEI SVEIKATOS PRIEŽIŪROS INSTITUCIJOSE
Ginta Gerikaitė, Daiva Manukian, Nida Vaitiekienė
- 148 _____ AKADEMINĖS BENDRUOMENĖS VAIDMUO DIDINANT VISUOMENĖS INFORMUOTUMĄ APIE EUROPOS SĄJUNGĄ
Auksė Grabažienė, Irena Klimavičienė, Virginija Piligrimienė
- 156 _____ EDUKACINĖS APLINKOS KŪRIMO GALIMYBĖS DIRBANT SU SKIRTINGOS KULTŪROS STUDENTAIS: STUDENTŲ IR DĖSTYTOJŲ POŽIŪRIS
Dalija Gudaitytė, Loreta Alešiūnaitė, Rima Jezukevičienė, Sigita Morkevičienė, Silvija Rakutienė, Laura Raščiauskaitė
- 161 _____ SAVARANKIŠKO DARBO REIŠMĖ STUDENTŲ MATEMATINIŲ KOMPETENCIJŲ PLĖTOJIMUI
Judita Jonuševičienė, Odeta Navardauskienė, Rasa Nutautienė, Lina Dreižienė
- 169 _____ SKURDO IR SOCIALINĖS ATSKIRTIES MAŽINIMO BŪDAI SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMOSE
Jolanta Kasnauskienė, Aldona Šumskienė, Ieva Kovalčiukaitė
- 181 _____ PROBLEMINIO MOKYMO SI SISTEMA LIETUVOS SVEIKATOS MOKSLŲ UNIVERSITETE: STUDENTŲ POŽIŪRIS
Liudmila Kirikova, Raimonda Brunevičiūtė, Loreta Alešiūnaitė
- 187 _____ VIEŠASIS INTERESAS: SĄVOKOS DAUGIAREIŠMIŠKUMAS, UŽTIKRINIMO VIETOS SAVIVALDOJE GALIMYBĖS SAVIVALDYBIŲ ADMINISTRACINĖS PRIEŽIŪROS ASPEKTU
Violeta Kiurienė
- 194 _____ VIEŠOSIOS BIBLIOTEKOS ĮVAIZDIS VARTOTOJŲ POŽIŪRIU: KĖDAINIŲ RAJONO SAVIVALDYBĖS M. DAUKŠOS BIBLIOTEKOS ATVEJIS
Gintarė Kulbeckienė, Violeta Stasėnaitė, Inga Jankauskienė
- 203 _____ ŽMOGIŠKŲJŲ IŠTEKLIŲ ADAPTACIJOS IR SOCIALIZACIJOS ORGANIZACIJOJE TEORINIAI METMENYS
Neringa Lengvenienė, Žaneta Kavaliauskienė
- 217 _____ INFORMACINIŲ IR KOMUNIKACINIŲ TECHNOLOGIJŲ POVEIKIS ŽINIASKLAIDOS LAUKUI
Tadas Litevka

- 225 _____ HUMAN FACTOR IN THE MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS DURING THE CRISIS CONDITIONS
Wiktor Morohin, Aleksandrs Rubanovskis
- 233 _____ КАЧЕСТВО ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТА КАК ОБЪЕКТ УПРАВЛЕНИЯ
Артур Пташук
- 238 _____ THE CONCEPT OF PROFESSIONAL COMPETENCE
Natalja Ramanovskaya
- 243 _____ KŪNO KULTŪROS STUDENTŲ DISCIPLININIS IDENTITETAS KETINIMO TĘSTI STUDIJAS ASPEKTU
Giedrė Judita Rastauskienė, Edita Vainienė, Lina Danilevičienė
- 253 _____ ОПТИМИЗАЦИЯ СЕТИ ПОЧТОВОЙ СВЯЗИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЗНАЧЕННОГО ОПЕРАТОРА ПОЧТОВОЙ СВЯЗИ
Елена Романова, Лидия Михинова, Татьяна Таболич
- 261 _____ ЛОГИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПРОЦЕССУ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТА
Оксана Сапун, Анатолий Новиков, Николай Буснюк
- 267 _____ KLIENTŲ APTARNAVIMO KOKYBĖ: ŠIAULIŲ MIESTO MAŽMENINĖS PREKYBOS TINKLO ATVEJIS
Ligita Šalkauskienė, Rūta Poželaitė
- 274 _____ SCENARIJŲ METODIKOS TAIKYMAS VERSLO STRATEGINIŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIME
Erika Švedaitė
- 279 _____ COMPARATIVE ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE BALTIC STATES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION
Zhanna Tsaurkubule
- 288 _____ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДООХРАННОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ
Татьяна Жигadlo
- TECHNOLOGIJOS MOKSLAI
- 295 _____ BIOLOGIŠKAI SKAIDŽIŲ ATLIEKŲ SUSIDARYMO GRŪDŲ PERDIRBIMO ĮMONĖJE TYRIMAI
Violeta Petraškienė

PACIENTŲ, SERGANČIŲ METABOLINIŲ SINDROMU, ŽINIOS, PATIRTYS IR GRĖSMĖS JŲ GYVENSENOJE

Vitalija Gerikienė

Šiaulių valstybinė kolegija
Lietuva

Eglė Pašviestytė

Lieporių šeimos gydytojų centras
Lietuva

Anotacija

Straipsnio tikslas – išanalizuoti pacientų, sergančių metaboliniu sindromu (toliau – MS), žinias apie MS, jų patirtis ir galimas grėsmes šio sindromo prevencijoje. Taikytas kokybinis tyrimas: pusiau struktūrizuotas interviu, kurio metu buvo apklausti 6 pacientai, kuriems diagnozuotas metabolinis sindromas (3 moterys ir 3 vyrai), taikyta dokumentų turinio analizė. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad nei vienas tiriamasis nežino, kas yra MS, ir tai, kad šis sindromas yra jiems diagnozuotas. Kadangi tiriamieji nežinojo, kad jiems diagnozuotas MS, jie nesuvokė ir šio sindromo rimtumo – sergantiesiems didėja rizika sirgti ir mirti nuo širdies ir kraujagyslių ligų net 2–4 dažniau, palyginti su pacientais, kuriems šio sindromo nėra. Tiriamieji žino netinkamos gyvensenos pasekmes ir kaip keisti gyvenseną, kurią menkai koreguoja. Svarbu daugiau dėmesio skirti MS prevencijai pirminėje sveikatos priežiūroje.

Reikšminiai žodžiai: *metabolinis sindromas, gyvensena, žinios, grėsmė.*

Išvadas

Temos aktualumas. Metabolinio sindromo paplitimas pasaulyje vis didėja ir jau pasiekė pasaulinės epidemijos lygį. Skaičius sparčiai auga dėl to, kad išsivysčiusiose ir besivystančiose pasaulio šalyse, tarp kurių ir Lietuva (Vasiliauskas, Jasiukevičienė, Andziulis, Šlapikas, Babarskienė, Kubilius, 2011), netaisyklingos mitybos ir fizinio aktyvumo santykis kinta pastarojo nenaudai (Strazdienė, Kasiulevičius, Mastavičiūtė, Šapoka, 2011). Dėl šiuolaikinės žmogaus gyvensenos: mažo fizinio aktyvumo, prastų mitybos įpročių, pakitusios aplinkos poveikio žmogaus medžiagų apykaitai iš kartos į kartą perduodamas polinkis sirgti įvairiomis medžiagų apykaitos sutrikimų sukeliomomis ligomis, tarp kurių ir MS (Vasiliauskas ir kt., 2011). Buvo išskiriamas „didysis rizikos veiksnių trejetas“: rūkymas, arterinė hipertenzija, dislipidemija. Nuo jų reikšmingumu mažai atsilieka cukrinis diabetas. Taip pat prie didžiųjų rizikos veiksnių Amerikos širdies asociacija priskyrė ir nutukimą. Šie rizikos veiksniai svarbūs ne tik širdies ir kraujagyslių ligų vystymuisi, bet ir reikšmingi rodikliai MS atsirasti (Kasiulevičius, 2009). Bendru Tarptautinės diabeto federacijos, Nacionalinės širdies, plaučių ir kraujo instituto, Amerikos širdies asociacijos, Pasaulio širdies federacijos, Tarptautinės aterosklerozės draugijos ir Tarptautinės nutukimo tyrimų asociacijos sutarimu 2009 m. rekomenduoti penki MS diagnostikos kriterijai: liemens apimtis, trigliceridų (toliau – TG), didelio tankio lipoproteinų (toliau – DTL) cholesterolio, alkio gliukemijos koncentracija bei arterinis kraujo spaudimas (toliau – AKS) (Alberti, Eckel, Grundy, Zimmet, Cleeman, Donato, 2009).

MS šiandien – didžiulė visuomenės sveikatos problema, nes tai individualių rizikos veiksnių (nutukimo, hiperglikemijos, aterogeninės dislipidemijos ir arterinės hipertenzijos (toliau – AH)) kompleksas, kuris turi įtakos ne tik išeminei širdies ligai, bet ir kitoms lėtinėms neinfekcinėms ligoms pasireikšti (Lukšienė, Černiauskienė, Margevičienė, Tamošiūnas, 2008). MS skatina ankstyvos aterosklerozės atsiradimą, jos progresavimą bei pagreitina įvairių su ateroskleroze ir cukriniu diabetu siejamų širdies ir kraujagyslių komplikacijų dažnį (Eckel; Iglšeder, 2005, cit. Dženkevičiūtė, Šapoka, Petrulionienė, 2010), dažniau diagnozuojama hiperurikemija (Ogbera, Azenabor, 2010; Gerikienė, Kriščiūnienė, 2013), didėja onkologinių ligų rizika ir mirtingumas (Fini, Elias, Johnson, Wright, 2012), veikiama su sveikata susijusi gyvenimo kokybė (Duonėlienė, Podlipskytė, Staniūtė, Brožaitienė, Bunevičius, 2011).

Sveikatos rizikos veiksnių valdymas populiacijoje yra vienas iš svarbiausių šiuolaikinės visuomenės sveikatos uždavinių (Juškėlienė, 2007). Žinant, kaip koreguoti šiuos rizikos veiksnius (nutukimas, dislipidemija ir kt.) bei mokslškai pagrįstas rekomendacijas, žmogus gali pagerinti savo sveikatą arba išvengti šio sindromo visai (Norkienė, Mikštaitė, 2011). Diagnozavus MS pacientams, labai svarbu suteikti kuo daugiau naudingos informacijos apie tai, kas jį lemia, kokių veiksmų reikia imtis ir motyvuoti pacientus pradėti koreguoti savo gyvenseną ir taip užkirsti kelią skaudžioms pasekmėms. Svarbiausias aspektas siekiant pacientus motyvuoti ir valdyti savo ligą yra jų mokymas, kaip tinkamai maitintis, kokio mitybos režimo

laikytis, kokių ydingų įpročių keisti gyvensenoje, kaip koreguoti svorį, kaip kuo ilgiau išlikti sveikiems ir atitolinti širdies ir kraujagyslių ligų mirties riziką (Varanauskienė, Kazanavičius, 2008).

Šiandien jau neabejojama, kad tik kompleksinė MS ir jo metu pasireiškiančių sutrikimų prevencija ir gydymas gali užkirsti kelią ilgalaikiam sveikatos sutrikimui ir net mirtį sukeliančių komplikacijų vystymuisi. Lietuvoje nėra MS paplitimo studijų, o šio sindromo problema dar tik pradama kelti visuomenėje (Norkienė, Mikštaitė, 2011).

Tyrimo tikslas – išanalizuoti pacientų, sergančių MS, žinias apie metabolinį sindromą, jų patirtis ir galimas grėsmes šio sindromo prevencijoje.

Tyrimo objektas: pacientų, sergančių MS, žinios apie metabolinį sindromą ir patirtys jo prevencijoje.

Tyrimo metodika ir organizavimas. Taikyti šie tyrimo metodai:

1. *Literatūros šaltinių analizė.*

2. *Kokybinis tyrimas: pusiau struktūrizuotas interviu.* Šiam tyrimui buvo pasirinkta pusiau struktūrizuoto interviu forma, nes ji patogi tuo, kad pokalbis nėra griežtai standartizuojamas, paliekama galimybė interpretacijai, pašnekesys vyksta laisvesnėje formoje. Naudojant pusiau struktūrizuotą interviu, iš anksto buvo numatyti pagrindinių klausimų blokai pokalbio temai išlaikyti.

3. *Dokumentų turinio analizė.* Buvo analizuoti „Asmens širdies ir kraujagyslių ligų rizikos nustatymo anketos“ (Asmens širdies ir kraujagyslių ligų rizikos nustatymo anketos forma, 2009), kuri pildoma šeimos gydytojo kabinete, duomenys (antropometriniai, biocheminiai kraujo, AKS).

4. *Duomenų aprašomoji analizė.* Surinkus informaciją apie kiekvieną respondentą, interviu duomenys buvo analizuojami, aprašomi ir interpretuojami.

Tiriamųjų imtis. Respondentai buvo atrinkti tikslinės atrankos būdu. Bendraujant ir bendradarbiaujant su VšĮ Šiaulių centro poliklinikos šeimos gydytoja ir bendruomenės slaugytoja, buvo atrinkti pacientai, kuriems diagnozuotas metabolinis sindromas (bent 3 kriterijai iš 5). Tyrime dalyvavo 3 moterys ir 3 vyrai.

Tyrimo sąlygos ir eiga. Su atrinktais tyrimui tiriamaisiais bendruomenės slaugytoja susiekė telefonu ir buvo gautas kiekvieno respondento sutikimas dalyvauti vykdomame tyrime. Su respondentais, suderinus laiką, vietą, buvo bendraujama individualiai. Kiekvienam respondentui buvo paaiškintas tyrimo tikslas, uždaviniai, duomenų panaudojimo galimybės. Buvo gautas kiekvieno respondento sutikimas dalyvauti tyrime ir fiksuoti jų atsakymus. Tiriamiesiems užtikrinti anonimiškumo ir konfidencialumo principai. Pokalbio metu duomenys buvo fiksuojami, atsakymus užrašant ranka.

Tyrimas buvo vykdomas 2013 m. lapkričio 4–15 dienomis.

Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Tiriamųjų socialinė-demografinė ir antropometrinė charakteristika. Tyrimo metu buvo vertinami respondentų demografiniai (amžius, išsilavinimas, darbo pobūdis, šeimtinė padėtis) ir antropometriniai (ūgis, svoris, kūno masės indeksas (toliau – KMI), liemens apimtis) duomenys (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Respondentų socialiniai-demografiniai ir antropometriniai duomenys

Charakteristikos	Moterys			Vyrai			
	<i>I pacientas</i>	<i>II pacientas</i>	<i>III pacientas</i>	<i>IV pacientas</i>	<i>V pacientas</i>	<i>VI pacientas</i>	
Demografiniai duomenys	Amžius	55 metai	62 metai	56 metai	54 metai	51 metai	54 metai
	Išsilavinimas	Spec. vidurinis	Spec. vidurinis	Spec. vidurinis	Aukštasis	Spec. vidurinis	Spec. vidurinis
	Darbo pobūdis	Nedirba	Pensininkė	Pensininkė	Žemės ūkio darbuotojas	50 proc. darbingumas (dirba kranistu)	Nedirba dėl neigalumo
	Šeimtinė padėtis	Našlė	Našlė	Našlė	Vedęs	Išsiskyęs	Vedęs
Antropometriniai duomenys	Ūgis (cm)	150	162	177	181	184	164
	Svoris (kg)	71	80	99	114	70	87
	KMI (kg/m ²)	31,5	31	31	34,8	21	32
	Liemens apimtis (cm)	102	100	99	125	91	107

1 lentelėje pateikiami respondentų socialiniai-demografiniai ir antropometriniai duomenys. Tiriamų moterų amžius svyravo nuo 55 metų iki 62 metų, tiriamų vyrų amžius – nuo 51 iki 54 metų. Tyrimų duomenimis, bėgant metams, MS dažnis didėja ir, sulaukus daugiau nei 60 m., pasiekia 50 proc. (Norkienė, 2010).

Tik vienas respondentas buvo su aukštuoju išsilavinimu, visi kiti – su spec. viduriniu. Visos tiriamos moterys yra našlės, vyrai – 2 vedę, vienas išsiskyręs, tačiau šiuo metu gyvena su drauge. Jankauskienė, Pečiūra (2007) teigia, kad vienišų žmonių sveikata yra blogesnė negu gyvenančių šeimoje. Buvo pastebėta, kad našlių mirtingumas yra didesnis negu turinčių šeimas. Šeiminė padėtis susijusi su įvairiomis specifinėmis socialinėmis-ekonominėmis ypatybėmis, žmonių požiūriu bei atsakomybe už savo sveikatą, psichologine būkle ir gyvensena. Taigi galima teigti, jog respondentų gyvenimai ir savo sveikatos suvokimui įtakos gali turėti ir šeiminė padėtis.

Analizuojant respondentų darbo pobūdį, matyti, kad didžioji dalis tiriamųjų šiuo metu nedirba, 2 tiriamieji yra neįgalūs ir 50 proc. darbingi. Moterys šiuo metu nedirba, nes yra pensininkės.

Antropometriniai duomenys rodo, kad kūno masės indeksas svyruoja nuo 31 iki 34,8 kg/m², tai reiškia, kad šiems pacientams yra I laipsnio nutukimas. Tik vieno paciento kūno svorio ir ūgio santykis buvo normalus – 21 kg/m². Vertinant tiriamųjų liemens apimties rodiklius, stebimas pilvinis nutukimas, o tai yra vienas iš MS diagnozavimo kriterijų.

2 lentelėje pateikiami kiekvieno respondento duomenys, leidžiantys nustatyti ir diagnozuoti metabolinį sindromą, kuris buvo diagnozuotas, esant mažiausiai 3 iš 5 požymių (Norkienė, Mikštaitė, 2011). Pagrindiniai požymiai, pagal kuriuos buvo diagnozuotas MS respondentams: padidėjusi liemens apimtis, DTL cholesterolio sumažėjimas, AH. Dviems tiriamiesiems nustatyti 4, kitiems – 3 MS kriterijai (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Respondentų MS kriterijų vertinimas

Kriterijai	Moterys			Vyrai		
	I pacientas	II pacientas	III pacientas	IV pacientas	V pacientas	VI pacientas
Centrinis nutukimas: liemens apimtis > 102 cm vyrams > 88 moterims	102	100	99	125	91	107
TG ≥ 1,7 mmol/l	1,21	1,72	1,52	1,09	2,09	1,98
DTL cholesterolis < 1,0 mmol/l vyrams < 1,3 mmol/l moterims	1,19	1,24	1,06	0,97	0,91	0,88
Arterinis kraujospūdis ≥ 130/85 mmHg ar AH gydymas	AH gydymas	AH gydymas	AH gydymas	AH gydymas	140/90 mmHg	AH gydymas
Plazmos gliukemija nevalgius ≥ 6,1 mmol/l	5,44	5,10	5,50	5,57	4,95	4,89
Bendras kriterijų skaičius	3	4	3	3	3	4

Sveikata – vienas svarbiausių žmogaus laimės komponentų, viena didžiausių vertybių. Žmonės dažnai susimąsto ir pradeda vertinti tik tai, ko neteko. Daugelis žmonių skirtingai supranta šį terminą, todėl požiūris į sveikatą gali būti įvairus ir nuolat keistis (Proškuvienė, 2004). Didžiausią įtaką sveikatai turi gyvenimo būdas (50 proc.), mažiau – genetiniai ir biologiniai veiksniai (20 proc.), aplinkos veiksniai (20 proc.) ir mažiausiai – medicininė pagalba (10 proc.) (Lalonde, 1974, cit. Povilanskienė, Jurkuvėnas, 2011). Atsižvelgiant į tai, pacientų buvo klausama, kokie rizikos veiksniai, jų nuomone, galėjo turėti įtakos dabartinei jų sveikatos būklei. 3 lentelės rezultatai rodo, kad net 5 tiriami pacientai mini paveldėjimą.

Staniūtės, Brožaitienės (2009) teigimu, ypatingas dėmesys skiriamas psichoemocinės būsenos ir sveikatos ryšiui. Vertinant sergančių asmenų psichikos būseną, labiausiai atsižvelgiama į psichologinius rizikos veiksnius, susijusius su emocine būsena. Keturių tiriamųjų nuomone (žr. 3 lentelę), jie dažnai patiria nervinę įtampą, stresą ir teigia, kad tai gali būti vienas iš rizikos veiksnių, turinčių įtakos jų sveikatai. Taip pat dažniau buvo minimi netinkamos mitybos įpročiai (4 pacientai). Tiriamieji rečiau minėjo kitus rizikos jų sveikatai veiksnius: rūkymą, mažą fizinį aktyvumą, darbo sąlygas (3 lentelė), nors kaip nurodoma literatūroje – tinkama gyvensena galima išvengti ar atitolinti MS pasekmes (Šlapikas, 2009). Tai patvirtina 2011 m. atlikto tyrimo rezultatai, kad gyventojai turi nepakankamai žinių apie nesubalansuotos mitybos ir fizinio aktyvumo reikšmę ir nepakankamai įvertina jų vaidmenį sveikatai (Povilanskienė, Jurkuvėnas, 2011). Galimų tinkamos mitybos kliūčių sąrašė išskiriama pacientų žinių, motyvacijos, pasitikėjimo stoka (Kriukelytė, Trinkūnaitė, 2011).

Tiriamųjų nuomonė apie savo sveikatos būklės rizikos veiksnius

Lytis	Tiriamieji	Teiginiai
MOTERYS	I pacientas	„...nervinė įtampa, paveldėjimas, mamai irgi buvo didelis kraujo spaudimas“
	II pacientas	„...paveldėjimas, nervinė įtampa, gyvenimo tempas, mityba turbūt irgi galėjo turėti įtakos ligoms, vaisių, daržovių nepakankamai valgydavau, tik dabar daugiau dėmesio skiriu mitybai, dėl didelio užimtumo, (auginu neįgalų sūnų) sau mažiau laiko skyriau, tikiu, kad gyvensena galėjo sukelti ir aukštą kraujo spaudimą ir nutukimą ir cholesterolis ne toks geras, mityba irgi prie to prisidėjo – taip galvoju“
	III pacientas	„...manau, tai kitų sveikatos būklių ir ligų pasekmė, gal ir rūkymas turėjo tam įtakos. Nutukimas tai nėštumo pasekmė, nes daug svorio priaugau būdama nėščia ir po gimdymo svoris didėjo“
VYRAI	IV pacientas	„...paveldėjimas, nereguliarus maitinimasis, netinkama mityba turbūt, darbo įtaka, sunkus fizinis darbas“
	V pacientas	„...paveldėjimas, rūkymas, nereguliarus maitinimasis, nervinė įtampa, sunkus darbas praeityje ir dabartinio darbo sąlygos, stresas dar...“
	VI pacientas	„...nervinė įtampa, kitų ligų pasekmė, patirta trauma dar prisidėjo prie to, svoris augo, kraujo spaudimas aukštas visoje mūsų giminėje, tai ir paveldimumas dar svarbus, po traumos mažai judėjau ir taip nepakankamai judu, turbūt irgi nelabai gerai sveikatai, praeityje ir mitybos nesureikšminau, gal ir tai „padarė savo“

Šiuo metu vis dažniau kalbama apie tai, kad Lietuvos visuomenė yra per mažai atsakinga už savo sveikatą, per mažai turi žinių ir nepakankamai suvokia sveikos gyvensenos naudą. Sprendžiant sveikatos problemas, šalyje yra daugiau susitelkiama ties ligų gydymu ir per mažai ties profilaktika (Norkienė, 2010). 4 lentelėje pateikti respondentų teiginiai atskleidžia, kad tiriamieji nieko nežino apie MS ir neįtaria, kad šis sindromas jiems yra diagnozuotas. Tai leidžia daryti prielaidą, kad tiriamieji gali nepakankamai suvokti grėsmes savo sveikatai. Lyginti mūsų tyrimo duomenis su Suomijoje atliktu HEART tyrimu, kuris atskleidė, kad 40 proc. suomių pacientų, sergančių MS, nežinojo, kad šis sindromas jiems yra diagnozuotas (Vydzūnaitė, 2010).

4 lentelė

Respondentų žinios apie MS

Lytis	Tiriamieji	Teiginiai
MOTERYS	I pacientas	„...nežinau kas yra metabolinis sindromas, nieko nesu girdėjusi“
	II pacientas	„...nežinau kas yra metabolinis sindromas, bet per susitikimus buvau kažkada nugirdusi pokalbį, kai moterys diskutavo apie jį, bet per daug nesigilinau“
	III pacientas	„...nežinau kas jis per vienas“
VYRAI	IV pacientas	„...tikrai nežinau, kas čia per sindromas“
	V pacientas	„...nežinau, nieko apie tai negirdėjau“
	VI pacientas	„...kad ir kiek daug informacijos turiu apie sveikatą, bet apie šią sindromą nesu girdėjęs“

Pasak Girštautaitės, Dučinskienės, Vladičkienės, Jankauskienės (2008), siekiant užtikrinti ir nuolat gerinti sveikatos priežiūros kokybę, sveikatos priežiūrą būtina orientuoti į pacientą, kaip į aktyvų paslaugų vartotoją, užtikrinant paciento teisę gauti jam suprantamą informaciją, reikalingą priimti sprendimus dėl savo sveikatos. Respondentų buvo klausama, ar jie žino, kaip keisti savo gyvenseną savo sveikatos labui. Visi tiriamieji vienareikšmiškai atsakė žinantys, tačiau, nors ir žino, kaip tą daryti, bet ne visi imasi radikalių veiksmų savo gyvensenai koreguoti.

2011 metais atliko tyrimo apie gyventojų sveikatos žinias ir elgseną rezultatai rodo, kad daugelis (58–69 proc.) respondentų atsakė turį pakankamai žinių apie sveiką gyvenseną. Tačiau autoriai teigia, kad tai gali būti signalas apie tam tikrą abejingumą, nenorą domėtis ir rūpintis sveikatos klausimais (Povilanskienė, Jurkuvėnas, 2011). Lyginti minėto tyrimo duomenis ir mūsų tyrimo rezultatus, galima teigti, kad pacientų žinojimas apie gyvenseną negarantuoja, kad žinios bus panaudotos koreguojant savo gyvenseną. Tai pagrindžia, kad net penkiems respondentams yra I laipsnio nutukimas (žr. 1 lentelę) ir respondentų teiginiai apie jų bandymus koreguoti savo kūno svorį ar bent sumažinti nutukimo laipsnį (žr. 5 lentelę). Net 3 tiriamieji teigė, kad nėra metę svorio, III pacientė svorio priaugo po nėštumo ir bandė tik trumpalaikes priemones praeityje. Taigi, svorį mesti paskutiniu metu bandė tik viena tiriamoji (II pacientė), kuriai pavyko atsikratyti 6 kg per 2 mėnesius. Ji metė svorį taikydama ir dietas, ir sportą, ir mankštą, ir baseiną, visa tai derino kartu ir siekė užsibrėžto tikslo.

Žymus svorio sumažėjimas gali padėti išvengti vaistų nuo hipertenzijos vartojimo arba sumažinti vartojamų vaistų kiekį. Be to, kūno masės mažėjimas sumažina ne tik širdies ir kraujagyslių ligų bei cukrinio diabeto riziką, bet gali pagerinti ir lipidogramos rezultatus, bendrą kūno išvaizdą bei savijautą (Mackenzie, Wilkinson, Cockroft, 2006). Netgi nedaug sumažėjęs svoris yra susijęs su labai pagerėjusia sveikata (Kazanavičius, 2009),

Pacientų svorio korekcijos vertinimas

Lytis	Tiriamieji	Teiginiai
Bandymas mesti svorį ir pasiekti rezultatai		
MOTERYS	I pacientas	„...nesu bandžiusi mesti svorį“
	II pacientas	„...bandžiau, pavyko numesti 6 kg per 2 mėnesius, bet jie su laiku ataugo, gal negerą dietą taikiau“
	III pacientas	„... tik kai buvau jauna bandžiau mesti svorį“
VYRAI	IV pacientas	„nesu bandęs mesti svorį“
	V pacientas	„...svoris krito pats savaime, per kelis mėnesius po 3-4 kg“
	VI pacientas	„...nesu bandęs mesti svorį“
Priemonės mesti svorį		
MOTERYS	I pacientas	„...nieko netaikiau“
	II pacientas	„...dietas, sportas, baseinas, mankštos kiekvieną dieną su sūnumi, jam irgi yra nutukimas, abu turime šią problemą, dviese lengviau siekti bendro tikslo“
	III pacientas	„...bėgiojau, bandžiau sportuoti, mažiau valgiau“
VYRAI	IV pacientas	„... niekada nebandžiau mesti svorio“
	V pacientas	„...man be jokių priemonių krito svoris, gal nuo nervinės įtampos, nuo gyvenimo tempo, gyvenimo pokyčių“
	VI pacientas	„...nebandžiau mesti svorio ir dabar to neleidžia mano sveikata, kad ir kaip norėčiau būti lieknesnis“

Černiausienė, Rėklaitienė, Lukšienė, Domarkienė, Tamošiūnas, Margevičienė (2005) teigia, jog mažas fizinis aktyvumas yra viena iš MS priežasčių. Beveik visada, siekiant sumažinti ir išlaikyti mažesnį kūno svorį, būtina kuo ilgiau ir aktyviau sportuoti (MacGregor, Kaplan, 2006). Fizinis aktyvumas, sveikata ir gyvenimo kokybė yra glaudžiai susiję (Valintėlienė, Varvuolienė, Kranauskas, 2012). Mažai judant, sutrinka kraujospūdžio reguliacija, kraujyje daugėja aterogeniškų lipidų, auga kūno masė, trinka gliukozės tolerancija (Kasiulevičius, 2009), todėl labai svarbu suprasti fizinio aktyvumo naudą ir skatinti pacientus užsiimti mėgstama fizine veikla kiek įmanoma anksčiau. Durrer, Schutz (2012) pateikia fizinės veiklos pavyzdžius, kurie priklauso nuo kūno masės indekso. Kadangi penkiems mūsų tyrime dalyvavusiems respondentams nustatytas I laipsnio nutukimas (KMI 30–35 kg/m²), jiems rekomenduojamas plaukimas, vandens gimnastika, dviračių sportas, žingsniavimas, ilgas vaikščiojimas, šokiai, sodininkavimas ir kt. Atsižvelgiant į pacientų amžių, jų pomėgius, būtina skatinti kuo daugiau judėti, pacientams pasirenkant priimtinausią fizinę veiklą (Durrer, Schutz, 2012).

6 lentelėje pateikta pacientų nuomonė apie savo fizinį aktyvumą. Rezultatai nedžiuginantys, iš visų tiriamųjų, šiuo metu pakankamai juda viena moteris, kuri ne tik mankština, lanko baseiną, bet ir vakarais vaikšto su šiaurietiškomis lazdomis. Visi likę respondentai mažai fiziškai aktyvūs, nes neturi tam laiko, gerai jaučiasi, todėl nemano, kad reikėtų papildomai užsiimti fizine veikla, ar tiesiog mano, kad juda pakankamai, dirbant buitines darbus namuose.

Lietuvoje atlikus pagyvenusių žmonių gyvenimo tyrimą nustatyta, kad tik 20 proc. senyvo amžiaus žmonių yra fiziškai aktyvūs (individualiai sportuoja, mankština, bėgioja). Dauguma respondentų, ypač gyvenantys kaimo vietovėse, nežinojo ir nesuprato fizinio aktyvumo naudos sveikatai: jų manymu, sveikatą galima pagerinti tik vaistais ir poilsiu (Juozulynas, 2010, cit. Valintėlienė, Varvuolienė, Kranauskas, 2012). Taigi, tiek šeimos gydytojams, tiek bendruomenės slaugytojams reikia nepamiršti apie tai kalbėti su pacientais ir skatinti juos kuo daugiau judėti, nes fiziniu aktyvumu galima koreguoti visus metabolinio sindromo kriterijus ir mirtingumą nuo širdies bei kraujagyslių ligų sumažinti iki 35 proc. (Chenzbraun, 2013).

Respondentų nuomonė apie savo fizinį aktyvumą

Lytis	Tiriamieji	Teiginiai
MOTERYS	I pacientas	„...manau, kad pakankamai judu, nereikia papildomai mankštintis. Buityje yra daug darbų, vos spėju sukintis“
	II pacientas	„...daru mankštas kiekvieną rytą su sūnumi, 3–4 kartus per savaitę einame į baseiną, dabar dar atradome šiaurietiškas lazdas, vakarais einame pasivaikščioti“
	III pacientas	„...nemanau, kad man reikia daryti mankštas, aš ir taip gerai jaučiuosi“
VYRAI	IV pacientas	„...užsiėmęs žmogus esu, nėra laiko kada daryti mankštas“
	V pacientas	„...mankštinuos, kai nugarą suskausta“
	VI pacientas	„...sveikata ir sveikatos būklė neleidžia sportuoti, mankštai neprisiverčiu, ir manau tam reikia profesionalaus žmogaus, pats darydamas kažin ar turėčiau kokios naudos“

Visi tiriamieji žino nutukimo ir arterinės hipertenzijos pasekmes: „...insultas, infarktas“. II ir III pacientės teigė, jog reguliariai vartoja vaistus ir siekia išvengti šių pasekmių.

Apibendrinant galima teigti, kad tiriamieji yra mažai informuoti apie savo sveikatos būklę ir menkai siekia MS prevencijos, nors žino netinkamos gyvensenos pasekmes ir kaip koreguoti savo gyvenseną, tačiau savo žinių neįgyvendina. Nors literatūros šaltiniuose nurodoma, kad pirminės sveikatos priežiūros grandyje dirbantys gydytojai tiek pirminės, tiek antrinės lėtinių neinfekcinių ligų profilaktikos priemonės vykdo nepakankamai aktyviai (Dūdonis, Misevičienė, Liseckienė, Šimatonienė, 2012), kad slaugytojų galimybės nepakankamai išnaudojamos dėl tradiciškai dominuojančio gydytojo vaidmens lėtinių neinfekcinių ligų priežiūros procese, atsakomybės pasidalijimo bei komandinio darbo įgūdžių stokos (Jurgutis, Juknevičiūtė, 2012), tačiau mūsų tyrimo rezultatai grindžia, kad pirminės sveikatos priežiūros grandis turėtų tapti stabiliu pacientų sveikatos ir ligų prevencijos pagrindu, informuojant pacientus apie grėsmes sveikatai, skatinant, mokant, motyvuojant siekti sveikatos.

Išvados ir rekomendacijos

1. Atlikus tyrimą ir įvertinus respondentų žinias apie MS bei jo prevenciją, nustatyta, kad nei vienas tiriamasis nežinojo, kas yra MS, ir tai, kad šis sindromas yra jiems diagnozuotas.
2. Tiriamieji menkai siekia MS prevencijos, nors žino netinkamos gyvensenos pasekmes ir kaip koreguoti savo gyvenseną, tačiau savo žinių neįgyvendina. Respondentai nesuvokia ir šio sindromo grėsmės ir to, kad šis sindromas sergantiems MS didina riziką sirgti ir mirti nuo širdies ir kraujagyslių ligų net 2–4 kartus dažniau, palyginti su pacientais, kuriems šio sindromo nėra.
3. Šeimos gydytojai ir bendruomenės slaugytojai turėtų daugiau dėmesio skirti antsvorio ir nutukimo kontrolei vykdyti. Taip pat būtų naudinga organizuoti pacientams praktinius užsiėmimus, daugiau dėmesio skiriant gyvensenos veiksnių korekcijai ir savo sveikatos rizikos veiksnių valdymui, suvokiant MS grėsmę sveikatai.

KNOWLEDGE, EXPERIENCES AND HAZARDS IN THE LIFESTYLE OF PATIENTS WITH THE METABOLIC SYNDROME

The aim of the research is to analyse patients' with the metabolic syndrome knowledge about the metabolic syndrome, experiences and hazards in the syndrome's prevention. Having performed the qualitative research: the structured interview and the document analysis. 6 patients with the metabolic syndrome (3 men and 3 women) participated in the research. The research shows respondents don't know what a metabolic syndrome is and they don't know this syndrome was diagnosed to them. Because the subjects didn't know they had the metabolic syndrome, they also didn't realize the seriousness of the syndrome and that it increases the risk of suffering and dying from the heart and vascular diseases even up to 2–4 times, compared with patients, who don't have this syndrome. The respondents don't change the lifestyle but they know the lifestyle's negative subsequences. Family doctors and community nurses may give attention to the preventive of the metabolic syndrome.

Key words: metabolic syndrome, lifestyle, knowledge, hazards.

Literatūra

1. Alberti K. G. M. M., Eckel R. H., Grundy S. M., Zimmet P. Z., Cleeman J. I., Donato K. A. (2009). *Harmonizing the Metabolic Syndrome*. A Joint Interim Statement of the International Diabetes Federation Task Force on Epidemiology and Prevention; National Heart, Lung, and Blood Institute; American Heart Association; World Heart Federation; International Atherosclerosis Society and International Association for the Study of Obesity. *Circulation*, 120.
2. *Asmens širdies ir kraujagyslių ligų rizikos nustatymo anketos forma* (2009). LR sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. lapkričio 25 d. įsakymo Nr. V-913 „Dėl asmenų, priskirtinų širdies ir kraujagyslių ligų didelės rizikos grupei, atrankos ir prevencijos priemonių finansavimo programos patvirtinimo“ papildymo“. Valstybės žinios. 2009, Nr. 3-68 (2009-01-10).
3. Chenzbraun A. (2013). *Širdies ligos*. Vilnius: Vaistų žinios.
4. Černiauskienė L. R., Rėklaitienė D., Lukšienė D. I., Domarkienė S., Tamošiūnas A., Margevičienė L. (2005). *Metabolinio sindromo ryšys su išemine širdies liga tarp vidutinio amžiaus Kauno gyventojų*. *Medicina*, 41 (5), 439.
5. Duonėlienė I., Podlipskytė A., Staniūtė M., Brožaitienė J., Bunevičius R. (2011). *Metabolinio sindromo įtaka sergančiųjų išemine širdies liga gyvenimo kokybei*. *Biologinė psichiatrija ir psichofarmakologija*, 13 (1), 42.
6. Durrer D., Schutz Y. (2012). *Nutukimas. Patarimai specialistams*. Kaunas: Vitae Litera.
7. Dūdonis M., Misevičienė I., Liseckienė I., Šimatonienė V. (2012). *Lėtinių neinfekcinių ligų profilaktikos priemonių, taikomų pirminės sveikatos priežiūros įstaigose, prieinamumas Lietuvos gyventojams*. Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas, 5, 289.

8. Dženkevičiūtė V., Šapoka V., Petrulionienė Ž. (2010). *Arterijų struktūriniai ir funkciniai kitimai didelės rizikos širdies ir kraujagyslių ligų rizikos asmenims, turintiems ir neturintiems metabolinį sindromą*. Gerontologija, 11 (2), 84–86.
9. Fini A. M., Elias A., Johnson R. J., Wright R. M. (2012). *Contribution of uric acid to cancer risk, recurrence and mortality*. Clin Transl Med, 1 (1), 16.
10. Gerikienė V., Kriščiūnienė N. (2013). *Hiperurikemijos ir metabolinio sindromo komponentų sąsajos šeimos gydytojo praktikoje*. Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas, 17 (4), 529–534.
11. Girštautaitė G., Dučinskienė D., Vladičkienė J., Jankauskienė L. (2008). *Gydytojų ir slaugytojų nuomonė apie pacientų teisės į informaciją įgyvendinimą*. Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas, 7 (5), 346.
12. Jankauskienė D., Pečiūra R. (2007). *Sveikatos politika ir valdymas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
13. Jurgutis A., Juknevičiūtė V. (2012). *Besikeičiantis sveikatos priežiūros vaidmuo valdant lėtines neinfekcines ligas*. Visuomenės sveikata, priedas 1, 5–13.
14. Juškelienė V. (2007). *Visuomenės sveikatos įvadas: sveikatos samprata, sveikatos rizikos ir palaikantys veiksniai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
15. Kasiulevičius V. (2009). *Šeimos medicina*. Vilnius: VšĮ Nacionalinis medicinos mokymų centras.
16. Kazanavičius G. (2009). *Endokrinologija*. Kaunas: Vitae Litera.
17. Kriukelytė D., Trinkūnaitė J. (2011). *Širdies ir kraujagyslių ligomis sergančių pacientų tinkamos mitybos mokymo nauda*. Slauga. Mokslas ir praktika, 7–8, 16–17.
18. Lukšienė D. I., Černiauskiene L. R., Margevičienė L., Tamošiūnas A. (2008). *45–64 metų vyrų metabolinio sindromo ir rūkymo įpročių paplitimo pokyčiai per 10 metų bei šių rizikos veiksnių ryšys su išemine širdies liga*. Medicina, 44 (5), 400.
19. MacGregor G. A., Kaplan N. M. (2006). *Hipertenzija*. Lietuva: Nacionalinis medicinos mokymų centras.
20. Mackenzie I. S., Wilkinson I. B., Cockcroft J. P. (2006). *Hipertenzija*. Vilnius: Vaistų žinios.
21. Norkienė S. (2010). *Klinikinės medicinos pagrindai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
22. Norkiene S., Mikštaitė V. (2011). *Metabolinis sindromas tarp širdies ir aritmijų skyriuje besigydančių pacientų*. Visuomenės sveikata, 7, 56–59.
23. Ogbera A. O., Azenabor A. O. (2010). *Hyperuricaemia and the metabolic syndrome in type 2 DM*. Diabetol Metab Syndr, 2, 24.
24. Povilanskienė R., Jurkuvėnas V. (2011). *Gyventojų sveikatos žinios ir elgsena savivaldybėse, įgyvendinamoje valstybinėje visuomenės sveikatos priežiūros plėtros savivaldybėse 2007–2010 metų programą*. Visuomenės sveikata, 3 (54), 19–22.
25. Proškuvienė R. (2004). *Sveikatos ugdymo įvadas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
26. Staniūtė M., Brožaitienė J. (2009). *Sergančiųjų išemine širdies liga su sveikata susijusi gyvenimo pilnatvė priklausomai nuo psichoemocinės būsenos*. Reabilitacijos metodų ir priemonių efektyvumas: Lietuvos reabilitologų asociacijos konferencijos medžiaga. Birštonas. P. 202.
27. Strazdienė V., Kasiulevičius V., Mastavičiūtė A., Šapoka V. (2011). *Metabolinio sindromo ir jo komponentų sąsajos su kai kuriais širdies ir kraujagyslių ligų rizikos veiksniais*. Gerontologija, 12 (2), 89.
28. Šlapikas R. (2009). *Lėtinių širdies ir kraujagyslių ligų kontrolė. Širdies ir kraujagyslių ligų prevencija – tikroji padėtis ir neišnaudoti rezervai*. Lietuvos žmonių sveikata ir lėtinių neinfekcinių ligų kontrolė. Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas. Vilnius. P. 53.
29. Valintėlienė R., Varvuolienė R., Kranauskas A. (2012). *Lietuvos gyventojų fizinis aktyvumas, vertinant GPAQ metodu*. Visuomenės sveikata, 4 (59), 67–68.
30. Vasiliauskas D., Jasiukevičienė L., Andziulis A., Šlapikas R., Babarskienė R., Kubilius R. (2011). *Širdies ir kraujagyslių ligomis sergančių pacientų reabilitacija – naujas požiūris į stereotipus*. Kaunas: Medicinos spaudos namai.
31. Vydžiūnaitė A. (2010). *Metabolinio sindromo nustatymo dažnis ir tikslumas bendrosios praktikos gydytojo darbe*. Internistas, 1 (97), 53–54.

Įteikta: 2014 m. rugsėjo 15 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

KINEZITERAPIJOS POVEIKIS NEĮGALIŪJŲ, SPORTUOJANČIŲ TINKLINĮ SĖDINT, PETIES ANKŠTUMO SINDROMO GYDYMUI

Loreta Bačenskaitė, Dovilė Jankauskytė
Šiaulių valstybinė kolegija
Lietuva

Anotacija

Šio tyrimo tikslas – įvertinti kineziterapijos poveikį neįgaliųjų, sportuojančių tinklinį sėdint, peties ankštumo sindromo gydymui. Tyrime dalyvavo 6 neįgalūs tinklinį sėdint sportuojantys asmenys (amžius $46 \pm 10,5$ m.), kuriems buvo nustatytas peties ankštumo sindromas. Tiriamiesiems 4 savaites buvo atliekama kineziterapija (toliau – KT) (judesių amplitudės, tempimo ir raumenų stiprinimo pratimai). Prieš ir po kineziterapijos buvo vertinamas skausmo intensyvumas, pažeisto peties judesių amplitudė, raumenų jėga ir savarankiškumas kasdienėje veikloje. Atlikus tyrimą buvo nustatyta, kad po kineziterapijos statistiškai reikšmingai sumažėjo skausmas pažeistame petyje ($p < 0,05$), padidėjo vidinės ir išorinės rotacijos judesių amplitudė ($p < 0,05$) ir horizontalų atitraukimą atliekančių raumenų jėga ($p < 0,05$).

Reikšminiai žodžiai: kineziterapija, neįgalieji, tinklinis sėdint, peties sąnario ankštumo sindromas.

Temos aktualumas

Peties sąnario skausmas yra labiausiai paplitęs vyresnių negu 40 metų žmonių negalavimas. Jis išsivysto daugiau nei 16–21 proc. pasaulio gyventojų (Dudonienė ir kt., 2012). Viena iš dažniausių peties sąnario patologijų yra peties sąnario ankštumo sindromas (toliau – PSAS), kuris sudaro apie 44–60 proc. visų peties sąnario skausmo priežasčių (Senbursa et al., 2007). PSAS pasireiškia, kai sukamųjų raumenų pluošto sausgyslės ir popetinis tepalinis maišelis yra suspaudžiami tarp žastikaulio ir mentės petinės ataugos. Šį suspaudimą lemia silpni sukamųjų raumenų pluošto raumenys, peties morfologija, raumenų jėgų pusiausvyros sutrikimai, kapsulės silpnumas ir spaudimas, sukamųjų raumenų pluošto sausgyslių ir popetinio tepalinio maišelio uždegimas (Senbursa et al., 2007). Po mentės petine atauga atsiranda lėtinis dirginimas, vystosi uždegimas, asmuo pradeda jausti didelius skausmus, kurie neleidžia atlikti judesio pilna amplitude. Todėl PSAS sukelia funkcijos praradimą ir nedarbingumą (Dudonienė ir kt., 2012).

Dažniausias peties sąnario ankštumo sindromo rizikos veiksnys yra pasikartojantys peties sąnario judesiai, kurių metu ranka yra keliami virš galvos (piešimas ant molberto, daiktų kėlimas ir kt.) (Zelman, 2012). Šio sindromo sukeltas skausmas yra labai didelė problema sportininkams, kurie turi pasikliauti pilna rankų funkcija. Pilnos, visiškai neribotos rankų funkcijos sporte reikia metikams, tenisininkams, tinklininkams, gimnastams, plaukikams. Net nedidelis peties skausmo ir disfunkcijos laipsnis gali sukelti visišką negalią atitinkamose sporto šakose (Almekinders, 2001).

Tyrimais nustatyta, kad, gydant peties sąnario ankštumo sindromą, kineziterapija yra vienas svarbiausių konservatyvaus gydymo metodų. Kineziterapijos programoje pirmiausia turėtų būti akcentuojamas peties mobilumo atkūrimas ir judesių išsaugojimas, tam naudojami pasyvių judesių (tempimo) pratimai. Taip pat svarbu gražinti peties raumenų jėgą ir atgauti prarastas peties funkcijas, tam skiriami aktyvių judesių pratimai (Senbursa et al., 2007).

Nustatyta, kad stipresni sukamųjų raumenų pluošto raumenys turi įtakos geresniam peties sąnario stabilumui ir mažesniau sąnario ankštumui. Todėl pirmoje PSAS gydymo stadijoje yra atliekami tempimo ir sukamųjų raumenų pluošto stiprinimo pratimai (Faber et al., 2006). Nors yra nemažai tyrinėta apie peties sąnario skausmo gydymą taikant kineziterapiją, tačiau atsižvelgiant į panašaus pobūdžio straipsnius nepavyko rasti informacijos apie kineziterapijos poveikį gydant peties sąnario ankštumo sindromą neįgaliesiems, sportuojantiems tinklinį sėdint.

Tyrimo tikslas – įvertinti kineziterapijos poveikį neįgaliųjų, sportuojančių tinklinį sėdint, peties ankštumo sindromo gydymui.

Tyrimo uždaviniai:

1. Įvertinti neįgaliųjų, sportuojančių tinklinį sėdint, peties sąnario skausmo intensyvumą, judesių amplitudę, raumenų jėgą, peties sąnario judesių savarankiškumą prieš ir po kineziterapijos.

2. Nustatyti kineziterapijos veiksmingumą gydant peties sąnario ankštumo sindromą neįgaliesiems, sportuojantiems tinklinį sėdint.

Tyrimo objektas – skausmo, sąnarių judesių amplitudės, raumenų jėgos ir savarankiškumo kasdieniame gyvenime pokytis po kineziterapijos.

Tyrimo hipotezė – manoma, kad kineziterapija turės teigiamą poveikį gydant peties sąnario ankštumo sindromą neįgaliems sportininkams, kurie sportuoja tinklinį sėdint.

Tyrimo metodai ir organizavimas

Tyrimo dalyvavo 6 asmenys (amžius $46 \pm 10,5$ m.), kurie atitiko tiriamųjų atrankos kriterijus:

1. Neįgalieji sportininkai, sportuojantys tinklinį sėdint.
2. Jaučiamas skausmas peties sąnaryje.
3. Mažiausiai trys teigiami peties sąnario ankštumo sindromo testai.

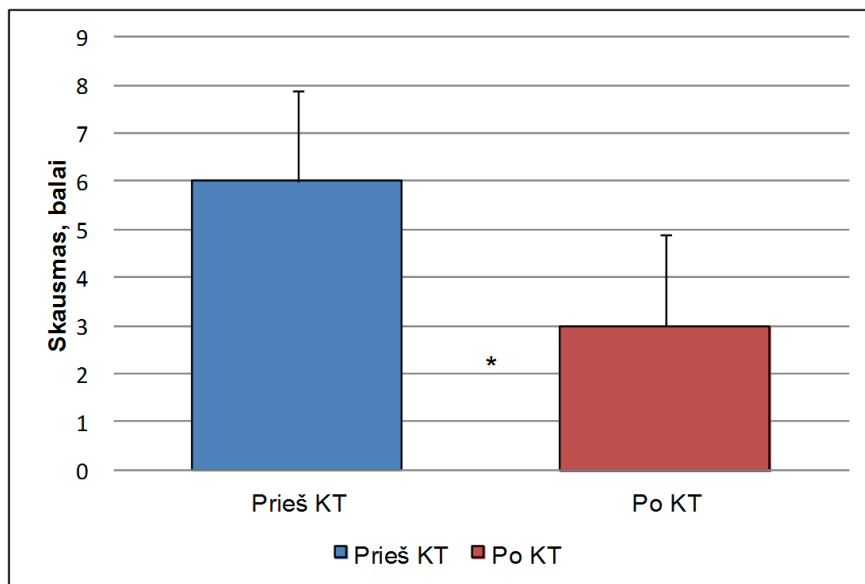
Asmenims, atitikusiems atrankos kriterijus, 4 savaites buvo taikoma kineziterapija. Remiantis McClure (2004) su bendraautoriais atliktais tyrimais, kineziterapijos užsiėmimai vykdavo 3 kartus per savaitę, vieno užsiėmimo trukmė 40 min. Iš viso įvyko 20 kineziterapijos procedūrų. Kineziterapijos programą sudarė judesių amplitudės didinimo, tempimo ir raumenų stiprinimo pratimai. Visiems tiriamiesiems prieš ir po kineziterapijos buvo vertinamas skausmo intensyvumas (VASS skale, kai 0 balų reiškia mažiausią skausmą, o 10 balų – didžiausią), pažeistos rankos žasto lenkimo, tiesimo, atitraukimo, rotacijų, horizontalaus atitraukimo ir pritraukimo judesių amplitudės (goniometru), žasto lenkimą, tiesimą, atitraukimą, rotacijas, horizontalų atitraukimą ir pritraukimą atliekančių raumenų jėga (Lovett) ir savarankiškumas kasdienėje veikloje (Oksfordo klausimynu).

Tyrimo duomenys buvo analizuoti aprašomosios statistinės analizės metodu, naudojantis programiniu Microsoft Excel 2007 paketu. Apdorojant duomenis, buvo skaičiuoti parametrai: aritmetinis vidurkis, standartinis nuokrypis, patikimumo koeficientas. Skirtumų tarp rezultatų prieš ir po kineziterapijos statistiniam reikšmingumui įvertinti buvo naudotas Studento *t* kriterijus. Skirtumai statistikai reikšmingi, jei $p < 0,05$.

Tyrimo rezultatai

Skausmo vertinimas

Palyginti skausmo intensyvumą prieš ir po kineziterapijos (žr. 1 pav.), buvo nustatyta, kad skausmas vidutiniškai sumažėjo 3 balais ($p < 0,05$). Prieš kineziterapijos procedūras peties skausmo intensyvumas vidutiniškai siekė $6 \pm 1,9$ balus (stipraus intensyvumo skausmas), po 4 savaičių kineziterapijos – $3 \pm 1,9$ balus (nestipraus intensyvumo skausmas).

1 pav. Skausmo intensyvumas prieš ir po kineziterapijos; * – $p < 0,05$ skirtumas prieš ir po kineziterapijos

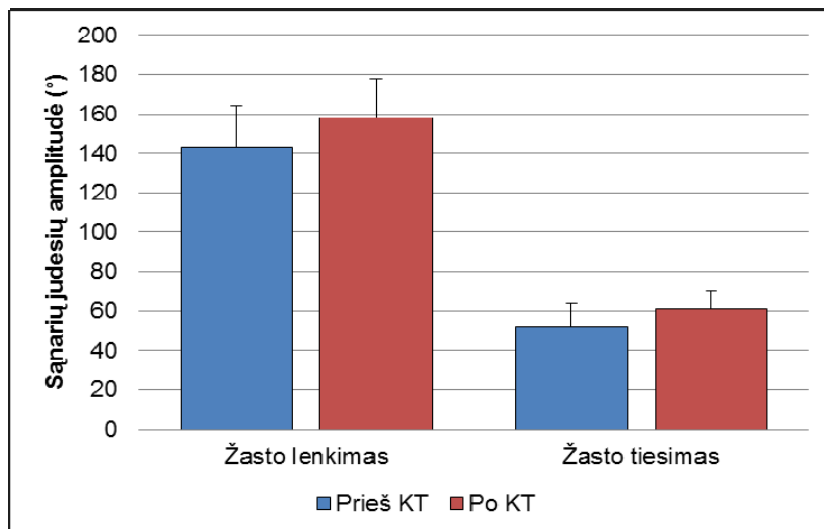
Sąnarių judesių amplitudės

Nors rankos žasto lenkimo judesių amplitudė (žr. 2 pav.) po kineziterapijos turėjo tendenciją didėti $15 \pm 3,7^\circ$ ($p > 0,05$) ir tyrimo pabaigoje siekė $158 \pm 19,9^\circ$, tačiau 20 kineziterapijos procedūrų neužteko visiškai atstatyti žasto lenkimo amplitudei (180°). Tokiems tyrimo rezultatams galėjo turėti įtakos tai, kad visi tiriamieji toliau aktyviai treniravosi, dalyvavo varžybose ir atliko daugybę judesių ranka virš galvos, kurių metu yra provokuojamas PSAS.

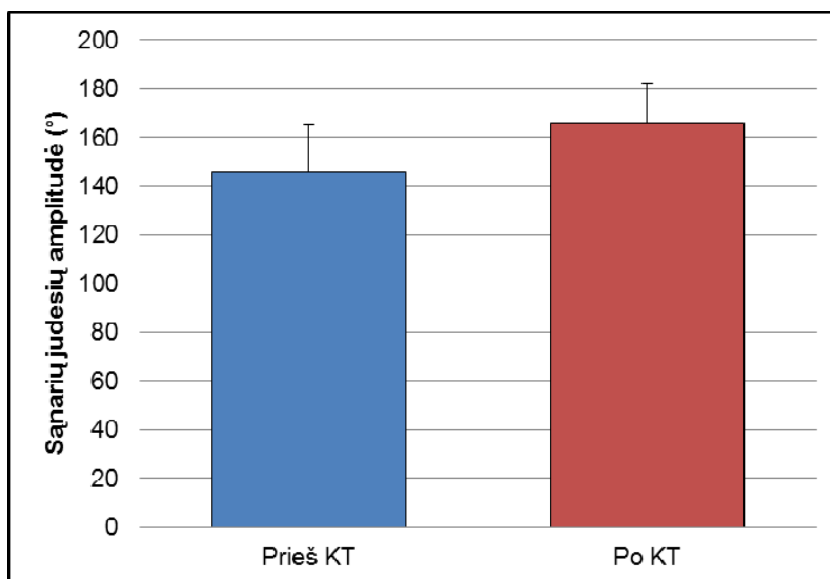
Taip pat nepilną žasto lenkimo judesio amplitudę galėjo riboti ir jaučiamas nestiprus peties skausmas, kuris po kineziterapijos išliko.

Palyginti pažeistos rankos žasto tiesimo judesių amplitudę (žr. 2 pav.) prieš ir po kineziterapijos, buvo nustatyta, kad judesių amplitudė turėjo tendenciją didėti $9 \pm 8,6^\circ$ ir tyrimo pabaigoje normalizavosi bei pasiekė $61 \pm 8,8^\circ$ (pilna žasto tiesimo judesio amplitudė – 60°). Remiantis tyrimo rezultatais, galima teigti, kad užteko 4 savaičių kineziterapijos procedūrų, kad būtų atstatyta pilna tiesimo judesio amplitudė. Tokius tyrimo rezultatus galėjo lemti iš pat pradžių nežymiai sutrikusi žasto tiesimo judesių amplitudė, vidutiniškai siekusi 52° .

2 pav. Žasto lenkimo ir tiesimo judesių amplitudės prieš ir po kineziterapijos

Nors rankos žasto atitraukimo judesių amplitudė (žr. 3 pav.) po kineziterapijos turėjo tendenciją didėti $20 \pm 6,8^\circ$ ir tyrimo pabaigoje siekė $166 \pm 16,2^\circ$, tačiau 20 kineziterapijos procedūrų neužteko visiškai atstatyti žasto atitraukimo amplitudei (180°). Tokiems tyrimo rezultatams turėjo įtakos tai, kad visi tiriamieji toliau aktyviai treniravosi, dalyvavo varžybose ir atliko daugybę judesių virš galvos, kurių metu yra provokuojamas PSAS. Taip pat nepilną žasto atitraukimo judesio amplitudę galėjo riboti ir jaučiamas peties skausmas, kuris po kineziterapijos išliko ir buvo įvertintas 3 balais.

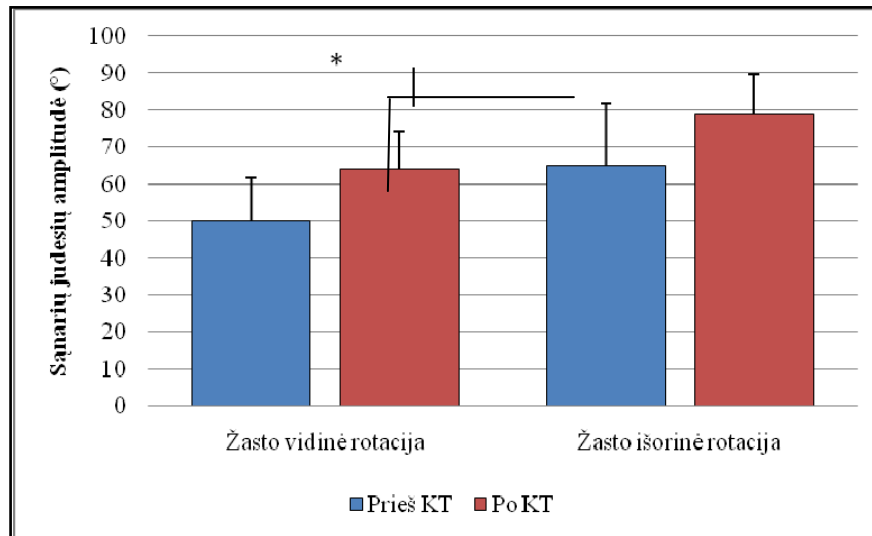

3 pav. Žasto atitraukimo judesių amplitudė prieš ir po kineziterapijos

Nors pažeistos rankos žasto vidinės rotacijos judesių amplitudė (žr. 4 pav.) po kineziterapijos didėjo $14 \pm 9,1^\circ$ ($p > 0,05$) ir tyrimo pabaigoje siekė $50 \pm 11,7^\circ$, tačiau 20 kineziterapijos procedūrų neužteko visiškai atstatyti žasto vidinės rotacijos amplitudei (90°).

Gauti rezultatai rodo, kad dauguma kineziterapijos programoje taikomų pratimų buvo orientuoti į išorinės rotacijos judesių amplitudę didinančius judesius.

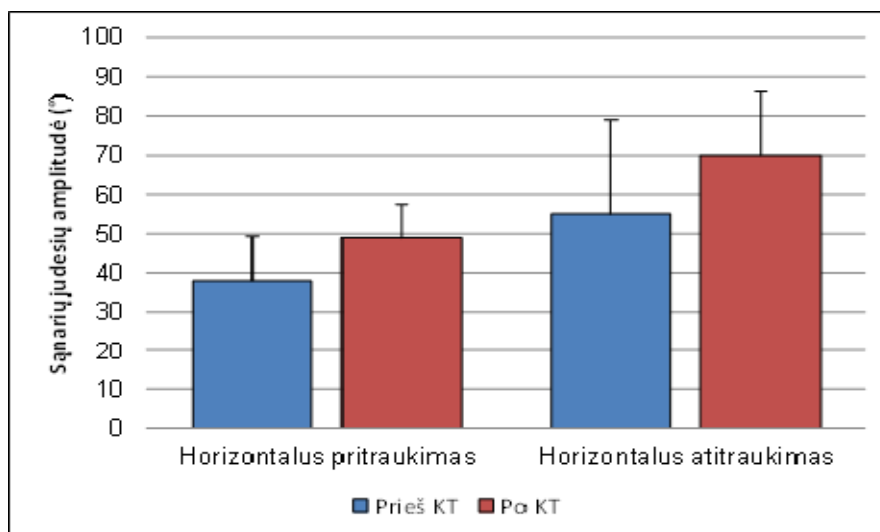
Nors pažeistos rankos žasto išorinės rotacijos judesių amplitudė (žr. 4 pav.) po kineziterapijos didėjo $14 \pm 9,6^\circ$ ir tyrimo pabaigoje siekė $79 \pm 10,6^\circ$, tačiau 20 kineziterapijos procedūrų neužteko visiškai atstatyti žasto išorinės rotacijos amplitudei (90°). Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad esant PSAS labiausiai yra pažeidžiamos išorinę rotaciją atliekančių raumenų sausgyslės, todėl yra pakankamai sudėtinga per trumpą laiką atgauti šių raumenų elastingumą ir jėgą.

4 pav. Vidinės ir išorinės rotacijos judesių amplitudės prieš ir po kineziterapijos;
* – $p < 0,05$ skirtumas prieš ir po kineziterapijos

Palyginti pažeistos rankos žasto horizontalaus pritraukimo judesių amplitudę (žr. 5 pav.) prieš ir po kineziterapijos, buvo nustatyta, kad judesių amplitudė turėjo tendenciją didėti $12 \pm 6,9^\circ$, tyrimo pabaigoje normalizavosi ir pasiekė $49 \pm 8,5^\circ$ (pilna žasto horizontalaus pritraukimo judesio amplitudė – 45°). Remiantis tyrimo rezultatais, galima teigti, kad užteko 4 savaičių kineziterapijos procedūrų, kad būtų atstatyta pilna žasto horizontalaus pritraukimo judesio amplitudė. Tokius tyrimo rezultatus galėjo nulemti tai, kad iš pat pradžių žasto tiesimo judesių amplitudė buvo sutrikusi nežymiai ir vidutiniškai siekė 38° .

Nors pažeistos rankos žasto horizontalaus atitraukimo judesių amplitudė (žr. 5 pav.) po kineziterapijos turėjo polinkį didėti $15 \pm 9,7^\circ$ ir tyrimo pabaigoje siekė $70 \pm 16,3^\circ$, tačiau 20 kineziterapijos procedūrų neužteko visiškai atstatyti žasto horizontalaus atitraukimo amplitudei (120°). Manoma, kad tokiems tyrimo rezultatams turėjo įtakos per mažas pratimų, akcentuojančių žasto horizontalaus atitraukimo judesį, skaičius pratimų programoje. Didžioji dalis pratimų buvo skirti didinti išorinės ir vidinės rotacijų judesių amplitudes.

Raumenų jėga

Vertinant raumenų jėgą prieš kineziterapiją, labiausiai sumažėjusi (dviem balais) buvo žasto lenkimą ir žasto atitraukimą atliekančių raumenų jėga (žr. 1 lentelę). Po 4 savaičių kineziterapijos ($p < 0,05$) pakito žasto išorinę rotaciją ir horizontalų atitraukimą atliekančių raumenų jėga, beveik visiems tiriamiesiems buvo vertinama 5 balais. Nustatyta, kad prieš kineziterapiją 5 iš 6 tiriamųjų 1 balu buvo sumažėjusi sukamųjų raumenų pluošto jėga. Po kineziterapijos 4 iš 6 tiriamųjų 1 balu padidėjo išorinę rotaciją atliekančių raumenų jėga (žr. 1 lentelę). Atlikus tyrimą galima teigti, kad užteko 20 procedūrų atstatyti maksimalią sukamųjų raumenų pluošto jėgą (5 balai). Taip pat buvo nustatyta, kad 4 tiriamiesiems, kurių sukamųjų raumenų pluošto jėga buvo sumažėjusi, taip pat buvo sumažėjusi ir žasto lenkimą bei atitraukimą atliekančių raumenų jėga. Tokius tyrimo rezultatus galėjo nulemti tai, kad, esant silpnam sukamųjų raumenų pluoštui, žastikaulio galva, atliekant lenkimo ir atitraukimo judesius, kyla į viršų ir yra didinamas ankštumas peties sąnaryje.

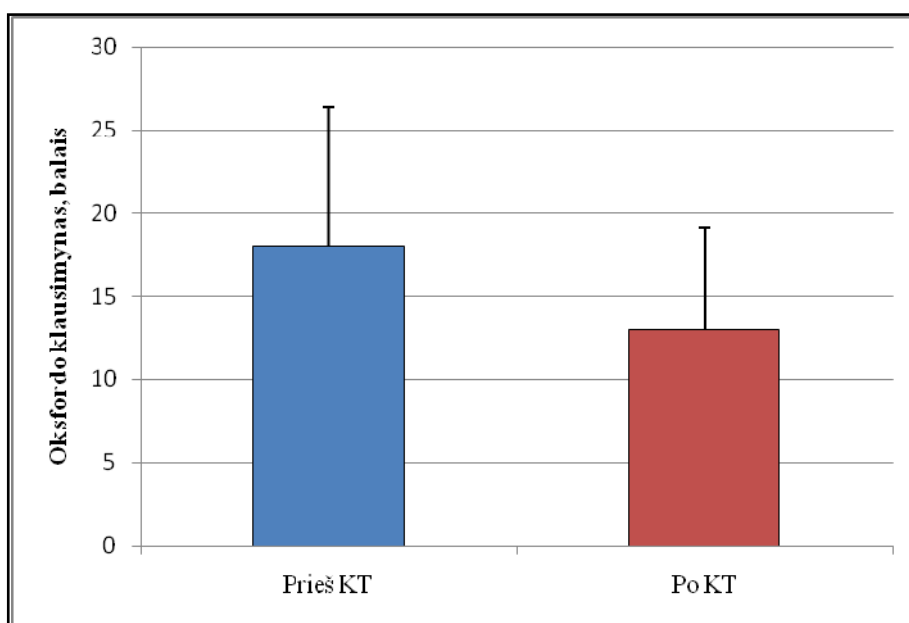
1 lentelė

Žasto raumenų jėgos pokyčių vertinimas prieš ir po kineziterapijos

Lovett Skalė	Tiriamieji											
	I		II		III		IV		V		VI	
	Prieš KT	Po KT	Prieš KT	Po KT	Prieš KT	Po KT	Prieš KT	Po KT	Prieš KT	Po KT	Prieš KT	Po KT
Žasto lenkimas $p=0,4$	4	4	5	5	5	5	3	4	4	5	4	4
Žasto tiesimas $p=0,2$	4	5	4	5	4	5	4	5	4	4	4	4
Žasto atitraukimas $p=0,45$	4	4	5	5	4	4	3	4	5	5	3	4
Žasto vidinė rotacija $p=0,17$	4	4	4	4	4	5	4	4	4	5	4	4
Žasto išorinė rotacija $p=0,00$	4	5	4	5	4	5	4	5	5	5	4	5
Žasto horizontalus pritraukimas $p=0,17$	4	4	4	5	4	4	4	5	4	4	4	4
Žasto horizontalus atitraukimas $p=0,02$	4	5	4	5	4	5	4	4	5	5	4	5

Savarankiškumas kasdienėje veikloje

Nors savarankiškumas kasdienėje veikloje (žr. 6 pav.) turėjo tendenciją didėti $4 \pm 3,3$ balo ir tyrimo pabaigoje siekė $13 \pm 6,1$ balo, tačiau 20 kineziterapijos procedūrų neužteko pasiekti visišką savarankiškumą (12 balų). Po kineziterapijos nebuvo atgautos pilnos peties sąnario judesių amplitudės, žasto raumenų jėga, buvo išlikęs nedidelio intensyvumo skausmas peties sąnaryje. Visi šie rodikliai lemia mūsų kasdienes judesius ir savarankiškumą.

6 pav. Savarankiškumo kasdieniame gyvenime vertinimas prieš ir po kineziterapijos

Rezultatų aptarimas

Viena iš didžiausių problemų esant peties sąnario ankštumo sindromui yra skausmas. Būtent esant skausmui peties sąnaryje labiausiai ribojama judesių amplitudė. Per mūsų atliktą tyrimą buvo nustatyta, jog po keturių savaitių kineziterapijos, kurios metu buvo taikomi judesių amplitudės, tempimo ir raumenų jėgos lavinimo pratimai peties sąnariui, tiriamiesiems statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$) sumažėjo skausmas peties sąnaryje. Per 4 savaites pavyko sumažinti skausmą nuo stipraus intensyvumo iki nestipraus intensyvumo. Lombardi (2008) su bendraautoriais nustatė, jog po 8 savaitių trukmės didėjančio pasipriešinimo treniruočių tiriamiesiems ($p < 0,05$) sumažėjo skausmas peties sąnaryje. Tačiau Lombardi ir kt. (2008) atliktame tyrime skausmą pavyko sumažinti nuo didelio intensyvumo iki vidutinio intensyvumo, tad galima teigti, kad mūsų atlikto tyrimo kineziterapinė programa buvo veiksmingesnė mažinant skausmą nei didėjančio pasipriešinimo pratimų programa. Taip pat mūsų tyrimo metu pavyko skausmą sumažinti per dvigubai trumpesnę laiką.

Asmenys dėl PSAS kenčia skausmus ne tik ramybės būsenoje, bet ir atlikdami kai kuriuos judesius, kai žastas yra keliamas, ypač jei judesys yra atliekamas su vidine rotacija. Šis skausmas yra susijęs su didele negalia ir gyvenimo kokybės praradimu, nes jis trukdo atlikti daugelį kasdienių veiklų (Camargo et al., 2009). Camargo su bendraautoriais (2009) įrodė, jog po 8 savaitių darbo metu atliekamos reabilitacijos programos, kurią apėmė krioterapija, raumenų stiprinimo ir tempimo pratimai, asmenims, sergantiems PSAS, ($p < 0,05$) sumažėjo skausmas (MC Gill klausimynas) ir padidėjo savarankiškumas kasdienėje veikloje (DASH klausimynas) ($p < 0,05$). Lyginant šį tyrimą su mūsų atliktu, galima teigti, jog savarankiškumas kasdienėje veikloje taip pat padidėjo. Mūsų pasirinktas Oksfordo klausimynas susideda iš skausmo ir kasdienio aktyvumo vertinimo. Atlikto tyrimo duomenimis, skausmo įtaka kasdienėje veikloje po kineziterapijos visiems tiriamiesiems sumažėjo $3 \pm 2,6$ balo. Kasdienės veiklos kokybė padidėjo $4 \pm 3,3$. Tačiau gauti rezultatai nebuvo statistiškai reikšmingi ($p > 0,05$). Tokius tyrimo rezultatus galėjo lemti jaučiamas nedidelio intensyvumo skausmas peties sąnaryje, kuris išliko po kineziterapijos. Taip pat mūsų tiriamųjų grupė buvo neįgalieji, kuriems kasdienis aktyvumas yra pasunkėjęs ne tik dėl PSAS, bet ir dėl negalios, o Camargo ir kt. (2009) atlikto tyrimo metu tiriamieji buvo aptarnavimo srityje dirbantys įgalūs asmenys.

Vertinant judesių amplitudę, mūsų atlikto tyrimo metu, po 4 savaitių kineziterapijos, visiems tiriamiesiems padidėjo žasto judesių amplitudė (tačiau nepasiekė fiziologinės normos), statistiškai reikšmingai padidėjo žasto vidinė rotacija ($p < 0,05$). Tyrimo rezultatus galėjo lemti tai, kad visi judesių amplitudės didinimo pratimai buvo atliekami pačių tiriamųjų (aktyvūs pratimai), tikėtina, kad atliekant pasyvius pratimus (pvz., sąnarių mobilizaciją) ar pusiau aktyvius (pvz., postizometrinę relaksaciją) judesių amplitudės pokytis būtų buvęs didesnis (Ligia Popa et al., 2013). Baskurt su bendraautoriais (2011) atliko tyrimą, kuriame siekė įvertinti asmenų, sergančių PSAS, tempimo, raumenų stiprinimo ir mentės stabilizavimo pratimų veiksmingumą, vertinant skausmo intensyvumą, judesių amplitudę, raumenų jėgą ir gyvenimo kokybę. Tiriamieji buvo suskirstyti į dvi grupes. Pirmoje grupėje asmenys atliko raumenų tempimo ir stiprinimo pratimus, antroje – mentės stabilizavimo pratimus. Tyrimas vyko 6 savaites (3 kartus per savaitę), po kurio buvo nustatyta, jog visos matuotos judesių amplitudės (žasto lenkimas, atitraukimas, išorinė ir vidinė rotacija) kaip ir kiti matavimai statistiškai reikšmingai pagerėjo abiejose grupėse ($p < 0,05$). Baskurt tyrimo rezultatai skiriasi nuo mūsų gautų rezultatų. Baskurt ir kt. (2011) atliktame tyrime akcentuojami mentės stabilizavimo pratimai, kurie formuoja mentės taisyklingą padėtį ir popetinio sąnarinio tarpo padidėjimą. Esant didesniai popetiniui sąnariniam tarpui, mažėja skausmas, didėja peties sąnario judesių amplitudė, gerėja savarankiškumas kasdienėje veikloje. Mūsų atlikto tyrimo metu mentės stabilizavimo pratimams nebuvo skiriamas labai didelis dėmesys, taip pat mūsų tyrimas truko 2 savaitėmis trumpiau. Dėl šių priežasčių nebuvo atgautos pilnos peties sąnario judesių amplitudės.

Camargo (2009) su bendraautoriais atlikti tyrimai įrodė, jog gydant PSAS yra svarbu stiprinti sukamąjį raumenų pluoštą, nes yra manoma, kad žastikaulio galvos ir mentės padėtis gali turėti įtakos popetinio tarpo dydžiui. Taip pat Camargo ir kt. (2009) teigia, kad, siekiant atstatyti normalų mentės ir žastikaulio judesių ritmą, mentę stabilizuojantys raumenys ir sukamasis raumenų pluoštas gali turėti didelės įtakos koreguojant įvairias ankštumo problemas. Baskurt ir kt. (2011) atlikto tyrimo duomenimis, po 6 savaitių kineziterapijos programos asmenims, kuriems buvo atliekami mentės stabilizavimo pratimai, statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$) padidėjo sukamojo raumenų pluošto ir žasto lenkimo, atitraukimo, išorinės ir vidinės rotacijos raumenų jėga. Taip pat autoriai nustatė, jog mentės stabilizavimo, minkštųjų audinių tempimo ir raumenų stiprinimo pratimai yra daug veiksmingesni, kai atliekami kartu, norint pagerinti raumenų jėgą ir sumažinti mentės diskineziją.

Mūsų atlikto tyrimo metu po kineziterapijos taikymo statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$) padidėjo tik išorinės rotacijos ir horizontalaus atitraukimo raumenų jėga. Tokius tyrimo rezultatus galėjo lemti tai, kad per mūsų tyrimą buvo atliekami tik aktyvūs sukamųjų raumenų

pluošto stiprinimo pratimai, o neakcentuojami pratimai mentės stabilumui didinti. Tikėtina, kad daliai mūsų tyrimo tiriamųjų galėjo būti pasireiškęs mentės nestabilumas ir judėjimo sutrikimai, kurie nekoreguojami galėjo turėti įtakos gautiems tyrimo rezultatams (nepilnai peties sąnario judesio amplitudei, žasto raumenų jėgai ir išlikusiam nedidelio intensyvumo skausmui).

Išvados

1. Nustatyta, kad prieš kineziterapiją asmenims, sportuojantiems tinklinį sėdint, buvo sumažėjusi visų peties sąnario judesių amplitudė, žasto raumenų jėga, savarankiškumas kasdienėje veikloje, asmenys jautė stipraus intensyvumo skausmą peties sąnaryje. Po 4 savaičių trukmės kineziterapijos neįgaliesiems, sportuojantiems tinklinį sėdint, statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$) sumažėjo pažeistos rankos skausmas (iki nedidelio intensyvumo), statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$) padidėjo peties vidinės rotacijos judesių amplitudė. Taip pat statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$) padidėjo žasto išorinę rotaciją ir horizontalų atitraukimą atliekančių raumenų jėga, pagerėjo savarankiškumas kasdienėje veikloje.

2. Nors 4 savaičių trukmės kineziterapija buvo veiksminga skausmui mažinti ($p < 0,05$), peties sąnario vidinės rotacijos judesių amplitudei padidinti ($p < 0,05$), žastą į išorę rotuojančių ir horizontalų atitraukimą atliekančių raumenų jėgai padidinti ($p < 0,05$), tačiau po kineziterapijos peties sąnario judesių amplitudės nepasiekė fiziologinės normos ribos, taip pat nebuvo pasiektas visiškas savarankiškumas kasdienėje veikloje, išliko nedidelio intensyvumo skausmas, daliai tiriamųjų žasto raumenų jėga nepasiekė fiziologinės normos.

EFFECT OF PHYSIOTHERAPY ON TREATMENT OF SHOULDER IMPINGEMENT SYNDROME IN THE DISABLED WHO PLAY VOLLEYBALL SITTING

Shoulder pain is the most common complaint in people over 40 years. The most frequent cause of shoulder pain is subacromial impingement syndrome, accounting for 44–60 % of all complaints of shoulder pain. Conservative treatments have been proposed for people with shoulder impingement syndrome (SIS), such as strengthening of the rotator cuff and scapular muscles and stretching of the soft tissues of the shoulder. However, there is a lack of studies analyzing the effectiveness of physiotherapy in the treatment of SIS in the disabled who play volleyball sitting.

Our aim of the study was to assess effect of physiotherapy on treatment of shoulder impingement syndrome in the disabled who play volleyball sitting. In our study participated 6 people, who have had shoulder impingement syndrome and conformed selection criteria. Before and after 4 weeks physical therapy were evaluated affected arm pain, range of motion, injured shoulder joint muscle power and independence in everyday life.

***Results of the study.** After 4 weeks physiotherapy was found ($p < 0.05$) pain reduction in the injured shoulder. Joint range of motion increased in all of the respondents, however only inner rotation range of motion restored statistically significantly ($p < 0.05$). Muscle power of upper arm external rotation and horizontal abduction performing muscles increased ($p < 0.05$). Independence in everyday life according to Oxford questionnaire improved in all of the sportsmen. However no statistically significant difference was found ($p > 0.05$).*

***Conclusion:** range of motion, stretching and muscle strengthening exercises on shoulder joint was efficient on pain reduction ($p < 0,05$), increasing upper arm movement amplitude, increasing power of the muscles, rotating upper arm outwards and performing horizontal abduction and improving independence in the everyday life. But also shoulder range of motion, muscle force and independence in everyday life did not reach maximum physiological level.*

***Key words:** physiotherapy, disabled, volleyball sitting, shoulder impingement syndrome.*

Literatūra

1. Almekinders L. C. (2001). *Impingement syndrome*. Clinics In Sports Medicine, 20 (3), 491–504.
2. Baskurt Z., Baskurt F., Gelecek N., Ozkan M. H. (2011). *The effectiveness of scapular stabilization exercise in the patients with subacromial impingement syndrome*. Journal of Back and Musculoskeletal Rehabilitation, 24, 173–179.
3. Camargo P. R., Haik M. N., Ludewig P. M., Filho R. B., Mattiello-Rosa S. M. G., Salvini T. F. (2009). *Effects of strengthening and stretching exercises applied during working hours on pain and physical impairment in workers with subacromial impingement syndrome*. Physiotherapy Theory Practise, 25 (7), 463–475.
4. Dudonienė V., Krutulytė G., Grinevičienė D. (2012). *Individualių ir grupinių kineziterapijos procedūrų veiksmingumas atkuriant sustingusio peties sąnario funkcijas*. Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas, 5 (16), 284–288.
5. Faber E., Kuper I. J., Burdorf A., Miedema S. H., Verhaar A. N. J. (2006). *Treatment of Impingement Syndrome: A Systematic Review of the Effects on Functional Limitations and Return to Work*. Journal of Occupational Rehabilitation, 16 (1), 6–24.
6. Lombardi I., Magri A. G., Fleury A. M., Silva A. C., Natour J. (2008). *Progressive resistance training in patients with subacromial impingement Syndrome: A randomized Controlled Trial*. Arthritis and Rheumatism, 59, 615–622.

7. McClure W. P., Bialker J., Neff N., Williams G., Karduna A. (2004). *Shoulder Function and 3-Dimensional Kinematics in People With Shoulder Impingement Syndrome Before and After a 6-Week Exercise Program*. *Physical Therapy*, 84 (9), 832–848.
8. Senbursa G., Baltac G., Atay A. (2007). *Comparison of conservative treatment with and without manual physical therapy for patients with shoulder impingement syndrome: a prospective, randomized clinical trial*. *Knee Surgery, Sports Traumatology, Arthroscopy*, 10, 2–8.
9. Zelman D. (2012). *Shoulder Impingement Syndrome*. *WebMD Medical Reference*, 12, 1–2.

Įteikta: 2014 m. birželio 27 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

HUMANITARINIAI MOKSLAI

PROFESINĖS STUDIJOS:
teorija ir praktika

2014 / 14

FENOMENOGRAFINIS FILOLOGINĖS IR VERTIMO PRAKTIKOS TYRIMAS

Reda Baranauskienė
Šiaulių universitetas
Lietuva

Anotacija

Straipsnyje analizuojamos ir vertinamos kokybinio tyrimų metodo – fenomenografijos – galimybės, tiriant vertimo ir filologinės praktikos mentorių bei universiteto praktikos vadovų gebėjimą reflektviai mąstyti. Straipsnyje atskleidžiamas minėtų tyrimų teorinis pagrindimas, naudota metodika, probleminiai aspektai bei išvados.

Reikšminiai žodžiai: *refleksija, fenomenas, reflektyvus mąstymas, fenomenografija.*

Ivadas

Daugelio išsivysčiusių šalių aukštojo mokslo institucijose nuolat didėja studentų savarankiško darbo, jų kritinio bei reflektyvaus mąstymo svarba. Todėl būtimi vertėjai ir filologai yra skatinami reguliuoti savo mokymosi procesą bei jį reflektviai apmąstyti. Veiklos mokslinių tyrimų realizavimas aukštojo mokslo studijų procese ne tik skatina savianalizės, kritinio bei reflektyvaus mąstymo raišką, bet ir gerina studijų kokybę. ES šalių švietimo politika remiasi nuostata, kad švietimo paskirtis yra realizuoti visuomenės atsinaujinimo idėją, paspartinti jos raidą. Lietuvai tai yra ypač aktuali problema. Vienas iš švietimo sistemos modernizavimo būdų yra panaudoti kitų šalių edukacinę patirtį. Diegiant šią patirtį, galimi sunkumai, nes edukacinės novacijos skirtingose šalyse gali turėti nevienodą poveikį.

Nors Lietuvos mokslininkai Spurga (1982), Jucevičienė (1997), Kavaliauskiene (1998), Kraujutaitytė (1998), Milišūnaitė (1998), Dirgelienė (1999), Lipinskienė (1999), Žydžiūnaitė (2001), Baranauskienė (2003), Alifanovienė (2005), Bubnys (2012) savo straipsniuose bei moksliniuose darbuose užsimena apie patį reflektyvaus mąstymo fenomeną bei su tuo susijusius edukacinius procesus, tačiau skirtingą patirtį ir išsilavinimą turinčių vertimo bei filologinės praktikos mentorių, universiteto praktikos vadovų reflektyvaus mąstymo raiškos iki šiol niekas netyrinėjo.

Kita vertus, nepavyko aptikti precedentų, kad Lietuvoje būtų atliekami fenomenografiniai tyrimai, todėl pats tyrimo metodas Lietuvos sąlygomis gali būti laikomas novacija.

Tokiu būdu šiame straipsnyje sprendžiama **mokslinė problema**: *ar skirtingą išsilavinimą ir patirtį turintys mentoriai bei universiteto praktikos vadovai turi skirtingą reflektyvumo raišką?*

Straipsnio tikslas – išanalizuoti skirtingą išsilavinimą ir patirtį turinčių vertimo bei filologinės praktikos mentorių, universiteto praktikos vadovų reflektyvaus mąstymo raišką, jos turinį ir tipologiją, panaudojant fenomenografinį tyrimo metodą.

Tyrimo metodologija remiasi šiomis nuostatomis:

- Refleksija, kaip kognityvinis procesas, ne tik paverčia intuityvias žinias į gebėjimus, bet ir per simbolines transformacijas susieja socialinį ir teorinį žinių kontekstus bei įgalina akademinę patirtį paversti praktine (Silcock, 1994).
- Refleksija yra fenomenas, kurio raišką, turinį ir tipologiją geriausiai galima atskleisti atliekant fenomenografinį kokybinį tyrimą.
- Reflektivia didaktika grindžiamas aukštojo mokslo modelis yra perėjimas nuo biheivoristinės prie kognityvinės ir holistinės žmogiškosios minties bei praktikos.
- Veiklos tyrimų realizavimas universitetinėse studijose ne tik gerina praktikos atlikimo kokybę, skatina individo savianalizės procesus, bet ir nutiesia tiltą tarp teorijos ir praktikos.
- Reflektyvus studijų modelis įgalina keisti vertimo bei filologinę praktiką, vystyti lokalias veiklos teorijas.
- Fenomenografinis kokybinis tyrimas leidžia analizuoti individo veiklos ir mąstymo turinį, leidžia išnagrinėti turinio raiškos formas bei variacijas.
- Fenomenografija remiasi nuostata, kad atskiri individai turi skirtingą patirtį, nes jų santykis su pasauliu yra skirtingas; vieną ir tą patį objektą atskiri individai konceptualizuoja nevienodai, todėl būtent fenomenografinis tyrimo metodas leidžia išnagrinėti unikalias, tik tam mentoriumi ar universiteto praktikos vadovui būdingas mąstymo apraiškas.

Šios nuostatos leidžia išryškinti pagrindinę metodologinę poziciją:

Veiklos mokslinių tyrimų realizavimas leidžia parengti reflektviai mąstančius vertėjus bei filologus, kuriems kritinis požiūris, refleksija, atsakomybė, savianalizė bei aktyvumas tampa permanentine asmenybės saviraiškos būseną.

Tyrimo metodas – **fenomenografinis tyrimas**.

Tyrimo teorinis pagrindimas

Refleksija – tai yra fenomenas, susijęs su individo sensorika ir percepcija, su jo gebėjimu mintimis grįžti atgal, medituoti bei užsiimti savianalize. Reflektyviai mąstantis individas yra pasirengęs apmąstyti visus jo praeityje atsiradusius subjektus, nepaisydamas išankstinių nuostatų, tradicijų, papročių ir prietarų. Atvirkščiai, reflektoriai mąstantis žmogus sugeba kritiškai apžvelgti savo ar kitų atliktus darbus, įprasinti ir įvertinti juos, atsižvelgdamas į naujas teorijas bei į stipriausias ar silpnąsias savo patirties puses. Reflektyvaus mąstymo turinys ir tipologija yra tokie daugialypiai ir sudėtingi, jog, tik pasitelkus kokybinius tyrimus, galima tikėtis validžių rezultatų.

Straipsnyje pristatomas tyrimas buvo atliktas taikant kokybinį tyrimo metodą, vadinamą fenomenografija (Marton, 1981, 1986). Fenomenografijos tyrimų subjektas yra žmogus bei jo ryšiai su pasauliu. Fenomenografija tiria kokybiškai skirtingus individo patirties įgijimo bei suvokimo būdus. Tai reiškia, jog fenomenografija domisi ne tik tuo, kaip fenomenai yra patiriami ir suvokiami, arba tik individais, kurie ką nors patyrė ar apmąstė. Fenomenografija nesigilina vien tik į percepciją ar mąstymą, kaip į abstraktų fenomeną, atskirą nuo mąstymo ir percepcijos subjekto. Jei fenomenologija akcentuoja **ryšius**, egzistuojančius tarp individo ir jį supančio pasaulio, o fenomenografija, labiau negu tradicinė psichologija, domisi **mąstymo turiniu** (Marton, 1986).

Psichologai bando rasti bendrus percepcijos ir konceptualizacijos dėsnius, taikytinus bet kurioje situacijoje, bet kuriam subjektui, kai tuo tarpu fenomenografijos mokslinį metodą taikantys mokslininkai stengiasi atskleisti specifiniu fenomenu interpretacijos įvairovę, skirstydami jas į kategorijas. Tai yra atliekama tyrinėjant žmonių vartojamas sąvokas. Fenomenografinius mokslinius tyrimus atliekantys mokslininkai patys nereiškia savo nuomonės apie supantį pasaulį, jie perteikia tiriamųjų pasaulio suvokimą. Fenomenografijai yra svarbūs ne tik teoriškai teisingi tiriamųjų pasisakymai; ji domisi ir neteisingu realybės suvokimu. Taigi fenomenografija laviruoja tarp gamtos mokslų, kuriuos žmonija laiko teisingo realybės atspindėjimo pavyzdžiu, ir tarp tradicinių socialinių mokslų, kurie bando rasti bendrus mąstymo ir socialinės egzistencijos dėsnius. Fenomenografijos mokslinis metodas nėra fenomenologijos atšaka (Marton, 1986).

Fenomenologija ir fenomenografija turi daug ką bendro, t. y. patirties, konteksto, kokybės ir ryšio komponentai yra būdingi abiem moksliniams metodams. Egzistuoja trys esminiai skirtumai tarp fenomenologijos ir fenomenografijos: 1) fenomenologijos mokslas pateikia patirties aprašymus pirmu asmeniu, tuo tarpu fenomenografija analizuoja ir aprašo tiriamųjų subjektų patirtį, taikant interviu žodžiu ir raštu metodą; 2) fenomenologija pagrindinį dėmesį nukreipia į patirties esmę, ieškodami bendro patirties vardiklio arba bendrų patirties formų. Fenomenografijos metodą taikantys mokslininkai bando apibūdinti daugelio individų patirties variacijas vieno reiškinio atžvilgiu, o tai gali būti traktuojama kaip empirinis vaizduotės variacijų ekvivalentas; 3) fenomenologiniuose tyrimuose būtina išeliminuoti konceptualizacijos aspektą, ieškoti tiesioginės patirties apraiškų.

Fenomenografijos atstovai šiuo požiūriu nėra kategoriški, jie stengiasi apibūdinti individo ir jį supančio pasaulio ryšius, nepaisydamai, ar tie ryšiai gimė iš patirties, ar buvo sąlygojami tam tikros fizinės elgsenos (Marton, 1986). Marton (1992) išskiria tris strategiškai svarbius fenomenografijos elementus: a) bandymas suprasti įvairius būdus, kuriais vertimo ir filologinės praktikos mentoriai bei universiteto praktikos vadovai save nukreipia refleksijos link; b) vietoje aprašomojo modelio yra bandoma tyrinėti mentorių bei praktikos vadovų nuostatų prasmę; c) reflektorių mentorių bei praktikos vadovų nuostatų įvairovė gali būti atskleista tik analizuojant konkrečią patirtį.

Fenomenografijos metodas leidžia tyrinėti individų išgyventą patirtį, jų kalbą ir komunikaciją, todėl pagrindinę šio metodo strategiją sudaro interviu raštu ar žodžiu. Po to atliekama kiekvieno sakinio kalbos vienetų mikroanalizė. Būtent šis metodas fiksuoja visus individo kalbinius vienetus, kurie yra kruopščiai analizuojami, interpretuojami ir skirstomi į kategorijas.

Tyrimo metodologija ir metodika

Atliekant kokybinius tyrimus, yra svarbu rasti pusiausvyrą tarp plataus tiriamųjų skaičiaus ir tarp empirinio tyrimo keliamos problemos pagrindimo. Jei tiriamųjų skaičius yra labai didelis, tai yra labai sunku rasti empirinį pagrindimą (Holme, Solvang, 1991). Siekiant išlaikyti pusiausvyrą, šiam tyrimui atrinktos tik tam tikros mentorių bei universiteto praktikos vadovų grupės. Pasirinktoje mentorių grupėje buvo pakankama įvairovė: jie turėjo skirtingą darbinę patirtį, kėlė skirtingus tikslus vertimo bei filologinei praktikai, dirbo skirtingose įstaigose. Tyrime dalyvavo 10 užsienio kalbų studijų katedroje dirbančių praktikos vadovų (4 docentai, 4 lektoriai ir 2 asistentai). Tyrime dalydavo 33 mentoriai. Abi tiriamųjų grupės raštu pateikė savo atsiliepimus apie 2013–2014 m. vertimo bei filologinę praktiką.

Kita tyrimo dalis buvo nemažiau svarbi – reikėjo nustatyti, ar mokslinio tyrimo metu identifikuoti reflektivaus mąstymo būdai leis daryti apibendrinančias išvadas. Fenomenografiniame tyrime apibendrinimas yra labai svarbus, nes jame turi atsispindėti kiek įmanoma daugiau tam fenomenui būdingų bruožų, o pastarieji turi būti suskirstyti į kategorijas.

Mentorių ir universiteto praktikos vadovų komentarų ilgis nebuvo reglamentuotas. Jis įvairavo nuo 2–3 neilgų sakinių iki 15–20 sakinių aprašymo. Šie komentarai buvo nuodugnai skaitomi, renkamos citatos, kurios atspindėjo skirtingus reflektivaus mąstymo modelius. Analizuojama medžiaga buvo grindžiama interpretacijų metodu, kai ieškoma panašumų ir skirtumų, ir tokiu būdu išsikristaluoja fenomenografinės kategorijos.

Pirmoje tyrimo dalyje išryškėjo aprašomosios kategorijos (mentoriai ir universiteto praktikos vadovai laisva forma vertino studentų praktiką). Antroje dalyje šios kategorijos buvo sukonkretintos ir išgrynintos. Fundamentalios reikšmės tyrimui turėjo kategorijų sistemos sukūrimas, nes būtent kategorijos paaiškina, kaip mentorius ir universiteto praktikos vadovus nukreipti refleksijos link.

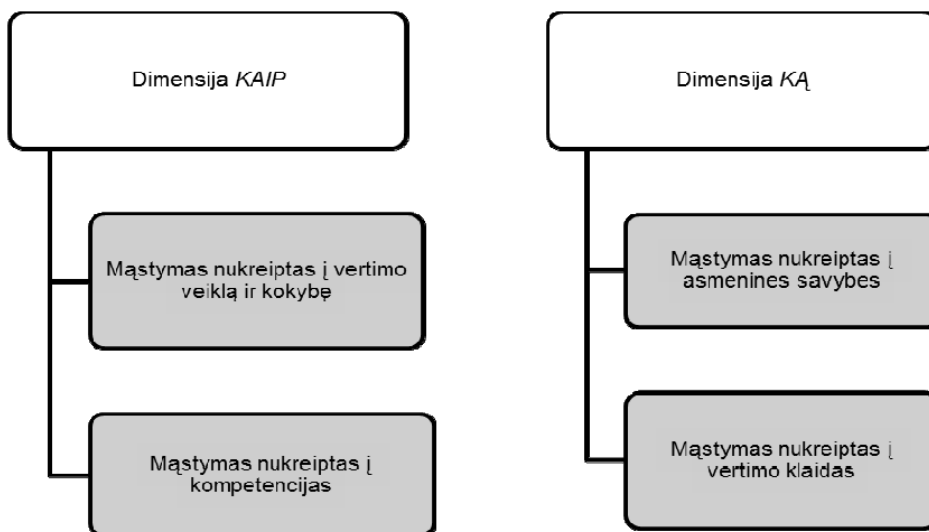
Tyrimo rezultatai

Atliekant empirinį tyrimą, mentorių ir universiteto praktikos vadovų komentarai buvo grupuojami, o kiekvienas atskiras komentaras buvo vadinamas epizodu. Kiekvieną komentarą sudarė nuo trijų iki devynių epizodų. Komentarai buvo grupuojami pagal temas, kaip to reikalauja Van Manen (1990) fenomenologijos tyrimų metodologija. Komentarų sisteminimas ir priskyrimas tam tikrai temai leido lengviau nustatyti mentorių ir universiteto praktikos vadovų pasirengimą refleksijai. Gauti duomenys buvo suskirstyti į keturias dimensijas arba kategorijas:

1 lentelė

Fenomenografinis (pagal Marton, 1986) praktikos tyrimas: mentorių vertinimo analizė

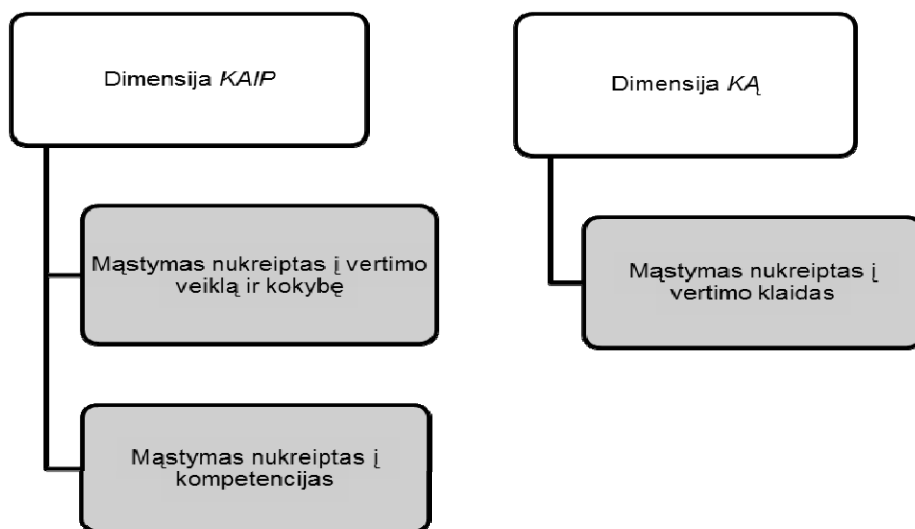
Eil. Nr.	Mentorių mąstymo kategorijos	Citatos	Citatu skaičius
1.	Mąstymas nukreiptas į asmenines savybes	Kruopštus; atidus; stropus; atsakingas; kūrybingas; pareigingas; organizuotas; darbštus; komunikabilus; puikus analitinis ir kritinis mąstymas.	17
2.	Mąstymas nukreiptas į vertimo kokybę	Labai geri, tvarkingi vertimai; vertimai gero lygio; sekėsi švietimo srities vertimai; vertimas atitiko reikalavimus; stiliaus atžvilgiu vertimai buvo sklandūs; ypač sekėsi versti reklaminio pobūdžio tekstus; vertimo kokybe esame patenkinti; mokslinio ir dalykinio teksto vertimai.	13
3.	Mąstymas nukreiptas į klaidas	Pasitaiko rašybos ir stiliaus klaidų; nebaigti vertimai; abejotina apimtis; įvairaus pobūdžio klaidos; pavienės prielinksnių, savybinių linksnių, skyrybos klaidos; terminų klaidos; ne visi sakiniai buvo išversti logiškai; buvo naudojamas pažodinis vertimas; pasitaiko kalbos kultūros netikslumų, korektūros klaidų.	14
4.	Mąstymas nukreiptas į gebėjimus ir kompetencijas	Kompetencijų spektras platus; puikūs komunikaciniai gebėjimai; puikus bendravimas su užsienio partneriais; geros anglų k. žinios; gebėjimas taikyti teorines žinias praktikoje; bendravimo įgūdžiai labai geri; lengvai integravosi į studijų tarnybos veiklą; turi puikius informacijos valdymo gebėjimus; gebėjo planuoti laiką ir laiku atlikti užduotis.	12

1 pav. Mentorių reflektyvumo raiškos turinio ir tipologijos struktūra

Fenomenografinis praktikos tyrimas: universiteto praktikos vadovų vertinimo analizė

Eil. Nr.	Universiteto praktikos vadovų mąstymo kategorijos	Citatos	Citatu skaičius
1.	Mąstymas nukreiptas į klaidas	Rašybos ir stiliaus klaidos; terminų vertimo, gramatikos klaidos, skyrybos klaidos; esminės terminų vertimo ir gramatikos klaidos; pažodinis vertimas; gramatikos-giminės klaidos; pasitaiko sunkumų verčiant medicinos terminus; logikos klaidos; daug linksnių, laikų, gramatikos nesuderinamumo atvejų; verčiant į lietuvių k. išlaikoma angliško sakinio struktūra, kas dažnai sakinį apsunkina arba padaro jį juokingu.	17
2.	Mąstymas nukreiptas į darbo kokybę	Sudėtingas vertimas atliktas gana kokybiškai; darbas atitinka reikalavimus; labai geri medicininių terminų vertimai; yra gerų ir blogų vertimų; proporcija tarp anglų-lietuvių k. vertimų atitinka reikalavimus; vertimo epizodų kokybė ženkliai skiriasi tarpusavyje – yra puikių, bet yra ir yra labai prastų.	12
3.	Mąstymas nukreiptas į kompetencijas	Sugebėjo puikiai redaguoti tekstą; geba tinkamai taikyti vertimo transformacijas praktikoje; geba puikiai, tvarkingai pateikti praktikos bylą; puikiai bendradarbiavo su praktikose vadove – dažnai konsultavosi; neįgijo elementarių raštvedybos tvarkos gebėjimų.	5

2 pav. Universiteto praktikos vadovų reflektyvumo raiškos turinio ir tipologijos struktūra

Fenomenografinio vertimo ir filologinės praktikos tyrimo tikslas buvo pasiektas. Išanalizuota vertimo praktikos mentorių bei universiteto praktikos vadovų reflektyvumo raiška ir tipologija, nustatyti kokybiniai reflektyvumo raiškos skirtumai tarp praktikos mentorių ir universiteto dėstytojų.

Diskusija

Pagrindinis šio straipsnio tikslas buvo išanalizuoti, kaip reflektyviai apie studentų vertimo ir filologinę praktiką mąsto praktikos mentoriai bei universiteto praktikos vadovai. Empiriniai tyrimo rezultatai išryškino du kokybinius skirtumus: **kaip** tyrimo dalyviai mąsto ir **apie ką** mąsto. Tyrimas parodė, kad mentorių ir universiteto praktikos vadovų intencionalumo laipsnis reflektuoti yra skirtingas. Kadangi **intencionalumo** objektas buvo suskirstytas į keturias ir tris kategorijas, intencionalumą galima apibūdinti kaip mentorių motyvuotesnį nusiteikimą reflektuoti.

Universiteto praktikos vadovai, kurie buvo orientuoti tik į vertimo klaidas ir vertimo kokybę, atskleidė vienpusį ryšį su vertimo ir filologinės praktikos dalyviais, t. y. studentais. Todėl galime daryti prielaidą, jog ŠU 2013–2014 m. vertimo ir filologinė praktika nėra grindžiama reflektyviaja aukštojo mokslo didaktika, kuri atitinka visas šiuolaikines aukštojo mokslo dimensijas, nes leidžia realizuoti vieną iš pagrindinių aukštojo mokslo principų, t. y. demokratiškumą bei jo išvestinius principus: studentų akademinę laisvę bei paritetinius santykius tarp dėstytojų ir studentų.

Natūralu, kad kyla klausimai: 1) ar dabartinis studijų modelis Šiaulių universitete parengia būsimojus vertėjus ir filologus atlikti kokybišką savo teorinių bei praktinių žinių analizę? 2) ar nėra pasitenkinama vien *status quo* žiniomis, kurias akademinė bendruomenė mielai perteikia

studentams, tačiau nesivargina kritiškai bei reflektiviai pažvelgti į studentų mokymosi procesą?
3) juk reprodukuoti teorines žinias, o ne kurti savarankiškai naujas, yra daug lengviau ir patogiau, argi ne?

Išvados

1. Fenomenografinis tyrimo metodas įgalina mokslininką ir kitus tyrimo dalyvius (mentorius ir universiteto dėstytojus) siekti efektyvesnės intervencijos į susidariusią situaciją vertimo ir filologinės praktikos metu; skatina daug finansinių išteklių nereikalaujančius kokybinius pokyčius, priimtinus ne tik mokslinei, bet ir plačiajai visuomenei.

2. Mentorai ir universiteto praktikos vadovai skirtingai reflektuoja ir yra nevienodai tam pasirengę. Galima daryti prielaidą, kad refleksijos, kaip fenomeno, raiška priklauso ne tik nuo sukauptos patirties ir aukštų kvalifikacijos pasiekimų, bet ir nuo pasirengimo reflektiviai mąstyti, t. y. nuo mokymosi aplinkos.

3. Mentorių ir universiteto praktikos vadovų gebėjimas reflektiviai mąstyti yra laikytinas fenomenu, kurio tyrimai turi būti paremti veiklos moksliniais tyrimais bei fenomenografinė kokybinio tyrimo metodologija.

4. Natūralu, kad mentorai daugiau dėmesio skyrė studentų asmenybės bei gebėjimų analizei, nes du mėnesius tiesiogiai su jais bendradarbiavo, juos konsultavo, vertino.

5. Dauguma dėstytojų parašė tik formalų praktikos vertinimą, nepateikdami jokių komentarų. Apmaudu, kad universiteto praktikos vadovai, puikiai žinodami filologinės / vertimo praktikos tikslus bei siekinius, itin mažai dėmesio skyrė studentų kompetencijoms bei gebėjimų ugdymui praktikos metu.

PHENOMENOGRAPHICAL RESEARCH OF PHILOLOGICAL & TRANSLATION PRACTICE

The purpose of this article is, firstly, to show the possibilities of qualitative research in analyzing such a subtle phenomenon as reflection. Reflection means individual's readiness to consider, in a thoughtful way, subjects that do come within the range of experience, readiness that contrasts strongly with the disposition to pass judgment on the basis of the mere custom, tradition or prejudice. And, secondly, the goal was to analyze how mentors and tutors reflect on the quality of translation and philological practice. The main issue for the research was to analyze whether different approaches of reflection have different impact on how mentors and tutors think about their instructional and professional strategies. The study was carried out within the framework of a qualitative research approach called phenomenography (Marton, 1981, 1988). Based on the results of the study, the following conclusions were drawn: 1) mentors' and tutors' reflective skills belong to the mode of phenomena and should be researched in the frame of phenomenological or phenomenographic qualitative research; 2) reflective studying model corresponds to all the requirements of modern higher education in EU, that enables and enhances the realization of major principles in higher education, such as: democracy, academic freedom, and emancipatory relationships between lecturers and students; 3) the phenomenographical strategy of research revealed differences in mentors' and tutors' reflective way of thinking: if mentors focus their reflective thinking on personal qualities and competences of translation or philological practice, meanwhile tutors' reflective thinking is focused on students' mistakes and quality of translation.

Key words: reflection, phenomenon, reflective thinking, phenomenography.

Literatūra

1. Alifanovienė D. (2005). *Refleksyvinė socialinio pedagogo praktika*. Socialinių pedagogų praktikos, 48–51. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

2. Baranauskienė R. (2003). *Emancipacinių kokybinių tyrimų realizavimas edukacinės paradigmos virsmo kontekste*. Šiauliai: K. J. Vasiliausko įm.

3. Bubnys R. (2012). *Reflektivaus mokymo(si) metodų diegimo aukštojoje mokykloje metodika: refleksija kaip besimokančiųjų asmeninės ir profesinės raidos didaktinis metodas*. Šiauliai: Šiaulių valstybinė kolegija.

4. Dirgelienė I. (1999). *Būsimųjų pedagogų tautiškumo ugdymas* (Daktaro disertacija, Klaipėdos universitetas).

5. Jucevičienė P. (1997). *Lietuvos aukštasis mokslas. Quis es? Quo vadis? Studijos aukštojoje mokykloje*. Konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas: Technologija, p. 9–31.

6. Kavaliauskienė V. (1998). *Pedagoginis pašaukimas ir jo ugdymas* (Daktaro disertacija, Klaipėdos universitetas).

7. Kraujutaitytė L. (1998). *Aukštojo mokslo demokratiškumas: pasaulinė patirtis ir Lietuvos situacija* (Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas).

8. Lipinskienė D. (1999). *Dėstytojo ir studento funkcijos ir veikla, įgalinant studentą studijuoti aukštojoje mokykloje*. Aukštojo mokslo sistemos ir didaktika. Kaunas: Technologija, p. 98–103.

9. Marton F. (1981). *Phenomenography-describing conceptions of the world us*. Instructional Science, 10, 177–200.

10. Marton F. (1986). *Phenomenography – A Research Approach to Investigating Different Understandings of Reality*. Journal of Thought. Qualitative Research, 21 (3), 28–49. The University of Oklahoma.

11. Milišiūnaitė I. (1998). *Mokslininkų ugdymas doktorantūros studijose: pasaulinės tendencijos ir jų atspindys Lietuvos aukštajame moksle* (Daktaro disertacija, Lietuvos kūno kultūros institutas).

12. Silcock P. (1994). *The Process of Reflective Thinking*. British Journal of Educational Studies, 274.

13. Spurga V. (1982). *Pedagoginis vadovavimas mokinių savauklai*. Kaunas: Šviesa.

14. Van Manen M. (1991). *Reflectivity and the pedagogical moment: the normativity of pedagogical thinking and acting*. Journal of Curriculum Studies, 23 (6), 507–36.

15. Žydžiūnaitė V. (2001). *Farmakoteknikos specialybės studentų įgalinimas motyvuotoms studijoms, remiantis probleminiu mokymu ir refleksijomis*. Kaunas: Kauno medicinos mokykla.

Įteikta: 2014 m. balandžio 3 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

ORIGINALAS IR VERTIMAS: PERKĖLIMAS Į KITĄ KALBĄ AR ATKŪRIMAS KITA KALBA?

Rūta Gavėnavičienė

Šiaulių valstybinė kolegija
Lietuva

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjami lietuvių poeto ir Karaliaučiaus universiteto profesoriaus, dirbusio Mažojoje Lietuvoje, Liudviko Rėzos (1776–1840) eilėraščio „Das versunkene Dorf“ du vertimai į lietuvių kalbą, kuriuos atliko Mykolas Biržiška ir Vytautas Bložė, nustatomi vertimo semantikos tapatumai ir skirtumai, meninį vertimą suvokiant kaip originalo interpretaciją. Tiek M. Biržiškos, tiek V. Bložės tekstus galima pavadinti filologiniais vertimais, nes jų autoriai stengėsi maksimaliai atspindėti originalo tekstą. Ypatingas dėmesys straipsnyje skiriamas sudėtingų vietų atkūrimui lietuvių kalba, galimoms vertimo klaidoms.

Reikšminiai žodžiai: teksto lingvistika, meninis vertimas, Liudvikas Rėza.

Įvadas

Tyrimo objektas – Liudviko Rėzos vokiškai parašyto eilėraščio „Das versunkene Dorf“ dviejų vertimų į lietuvių kalbą analizė, bandant nustatyti skirtingų vertėjų ypatingą originalaus teksto matymą ir paaiškinti jų tekstų skirtumus.

Tyrimo tikslas – eilėraščio vokiečių kalba ir jo dviejų meninių vertimų į lietuvių kalbą santykis.

Tyrimo uždaviniai – nustatyti, kaip ir kiek pakinta bei deformuojasi eilėraščio semantika, verčiant tekstą iš originalo kalbos (konkrečiu atveju – vokiečių) į kitą (konkrečiu atveju – lietuvių) kalbą, bei aptarti dviejų vertimų skirtumus. Originalą ir vertimą geriausia lyginti, taikant semantinę analizę.

Tyrimo metodai – lyginamoji semantinė teksto analizė.

Meninis vertimas, ypač poezijos vertimas, yra vienas įdomiausių, kartu ir sunkiausiai aiškinamų tarpliteratūrinės komunikacijos veiksnių (apie vertimą kaip kultūrinės ir istorinės informacijos perdavimą žr. Pasvenskienė, 2008, 167–174) ir primena dviejų (šio straipsnio atveju – trijų) poetų ir literatūrinių tradicijų dialogą, tuo pačiu metu vykstant ir tarpkultūrinei komunikacijai (žr. išsamų šios temos rutuliojimą: Dedecius, 2002), kuri aptariamam atveju itin sudėtinga, nes Liudviko Rėzos (lietuvis) eilėrašties parašytas vokiškai, o du jo vertėjai yra skirtingų epochų atstovai. Jau seniai visuotinai sutariama, kad meniniame vertime slypi labai įdomus veiksmas: skaitant ir verčiant kūrinį, parašytą kuria nors kalba, sukuriamas naujas tekstas kita kalba, kuris gali būti pavadintas pirmojo dublikatu. Dublikatas turi savyje daugybę apribojimų, nulemtų originalo struktūrų – pirmiausia jis turi gerbti pirmąjį, originalųjį tekstą. Tyrinėtojai į vertimą žiūri kaip į tam tikrą utopiją, tiksliau – į pirmojo teksto interpretaciją, kuri gali būti tiek teisinga, tiek ir klaidinga. Gerai žinoma literatūros vertėjų antipremija, kurios simbolis – Mozės ragai, nors iš tikrųjų šis posakis tėra šv. Jeronimo Biblijos vertimo į lotynų kalbą (vadinamosios Vulgatos) nesuprasto hebrajų žodžio klaida: vertėjas supainiojo hebrajų žodžius *keren* „raguotas“ ir *karan* „spindintis“, taip atsirado *facies Mosi cornuta* „raguotas Mozės veidas“, nors kalba eina apie *spindintį Mozės veidą* (Iš 34, 29–35). Gerai žinoma, kad ši klaida toliau gyveno savo atskirą gyvenimą ir Mozė daugelyje kūrinių, pvz., Michelangelo skulptūroje, vaizduojamas su ragais. Todėl skaitydami ir vertindami vertimus neišvengiamai bandome įžvelgti ir tokius atvejus, kada vertėjas dėl kažkokios priežasties apsiriko. Žinomos vertėjos Drazdauskienės (2011) nuomone, vertėjas literatūros istorijoje atlieka tarno vaidmenį: viena vertus, tarnas turi būti nepastebimas tuo atveju, jeigu jis visus savo darbus atlieka deramai, antra vertus, ypač turint galvoje lotynų kalbos žodį *minister* „tarnas“, vertėjas priklauso senam, oriam ir garbingam luomui. Miliūnaitė, nuodugnai aptardama vertimo ypatumus (2009, p. 15), vertėją mato tarsi vieną iš trijų narių: priešais vertėją yra redaktorius, su kuriuo galima derėtis, o už vertėjo – autorius. Tokia subtili schema leidžia daryti vieną mūsų tyrinėjimui svarbią išvadą – vertėjas privalo ne tik išversti autorių, bet ir daugeliu atvejų jį atspėti (Koller 1992, p. 163). Pavyzdžiui, eilėraščio pavadinimas „Das versunkene Dorf“ verčiamas skirtingai: „Pasinėręs kaimas“ (Biržiška) ir „Nuskendęs kaimas“ (Bložė), pirmuoju atveju orientuojamasi į paslaptinę, vertėjui žinomas sakmes apie kaimus po vandeniu kaip mirusiųjų karalystę, antruoju – į faktą, nes nuskendimas, nuskandinimas gali būti ir stichinės nelaimės, gamtos jėgų veikimo priežastis.

Tekstai¹

Nagrinėjamas eilėraštis yra savotiškas raktas tiek į Rėzos kūrybą, tiek į jo gyvenimą. Kaip yra teigęs 1937 m. Eretas, „jis užgimė, kad matytų mirštant savo tėviškę, ją palaidotų ir apraudotų“ (cit. iš: Mykolaitytė, 2012, p. 35). Mykolaitytės nuomone, „būtent gimtinę menantys kūriniai išskiria šį autorių iš kitų rašytojų, juose užkoduoti skaudūs paties autoriaus išgyvenimai, virtę kūryba, tebeveikiančia skaitytojus iki šiol“ (Mykolaitytė, ten pat).

Visada kyla klausimas, kiek vertimai atitinka originalą, ypač kai turimas poezijos teksto vertimas. Tyrinėjimui pasirinktas L. Rėzos eilėraštis „Das versunkene Dorf“ ir du jo vertimai į lietuvių kalbą. Rėzos publikaciją (1809 m.) nuo Biržiškos vertimo (1919 m.) skiria daugiau nei šimtas metų, nuo Bložės vertimo (1957 m.) – pusantro šimto metų. Galimi keli vertimo variantai: vienas atvejais vertėjas tiksliai išverčia originalą, kitais – perpasakoja savo žodžiais, trečiu atveju originalas gali būti visiškai praleistas.

DAS VERSUNKENE DORF

Weil, o Wanderer, hier und schau die Hand der Zerstörungen.
 Wenige Jahre zuvor sah man blühende Gärten,
 Und ein friedlich Dorf mit seligen Wohnern und Hütten
 Lief vom Wald herab bis zu Meeres Gestande.
 Aber anjetzt, was siehst Du? Nur bloszen Boden und Sand. Wo
 Ist das friedliche Dorf, wo sind die blühenden Gärten?
 Ach, dem Aug' entfällt hier eine Thräne der Wehmut.
 Siehst du dort die Ficht' und eine armliche Hütte
 Vor dem Fall gestützt, mit grauem Moose bewachsen?
 Dies nur ist der traurige Rêst vom allem geblieben.
 Hinter dem Wald empor hob steil ein Berg sich mit Flugsand,
 Der die Tannenwipfel und weit die Flur überschaute.
 Stürmend trugen die Wind' am Hang und Gipfel den Sand ab,
 Und bedeckten den Wald, des armen Dörfchens Umschattung.
 Ach kein sperrender Damm hielt jetzt den Vortritt des Berges,
 Und allmählich verschlang, er Teich' und Gärten und Häuser.
 Neben dem Wald im Dunkel und Graun vieljähriger Eichen
 Stand die Kirche des Dorfs', geziert nach älterm Volksbrauch,
 Rings von Grabeshügeln umdrängt der friedlichen Toten.
 Sieh, dort ragt eine Spitz' hervor, gerotet vom Spätlicht!
 Hier versank die Kapelle. Doch rettete man die Geräte
 Und den heil'gen Altar. Die frommen Bewohner des Eilands
 Floh'n zu andern Dörfen mit dem armseligen Resten,
 Die sie dem Berg entzogen, zu bauen dort ihre Hutten.
 Traurig erzählt der Sohn dem Enkel, was hier geschehen,
 Weist die Stätt' ihm noch, wo seine Väter gewandelt,
 Tief versank ihr Gebein, und droben grünet kein Frühling.
 Hier ertönt nicht mehr im Busch der Nachtigall Mailied,
 Keine Herde kommt voll Durst zu kühlenden Quell her,
 Und kein Täubchen wohnt im Zweig der geselligen Linde:
 Doch, du trauriger Ort hier, immer werd ich dich lieben,
 Jeglichen Baum, der schwand, in meiner Seele noch tragen!
 Denn hier war's, hier ging auch ich als schuldloser Knabe
 Zwischen Garten und Teich, an Hand voh Vater und Mutter,
 Und hier ruhen sie,—die mich wohl noch lieben im Jenseit.

PASINĖRĖS KAIMAS²

Šičion, keleivi, žiūrėkis naikinimo ranką.
 Keleri metai pirmto čia sodnai žydėjo,
 Gryčiose dori kaimiečiai ramiai sau gyveno,
 Kaime, kuris nuo miško lig jūros kranto sau tęsės.
 O dabar ką matai? vien tyrą tyrlaukio smėlj...
 Kur ramus kaimas, kur gi sodnai pražydę?
 Ak, iš liūdnos akies vien ašara krinta!

¹ Eilėraščiai cituojami iš Rhesa, 1809, p. 45–48; Biržiška, 1919, p. 59–60 (L. Rėzos vokiškas tekstas); Biržiška, 1919, p. 60–61 (Mykolo Biržiškos vertimas); Korsakas, Lebedys, 1957, p. 435 (V. Bložės vertimas).

² Vertimo pradžioje Biržiška nenurodo pavadinimo, tačiau pavadinimas yra 59 puslapyje, prieš vokišką originalą.

Ar matai tu ten pušį ir menką bakūžę,
paremtą; idant nepavirstų? Tatai visa,
samanomis apaugę, kas nuo praeities beliko.
Už miško staigiai riogso lengvų smilčių kalnas,
ant plačių dirvų ir eglių viršūnių iškilęs.
Uždami rinkosi vėjai atkalmės', kalvoje smėlį,
ir užtraukė juo mišką, vargingo kaimo ūksmelę.
Jokia jau kliūtis kalno nevaržo dar slinkti;
tvenkinius, sodnus ir grįčias, galingas, viską prarijo.
Pamiškėj, senų aržuolų ūksmėj, šlamesy
kaimo bažnyčia stovėjo, senuolių šventybė,
dorų žmonių kapais kapeliais apsupta.
Va, jos viršūnė tekyšo, vakaropi paraudus!
Įsmilko bažnytėlė. Beje, tik indai išgelbėta
ir šventasai altorius. Salos gi dori žmonės
su tuo, kas jiems pavyko prieš kalną išgelbėti,
į kitus kaimus bėgo naujų grįčių statytis.
Sūnaičiui liūdnei sako sūnus, kas atsitiko:
baltuoja vien vietelė ta, kur tėvai gyveno,
giliai įsmukę jų kaulai pavasario nebjunta.
Lakštingala nebegieda jiems krūmuose giesmelių,
kaimenė nebateina šaltinį atsigerti,
karveliai neburkuoja svetingoje liepelėj...

.....
Bet aš šios liūdnos tėviškės mylėti nenustosiu,
kiekvieną medį, kuris žuvo, širdyje nešiosiu!
Čia esu gimęs, be kokio rūpesnio bėgiojęs
po sodną, aprūdėjęs, po tėvo motinos akimis.
Čia ilsis jie, kurie mane anam gyvenime tebmyli.

NUSKENDEŠ KAIMAS³

Mielas keleivī, sustok prie šitų liūdnujų griuvėsių!
Vos prieš keletą metų ties pirkiom čia sodai žydėjo,
Ir kaimelis nuo miško tęsės lig marių pakrantės.
Šiandien tačiau ką matai? Vien vėjo nešiojamą smėli.
Kurgi kaimelis romus ir kur jo žydintys sodai?
Ak, nurieda čionai ne vienam skausmo ašara skruostu.
Vieniša sverdi pušis, ir niūkso varginga lūšnelė,
Šliejas prie šlaito jinai, sukrypusi ir samanota.
Jiedvi beliko — skurdūs likučiai to, kas čia buvo.
Ten, užu miško, lyg milžinas kalnas stiepėsi kopos
Ir pro aukštus medžius į mares plačiašias jau žvelgė.
Nešė vėjai smėlį pašlaitėn pro medžių viršūnes,
Smėlin paskendo giria — užuovėja vargšo kaimelio.
Žengiančių kopų joks pylimas jau nebebūtų sulaikęs!
Pamažu grimzt ėmė kūdros, sodai ir pirkios.
Ten, pačioj pamiškėj, tamsoj ažuolų šimtamečių,
Liaudies menu išpuošta bažnyčia kaimo stovėjo;
Supo ją tylūs kapai ir kryžiai ramiajam šventoriuj.
Kyšo bokštėlis antai, saulėlydžio rausvo nušviestas, —
Šičia nugrimzdo jinai. Bet žmonės, išgelbėt suspėję
Šventą altorių ir daiktus visus bažnytinius, skubūs
Bėgo į kaimus kitus su turto skurdžiaisiais likučiais
Ir naujas lūšneles ten veikiai statytis pagavo.
Kur kitkart būta gimtųjų namų, nuliūdęs parodo
Savo vaikaičiui sūnus, prisiminęs tėvus žiluosius.
Guli jų kaulai seni, giliai palaidoti smėly.
Nebežydės čia gegužis, lakštutės giesmė neskambės čia,
Prie šaltinio vėsaus banda nesiskubins ištroškus,
ir tarp liepų šakų neburkuos jau balandžiai.
Mylimo vyro neapkabins žmona šičia niekad,

Ir vaikučių būrys nesutiks jau pakrantėje tėvo
 Kai iš jūros audringos su plazdančiom burėm jis grįžta.
 Stebis keleivis ilgai, kaip viskas šičia sunyko.
 Ach, kaip laiko ranka sugriauna viską pasaulį:
 Dykuma virsta laukai, iš rūmų belieka griuvėsiai,
 Žlunga valstybės greit ir keliasi vėlei iš naujo.
 Kas po tūkstančių metų ras pėdsakus tavo, tėvyne,
 Žydinti bočių šalie, kur mano dainos suskambo?
 Bet, liūdnoji vieta, visad tave aš mylėsiu,
 Medį kiekvieną pradingusį savo krūtinėj nešiosiu!
 Nes čia pats gyvenau: tarp sodų žaliųjų ir kūdrų
 Tėvas ir mama už rankų mane čia vedžiojo,
 Jie čia ilsis — ir gal anapus mane tebemyli.

Kadangi eilėraštis yra gana ilgas, būtina sukonzentruoti dėmesį į kelias visą kūrinį ir jo vertimus charakterizuojančias detales, todėl skiriamos trys nagrinėjimo temos: (1) **kreipimosi dēmuo**, kuris skirstomas į du epizodus, tiksliau, į du gestus – gestą, rodantį į keliautoją (keleivį), ir gestą, kuriuo keliautojo žvilgsnis nukreipiamas į tai, ką keliautojas *privalo* pastebėti, (2) **gamtos dēmuo**, kurį sudaro keturi abiejų vertėjų skirtingai interpretuojami vaizdai, (3) **žmogaus gamtoje** (tiksliau – stichijoje) dēmuo, sudarytą iš trijų epizodų.

Pirmasis dēmuo: kreipimasis

Pirmasis epizodas: gestas keliautojui

„Weil, o Wanderer, hier und schau die Hand der Zerstörungen“

Tuo, kad Antikos žinovas Liudvikas Rēza eilėraščių pradeda gerai žinomu kreipiniu į keleivį (gali būti *svečias, svetimšalis* ir pan.) nereikia stebėtis – šis jo kūrybos bruožas gerai žinomas ir seniai pastebėtas. Kaip yra rašęs Lebedys, antikiniai motyvai Rėzos kūryboje dažni – minima *Luna, Aurora, Gracijos, Mūzos, Hesperos, Nimfos, Silfidos*, pvz., „Kur Priegliaus nimfa sidabrinėm kojom eina į Baltiją maudytis“, darydamas išvadą, kad Rėzos kūryboje „apskritai daug reminiscencijų iš antikinės literatūros, biblijos, liaudies dainų“ (Lebedys, 1972, p. 249). Eilėraščio pradžia primena V a. pr. Kr. graikų poeto Simonido dvielio, buvusio ant spartiečių kapo Termopiluose, pradžia: ὦ ξείν', ἀγγέλλειν „O keleivi, pranešk“. Biržiška kreipinį, skirtą menamam keleiviui, verčia labai tiksliai, o Bložė įterpia nesantį būdvardį *mielas*.

Skiriasi ir pirmosios eilutės antrosios dalies originalas ir vertimai. Vokiškame tekste kalbama apie „naikinimo ranką“, Biržiška versdamas šią eilutę perteikia ją labai tiksliai, išlaikydamas Rėzos, kuris buvo ir dvasininkas, mintį apie Dievo visagalybę. Tuo tarpu Bložės *liūdnujų griuvėsių* yra *licentia poetica*, pastaruoju atveju dėmesys perkeliamas nuo veiksmo atlikėjo (die Hand der Zerstörungen) prie veikimo rezultato.

Antrasis epizodas: gestas, nukreipiantis keliautojo žvilgsnį

Antroje eilutėje Rėzos žvilgsnis nukrypsta nuo pirmojoje eilutėje minimo (ar tik numanomo) keleivio ir akivaizdžios Apokaliptinės naikinimo rankos:

Wenige Jahre zuvor sah man blühende Gärten.

Biržiška, kaip ir Rēza, duoda labai apibendrinantį vaizdą (*Keleri metai pirmto čia sodnai žydėjo*), visiškai išlaikydamas originalo mintį, o Bložė, sodus nustumdamas į antrąjį planą, pirmiausia mato originale nesančias pirkias (*Vos prieš keletą metų ties pirkiom čia sodai žydėjo*).

Antrasis dēmuo: gamta

Pirmasis epizodas

Vor dem Fall gestützt, mit grauem Moose bewachsen?

Dies nur ist der traurige Rest vom allem geblieben.

Rėzos tekstą pažodžiui galima būtų interpretuoti taip: „*Paremtą⁴, kad nenuvirstų, apaugusią pilkomis samanomis? / Tik tie liūdni likučiai iš visko telikę*“, Biržiškos atspindimą preciziškai (paremtą; idant nepavirstų? Tatai visa, / samanomis⁵ apaugę, kas nuo praeities beliko), o Bložės vertime atsiranda „šliejas prie šlaito jinai“, vertėjas pavartoja originale nesantį žodį *šlaitas*, kuris turėtų sustiprinti gyvenimo (lūšnelės) nepatvarumą.

Antrasis epizodas

Der die Tannenwipfel und weit die Flur überschaute

⁴ Turima galvoje Rėzos *Hütte*, Biržiškos verčiama *bakūžė*, o Bložės *lūšnelė*.

⁵ Tačiau Biržiškos tekste yra „dingusi“ *pilka* samanų spalva (*mit grauem Moose*).

Rėzos eilutė interpretuotina taip: *Kuris eglių viršūnes ir laukus (pievas) apžvelgia toli.* Biržiška ją verčia „ant plačių dirvų ir eglių viršūnių iškilęs“ o Bložė – „ir pro aukštus medžius į mares plačiasias jau žvelgė“, t. y. abstrakčiai minimi *medžiai*, nors turėtų būti *eglés*. Originaliame tekste nėra „plačiųjų marių“, jos tik numanomos. Taigi abiem atvejais vertėjai elgiasi gana laisvai.

Trečiasis epizodas

Und allmählich verschlang, er Teich' und Gärten und Häuser

Biržiškos vertime „Tvenkinius, sodnus ir grįčias galingas viską prarijo“ yra bandoma rasti pakaitalą įvardžiui *er* (turimas galvoje *der Berg* „kalnas“, minimas viena eilute aukščiau), tačiau atitikmuo randamas labai neįprastai: vietoje įvardžio *vo. er* = lie. *jis* atsiranda būdvardis *galingas*. Bložė šį pasakymą nuasmenina – viskas nugrimsta tarsi savaime: „Pamažu grimztė mė kūdros, sodai ir pirkios“.

Ketvirtasis epizodas

Originalaus teksto eilutė yra „**Floh'n zu andern Dörfern mit dem armseligen Resten,**“ Biržiškos vertimas yra visiškai pakeistas – „su tuo, kas jiems pavyko prieš kalną išgelbėti“, vokiškas tekstas būtų verčiamas – „pabėgo į kitus kaimus su vargingais (skurdžiais) likučiais“. Bložės vertimas yra tikslus ir visiškai atitinka vokišką tekstą: „bėgo į kaimus kitus su turto skurdžiais likučiais“.

Trečiasis dėmuo: žmogus gamtoje (stichijoje)

Pirmasis epizodas

Siehst du dort die Ficht' und eine armliche Hütte

Čia Rėza kalba apie „pušį ir varganą lūšnelę“, o Bložė verčia „Vieniša sverdi pušis, ir niūkso varginga lūšnelė“. Biržiška kai kuriose vietose neverčia visos eilutės pažodžiui, bet perkelia kai kurių žodžių vertimą į kitą eilutę.

Antrasis epizodas

Jeglichen Baum, der schwand, in meiner Seele noch tragen!

Biržiška vertime naudoja žodį *širdyje* – „kiekvieną medį, kuris žuvo, širdyje nešiosiu!“, kai tuo tarpu originaliame tekste yra kalbama apie sielą, o Bložė kalba apie *krūtinę* – „Medį kiekvieną pradingusį savo krūtinėj nešiosiu!“. Pasakymai *nešioti širdyje* ir *nešioti sieloje* (pastaruoju atveju žodis *sieloje* skambesiu primena *vo. die Seele* „siela“) iš pirmo žvilgsnio atrodo beveik sinonimiški.

Trečiasis epizodas

Denn hier war's, hier ging auch ich als schuldloser Knabe

Zwischen Garten und Teich, an Hand voh Vater und Mutter,

Autorius originaliame tekste kalba apie „nekalto berniuko vaikščiojimą“, Biržiška verčia – „esu gimęs“, o Bložė verčia „gyvenau tarp sodų žaliųjų ir kūdrų“, atkeldamas teksto, esančio kitoje eilutėje, vertimą apie „sodus ir kūdras“, tačiau neverčiami žodžiai *als schuldloser Knabe*.

Išvados

1. Kadangi M. Biržiškos vertimas daug senesnis negu V. Bložės vertimas, jo sintaksė, leksika ir morfologija, šios dienos žmogaus akimis žiūrint, atrodo esanti [taigesnė negu pusę šimtmečio vėliau atlikto V. Bložės vertimo.

2. Trijų tekstų lyginimas parodė, kad tiksliausiai originalą atitinka M. Biržiškos vertimas. Biržiška, skirtingai nuo Bložės, niekada nepraleidžia neišversdamas eilučių.

3. Vertimo skirtumai gali būti aiškinami skirtingais vertėjų stiliais, pvz., Rėza kalba apie *sielą*, Biržiška vartoja žodį *širdyje*, o Bložė kalba apie *krūtinę*. Panašus originalo ir vertimo santykis ir kitoje vietoje: originale kalbama apie „nekalto berniuko pasivaikščiojimą“, Rėza verčia „esu gimęs“, o Bložė – „gyvenau tarp sodų žaliųjų ir kūdrų“, atkeldamas daiktavardžius *sodai ir kūdros* iš kitos eilutės.

ORIGINAL AND TRANSLATION: TRANSFERENCE TO ANOTHER LANGUAGE OR RESTORATION IN ANOTHER LANGUAGE?

The question how much translation texts match original texts always arises, especially when we talk about poetry translation. The poem "Das versunkene Dorf" by Liudvikas Rėza and two variants of its translation have been chosen for research. The publication of Rėza (1809) differs from the translation of Biržiška (1919) for more than a hundred years and from the translation of Bložė (1957) – about a hundred and a half. There are several ways of translation possible: in one case the translator precisely translates the original text, in other case – retells it in his/her own words, in third case the original may be missed at all. The biggest surprise is in the end of Bložė's translation because four German lines are treated very

differently by the translators: Biržiška translates them very precisely; meanwhile they do not appear in Bložė's translation at all. Thus the question how translators understand the entity of the text can be raised.

Key words: text linguistics, artistic translation, Liudvikas Rėza.

Literatūra

1. Biržiška M. (1919). *Lietuvių dainų literatūros istorija*, I dalis, p. 60–61. Vilnius.
2. Dedecius K. (2002). *Die Kunst der Übersetzung*. Berlin: Logos Verlag.
3. Drazdauskienė R. Vertėjas kaip literatūros tarnas. (2011 m. spalio 28). *Šiaurės Atėnai*, 40 (1058), p. 3.
4. Girdzijauskas J. (2006). *Liudvikas Rėza. 200-osioms gimimo metinėms*. Lietuvių literatūros vagoje. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
5. Koller W. (1992). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle und Meier.
6. Korsakas K., Lebedys J. (Red.). (1957). *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
7. Lebedys J. (1972). *Lituanistikos baruose*. Recenzijos, paskaitos, sumanymai. Vilnius: Vaga.
8. Miliūnaitė R. (2009). *Variantiškumas verstinės grožinės literatūros kalboje*. Gimtoji kalba, 5, p. 3–14; 6, p. 5–16.
9. Mykolaitytė A. (2012). *Vietos dvasia Martyno Liudviko Rėzos kūryboje*. Česlovo Milošo skaitymai, 5, 34–42.
10. Pasvenskienė V. (2008). *Ekstremalūs vertimo sprendimai*. Respectus philologicus 14 (19), 167–174.
11. Rhesa L. J. (1809). *Prutena, oder Preussische Volkslieder und andere vaterländische Dichtungen*. Königsberg.

Įteikta: 2014 m. balandžio 28 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

KALBOS KLAIDŲ POKYČIAI SPECIALYBĖS DALYKŲ DĖSTYTOJŲ KALBOJE

Giedrutė Grigonienė, Aušrinė Peleckienė, Loreta Alešiūnaitė
Lietuvos sveikatos mokslų universitetas
Kauno kolegija
Lietuva

Anotacija

Straipsnyje analizuojama specialybės dalykų dėstytojų kalbinė kompetencija kaip sudėtinė komunikacinės kompetencijos dalis. Efektyvios komunikacijos sąlyga – taisyklinga kalba. Dėstytojų kalbos taisyklingumas daro įtaką kalbinei aukštosios mokyklos aplinkai, taip pat veikia studentų specialybės kalbą. Tyrimo tikslas – nustatyti, išanalizuoti ir apibendrinti specialybės dalykų dėstytojų kalbos klaidų pokyčius per dešimtmetį. Toks tyrimo laikotarpis pasirinktas todėl, kad per jį pakito lietuvių kalbos santykis su kitomis kalbomis: susilpnėjo rusų kalbos ir sustiprėjo anglų kalbos įtaka lietuvių kalbai. Kitas svarbus veiksnys – dėstytojų kaita amžiaus požiūriu (jaunesnieji geriau moka anglų nei rusų kalbą), todėl tikėtina, kad jų kalboje bus jaučiamas didesnis anglų kalbos poveikis.

Reikšminiai žodžiai: komunikacinė kompetencija, kalbos kultūra, kalbos klaidos.

Įvadas

Mūsų amžius – aktyvių ir dinamiškų žmonių amžius. Naujosios technologijos sukuria akimirksnio vaizdinius ir dirbtinę tikrovę, o žmogus, gebėdamas veikti dirbtinėje tikrovėje, gali susikurti iliuziją, kad taip puikiai jam seksis ir realiame darbo pasaulyje, kad mokytis komunikuoti nėra būtina. Tačiau komunikacinių įgūdžių svarba vis didėja. Žmonės, turintys šių įgūdžių, jaučiasi tvirti įvairiausiose dalykinio, profesinio ar kasdienio bendravimo situacijose (Grebliauskienė, 2004).

Komunikacinė kompetencija apibrėžiama kaip žinių, mokėjimų ir įgūdžių visuma, būtina efektyviam bendravimui. Detalizuojant komunikacinės kompetencijos sampratą, svarbu atkreipti dėmesį, kas laiduoja šios kompetencijos lygį. Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad komunikacinės kompetencijos pagrindą sudaro neverbalinių ir verbalinių kodų, kaip ženklų sistemų, mokėjimas (Grebliauskienė, 2004). Verbalinis komunikacijos kodas – kalba. Komunikacija prasideda nuo kalbos, ir kadangi komunikacijos tikslas – bendras supratimas, tai būtina efektyvios komunikacijos sąlyga, elementari norma – kalbėti taisyklingai, aiškiai, stilingai.

XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje įsigali nauja aukštojo mokslo koncepcija – mokymasis veikiant aplinkai. Mokymasis neatsiejamas nuo aplinkos sukūrimo. Jucevičienė (2001) mokymosi aplinką įvardija kaip ugdomąją vertę turinčias žmonių gyvenimo ir veiklos erdves, skatinančias individo asmeninį tobulėjimą, realizuojamą mokymosi pastangomis. Siekiant užtikrinti aukštojo mokslo kokybę, tobulinti studijų procesą bei patenkinti nuolat kintančius studentų poreikius, kuriuos lemia vykstantys ekonominiai, technologiniai, socialiniai bei kultūriniai pokyčiai, aukštojoje mokykloje atsiranda poreikis sukurti ir palaikyti tokią mokymosi aplinką, kuri skatintų studentą studijuoti. Ši aplinka turėtų sudaryti galimybes studentams tobulinti savo kalbos kultūrą, prisitaikyti prie aukštosios mokyklos kalbinės aplinkos (Celiešienė, Žiūkienė, 2006). Viena iš tokios aplinkos formavimo sąlygų – specialybės dalykų dėstytojų kalbos kompetencija. Tokioje aplinkoje, anot Alaunienės (2001), studentai, perimdami iš savo dėstytojų gebėjimą suvokti studijuojamą dalyką, kartu įgytų ir gerus specialybės kalbos pagrindus. Mokymosi aplinka yra ta vieta, kurioje besimokantieji išmoksta naudotis kultūros išraiškos priemonėmis, tarp jų ir kalba (Wilson, 1995). Taigi mokymosi aplinka turi įtakos ir individo kalbiniam įgūdžiams ugdyti, tobulinti, plėtoti. Be to, specialybės kalbos kultūra aukštojoje mokykloje skiriasi nuo kitų studijuojamųjų dalykų, kadangi studentų kalbiniai įgūdžiai formuojami ne tik per specialybės kalbos paskaitas ir pratybas. Studentų kalbą tobulina, kalbinius įgūdžius plėtoja ir skatina visa aukštosios mokyklos aplinka (leidinių bei kitų viešųjų raštų kalba, bibliotekos kalbinė veikla ir kt. (Žiūkienė, 2006)).

Kita vertus, teigiant, jog studento kalbą veikia visa akademinė aplinka, visi jos bendruomenės nariai, aktuali tampa visų specialybės dalykų dėstytojų kalbinė kompetencija. Dėstytojų kalba, kuria jie skaito paskaitas, veda pratybas, rašo mokslinius ir metodinius darbus, yra svarbus veiksnys, kuris veikia studentų kalbą, mąstymą ir asmenybę (Celiešienė, 2007). Deja, dėstytojų kalba ne visada taisyklinga.

Specialybės dalykų dėstytojų kalbą yra analizavę daugelis Lietuvos kalbininkų (Alaunienė, 2001; Celiešienė, Žiūkienė, 2006; Celiešienė 2007;). Iš jų darbuose išanalizuotų kalbos pavyzdžių galima spręsti apie nepakankamą aukštųjų mokyklų dėstytojų kalbinę kompetenciją. Tačiau pasigesta darbų, analizuojančių dėstytojų kalbos pokyčius; įdomu

pasiziūrėti, kaip kinta dėstytojų kalba, atsižvelgiant į tai, jog specialybės kalbos kursas dėstomas visose aukštosiose mokyklose, be to, ir baigęs studijas kiekvienas dėstytojas turėtų nuolat rūpintis kalbos taisyklingsumu, nes kalba – jo darbo priemonė.

Šiame straipsnyje analizuojama tema **aktuali** edukacine prasme, nes, remdamiesi straipsnyje pateiktais rezultatais, specialybės kalbos dėstytojai galės koreguoti savo dėstomo dalyko turinį, o specialybės dalykų dėstytojai turės proga atkreipti dėmesį į būdingiausias savo kalbos klaidas ir stengtis patobulinti kalbą.

Straipsnio tikslas – nustatyti, išanalizuoti ir apibendrinti specialybės dalykų dėstytojų kalbos klaidų pokyčius per dešimtmetį (2003 m. ir 2013 m.).

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti ir apibendrinti studentų savarankiškuose darbuose pateiktas specialybės dalykų dėstytojų kalbos klaidas.
2. Išskirti būdingiausias pasirinktų metų (2003 m. ir 2013 m.) kalbos klaidas bei atskleisti jų pokyčius.
3. Pateikti išvadas ir rekomendacijas.

Darbo objektas – specialybės dalykų dėstytojų kalba (studentų savarankiškų darbų medžiaga).

Darbe naudoti šie **metodai**: mokslinės literatūros apžvalga, specialybės dėstytojų kalbos klaidų kokybinė ir kiekybinė analizė, teorinis apibendrinimas.

Kokybiniu tyrimu siekiama palyginti, nustatyti ir išanalizuoti pagrindinius taisyklingos specialybės kalbos pažeidimus.

Kiekybinio tyrimo siekis – sustiprinti kokybinio tyrimo rezultatus statistikos duomenimis bei atskleisti teigiamus arba neigiamus specialybės dalykų dėstytojų kalbos pokyčius per tiriamąjį laikotarpį.

Tyrimo **imtis**. 2003 m. ir 2013 m. Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Medicinos fakulteto ir Kauno kolegijos Medicinos fakulteto studentai analizavo specialybės dalykų dėstytojų kalbą. Šiam tyrimui buvo pasirinkta 500 studentų darbų (250 darbų, atliktų 2003 m., ir 250 darbų, atliktų 2013 m.). Rastos specialybės dėstytojų kalbos negerovės išanalizuotos, susistemintos pagal jų pobūdį: leksikos, žodžių darybos, morfologijos bei sintaksės klaidos.

Tyrimo rezultatų analizė

Naujų žodžių atsiradimą <...> lemia gyvenimas (Kazlauskienė, Rimkutė, Bielinskienė, 2010). Jautriausiu ir greičiausiai kintančiu kalbos lygmeniu laikytina leksika, arba žodynas, kuriam būdingas naujų skolinių atėjimas, kai kurių žodžių pasitraukimas į periferiją ir pan. (Vaičiakauskienė, 2014). Lietuvių kalba beveik visais valstybingumo amžiais neturėjo valstybinės kalbos statuso. Istorinė ir geopolitinė Lietuvos situacija lėmė, kad platesni visuomenės sluoksniai, be gimtosios kalbos, vartojo ir svetimą kalbą. Šie veiksniai kaip tik ir sukuria palankias sąlygas skoliniams plisti. Dvikalbystės (arba daugiakalbystės) sąlygomis pasireiškia kalbų interferencija. Dėl kitų kalbų poveikio atsiradusios klaidos yra didžiausios. Interferencijos procesas pirmiausia paveikia leksiką, nes svetimos kalbos žodžiai dėl jos prestižo visais įmanomais būdais skverbiasi į juos priimančią kalbą (Brūzgienė, 2013). Kadangi lietuvių ir slavų kalbų dvikalbystės situacija truko ilgai, slavų kalbų interferencija paveikė visus lietuvių kalbos lygmenis. Anglų kalbos interferencija, pasiekusi leksikos lygmenį, tik pastaruoju metu pradeda smelktis ir į gilesnius, pvz., žodžių darybos, sluoksnius.

Analizuojant specialybės dalykų dėstytojų žodyno klaidas, daugiausia pastebėta semantizmų, t. y. lietuviškų žodžių, vartojamų ne savo reikšme, aptikta nemažai svetimybų, neteiktinų vertinių (vertalų), kartais nepagrįstai vartojami tarptautiniai žodžiai, nors jiems yra geri lietuviški atitikmenys; pasitaiko atveju, kai tarptautinio žodžio reikšmė iškreipiama.

Išanalizavus specialybės dalykų dėstytojų 2003 m. kalbos klaidas, išryškėjo dažniausiai vartojamos svetimybės, t. y. tokie skoliniai, kurių svetimumas lietuvių kalboje labai jaučiamas. Tai žodžiai, kurie neatitinka bendrinės kalbos normų ir lieka už jos ribų. Bendrinėje kalboje visi jie turi adekvačius pakaitus: **Kariesas** (= Ēduonis) labai retai susidaro ant gumburų. Poliesterinis **bintas** (= vyturas) – pamušalas gipsui. Kraujavimui stabdyti naudojami **žgutai** (= varžčiai) su plastikine sagtele. Kaip dažnai reikia tepti zelionka (= briliantiniu žaliuoju, briliantine žaluma) tas pūsleles? Akivaizdu, jog paminėtas svetimybės dažniausiai nulėmė rusų kalbos įtaka.

2013 m. dėstytojų kalboje pastebėta daugiau anglicizmų: Šiuo metu dažniausiai naudojami metaliniai breketai (= kabės, dantų lyginamieji lankai), pagaminti iš labai kokybiškų lydinių. Skryningas (= Patikrinimas) atliekamas iki 20 nėštumo savaitės. Hospisas (= paliatyviosios slaugos ligoninė) – tai vieta, atitinkanti krikščioniškas vertybes ir žmogaus orumą. Neelastinis teipas (= varžtis) Premium yra ypač tvirtas bei padengtas specialia patobulinta lipnia medžiaga. Paminėtos klaidos – itin išplitusio anglų kalbos vartojimo pasekmė.

Dėstytojų kalbos analizė parodė, jog apskritai svetimybų dėstytojų kalboje daugėja, kadangi dar tebevartojami slavizmai ir nuolat daugėja anglicizmų.

Medikų žodyne dar dažnai vartojami nevertotini vertiniai (vertalai), verstiniai posakiai, kuriuos galima apibūdinti kaip nekūrybiškai, netinkamai arba be reikalo išsiverstus žodžius ar žodžių junginius, kuriems pakeisti paprastai yra savų pakaitų.

Išanalizavus dėstytojų kalbos 2003 m. pavyzdžius, galima išskirti būdingiausius vertalus: **Kaip taisyklė** (= Dažniausiai), pirkdami kokį nors preparatą, jūs pasižiūrėte į etiketę ir kainą. Ligos prognozė priklauso nuo pirmosios pagalbos **savalaikio** suteikimo (= suteikimo laiku). Nors ligonio sveikatos **stovis** (= būklė) gerėja, **vienok** (= tačiau, vis dėlto) gydymas turi būti intensyvus. Pablogėja lygsvara (= pusiausvyrą), žmogus praranda atsparumą stresui.

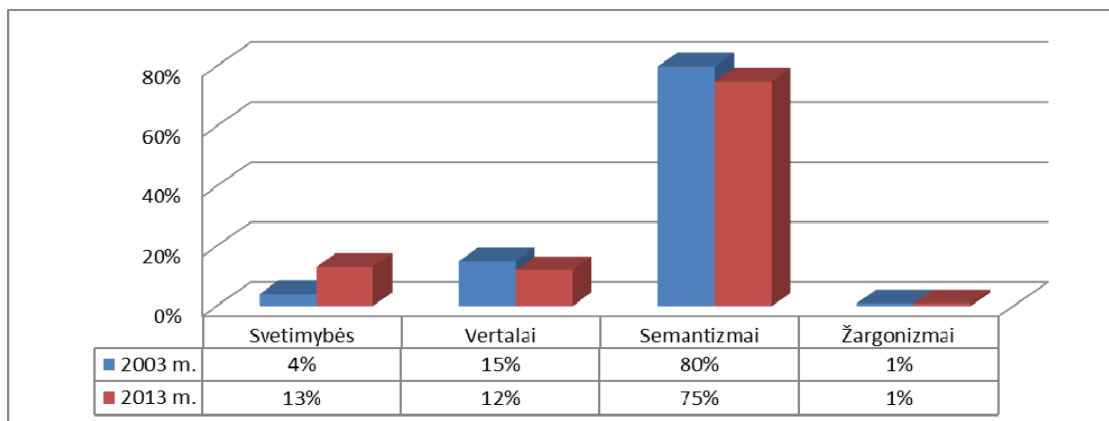
Apžvelgus dėstytojų kalbos 2013 m. pavyzdžius, matyti, jog vertalų pobūdis nepakito, t. y. dauguma nevertotinių vertinių kilę iš rusų kalbos: Nors esu sveika, **laikas nuo laiko** (= kartais), dažniausiai žiemą, jaučiu, kaip patinsta kojos. Čia **kaip taisyklė** (= dažniausiai, visada) vyksta baltymų sintezė. Taigi gyslotis silpnina kosulį ir **įtakoja** (= lemia) vietinį uždegiminį procesą. **Kaip nekeista** (= Keista; Labai keista), bet tik pusė žmonių, turinčių didelį kraujospūdį, apie tai žino. Be slaviškų vertalų pastaruoju metu randasi vienas kitas netinkamai iš anglų kalbos išverstas posakis: **Be problemų** (= viskas gerai), slaugytoja nuneš mėginius į laboratoriją.

Nagrinėjant dėstytojų kalbos pavyzdžius, nustatyta, kad dažniausiai pažeidžiama žodžio reikšmė, tai vadinamieji semantizmai, kurių kilmė susijusi su pažodiniu vertimu iš svetimų kalbų. Galima paminėti būdingesnius 2003 m. dėstytojų kalboje pasitaikiusius semantizmus: Kiekviena galvos smegenų skiltis atsakinga už **sekančias** (= šias, tokias) funkcijas. Raumenų tonusas apie mentę **žemas** (= mažas, silpnas). Pėdos **pilnai** (= visiškai) pastatytos ant grindų. Ligoniai turi būti **nukreipiami** (= siunčiami) į reabilitacijos centrus.

2013 m. pastebėti būdingiausi dėstytojų medikų kalbos semantizmai: **Pastovus** (= Nuolatinis) skausmas gali būti kitų lėtinių ligų priežastis. Rekomenduojama **naudoti** (= vartoti) vaistus nuo uždegimo. Visi supranta, kad miegas **atstato** (=sugrąžina) jėgas po dienos fizinio ir protinio nuovargio. Receptorius pobūdį **apsprendžia** (= lemia) jautrumas tam tikram dirgikliui. Preparatas **pakankamai** (= gana) lengvai pakeliamas, todėl gali būti vartojamas ilgai. Palyginus semantizmų vartojimo dažnumą per tiriamąjį laikotarpį, pastebėta, kad 2013 m. semantizmų specialybės dėstytojų kalboje sumažėjo (1 pav.).

Medicinos terminijoje ypač gausu tarptautinių žodžių. Susiduriama su problema, kurį terminą pasirinkti: vartoti lietuvišką ar tarptautinį. Pasak terminologės Auksoriūtės (1997), sinonimų vartojimas bendrinėje šnekamojoje kalboje ar grožinėje literatūroje yra labai vertinamas, tačiau kitaip yra terminijoje. Vienas iš pagrindinių terminologijos reikalavimų yra termino vienumas. Pavyzdinčiai sutvarkytoje terminijoje sinonimija yra maksimaliai ribojama. Tai daroma dėl mokslo kalbos paprastinimo, jos aiškumo, tikslumo bei griežtumo. Taigi nors tarptautiniai žodžiai norminiai, tačiau kartais geriau vartoti juos atitinkančius lietuviškus pakaitus, nes šie aiškesni, suprantami ne tik medikams, pvz.: Ligonį paguldė į **stacionarą** (– ligininę). **Anemija** (– mažakraujystė) – tai pataloginė būklė, kuriai būdingas per mažas eritrocitų ir / ar hemoglobino kiekis kraujyje. Viena iš dažnesnių peršalimo bei gripo komplikacijų yra **pneumonija** (– plaučių uždegimas). Metodo principas – naudojama individuali plastikinė balinimo kapa (– **apgaubas**).

Beje, specialybės dėstytojų kalboje rasta ir žargonizmų: Geras **pidi** (= atstumas tarp vyzdžių centrų, PD) atitinka esamo recepto duomenis. Lęšiai su **aeru** (= turintys antirefleksinę dangą), naikinančią atspindžius.

1 pav. Leksikos klaidų dažnumo palyginimas 2003 m. ir 2013 m.

Vienas iš žodyno gausinimo būdų yra žodžių daryba. Darant žodžius, dažnai nepaisoma tikrosios priešdėlio ar priesagos reikšmės, žodžių darybos taisyklių, vediniui parenkama

netinkama morfologinė forma. Labai daug vartojama klaidingų priešdėlių vedinių. Vienais atvejais pridodamas priešdėlis, kai jo nereikia, kitais – priešdėlį reikia keisti kitu, ypač gausu priešdėlinių semantizmų. Tokiai klaidingai priešdėlių vedinių darybai turi įtakos svetimų kalbos.

2003 m. pastebėtos būdingiausios priešdėlių vedinių klaidos: Didžiulį vaidmenį kalbio **įsisavinimo** (= pasisavinimo) procese vaidina vitaminas D. Klasifikuojant navikus, **prisilaikoma** (= laikomasi) histogenetinio principo. Dėl vaistų vartojimo ir galimo **pašalinio** (= šalutinio) veikimo būtina pasitarti su gydytoju. Labai sparčiai gausėja žmonių, turinčių **viršsvorio** (= antsvorio). **Antiuždegiminiai** vaistai (= vaistai nuo uždegimo).

2013 m. pastebėtos būdingiausios priešdėlių vedinių klaidos: Reikia tiksliai **paskaičiuoti** (= apskaičiuoti) vaistų dozę kiekvienam ligoniui. Pastaruoju metu skiriami ne tik **priešuždegiminiai vaistai** (= vaistai nuo uždegimo), bet ir citostatikai. Ginkmedžio augalinis ekstraktas gerina kraujo **pratekėjimą** (= apytaką). Esant sunkiai ligonio būklei, dažnai reikia **įvesti** (= įkišti, įleisti) kateterį į šlapimo pūslę. Masažas **nuima** (= pašalina) fizinę ir emocinę įtampą bei **pagerina** (= gerina) kūno lankstumą.

„Priesagų yra įvairių – vienos jų aiškiai keičia šaknies reikšmę ir sukuria naują žodį <...> kitos keičia tik žodžio priklausymą kalbos daliai, dar kitos priesagos drauge su galūnėmis priklauso žodžių formų darybai ir kaitybai“ (Paulauskienė, 2000). Tuo priesaginė žodžių daryba skiriasi nuo priešdėlinės. Tačiau ir čia gausu netaisyklingų, dažnai iš svetimų kalbų pasisavintų darinių:

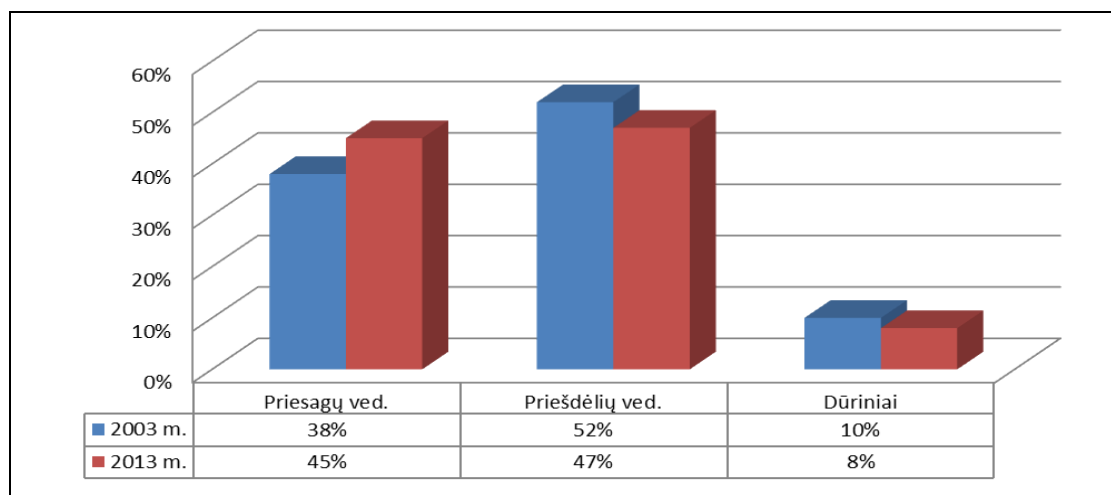
2003 m. pastebėtos būdingiausios priesagų vedinių klaidos: **Šokinė** (= šoko) būseną priskiriama **ekstremalinėms** (= ekstremalioms) būklėms. **Pensijinio** (= pensinio) amžiaus žmonėms vaistų nuolaidos net iki 20 procentų. Vaiko **asmenybinė** (= asmenybės) krizė vyksta tada, kai jam sukanka 3 metai. Ilgainiui ląstelės pradeda skverbti gilyn į audinius – tai **vertikalinė** (= vertikaloji) augimo fazė. Mesti rūkyti jam sunkiau negu kitų tipų **rūkoriais** (= rūkaliams).

2013 m. pastebėtos būdingiausios priesagų vedinių klaidos: Baigus kineziterapiją, galima dirbti **masažistu** (= masažuotoju). **Uždegiminis** (= Uždegimas) – tai viena organizmo apsauginių reakcijų. Kauno klinikų **Kardiologinis** (= Kardiologijos) skyrius yra vienas iš moderniausių Lietuvoje. Nustatyti nedideli **giluminiai** (= gilieji) smegenų pažeidimai. Po operacijos ligonis tapo labai **nervuotas** (= nervingas).

Atskirą žodžių darybos tipą sudaro sudurtiniai žodžiai, t. y. tokie žodžiai, kurie padaromi iš dviejų šaknų. Darant sudurtinius terminus, dažnai nepaisoma jų darybos taisyklių: suduriami svetimi žodžių elementai su lietuviškais, suplakami keli žodžių darybos būdai, vieno žodžio pradžia suduriama su visu žodžiu, atsiranda daugiašaknių dūrinių, kurie yra nebūdingi lietuvių kalbai, pridodama ne ta galūnė ir pan.

2003 m. pastebėtos būdingiausios sudurtinių žodžių klaidos: **Dietgydytojo** (= Gydytojo dietologo) pareiga yra parinkti maisto davinį kiekvienam žmogui asmeniškai. Infekcijos **biošaltinis** (= biologinis šaltinis) yra gyvas organizmas. **Storžarnėse** (= Storosiose žarnose) maisto medžiagų rezorbcija nevyksta, nes nėra tam tinkamų sąlygų. Neseniai įkurtas **medpunktas** (= medicinos punktas). Knygos **bendraautorius** (= bendraautoris) – patyręs gydytojas.

2013 m. pastebėtos būdingiausios sudurtinių žodžių klaidos: Jie valgydinami **pilnaverčiu** (= visaverčiu) maistu. Vidinė ausis yra žmogaus **lygsvaros** (= pusiausvyros) organas. Nustatytas kairiojo šonkaulio **lūžimas** (= lūžis). Šio ligonio sutrikęs **regėjimas** (= sutrikusi rega). Tarp gydytojų ir ligonių turi vykti **betarpiškas** (= draugiškas, nuoširdus) bendravimas.

2 pav. Žodžių darybos klaidų dažnumo palyginimas 2003 m. ir 2013 m.

Palyginti su 2003 m., 2013 m. padaugėjo netaisyklingai vartojamų priesaginių vedinių (2003 m. – 38 proc., 2013 m. – 45 proc.). Su netaisyklingos darybos priesagomis rasta daiktavardžių, būdvardžių bei kitų kalbos dalių. Priešdėlių bei dūrinių klaidų per tiriamąjį laikotarpį nežymiai sumažėjo.

Specialybės dalykų dėstytojų kalboje gausu morfologijos formų vartosenos negerovių: pažeidžiamos giminės, skaičiaus kategorijos, netaisyklingai vartojamos įvardžiutinės, laipsnių, kai kurios skaitvardžių, įvardžių, ypač veiksmažodžių formos. Didžiausią žalą kalbai daro, Paulauskienės (2000) žodžiais tariant, „<...> netaisyklingas gramatinių formų vartojimas“.

Veiksmažodis – sudėtingiausia lietuvių kalbos dalis, turinti daug įvairių formų: linksniuojamųjų, asmenuojamųjų ir nekaitomųjų. Pastebėta, kad per tiriamąjį laikotarpį netaisyklingiausiai vartojamos formos: veiksmažodžių bendratis, sangražiniai veiksmažodžiai, dalyviai, ypač padalyviai.

Ir 2003 m., ir 2013 m. specialybės dėstytojų kalboje apstu netaisyklingų bendratis junginių, išverstų iš rusų kalbos: **Kad sumažinti** (= Norint sumažinti) cukrinio diabeto komplikacijų tikimybę, reikia sportuoti, sveikai maitintis, nevartoti tabako ir alkoholio. **Kad išvengti** (= Norint išvengti) ūmaus skausmo, reikia laiku imtis reikiamų priemonių. **Kad atskirti** (= Norint atskirti; Kad būtų atskirtas glikogenas) nuo gliukopolisacharidų, audinių pjūviai veikiami amilaze. **Jeigu tikėti** (= Jeigu tikėtume, tikėsime) preliminaria diagnoze, ligonio būklė nėra labai sunki. Šis ligonio rehabilitacijos periodas labai ilgas, **jeigu lyginti** (= lyginsime, palyginti) su ankstesniais.

Tokios veiksmažodžių formos, kaip: dalyviai, pusdalyviai, padalyviai dėl negebėjimo suvokti jų reikšmės skirtubių dažnai painiojamos viena su kita, su kitomis veiksmažodžių formomis; vartojamas ne tos rūšies dalyvis ar ne ta jo forma. Pvz.: **Išrinkus** (= Išrinkę) spyglius ir kitas priemaišas, kadagio vaisius džioviname pavėsyje, gerai vėdinamoje patalpoje ar džiovykloje. **Matuojant** (= Matuodami) arterinį kraujospūdį, nustatome du jo dydžius. **Padidintas** (= Padidėjęs) arterinis kraujospūdis sunkina širdies darbą. Šiai ligai būdinga **sulėtinta** (= sulėtėjusi, lėtesnė) medžiagų apykaita. Sindromas atsiranda dėl **sumažintos** (= sumažėjusios, mažos) plaučių perfuzijos. Ligonio savijauta pagerėjo, tačiau **susidirginęs** (= sudirgintas) žarnynas. Olandų firma „Bional“ **tarpininkaujant** Lietuvos farmacijos firmoms (= tarpininkaujama Lietuvos farmacijos firmų, Lietuvos farmacijos firmų tarpininkavimu) jau **devynis** (= devynierius) metus sėkmingai prekiauja augaliniais preparatais ir maisto papildais mūsų šalyje.

Sangražinės veiksmažodžių formos dažnai klaidingai vartojamos vietoje neveikiamųjų veiksmažodžių, pvz.: Lizosomos **virškinasi** (= virškinamos) maisto medžiagose. Iš kamuolėlio kapiliarų į Baumano kapsulės ertmę dėl hidrostatinio spaudimo skirtumo per filtravimo barjerą **filtruojasi** (= filtruojama) kraujo plazma. Taisytini savaiminės reikšmės sangražiniai veiksmažodžiai, kai jie nežymi savaimine vyksančio veiksmo. Pvz.: Įdomu, kad skydliaukės patologinė būklė gali **persiduoti** (= būti perduota) šiai liaukai. **Matosi** (= Matyti), kad ligonio būklė sparčiai gerėja.

Dėstytojų kalbos analizė parodė, kad reikia atkreipti dėmesį į įvardžiutinių formų, kurios labai svarbios terminų darybai, vartojimą, nes netaisyklingos vartosenos atveju, palyginti 2003 m. ir 2013 m., sumažėjo nežymiai (3 pav.). Žinoma, kad sudėtiniais terminams, kurių vienas iš komponentų yra būdvardis, skaitvardis, dalyvis, daryti vartojamos tik įvardžiutinės formos. Tačiau labai dažnai to nepaisoma, todėl gaunamas terminas ne tik netaisyklingos gramatinės formos, bet ir iškreiptos loginės prasmės. Pvz.: Šie **specialūs** (= specialieji) indai turi būti uždari. Niekas neabejoja, jog **vaistingi** (= vaistingieji) augalai ne mažiau svarbūs negu cheminiai preparatai. **Antro** (= Antrojo) tipo cukrinio diabeto požymiai: hiperglikemija, gliukozurija ir kt. Nustatyta, kad žmonės labai dažnai vartoja **raminančius** (= raminauosius) vaistus.

Iš priesagos -inis, -ė vedinių įvardžiutinės formos nedaromos, tačiau aptikta ir tokių pavyzdžių: Jeigu sužalotas **apatinysis** (= apatinis) žandikaulis, būtina chirurginė operacija. Po šios procedūros reikia pamasažuoti abiejų pėdų **viduriniuosius** (= vidurinius) pirštus.

Kartais įvardžiutinės formos daromos, kai to daryti nereikia, nes tai ne terminai. Pvz.: Mineralinių medžiagų apykaitą **reguliuojantieji** (= reguliuojantys) hormonai. **Pažeistajai** (= Pažeistai) kontaktinei danties sienelei atkurti būtina naudoti metalines juosteles.

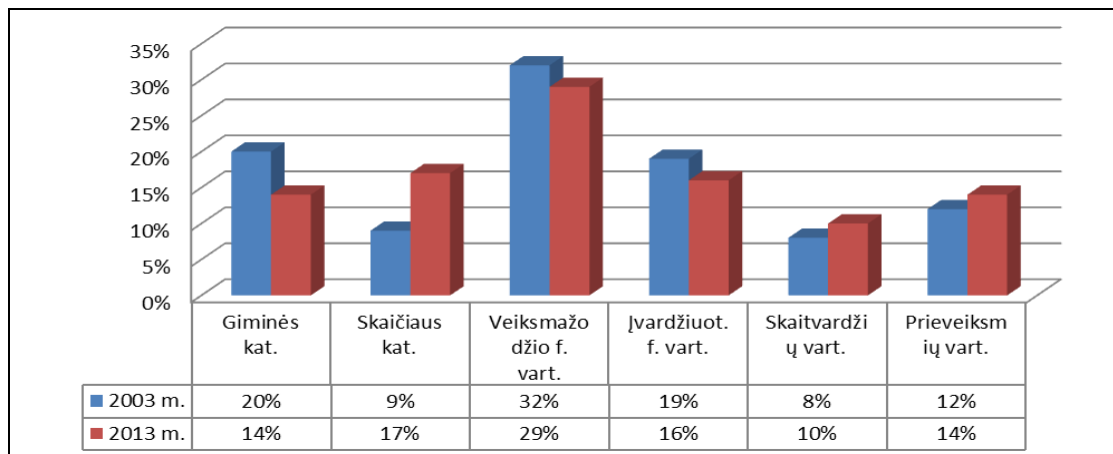
Iš tyrimo rezultatų matyti, kad 2013 m. dėstytojų kalboje trečdaliu sumažėjo giminės vartojimo klaidų. Tačiau moteriškosios giminės formos dažnokai tebevartojamos profesijai, mokslo laipsniui, pareigoms, kvalifikacijai nurodyti: 1903 m. M. Kiuri įgijo mokslų **daktarės** (= daktaro) laipsnį. Ji ėjo direktoriaus **pavaduotojos** (= pavaduotojo) pareigas. Po **keletos** (= keleto) savaitių padidėja limfmazgiai.

2013 m., palyginti su 2003 m., dėstytojų kalboje padaugėjo skaičiaus formų vartojimo pažeidimų. Skaičiaus formų vartojimas yra aktualus daiktavardžiams, kadangi vieni daiktavardžiai turi vienskaitą ir daugiskaitą, kiti – tik vienskaitą arba tik daugiskaitą. Tiesa, dėl

savitos anglų kalbos daiktavardžių vartosenos įtakos, pastaruoju metu kartais vienaskaitiniai daiktavardžiai vartojami daugiskaita: Norint skirti daugiau lėšų sveikatos apsaugai, reikia didinti valstybės **ekonominius pajėgumus** (= ekonominį pajėgumą). Ligonį kamuoja **baimės** (= baimė). Pastaraisiais metais padidėjo kompensuojamųjų vaistų **pardavimai** (= pardavimas). Numatoma padidinti ligonių **priėmimus** (= priėmimą) į kai kuriuos ligoninės skyrius. Kilo **grėsmės** (= grėsmė) sveikatai.

Specialybės dėstytojų kalboje pasitaiko skaitvardžių ir prievieksmių klaidingos vartosenos atvejų: Nusipirkę korekcinius akinius optikoje „Fielmann“ **tris** (= trejus) metus galėsite naudotis akinių priežiūros paslaugomis. Fenilketonurija pasireiškia praėjus **dviems** (= dviem) paroms po gimimo. Sutrikus vieno inksto veiklai, jo funkcijas **dalina** (= iš dalies) kompensuoja kitas inkstas. Miego fazės kartojasi **vidutiniai** (= vidutiniškai) tris kartus per naktį. Transaminazių ir oksiolazių veikimas **esminiai** (= iš esmės) skiriasi. Šio tipo klaidų dažnumas per tiriamąjį laikotarpį išliko beveik nepakitęs.

3 pav. Morfologijos formų vartosenos klaidų dažnumo palyginimas 2003 m. ir 2013 m.

Apibendrinant morfologijos formų vartojimo pažeidimus dėstytojų kalboje, galima daryti išvadą, kad rečiau pažeidžiama giminės kategorija, padaugėjo skaičiaus kategorijos klaidų. Veiksmažodžių formų, įvardžių, skaitvardžių, prievieksmių vartojimo klaidų pokytis nedidelis (3 pav.).

Morfologija nagrinėja žodžių formas ir jų reikšmes, sintaksė – žodžių junginius ir sakinius. Abi šias gramatikos dalis sieja bendras tiriamasis objektas – žodžių formos, tik ne tuo pačiu aspektu jos analizuojamos. Sintaksės pagrindinis objektas – žodžių jungimas, jų tarpusavio sąsajos. Glaudžiausiai morfologiją ir sintaksę sieja linksnių ir prielinksnių konstrukcijų kategorijos, kurios susijusios su žodžių valdymu. Žodžių valdymas – tai linksnio ar linksnio su prielinksniu didesnis ar mažesnis pavaldumas pagrindiniam žodžiui. Veiksmažodžiai, būdvardžiai, kartais kitos kalbos dalys reikalauja atitinkamo linksnio ar prielinksninės konstrukcijos. To nepaisant, pasirenkant ne tą linksnį ar prielinksninę konstrukciją, daroma klaidų.

Dažni nenorminės linksnių bei prielinksnių vartosenos atvejai.

2003 m. pastebėtos būdingiausios linksnių vartojimo klaidos: Seleno **nepakankamumo pasekoje** (= dėl seleno trūkumo) išsivystė sąnarių uždegimas. Restauruojant protezus, **daugumoje atvejų** (= dažniausiai) metalinio karkaso detalės suvirinamos. Šiuos vitaminus reikia vartoti kartą **dienoje** (= per dieną). Sutrikus organizmo veiklai, tampa vis sunkiau numesti **svorį** (= svorio). Glutationas yra kai kurių fermentų **kofaktoriūmi** (= kofaktorius).

2013 m. pastebėtos būdingiausios linksnių vartojimo klaidos: Pasaulyje pripažintas naujas vaistas psoriazės **gydymui** (= psoriazei) gydyti. Žmogaus kraujyje susidaro oro **burbuliukai** (= burbuliukų). Trombozės **įtaikoje** (= Dėl trombozės) sukeliama veninė hiperemija. Skirdami šį vaistą, gydytojai dažnai daro **klaidas** (= klaidų). Kiekvienas gydytojas savo pacientus nori matyti **sveikais ir laimingais** (= sveikus ir laimingus).

Vietininko klaidų specialybės dalykų dėstytojų kalboje ir 2003 m., ir 2013 m. aptinkama daugiausia. Pagal klaidų gausumą antrąją vietą galima skirti įnagininkui. Naudininkas pagal klaidų gausumą yra trečias linksnis. Vardininkas, kilmininkas ir galininkas linksnių sistemoje yra susiję, todėl dažnai keičiami vieni kitais. Vienu atveju pagrįstai, kitu ne. Taip atsiranda šių linksnių klaidų.

2003 m. pastebėtos būdingiausios prielinksnių vartojimo klaidos: Lietuvoje šiuo ženklu pažymėtų vaistinių yra jau **virš** (= daugiau nei, daugiau negu, daugiau kaip) 200. Mano

aplinkyje yra apie 2000 žmonių, iš kurių apie 600 turi problemų **su sąnariais** (= dėl sąnarių). Aš atvažiuoju **su sloga** (= sirgdama sloga), bet ir ją išsigydžiau. **Pas mane** daug temperatūros (= Aš turiu daug temperatūros; Aš karščiuoju). Vaistus reikia gerti tris kartus **į** (= per) dieną.

2013 m. pastebėtos būdingiausios prielinksnių vartojimo klaidos: **Apie** šio vaisto vartojimą (= Dėl šio vaisto vartojimo) daug ginčijamasi. Ligonio kraujospūdis – 180 **ant** 120 (= 180 ir 120). Dažnai žmonės kreipiasi **pas** (= į) gydytoją be reikalo. Pulsas muša 60 kartų **į** (= per) minutę. **Su** laiku (= Vėliau; Po kiek laiko) paaiškėjo tikra ligos priežastis.

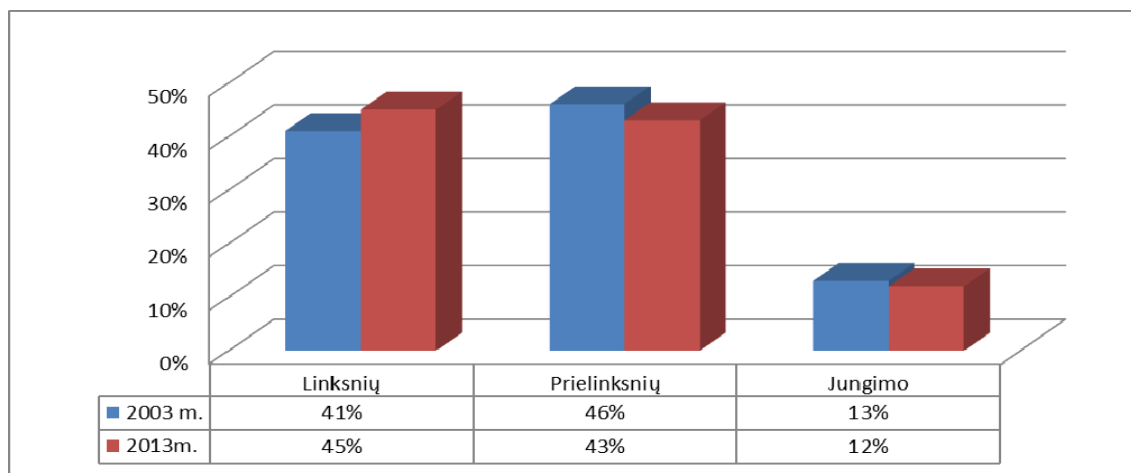
Labai nedidelę dalį sudaro jungimo klaidos. Ir 2003 m., ir 2013 m. šių klaidų kiekybinis procentas mažai kito.

Dažniausiai netaisyklingai vartojama dalelytė **gi**, jungtukų samplaika **o taip pat**, pasakymas **vietoj to, kad**.

Dalelytė **gi** nevartotina priešinamajam sujungimui vietoj jungtukų **o, bet**. Pvz.: Geriausia vaistažolės rinkti tada, kai augaluose susikaupia daugiausia veikliųjų medžiagų, **gi** (= bet) į tai mažai kas atsižvelgia.

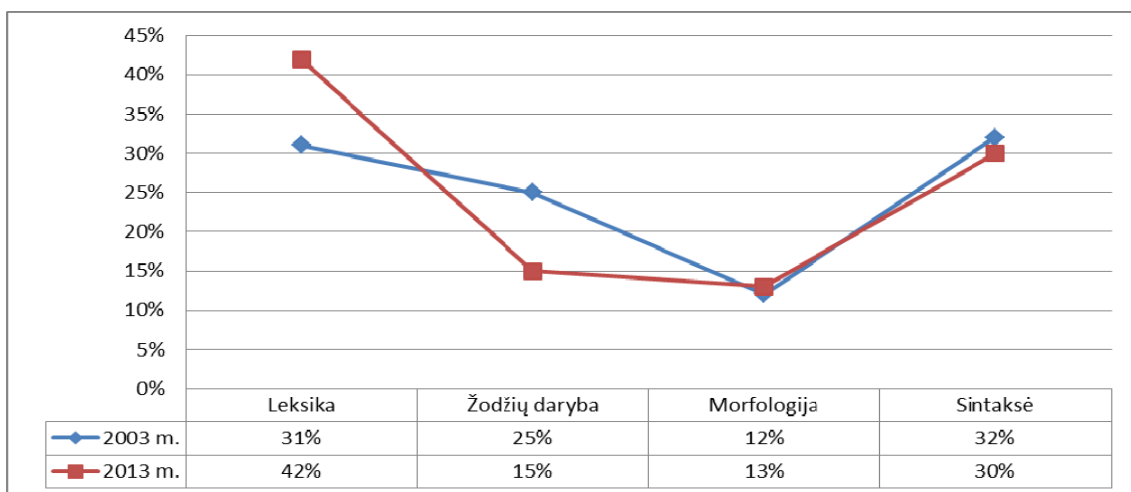
Jungtukų samplaika **o taip pat** turi būti taisoma jungtuku *ir* arba *taip pat*. Pvz.: Gydant pagerėjo savijauta, **o taip pat** (= taip pat, ir) išnyko bronchų spazmai.

Vietoj to, kad nevartotinas su bendratimi ar padalyviu vietoj *užuot*. Pvz.: **Vietoj to, kad** (= užuot) kovoję su kremzlių irimo pasekmėmis, žmonės jau gali užkirsti kelią pačiam procesui.

4 pav. Sintaksės klaidų dažnumo palyginimas 2003 m. ir 2013 m.

Apibendrinant tyrimo rezultatus, galima teigti, kad morfologijos ir sintaksės klaidų kiekybė per tiriamąjį laikotarpį beveik nepakito. Pastebėtas didesnis leksikos ir žodžių darybos klaidų pokytis (leksikos klaidų 2013 m. padaugėjo 11 proc., žodžių darybos klaidų – 10 proc.) (5 pav.).

5 pav. Kiekybiniai dėstytojų kalbos klaidų pokyčiai 2003 m. ir 2013 m.

Išvados

1. Mokymo institucijos kalbinė aplinka turi sudaryti sąlygas studentų kalbinei kompetencijai tobulinti. Dėstytojų kalba – vienas iš kalbinės aplinkos veiksnių.

2. Remiantis specialybės dalykų dėstytojų kalbos analize, nustatyta, kad:
  - a) morfologijos ir sintaksės klaidų kiekybė per tiriamąjį laikotarpį beveik nepakito. Pastebėtas didesnis leksikos ir žodžių darybos klaidų pokytis (leksikos klaidų 2013 m. padaugėjo 11 proc., žodžių darybos klaidų – 10 proc.);
  - b) pakito leksikos klaidų pobūdis: 2003 m. dažnesni buvo slavizmai, o per dešimtmetį – 2013 m. – padaugėjo anglicizmų;
  - c) 2013 m. padaugėjo netaisyklingai vartojamų priesaginių vedinių;
  - d) per tiriamąjį laikotarpį morfologijos klaidos pakito kokybiškai: padaugėjo skaičiaus kategorijos klaidų, o giminės vartojimo klaidų sumažėjo;
  - e) padaugėjo netaisyklingo linksnių vartojimo atvejų, o prielinksnių bei žodžių ir sakinio dėmenų jungimo klaidų nežymiai sumažėjo.
3. Specialybės dalykų dėstytojais daugiau dėmesio turėtų skirti kalbos taisyklumui, siekdami kurti akademinę aplinką, palankią studentų kalbos kompetencijai ugdyti.

Rekomendacijos

1. Organizuoti kalbos kultūros seminarus, paskaitas specialybės dalykų dėstytojams.
2. Atestuojant ar sudarant darbo sutartį su nauju darbuotoju, skirti dėmesio specialybės kalbos taisyklumui.
3. Specialybės dalykų dėstytojų parengta mokymo(si) medžiaga turėtų būti redaguojama lituanistų.

CHANGES OF SPEECH ERRORS IN SPECIALTY TEACHERS' LANGUAGE

The article analyzes specialty teachers' language competence as an integral part of communicative competence. The teachers' correct language affects the linguistic environment of a higher education institution, and also helps students to form their language skills. The aim of this study was to identify, analyze, and generalize changes in specialty teachers' speech errors over the last decade. Such period was selected because of the characteristic changes of the relationship between Lithuanian and foreign languages – namely, the diminishing influence of the Russian language and the growing impact of English on the Lithuanian language. Changes in the teachers' age are another important factor, as younger teachers are better at English than at Russian, and thus the influence English is more likely in their language.

Key words: *communicative competence, higher language arts, speech errors.*

Literatūra

1. Alaunienė Z. (2001). *Bendrosios kalbos kultūros ugdymo rekomendacijos aukštosioms mokykloms*. Vilnius: Baltos lankos.
2. Aukšoriūtė A. (1997). *Kai kurie sinonimijos atvejai naujausiuose kompiuterijos terminų žodynuose*. Terminologija ir dabartis. Mokslo darbai. Kaunas: Technologija.
3. Brūzgienė R., Čekmonienė I. E., Žemienė A. (2013). *Specialybės kalba*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
4. Celiešienė V. (2007). *Dėstytojų kalba – vienas iš akademinės kalbinės aplinkos veiksnių*. Santalka. Filologija, T. 15, Nr. 4, 53–60. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas.
5. Celiešienė V., Žiūkienė R. (2006). *Specialybės kalbos kultūros tobulinimą skatinanti akademinė aplinka*. Santalka. Filologija, T. 14, Nr. 4, 12–16. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas.
6. Grebliauskiene B., Večkienė N. (2004). *Komunikacinė kompetencija: komunikabilumo ugdymas*. Vilnius: Žara.
7. Jucevičienė P. (2001). *Aukštosios mokyklos studijų teorija ir praktika*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
8. Kazlauskienė A., Rimkutė E., Bielinškienė A. (2010). *Bendroji ir specialybės kalbos kultūra*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
9. Paulauskienė A. (2000). *Lietuvių kalbos kultūra*. Kaunas: Technologija.
10. Vaičiakauskienė S. (2014). *Prielinksnio virš kodifikacijos ir realiosios vartosenos santykis*. Prieiga per internetą 2014-02-07: <<http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=258>>.
11. Wilson B. G. (1995). *Metaphors for instruction: WHY we talk about learning environments*. Educational Technology Publications, 35 (5).

Įteikta: 2014 m. balandžio 30 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

REVIEW OF LITHUANIAN ANATOMICAL TERMINOLOGY

Nijolė Litevkienė
Šiaulių valstybinė kolegija
Lietuva

Abstract

*Based on the collected material, aspects of appearance of Lithuanian anatomical terms are reviewed in the article. Anatomical terms, like terms in general, must be short and informative. Scientific-technical term must be accurate, short and easy to use so that it can be used as a constituent of the new term. Traditional Latin terminology in some cases, of course, is more precise than Lithuanian; the same thing in Lithuanian dialects has several or even dozens of names. However, the majority of medical terms are composite terms. Composite terms are most productive. The first Lithuanian dictionary (and Balts' dictionary in general), *Dictionarium trium linguarum* by Konstantinas Sirvydas, was printed in 1620. It also contains first folk names. The dictionary has contributed to the process of purification, standardization and different development of written Lithuanian language.*

Key words: *anatomic terms, composite terms, similarities, differences of terms.*

Introduction

The history of anatomy extends from the earliest examinations of sacrificial victims to sophisticated analyses of the body performed by modern scientists. It has been characterized, over time, by a continually developing understanding of the functions of organs and structures in the body. Human anatomy was the most prominent of the biological sciences of the 19th and early 20th centuries. Methods have also improved.

In 1543, Andreas Vesalius, a professor of anatomy of the University of Padua, in his book *De Humani Corporis Fabrica Libri Septem* urged his colleagues to free themselves from erroneous medical theories about the human body and to restore the study of anatomy to its rightful place in the curriculum. Innovative in its adroit exploitation of the potential of the still-new technology of printing, his book marked a decisive step forward in medical education and in empirical science based on direct observation, detailed description, and shared knowledge.

Anatomy is the science of morphology and structure of organisms. The history of anatomy as a science extends from the earliest examinations of sacrificial victims to sophisticated analyses of the body performed by modern scientists. The field of Human Anatomy has a prestigious history and is considered to be the most prominent of the biological sciences of the 19th and the early 20th centuries. The word *Anatomy* is derived from the Greek *ana* – *up*, and *-tome* – *a cutting*. Anatomy, wrote Vesalius in the preface of his *De Fabrica* (1543), “should rightly be regarded as the firm foundation of the whole art of medicine and its essential preliminary” (O’Rahily). Anatomical terminology is the basis of medical communication. It is elaborated into a nomenclature in Latin. Its history goes back to 1895, when the first Latin anatomical nomenclature called *Basiliensia Nomina Anatomica* was published. It was followed by seven revisions (*Jenaiensia Nomina Anatomica 1935; Parisiensia Nomina Anatomica 1955; Nomina Anatomica 2nd to 6th edition 1960–1989*). The first revision, *Terminologia Anatomica*, (TA) created by the Federative Committee on Anatomical Terminology and approved by the International Federation of Associations of Anatomists, was published in 1998 (Kachlik *et al.*, 2008, p. 459–466). The oldest written sources of Western medicine are the Hippocratic writings from the 5th and 4th centuries B. C., which cover all aspects of medicine at that time and contain numerous medical terms. This was the beginning of the Greek era of the language of medicine, which lasted even after the Roman conquest, since the Romans, who had no similar medical tradition, imported Greek medicine. Most of the doctors practicing in the Roman Empire were Greek, and the works by Galen of Pergamum, from the 2nd century A. D., were for centuries valued as highly as Hippocratic ones (Wulff, 2004, p. 187). At the beginning of the first century A. D., when Greek was still the language of medicine in the Roman world, an important development took place. At that time a Roman aristocrat from Narbonne (now Narbonne in the south of France) named Aulus Cornelius Celsus wrote *De Medicina*, which was an encyclopaedic overview of medical knowledge based on Greek sources. He is sometimes called *Cicero medicorum* (the Cicero of doctors) for his elegant Latin. Celsus faced the difficulty that most Greek medical terms had no Latin equivalents, and the manner in which he solved this problem is of considerable interest from the linguistic point of view. First, he imported a few Greek terms directly, even preserving their Greek grammatical endings. Secondly, he Latinized Greek words, writing them in Latin letters and replacing Greek endings with Latin ones. Thirdly, and most importantly, he retained the vivid imagery of Greek anatomical terminology by translating Greek terms into Latin (Wulff, 2004, 188).

Review of research and methods of research. Terminology of one of the fields of sciences of medicine – anatomical terminology – is analysed employing descriptive and contrastive methods. Quantitative analysis (of Lithuanian and Latin composite terms in general) and qualitative analysis (of specific configurations) was performed. The structural analysis was performed in order to pursue concrete objectives. Pragmatic criteria for classification of composite terms were applied. The material for the research was selected from “Atlas of Anatomy” by T. Veston, prepared and issued in London in 1995, which was supplemented and translated to Lithuanian by J. Tutkuvienė in 1997, “Vocabulary of Medical Terms” by V. Astrauskas et al. (1980), “Human Anatomy” by S. Pavilionis (1984) and other sources, the list of which is presented at the end of the article. The basis of the research is 2524 Lithuanian composite anatomical terms and 2506 Latin composite anatomical terms (in total 5030 terms). Composite anatomical terms are subdivided to: binomial, three component, four component, five component, six component, seven component and eight component. The variety of the components of composite terms is presented by the formula $f(t_1, \dots, t_n)$, when $n = 2, n = 3, n = 4, n = 5, n = 6, n = 7, n = 8$.

K. Gaivenis (1963, 1964, 1965, 1967, 1969, 1973, 1975, 1977, 1982, 1994, 1997, 2002), St. Keinys (1973, 1979, 1992, 1997, 1998, 2001), V. Skujiņa (1979, 1993, 1997, 1999), V. Danilenko (1967, 1977, 1979, 1986), T. Kandelaki (1970, 1977), J. Klimavičius (1975) analysed the conception of the term, the system of terms, requirements for terms.

From the 17th century to modern times anatomical terminology can be divided into stages. The initial stage is represented by the *Dictionarium trium linguarum* by K. Sirvydas (rarely referred as Konstantinas Širvydas; Latin: *Constantinus Szyrwid*; Polish: *Konstanty Szyrwid*). The first folk names are found in his dictionary. The second stage is represented by J. Basanavičius', who published a medical dictionary named *Medega mūsų tautizskai vaistininkystei*, where 277 terms were described. In his manuscript *Anatomijos ir medicinos vardyno medžiaga* (The Material of Anatomical and Medical Nomenclature) he collected and published nearly 270 Lithuanian and Russian anatomical terms and chose their Latin equivalents. The third stage of the development in the early 20th century was marked by significant work of J. Žilinskas. The fourth stage began with some anatomical textbooks and the Dictionary of Medical Terms (*Medicinos terminų žodynas* 1980). Lithuanian medical terminology is not old but rather accordant. Development and perfection of medical terminology is a long and near work initiated at the beginning of the century by P. Avižonis, V. Lašas and further by V. Astrauskas, S. Biziulevičius, S. Pavilionis, A. Vaitilavičius, A. Vileišis (Molytė, 1997, p. 134). Anatomical terminology is compiled gradually. First folk names are found in K. Sirvydas' work *Dictionarium trium linguarum* (1979), edited in 1620 (Pavilonis, 1993, p. 100). Jonas Basanavičius collected and published nearly 270 Russian and Lithuanian medical terms and chose their Latin equivalents. He was the father of Lithuanian medical terminology.

According to G. Česnys, Jonas Basanavičius is the originator of the professional nomenclature as the system of denotates. The manuscript of *Anatomijos ir medicinos vardyno medžiaga* (The Material of Anatomical and Medical Nomenclature) is still extant in the Institute of Lithuanian Literature and Folklore (Česnys, 2002, p. 57). It is considered to be the draft of medical dictionary, in which 700 terms are collected. The list of medical terms in the manuscript can be divided into three parts.

This article deals with Lithuanian and Latin composite tree-component anatomical terms. Multi-component (four-component – eight-component) composite terms are encountered very rarely.

Let's compare data given in the chart.

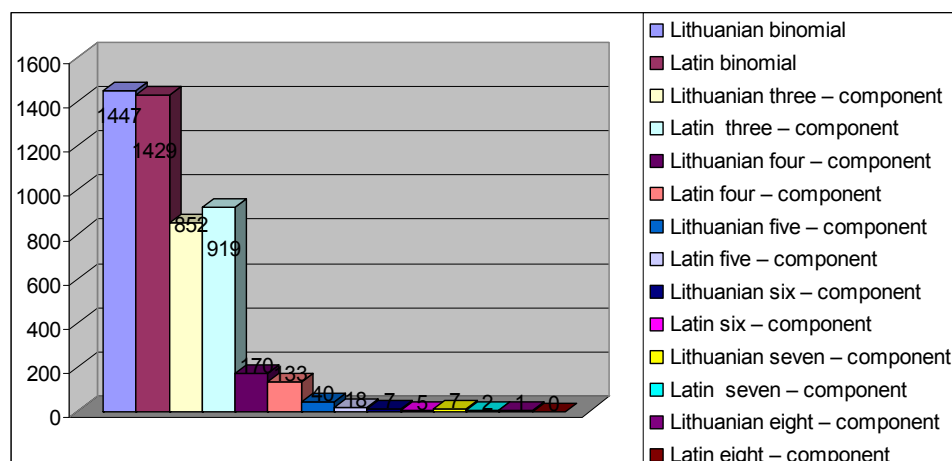

Fig. 1. Lithuanian and Latin composite anatomical terms in the aspect of structure

As it can be seen Lithuanian binomial terms (1447) and Latin binomial terms (1429) make up the largest groups. Lithuanian three-component terms and Latin three-component terms make up smaller parts, (respectively 852 and 919) (see Fig. 2. and Fig. 3.).

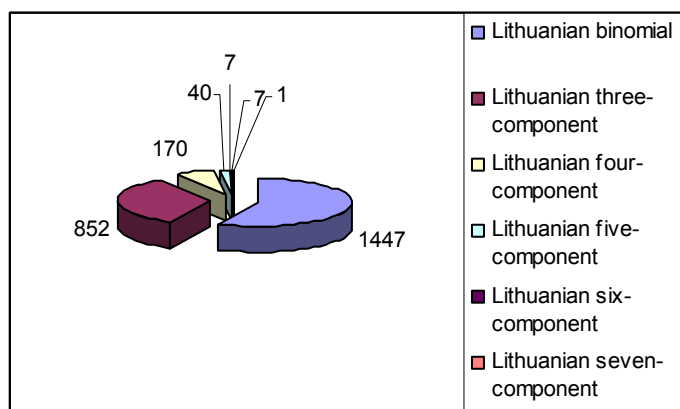

Fig. 2. Statistics of Lithuanian composite anatomical terms

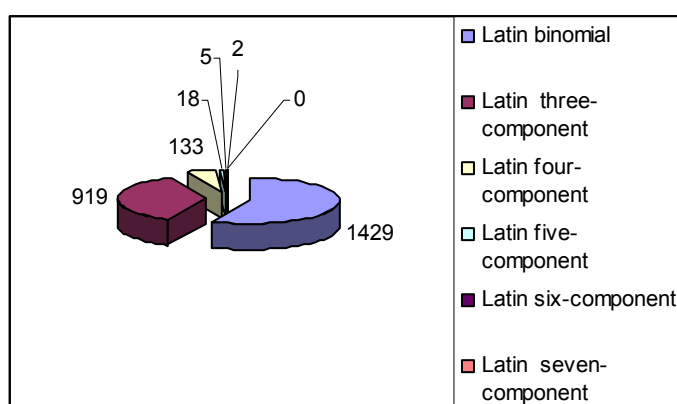

Fig. 3. Statistics of Latin composite anatomical term

Supposedly, there are several times more binomial terms than three-component terms in the majority of spheres of science. Statistically binomial Latin terms make up 57.02 %, Lithuanian binomial terms, 57.33 %. Every third Lithuanian composite anatomical term and almost every third Latin composite anatomical term consists of three components. Every sixtieth Lithuanian and every fortieth Latin composite term is four-component. Multiword Lithuanian terms don't make even a hundredth part. Latin five-component – eight-component terms make up only 0.28 % of all composite anatomical terms found in sources. Lithuanian five-component – eight-component terms make up 0.59 % of all terms.

Praxis shows that there are no eight-component Latin terms. Supposedly, there are no *anatomical* composite terms of the type. Such terms occur in clinical terminology.

Historical Evolution of Lithuanian Anatomical Terminology

The first printed Lithuanian and the first dictionary of the Balts was the *Dictionarium trium linguarum* by Konstantinas Sirvydas, published in 1620. First folk names are found in this work. The dictionary has contributed to the process of purification, standardization and different development of written Lithuanian language.

Jonas Basanavičius left two significant works related to medical terminology: one published and one as a manuscript. Published material *Medega musu tautiszkai vaistinykysta* (Material of our National Pharmacy) as a separate edition appeared in America in 1898. In his manuscript *Anatomijos ir medicinios vardyno medžiaga* he collected and published near 270 Lithuanian and Russian anatomical terms and chose their Latin equivalents. The manuscript of *Anatomijos ir medicinios vardyno medžiaga* is still extant in the Institute of Lithuanian literature and Folklore. It is considered to be the draft of medical dictionary in which 700 anatomical and different medical terms are collected. The list of medical terms in the manuscript can be divided into three parts. The first part of the manuscript contains Russian and Latin medical terms written in the alphabetical order. He either used some Russian dictionary of medical terms or the words were collected from an encyclopaedia. In the second part Lithuanian anatomical terms, their explanations, translations into other languages are presented. The third part

consists of lists, extracts from his publications or heard words. This unpublished material is considered to be the draft of Lithuanian medical terminology, the storehouse of our terminology. Some of the terms are still used by physicians.

According to Vladas Kuliešis his decision to publish Latin-Lithuanian dictionary (*Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*) was influenced by his concern about young studying people. The basis of the dictionary was dictionaries of foreign authors: H. Menge *Taschenvörterbuch der lateinischen und deutschen Sprache*, trying to make it similar to the polish version (H. Kopia, *Słownik łacinsko-polski*, method of Toussaint-Langenscheidt). He used *Latinsko-russkij slovar* by Pietrušenko (1918) and *Slovník łacinsko-polski* by Kruczkiewicz (1925). The dictionary contains 20.000 words. 96 anatomical Latin-Lithuanian terms were found in the dictionary, it was printed in Kaunas in 1932.

In 1936, Kazimieras Jokantas prepared *Latin-Lithuanian Dictionary (Lotynų-lietuvių kalbų žodynas)*. The President of the Republic of Lithuania A. Smetona asked him to do this job. K. Jokantas started in 1926, but the dictionary was completed in 1936. At the beginning of the dictionary the author dedicated some words of glorification of the President in Latin. According to Kazimieras Jokantas, the dictionaries of A. Juška, J. Šlapelis and Kuršaitis were incomplete, small and of no use. The basis of K. Jokantas' dictionary was F. A. Heinichens *Lateinisch-Deutsches Schulwörterbuch neunte Aufgabe*.

In 1947, the Latin-Lithuanian dictionary prepared by Bronius Zdanavičius was published. Bronius Zdanavičius dedicated his dictionary for the 400 year anniversary of the Lithuanian book. B. Zdanavičius has used V. Kuliešis' *Practical Latin-Lithuanian Dictionary (Praktiškas Lotyniškai-lietuviškas žodynas)*, published in 1932 in Kaunas. The dictionary is not big: it consists of 85 pages and contains only 69 Latin terms and Lithuanian anatomical terms.

In 1947, Paulius Leonas-Leonavičius' Latin-Lithuanian Dictionary (*Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*) was published. In the preface the author indicates that the dictionary could be used not only by gymnasium students but also by specialists of different sciences. The author followed the principle of choosing words not only for reading Latin texts but also texts of theology, law, philology and other areas. P. Leonas-Leonavičius tried to make not a very big dictionary and to write main elements of word groups. According to the author, he had to add different subordinate meanings in order to define the words of the dictionary, because it was not very simple to find a Lithuanian equivalent for a foreign word. P. Leonas-Leonavičius' Latin-Lithuanian dictionary contains 80 Latin-Lithuanian anatomical terms.

The most significant work in regulation of Lithuanian anatomical terminology was done by Jurgis Žilinskas. His textbooks "Osteologija and syndesmologija" (1932), "Splanchnologija" (1934) list terms that are used now. His first textbook "Lectures of Neurology" (1923) only initiated regulation of terms; only Latin terms are presented there. Latin terms are well-formed, according to Baseler nomenclature.

In the process of perfection of anatomical terms the translation of N. Tonkovas' textbook "Normaliosios žmogaus anatomijos vadovėlis" played a certain role. Translators corrected some terms of J. Žilinskas.

The original textbook "Osteologija" by A. Jurgutis was published in 1965, a textbook for medical schools "Žmogaus anatomija" (Human Anatomy) was published in 1967. Anatomical terminology in these textbooks corresponded to international anatomical nomenclature.

In 1980, the Dictionary of Medical Terms was published. The research is grounded on 2524 Lithuanian composite anatomical terms and 2506 Latin composite anatomical terms (in total 5030 terms). Authors and editors of the new dictionary will find it difficult to renew this dictionary, because anatomy as part of science has changed, the terms have changed, besides, there are problems with Lithuanian medical words. It is a significant, large and long-term work. Anatomical terminology is the basis of medical communication. It is elaborated into nomenclature in Latin.

Literature

1. Brunevičiūtė R., Gudaitytė D., Šarkauskienė L. (2001). *Lingua Latina in terminologia medica*. Kaunas: Kauno medicinos universitetas.
2. Česnys G. (2002). *Lietuviškojo anatomijos vardyno istorijos metmenys*. Terminologija, Nr. 9, p. 55–65.
3. Jokantas K. (1995). *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*. 2-asis fotogr. leid. Vilnius: Aidai.
4. Kachlik D. et al. (2008). *Anatomical terminology and nomenclature; past, present and highlights*. Surg. Radiol. Anat. Published / Hosted by Springer, p. 459–466.
5. Litevkienė N. (2011). *Anatomical Terms in J. Basanavičius' Manuscript Anatomijos ir Medicinos Vardyno Medžiaga*. Santalka, 9.
6. "Medega" *musu tautiškai vaistinykystai: [liaudies medicinos terminų žodynas su ligų aprašymu] parupino dr. J. Basanavičius*. (1898).

7. Molytė E. (1997). *Dažniausios medikų terminijos klaidos*. Terminologija ir dabartis: Mokslo darbai, p. 134–143.
8. Pakalka K. (1960). *Dėl K. Širvydo žodyno „Dictionarium trium linguarum“ lenkiškosios-lotyliškosios dalies šaltinio*. Lietuvos TSR MA darbai. Serija A, 1 (8), 217–221.
9. Pavilionis S. (1999). Lietuviškosios anatomijos terminologijos evoliucijos apybraiža. *Acta musei historiae medicinae et pharmaciae Lituaniae*. Nr. 1, p. 100–105.
10. Sirvydis V. (2005). *Lietuvių kalba ir žymūs praeities medikai, dabartinė medicina bei medicinos mokslo terminija*. Botanica Lithuanica. Suppl. 8, 41–45.
11. Wulff H. (2004). *The language of Medicine*. Journal of the royal Society of Medicine. Vol. 97, No. 4, p. 187–188. United Kingdom.

Įteikta: 2014 m. rugsėjo 7 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

VOKIEČIŲ KALBA IR VOKIEČIŲ FILOLOGIJA LIETUVOJE

Nijolė Merkienė
Šiaulių valstybinė kolegija
Lietuva

Anotacija

Straipsnyje aptariama vokiečių kalbos paplitimo, jos statuso situacija mokyklose, nekalbinėse aukštosiose mokyklose bei vokiečių filologijos ypatumai Lietuvoje. Remiamasi literatūros, statistiniais duomenimis, analizuojama šios kalbos, kaip dėstomo dalyko paplitimo, jos populiarumo, poreikio klausimai. Vokiečių kalba, nors ir buvo plačiai paplitusi prieškarėje, nors ir yra gerų specialistų šalyje (mokytojų ir dėstytojų), šiuo metu lyg ir nustumta įsigalėjusios anglų kalbos, nėra labai paklausi tarp moksleivių bei studentų. Tačiau kai kurie ekstralingvistiniai faktoriai pradeda daryti įtaką šios kalbos mokymui(si): atsivėrusi Vokietijos darbo rinka; galimybė išvykti mokytis pagal mainų programas; suvokimas, kad vienos užsienio kalbos nepakanka norint konkuruoti darbo rinkoje ir kt. Tuo pat metu vokiečių filologija sėkmingai populiarėja šalyje, ginamos daktaro disertacijos, organizuojamos tarptautinės konferencijos, ugdoma jauna germanistų karta, tobulinamos vokiečių kalbos ir filologijos studijų programos įvairiose aukštojo mokslo institucijose.

Reikšminiai žodžiai: kalbos statusas, dėstomoji kalba, kalbos mokymosi motyvacija, studijų programa, gretutinės studijos.

Įvadas

Vis dažniau Lietuvos tyrėjai rašo apie kalbos politiką, jos vystymosi gaires, valstybinės (lietuvių) kalbos statusą bei užsienio kalbų vaidmenį vidurinėje ir aukštojoje mokykloje (Smetonienė, Zabarskaitė, 2012). Reiškiami nuomonė, kad „didžiausią grėsmę kelia vienos užsienio kalbos (anglų) įsigalėjimas“ (Zabarskaitė, Smetonienė, 2012). Autorės nurodo dar vieną Lietuvos mokslo politikos problemą – dėstomoji kalba aukštosiose mokyklose.

Pasirinkta nagrinėti **tema aktuali** tuo, kad sociolingvistinė situacija – tai nuolat besikeičianti realija, daranti įtaką ir užsienio kalbų mokymo(si) motyvacijai, jų pasirinkimo ypatumams.

Tyrimo objektas – vokiečių kalbos ir vokiečių filologijos būklė Lietuvoje.

Lietuvoje vokiečių kalba bei vokiečių filologija turi galias mokymosi, dėstymo tradicijas. Tačiau mokytojai ir dėstytojai yra susirūpinę dėl šios kalbos situacijos, pasirinkimo intensyvavimo, kalbinės aplinkos kūrimo, jos mokomojo turinio kryptingumo ir kt. Neginčytinas yra faktas, kad vokiečių kalbos svarba šalyje per praėjusius du dešimtmečius gerokai sumažėjo. Jos statusas mokyklose – antroji užsienio kalba, kurią moksleiviai renkasi kartu su kitomis (prancūzų, rusų, švedų ir kt.). Švietimo ir mokslo ministerijos sprendimu pakanka vienos užsienio kalbos norint baigti mokyklą. Ši situacija sudarė nepalankias sąlygas antrosios užsienio kalbos mokymuisi – dviejų savaitinių pamokų nepakanka įsisavinti antrąją užsienio kalbą. Aukštojoje nekalbinėje mokykloje studentai turi galimybę rinktis pirmąją ir antrąją specialybės užsienio kalbą, pavyzdžiui, Šiaulių valstybinėje kolegijoje 2013 m. vokiečių kalbą kaip pirmąją specialybės kalbą studijavo 7,6 % studentų; plg. prancūzų – 3,5 %, rusų – 18,3 % (Мяркене, 2013). Tačiau šis dalykas kaip įprasta yra pirmųjų kursų mokymo planuose, todėl studentams sunkoka suvokti užsienio kalbos poreikį, jos ryšį su kitais studijų programos dalykais, ypač specialybės. Dar 1987 m. J. Gavrikova ir R. Rušina rašė apie dalykų ryšių sistemą, t. y. „žinių, įgūdžių ir mokėjimų įgijimo vyksmą“ (cit. pagal Balžakienę, 2004), kurio metu, panaudojant „gretutinių disciplinų dalykinį turinį, tobulėja studentų loginiai ir formuojasi tarpdalykiniai specifinės pažintinės veiklos būdai“ (ten pat). Reali mokymo situacija labai menkai siejama su specialybės dalykais, nes jie dėstomi vėlesniuose semestruose. Dažnai mūsų jauni specialistai ateina į darbo rinką mokėdami vieną užsienio kalbą – tai menkina jų įsidarbinimo galimybes. Tuo pačiu metu socialiniai partneriai nurodo, jog verslui, švietimo sričiai trūksta vokiečių kalbų specialistų įvairiose srityse bei mokytojų.

Kaip jau buvo minėta, kai kuriose šalies mokyklose galima aptikti sektinų vokiečių kalbos mokymo pavyzdžių. Šiaulių Stasio Šalkauskio gimnazijoje kiekvienais mokslo metais būrelis abiturientų išlaiko tarptautinį egzaminą ir gauna vokiečių kalbos diplomą (*Deutsches Sprachdiplom der Kultusministerkonferenz – zweite Stufe*), suteikiantį galimybę studijuoti Vokietijos aukštosiose mokyklose be papildomo vokiečių kalbos žinių patikrinimo (Butkuvienė, 2013).

Aktyviai dirba Vilniaus universiteto (toliau – VU) tyrėjai germanistai. 2013 m. spalio 3–4 d. įvyko tarptautinė mokslinė konferencija „Tristano tematika nuo viduramžių iki šių dienų:

tarpdalykinės perspektyvos“ („Zur Rezeption des Tristan-Stoffes vom Mittelalter bis zur Gegenwart: ein Querschnitt aus interdisziplinärer Perspektive“). Tų pačių metų gruodžio mėnesį šio universiteto Filologijos fakultete buvo apginta S. Volungevičienės daktaro disertacija „Kolokacijų vertimo problemos: gretinamoji vokiečių – lietuvių kalbų studija“. Šis mokslo darbas reikšmingas ne tik teoriniu, bet ir taikomuoju požiūriu: mokslininkės pateikta vokiečių–lietuvių kalbų verbonominalinių konstrukcijų duomenų bazė yra ne tik aktuali vertėjams, bet ir mokslinė veikla besidomintiems studentams. 2014 m. D. Jarmalavičius apgynė daktaro disertaciją „Vokiečių kalbos dūrinių daryba XV–XVIII a. rankraštiniuose dvikalbiuose baltų kalbų žodynuose“. Šių metų rudenį vokiečių filologijos katedra organizavo tarptautinę konferenciją „Mokslo kalba: germanistikos išvalgos“ („Sprache in der Wissenschaft: germanistische Einblicke“), gruodžio mėnesį – 10-ąją tarptautinę germanistikos studentų konferenciją.

Nemenkai prie vokiečių kalbos studijų kokybės tobulinimo prisideda ir „Studijų kokybės ir vertinimo centro“ koordinuojamas ekspertų grupių išorinis vertinimas. 2012 m. rudenį buvo atlikta penkių vokiečių filologijos bakalauro ir magistro studijų programų ekspertizės Vytauto Didžiojo, Lietuvos edukologijos ir Vilniaus universitetuose.

Vokiečių filologijos krypties studijų programoms yra būdingas modernus sudarymo principas – orientavimasis į tikslus, rezultatus, jų sąsajas su dėstomų dalykų tikslais ir rezultatais. Todėl programos tampa vientisomis, o dalykų parinkimas – argumentuotu.

Siekiami studijų programų dalykus numatyti ne tik pagal dėstytojų mokslinį pedagoginį kompetentingumą, bet, visų pirma, atsižvelgiama į programos tikslus ir rezultatus. Daugelio dėstytojų, dirbančių su vokiečių filologijos krypties studijų programų studentais, mokslo tiriamoji veikla atitinka dėstomo dalyko metodologiją. Todėl studijų procese studentai supažindinami su autentiškais ir naujais mokslinių tyrimų rezultatais.

Programų tikslai, rezultatai yra grindžiami vokiečių filologijos metodologija, todėl yra aiški dalykų vidinė struktūra. Be to, atsižvelgiama į ryšius su kitais dalykais. Tokiu būdu siekiama tarpdalykinio požiūrio dėstant vokiečių filologijos dalykus kaip socialinius, humanitarinius. Ypatingas dėmesys skiriamas bendrąsias kompetencijas ugdantiems dalykams, kurie sudaro studentams platesnes galimybes siekti karjeros darbo rinkoje ir atrasti taikomąsias vokiečių filologijos žinių bei kompetencijų sritis, pvz., tarpkultūrinis tarpininkavimas, edukacija (meno, pramonės pasiekimo ir kt. srityse).

Pagirtina, kad VU veikia gretutinių studijų modelis sekant užsienio pavyzdžiu, kur jau labai seniai daugelio sričių, ypač filologijos, studentai renkasi dvi specialybes, kad ateityje turėtų daugiau galimybių įsidarbinti. VU kaip buvo, taip ir lieka aukščiausių akademinų tikslų siekiantis universitetas, sudarantis įvairiapusę, gilią studijų programą ir keliantis labai didelius reikalavimus studentams.

Gretutinės studijos šioje aukštojoje mokykloje yra ypač reikšmingos orientuojantis į studentų poreikius, nes sudaro galimybę jiems patiems prisiimti atsakomybę už pasirinktą studijų kryptį, siekti joje žinių, gebėjimų ir profesionalumo. Taikomi inovatyvūs interaktyvieji metodai, orientuoti į mokymosi paradigmą, t. y. diskusijos, savirefleksija, savivertinimas, darbas komandose, grupėse. Tokiu būdu studentai įgyja ne tik žinių, bet ir gebėjimų, būtinų savarankiškam mokymuisi per gyvenimą. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad VU nepakankamai viešinamos gretutinės *Dalyko pedagogikos* studijos, nes nei vienas iš studentų šios krypties nebuvo pasirinkęs, nors absolventai, socialiniai partneriai ir darbdaviai ypač akcentavo vokiečių filologijos studentams karjeros galimybes švietimo srityje.

Kai kuriose programose (pvz., Lietuvos edukologijos universitete (toliau – LEU) Vokiečių filologija, švietimo ir ugdymo kryptis) buvo siekiama tik formalių tikslų. Pastarieji buvo nurašomi dokumentų tekstais, o rezultatai formuluojami šiuos tikslus formaliai išskaidant į sudedamąsias dalis. Nepakankamai buvo gilinama, koku būdu šie rezultatai gali būti pasiekiami ir į kokias studentų kompetencijas jie yra orientuoti. Kadangi ši studijų programa stokojo orientavimosi į vokiečių filologijos dalyko taikomąsias sritis, tuomet ji tapo pernelyg akademiška. Studentams iš tiesų trūko praktinių gebėjimų dirbti su vaikais, filologijai neliko pakankamai kreditų. Taigi studentai neįgijo pakankamo išsilavinimo dirbti kitokį nei mokytojo darbą. LEU vokiečių filologijos magistrantūros programa apskritai neatitiko jokių tikslų ir poreikių, neišku, į ką buvo orientuota. Taigi tokia, kokia ji buvo ekspertų grupės darbo (savianalizė) nagrinėjimo bei vizito į aukštąją mokyklą) metu, negalėjo būti tęsiama, nes buvo įvertinta neigiamai. Blogai yra tai, kad LEU nebuvo įsiklausyta į tikrai girdėtas šios studijų programos ankstesnių ekspertizėjų metu pateiktas rekomendacijas, socialinių dalininkų pasiūlymus. Taip pat nebuvo imtasi priemonių, kuo greičiau plėsti studentų kompetencijas, leisti jiems studijuoti bent dvi specialybes, kad absolventai galėtų mokytis ne tik vokiečių kalbą, bet ir kitą dalyką.

Vokiečių filologijos bakalauro studijų programos tiek VU, tiek ir LEU yra orientuotos į vokiečių kalbos dalykus ir per mažai dėmesio skiriama literatūrai kaip itin svarbiai vokiečių filologijos sričiai, ugdančiai studentų giluminį, visybinį vokiečių filologijos mokslo esmės suvokimą. Dėl šios priežasties studijų procese stokojama dėmesio studentų vertybinių

orientacijų ugdymuisi, nors pastarosios yra būtinos šiuolaikiniam universitetinį išsilavinimą įgijusiam specialistui. Literatūros dalykų stoka programoje ateityje gali tapti studentams barjeru renkantis šią sritį magistrantūros ar doktorantūros studijose.

Vytauto Didžiojo universiteto magistrantūros studijų programa *Verslo komunikacija vokiečių kalba* nėra akademiška, bet labai konkreti, orientuota į praktinius rinkos poreikius. Sprendžiant pagal absolventų ir darbdavių atsiliepimus, atrodo reikalinga ir pasiteisinanti. Buvo pastebėta, kad studijų programą vykdančios katedros darbuotojai, jau sugebėję išplėsti savo mokslinių interesų lauką, kad galėtų pasiūlyti tokią magistrantūros programą, ir ateityje galės paslankiai reaguoti į visuomenės poreikius. Ši studijų programa kiek panaši į gretutinių studijų modelį, bet kol tokios Vytauto Didžiojo universitete neįvestos, nelabai aiškus balansas tarp humanitarinės ir ekonomikos sričių.

Be ekspertuotų studijų programų vokiečių kalbos studijos vykdomos Klaipėdos bei Šiaulių universitetuose, kuriuose rengiami lingvistikos / filologijos bakalaurai, o vokiečių kalbos pradama mokyti nuo pradinio vartotojų lygmens.

Išvados

1. Atkreiptinas dėmesys į atsigaunančius vokiečių kalbos poreikius atsivėrus darbo rinkai Vokietijoje bei fiksuojant vokiečių kalbų specialistų deficitą šalyje. Švietimo politikos srityje netenkinantis sprendimas dėl antrosios užsienio kalbos, t. y. nepakankamas savaitinių pamokų skaičius – moksleiviai dėl šios priežasties nemotyvuojami mokytis antrosios užsienio (vokiečių) kalbos.

2. Aukštosiose nekalbinėse mokyklose vokiečių kalba kaip specialybės užsienio kalba nėra paplitusi.

3. Pozityviu reiškiniu reikia laikyti šalies germanistų (mokytojų ir dėstytojų) pastangas gilintis į germanistikos mokslą, tobulinti dėstyimo metodus, organizuoti naujų studijų programų rengimą ir pan.

GERMAN LANGUAGE AND GERMAN PHILOLOGY IN LITHUANIA

The article discusses the peculiarities of German language and German Philology in Lithuania from the different points of view: sociolinguistics, education system's policy in foreign languages' studies, assessed study programmes in study field of Philology (German) and etc. There were identified the positive and negative factors in this area: the positive factor is that the teachers at the secondary schools, in the institutions of higher education (colleges and universities) are concerning on the level and quality of teaching of German language, implementation of innovative methods, creating the new study programmes; the negative factor is the lack of motivation to learn the German language as the second language and German language being is not as popular in Lithuania as English and Russian.

Key words: status of language, first and second foreign languages, motivation of learning, study programme, minor studies.

Literatūra

1. Balžakienė J. (2004). *Užsienio kalbos mokomojo turinio kryptingumo problema aukštojoje nekalbinėje mokykloje*. Pedagogika, T. 73. Prieiga per internetą: <<http://www.biblioteka.vpu.lt/pedagogika/PDF/2004/73/Balzakiene.pdf>>.

2. Butkuvienė J. (2013). *Stasio Šalkauskio gimnazija – vokiečių kalbos diplomo mokykla*. Prieiga per internetą: <<http://etaplus.lt/stasio-salkauskio-gimnazija-vokieciu-kalbos-diplomo-mokykla>>.

3. Jarmalavičius D. (2014). *Vokiečių kalbos dūrinių daryba XV–XVIII a. rankraštiniuose dvikalbiuose baltų kalbų žodynuose* (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas).

4. Volungevičienė S. (2013). *Kolokacijų vertimo problemos: gretinamoji vokiečių – lietuvių kalbų studija* (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas).

5. Zabarskaitė J., Smetonienė I. (2012). *Mokslo kalbos politika*. Parlamento studijos, Nr. 12. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr12/12_kalba_3.htm>.

6. Мяркене Н. (2013). *Функционирование языков в сфере высшего образования: взгляд социолингвиста на ситуацию Шяуляйского государственного колледжа*. Profesinės studijos: teorija ir praktika, 12, 36–39. Šiauliai: Šiaulių valstybinės kolegijos leidybos centras.

Įteikta: 2014 m. balandžio 2 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

MOKSLO KOMUNIKACIJOS TOBULINIMO POREIKIS AUKŠTOJOJE MOKYKLOJE: UŽSIENIO KALBŲ DĖSTYMO SPECIFIKA DOKTORANTŪROS STUDIJOSE

Silvija Rakutienė, Vida Janušaitienė, Sandra Adomaitienė

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas
Lietuva

Anotacija

Straipsnyje aptariama mokslo komunikacija biomedicinos studijų kontekste, atskleidžiama jos raiška ir svarba aukštojoje mokykloje, remiantis Lietuvos sveikatos mokslų universiteto (toliau – LSMU) Veterinarijos akademijos (toliau – VA) jaunųjų mokslininkų ugdymo ir ugdymosi patirtimi. Tyrime pateikiami LSMU Mokslo centro dokumentų analizės ir neformalios VA doktorantų apklausos metu gauti duomenys, leidžiantys įvertinti užsienio kalbos tobulinimo poreikį aukštesniosiose studijų pakopose. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad sparti mokslo ir technologijų pažanga sąlygoja sveikatos darbuotojų veiklos pokyčius – šalia praktinės vis dažniau akcentuojamos ir mokslinės veiklos funkcijos. Itin aktuali tampa tarptautinė mokslo komunikacija, įgalinanti mokslinių tyrimų publikavimą tarptautinėje erdvėje. Geras užsienio kalbos mokėjimas doktorantui suteikia galimybę kaupti žinias, įsisavinti naujus mokymosi ir tyrimų metodus, padeda plėsti mokslinius ryšius bei įtvirtinti profesinius kontaktus. Mokslinės komunikacijos užsienio kalba specifikos suvokimas suteikia specialistui aukštą kvalifikacijos kokybę bei ugdo visuminę būsimo mokslininko kompetenciją.

Reikšminiai žodžiai: komunikacija, edukacija, doktorantūros studijos.

Įvadas

Vieni svarbiausių šiuolaikinės mokslo komunikacijos bruožų yra tarptautiškumas ir nepaprasta sparta, pagrįsta nepertraukiamu įvairiakrypčio žinių srauto judėjimu, pasitelkiant informacijos ir komunikacijos technologijas. Besivystanti nauja mokslo komunikacijos kultūra suartina ir išlaisvina komunikacijos akto dalyvius, bet kartu ir įpareigoja juos, skatina nuolat tobulinti bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžius. Mokymosi visą gyvenimą idėja akcentuojama ir Europos Komisijos parengtose švietimo ir mokslo programose, kurių tikslas – pagerinti kalbų mokymosi galimybes, pabrėžiant būtinybę ugdyti bendruosius gebėjimus – kritinį mąstymą, kūrybingumą, iniciatyvumą, sugebėjimą spręsti problemas, įvertinti pavojus, priimti sprendimus, konstruktyviai valdyti jausmus, bendrauti ir bendradarbiauti (Europos Komisija, 2007).

Bendravimas ir bendradarbiavimas pakeičia bet kokias žmogiškosios veiklos sritis ir susieja sąveikos dalyvius ypatingais ryšiais. Užsienio edukologinėje literatūroje randama sąvoka „interakcija“ apjungia bendravimo ir bendradarbiavimo dėmenis, daroma prielaida, kad šios žmogiškosios veiklos formos viena kitą lemia ir papildo, tad yra neatskiriamai susijusios tarpusavyje (Oxford, 1997; Chan, 2000; Esteve, 2004). Mokantis kalbų, ugdoma komunikacinė kompetencija leidžia ne tik suprasti ir interpretuoti gaunamas žinias, bet ir pratęsti komunikacijos aktą – tinkamai perteikti suvoktą informacijos esmę kitam žmogui (Richards, Renandya, 2002; Harmer, 2003; Brown, 2006).

Mokslinėje literatūroje formuluojamuose mokslo komunikacijos apibrėžimuose (pvz.: „Mokslo komunikacija, suvokiama kaip mokslinės informacijos, žinių sklaidos ir prieigos tikslinėms auditorijoms sistema, mokslui reikšminga dėl nuolatinio mokslo informacijos, mokslo žinių judėjimo, jų gausinimo užtikrinimo“ (Stonkienė, 2009, p. 48)) išryškėja du svarbiausi apibrėžties sandai – mokslas ir informacija. Bet kokio komunikacijos proceso esmė yra proceso dalyvių keitimasis informacija, pastangos gauti ir suteikti įvairaus pobūdžio žinių, tačiau mokslo komunikacijos specifiką sudaro komunikacijos objektas (atliekamų mokslinių tyrimų komunikavimas) ir komunikacijos proceso dalyviai (mokslininkai).

Abu šie dėmenys yra neatskiriamai susiję tarpusavyje, tačiau pirmasis dėmuo labiau išryškina specialisto profesines kompetencijas, jo sugebėjimus atlikti mokslinį darbą, susieti turimas ir naujas žinias, jas analizuoti, sintetinti ir apibendrinti, o antrasis dėmuo apima lingvistinį žinių srauto pateikimą – sugebėjimą pateikti informaciją suprantama kalba. Stonkienė (2009) teigia, kad mokslo komunikacijoje savo reikšmingumu išsiskiria mokslininkų komunikacija, nes informacijos mainai tampa viena iš pagrindinių mokslo vystymosi prielaidų.

Tyrimo **tikslas** yra aptarti mokslo komunikacijos raišką ir svarbą nehumanitarinių studijų kontekste ir atskleisti šios komunikacijos įgūdžių tobulinimo poreikį, remiantis jaunųjų veterinarinės medicinos bei zootechnikos mokslininkų ugdymo ir ugdymosi patirtimi.

Tyrimo **objektas** – duomenys, gauti analizuojant 2012–2013 m. m. LSMU Mokslo centro dokumentus, susijusius su Veterinarinės medicinos (toliau – VM) ir Zootechnikos (toliau – Z) doktorantūros studentų išvykomis mokslo komunikacijos tikslais (31 vnt.), bei duomenys, gauti neformalios VM ir Z doktorantų apklausos, vykdytos 2013 metų kovo mėnesį, metu. Apklausoje dalyvavo 8 I–II metų VA doktorantai, 2012–2013 m. m. pasirinkę „Mokslinės medžiagos interpretacijos užsienio kalba“ dalyką. Kokybinis tyrimas buvo pasirinktas ne tik dėl nedidelės respondentų imties, bet ir tikintis didesnio duomenų patikimumo.

Tyrimo rezultatams pasiekti buvo naudojami mokslinės literatūros analizės, statistinės duomenų analizės ir kokybinės analizės **metodai**. Gauti rezultatai leido įvertinti užsienio kalbos tobulinimo poreikį aukštesniosiose studijų pakopose ir paneigti bent dalį vis dažniau pasigirstančių abejonių kalbų dėstymo aukštojoje mokykloje, o ypač aukštesniosiose studijų pakopose, tikslingumu.

Užsienio kalbų dėstymo poreikis doktorantūros studijose

Užsienio kalbų mokymosi aukštojoje mokykloje poreikio klausimas kyla dėl vykdomų Lietuvos švietimo reformų. 2013 m. gegužės 10 d. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymu Nr. V-397 nuo 2015 m. asmenys, pretenduojantys į valstybės finansuojamas pirmosios pakopos ir vientisųjų studijų vietas, privalės laikyti valstybinį užsienio kalbos egzaminą (Žin., 2013, Nr. 50-2505).

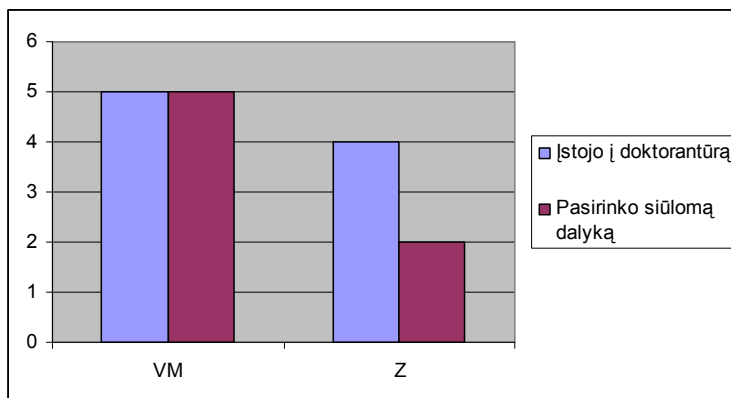
Pastaraisiais metais pastebima tendencija, kad į aukštąsias mokyklas stojančių asmenų užsienio kalbų žinios gerėja, tad neformaliose diskusijose vis dažniau pasigirsta argumentų, kuriais yra grindžiamos abejonės užsienio kalbų dėstymo doktorantams tikslingumu:

- Doktorantūros studijose nebėra laiko mokytis užsienio kalbos, nes reikia atlikti mokslinius tyrimus.
- Žmonės, pasiekę doktorantūros studijų pakopą, jau privalo pakankamai gerai mokėti užsienio kalbą.
- Jei doktorantas nori, jis gali savarankiškai gilinti jau turimas užsienio kalbos žinias.
- Doktorantai renkasi užsienio kalbos dalyką tik dėl to, kad tikisi lengvai gauti pažymį.

Visus šiuos argumentus iš esmės jungia vienas dėmuo – noras, kad būsimieji specialistai gilintųsi į savo būsimą profesiją, aprioriškai priimant teiginį, kad baigusio universitetą žmogaus užsienio kalbos žinios jau turėtų būti pakankamos komunikacijai tarptautinėje erdvėje. Tačiau tai teigiantys asmenys pamiršta, kad doktorantai yra žmonės, kurių tikslas – būti ne tik praktikuojančiais specialistais, bet ir mokslininkais, tikrais savo srities profesionalais, galų gale – dėstytojais, kurie ugdytų kitas būsimų specialistų kartas. Sparti mokslo ir technologijų pažanga sąlygoja specialistų veiklos pokyčius – šalia profesinių funkcijų vis dažniau akcentuojamos ir mokslinės veiklos funkcijos. Įgytas mokslų daktaro laipsnis liudija ne tik asmens gebėjimus savarankiškai vykdyti visus reikalavimus atitinkančius mokslinius tyrimus savo kompetencijos srityje, bet ir tų tyrimų aprašymo bei viešo pateikimo įgūdžius. Puikus abiejų įgūdžių derinimas atveria galimybes tolimesnėms mokslininko karjeros pakopoms.

Taigi doktorantai yra žmonės, ateityje papildysiantys mokslininkų bendruomenę, todėl jie turi organiškai įsilieti į mokslo komunikacijos procesą ir būti visaverčiai jo nariai. Tam jie privalo puikiai išmanyti savo tyrimų objektą ir sugebėti aptarti tyrimų rezultatus, pateikti savo mokslinės veiklos analizę tinkama akademinė kalba. Kalbama ne tik apie žodinę komunikaciją, bet ir apie publikacijas lietuvių bei užsienio kalbomis, todėl itin svarbu, dirbant su doktorantais, gilintis į tarptautinį akademinį diskursą, tobulinant užsienio ir apskritai mokslo kalbos vartojimo įgūdžius.

Užsienio kalbų dėstymo poreikį aukštesniosiose studijų pakopose įrodo 2012–2013 m. m. LSMU Veterinarijos akademijos statistika (žr. 1 pav.).

1 pav. Doktorantų skaičius, 2012–2013 m. m. įstojuusių į VA ir pasirinkusių „Mokslinės medžiagos interpretacijos užsienio kalba“ kursą

Atnaujinus mokslinės užsienio kalbos dėstymo programą, ją, kaip studijuojamą dalyką, pasirinko 77 % visų tais metais į VA doktorantūros programas įstojusių studentų, taip pat prie jų prisijungė 2 antrųjų metų doktorantės. Visi doktorantai lankė paskaitas, aktyviai dalyvavo diskusijose, atliko grupines ir individualias užduotis, noriai gilindamiesi į mokslo komunikacijos subtilybes bei akademinio diskurso konstravimo specifiką. Neformalioje tyrimo tikslais inicijuotoje diskusijoje dalyvavo 89 % (8 iš 9) dalyką lankusių studentų. Respondentų daugumą (87 % – 7 iš 8) sudarė moterys.

Mokslinės medžiagos interpretacijos užsienio kalba dalyko turinys ir ugdomos doktorantų kompetencijos buvo itin orientuotos į praktinę veiklą – faktų, požiūrių pateikimas, nuomonių, argumentacijos raiška, teksto junglumo perteikimas, kvalifikuotas terminijos vartojimas – visa tai apvadinuojama orientacija į pagrindinį ugdomą gebėjimą – „taikyti mokslinę užsienio kalbą praktikoje raštu ir žodžiu, atsižvelgiant į komunikacijos tikslą“.

Diskusijos metu iškėlus klausimą, kodėl pasirinko mokslinės užsienio kalbos studijas, visi doktorantai akcentavo ypatingą užsienio kalbos mokėjimo poreikį ir ribotą jos mokėjimą. Savo pasirinkimą doktorantai grindė labai praktiškais argumentais, jie teigė norintys geriau suvokti disertacijai renkamą mokslinę medžiagą užsienio kalba ir, kita vertus, sugebėti ją perteikti – rašyti tezes, anotacijas, santraukas, mokslinius straipsnius.

Apskritai, savo komunikacinius gabumus vertindami gana teigiamai (vidurkis – 8, iš pasiūlytos 1–10 balų skalės), respondentai išreiškė nemažai abejonių savo įgūdžiais komunikuoti raštu akademinė užsienio kalba.

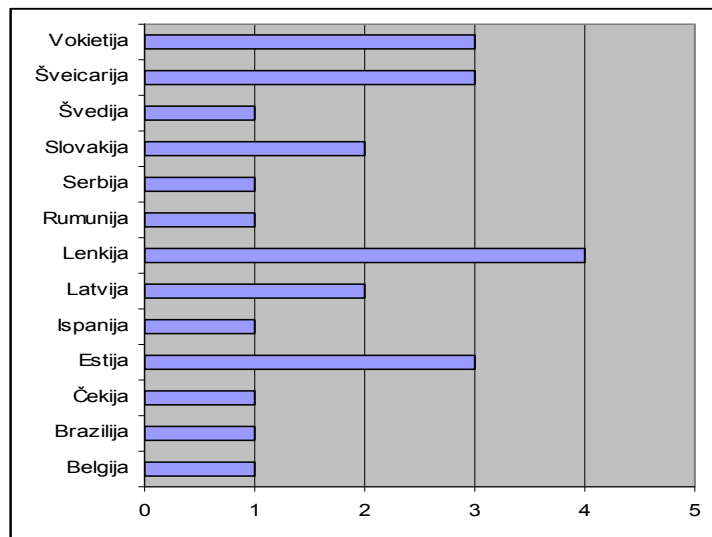
Mokslinio komunikacijos tarptautiškumas

Mokslinėje doktorantų veikloje mokslinio komunikacijos raiška yra labai įvairi – komunikuojama su įvairiomis tikslinėmis auditorijomis skirtingais tikslais, naudojant įvairias komunikacijos priemones.

VA doktorantai tam, kad geriau pasiruoštų dirbti pedagoginį darbą, trečiaisiais ir ketvirtaisiais metais privalo vadovauti laboratoriniams ir praktikos darbams, taip pat jie skaito paskaitas studentams, dalyvaujant disciplinos dėstytojui, kontaktuoja su ūkininkais parodose ir rengiamuose seminaruose, dalyvauja mokslinėse konferencijose šalyje ir užsienyje, skelbia publikacijas moksliniuose leidiniuose. Taigi jie privalo mokėti skirtingai komunikuoti, mokslinę savo tyrimų medžiagą pateikti atsižvelgdami į auditorijos jau turimas žinias ir patirtį.

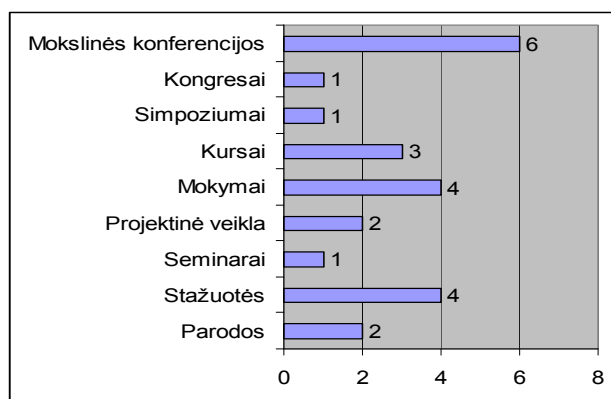
Joks komunikavimas nėra savitiksliis, taigi komunikavimo tikslai irgi gali būti skirtingi – informuoti, plėsti turimas žinias arba keisti nuostatas, koreguoti jau esamą požiūrį į tiriamą reiškinį. Pirmuoju atveju komunikacijos procesas paprastesnis, lengvesnis, o antruoju – reikalauja daugiau pastangų ir ilgalaiškės veiklos.

Komunikavimo akademinė užsienio kalba įgūdžiai doktorantams ypač reikalingi išvykstant į užsienio šalis. Per 2011–2013 m. užfiksuotos net 24 VA doktorantų kelionės už Lietuvos ribų, neapsiribojant vien Vakarų Europos šalimis (žr. 2 pav.).

2 pav. Šalys, kuriose 2011–2013 m. mokslinio komunikacijos tikslais lankėsi LSMU VA doktorantai

Doktorantų išvykų į užsienio šalis gausa siejama su pastaraisiais metais padidėjusiu Mokslo fondo finansavimu. Buvo vykstama mokslinio komunikacijos tikslais – viešinti atliekamus tyrimus, gauti naujausios mokslinio informacijos, užmegzti naudingų ryšių (žr. 3 pav.).

3 pav. Užsienio šalyse organizuoti mokslo renginiai, kuriuose 2011–2013 m. dalyvavo LSMU VA doktorantai

Kaip matyti 3 paveiksle, buvo dalyvaujama skirtingų šalių tarptautinių mokslo organizacijų, universitetų, institutų organizuojamuose renginiuose: parodose, seminaruose, kongresuose, ilgalaikėse stažuotėse, skaityti 6 pranešimai tarptautinėse konferencijose. Akivaizdu, kad patys doktorantai yra suinteresuoti geresniu mokslinės užsienio kalbos mokėjimu, nes nori būti ne pasyvūs stebėtojai, bet aktyvūs tarptautinės mokslo komunikacijos dalyviai.

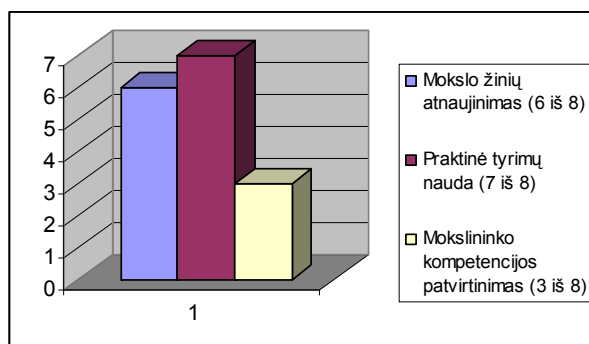
Kitas mokslo komunikacijos tarptautiškumą užtikrinantis aspektas – atsirandanti tendencija disertacijas rašyti užsienio kalba. 2010 ir 2013 m. LSMU VA buvo apgintos 2 disertacijos, parašytos anglų kalba. Vienos jų autorė šiuo metu sėkmingai dirba mokslinį darbą Danijoje.

Taigi mokslo komunikacijos tarptautiškumas yra neišvengiamas veiksnys, ne tik praplečiantis doktorantų galimybių ribas, bet ir įpareigojantis juos pasinaudoti tomis galimybėmis.

Mokslinės komunikacijos produktas – publikacija

Tradicinis mokslo komunikacijos traktavimas mums siūlo suvokimą, kad svarbiausias mokslo komunikacijos tikslas yra esminio mokslo komunikacijos elemento – publikacijos – parengimas, recenzavimas, viešinimas, o vėliau – naudojimas kituose mokslo kūriniuose (cituojant), nes, viešinant mokslinę informaciją, siekiama dviejų tikslų: 1. Skleisti ir išsaugoti mokslinę informaciją; 2. Patvirtinti mokslininko statusą bei įtvirtinti prioritetą moksliniuose tyrimuose (Stonkienė, 2009).

Paprašyti suformuluoti savo mokslinio tiriamojo darbo paskirtį ir numatomą vertę, net 6 iš 8 doktorantų teigė, kad jų tyrimai turės mokslinę vertę: užpildys jau esamų žinių apie tiriamą reiškinį spragas (1 respondentas), papildys mokslo žinias naujomis idėjomis, pagrįstomis naujais ir perspektyviais moksliniais tyrimais (3 respondantai), kiti mokslininkai galės remtis jų atliktais tyrimais (3 respondantai), bus viešinama mokslinė informacija (1 respondentas) ir sukurtas mokslo komunikacijos produktas (1 respondentas). 7 iš 8 doktorantų įžvelgė savo atliekamo mokslinio darbo praktinę vertę: praktinės rekomendacijos palengvins darbą ūkininkams (2 respondantai), tyrimų rezultatai padės pagerinti visuomenę pasiekiančios maisto produkcijos kokybę (2 respondantai) bei užtikrinti racionalų ir subalansuotą išteklių panaudojimą (1 respondentas), tyrimų rezultatais pagrįsta informacija bus naudojama studentams mokyti (2 respondantai). Tik trečdalis doktorantų (3 iš 8) pastebėjo, jog tiriamasis darbas padės jiems ugdyti save kaip mokslininką: įgyti patirties tiriamojo darbo metodikoje (1 respondentas), įgyti naujų žinių ir tobulinti analizės įgūdžius (1 respondentas), realizuoti save mokslinėje veikloje (1 respondentas) (žr. 4 pav.).

4 pav. VA doktorantų atliekamo mokslinio tiriamojo darbo tikslai

Pasitvirtino tendencija, kad viešai dažniau deklaruojamas pirmasis mokslo komunikacijos tikslas – tyrimų medžiagos paviešinimas sudaro sąlygas patvirtinti arba paneigti ankstesnių tyrimų išvadas, praplėsti išvagas, tyrimo medžiagą panaudoti praktiniams tikslams. Mokslininko kompetencijos įrodinėjimas ir galimybė įsiliesti į tarptautinę mokslininkų bendruomenę šiek tiek merkantiliškesnis, tačiau ne mažiau svarbus tikslas, juk kiekvienas statusas, kiekvienas vardas reikalauja įrodymų, patvirtinimų, tad publikacijos tampa gyvybiškai svarbiais mokslinės veiklos produktais.

Pagal LSMU doktorantūros studijų reglamentą, kiekvienas VA doktorantas per 4-erius studijų metus privalo paskelbti 2 mokslines publikacijas, kurios patvirtintų jo pasirengimą dirbti mokslinį darbą. Bent vienas tų mokslinių straipsnių privalo būti publikuotas mokslo leidinyje, turinčiame ISI citavimo indeksą. Kol kas daugiausiai VM ir Z doktorantų publikacijų yra paskelbiama LSMU periodiniame leidinyje „Veterinarija ir zootechnika“ ir Lietuvos mokslo akademijos leidinyje „Žemės ūkio mokslai“, tačiau doktorantai nuolat skatinami siūlyti publikacijas prestižiniams tarptautiniams leidiniams, turintiems aukštą citavimo indeksą. Veterinarinės medicinos doktorantų publikacijos taip pat buvo paskelbtos Lenkijos leidinyje „Bulletin of the veterinary institute in Pulawy“ bei Rusijoje leidžiamame žurnale „Veterinarija“. Tai dar kartą patvirtina sugebėjimo rašyti užsienio kalba, laikantis akademinio stiliaus reikalavimų, svarbą.

Diskusijos metu išaiškėjo, kad doktorantai suvokia, jog mokslinė publikacija turi būti rašoma atsižvelgiant į akademinio komunikacijos proceso reikalavimus, tačiau visi respondentai teigė besijaučiantys nepakankamai kvalifikuoti šioje srityje. Taigi pastaroji kompetencija – sugebėjimas rašyti mokslinius straipsnius užsienio kalba – diskusijų metu buvo doktorantų įvardyta kaip pagrindinė problema.

Mokslo publikacijų reikšmingumą, anot Stonkienės (2009), įrodo įvairių grupių poreikiai. Jomis yra suinteresuoti:

- mokslininkai, norintys publikuoti savo mokslo kūrinius;
- mokslininkai, norintys perskaityti kitų autorių kūrinius;
- studentai;
- leidėjai;
- bibliotekos ir kt.

Kiekviena šių grupių turi savo konkrečių tikslų, bet visus šiuos tikslus vienija poreikis plėsti informacinį lauką, gauti žinių arba perteikti tas žinias kitiems. Mokslo komunikacijos iniciatorius yra mokslininkas-autorius, tačiau visi komunikacijos akto dalyviai (gamintojas → leidėjas, redakcija, bibliotekos, tvarkymo institucijos, informacijos, duomenų centrai → naudotojas) yra vienodai svarbūs. Atsisakius bent vieno iš jų, mokslo komunikacija gali tiesiog nutrūkti, praradusi savo tikslą. Be to, šis linijinis komunikacijos modelis lengvai gali tapti cikliniu, kai naudotojas susikeičia vietomis su gamintoju. Mokslo komunikacijoje šis procesas ne tik sveikintinas, bet ir tikėtinas, siektinas, galų gale – vienintelis galimas. Mokslo žinių viešinimas pras mė įgyja tik tada, kai jis tarnauja informaciniam laukui plėsti – teorinės žinios duoda impulsą moksliniams tyrimams, šių tyrimų rezultatai implikuoja dar naujesnius tyrimus ar net gali pakoreguoti ankstesnes teorijas. Taigi mokslininkų komunikacija užtikrina nenutrūkstamą mokslo raidą.

Stonkienė (2009) teigia, kad XXI-ajame amžiuje tradicinė mokslo komunikacijos sistema nebetenkina mokslinės informacijos naudotojų – mokslininkų – poreikių, nes mokslinės informacijos gausa, visuomenės mokslinės informacijos poreikis paskatino ir mokslinių publikacijų gausą. Tai sukėlė mokslinių serijinių leidinių krizę. Remdamasi Van Orsdel ir Born (2002) teiginiais, ji konstatuoja, kad interneto atsiradimas praplėtė mokslinės komunikacijos ribas ir paskatino tradicinių mokslo komunikacijos kanalų kaitą, tad mokslo komunikacijos perspektyva sietina su elektroninėmis publikacijomis.

Dėl elektroninės mokslo komunikacijos iš komunikacijos centro grandinės tarsi eliminuojami visi kiti dalyviai, paliekant tik gamintoją ir naudotoją, taip supaprastinant informacijos sklaidą iki minimumo. Lietuvoje alternatyvieji mokslo komunikacijos kanalai, panaikinantys ribą tarp formaliosios ir neformaliosios komunikacijos (pavyzdžiu galėtų būti mokslininkų forumai), dar tebėra kūrimosi stadijoje, interaktyvus bendravimas vis dar yra ribotas, o tai nutinka dėl techninių kliūčių ir dėl žmogiškojo faktoriaus. Vis dėlto alternatyvių mokslo komunikacijos kanalų radimasis yra susijęs ne tik su teigiamais dalykais (komunikacijos erdvės ribų panaikinimo, informacijos skleidimo ir radimo spartos), bet ir su kai kuriomis abejonėmis. Visų pirma, tai susiję su informacijos patikimumo klausimu ir su plagiato pavojumi.

Taigi doktorantūros studijų metu atliekamas mokslinis tiriamasis darbas ne tik kuria mokslinės komunikacijos produktą, bet ir padeda tyrėjui suvokti save kaip mokslininką, kaip asmenį, perimančį kitų komunikacijos dalyvių patirtį ir perteikiančį savo veiklos produktą kitiems. Kiekvienas mokslo komunikacijos akto dalyvis privalo jausti atsakomybę užtikrinti šio akto kokybiškumą ir tęstinumą. Lingvistinė profesionalo kompetencija (sugebėjimas tinkamai

komunikuoti akademinė užsienio kalba) – tai vienas kriterijų, užtikrinančių komunikacijos akto kokybę.

Išvados

1. Mokslo komunikacijos raiška VA doktorantūros studijose yra įvairi – komunikuojama su skirtingomis auditorijomis (ūkininkais, žemesniųjų studijų pakopų studentais, mokslininkais ir kt.), skirtingais tikslais (informuoti, supažindinti, plėsti ar koreguoti žinias ir kt.), naudojant skirtingas komunikacijos formas (komunikacija raštu ir žodžiu, formali ir neformali komunikacija ir kt.). Kiekvienas šių veiksmų lemia skirtingą informacijos perteikimo būdą.

2. Tarptautinė mokslo komunikacija doktorantūros studijose įgyja ypatingą reikšmę, nes įgalina sparčiau ir visavertę mokslo informacijos sklaidą formaliais ir neformaliais kanalais. Dalyvaudami įvairių šalių mokslo įstaigų organizuojamuose renginiuose bei užmegzdami ryšius su skirtingų šalių mokslininkais, doktorantai gauna galimybę kaupti žinias, įsisavinti naujus mokymosi ir tyrimų metodus, keistis naujausia informacija ir patirtimi, plėsti mokslinius ryšius bei įtvirtinti profesinius kontaktus. Sugebėjimas tinkamai komunikuoti akademinė užsienio kalba suteikia specialistui aukštą kvalifikacijos kokybę bei ugdo visuminę būsimo mokslininko kompetenciją.

3. Dėl Lietuvos švietimo reformos ir visuomenės mobilėjimo tendencijų studentų komunikacijos užsienio kalba įgūdžiai gerėja, tačiau tyrimas atskleidė, kad net ir aukštesniosiose studijų pakopose išlieka didelis poreikis tobulinti šiuos įgūdžius, akcentuojant mokslinės užsienio kalbos specifiką. Pagrindinis dėmesys turėtų būti skiriamas mokslinio teksto (publikacijos) rašymo įgūdžiams tobulinti.

THE NEED FOR IMPROVEMENT OF SCIENCE COMMUNICATION IN HIGHER EDUCATION: SPECIFIC PRINCIPLES OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN DOCTORAL STUDIES

Science communication is very diverse during doctoral studies – the form of it can change because of the different audience, communicational purposes or the variety of means of communication. Evolving new culture of science communication gives more freedom and makes the act participants closer, and also obliges and encourages a constant improvement of their communication and collaboration skills.

The article presents the scientific communication in the context of biomedical studies and reveals its expression and the importance in higher education. It is based on the data of the research, which took place in Veterinarian Academy (Lithuanian University of Health Sciences) in spring of 2013. The study presents data derived from the analysis of the LUHS Research Center documents and the informal survey of VA doctoral students. Findings show the need to strengthen foreign language skills in doctoral studies.

One of the key traits in modern science communication is the internationalization. It extends possibilities of doctoral students. VA doctoral students actively participate in international scientific activities. 24 visits in 13 countries were recorded for science communication purposes during the period of 2011–2013. These were courses, exhibitions, seminars, congresses, long-term placements, international conferences, etc. organized by international scientific organizations, universities and institutes. The purposes were to collect the latest scientific information, to publicize the latest investigations and to establish the useful contacts.

The scientific research during doctoral studies carries product of science communication – scientific publication. At the same time it helps the researcher to understand himself as a scholar, intercepting the experience of the other communication act participants and presenting the operational experience to others. Each science communication participant must feel personal responsibility to ensure the quality and continuity of this act. The linguistic competence (the ability to communicate properly in academic foreign language) is one of the criteria to ensure the quality of the communication act.

VA doctoral students' oral communication skills in a foreign language are getting better, but students feel under-qualified for the production of scientific publications in foreign languages. Thus, even at higher levels of study remains a great necessity to improve communication skills, emphasizing the specifics of the scientific foreign language.

Key words: communication, education, doctoral studies.

Literatūra

1. Brown H. D. (2006). *Principles of Language Learning and Teaching*. New York: Longman.
2. Chan W. M. (2000). *Metakognition und der DaF-Unterricht. Möglichkeiten und Grenzen*. Münster, New York: Waxmann.
3. Esteve O. (2004). *Über das kognitive Strategietraining: Metakognitive Reflexionen in Kleingruppenarbeit im DaF-Anfängerunterricht*. Lernerautonomie und Fremdsprachenunterricht, 127–151. Berlin: Cornelsen Verlag.
4. Europos komisija. *Bendrieji visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimai. Europos orientaciniai metmenys* (2007). Liuksemburgas: Europos Bendrųjų oficialiųjų leidinių biuras.
5. Harmer J. (2003). *The Practicle of English Language Teaching*. Oxford: Longman.

6. Oxford R. (1997). *Cooperative learning, collaborative learning and interaction: three communicative trends*. The Modern Language Journal, 81 (4), 443–456.
7. Richards J. C., Renandaya W. A. (2002). *Methodology in Language Teaching*. UK: Cambridge University Press.
8. Stonkienė M. (2009). *Formalioji mokslo komunikacija teoriniuose modeliuose: kaitos įžvalgos*. Informacijos mokslai, 49, 48–69.
9. Van Orsdel L., Born K. (2002). *Periodicals Price Survey 2002: Doing the Digital Flip*. Library Journal, 127 (7), 51–52, 54–56.

Šaltiniai

1. Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Mokslo centro dokumentai: a) Lietuvos sveikatos mokslų universiteto doktorantūros reglamentas, patvirtintas LSMU Senato 2011 m. sausio 21 d. nutarimu Nr. 5-02; b) 2012–2013 m. m. Rektoriaus įsakymai dėl Veterinarijos ir Zootechnikos mokslo krypčių doktorantų išvykų (31 vnt.).
2. Veterinarijos ir Zootechnikos doktorantų apklausos, vykdytos LSMU 2013 m. kovo mėn., duomenys.

Įteikta: 2014 m. balandžio 29 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

TARPDALYKINĖ IR VIDINĖ DALYKINĖ INTEGRACIJA KARIŪNŲ MOKYME

Algirdas Povilas Ažubalis

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija
Lietuva

Anotacija

Straipsnyje autorius, remdamasis savo 57-erių metų pedagoginio darbo patirtimi, pasakoja, kaip jo Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijoje (toliau – LKA) dėstomuose „Logikos“ ir „Psichologijos įvado“ kursuose realizuojama tarpdalykinė ir vidinė dalykinė integracija. Analizuojamas atvejis, kaip „Logikos“ kurso pirmosiose dviejose temose per pratybas logikos žinios integruojamos su moksleivių, studentų, kariūnų bei bendražmogiškąja buitimi ir net su keliolika įvairių mokomųjų disciplinų. Trumpai aptariami ir svarbiausieji kitų „Logikos“ ir „Psichologijos įvado“ kurso temų tarpdalykinės ir vidinės dalykinės integracijos pavyzdžiai. Parodoma, kaip „Psichologijos įvado“ kurso egzamino 19 praktinių užduočių, autoriaus parengtų pirmo kurso kariūnams, integracijos atžvilgiu suskirstomos į 6 rūšis. Parodomi kariūnų aukšti mokymosi pažangumo rodikliai, jų žinių demonstravimas itin sudėtingose situacijose, prisimenami autoriaus, kaip pedagogo, pasiekimai.

Reikšminiai žodžiai: tarpdalykinė ir vidinė dalykinė integracija, kariūnai, logika, psichologija.

Įvadas

Edukologijos teorijoje daug rašoma apie ugdymo integraciją. Jos ištakos – edukologijos mokslo pradininko J. A. Komenskio darbuose. XX a. I pusėje ir Lietuvoje, sekant Vakarų pasaulio pavyzdžiu, susiformavo tokios edukologijos kryptys, kaip „naujoji mokykla“ ir kultūros pedagogika, kurių pagrindinis akcentas buvo mokymo integracija su realiu gyvenimu, žmonijos kultūros pasiekimais (Bukauskienė, 1995; Ažubalis, 1997). Integracijos principo Lietuvos švietime pagrindėju laikytinas J. Laužikas, parengęs II-ojo pasaulinio karo metu parengė apie jį specialią monografiją – habilitacinį darbą, kuris buvo išspausdintas tik po 50 metų (Laužikas, 1993). Jis teigė, kad žmogaus esmė, jo galia glūdi prigimties pilnatvėje, „suskaldytam žmogui norima parodyti vienijančius kelius, sumechanintam žmogaus automatui atskleidžiama vieningo pilnutinio žmogaus didybė“ (Laužikas, 1993, p. 36). Todėl yra būtina ugdyti individą kaip pilnutinę visybę, kaip tautos kultūros dalelę: „Kiekvienas žmogus turi būti išlavintas ką nors gaminti ir tuo pačiu kartu būti kultūros lobių visybėje“ (Laužikas, 1993, p. 105). Integracijos principo taikymą dabartinėje aukštojoje mokykloje ypač akcentavo V. Šernas (2006) savo straipsnyje „Studijos, jų organizavimo principai“: „**Integracijos principas** reikalauja garantuoti glaudžius ryšius, integraciją tarp bendrojo lavinimo ir profesinių dalykų, teorijos ir praktikos, <...> kompleksiškai panaudoti studentų gabumus, pažintinius ir psichinius gebėjimus, įvairias atminties rūšis“ (Šernas, 2006, p. 63).

Tačiau darbo, kuriame būtų parodoma, kaip integruoti į logikos ir psichologijos mokymą aukštesiose mokyklose kitų mokomųjų dalykų žinias, surasti nepavyko. Tad šio straipsnio **tyrimo objektas** – tarpdalykinės ir vidinės dalykinės integracijos realizavimas, mokant logikos ir psichologijos LKA kariūnus.

Straipsnio tikslas – pasidalinti apibendrinta ilgamete pedagogine tarpdalykinės ir vidinės dalykinės integracijos realizavimo, mokant logikos ir psichologijos LKA kariūnus, patirtimi.

Tyrimo metodai: 1) literatūros analizė; 2) savosios pedagoginės patirties apibendrinimas; 3) atskirų ryškesnių atvejų analizė.

Logikos ir mokyklinės matematikos integraciją autorius tyrinėjo specialiai. 2000–2007 m. stebėti kariūnų logikos studijų rezultatai, lyginti su jų atsineštomis iš vidurinės mokyklos matematikos žiniomis. Viso to, ir, žinoma, mokslinės literatūros analizės pagrindu parengta kompiuterinė monografija (Ažubalis, 2008). Monografijoje analizuojami mokinių loginio mąstymo ugdymui keliami reikalavimai, kurie nurodomi pagrindiniuose vidurinės mokyklos darbą reglamentuojančiuose dokumentuose. Aptariama, kaip mokant matematikos tuos reikalavimus galima įgyvendinti formaliosios logikos metodais. Joje pateikiama autoriaus 2006–2007 m. atlikto pradinį ir vyresniųjų klasių mokinių matematikos pamokų stebėjimo bei mokytojų apklausos. Taip pat pateikiama kariūnų stebėjimo 2000–2007 m., autoriui dėstant jiems logiką ir integruojant jos teiginius su kariūnų turimomis mokyklinės matematikos žiniomis, rezultatų apžvalga. Pirmasis monografijos skyrius pradedamas autoriaus paskaitų konspektu, kuriame teorinės formaliosios logikos žinios pateikiamos iliustruojant jas matematiniais pavyzdžiais.

Supažindinant su loginėmis klasėmis (aibėmis), kariūnams aiškinama: „Visuma objektų, turinčių bendrus požymius, vadinama logine klase (aibe). Ji gali būti sudaryta iš atskirų elementų ar jų darinių – poklasių (poaibių). Ta pati klasė (aibė) gali būti arba klasė (aibė), arba

poklasis (poaibis), atsižvelgiant į tai, su kokia klase (aibe) ji santykinai. Natūraliųjų skaičių aibė yra klasė (aibė) konkrečių natūraliųjų skaičių jos elementų atžvilgiu. Bet ji bus poklasis (poaibis), įeinantis į realiųjų skaičių aibę. Pagal elementų skaičių klasės (aibės) skirstomos į: 1) bendrąsias, kurių elementų skaičius yra intervale $2 < x < \infty$; čia, kaip geri pavyzdžiai yra $\langle \dots \rangle$ natūraliųjų bei realiųjų skaičių aibės; 2) vienines, kurios turi 1 elementą, pavyzdžiui, 0, mažiausias dviženklis skaičius (10), didžiausias triženklis skaičius (999) ir t. t.; 3) tuščiasias (nulinės), kurios neturi nei vieno elemento, pavyzdžiui, vasario 31-oji, dalmuo 5:0 ir t. t.“ (Ažubalis, 2008, p. 25).

Daug matematinių pavyzdžių pateikiama temoje „Hipotezė“: „dar daug neišspręstų klausimų yra pirminių skaičių teorijoje. Prancūzų matematikas Ž. Bertranas suformulavo hipotezę – Bertrano postulata: „Tarp skaičių n ir $2n-2$, kai n yra didesnis už 3, yra bent vienas pirminis skaičius“, kurį įrodė rusų matematikas P. Čebyšovas $\langle \dots \rangle$. Vienas žymiausių Lietuvos matematikų J. Kubilius įrodė susilpnintą vokiečių matematiko E. G. H. Landau hipotezę dėl racionalaus pirminio skaičiaus reiškinio dviejų skirtingo dydžio sveikųjų skaičių kvadratų suma.

Hipotezės nuolat formuluojamos ir tikrinamos taikant matematinės statistikos metodus (statistinės, nulinės hipotezės), atliekant bet kuriuos mokslinius tyrimus, pvz., rašant diplominius, magistro darbus, disertacijas“ (Ažubalis, 2008, p. 55).

Kalbant apie įrodymų klaidas, pateikiamas pavyzdys – prancūzų matematiko mėgėjo P. de Ferma didžioji teorema: „Lygtis $x^n + y^n = z^n$, kurioje n yra sveikasis skaičius, didesnis už 2, neturi sveikųjų teigiamų sprendinių“ $\langle \dots \rangle$. Apie 350 metų tęsėsi bandymai įrodyti $\langle \dots \rangle$ P. de Ferma didžiąją teoremą. Daugelyje įrodymų $\langle \dots \rangle$ buvo nejučiomis pasiremama ja pačia. Ta klaidą savo įrodymuose darė ir lietuvis Z. Rupeika. Kaip žinoma, $\langle \dots \rangle$ įrodinėjimų pabaiga buvo 1994 m., kai JAV matematikas E. Vailesas ir D. Britanijos matematikas R. Teiloras $\langle \dots \rangle$ įrodė šią teoremą. Beje, šios teoremos įrodymas vyko tam tikrais etapais: kai $n = 3$ ir $n = 4$, ją įrodė vokiečiai L. Oileris, kai $n = 5$ – prancūzas A. M. Ležandras ir vokiečiai P. G. L. Dirichlė, kai $n = 7$ – prancūzas G. Lamė. Pirminiems skaičiams nuo 3 iki 97 šią teoremą įrodė vokiečiai E. E. Kumeris“ (Ažubalis, 2008, p. 59). Paskutiniai pavyzdžiai rodo, kad logikos žinios čia integruojamos ir su matematikos istorija.

Tačiau vien su matematika realiame gyvenime niekas neišsiverčia. Būtina siekti, kad kariūnai gebėtų sieti įsisavinamas žinias su visais mokomaisiais dalykais, o taip pat su savo būsima profesija ir realiu gyvenimu. Kadangi autoriaus dėstomas logikos kursas numato daug pratybų ir savarankiškų darbų, dar dirbdamas Vilniaus Gedimino technikos universitete autorius parengė ir išleido mokomąją knygutę „Logikos pratimai“, kurios papildytą II leidimą išleido LKA (Ažubalis, 2001). Knygelėje stengiasi realizuoti logikos kurso integraciją su kitais mokomaisiais dalykais bei realiu gyvenimu (išorinė integracija) ir, aišku, vidinę dalykinę integraciją. Žemiau pateikiamas poros pirmųjų temų 429 pratimų pasiskirstymas pagal integraciją su realiu gyvenimu ir kitais mokomaisiais dalykais, ar to paties logikos dalyko kitomis potėmėmis (abs. skaičiais ir procentais nuo bendro skaičiaus):

- 1) mokslievių, studentų, kariūnų ir bendražmogiškoji buitįs – 136 (31,93 %);
- 2) matematika – 44 (10,26 %);
- 3–4) fizika ir geografija – po 43 (10,01 %);
- 5) biologija – 22 (5,14 %);
- 6) teisė, vadyba – 21 (4,90 %);
- 7–8) literatūra ir politikos mokslai – po 15 (3,50 %);
- 9) mokslotyra – 13 (3,02 %);
- 10–12) kalbos mokslai, istorija ir kariuomenė – po 12 (2,80 %);
- 13–14) logika ir menas – po 11 (2,56 %);
- 15–16) chemija ir transportas – po 8 (1,86 %);
- 17) psichologija – 2 (0,46 %);
- 18) sportas – 1 (0,23 %).

Beje, sportui knygelėje skirta nedaug vietos, nes „sporto žvaigždės“ labai greitai „užgęsta“, todėl apie jas daugiau pakalbama per paskaitas.

Užduočių pavyzdžiai (numeruojami pagal pateikto skirstinio eilučių numeraciją ir paimti iš „Logikos pratimų“, šio leidinio puslapiu nurodomi skliaustuose):

1. *Kurie pateiktos sąvokos požymiai yra esminiai, kurie neesminiai? Termometras:* turi skalę su padalomis, stiklinį korpusą, skysčiu iš dalies užpildytą vamzdelį, yra skirtas temperatūrai matuoti (8).

2–4. *Kurios klasės yra bendrosios, vieninės arba nulinės?* Stačiakampiai su nelygiomis įstrižainėmis. Kvantas. Didžiausias pasaulio miestas (9).

5. *Išspręskite uždavinį:* Prancūzijos akademijos komisija sudarinėjo enciklopedinį žodyną. Į salę, kur ji dirbo, įėjo žymus zoologas Ž. Kiuvjė. „Malonu jus matyti, pone Kiuvjė“, – pasakė vienas iš komisijos narių. – Mes ką tik suformulavome trumpą, tikslų ir mus tenkinantį vėžio apibrėžimą. Tačiau norime išgirsti ir jūsų nuomonę: „Vėžys – nedidelė raudona žuvis, vaikščiojanti atbula“. Ž. Kiuvjė nusišypsojo ir „sumalė“ šį apibrėžimą. Padarykite tai ir jūs (25).

6. *Nustatykite apibrėžimo rūšį*: Artimiausi giminės – tėvai, vaikai, [vaikintieji, broliai, seserys, seneliai, anūakai, sutuoktiniai (26).

7–8. *Oilerio–Veno diagrama pavaizduokite klasių (aibių) santykius*. Seimo narys ir rašytojas (12).

9. *Sudauginkite klases*: Mokslininkas, dėstytojas, socialinių mokslų daktaras, mokomosios knygos autorius (15).

10. *Nurodykite skirstymo pagrindą*: Daiktavardžiai gali būti vyriškosios, moteriškosios ir bevardės giminės (20).

11. *Nustatykite, ar teisingai skirstoma*: „Senovės Graikijoje žmonės buvo įprasta skirstyti į barbarus ir graikus“ (istorijos mokytojo pasakojimas) (19).

12. *Nustatykite, ar teisingai atliktas klasės susiaurinimas?* Kariškis – karininkas – aukštesnysis karininkas – majoras (19).

13. *Nustatykite, ar šis apibrėžimas teisingas. Jei klaidingas – nurodykite klaidos rūšį*. Logika – mokslas apie taisyklingą mąstymą, o taisyklingas mąstymas – mąstymas, vyksta pagal logikos taisykles (24).

14. *Nustatykite apibrėžimo rūšį*: Menas – tai žmogaus veiklos forma (26).

15. *Nurodykite keletą sąvokų, įeinančių į duotąją sąvoką*. Cheminis elementas (11).

16. *Nustatykite skirstomąją sąvoką ir skirstymo pagrindą*: Lėktuvas, malūnsparnis, dirizablis, oro balionas (20).

17. *Ar čia skirstoma sąvoka, ar skaidomas į dalis objektas?* Kiekvieną analizatorių sudaro jutimo organai, įcentriniai nervai ir atitinkamos smegenų sritys (21).

18. *Ar šią sąvoką galima tiksliai apibrėžti, ar jai paaiškinti geriau naudoti kitą būdą?* Sportinis kompleksas (26).

Nagrinėjant kitas temas, užduotys palaipsniui plėtėja. Pavyzdžiui, temos „Logikos dėsniai“ žinioms įtvirtinti tinka tokios užduotys:

1. *Tapatybės dėsnis*: „Prezidentas M. Gorbačiovas nuolat pabrėžia, kad negali pripažinti Lietuvos nepriklausomybės, nes jį įpareigoja TSRS liaudies deputatų trečiojo suvažiavimo nutarimas.

Tas nutarimas buvo priimtas 1990 m. kovo 15 d., tai yra praėjus keturioms dienoms po to, kai Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, vykdydama suverenią tautos valią, paskelbė atstatanti po 50 metų aneksijos vėl nepriklausomą demokratinę valstybę. Todėl Lietuvos Respublika visai paprastai atsakė M. Gorbačioviui, kad kitos valstybės (SSSR) nutarimai neturi jai (Lietuvai) teisinės galios.

<...>

Visai susipainioję sovietai paskelbė, kad išstojimo įstatymas galioja ... į praeitį, kad pagal jį turėtų būti reguliuojamos ne tik būsimos, bet ir kada nors anksčiau kilusios respublikų atsiskyrimo problemos.

Suomiai turėtų susirūpinti.

Nieko nereikia, kad jie „išstojo“ iš carų ir Sovietų Rusijos 1917–1920 m., kartu su kitais Baltijos kraštais.

Nieko nereikia, kad jie apsigynė 1940 m. ir draugas Stalinas tada liepė draugo Kuusineno jau įsteigtą Suomijos Liaudies Respubliką laikinai atidėti, nes pagal naują susitarimą su Hitleriu jis, Sovietų Sąjungos ir viso pasaulio darbininkų vadas, buvo davęs Suomijai dar pusę metų gyventi. Suomiją išgelbėjo tai, kad Hitleris anksčiau užpuolė Staliną.

Tačiau iš tikrųjų bet kada gali pasirodyti, kad ir visi vėlesni SSSR – Suomijos susitarimai nieko nereikia. Juk ir naujasis SSSR „skrybų“ įstatymas, kaip nurodo dar pridėtas specialus nutarimas, veikia ir *atgal į praeitį*, – ir neribotą laiką. Kas norės, pritaikys jį politiniams procesams nuo pat Ivano Žiauriojo laikų. Jau tas caras slapta nekentė viso pasaulio ir atvirai svajojo apie Baltijos jūrą, kurios pakraščius būtų galima patręšti ten gyvenančių tautų kaulais“ (Landsbergis, 1992, p. 56).

2. *Prieštaravimo dėsnis*: „Artėjo Spalio revoliucijos minėjimas. Pirmasis sutarybintoje Lietuvoje. Juozas Banaitis, ar kitas kas už jo pečių, nutarė, kad reikia mums ta proga reprezentuoti iškiliau ir kiek plačiau, kad mūsų naujo tarybinio nario balsas būtų girdimas visoje Sovietų Sąjungoje. Vadinasi, reikia specialios tai sukakčiai kantatos, kuri turi būti transliuojama per visasąjunginį radiją. Ir vėl: jos tekstą turįs parašyti Balys Sruoga...

Gana ilgai teko laukti tos kantatos, bet ir tas ilgas laikas baigėsi. Ir vieną vakarą to reikalo užbaigti radiofone susirinkome trise: Antanas Rūkas, <...> su pluoštu popierių Balys Sruoga, na, ir aš. Reiškia, šį tą parašęs. Tik kažkodėl pradžioje nenorėjo jis to savo kūrinio nei duoti, nei skaityti, – atrodė lyg ir užsirūstinęs. Lyg teisindamasis mums aiškino, kad šitas darbas jam nesisekė, kol pagaliau ryžosi tuos savo lapelius praskleisti. Jeigu jau norime, tai paskaitysias, ką parašęs. O ten ir vėl: poetiniu žodžiu išgraviruota istorinė perspektyvoje tragiška mūsų liaudies dalia, lietuvių laisvės ilgesys ir ašaromis persunkta savosios žemės meilė. Bet ... jokio Stalino nei kitos būtinos šlovės gyviesiems ir mirusiems. Jis baigė, mudu peržvelgė ir visu ūgiu pasikėlė priešais iš už stalo. Tai tiek ir ne daugiau, ką jis galėjęs parašyti! Prie to jis nepridėsias

jokio žodžio. Su Stalinu mūsų tautos istorija neturinti nė jokio gyvo ryšio... Turėjome mes savo revoliucijų ir atskirų tikslų bei siekių... Dėl to jis negalys meluoti ir nieko daugiau nenorįs apie mūsų užsakymus girdėti. Užtenka tokio žmogaus gvaltavojimo! Ar mes suprantame?

Ir čia prieš mūsų nosis sudraskė į skutus tą savo rankraštį ir sviedė į žemę“ (Gustaitis, 1996, p. 306).

3. *Negalimo trečiojo dėsnis*: „– Man pačiam, – varė jis toliau, – <...> labiau už visus kitus patinka policmeisteris. Jis tokio tiesaus, atviro būdo; iš jo veido jau matyti, kad jis grynaširdis žmogus.

– Sukčius! – tarė Sobakevičius labai šaltai. – Parduos, apsuks ir dar papietaus su jumis! Aš juos pažįstu visus; visi jie sukčiai, visas miestas knibždėte knibžda sukčių. Visi judošiai. Vienas tėra ten padorus žmogus – prokuroras, bet ir tas, tiesą pasakius, kiaulė“ (Gogolis, 1972, p. 110).

Pateiktuose pavyzdžiuose nesunku pastebėti glaudų logikos ryšį su istorija, literatūra, 1–3 pavyzdžiai tinkamai pakomentuoti turi didžiulę reikšmę pilietiniam ugdymui, 4-asis glaudžiai siejasi su būsima karininko profesija – karininkai turi mokėti rengti įsakymus.

Daug integruotų pavyzdžių panaudojama ir kitose temose – „Samprotavimai“ bei „[rodymai]“. Išmokus silogizmus, žinių kokybę patikriname tokiu pratimu:

„Izadora Duncan ir Bernardas Šo jos jaunystėje buvo geri pažįstami.

– Ar nevertėtų mums pagalvoti, koks galėtų būti mūsų kūdikis – su tavo protu ir mano grožiu? – sykį pasakė I. Duncan.

– Taip, taip, – atsakė B. Šo, – bet ar nereikia iš anksto pagalvoti, kas bus, jei tas vaikas paveldės .....

(*baikite B. Šo atsakymą ir paaiškinkite, kokią silogizmo taisyklę I. Duncan pažeidė*)“ (Ažubalis, 2001, p. 67).

Išnagrinėjus indukciją, teorinės žinios įtvirtinamos šiais pratimais, pavyzdžiui:

„Suformuluokite išvadą, nustatykite jos modalumą ir indukcijos rūšį.

Iš 108 Ž. Verno suformuluotų mokslinių-fantastinių idėjų jau realizuotos 64, gali būti realizuotos dar 20. Iš 86 H. Velso suformuluotų idėjų klaidingos tik 9. Amerikiečių fantastas R. Heinleinas buvo areštuotas, kaltinant jį valstybinės paslapties išdavimu, nes viename savo romane beveik tiksliai aprašė atominės bombos sukūrimo ir bandymų technologiją, dar prieš visa tai realizuojant praktikoje JAV“ (Ažubalis, 2001, p. 69).

Analogijos pavyzdys: „Okupavę Lietuvą, vokiečiai įvedė iki tol negirdėtą ir, ūkininkų nuomone, visais požiūriais neteisėtą mokestį – už <...> šunis. Šuns savininkas, sumokėjęs mokestį, gaudavo nedidelį ženkliuką šuniui po kaklu pakabinti. Vokiečių žandarai, eidami pareigas, užsidėdavo solidžius, puslėkštės didumo metalinius po kaklu ženklus. Kartą Gaidį, einantį pareigas ir kažką aiškinantį kaimo vyrams, prisėlinusi moterėlė paklausė: „Kiek, ponali, toks didelis ženklas kaštuotų, jei mūsų šuneliui už mažytį 10 markių sumokėjome?“ (Bielinis, 1971, p. 253).

Hipotezė gali būti įtvirtinta pratimais, kuriuose prašoma nustatyti, ar pateiktosios hipotezės gali būti laikomis įrodytomis: „Ne per seniausiai spaudoje buvo rašoma, kad Napoleonas šv. Elenos saloje mirė ne savo mirtimi, o buvo nunuodytas. Mat, ištyrus pluoštelį jo plaukų, rasta, kad juose yra daug arseno – kiekis, pakankamas žmogui nunuodyti. D. Džonsas, škotų chemikas, iškėlė mintį, kad čia gali būti kalti kambario, kuriame gyveno Napoleonas, apmušalai, nes XIX a. jie buvo dažomi naudojant arseno junginius“ (Ažubalis, 2001, p. 74).

Logines paralogizmų ir sofizmų klaidas kariūnai suranda, atlikdami įvairius pratimus. Vieno jų pavyzdys: „1991 m. sausio 9 d. <...> delegacija, iš Vilniaus nuvykusi į Maskvą, „Lietuvos TSR visuomeninių ir politinių organizacijų bei darbo kolektyvų vardu“ prašo tučtuojau panaikinti visus Lietuvos valdžios „antikonstitucinius, antitarybinius“ įstatymus. Delegatai verkšlena prieš R. Nišanovą, B. Oleiniką, prašo pagalbos. Tuo pasinaudojęs, sausio 10 d. SSRS prezidentas M. Gorbačiovas pareikalavo Lietuvos Aukščiausiąją tarybą tučtuojau panaikinti „nekonstitucinius“ aktus, atkreipti dėmesį į „masių“ reikalavimą įvesti prezidentinį valdymą“ (Užurka, 1995, p. 75).

Kurso medžiaga skyriuje „Kartojimo pratimai“ apibendrinama. Knygelė baigiama daug diskusijų sukeliančiu pratimu: „Vienas karininkas pateko į priešų, kuriems buvo pridaręs daugybę žalos, nelaisvę. Buvo nuteistas mirti. Tačiau, norint iš jo pasityčioti, jam buvo duota pasirinkti mirties būdą: būti pakartam ar sušaudytam. Jam buvo pasakyta, kad jis gali pasakyti tik vieną sakinį. Jei pasakysiąs netiesą, tai jį pakars, o jei tiesą – sušaudys. Karininkas, neilgai pagalvojęs, pasakė tokį sakinį, kad jo negalėjo nei pakarti, nei sušaudyti. Koks tai buvo sakinyš?“ (Ažubalis, 2001, p. 89).

Pateiktuose pavyzdžiuose nesunku pastebėti glaudų logikos ryšį su istorija, memuarine literatūra, fizika, chemija, karyba. Kai kurie pavyzdžiai, tinkamai pakomentuoti, turi didžiulę reikšmę kariūnų pilietiniam ugdymui.

Beje, autorius gali pasidžiaugti, kad „Logikos pratimai“ dažnai cituojami jo recenzuotame D. Eidukienės vadovėlyje (Eidukienė, 2009), kurį kartu su klasikiniu R. Plečkaičio vadovėliu

(Plečkaitis, 1993) bei keletu kitų autorius rekomenduoja kariūnams savarankiškoms studijoms.

„Psichologijos įvado“ kurse dauguma analizuojamų integracinių ryšių pavyzdžių siejami su pačiu žmogumi, tačiau ir jame galima, ir reikia, rasti platesnių ryšių. Temoje „Temperamentas“ autorius visada pateikia temperamentų aprašymus iš buvusio Klaipėdos universiteto profesoriaus habil. dr. A. Jacikevičiaus (1994) vadovėlio. Štai kaip jame charakterizuojamas sangvinikas: „Psichinių procesų tempai greiti. Labai energingas ir darbingas. Emocijos kyla greitai ir ryškiai, pasireiškia veido mimika ir pantomimika. Būdinga lengva interesų, siekimų ir emocijų kaita. Linksmas ir draugiškas, dėl to pageidaujamas draugijose, kurias jis kaip ekstravertas mėgsta. Sangvinikas dažnai nėra pastovus: džiaugiasi ir juokiasi, tačiau greit gali nuliūsti iki ašarų, supykti dėl menkniekių ir greitai pamiršti nuoskaudas.

Tai smagūs, draugiški, nepastovūs žmonės. Iš žymių žmonių sangvinikai buvo vokiečių poetas Gėtė, muzikas Mocartas ir kt.“ (Jacikevičius, 1994, p. 128). Ir čia autorius visada pratęsia gerbiamąjį profesorių: „Gana ryškus sangvinikas buvo ir įžymus lietuvių rašytojas, Vytauto Didžiojo universiteto docentas J. Tumas-Vaižgantas, apie kurį dar galima pasakyti, kad jis buvo ir spaudos darbuotojas (knygnešių laikais – ir platintojas), literatūros istorikas, kritikas, visuomenės veikėjas, kunigas kanauninkas“. Ir paprastai pateikiamas vienas iš pavyzdžių, paimtų iš memuarinės lietuvių literatūros. O tų pavyzdžių – gausu. Juos autorius pradėjo rinkti dar sovietmečiu. Sovietinis lietuvių rašytojas A. Venclova savo memuarų knygoje J. Tumui-Vaižgantui pašventė atskirą skyrelį „Keli štrichai Juozo Tumo portretui“. Labai Vaižgantą kaip sangviniką charakterizuoja šie štrichai: „Einant „Trečiam frontui“, mūsų bendradarbis Korsakas-Radžvilas „už politiką“, kaip tada buvo sakoma, sėdėjo Šiaulių kalėjime. Kaune buvo gauta žinių, kad jo sveikata labai nusilpo, todėl nieko nelaukiant buvo pradėta ieškoti būdų jam iš kalėjimo išvaduoti. Vyresniųjų rašytojų (Krėvės, Sruogos ir kitų) tarpe kilo sumanymas tuo reikalu paduoti kolektyvinį rašytojų prašymą suimtajį amnestuoti. Šiuo klausimu pasikalbėti su Tumu <...> buvau įgaliotas aš.

Važiuoju į senąjį miestą <...>. Užlipu į antrąjį aukštą. Skambinu.

Duris atidaro pats Tumas. Pasisveikinam.

– Na, cicilike, sėsk. Ką pasakysi?

– Tur būt, žinot, profesoriau, kad Kostas Korsakas sėdi kalėjime. Rašytojų tarpe kilo sumanymas paduoti amnestijos prašymą.

– Už ką jį laiko? Už bolševizmą?

– Rodos.

– Na, tai ką aš turiu padaryti?

– Labai paprastai, profesoriau. Manau, ir jūs prisidėsit prie šio prašymo.

– Kad paleistų bolševiką?

– Jis sunkiai serga. Manau, jums turėtų būti vis tiek, ar jis katalikas, ar bolševikas.

– Tokius reikia šaudyti! – sušuko Tumas.

Aš išpūčiau akis.

– Jūs taip manot?

– Brač, kas laiko rankose valdžią, tas turi šaudyti. Kitaip neišlaikysi.

– Bet juk jūs valdžios nelaikot!

– Ne, žinai, po šiuo prašymu aš nesirašysiu. Aš tautininkas. Taip? Aišku? Kaip aš galiu rašytis, panie, po prašymu, kad paleistų bolševiką? A?

Man atrodė, kad reikalas pralaimėtas.

– Žinai ką? Kalbėsime atvirai. Rašytis aš negaliu. Aš tautininkas, panie. Bet prašymą nunešiu, kur reikia, ir paprašysiu žodžiu, kad paleistų. Tu užėik pas Maironį ir Jakštą. Jų parašai labai svarbūs“ (Venclova, 1966, p. 539–540).

Parašus surinkti pavyko, Vaižgantas juos nunešė „kur reikia“ – prezidentui A. Smetonai ir K. Korsakas buvo iš kalėjimo paleistas.

O štai ką rašė savo memuaruose apie Vaižgantą jo kraštietis J. Baltušis (tikr. Albertas Juozėnas), taip pat sovietinis rašytojas. Labai taikliai jis palygino Vaižgantą su prelatu A. Dambrausku-Adomu Jakštu, kita Nepriklausomos Lietuvos garsenybe, kurio temperamentas – melancholikas: „Ir kiekvieną <...> pavakarę matydavau vaikštinėjančius aukšta krantine Adomą Jakštą ir Juozą Tumą-Vaižgantą. Abu nedidoliukai. Abu rašytojai. Abu prelatai. Bet jau iš to, kaip jie vaikščiojo, galėjai pasakyti, kad prelatas prelatui nelygu, kaip nelygu ir rašytojas rašytojui. Adomas Jakštas ėjo tarytum žemelę pardavęs; galva su smaila nosele palenкта žemyn, rankos sunertos už nugaros, balsas tylutėlis, nė nepagausi su ta viena mano ausim, ką jis šneka. O Vaižgantas – tarytum ne tik žemės nė vienos pėdos nepardavęs, o ką tik nusipirkęs mažiausiai dešimtį puikiausių dvarų su baltais rūmais ir didžiausiais sodais, pilnais saulės ir auksu prisirpusių obuolių. Ne ėjo, riedėte riedėjo, galva visą laiką aukštyn pakelta, ant galvos „katiliukas“, o po katiliuku plaukai kaip sniegas. Ir šypsena jo veide iš tolo kviečia kiekvieną sutiktąjį šypsojis kartu, ir baltutėlė dešinė ranka švytruoja ore... Ir sustoja jis tik tada, kai Adomas Jakštas pasirodo toli beatsilikęs krantinėje, tarytum dar labiau sumažėjęs ir visiškai jau palenкта galva. Kantriai laukia jo Vaižgantas, o sulaukęs žengia šalia, taria koja kojon. Tik

nelabai ilgai šitaip. Žiūrėk, vėl beišlėkęs į priekį, švytruoja vienas balta ranka, o Jakštas vėl toli“ (Baltušis, 1976, p. 212). Beje, J. Baltušis kiek susipainiojo – J. Tumas-Vaižgantas nebuvo prelatas, buvo viena pakopa žemesnis – kanauninkas. Toje pačioje knygoje aprašyta ir keletas kitų J. Tumo-Vaižganto poelgių, charakterizuojančių jį kaip sangviniką ir puikų žmogų.

19 praktinių egzaminų užduočių, autoriaus parengtų I kurso kariūnams, integracijos atžvilgiu galima suskirstyti į 6 rūšis: penkiose realizuojama išorinė ir vienoje – vidinė integracija. Vienos užduoties pavyzdys: „**Ką galima pasakyti apie antrosios ekspedicijos vadovo (norėjusio būti pirmuoju), aplankiusio Pietų ašigalį Roberto Falkono Skoto ir jo žygio draugų asmenybių savybes?** (Išorinė integracija su geografinių atradimų istorija).

1912 metų lapkričio mėnesį Edvardas Atkinsonas, ekspedicinio laivo „Terra Nova“ gydytojas, su savo draugais atrado sniege užpustytą palapinę, kurioje gulėjo trys lavonai. Skotas mirė paskutinis iš šių trijų. Jis buvo atmetęs savo miegamojo maišo atvartus, tarsi ketindamas keltis ir eiti tolyn. Ranka buvo nusvirusi ant zoologo ir mediko Edvardo Vilsono – paties atkakliausio iš jo draugų – kūno, jis tarsi kėlė šį iš ledinio miego ir kvietė į pūgą, į naują paskutinį žygį. Po Skoto petimi gulėjo mažas krepšelis su keliais laiškais ir trimis užrašų knygelėmis. Paskutiniojoje knygelėje užrašai baigėsi 1912 metų kovo 29-ją dieną. Jų žuvimo vietoje buvo pastatytas trijų metrų aukščio kryžius <...>, kuriame po žuvusiųjų pavardėmis yra eilutė <...>: „Kovoti ir ieškoti, rasti ir nepasiduoti“. Deranti eilutė: jie kovojo, ir ieškojo, rado ir nepasidavė (Golovanovas, 1986, p. 341–342).

Kariūnų pažangumo rezultatai būna gana aukšti. Aštuonetukas – retas pažymys, daugiausia jie gauna devynetukus ir dešimtukus.

Autoriui teko fiksuoti ir kai kuriuos sėkmingo logikos žinių taikymo atvejus. 2008 m. Daukanto aikštėje, įteikiant Garbės kalaviją ir pašventinant tų metų LKA kariūnų laidą į karininkus, autorių labai maloniai nustebino Garbės kalaviją gavusi, kol kas vienintelė buvusi kariūnė, Lina Kievišaitė-Jieznienė, savo kalboje jam nelauktai panaudojusi logikos kurse išnagrinėtu nededukcinio samprotavimo būdu – analogija. Kadangi ji kilusi iš Šiaulių, tad savaitgaliais pas mamą važinėdavo greituoju traukiniu Vilnius–Klaipėda. Todėl ji mokymąsi LKA ir lygino su kelione traukiniu, dėstytojus – su kontrolieriais, „nubyrėjusius“ kolegas – su ne į tą traukinį įsėdusiais ir t. t. (Kievišaitė, 2008). Kadangi ši kalba ir jos nuotrauka buvo išspausdinta „Kariūno“ žurnale, nuo to laiko tas žurnalo numeris autoriui yra puikiausia vaizdinė priemonė, nagrinėjant anksčiau minėtą samprotavimo būdą. Beje, apie mamą ir namus. Viena kariūnė kadaise autoriui sugalvojo porą tokių teiginių: „Ateinančios žiemos atostogos man yra labiausiai laukiamos ir bus pačios linksmiausios iš visų jau turėtų atostogų“ ir „Skaniausius patiekalus man gamina mano mamytė...“. O per pratybas vienas pirmakursis, autoriui sąvoką „ilgesys“ pavadinus abstrakčia, užginčijo: „Dėstytojai, „ilgesys“ yra labai konkreti sąvoka – pačiupinėji Akademijos sieną ir konkrečiai junti, kas tai yra ilgesys“. Taigi, kariūnai integruoja žinias ir su namų, mamų ilgesiu... Ir į tai būtina atsižvelgti.

Pedagoginį darbą autorius dirba 58-tus metus. Jo pasiekimais susidomėjo akademinės Lietuvos edukologijos sistemintojas prof. habil. dr. V. Šernas, vienas garsiausių Lietuvoje profesinės pedagogikos pradininkų, ir mokslinės bibliografijos Lietuvoje ir beveik visoje Rytų Europoje pradininkė prof. habil. dr. O. Voverienė. V. Šernas pasiūlė autoriui recenzuoti akademinės edukologijos leidinį, parašyti straipsnį (Ažubalis, 2006b) į jo II tomą, kurio pabaigoje įtraukė autorių į žymiausių Lietuvos edukologų mini žinyną (Akademinė edukologija, 2006). O. Voverienė parengė straipsnį apie autoriaus darbus ir išspausdino savo knygoje „Žymieji XX amžiaus Lietuvos mokslininkai“, taip įtraukdama jį į žymiausių XX a. Lietuvos mokslininkų sąrašą (Voverienė, 2008). Autorius buvo pripažintas absoliučiu nugalėtoju nominacijoje „Nacionalinės vertybės 2011“ grupėje „Žmogus amžininkas“. Tai buvo iš tiesų netikėta ir graži autoriaus kolegų ir mokinių, studentų, magistrų ir daktarų, kurių rengime teko dalyvauti, dovana jo 55-ojo pedagoginio darbo metinėms. Paskutinė „pergalė“ – 2014 m. kovo 6 d. autorius buvo pakviestas forumo „Lyderių laikas“ dalyvių grupei papasakoti savo gyvenimo sėkmės istoriją (Ažubalis, 2014). Manytina, kad visur prisidėjo autoriaus nuo pat pirmųjų pedagoginės veiklos metų naudota mokymo integracija, leidusi gerai realizuoti ugdymo procesą ir skatinanti po daugelio metų buvusius mokinius ar studentus už gerą parengimą prisiminti autorių su dėkingumu.

Išvados

1. Integracija pajvairina kariūnų mokymo procesą, kelia jų mokymosi motyvaciją, skatina dėstytojo ir kariūnų bendradarbiavimą.
2. Skatinamas ir paties dėstytojo domėjimasis naujausia literatūra, poreikis kelti savo kvalifikaciją, tobulinti mokymo turinį ir jo perteikimo metodus.

INTERDISCIPLINARY AND INTERNAL DISCIPLINARY INTEGRATION IN TRAINING OF CADETS

In the Paper, the author describes – on the base of his 57-year experience in pedagogical activities – an implementation of interdisciplinary and internal disciplinary integration of teaching applied in course

units "Logic" and "Introduction to Psychology" taught by him at Lithuanian Gen. Jonas Žemaitis Military Academy.

The cases under the analysis:

1. The knowledge of two first subjects of the course unit of "Logic" is integrated on practical training with the everyday life of pupils, students, cadets and general public and even with more than ten other course units (they are listed according to the order of reduction of the number of tasks), namely, mathematics, physics, geography, biology, law, management, literature, political sciences, science studies, linguistics, history, soldiership, art criticism, chemistry, transport, psychology, sports, and, of course, logic. Abundant practical examples are provided. Examples of interdisciplinary and internal disciplinary integration of the other most important subjects of course units "Logic" and "Introduction to Psychology" are briefly discussed upon as well (upon special emphasizing an application of the principal laws of logic in real life).

2. 19 practical tasks of the exam in course unit "Introduction to Psychology" developed by the author for first-year cadets are divided in respect of integration into 6 types: in 5 of them, external integration (with other disciplines) is implemented and in 1 – internal integration (with psychology itself) is implemented.

High achievements of cadets in studies are shown, their knowledge in particularly complicated situations singled out as the merits of the pedagogues is demonstrated.

The principal conclusions:

1. Integration diversify the process of cadets' training, increase their motivation for studies, and encourage collaboration of the teacher and cadets.

2. They also encourage the teacher to take an interest in recent publications in various branches of science, arise his/her need in improvement of the own qualification, as well as improvement of the contents of the taught course unit and the methods of training.

Key words: interdisciplinary and internal disciplinary integration, cadets, logic, psychology.

Literatūra

1. *Akademinė edukologija* (2006). T. 2. Vilnius: VĮ Mokslo tyros institutas.
2. Ažubalis A. (1997). *Matematika lietuviškoje mokykloje (XIX a. pr.–1940 m.)*. Vilnius: Žiburys.
3. Ažubalis A. (2001). *Logikos pratimai*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.
4. Ažubalis A. (2006). *Studentų savarankiško ugdymo mokymo procese*. *Akademinė edukologija*. T. 2, 127–140. Vilnius: VĮ Mokslo tyros institutas.
5. Ažubalis A. (2008). *Logika ir mokyklinė matematika*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.
6. Ažubalis A. (2014). *Mano gyvenimo sėkmė (Kaip užkampio mokyklėlės mokytojui pavyko tapti profesoriumi...)*. Prieiga per internetą: <<http://www.lyderiulaikas.smm.lt/lt/biblioteka/kvepianos-istorijos/lyderi-istorijos/svarbios-istorijos>>.
7. Baltušis J. (1976). *Su kuo valgyta druska*. T. 2. Vilnius: Vaga.
8. Bielinis K. (1971). *Gana to jungo*. Brooklyn, N. Y.: Tėvų Pranciškonų sp.
9. Bukauskienė T. (1995). *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m.* Vilnius: Leidybos centras.
10. Eidukienė D. (2009). *Logika*. Vilnius: UAB „Parama“.
11. Gogolis N. (1972). *Mirusios sielos*. Vilnius: Vaga.
12. Golovanovas J. (1986). *Etiudai apie mokslininkus*. Kaunas: Šviesa.
13. Gustaitis A. (1996). *Akimirkos su žemiškuoju Baliu Sruoga žemėje*. Balys Sruoga mūsų atsiminimuose. Vilnius: Regnum fondas, 304–308.
14. Jacikevičius A. (1994). *Siela, mokslas, gyvensena: psichologijos įvadas studijų pradžiai*. Vilnius: Žodynas.
15. Kievišaitė L. (2008). *Kur vyksta gyvenimo traukinys*. Kariūnas, Nr. 2. P. 4.
16. Landsbergis V. (1992). *Laisvės byla*. Vilnius: Lietuvos aidas.
17. Laužikas J. (1993). *Švietimo integracijos pagrindai*. *Pedagoginiai raštai*, 33–320. Kaunas: Šviesa.
18. Plečkaitis R. (1993). *Logikos pagrindai*. Vilnius: Tyto alba.
19. Šernas V. (2006). *Studijos, jų organizavimo principai*. *Akademinė edukologija*. T. 2., 38–66. Vilnius: VĮ Mokslo tyros institutas.
20. Užurka J. (1995). *Antroji kario knyga*. Vilnius: Voruta.
21. Venclova A. (1970). *Jaunystės atradimas*. Vilnius: Vaga.
22. Voverienė O. (2009). *Žymieji XX amžiaus Lietuvos mokslininkai*. Vilnius: Mokslo aidai.

Įteikta: 2014 m. balandžio 1 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

THE SCIENTIFIC IMPORTANCE OF APPLIED RESEARCH IN THE FIELD OF INTEGRATION OF FINANCIAL AND MANAGEMENT ACCOUNTING

Julija Bojarenko, Inese Vingre-Ruskule
College of Accountancy and Finance
Latvia

Abstract

Accounting is one of the major components of the economy, a process that identifies measures and summarizes financial information allowing users of this information to reflect on it and make strategic decisions.

All commercial structures, municipal enterprises, government agencies, political and non-political organizations must keep accounts and are interested in keeping them.

Creating a consolidated accounting system will allow to reflect information as close as possible to the real financial situation of a company.

The authors of this article believe that the integration of financial and management accounting will promote the development of the market for accounting services, provision of clients with quality accounting services, and will enhance the prestige of the accountancy profession.

An accurate and correct accounting of income and expenses is the basis for correct tax calculation and objective payments into the state budget.

A further study of these issues will accelerate the development of uniform criteria of professional training and qualification for accountants of various profiles, such as assistant accountant, accountant specializing in specific aspects of accounting, expert accountant, and chief accountant.

In order to generate reliable judgments about trends in accounting, the authors have used quantitative and qualitative research methods, including pedagogical experience of observation.

Key words: *integrated financial and management accounting, accountant profession, accounting system, costs, financial strategy, qualification project.*

Actuality

International motto of accountants says: science, conscience, independence.

Changes in international business of modern times, global economic problems, the dominance of small and micro enterprises, and focus on strategic accounting have created new challenges for professionals in the field of accounting. Nowadays accountants are required not only to provide quality records of all business transactions, to identify and correct shortcomings in financial and management accounting, and to assess the stability of a financial situation, but also to be capable of analyzing the financial condition of a company, and developing financial strategies based on the complexity and risks of contemporary business.

The following factors will likely affect the competence of an accountant in the future: the personal qualities of leadership, project management skills, commitment to lifelong learning and continuous updating of professional knowledge, the ability to combine traditional functional skills of analysis and accounting of events, drafting financial reports, financial management, tax planning, strategic vision, and the ability to position oneself as a professional consultant and a business partner.

And until today the words of Luca Pacioli remain relevant „...who in his deeds can not be a good accountant, will wander blindly in the darkness and at random, and will not escape great losses...”.

The goal of this article is to consider possible applications of systemic interconnections between financial and management accounting and to evaluate the significance of integration of modern trends in accounting for successful implementation of applied research in the field of accounting.

Scientific problem

In the accountancy profession and in the accounting practices of the modern world there are disputable issues that need to be studied and solved using the best international experience. The authors of the article draw attention to some relevant aspects of this sphere, such as:

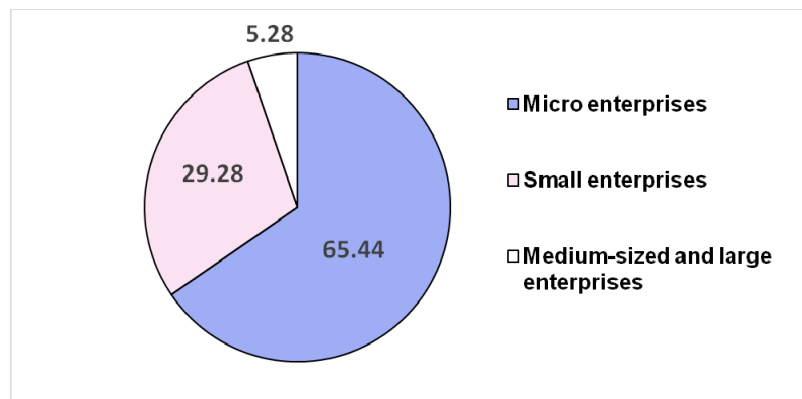
- the effectiveness of introducing a multifunctional accounting system based on the integration of financial and management accounting;

- the competence of accountants today and tomorrow in view of specificity of the national economy;
- the applied research methodology of students acquiring the study program "Accounting and Finance".

Text

With the development of market economy and global international business, subject to rapid technological innovation, it is impossible to overestimate the importance of accounting for management.

In the national economy of Latvia small and micro enterprises outnumber medium-sized and large enterprises. In accordance with European Commission Regulation Nr. 800/2008 definition, more than 94 % of all registered companies in Latvia correspond to the status of small and micro-enterprises (see Figure 1)⁶. According to the Latvian State Revenue Service at the beginning of 2014 the number of active enterprises in Latvia is 97 600.

Fig. 1 The proportion of micro, small and large companies in Latvia in 2013 (%)

This means, that the majority of enterprises in this country can afford to hire only one specialist accountant and often only part-time.

According to the Latvian Association of Certified Auditors, the estimated amount of accountants in Latvia in 2014 equals to 26000. The number of firms providing accounting services in Latvia is increasing with every year and in this year has reached 8200.

At the given moment the Register of accountants in Latvia is not maintained. The currently effective regulations do not specify that accounting may be carried out only by a person who has special education in accounting or finance. In Latvia, professional activities of accountants are not regulated. Since 2000, a voluntary certification of accountants has started to be practised, organized by independent commercial firms according to accredited educational programs.

In accordance with the regulations of the Republic of Latvia, the head of a company is responsible for the quality of accounting and authenticity of financial documents. The recent Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the financial statements of a company⁷ does not preclude a possibility of inclusion in the duties of an accountant or an accounting firm the duty to sign annual financial statements.

According to the surveys of employers conducted in recent years in Latvia the following summation have been made:

The question "What kind of accountant does an employer need?" the respondents named:

- Higher education in finance, economics or business management;
- Three years of practical experience as an accountant;
- Good knowledge of the Latvian Republic legislative basis with respect to accounting and taxation;
- Excellent ICT skills and ability to work with accounting software;
- Skills in management accounting and internal audit;
- Analytical thinking, the ability to analyze and forecast data;
- Ability to work with large amounts of information;

⁶ <http://www.lursoft.lv/press/2013/05/30/Lursoft-petijums-Mikro-un-mazie-uznemumi-Latvijas-ekonomika-ienem-aizvien-nozimigaku-lomu>

⁷ <http://vlex.com/vid/council-annual-statements-445644474>

- High sense of responsibility;
- Knowledge of foreign languages;
- Good interpersonal skills;
- Motivation to acquisition of new information and self-improvement;
- Presentation skills.

Answering the question “What should the accountant of a small business enterprise know and be able to do?” the respondents listed:

- Carry out accounting processes according to the legislation of the Republic of Latvia and international accounting standards;
- Prepare reports, statements and presentations;
- Process incoming / outgoing accounting documents;
- Plan and monitor cash flow;
- Work with accounting software programs;
- Represent the company’s interests in state institutions;
- Participate in budgeting, control its execution;
- Advise management on tax matters;
- Conduct an inventory.

The question “What does the employer expect from the accountant?” the majority of answers included:

- Analytical skills;
- Ability to offer innovative solutions;
- Competence to work in such a way so as to ensure the fulfilment of the strategic objectives of the company;
- Ability to affect positively the profits of the company.

From the survey of small business enterprises of the United States in 2014, conducted by the International Federation of Accountants it follows⁸:

- 72 % of respondent entrepreneurs said that they had to dismiss their accountants because of not getting proactive practical counsel from them. 60 % of respondents said that pro-activity is a very important factor of the accountant’s work performance evaluation.
- 57 % of respondent entrepreneurs expected assistance in budget planning, 30 % in taxation issues, 20 % in cash flow management and 20 % expected assistance in business issues analysis.
- 85 % of respondent entrepreneurs expected that their accountants would use the latest ICT techniques, e. g. e-documents, cloud, etc. 75 % thought that their accountants were too slow in acquisition and application of the latest information and computer technologies.

The surveys of Latvian employers show that 96 % of respondents recognize as very necessary knowledge and skills in financial and management accounting, taxation, ICT in accounting, financial performance analysis, legislation, and entrepreneurship. Specialist skills of confident tackling with the issues in the financial system of the company or institution, abilities to estimate the required investment or credit were also highly acclaimed by employers.

The need to study the requirements to the competences of accountants and the issues of formation of the effective system of accounting is confirmed by a stable demand for qualified professionals in the field of accounting.

Labour market research shows that the profession of the accountant is currently one of the most demanded. CV - Online Latvia 2012 Labour Market Survey published the list of the most requested professions. Accountants and financial analysts occupy 7th place out of 10 most demanded professions.⁹

According to the Internet portal for job seekers: www.workingday.lv data, the most popular range of professions – Latvian TOP 8 – are sales managers, secretaries, office managers, project managers, programmers, accountants, logistics specialists, sales department managers and financial analysts.

The world’s first 25 positions are taken by such professions as surgeon, anaesthetist, engineer, lawyer, pilot and financial manager. A competent specialist in finance such as financial analyst has always had a thorough knowledge of financial and management accounting.

According to the Association of Accountants and Financial Professionals in Business, Accountancy Futures Academy the (ACCA AFA) September 2012 Report, business and accounting professionals should look for various opportunities and use them in their favour, and in this they will be assisted by a better training and education, which will allow them to anticipate

⁸ The USA small business enterprise owners’ survey 21/04/2014 [IFAK]

⁹ <http://vissspardarbu.lv/2013/01/13/2012-gada-darba-tirgus-apskats>

and respond to ever changing global economic challenges and be prepared to build a flexible accounting system.

In the survey “100 drivers of change for the global accountancy profession”¹⁰ 100 factors are named that may lead to uncertainty in the field of accounting over the next five or ten years. Some of them are shown in Table 1.

Table 1

Important factors shaping the next decade

Categories	1–12 months	1–3 years	4–5 years	6–10 years	10+ years
Practice of accounting	<p>Size and complexity of the CFO's remit</p> <p>Internal audit management</p> <p>Importance of non-tangible assets in company valuation</p>	<p>Clarity in financial reporting and defining the audit function</p> <p>Impact of size specific business regulation upon accounting practices</p> <p>Rate of adoption of XBRL as an accounting data standard</p>	<p>Defining the scope of the accountant's role</p> <p>Non-financial information and integrated reporting</p> <p>Balance between external financial accounting and internal managerial accounting</p> <p>Changing structures and business models for accountancy firms</p> <p>Opportunities arising from adoption of global regulation</p> <p>Evolution of the global accounting supply chain</p> <p>Adoption of globally accepted accounting standards</p>		
Accountancy profession		<p>Flexibility, suitability and cost of accountancy training</p> <p>Accounting skills capacity in transitional economies</p> <p>Public perception and attractiveness of the accountancy profession</p> <p>Impact of competition from entrants outside the profession on the provision of accountancy services</p>		<p>Establishment and recognition of accountancy associations in developing markets</p> <p>Level of entrepreneurial skills in the accountancy profession</p>	<p>Societal expectations and definitions of accountancy</p>

Accounting is a multi-faceted system reflecting financial and economic activity of the enterprise, which should benefit all (external and internal) users. On the one hand, the

¹⁰ <http://www.accaglobal.com/content/dam/acca/global/PDF-technical/futures/pol-af-doc.pdf>

accounting must comply with legal and regulatory framework of the state and clearly reflect all business transactions of the enterprise, as well as every fact or event that create changes in property status of the enterprise.

On the other hand, accounting should provide guidance for the enterprise with all necessary information for decision making.

Thus, the integration of these two components of accounting is inevitable!

Will the accountant after graduation fulfil these requirements of the users – to organize, to analyze, and to manage the multi-functional accounting system based on the integration of financial and management accounting?

In the process of continuous development accounting retains its traditional functions and

Accounting should comply with the requirements of legislative and regulatory framework of the state and clearly reflect all business transactions of a company, as well as every fact or event that create changes in the property status of a company.

Accounting should be implemented in such a way that a qualified in accounting third party could get a clear view of the financial position of a company on the balance sheet date, the results of all operations, cash flows in a particular period of time, and could ascertain the beginning of each business transaction and trace its development. Accounting should ensure correspondence of income and expenses within reporting periods.

The represented accounting information should be accurate, comparable, timely, relevant, clear and complete.

Does the notion of „accounting” include also „management accounting”?

Management accounting is not legislatively regulated and should comply only with the requirements of the directorship of a particular company.

There is no official definition of management accounting in the legislation of Latvia. Organization of management accounting is the internal affair of each individual enterprise. Legislation can not oblige enterprises to conduct management accounting according to unified rules. The principles and methods of management accounting are developed by each company independently without interference from the state regulatory system.

Management accounting covers all types of accounting information needed for management within a company.¹¹ A part of management accounting is production process accounting, which usually refers to accounting of the costs of production and analysis of data on saving or overspending compared with the data on prior periods, as well as deviations from plans, estimates, forecasts and standards.¹²

Based on the above it can be concluded that the management accounting in a company is an internal information system that provides information to internal users – executive managers and owners for decision making. It is a system of collection and analysis of information on the company’s activities, which should fully and objectively reflect the results of its business operations and be focused on the needs of internal users.¹³

The tasks of management accounting primarily include:

- cost calculation (production process accounting),
- planning (budgeting),
- analysis,
- provision of management reporting.

It is namely on the basis of internal management reporting that the executive management of a company make decisions and control their business activity. Information for management accounting is collected on the same basis as information for financial and tax accounting, i. e. data on the economic activity of the company, the difference lies only in the methods of processing of the provided information.

Since the owners assess the work of executive managers on the basis of financial and tax reports, and managers, in their turn, make decisions using data of management reports, the financial and management accounting should be consistent.

In our opinion, accounting is a system of registration of business activities of a company with an aim to provide financial, managerial and tax reports.

The main task of accounting is providing information in the amount sufficient to meet the requirements of different users (internal and external), and the cost of its acquisition should not exceed its value. The information is provided through the provision of financial, managerial and tax reports.¹⁴

¹¹ Drury C. (2006). *Cost and Management Accounting* 6e: Students Manual, Thomson, 154.

¹² Друри К. (2003). *Управленческий и производственный учет: Учебник*. Пер. с англ. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1071 с.

¹³ Энтони А. Аткинсон, Раджив Д. Банкер, Роберт С. Каплан. (2006). *Управленческий учет / Managerial Accounting*. 3-е изд. Москва, С. 880.

¹⁴ Палий В. Ф. (2009). *Управленческий учет издержек и доходов (с элементами финансового учета)*. Москва: ИНФРА-М, 279 с.

The objective of accounting is also monitoring the use and conservation of resources of a company, and providing information for pricing of goods or services.

Thus, accounting is a system, which includes three subsystems – financial, tax and management (see Figure 2).

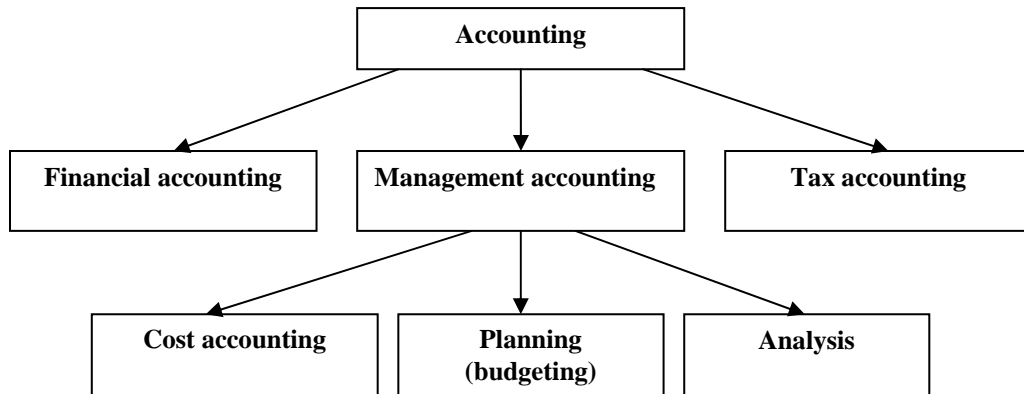

Fig. 2. The structure of accounting

The positions of the three components of accounting are conditioned by the following:

- consistency of the original information. Source data used in the financial, managerial and tax accounting are the same – business operations of the enterprise, the only difference is in the methods of processing the information provided, consistency of accounting principles;
- the basic accounting principles in the financial, management and tax accounting coincide.

Many countries have accumulated certain experience in the field of classification and accounting the costs of production and their analysis. However, there is no single concept of management accounting. There are some basic theories, which main difference lies in the range of problems that are tried to be solved by means of management accounting. If management accounting should provide any information that would be required for managerial decision-making, then it would affect the operation of all units of the company and its tasks would be unlimited. Thus, certain restrictions should be made, i. e. all management related accounting information should be presented from the perspective of income and expense.

Each company should decide whether or not to keep management accounting. Its importance is actively debated, but few companies are implementing it in practice. Its implementation will be efficient and economically feasible only for large and medium-sized companies. For small companies, the benefits of management accounting in many cases will be lower than the cost of its acquisition.

The course of integration into the global economy presents certain challenges for the accounting units of companies. One challenge is the necessity to provide qualitatively new information to the executive managers of companies for making decisions. The need has emerged to create a system of internal information – **integrated accounting**.

The development of informatively meaningful multifunctional accounting system requires a methodological substantiation for the integration of financial, management and tax accounting.

It is rather difficult to present a holistic view of integration process of these various kinds of accounting. Methodological issues of formation and development of a unified accounting system in a company remain debatable. Theoretical, methodological and applied research of integration of different kinds of accounting into a unified integrated system of accounting will allow developing the informatively meaningful and multifunctional system of accounting.

In the implementation of an integrated accounting system the following stages may be identified:

- Defining the financial structure of the company; defining the information flows within the company and the employees responsible for provision of operational information.
- Development of accounting policies containing general and specific criteria for implementation of integrated accounting in the company.
- Development of reporting documentation.
- Development of classification for objects of integrated accounting.
- Development of the chart of accounts for the needs of integrated accounting.
- Development of cost accounting system – classification criteria, assessment methods and accounting methods.
- Development of cost calculation system for products or services.

- Development of the accounting system of income – the classification criteria, evaluation methods and accounting methods.
- Development of the system of functional budgets for income and expenses that allow drawing up cash flow statements, profit and loss statements and balance sheets.
- Development of the system of transforming functional budgets to the master budget of the enterprise.
- Developing the system of indicators for performance evaluation of the enterprise.
- Development of organizational changes in the company.

Structurally interconnected consistency of accounting information by way of practical solutions, and grounding on the basis of theoretical and methodological rationale for the integration of financial and managerial accounting, will assist in formation of the integrated accounting system.

An example of the integrated financial and management accounting can be found in the valuation of inventories with an aim of proper valuation of the assets of the company and its financial condition.

When estimating the cost of manufactured inventories by means of application of integrated accounting, a paramount importance is given to:

- The choice of accounting policy for cost estimation.

Accounting policies are the principles, methods and rules of accounting, evaluation and recording of relevant business transactions, facts, events and articles of financial reports, including methods of assessment and inventory.

According to the LR legislation, direct manufacturing expenses should be included in the calculation of production cost, but indirect manufacturing expenses may be included. Thus, the LR legislation does not regulate clearly inventories assessment and leaves the development and approval of the accounting policy regarding stock inventories on the discretion of the directorship of a particular company.

As a good guidance in the development of accounting policies with regard to inventory valuation we can recommend International Financial Reporting Standard N 2 "Inventories" and the national standard – Latvian Accounting Standard N 11 "Inventories".

- The choice of the classification of costs.

For example, costs may be direct and indirect, manufacturing and nonmanufacturing or fixed and variable, manufacturing and nonmanufacturing.

- The choice of the cost calculation method.

For example, the choice can be made in favour of the method of calculation of the total cost of a product or in favour of the production cost calculation according to variable expenses.

- Cost Accounting using a special chart of accounts for integrated accounting.

After recording expenses in the accounts of financial accounting, the part which is included in the cost of production is transferred to special accounts of integrated accounting:

"Direct material costs, as a part of the manufacturing cost of production",

"Direct labor costs as a part of the manufacturing cost of production",

"Other direct costs as a part of the manufacturing cost of production";

"Manufacturing costs of production",

"Selling costs as a part of the total cost of production";

"Administrative costs, as a part of a total production cost"

- Creating budgets of costs by means of special accounts of integrated accounting:

The budget of direct material costs ("a");

The budget of direct labour costs ("b");

The budget of other direct costs ("c")

The budget of direct (prime) costs ("d" = a + b + c);

The budget of indirect manufacturing costs ("e")

The budget of manufacturing costs ("f" = d+ e)

The budget of selling costs ("g");

The budget of administrative costs ("h").

- Calculation of the manufacturing costs of production on the basis of created budgets of manufacturing costs (**budgets "a", "b", "c", "d", "e", "f"**) and its reflection in the accounts.

Calculation of the total cost of production is carried out by calculating the direct and indirect costs per object of calculation.¹⁵

Calculation of direct manufacturing costs per object of calculation is produced by dividing direct manufacturing costs of each unit of production on the volume of their production.

¹⁵ Alsīņa R., Marinska K., Bojarenko J. (2011). *Vadības grāmatvedība: teorija un prakse*. Rīga: SIA KIF „Biznesa komplekss”, 240 lpp.

For the calculation of indirect manufacturing costs per object of calculation the charging rates of indirect costs are used, which represent the ratio of indirect manufacturing costs (**budget "e"**) and a charging base. The charging base for indirect manufacturing costs is an indicator, in proportion to which the calculation of indirect manufacturing costs will be produced per object of calculation. Selection of the optimal charging rate for indirect costs may be made in favour of one of the following three methods:

- 1- in proportion to the amount of manufactured units of production;
- 2- in proportion to labour consumption of the manufactured products;
- 3- in proportion to a selected charging base in monetary terms, for example, in proportion to direct material, direct labor or direct (prime) costs, etc.

Selection of the optimal charging rate for indirect production costs, which would reflect correctly their dependence on certain economic indicators, will allow to calculate correctly the indirect production costs per object of calculation and the cost of manufactured and sold products, as well as to properly estimate the inventories on the balance sheet date and, therefore, financial condition of the enterprise.

The accounting of manufactured production is carried out by increasing the inventories of finished products and reducing manufacturing costs reflected in the accounts of integrated accounting.

- Analysis of the results of calculation of the production cost of products.

The production cost of each product unit varies depending on the method used for calculation of the charging rate of indirect manufacturing costs.

Determination of the optimal charging rate for indirect manufacturing costs, reflecting their dependence on certain economic indicators, will allow calculating correctly the production cost of the goods sold, to evaluate stocks on the balance sheet date and, therefore, the financial condition of the enterprise.

- Calculation of the total production cost on the basis of established budgets of manufacturing (**budget "f"**) and non-manufacturing costs (**budgets "g", "h"**).

Calculation of the total production cost is produced by summing the total cost of production per unit of calculation and indirect non-manufacturing costs per unit of calculation.

Indirect non-manufacturing costs per object of calculation are calculated using the charging rates for indirect costs, which represent the ratio of indirect non-manufacturing costs and a charging base for their calculation. The charging base for calculation of indirect non-manufacturing costs is the indicator, in proportion to which the indirect non-manufacturing costs will be calculated per unit of calculation, for example, in proportion to the direct (prime) manufacturing costs or in proportion to the income from the volume of production, etc.

This method of calculation is used for calculation of the profitability of products and operational calculation of profit or loss.

- Analysis of profitability of production units, based on the total cost and decision making on the choice of the optimal combination of products.
- Estimation of profit based on the forecast of the volume of production.

Creating a budget of revenues from sales of products based on the forecasts of production volume and price.

Creating a budget of manufacturing costs of products sold, based on the forecast of production volume, the budget of manufacturing costs (**budget "f"**) and calculated cost of production.

Creation of other income and expense budgets for calculation of profit.

Drawing up the cash flow, as an example of the integration of financial and management accounting, will affect the following issues:

- Classification of income and expenses of operating, investing and financial activities of a company.
- Creation of special analytical accounts for the formation of cash flow of operating, investing and financial activities.
- Identification of revenues and expenses not connected with cash flows and their equivalents.
- Formation of the cash flow proper of operating, investing and financial activities with application of budgets of income and expenses, articles of the balance sheet and the calculation of profit or loss.

Returning to the competencies of an accountant, it should be noted that every profession is characterized by special knowledge, skills, attitude to accomplished duties and observance of professional ethics.

The profession of an accountant, which corresponds to the 4th level of qualification, can be obtained after successful graduation from a college or a university. The 5th qualification level

for the profession of an accountant is still in the stage of development in Latvia. Today in Latvia the requirements for a higher category – the accountant of 5th qualification level – has not been developed yet. But the need of it has been actively discussed during the last 5–7 years. Experts in the field of accounting believe that the standard should be for chief accountants of public institutions and large commercial enterprises.

The study programme “Accounting and Finance” of the College of Accountancy and Finance has been established and implemented in accordance with the Latvian Republic Law on Higher Education and the Law on Vocational Education, which define the content of vocational education, together with other regulations adopted in Latvia and European and global experience in vocational higher education, particularly in the fields of accounting and auditing, and taking into account the specific conditions of Latvia.

The goals, objectives and learning outcomes of the study programme are defined based on the regulations of the State Standard for First Level Professional Higher Education (Regulations No. 141 of LR Cabinet of Ministers on 20 March 2001) and Qualification Level 4 for the profession of Accountant, effective from December 14, 2011, the Standard of Professions (Regulations No. 461 of the LR Cabinet of Ministers dated on 18 May 2010), and applying the European Qualifications Framework, which defines the levels and compliance with international standards of professional organizations through 4 main goals of higher education (personal development, the democratic society and scientific knowledge development, job market needs satisfaction and provision of sustainable development).

The Professional Standard of An Accountant (the fourth level of qualification) provides that the accountant should be able to exercise management accounting, namely:

- To provide expenditure accounting for calculating costs and pricing;
- To be able to apply various cost calculation methods;
- To prepare the accessible accounting information for the management in order to make short-term and long-term decisions;
- To prepare and submit current reports to management.

Getting higher accounting qualification is to be motivated by the demand of the labor market, it is the ability to work for larger, more developed and financially stable companies.

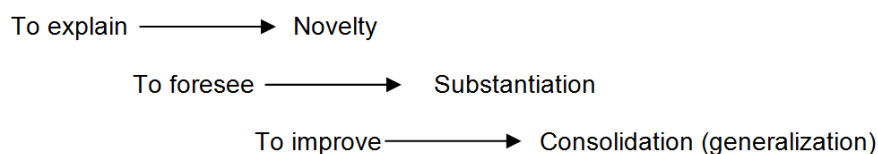
The quality of higher education is evaluated not only according to the process, but mainly according to the result – the competitiveness of a graduate in the labor market. The final performance of graduates is a qualification project. In the course of its development and final defense graduates demonstrate all their competences and confirm their readiness for a successful professional activity.

In the course of the present research, the authors explain the essence of the existing problem, foresee possible scenarios and offer the best options of solution.

The purpose of applied research in the field of vocational education of higher education institution graduates is evidence based demonstration that they have obtained the required academic and professional knowledge, skills and methodological competencies and is able to analyze and solve problems and challenges existing or those that may arise in their professional activities.

The classical stages of the applied research are: Prior knowledge and experience, Problem, Hypothesis, Analysis, Verification and Conclusions, New experience.

The research goals and criteria are interactive:

As a result of conducted analysis and synthesis, the research acquires novelty, a reasoned substantiation for the need to keep or change an object or a phenomenon, as well as formulated conclusions and recommendations.

The requirements of the Latvian Professional standard of the 4th level of qualification state, that young specialist should be engaged in creative activities. In the process of acquisition of professional knowledge, students write business plan, practice report, course and qualification project. The students’ attitude not only reflects their creativity, but also helps to solve the company’s accounting and finance problems. In their creative activities the students are supervised by their teachers who act as consultants and advisers.

The list of approximate themes of qualification papers consists of more than 130 themes in the College of Accountancy and Finance. The major part of students chose the Accounting methods and organization, Revenue and expenditure accounting, Debtors and creditors’

accounts receivable and analysis, The analysis of financial and business activity in a company, Payroll register and payroll tax, Fixed asset accounting and evaluation. And only a small number of students choose topics of qualification papers related to management and integrated accounting. This encourages the academic staff to improve the proposed themes for qualification papers and thus motivate students to explore accounting as a complex system.

The authors' opinion is that the requirements for accountants rise year by year and the employer's desire to see the accountant as an analyst and a specialist able to predict the development of financial and economic activities should be reflected in the preparation of highly qualified accountants able to create and manage multi-functional system accounting based on integration of financial and management accounting.

Conclusions, recommendations

Practical solutions based on theoretical and methodological substantiation of integration of financial and management accounting and the consistency of accounting information will allow forming an integrated accounting system, which will take into account:

- Methodology of the relationship of the objects of financial, management and tax accounting.
- Organizational aspect of the relationship between financial, management and tax accounting.
- The principles of development of a management reporting system on the basis of the consistency of accounting.
- Interconnection of financial, management and tax accounting in reporting documentation.
- Technical support of interrelationship of all accounting systems.

Application of theoretical and methodological, organizational and practical approaches to the integration of different types of accounting into a single integrated accounting system will allow:

- to increase the number of users of accounting information;
- to increase the data capacity of the accounting system;
- to improve the quality of accounting information, and, consequently, the quality of decisions taken by the executive management.

Integration of financial and management accounting is a gradual process that requires considerable financial investment and a clear program of action for the development of implementation stages of integrated accounting system.

Integration of financial and management accounting will allow creating information intensive multifunctional accounting system that will serve the interests of internal and external users.

Practical solutions of accounting provided for the processes of the enterprise, may be incorporated as tasks for the following themes of qualification papers:

- Organization of accounting in a company and accounting policies.
- Accounting and analysis of the working capital productivity
- Estimation and accounting of the enterprise inventory.
- Calculation of the cost of products and services.
- Classification of income and expense, recognition criteria and accounting.

Calculation of profit or losses:

- Drafting of cash flow and the analysis of finance distribution.
- Preparation of operative recording documents of a company.
- Preparation and analysis of financial reports.

In the course of development and defence of a qualification paper on accounting, college graduates improve their professional, informational, communicational, social legal and ideological competence, which will allow a future specialist to develop features of a competitive accountant and analyst, capable of making innovative decisions.

The synergy of application of financial and management accounting and research methodology allows the author of applied research to formulate social, theoretical and practical relevance of the research topic, provide evidence-based proofs of the novelty of the research, and develop practically relevant proposals for the financial strategy of an enterprise.

Literature

1. Alsīņa R., Marinska K., Bojarenko J. (2011). *Vadības grāmatvedība: teorija un prakse*. Rīga: SIA „KIF „Biznesa komplekss”.
2. Drury C. (2005). *Cost and Management. Accounting*. Thomson Learning. Retrieved: <www.ebookily.com>.

3. Drury C. (2006). *Cost and Management Accounting 6e: Students Manual*. Thomson, 154.
4. Drury C. (2006). *Management accounting for Business*. Thomson Learning. Retrieved: <www.ebookily.com>.
5. <http://www.lursoft.lv/press/2013/05/30/Lursoft-petijums-Mikro-un-mazie-uznemumi-Latvijas-ekonomika-ienem-aizvien-nozimigaku-lomu>
6. <http://vlex.com/vid/council-annual-statements-445644474>
7. <http://visspardarbu.lv/2013/01/13/2012-gada-darba-tirgus-apskats>
8. <http://www.accaglobal.com/content/dam/acca/global/PDF-technical/futures/pol-af-doc.pdf>
9. Legislation of the Republic of Latvia. Retrieved: <<http://www.likumi.lv>>.
10. Marian P. Ph. D., Belvered E. Needles, Jr., C.P.A., C.M.A. Susan V. Crosson, M. S. Accounting, C.P.A. (2011). *Financial and Managerial Accounting Principles*. Library of Congress Control Number: 2009943378.
11. The USA small business enterprise owners' survey 21/04/2014 [IFAK]
12. Баханькова Е. (2011). *Бухгалтерский управленческий учет: Учебное пособие*. Москва: ИЦ РИОР, ИНФРА-М.
13. Блэк Д. (2009). *Введение в бухгалтерский управленческий учет*. Пер. с англ. Москва: Весь Мир, ИНФРА-М.
14. Вахрушева О. (2012). *Бухгалтерский управленческий учет: Учебное пособие*. Москва: Дашков и К.
15. Гариссон Р., Норин Э., Брюе П. (2011). *Управленческий учет. Companion Group*.
16. Друри К. (2003). *Управленческий и производственный учет: Учебник*. Пер. с англ. Москва: ЮНИТИ-ДАНА.
17. Иванов В. (2013). *Управленческий учет для эффективного менеджмента / В. В. Иванов, О. К. Хан*. Москва: ИНФРА-М.
18. Ивашкевич В. (2011). *Бухгалтерский управленческий учет: Учебник*. Москва: Магистр, ИНФРА-М.
19. Карпов А. (2008). *Постановка и автоматизация управленческого учета*. Москва: Результат и Качество.
20. Керимов В. Э. (2012). *Бухгалтерский управленческий учет: Учебник*. Москва: Дашков и К.
21. Кондраков Н. (2013). *Бухгалтерский управленческий учет: Учебное пособие / Н. П. Кондраков, М. А. Иванова*. Москва: НИЦ ИНФРА-М.
22. Лысенко Д. (2012). *Бухгалтерский управленческий учет: Учебник*. Москва: НИЦ ИНФРА-М.
23. Мизиковский И. (2012). *Бухгалтерский управленческий учет: Учебное пособие / И. Е. Мизиковский, А. Н. Милосердова, В. Н. Ясенев*. Москва: Магистр, НИЦ ИНФРА-М.
24. Палий В. Ф. (2009). *Управленческий учет издержек и доходов (с элементами финансового учета)*. Москва: ИНФРА-М.
25. Энтони А. Аткинсон, Раджив Д. Банкер, Роберт С. Каплан. (2006). *Управленческий учет / Managerial Accounting*. 3-е изд. Москва.
26. Этрилл П. (2012). *Финансовый менеджмент и управленческий учет для руководителей и бизнесменов / П. Этрилл, Э. МакЛейни*. Пер. с англ. В. Ионоу. Москва: Альпина Пабли.

Iteikta: 2014 m. birželio 2 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ ADAPTACIJOS PROFESINĖJE VEIKLOJE TENDENCIJOS

Remigijus Bubnys, Agnetė Stankutė

Šiaulių valstybinė kolegija
Lietuva

Anotacija

Straipsnyje analizuojamos socialinių darbuotojų adaptacijos profesinėje veikloje tendencijos. Profesinės adaptacijos esmė – nuolatinis profesinių ir socialinių kompetencijų ugdymas(-is) ir plėtotė, sudarant darbuotojui galimybes realizuoti profesinius vaidmenis ir prisitaikyti profesinėje veikloje (Žydžiūnaitė ir kt., 2005). Sėkmę prisitaikymo procese (Robbins, Judge, 2013) lemia individualūs – žinios apie organizaciją, jos kultūrą, savęs pristatymą ir kiti veiksniai, o taip pat ir organizacijos lygmens veiksniai – adaptacinis laikotarpis, vadovo ir kolegų dėmesys bei parama ir kt. Tyrimo tikslas – atskleisti socialinių darbuotojų adaptacijos tendencijas profesinėje veikloje. Tyrimo metu atskleistos socialinių darbuotojų prisitaikymo profesinėje veikloje tendencijos: organizaciniai, socialiniai ir psichologiniai profesinę adaptaciją lemiantys veiksniai.

Reikšminiai žodžiai: adaptacija, profesinė veikla, socialinis darbas, socialinis darbuotojas.

Įvadas

Socialinis darbas – profesinė veikla, kuria siekiama, kad žmonių gyvenimo kokybė ir socialinis veikimas atitiktų tam tikrą visuomenės gerovės lygį. Kita vertus, tai profesinė veikla, kuri daro įtaką ekonominiams, politiniams ir socialiniams aplinkos sąlygų pokyčiams. Tai procesas, apimantis tris svarbiausius sąveikos komponentus: klientą, profesinę veiklą ir patį socialinį darbuotoją (Bagdonas, 2001, Kiaunytė, 2005, Večkienė, Polivaikaitė, 2004, Kavaliauskienė, 2007, cit. Dirgėlienė ir Večkienė, 2009).

Vienas svarbiausių aspektų, užtikrinantis socialinio darbuotojo sėkmingą veiklą organizacijoje, yra adaptacija. Adaptacija – tai procesas, kuris yra aktualus įvairioms mokslo kryptims, pvz., biologijai, psichologijai, edukologijai, fiziologijai, medicinai ir kt. Kiekvienas iš šių mokslų įneša savo indėlį į adaptacijos procesų nagrinėjimą ir bendrosios adaptacijos teorijos vystymą (Bakanauskienė, 2008). Vienas pagrindinių veiksnių, skatinantis darbuotojų kaitą organizacijoje, tai nenusisekęs naujų darbuotojų adaptacijos procesas (Taylor Doherty, McGraw, 2008, cit. Fomininienė ir kt., 2009). Adaptacijos procese dalyvauja ne tik naujas darbuotojas, bet ir visa organizacija, nors pastarosiose dažnai paplitusi nuostata, jog darbuotojas turi pats susitvarkyti su darbe kylančiais sunkumais (prisitaikymas prie darbo aplinkos, informacijos stoka, dokumentų pildymas). Tačiau tokia organizacijų pozicija darbuotojo atžvilgiu skatina įtampą ir frustraciją profesinėje veikloje, kuri didina darbuotojų kaitą, taip pat su ja susijusias išlaidas naujų darbuotojų paieškoms, atrankai, mokymams bei seminarams. Petuškienės ir Glinskienės (2008) teigimu, naujam specialistui organizacijos abejingumas ir uždarumas sukelia neigiamą reakciją į darbą. Todėl darbuotojo adaptacija – aktuali problema organizacijų vadovams, siekiantiems, kad jų įstaigų veikla būtų kuo efektyvesnė, darbo našumas geresnis, o patys darbuotojai būtų patenkinti savo padėtimi joje. Manajev ir Gorkovenko (cit. Masaitytė-Apuokienė, Ramanauskaitė, 2009) išskiria dvi pagrindines adaptacijos rūšis organizacijoje: socialinę-psichologinę ir profesinę adaptaciją. Socialinė adaptacija, pasak Žydžiūnaitės ir kt. (2005), tai naujo darbuotojo integracija į organizaciją, perimant kolektyvo elgesio nuostatas ir taisykles, t.y. socialinių-psichologinių ypatumų perėmimas, o profesinė adaptacija suprantama kaip profesinių įgūdžių ir gebėjimų, reikalingų tinkamai atlikti užimamoms pareigoms, perėmimas ir tobulinimas. Profesinės adaptacijos metu darbuotojas supažindinamas su veikla, kurią jis turės atlikti, darbo vieta ir kitomis su profesine veikla susijusiomis sąlygomis. Rancovos (2004) teigimu, profesinė adaptacija suprantama kaip profesinių įgūdžių pritaikymas dirbti konkrečioje įstaigoje (cit. Šukytė, Rudnickienė, 2010).

Mokslininkai darbuotojų adaptacijos procesą nagrinėja skirtingais laikotarpiais: Grigas (1982) atliko socialinės adaptacijos organizacijoje tyrimą, kurio metu atskleidė socialinei organizacijai būdingus bruožus ir kaip darbuotojo veikla susijusi su adaptacija organizacijoje. Sakalas (2003) išskyrė darbuotojo adaptaciją lengvinančius veiksnius, tokius kaip supažindinimas su darbo vieta ir pačiu darbo pobūdžiu konkrečioje organizacijoje, Butkus (2008) tyrinėjo, kokią reikšmę adaptacijos procesui turi naujo darbuotojo supažindinimas su organizacijos kultūra, tradicijomis, organizacijos misija ir vizija bei valdymo struktūra. Masaitytė-Apuokytė ir Ramanauskaitė (2009) tyrinėjo bendradarbiavimo svarbą adaptacijos procese bei sėkmę profesinėje veikloje lemiančius veiksnius. Žvirblytė (2009) atliko tyrimą apie socialinio

darbo programos absolventų adaptaciją, kurio metu išskyrė sėkmingos profesinės adaptacijos veiksnius.

Taigi, skirtingi autoriai išskiria darbuotojo adaptacijos proceso svarbą organizacijoje. Siekiant, kad darbuotojas būtų lojalus, palaikytų teigiamus santykius su organizacijos kolektyvu, jaustųsi visavertis narys, atskleistų savo individualius gebėjimus, tobulindamas ne tik save, bet ir organizaciją, reikia išsiaiškinti pagrindinius profesinės veiklos aspektus.

Tyrimo problema. Profesinės adaptacijos sėkmingumas turi labai svarbią reikšmę tolimesnėje socialinio darbuotojo profesinėje veikloje, tačiau jos tyrinėjimui Lietuvoje yra skiriama labai mažai dėmesio. Trūksta tyrimų, kurie nagrinėtų ir analizuotų socialinių darbuotojų profesinės adaptacijos procesą. Tyrime formuojami šie probleminiai klausimai: Kokie yra socialinių darbuotojų, dirbančių Šiaulių regione, pagrindiniai adaptacijos sunkumai? Kas lemia sėkmingą socialinių darbuotojų profesinę adaptaciją? Kaip socialiniai darbuotojai vertina savirealizacijos ir identifikacijos reikšmingumą profesinės adaptacijos procese?

Tyrimo objektas – socialinių darbuotojų sėkmingos profesinės adaptacijos organizaciniai, socialiniai, psichologiniai veiksniai.

Tyrimo tikslas – atskleisti socialinių darbuotojų adaptacijos tendencijas profesinėje veikloje.

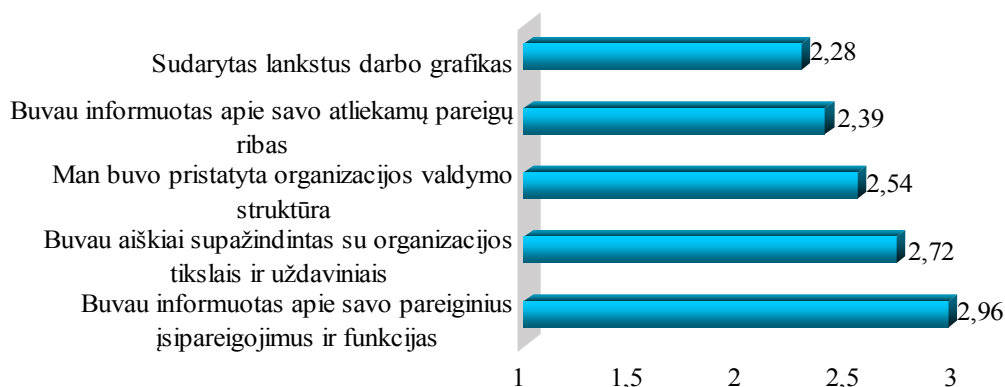
Tyrimo metodai – mokslinės literatūros analizė, atliktas kiekybinis tyrimas. Duomenys apdoroti atliekant statistinius skaičiavimus SPSS for Windows 17.0 programine įranga, taikant aprašomosios statistikos metodus, t. y. procentinius dažnius, vidurkius. Tarpusavio ryšiams tarp atskirų tiriamo reiškinių kintamųjų ištirti vykdyta duomenų koreliacinė analizė, taikant Spearman'o koreliacijos koeficientą (r). Tyrime naudojamas Spearman'o koreliacijos koeficientas, spėjant, jog duomenys nėra pasiskirstę pagal normalųjį duomenų skirstinį.

Tyrimo dalyviai – 104 socialiniai darbuotojai, dirbantys įvairiose Šiaulių apskrities socialinėse organizacijose su skirtingomis klientų grupėmis. Taikytas tikslinis patogiosios atrankos metodas.

Rezultatų naujumas, jų teorinis bei praktinis reikšmingumas. Šiomis dienomis gyvenimas yra vis intensyvesnis, dėl šios priežasties atsiranda vis daugiau sunkumų adaptuojantis profesinėje veikloje, todėl jų tyrinėjimas tampa vis aktualesnis. Išanalizavus tiek užsienio, tiek lietuvių autorių mokslinę literatūrą, rasta mažai tyrimų, kur būtų tiriamos socialinių darbuotojų profesinės adaptacijos tendencijos. Tačiau yra tyrimų apie kitų profesijos krypties specialistus, kurie gali teoriškai atskleisti profesinės adaptacijos problemą. Atliktas tyrimas yra naujas tuo, kad pirmą kartą buvo atskleidžiamos socialinių darbuotojų adaptacijos tendencijos profesinėje veikloje, o gauti tyrimo rezultatai išryškino veiksnius, kurie aktualūs socialinio darbo praktikoje, siekiant sėkmingesnės socialinio darbuotojo profesinės adaptacijos.

Tyrimo rezultatai

Organizaciniai veiksniai, lemiantys profesinės adaptacijos procesą. Socialiniai darbuotojai vertino organizacinių adaptacijos procesą lemiančių veiksnių svarbą, kuri turi didelę reikšmę profesinės adaptacijos procese. Pateiktus teiginius respondentai vertino 1 – ne, 2 – abejoju, 3 – taip ir išvestas statistinis vidurkis.

1 pav. Organizaciniai adaptacijos procesą lemiantys veiksniai

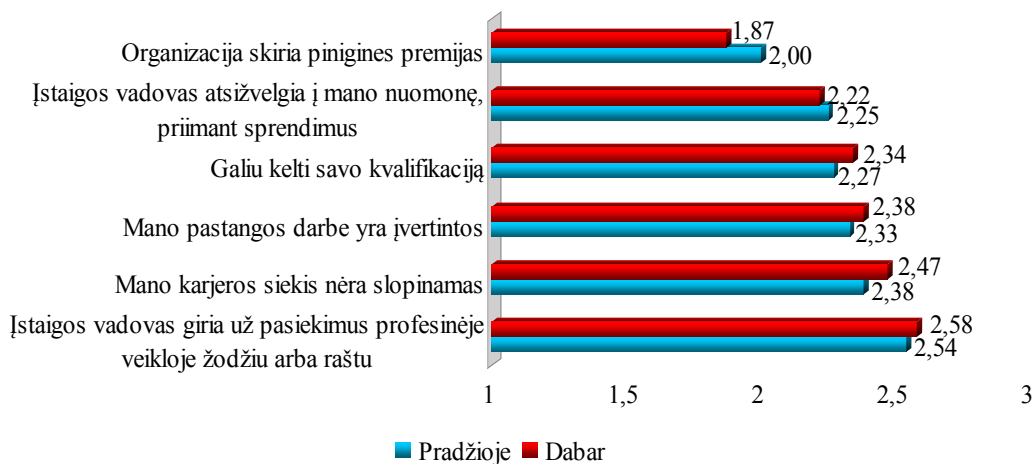
Vertinant organizacinius adaptacijos procesą lemiančius veiksnius pagal statistinius vidurkius, matyti, kad didžiausias dėmesys, siekiant užtikrinti sėkmingą socialinių darbuotojų adaptaciją, buvo skiriamas suteikiant informacijos apie pareiginius įsipareigojimus ir funkcijas profesinėje veikloje bei supažindinant su organizacijos tikslais ir uždaviniais. Kiek mažiau socialinių darbuotojų sutiko su teiginiu, kad jiems buvo pristatyta organizacijos valdymo struktūra. Taip pat socialiniai darbuotojai pritaria teiginiui, kad adaptacijos pradžioje jie buvo

informuoti apie savo atliekamų pareigų ribas. Analizuojant duomenis, galima pastebėti, kad dauguma socialinių darbuotojų mano, kad mažiausias dėmesys skiriamas lanksčiam darbo grafikui sudaryti.

Statistinės koreliacinės analizės rezultatai atskleidė, kad yra statistiškai reikšmingas teigiamas ryšys tarp socialinių darbuotojų, kuriems buvo aiškiai pristatyti organizacijos tikslai bei uždaviniai, ir socialinių darbuotojų organizacijos misijos ir vizijos suvokimo ($r=0,341$; $p<0,01$), taip pat siejasi su reikalingos informacijos apie organizacijos veiklą prieinamumu ($r=0,260$; $p<0,01$). Sudarytas lankstus darbo grafikas statistiškai reikšmingai siejasi su socialinių darbuotojų manymu, kad, pradėjus dirbti, jei jaučiasi suprasti ($r=0,275$; $p<0,01$), o pastangos darbe yra įvertintos ($r=0,352$; $p<0,01$).

Apžvelgus tyrimo rezultatus galima daryti prielaidą, kad profesinės adaptacijos procese labai svarbu, jog darbuotojai būtų supažindami su profesiniais įsipareigojimais bei funkcijomis organizacijoje, pristatoma valdymo struktūra bei atliekamų pareigų ribos, taip pat svarbūs faktoriai, padedantys lengviau adaptuotis profesinėje veikloje. Remiantis statistinės koreliacijos duomenimis, galima spėti, kad socialiniai darbuotojai, kurie suvokia organizacijos tikslus ir uždavinius, taip pat suvokia viziją ir misiją, o informacija apie organizaciją yra prieinama. Galima teigti, kad sudarytas lankstus darbo grafikas didina darbuotojų savivertę, leidžia jaustis suprastiems ir įvertintiems už pasiekimus profesinėje veikloje.

Profesinė motyvacija kaip sėkmingą adaptaciją lemiantis veiksnys. Pasak Stanišauskienės ir Naseckaitės (2012), organizacijoje darbuotojus teigiamai veikia adekvatus darbo įvertinimas, todėl darbuotojas kokybiškiau atlieka savo darbo funkcijas bei geriau jaučiasi organizacijoje. Socialiniai darbuotojai vertino profesinę motyvaciją kaip sėkmingą adaptaciją lemiantį veiksnių profesinės veiklos pradžioje ir dabartiniu metu, kai 1 – nesutinku, 2 – abejoju, 3 – sutinku.

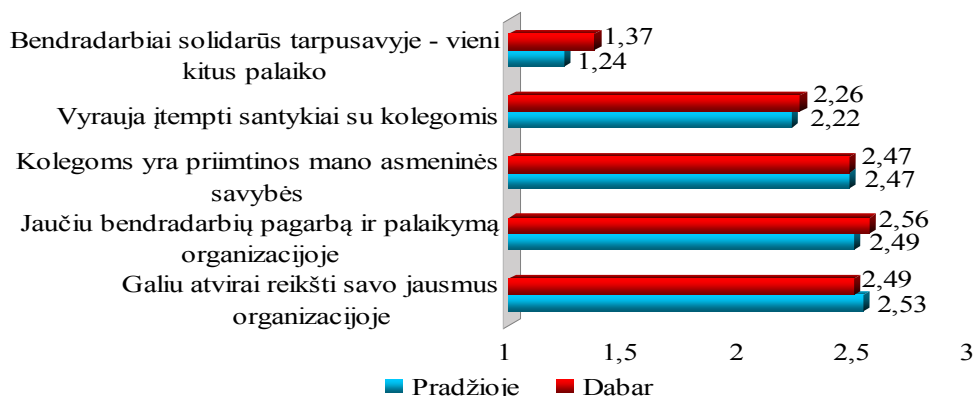
2 pav. Profesinė motyvacija kaip sėkmingą adaptaciją lemiantis veiksnys

Atsižvelgiant į profesinės motyvacijos kaip sėkmingos adaptacijos veiksnius, didžiausią skirtumą galima pastebėti tarp organizacijos skiriamų piniginių premijų, t. y. profesinės veiklos pradžioje socialiniai darbuotojai gaudavo daugiau piniginių premijų nei dabartiniu laikotarpiu. Taip pat matyti didelis skirtumas tarp socialinių darbuotojų įvertintų pastangų darbe dabartiniu laikotarpiu ir profesinės veiklos pradžioje. Daugelis socialinių darbuotojų sutinka, kad tiek profesinės veiklos pradžioje, tiek dabartiniu metu gali kelti savo kvalifikaciją. Dauguma socialinių darbuotojų sutiko, kad profesinės veiklos pradžioje įstaigos vadovas juos girdavo už pasiekimus profesinėje veikloje, o dabartiniu laikotarpiu socialiniai darbuotojai yra giriami vadovo žodžiu arba raštu.

Apibendrinant galima teigti, kad socialiniai darbuotojai gali sėkmingai adaptuotis organizacijoje, nes organizacijoje veikia adekvatus darbo įvertinimas, pasireiškiantis piniginių premijų, socialinių augimo / vystymosi (kvalifikacijai kelti) forma (Stanišauskienė, Naseckaitė, 2012). Sėkminga adaptacija teigiamai siejasi su motyvacija profesinėje veikloje – teigiamais tarpusavio ryšiais su vadovu (gyrimas žodžiu ar raštu, atsižvelgimas į darbuotojo nuomonę).

Bendradarbių tarpasmeniniai santykiai profesinės adaptacijos metu. Anot Muravskos (2009), socialinei-psichologinei adaptacijai ypatingai svarbu tarpusavio santykiai su bendradarbiais. Tik teigiami tarpasmeniniai santykiai lemia sėkmingą socialinę-psichologinę adaptaciją. Analizuojant socialinių darbuotojų socialinius-psichologinius veiksnius, buvo svarbu išsiaiškinti bendradarbių tarpasmeninius santykius profesinės adaptacijos metu.

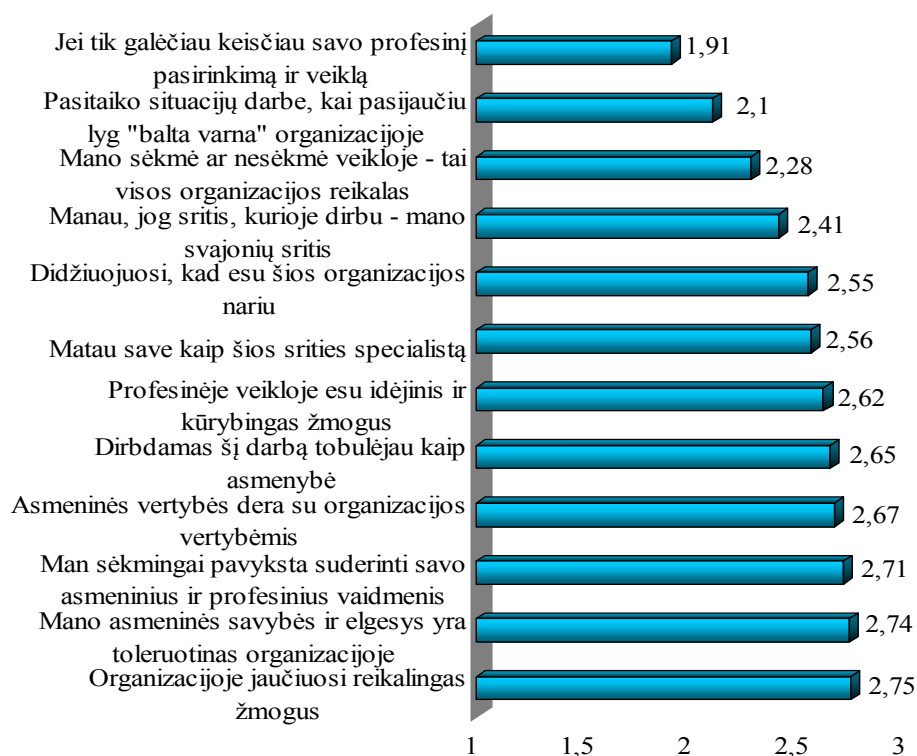

3 pav. Bendradarbių tarpasmeniniai santykiai profesinės adaptacijos metu

Analizuojant statistinius vidurkius, didžiausias skirtumas pastebėtas tarp socialinių darbuotojų manymo apie bendradarbių pagarbą ir palaikymą organizacijoje profesinės veiklos pradžioje ir dabartiniu laikotarpiu. Dauguma socialinių darbuotojų nepritarė teiginiui, jog organizacijoje tiek profesinės veiklos pradžioje, tiek dabartiniu metu vyrauja įtempti santykiai su bendradarbiais. Remiantis duomenimis, matyti, jog profesinės veiklos pradžioje bendradarbiai buvo solidaresni tarpusavyje nei dabartiniu laikotarpiu. Dauguma socialinių darbuotojų abejoja, ar profesinės veiklos pradžioje galėjo atvirai reikšti savo nuomonę.

Taigi, vertinant bendradarbių tarpasmeninius santykius profesinės adaptacijos metu, matyti, jog dabartiniu laikotarpiu socialiniai darbuotojai labiau jaučia bendradarbių pagarbą ir palaikymą bei atviriau gali reikšti savo nuomonę organizacijoje lyginant su profesinės veiklos pradžia. Tačiau dabartiniu metu santykiai su bendradarbiais yra mažiau solidarūs ir labiau įtempti nei profesinės veiklos pradžioje. Galima spėti, kad socialiniams darbuotojams profesinėje veikloje pavyko sėkmingai adaptuotis. O socialiniai-psichologiniai santykiai su bendradarbiais yra daugiau teigiami nei neigiami.

Savirealizacijos ir profesinės identifikacijos organizacijos tendencijos. Pasak Ravkienės (2011), socialinis darbuotojas yra glaudžiai susijęs su organizacija, kurioje jis dirba, todėl turi kartu išgyventi tiek sėkmę, tiek nesėkmę. Remiantis Kazakevičiene (2007), socialinis darbuotojas reprezentuoja ne tik save, bet ir savo įstaigą, jos tradicijas, vertybes ir kultūrą, todėl labai svarbus yra socialinių darbuotojų savirealizacijos ir profesinės identifikacijos organizacijoje vertinimas.

4 pav. Savirealizacija ir profesinė identifikacija organizacijoje

Analizuojant statistinius vidurkius, matyti, kad rezultatai pasiskirstė gana netolygiai. Dauguma socialinių darbuotojų organizacijoje jaučiasi reikalingais ir mano, kad jų asmeninės savybės ir elgesys yra toleruojamas. Remiantis tyrimo duomenimis, galima teigti, kad socialiniams darbuotojams sekasi sėkmingai suderinti savo asmeninius ir profesinius vaidmenis. Dauguma socialinių darbuotojų teigia, jog jų asmeninės savybės dera su organizacijos vertybėmis, o dirbdami socialinį darbą jie tobulėja kaip asmenybės.

Tyrimo duomenimis, rastas statistiškai teigiamas ryšys tarp socialinių darbuotojų jautimosi reikalingais organizacijoje ir socialinių darbuotojų asmeninių savybių ir jų elgesio toleravimo organizacijoje ($r=0,552$; $p<0,01$), taip pat siejasi su nuomone, kad vadovas yra patenkintas socialinių darbuotojų atliekama profesine veikla ($r=0,298$; $p<0,01$). Duomenys rodo, kad yra statistiškai neigiamas ryšys tarp socialinių darbuotojų manymo, kad jų sėkmė ar nesėkmė profesinėje veikloje yra visos organizacijos atsakomybė, ir įtemptų santykių vyravimo su kolegomis ($r=-0,287$; $p<0,01$). Statistinės koreliacijos analizės rezultatai atskleidė, kad socialinių darbuotojų galvojimas, jog profesinėje veikloje jie yra idėjiniai ir kūrybingi specialistai, siejasi ir organizacijos vadovas turėtų įvertinti pasiekimus pagirdamas žodžiu arba raštu ($r=0,268$; $p<0,01$).

Remiantis savirealizacija ir profesine identifikacija organizacijoje, duomenys rodo, kad socialiniai darbuotojai jaučiasi reikalingi organizacijoje, jų asmenybės savybės ir elgesys yra toleruojami, jiems sėkmingai pavyksta suderinti asmeninius ir profesinius vaidmenis, o jų vertybės dera su organizacijos vertybėmis. Anot Ravkienės (2011), galima daryti prielaidą, kad socialiniai darbuotojai nėra glaudžiai susiję su organizacija, nes jie abejoja, ar jų sėkmės bei nesėkmės yra svarbios visai organizacijai, tačiau, remiantis statistinės koreliacijos analize, galima manyti, kad, didėjant visos organizacijos atsakomybei tiek už sėkmę ar nesėkmę profesinėje veikloje, didėtų ir bendradarbių solidarumas tarpusavyje. Kazakevičienės (2007) nuomone ir tyrimo duomenimis, galima numanyti, kad socialiniai darbuotojai reprezentuoja savo organizaciją ir kartu yra identifikavęsi su savo įstaiga, nes yra kūrybingi bei didžiuojasi esantys savo organizacijos nariais. Vis dėlto kartais socialiniai darbuotojai jaučiasi kaip „balta varna“ organizacijoje ir svarsto apie galimybę keisti savo profesinį pasirinkimą ir veiklą.

Išvados

1. Socialinių darbuotojų subjektyviu vertinimu, išskiriamos trys pagrindinės sėkmingą adaptaciją profesinėje veikloje lemiančių veiksnių grupės: *organizaciniai* – supažindinimas su profesiniais įsipareigojimais, funkcijomis, valdymo struktūra, atliekamų pareigų ribomis; *psichologiniai* – emocinis stabilumas, jautimasis reikalingu, nebijojimas reikšti savo nuomonę, įvertintos pastangos darbe; *socialiniai* – vadovas patenkintas atliekama veikla, bendradarbiai solidarūs tarpusavyje, socialinių darbuotojų gebėjimas analizuoti tarpusavio santykius bei dalintis praktine patirtimi.

2. Rezultatai rodo, jog daugiausia prisitaikymo sunkumų profesinėje veikloje patiriama dėl nelankstaus darbo grafiko bei nustatytų atliekamos profesinės veiklos ribų. Socialiniai darbuotojai pastebi, jog profesinės veiklos pradžioje vadovas labiau atsižvelgė į jų nuomonę, nei pradėjęs keletą metų. Taip pat stebima tendencija, jog didėjant darbo patirčiai tarpasmeniniai santykiai tarp kolegų labiau įtempti, nei tai buvo pradėjus dirbti.

3. Vertinant bendrąsias socialinių darbuotojų prisitaikymo organizacijoje kaitos tendencijas, išryškėjo tai, jog profesinės veiklos pradžioje darbuotojai labiau skatinami tiek materialiai (piniginės premijos), tiek ir morališkai (vadovo pagyrimai) nei pastaruoju laikotarpiu. Socialiniai darbuotojai jaučia bendradarbių pagarbą ir palaikymą bei atvirai gali reikšti nuomonę organizacijoje dabartiniu metu, nei tai galėjo daryti profesinės veiklos pradžioje.

4. Savirealizaciją ir profesinę identifikaciją profesinėje veikloje socialiniai darbuotojai suvokia kaip darbuotojo reikalingumą, asmeninių savybių ir elgesio toleravimą organizacijoje bei sėkmingą profesinių ir asmeninių vaidmenų suderinamumą. Socialiniams darbuotojams pasitaiko situacijų, kai darbe jie jaučiasi lyg „balta varna“ ir pagalvoja apie profesinio pasirinkimo keitimą.

TRENDS OF SOCIAL WORKERS' ADAPTATION ON THE PROFESSIONAL ACTIVITIES

This article analyses the tendencies of social work adaptation on professional activities. The meaning of adaptation is – constant professional and social skills training and development by creating opportunities for the worker to realize his professional roles and adapt to professional activities (Žydžiūnaitė and others, 2005). The success of the adaptation process (Robbins, Judge, 2013) depends on the individual level factors such as knowledge of the organization, its culture, self-presentation, integrity, willingness to collaborate with colleagues and managers and other factors, as well as organization-level factors for instance: adaptation period, the attention and support provided by colleagues and your superiors, clarity about the organization's goals and the link between them and the activities carried out, ergonomic working conditions etc. Research aim – to reveal the tendencies of social work adaptation professional activity. The study revealed the tendencies of social workers adaptation in professional activity: organizational, social and psychological determinants of professional adaptation.

Key words: adaptation, professional activities, social work, social worker.

Literatūra

1. Bakanauskienė I. (2008). *Personalo valdymas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 193.
2. Butkus F. S. (2008). *Vadyba kiekvienam*. Vilnius: Eugrimas.
3. Dirgėlienė I., Večkienė N. P. (2009). *Streso rizika ir paramos lūkesčiai: socialinių darbuotojų profesinės patirties analizė*. Tiltai, 45 (1), 143–162.
4. Fominienė V. B., Švagždienė B., Mikalauskas R. (2009). *Naujų darbuotojų adaptacija šiuolaikinėje sporto organizacijoje*. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1 (14), 87–94.
5. Grigas R. (1982). *Socialinės adaptacijos problemos įmonėje*. Socialinė adaptacija įmonėje: teminis rinkinys. Vilnius: Mintis.
6. Kazakevičienė E. (2007). *Darbuotojų reagavimo į neigiamą informaciją apie jų organizaciją ypatumai*. *Psichologiniai tyrimai Lietuvoje: vieta pasaulyje ir ateities vizija*, 22–27.
7. Masaitytė-Apuokienė R., Ramanauskaitė A. (2009). *Mokymasis bendradarbiaujant – sėkmingos adaptacijos profesinėje veikloje prielaida*. *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*, 18, 130–139.
8. Muravska S. (2006). *Buvusių bedarbių adaptacijos naujoje darbovietėje ypatumai* (Magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas). Prieiga per internetą 2014-01-06: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2006~D_20060703_21050763280/D.S.005.0.02.ETD>.
9. Petuškienė E., Glinskienė R. (2008). *Profesinės etikos institucionalizavimo įtaka individo adaptacijai organizacijoje*. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (12), 219–230.
10. Ravkienė R. (2011). *Pavaldinių asmenybės bruožų, socialinės identifikacijos su grupe ir suvokimo transformacinio vadovavimo stiliaus sąsajos* (Magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas). Prieiga per internetą 2014-01-15: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2011~D_20110620_08485738297/D.S.005.0.02.ETD>.
11. Robbins S. P., Judge T. A. (2013). *Organizational behavior*. 15th end. New Jersey: Pearson education.
12. Sakalas A. (2003). *Personalo vadyba*. Vilnius: Margi raštai.
13. *Socialinių paslaugų įstatymas*, patvirtintas 2006 m. sausio 19 d. Lietuvos Respublikos prezidento įsakymu Nr. X-493. (Žin., 2006, Nr. 17-589, Žin., 2008, Nr. 71-2702, Žin., 2010, Nr. 53-2598, Žin., 2012, Nr. 83-4345, Žin., 2012, Nr. 132-6669). Prieiga per internetą 2013-12-20: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=270342&p_query=&p_tr=2>.
14. Stanišauskienė V., Naseckaitė A. (2012). *Karjeros vadovas: mokinio knyga*. Vilnius: VŠĮ tyrimų ir mokymų centras.
15. Šukytė R., Rudnickienė L. (2010). *Viešosios organizacijos darbuotojų atranka ir adaptacija*. *Vadyba. Mokslo tiriamieji darbai*, 1 (17), 167–180.
16. Žydžiūnaitė V., Merkys G., Jonušaitė S. (2005). *Socialinio pedagogo adaptacijos kokybinė diagnostika*. *Pedagogika*, 76, 23–32.
17. Žvirblytė V. (2009). *Socialinio darbo programos absolventų adaptacija darbo vietoje* (Magistro darbas, Mykolo Romerio universitetas). Prieiga per internetą 2013-12-22: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2010~D_20100222_09272101416D.S.005.0.02.ETD>.

Įteikta: 2014 m. rugsėjo 25 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

VERTYBIŲ AKTUALUMAS SLAUGOJE: STUDENTŲ, DĖSTYTOJŲ, SLAUGYTOJŲ NUOMONĖS

Ričardas Butėnas

Kauno kolegija, Vytauto Didžiojo universitetas
Lietuva

Vilma Žydžiūnaitė

Vytauto Didžiojo universitetas
Lietuva

Anotacija

Straipsnyje analizuojamas studentų, dėstytojų ir slaugytojų nuomonės apie vertybių aktualumą slaugoje. Tyrimo rezultatai parodė, kaip tyrimo dalyviai reitinguoja slaugai aktualias vertybes: iš rezultatų matyti, kad studentų ir dėstytojų nuomonės dažniausiai yra panašios. Tai leidžia daryti prielaidą, jog teorinėse studijose dėstytojai turi įtakos studentų vertybinių sampratų ir nuomonių formavimuisi. Tačiau praktikoje studentai keičia nuostatas dėl vertybių, ir todėl jie laikosi slaugytojams artimos nuomonės apie vertybes slaugoje. Slaugytojų nuomonės ženkliai skiriasi nuo dėstytojų, kas rodo akademinio ir slaugos praktikos atstovų tikslinių diskusijų poreikį apie vertybių inkorporavimą į slaugos studijų programos turinį. Tyrimo metu nustatyta, kad skirtingų respondentų grupių nuomonės sutapo, tai leido suformuoti atskirus, slaugai aktualių vertybių klasterius, turinčius empirinę ir koncepcinę vertę. Vertinant vertybes pagal prioritetus, susidarė studentų–slaugytojų klasteris, kuriame sutapo vertybių pasiskirstymas.

Reikšminiai žodžiai: bendrosios vertybės, dėstytojas, profesinės vertybės, slaugytojas, studentas.

Įvadas

Tyrimo aktualumas. Slaugytojo profesinės etikos kodeksas reglamentuoja slaugytojų profesinę, etinę bei moralinę atsakomybę vykdant pagrindinę pareigą. Jis privalomas visiems slaugytojams, slaugos dėstytojams ir studentams, kurių veikla susijusi su slaugos mokslu ir praktika, tai yra apibrėžta LR slaugytojo profesinės etikos kodekse 2006 m. Vertybės, būdamos ypatinga žmogaus egzistencijos įprasminimo forma, sąlygotos kultūros ir besireiškiančios kaip pagrindiniai gyvenimo principai kasdieninėje veikloje, yra neatsiejamos ir nuo slaugytojų profesinės veiklos (Tronto, 1993).

Slaugytojai koordinuoja ir teikia sveikatos priežiūros paslaugas asmeniui, šeimai, bendruomenei, imasi konkrečių veiksmų, pavyzdžiui, padėti pacientui gauti reikalingą sveikatos priežiūrą, užtikrinti sveikatos priežiūros kokybę, ginti paciento teises (Rempher ir kt., 2003). Todėl svarbiomis laikomos vertybės yra profesionalumas, išprusimas, aukštos aspiracijos, bendravimas, profesinis pareigingumas.

Lietuvos medicinos normos MN 57:2011 „Bendrosios praktikos slaugytojas, teisės, pareigos, kompetencija ir atsakomybė“ 2011 m. 11.16 punktas apibrėžia slaugytojo pareigas atstovaujant paciento reikmėms.

Slaugos praktikoje slaugytojams tenka spręsti iškylančias problemas situacijose, kurios yra susijusios su vertybėmis ar įsitikinimais (Ham, 2004). Slaugoje normatyviniai etiniai principai yra išreiškiami kaip pareiga arba reikalavimas, todėl jie tiesiogiai siejami su slaugytojo moraline atsakomybe (Have, 2003). Pastaroji yra susijusi su slaugos etikos principais (pagarba asmens autonomijai, nekenkimas, naudingumas, teisingumas, sąžiningumas, atsakomybė) ir suponuoja prielaidą slaugytojų rengime ypatingą dėmesį skirti vertybiniam ugdymui.

Tarptautiniame kontekste slaugai aktualias vertybes yra tyrinėję užsienio šalių mokslininkai: Martin ir kt. (2003), Rognstad ir kt. (2004), Johnson ir kt. (2007), Solvoll ir Heggen (2010) tyrinėjo, kaip kinta slaugos studentų bendrosios ir profesinės vertybės studijų metu ir pradėjus dirbti praktinį darbą slaugoje; Ramage (2004), Numminen ir kt. (2010) tyrinėjo, kaip dėstytojai supranta bendrųjų ir profesinių vertybių reikšmę slaugoje; Fagermoen (1997), Meglino ir Ravlin (1998), Hewitt-Taylor (2003), McNeese-Smith ir Crook (2003), Gregg ir Magilvy (2004), Coomber ir Barriball (2007), Cooman ir Gieter (2008), Rassin (2008) tyrė įvairaus išsilavinimo ir patirties kvalifikuotų slaugytojų nuomones apie bendrųjų ir profesinių vertybių svarbą. Minėti mokslininkai taip pat savo tyrimuose aktualizavo vertybių raišką per lytiškumo, amžiaus, etinių, demografinių, akademinės aplinkos, išsilavinimo, patirties, gyvenimo kokybės, pasitenkinimo darbu, socializacijos aspektus.

Šio straipsnio naujumas pagrindžiamas empirine informacija, jog atskleistos trijų, profesiniame slaugytojų rengime dalyvaujančių pusių, nuomonės apie slaugai aktualias vertybes, atspindinčias ne tik jų pačių nuostatas, bet ir visuomenės stereotipus, kurie stipriai reflektuojami dėstytojų nuostatose apie slaugytojo bei slaugos vertybinį profilį. Tokie rezultatai rodo, kad stereotipinių nuostatų „išstūmimas“ ne tik iš slaugytojų profesinio rengimo sistemos, bet ir iš joje dalyvaujančių subjektų, yra ilgalaikis, tikslinis procesas, kuris neturi būti pražiūrėtas. Tyrimo rezultatai leido suformuoti empirinius-koncepcinius slaugos studentų, dėstytojų ir slaugytojų nuomonių klasterius, atspindinčius ne tik asmenines, bet ir visuomenės nuostatas apie slaugą ir slaugytojus per vertybines orientacijas.

Mokslo problema. Egzistuoja nuomonių skirtumai vertybių vertinime tarp studentų, dėstytojų ir slaugytojų. Toks kontekstas rodo, kad slaugoje vertybinis aspektas yra aktualus, bet nėra nuoseklus vertybinio slaugytojų ugdymo, egzistuoja atotrūkis tarp slaugytojų rengime dalyvaujančio akademinio personalo (kurių nemažą dalį vis dar sudaro gydytojo profesijos žmonės) ir slaugytojų, kurios būdamos realioje praktikoje patiria koncepcinį atotrūkį nuo realiosios slaugos praktikos nacionaliniame kontekste. Slaugytojai slaugytojų rengime neįtraukiami kaip vertybinio ugdymo(-si) ištekliai, todėl jų ir dėstytojų nuostatos apie vertybes yra ženkliai besiskiriančios; vyksta nuolatinės mokymo(-si) sąveikos tarp dėstytojų ir studentų bei profesinės slaugos veiklos, kurioje pagrindiniais mokytojais tiek dėstytojams, tiek studentams yra slaugytojai.

Tyrimo objektas – studentų, dėstytojų, slaugytojų nuomonės apie vertybių aktualumą slaugoje.

Tyrimo tikslas – atskleisti skirtingų atstovų, dalyvaujančių slaugytojų rengime, nuomonių apie slaugai aktualias vertybes adekvatumus bei atotrūkius, leidžiančius formuoti empirinius-koncepcinius nuomonių klasterius.

Tyrimo klausimas: Kokioms slaugai aktualioms vertybėms prioritetą teikia dėstytojai, studentai ir slaugytojai? Kokios empirinės-koncepcinės diados apie vertybes slaugoje formuojasi tarp tyrimo dalyvių nuomonių?

Skirtingų veikėjų, dalyvaujančių slaugytojų rengime, nuomonės apie vertybes slaugoje: tarptautinis kontekstas

Studentų nuomonės. Rognstad (2004) tyrė, kaip pasikeičia slaugos studentų vertybinės nuostatos jiems pradėjus dirbti slaugos praktinį darbą. Šio tyrimo rezultatai atskleidė, kad studentams yra svarbus teigiamas grįžtamasis ryšys iš pacientų, idant jie teiktų altruizmu pagrįstą slaugą. Poreikis būti pripažintiems yra lemiantis veiksnys, darantis įtaką studentų vertybių formavimui.

Johnson (2007) nustatė stiprią profesinių vertybinių nuostatų priklausomybę nuo studijuojančio asmens lyties ir etniškumo. Tyrime fiksuota, kad vyrų slaugos studentų vertybinės nuostatos pasireiškia silpniau, nei moterų.

Solvoll (2010) atlikti tyrimų rezultatai rodo, kad slaugos studentų bendrosios ir profesinės vertybės studijų metu kinta ir kad slaugos dėstytojai turi nemažą įtaką studentų vertybių internalizacijai. Kuo daugiau laiko studentas praleidžia akademinėje aplinkoje (priešingai klinicinei aplinkai), tuo labiau jo vertybės atspindi dėstytojų vertybes. Dėstytojai turi būti atviri su studentais, sieti slaugos teorijos teiginius su studentų patirtais išgyvenimais slaugant pacientus. Tai prisidėtų prie studentų vertybinių nuostatų stiprinimo ir pagerintų pacientų slaugos kokybę.

Dėstytojų nuomonės. Dėstytojai, dėstantys BPS programoje, atlieka svarbų vaidmenį, perduodami ir ugdydami studentų vertybes. Viena iš problemų yra tinkamų vertybių identifikavimas ir jų įdiegimas į studijų programas. Ramage (2004) nustatė, kad dėstytojai pripažįsta vertybių svarbą ugdant BPS programoje studijuojančius studentus, tačiau tiksliai neįvardijo, kaip turėtų būti atliekamas šių vertybių diegimas. Slaugai aktualių vertybių perdavimas vyksta dėstytojams bendraujant su studentais neformaliu būdu po paskaitų bei konsultacijų metu.

Numminen (2010) nustatė, kaip dėstytojai supranta bendrųjų ir profesinių vertybių reikšmę slaugoje. Mokslininkė teigia, kad pagrindinis vertybių perteikimas susijęs su slaugytojo ir paciento santykiais slaugos praktikoje. Dėstytojų žinios apie bendrąsias ir profesines vertybes yra įgytos neformalaus mokymosi metu. Šiame tyrime dauguma dėstytojų vertino savo žinias apie vertybes kaip pakankamas, kad jas galėtų perteikti savo studentams. Dėstytojai, kurie buvo linkę savarankiškai plėsti savo žinias apie vertybes ir jų įtaką slaugos profesijai, daugiau dėmesio skyrė ir vertybių perteikimui savo studentams.

Slaugytojų nuomonės. Hewitt-Taylor (2003) atliko slaugytojų tyrimą, kuriame buvo klausama, kas yra geras slaugytojas? Tyrimo dalyviai teigė, kad slaugytojas „tikrai rūpinasi

pacientais“, „yra lankstus, užjaučiantis, save gerbiantis, supratingas“, „klausosi“, „gerbia kitų jausmus“, „pacientų interesai yra pirmoje vietoje“, „visada atsižvelgia į pacientų poreikius“. Tyrimas rodo, kad yra stiprus ryšys tarp buvimo geru slaugytoju ir etiškai tinkamų veiksmų atlikimo.

Rassin (2008) atliktas tyrimas parodė, kad yra trys pagrindinės vertybės slaugos profesijoje: pagarba žmogaus orumui, lygybė tarp pacientų ir skausmo prevencija. Meglino ir Ravlin (1998) atskleidė, kad rūpestis kitais, sąžiningumas, teisingumas ir altruizmas yra pagrindinės slaugytojų profesinės vertybės. Gregg ir Magilvy (2004) išskyrė 12 kategorijų, atspindinčių slaugai aktualias vertybes. Šios kategorijos buvo specifinės, tarp jų pateko tokios, kaip „paciento jausmų įvertinimas“, „slaugos įgūdžių ir žinių turėjimas“ ir „pacientų gynimas“.

Fagermoen (1997) atliko įvairaus išsilavinimo ir patirties kvalifikuotų slaugytojų vertybių analizę. Slaugytojų vertybės buvo identifikuojamos tiriant, kokią prasmę slaugytojos teikia savo atliekamam darbui. Tyrimo dalyviai išskyrė bendrąsias ir profesines vertybes. Vyraujančios bendrosios slaugytojų vertybės buvo orumas ir altruizmas, o labiausiai vertinamos profesinės vertybės – intelektualumas bei asmeninis tikslo siekimas.

McNeese-Smith ir Crook (2003) domėjosi, kaip slaugytojų vertybės priklauso nuo amžiaus, kartos ar atliekamo darbo. Slaugytojai, kurie patenkinti savo profesija, kaip svarbesnes vertybes išskyrė kūrybingumą, estetiką ir vadovavimo gebėjimus. Slaugytojai, kurie nebuvo patenkinti savo profesija, svarbesnėmis laikė su materialine gerove susijusias vertybes. Jaunesnės kartos slaugytojams taip pat buvo būdingas aukštesnis materialių vertybių įvertinimas.

Tyrimo metodologija

Tyrimo imtis. Tyrime dalyvavo penkių Lietuvos kolegijų bendrosios praktikos studijų programoje studijuojantys paskutinio kurso studentai ir jiems dėstantys dėstytojai. Iš viso apklausti 192 studentai, 39 dėstytojai, 168 slaugytojai. Respondentai buvo atrenkami atsižvelgiant į tyrimo studijos poreikius, kad imtis reprezentuotų skirtingas veiklos sritis, kad imtį sudarantys respondentai būtų populiacijos, atsakingos už konkrečią, tyrimui aktualią veiklą, atstovai. Pavyzdžiui, į imtį pateko tik tie dėstytojai, kurie dėsto profesinius slaugos studijų dalykus.

Metodai. Tyrime taikyti aprašomieji ir daugiamačiai statistiniai metodai. Duomenys apdoroti matematiniu statistiniu būdu naudojant SPSS 17, Microsoft Excel programas ir pateikti skaitmenine bei procentine išraiška.

Duomenų rinkimas vykdytas realizuojant apklausą raštu, naudojant uždaro tipo klausimyną.

Duomenų analizei taikytas faktorinės analizės metodas leido, neprarandant esminės informacijos, sutankinti pradinių indikatorių skaičių ir pereiti prie apibendrintų tipų nagrinėjimo. Teiginiai susigrupavo į faktorius pagal faktorinį svorį. Faktoriaus turinio struktūroje didžiausią svorį turintis teiginys yra esminis. Kiti teiginiai yra paaiškinamieji, papildantys, pagrindžiantys esminį. Vienas iš rodiklių, rodantis, kad faktorinė analizė tinkama, yra Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) koeficientas. Kuo šio koeficiento reikšmė artimesnė 1, tuo labiau matrica tinka faktorinei analizei. Faktorius interpretuotinas tuomet, jei paaiškina ne mažiau kaip 10 proc. sklaidos. Tyrime naudotas principinių komponentų metodas ir VARIMAX rotacija, t. y. kintamųjų ašių pasukimas, ieškant maksimalios dispersijos. Pagrindiniai požymiai, rodantys kintamųjų jungimo į skales pagrįstumą, yra aukšta kintamųjų tarpusavio koreliacija bei didelė testo vidinė konsistencija ir artėjančios prie 1 Cronbach-alfa koeficiento reikšmės. Bartlett'o sferiškumo kriterijus rodo, kad tarp kintamųjų yra stipri koreliacija (Čekanavičius, Murauskas, 2009).

Tyrimo instrumentas. Apklausą raštu, naudojant nestandartizuoto tipo klausimyną, sudarytą iš 22 uždaro tipo teiginių. Kiekvienas teiginys buvo vertinamas rangine penkių įverčių Likert skale.

Tyrimo etika. Prieš atliekant apklausas, buvo atsiklausta administracijos ir gautas iš kiekvienos kolegijos konkretaus padalinio vadovo leidimas apklausai atlikti. Informantai buvo supažindinti su atliekamo tyrimo tikslu, paaiškinta, kad apklausą yra anoniminė, dalyvavimas savanoriškas, gauti tyrimo duomenys bus panaudoti rengiant mokslinį straipsnį.

Rezultatai

Profesinės ir bendrosios vertybės pagal įvertį „labai svarbu“ (pastarajam esant įvertintam daugiau nei 50 proc.), skirtingų respondentų grupių nuomonių pasiskirstymas matomas 1 lentelėje.

Vertybių procentinis įverčių pasiskirstymas pagal vertę „labai svarbu“

Profesinės vertybės pagal vertę „labai svarbu“ virš 50 proc.					
Slaugytojos	Proc.	Dėstytojai	Proc.	Studentai	Proc.
Organizuotumas	86.9	Drausmingumas	94.9	Organizuotumas	83.3
Atsakingumas	80.4	Organizuotumas	79.5	Atsakingumas	69.1
Drausmingumas	78.3	Atsakingumas	79.5	Išsilavinimas	66.1
Kantrybė	66.7	Išsilavinimas	76.9	Drausmingumas	64.1
Išsilavinimas	63.7	Kantrybė	66.7	Kantrybė	57.3
Racionalumas	54.4	Darbo efektyvumas	64.1	Darbo efektyvumas	56.8
Bendrosios vertybės pagal vertę „labai svarbu“ virš 50 proc.					
Slaugytojos	Proc.	Dėstytojai	Proc.	Studentai	Proc.
Išsiauklėjimas	67.7	Išsiauklėjimas	71.8	Ambicingumas	52.6
Sąžiningumas	65.3	Sąžiningumas	64.1	Išsiauklėjimas	52.1
Savigarba	57.3	Savigarba	51.3		
Ambicingumas	56.3	Požiūrių platumas	51.3		

Profesinės vertybės. Profesines vertybes „organizuotumas“ ir „atsakingumas“ vienodai vertina slaugytojos ir studentai, todėl galima manyti, jog teorinėse studijose ir atliekant profesines praktikas, šios vertybės yra svarbios. Vertybės „kantrybė“ ir „darbo efektyvumas“ vienodai vertinamos dėstytojų ir studentų, tai leidžia teigti, jog dėstytojai, ugdydami studentus per teorinius ir praktinius užsiėmimus, daro įtaką jų vertybinei orientacijai. Akivaizdu, kad vertybė „drausmingumas“ aktualiausia yra dėstytojams, o „organizuotumas“ ir „atsakingumas“ – slaugytojams ir studentams. Taip pat dėstytojams ir studentams yra aktualios vertybės „kantrybė“ ir „darbo efektyvumas“. Vertybę „išsilavinimas“ studentai vertina žemesniu procentu, palyginti su „organizuotumo“ ir „atsakingumo“ vertybėmis, o slaugytojos „išsilavinimo“ vertybę vertina dar mažiau nei studentai.

Bendrosios vertybės. Bendrąsias vertybes „išsiauklėjimas“, „sąžiningumas“ ir „savigarba“ vienodai vertina slaugytojos ir dėstytojai, todėl yra prielaida manyti, kad šių vertybių aukštam įvertinimui turi įtakos informantų išsilavinimas, nes abiejų grupių atstovai jau yra baigę studijas. Studentams, kaip studijuojantiems bei profesines vertybes besiformuojantiems, o bendrąsias – plėtojantiems besimokantiejiems, aktualu „ambicingumas“ ir „išsiauklėjimas“.

Vertinant vertybes pagal prioritetus, yra pastebėtas nuomonių sutapimas tarp slaugytojų ir studentų visuose trijuose prioritetuose. Tai leido sudaryti šių tyrimo dalyvių grupių „studentų–slaugytojų“ empirinį klasterį, sudarysiantį prielaidas jį konceptualizuoti ateities tyrimuose (žr. 2 lentelę).

Vertybių pasiskirstymas pagal prioritetus

	Studentai	Dėstytojai	Slaugytojos
Pirmas prioritetas	Organizuotumas	Paternalizmas	Organizuotumas
Antras prioritetas	Atsakingumas	Išsilavinimas	Atsakingumas
Trečias prioritetas	Kantrybė	Sąžiningumas	Kantrybė

Faktorinėje analizėje kiekviena vertybė yra traktuojama kaip teiginys, kurio svarbą vertina trys respondentų grupės.

Anketos teiginiai, susigrupavo į faktorius pagal faktorinį svorį. Šiuo atveju idealiniame modelyje išskirti du faktoriai kiekvienoje respondentų imtyje, tokiu būdu visi teiginiai priskiriami konkrečiam faktoriui, o išskirti faktoriai nusako teiginių tarpusavio ryšį. Esminis dėmesys skirtas tik tiems teiginiams, kurie faktoriuose tenkina $L > 0.6$ sąlygą. Siekiant diagnozuoti charakteristikas ir vertybių raišką studentų, dėstytojų ir slaugytojų imtyse, faktorinė analizė vykdyta atskirai (žr. 3 lentelę).

Visų respondentų grupių vertybių raiška

Studentams aktualios vertybės slaugoje		Dėstytojams aktualios vertybės slaugoje		Slaugytojams aktualios vertybės slaugoje	
1 faktorius <i>Nepriklausomai veikiantis ir gebantis realizuoti idėjas remiantis autonomija ir požiūrių įvairove slaugytojas</i>	Faktoriniai svoriai	1 faktorius <i>Nepriklausomas ir ambicingas, autonomiškas, valingas, optimistiškai nusiteikęs slaugytojas</i>	Faktoriniai svoriai	1 faktorius <i>Visuomenėje pripažintas, išsilavinęs ir išsiauklėjęs, turintis optimizmo slaugytojas</i>	Faktoriniai svoriai
Antrepreneriškumas	.754	Optimizmas	.766	Visuomeninis pripažinimas	.658
Nepriklausomybė	.680	Nepriklausomybė	.729	Požiūrių platumas	.648

Studentams aktualios vertybės slaugoje		Dėstytojams aktualios vertybės slaugoje		Slaugytojams aktualios vertybės slaugoje	
1 faktorius <i>Nepriklausomai veikiantis ir gebantis realizuoti idėjas remiantis autonomija ir požiūrių įvairove slaugytojas</i>	Faktoriniai svoriai	1 faktorius <i>Nepriklausomas ir ambicingas, autonomiškas, valingas, optimistiškai nusiteikęs slaugytojas</i>	Faktoriniai svoriai	1 faktorius <i>Visuomenėje pripažintas, išsilavinęs ir išsiauklėjęs, turintis optimizmo slaugytojas</i>	Faktoriniai svoriai
Požiūrių platumas	.633	Ambicingumas	.673	Išsilavinimas	.646
Autonomija	.631	Autonomija	.669	Išsiauklėjimas	.644
Racionalumas	.606	Valingumas	.661	Optimizmas	.606
Valingumas	.593	Racionalumas	.651	Atlaidumas	.594
Aukšti siekiai	.552	Organizuotumas	.574	Autonomija	.549
Optimizmas	.546	Antrepreneriškumas	.519	Aukšti siekiai	.536
Atlaidumas	.536	Išsiauklėjimas	.517	Organizuotumas	.504
Kantrybė	.503	Aukšti siekiai	.442	Ambicingumas	.500
Visuomeninis pripažinimas	.483	Savigarba	.430	Drausmingumas	.482
Religingumas	.481	Atlaidumas	.347	Atsakingumas	.481
Sąžiningumas	.428	Religingumas	.315	Racionalumas	.424
Savigarba	.426			Kantrybė	.290
Paternalizmas	.396				
2 faktorius <i>Drausmingas ir organizuotas, atsakingai ir sistemingai siekiantis rezultatų slaugytojas</i>	Faktoriniai svoriai	2 faktorius <i>Kantrus ir sąžiningas, besiremiantis įvairiais požiūriais ir visuomenėje pripažintas slaugytojas</i>	Faktoriniai svoriai	2 faktorius <i>Sąžiningas ir valingas, tikintis ir save gerbiantis slaugytojas.</i>	Faktoriniai svoriai
Drausmingumas	.600	Kantrybė	.795	Sąžiningumas	.712
Organizuotumas	.586	Sąžiningumas	.750	Valingumas	.695
Darbo efektyvumas	.576	Požiūrių platumas	.734	Religingumas	.628
Atsakingumas	.470	Visuomeninis pripažinimas	.603	Savigarba	.609
Išsiauklėjimas	.468	Paternalizmas	.518	Darbo efektyvumas	.331
Išsilavinimas	.408	Atsakingumas	.448	Paternalizmas	.318
Ambicingumas	.376	Išsilavinimas	.196	Nepriklausomybė	.271
		Darbo efektyvumas	.190	Antrepreneriškumas	.187
		Drausmingumas	.033		

Pastaba: Studentų Cronbach $\alpha = 0.876$; KMO = 0.829; sferiškumo testas pagal Bartlett =1320.28, df=231, p=0.000. VARIMAX rotacija, bendroji paaiškinta sklaida 36.19 proc.

Dėstytojų Cronbach $\alpha = 0.838$; KMO =0.553; sferiškumo testas pagal Bartlett =378.205, df=231, p=0.000. VARIMAX rotacija, bendroji paaiškinta sklaida 36.63 proc.

Slaugytojų Cronbach $\alpha = 0.880$; KMO =0.849; sferiškumo testas pagal Bartlett =1144.762, df=231, p=0.000. VARIMAX rotacija, bendroji paaiškinta sklaida 38.61 proc.

Išanalizavus **studentų imties** teigiamas kintamųjų koreliacijas, išryškėjo pirmas faktorius „nepriklausomai veikiantis ir gebantis realizuoti idėjas remiantis autonomija ir požiūrių įvairove slaugytojas“, kurį sudaro penkiolika teiginių, penki iš jų tenkina $L > 0.6$ sąlygą. „Valingumo“ teiginį ($L = 0.593$) galima laikyti „ribiniu“, nes jis apytiksliai lygus 0.6. Antrą faktorių sudaro septyni teiginiai, tik vienas iš jų tenkina $L > 0.6$ sąlygą, jis neatstovauja studentams aktualaus vertybių aspekto, todėl metodologiniu požiūriu nėra validus.

Išnagrinėjus **dėstytojų imties** teigiamas kintamųjų koreliacijas, išskirtas pirmas faktorius „nepriklausomas ir ambicingas, autonomiškas, valingas, optimistiškai nusiteikęs slaugytojas“, kurį sudaro tryliką teiginių, šeši iš jų tenkina $L > 0.6$ sąlygą. Antrą faktorių „kantrus ir sąžiningas, besiremiantis įvairiais požiūriais ir visuomenėje pripažintas slaugytojas“ sudaro devyni teiginiai, keturi iš jų tenkina $L > 0.6$ sąlygą.

Išanalizavus **slaugytojų imties** teigiamas kintamųjų koreliacijas, suformuluotas pirmas faktorius „visuomenėje pripažintas, išsilavinęs ir išsiauklėjęs, turintis optimizmo slaugytojas“ kurį sudaro keturiolika teiginių, penki iš jų tenkina $L > 0.6$ sąlygą. „Atlaidumo“ teiginį ($L = 0.594$) galima laikyti „ribiniu“, nes jis apytiksliai lygus 0.6. Antrą faktorių „sąžiningas ir valingas, tikintis ir save gerbiantis slaugytojas“ sudaro aštuoni teiginiai, keturi iš jų tenkina $L > 0.6$ sąlygą.

Išanalizavus visų tyrime dalyvavusių respondentų grupių teiginių vertinimus, faktorių turinys išryškino tokias slaugos veiklai aktualių vertybių charakteristikas:

Savarankiškumas. Slaugytojų profesinis savarankiškumas apibrėžiamas kaip profesinės veiklos veiksmų laisvė priimant sprendimus, susijusius su pacientų sveikatos palaikymu, prevencija bei gydymu. Studentai slaugytoją traktuoja, kaip suprantantį ir įsiklausantį į pacientus, gebantį savarankiškai ir nepriklausomai nuo kitų įtakos priimantį sprendimus. Dėstytojai slaugytoją mato, kaip disciplinuotą, priimantį savarankiškai sprendimus profesinėje veikloje. Slaugytojų vertinime išryškėja nuostata, kad slaugytojas – kompetentingas, pasitikintis savo jėgomis, gebantis savarankiškai priimti sprendimus.

Saviraiška. Šios vertybės aktualumui prioritetą skiria tik slaugytojos, kurių nuomonė parodo slaugytojo savirealizacijos, visuomeninio pripažinimo ir išsilavinimo poreikį. Šios charakteristikos kontekste slaugytojų orientacija yra į savirealizaciją, kaip visuomenėje gerbiamos profesijos atstovus.

Profesinis tobulėjimas. Studentų vertinime išryškėja nuostata apie slaugytoją, kaip išlaikantį racionalų mąstymą, aukštos kvalifikacijos ir kompetentingą, turintį greitą orientaciją ir siekiantį užsibrėžtų tikslų, keliantį kvalifikaciją ir dirbantį atsakingai. Tuo tarpu dėstytojai slaugytoją traktuoja kaip labai empatišką. Slaugytojai save vertina identiška, kaip ir dėstytojai.

Profesinė elgsena. Visos respondentų grupės išskiria veiksnius, kurie lemia esminius slaugytojo profesinės elgsenos pokyčius: raktinė / profesinė veikla, asmeninės emocijos, išsilavinimas ir poreikis tobulėti profesinėje srityje.

Profesinė veikla. Šios vertybės klausimu panašias nuostatas išreiškia visos trys respondentų grupės akcentuodamos darbo drausmės ir efektyvumo, sąžiningumo ir organizuotumo, profesinės veiklos aspektus.

Diskusija

Bendrosios vertybės. Fagermoen (1997) atliko įvairaus išsilavinimo ir patirties kvalifikuotų slaugytojų vertybių analizę. Vyraujančios slaugoje bendrosios vertybės buvo orumas ir altruizmas. Coomber ir Barriball (2007) atlikto tyrimo analizė atskleidė, kad slaugytojams svarbios savigarbos, išsiauklėjimo ir orumo vertybės. Šiame straipsnyje pristatomame tyrime dalyvavusios slaugytojos ir dėstytojai išskyrė išsiauklėjimo, sąžiningumo, savigarbos vertybes. Kadangi išskirtos bendrosios vertybės panašios, didelio skirtumo tarp nuomonių nėra, todėl galima daryti prielaidą, jog slaugoje vertybės tiek tarptautiniame, tiek nacionaliniame kontekstuose sutampa ir yra vienodai aktualios. Taip pat dėstytojai teikia prioritetą toms pačioms vertybėms slaugoje kaip ir praktikai, čia susiformuoja tarp dėstytojų–slaugytojų koncepcinė diada.

Cooman ir Gieter (2008) atliktas tyrimas atskleidė slaugytojų, kurios ką tik gavo slaugos išsilavinimą ir nori dirbti, vertybes ir motyvus. Pasirodo, kad altruizmo ir empatiškumo vertybės yra stiprūs motyvatoriai dirbti slaugoje. Jas labiausiai motyvuoja galimybės darbe padėti kitiems žmonėms ir turėti artų ryšį su pacientais ir jų šeimomis. Mūsų tyrime slaugytojų nuomonių faktorinėje analizėje išsiskyrė pirmasis faktorius „Visuomenėje pripažintas slaugytojas...“. Taigi, galima daryti prielaidą, jog tai yra vienas iš motyvatorių dirbti slaugoje.

McNeese-Smith ir Crook (2003) domėjosi, kaip slaugytojų vertybės priklauso nuo amžiaus ir atliekamo darbo. Slaugytojai, kurie patenkinti savo profesija, išskyrė tokias bendrąsias vertybes kaip kūrybiškumas, estetika, pasaulio grožio pajauta. Tuo tarpu Lietuvoje atliktame šiame tyrime slaugytojos išskyrė išsiauklėjimą, sąžiningumą, savigarbą. Galima daryti prielaidą, kad Vakarų šalyse slaugytojai turi daugiau autonomijos, savarankiško sprendimų priėmimo galimybių, o išsilavinimas koreliuoja su gaunamu slaugytojos atlygiu, darbo krūviu, pripažinimu visuomenėje. Todėl matomi skirtumai tarp Lietuvos ir Vakarų šalių slaugytojų prioritetizuojamų vertybių: nacionaliniame kontekste slaugytojos aktualizuoja moralines, nes estetiškos tėra teorija, o Vakarų šalių slaugytojos akcentuoja estetiškas, nes moralinės yra savaime suprantamos, atsispindinčios per pagarbą jų profesinei veiklai, gaunamą atlygį, galimybę savarankiškai priimti sprendimus, kam būtiniausias yra moralinės vertybės, todėl estetiškių vertybių paieška joms tampa aktuali aspektu.

Profesinės vertybės. Kershaw ir Burt (2002) tyrimai apie slaugytojų prestižą atskleidė, kad visuomenė slaugytojus suvokia labai stereotipiškai, vyrauja nuomonė, kad šios profesijos atstovės moterys (nes jų yra dauguma) gali atlikti tik pagalbines asistuojančiojo funkcijas. Lietuvoje tyrime dalyvavusios slaugytojos išskyrė šių vertybių poreikį: autonomijos, bendradarbiavimo, organizuotumo, atsakingumo, išsilavinimo, darbo efektyvumo. Tokie tyrimo rezultatai liudija, kad slaugytojai nėra atliekantys tik asistuojančiojo funkcijas ir yra savarankiški.

Meglino ir Ravlin (1998), tyrinėdami profesines vertybes, nustatė, kad rūpestis kitais, sąžiningumas, teisingumas ir altruizmas yra pagrindinės slaugytojų profesinės vertybės. Gregg ir Magilvy (2004) išskyrė keletą kategorijų, atspindinčių atrastas vertybes. Tarp jų pateko tokios, kaip „paciento jausmų įvertinimas“, „slaugos įgūdžių ir žinių turėjimas“, „pacientų gynimas“.

Palyginti su nacionaliniame kontekste atliktu tyrimu, slaugytojų ir studentų nuomonės sutapo išskiriant profesines vertybes – organizuotumą, atsakingumą, drausmingumą, kantrybę, išsilavinimą, racionalumą. Čia susiformuoja dar viena koncepcinė studentų–slaugytojų diada. Kodėl egzistuoja nuomonių skirtumas tarp Vakarų šalių ir Lietuvos slaugytojų? Galima daryti prielaidą, jog Lietuvoje ir Vakarų šalyse yra skirtingos slaugytojų rengimo bei sveikatos apsaugos sistemų koncepcijos, įgyvendinimo praktikos bei patirtys, neatsiejamos nuo istorinio ir socioekonominio konteksto.

Remiantis Lietuvos ir užsienio autorių atliktų tyrimų duomenimis, nustatyta, kad tarp skirtingų šalių respondentų grupių egzistuoja skirtingos tiriamųjų nuomonės ir vertybinės orientacijos.

Išanalizavus visų tyrime dalyvavusių respondentų grupių teiginių vertinimus, faktorių turinys išryškino slaugos veiklai aktualių vertybių charakteristikas. Tokiu atveju idealiniame modelyje susidarė po du faktorius kiekvienoje respondentų grupėje, leidžiančius formuoti empirinius-koncepcinius nuomonių klasterius.

Nustatyta, kad slaugytojų nuomonės ženkliai skiriasi nuo dėstytojų, kas rodo akademinio ir slaugos praktikos atstovų tikslinių diskusijų poreikį apie vertybių inkorporavimą į slaugos studijų programos turinį.

Išvados

1. Suformuoti empiriniai-koncepciniai klasteriai leido atkoduoti slaugos vertybių aktualumą ir jų poreikį rengiant slaugytojus. Klasteriai atspindi ne tik tyrimo dalyvių, bet ir visuomenės nuostatas, stereotipus apie slaugos veiklą, slaugytojo profesiją. Visuomenės nuostatų stipriausias atspindys yra dėstytojų nuomonės. Slaugytojų nuomonės, tikėtina, perėjusios transformacijas nuo teorijos (studijuotos profesinio rengimo institucijose) link praktikos (realioje slaugos veikloje sveikatos priežiūros institucijose), todėl jos ženkliai skiriasi nuo dėstytojų. Studentai yra tarp dėstytojų ir slaugytojų, todėl konstruoja savo supratimus, remdamiesi abiejų „pusių“ patirtimis, žiniomis. Akivaizdus empirinis momentas yra tas, jog slaugytojos, kaip tos pačios profesijos atstovės, turi stipresnę įtaką studentų nuomonių, sampratų ir nuostatų apie slaugos vertybes konstravimui. Tai atspindi ir slaugytojų–studentų nuomonių diada, susiformavusi empirinių rezultatų pagrindu.

2. Dėstytojų, kurių dauguma pagal profesiją yra gydytojai, nuostatos atspindi paklusnios slaugytojos įvaizdį, tai persiduoda į slaugos studijas, rengiant BPS studentus. O slaugytojai mato išsilavinusį, išlaikiusį orią laikyseną ir visuomenėje pripažintą slaugytoją, tačiau slaugytojų vaidmuo profesinėje veikloje bei mentorystėje, rengiant BPS praktikiniam mokymui, yra sumenkinamas. Studentai slaugytoją mato aukštos kvalifikacijos, empatišką, savarankišką, atsidavusį savo profesijai, tačiau susidūrę realybėje su visuomenėje susiformavusiomis nuostatomis, kad slaugytojas tik gydytojo nurodymus vykdamas „tarnas“, dažnai patiria studijose demotyvaciją, kas rodo akademinio ir slaugos praktikos atstovų tikslinių diskusijų poreikį apie vertybių inkorporavimą į slaugos studijų programos turinį.

THE RELEVANCE OF VALUES IN NURSING: OPINIONS OF STUDENTS, TEACHERS AND NURSES

Research issue focuses on the differences between opinions of students, teachers / lecturers and nurses regarding values, what highlights that the aspect of values in nursing is crucial. Also the issue is that here is still no there the consequence and the united general view regarding nurses' vocational training and education, where continually are realized the interactions between teachers, students and the professional nursing activity, where the core teachers for students and teachers are nurses.

Research subject are opinions of students, teachers / lecturers and nurses about values in nursing.

Research aim is to disclose the commonalities and gaps between the opinions of students, teachers and nurses about values in order to form empirical-conceptual clusters of their opinions.

Research questions are following: What values that are relevant to nursing prioritize teachers, students and nurses? What are the empirical-conceptual diads about values among research participants?

Sample. In the research had participated last study year nursing students from five Lithuanian Colleges, their teachers / lecturers and nurses. Totally in research took part 192 students, 39 teachers / lecturers, teachers and 168 nurses. Respondents were chosen according to the needs of research study in order the sample would represent the representatives of population, which is responsible for concrete activity (which is actual for the research).

Methods. For data collection is applied the questioning survey and the data analysis were performed by using the SPSS 17.0 version, Microsoft Excel programme. The descriptive statistics and factorial analysis were performed in the research.

Results. The research revealed different opinions of representatives from different sample groups about actual values for nursing. It is evident that these opinions reflect not only their attitudes, but also the views and stereotypes of the society. The empirical-conceptual clusters, which were constructed from opinions of nursing students, teachers / lecturers and nurses, reflect not only the personal, but also the societal attitudes about nurses and nursing values.

Conclusion. The formed empirical-conceptual clusters created the possibility to uncode the actuality of nursing values and the need for it in training of nurses. These clusters reflect not only the opinions of research participants, but also the attitudes, stereotypes of the society about nursing activity and nursing profession. The most evident reflection of society's attitudes is represented by teachers' / lecturers' opinions. Nurses' opinions hopefully had been transformed from the theory (which were studied in institutions of vocational training and education) to practice (in real nursing activity in health care institutions), so why their opinions are significantly different from teachers' / lecturers' opinions. Students 'in-between' the teachers / lecturers and nurses, and they construct the own understandings, on the basis of experiences and knowledge from both 'sides'. It is evident the empirical moment that nurses, as representatives of the same profession, have stronger influence on construction of students' opinions, understandings and attitudes about the nursing values.

Key words: professional values, general values, student, teacher / lecturer, nurse.

Literatūra

1. Altun I. (2002). *Burnout and nurses: personal and professional values*. *Nursing Ethics*, 9 (3), 269–277.
2. Cooman R., Gieter S. (2008). *Freshmen in nursing: job motives and work values of a new generation*. *Journal of Nursing Management*, 24 (7), 56–64.
3. Coomber B., Barriball K. (2007). *Impact of job satisfaction components on intent to leave and turnover for hospital-based nurses: A review of the research literature*. *International Journal of Nursing Studies*, 44 (2), 297–314.
4. Čekanavičius V., Murauskas G. (2009). *Statistika ir jos taikymai*. III dalis. Vilnius: TEV.
5. Fagermoen M. S. (1997). *Professional identity: values embedded in meaningful nursing practice*. *Journal of Advanced Nursing*, 25 (3), 434–441.
6. Gregg M. F., Magilvy J. K. (2004). *Values in clinical nursing practice and caring*. *Japan Journal of Nursing Science*, 1 (3), 11–18.
7. Ham K. (2004). *Principled thinking: a comparison of nursing students and experienced nurses*. *The Journal of Continuing Education in Nursing*, 35 (7), 66–73.
8. Have J., Meulen J., Leeuwen E. (2003). *Medicinos etika*. Vilnius: Charibdė.
9. Hewitt-Taylor J. (2003). *Issues involved in promoting patient autonomy in health care*. *British Journal of Nursing*, 22 (12), 1323–1330.
10. Johnson M., Haigh C., Yates-Bolton N. (2007). *Valuing of altruism and honesty in nursing students: a two-decade replication study*. *Journal of Advanced Nursing*, 4 (54), 366–374.
11. Levett-Jones T., Lathlean J. (2009). *Staff-student relationships and their impact on nursing students: belongingness and learning*. *Journal of Advanced Nursing*, 24 (3), 351–389.
12. Martin P., Yarborough S., Alfred D. (2003). *Professional values held by baccalaureate and associate degree students*. *Journal of Nursing Scholarship*, 35 (9), 291–296.
13. McNeese-Smith D. K., Crook M. (2003). *Nursing Values and a Changing Nurse Workforce: Values, Age, and Job Stages*. *The Journal of Nursing Administration*, 33 (5), 260–270.
14. *Medicinos norma MN 57 „Bendrosios praktikos slaugytojas, teisės, pareigos, kompetencija ir atsakomybė“* (2011). LR sveikatos apsaugos ministerija. Prieiga per internetą 2014-05-01: <<http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=D1A672D7-854A-49A9-9AB7-8B0952463675>>.
15. Meglino B., Ravlin E. (1998). *Individual values in organizations: concepts, controversies, and research*. *Journal of Management*, 24 (3), 351–389.
16. Numminen O. H., Leino-Kilpi H., van der Arend A., Katajisto J. (2010). *Nurse educators' teaching of codes of ethics*. *Nurse Education Today*, 30 (8), 124–131.
17. Price S. H. (2008). *Becoming a nurse: a meta-study of early professional socialization and career choice in nursing*. *Journal of Advanced Nursing*, 15 (4), 11–18.
18. Ramage C. (2004). *Negotiating multiple roles: Link teachers in clinical nursing practice*. *Journal of Advanced Nursing*, 45 (14), 287–296.
19. Rassin M. (2008). *Nurses professional and personal values*. *Nursing Ethics*, 15 (5), 614–616.
20. Rempher K. J., Lasome C. M., Lasome J. (2003). *Leveraging Palm Technology in the Advanced Practice Nursing Environment*. *Clinical Issues: Advanced Practice in Acute & Critical Care*, 14 (3), 363–370.
21. Rognstad M. K., Nortved P., Aasland O. (2004). *Helping Motives in Late Modern Society: values and attitudes among nursing students*. *Nursing Ethics*, 11 (3), 227–239.
22. Rokeach M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free.
23. *Slaugytojos profesinės etikos kodeksas* (2006). Lietuvos bioetikos komitetas. Prieiga per internetą 2014-04-29: <<http://be.sam.lt/dok/liet/kod/slaug.htm>>.
24. Smith V. K., Godfrey N. S. (2002). *Being a good nurse and doing the right thing: a qualitative study*. *Nursing Ethics*, 9 (3), 301–310.
25. Solvoll B. A., Heggen K. M. (2010). *Teaching and learning care – Exploring nursing students clinical practice*. *Nurse Education Today*, 30 (17), 73–77.
26. Takase M., Kershaw E., Burt L. (2002). *Does public image of nurses matter?* *Journal of Professional Nursing*, 18 (4), 196–205.
27. Tronto J. C. (1993). *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. Routledge: New York.

Įteikta: 2014 m. gegužės 13 d.
 Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ И ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И РЫНКА ТРУДА ЛАТВИИ

Жанна Цауркубуле

Балтийский институт психологии и менеджмента
Рига, Латвия

Аннотация

Исследование содержит аналитический обзор основных тенденций и перспектив развития системы высшего профессионального образования Латвии в контексте его соответствия требованиям рынка труда. Рассмотрены основные тенденции формирования и развития рынка труда Латвии, государственная политика в сфере занятости населения и в образовательной сфере. Исследованы основные аспекты взаимодействия рынка образовательных услуг и рынка труда с выявлением дисбаланса этого взаимодействия и сделаны предложения по механизму его устранения.

Ключевые слова: Латвия, высшее образование, рынок труда, взаимодействие, дисбаланс.

Введение

Одной из важнейших предпосылок долгосрочного социально-экономического развития любого общества является развитие человеческого капитала, который выступает в качестве определяющей составной части интеллектуального капитала. Он создает базисную основу как для формирования знаний, создания креативных идей и инновационных технологий, так и приобретения опыта. Успешное социально-экономическое развитие любого государства зависит от конкурентоспособности интеллектуального капитала, открытости общества для импорта разнообразных знаний, идей и информации, а также от способности общества продуктивно их перерабатывать. Способность экономики создавать и эффективно использовать интеллектуальный капитал определяет экономическую силу государства, его благосостояние. (Шапошникова, 2008).

В Латвии, к сожалению, сложились не совсем благоприятные условия для воспроизводства человеческого капитала, которые связаны с низкой рождаемостью и высокой смертностью, сравнимой только со слаборазвитыми государствами, низким уровнем жизни населения, оттоком высококвалифицированных кадров за рубеж. Все это влечет за собой ухудшение человеческого капитала Латвии на длительную перспективу и оказывает дестабилизирующее воздействие на экономику.

В наступившем веке специфика человеческого капитала заключается в росте требований к его качеству в целом, непрерывности и ускорении приобретения работниками новых навыков, знаний и умений. В современном обществе все более широко распространяется восприятие образования как фактора, определяющего будущее планеты: из всех факторов, определяющих стабильное развитие, важнейшую роль играет интеллектуальный фактор, развитие которого предполагает наличие продвинутой системы образования. Поэтому усовершенствованием и реформами системы образования занимаются все страны мира, понимая, что от уровня образования молодого поколения и взрослых зависит общественный прогресс, культурное и технологическое развитие. При этом важно, чтобы образование не просто адаптировалось к происходящим переменам в обществе, но и стало существенным фактором их формирования.

На современном этапе развития латвийского общества прослеживается отчетливая тенденция все возрастающей роли образования, которое активно влияет на его состояние и определяет основы экономического и социального прогресса. Развитие латвийской экономики требует качественных изменений в подготовке специалистов, а также в разработке механизмов взаимодействия высших учебных заведений и бизнес-среды в целях устранения разрыва между требованиями рынка труда, уровнем подготовки специалистов и академическим образованием.

Возникает **проблема**: как отражается уровень образования на сохранении и развитии человеческих ресурсов страны, и какие факторы в современных условиях

влиять на изменение тенденций на рынке труда страны в контексте развития системы высшего образования? Проблема характеризует актуальность темы данного исследования.

Исторически сложилось, что высшее образование в Латвии всегда являлось приоритетным в общественной жизни страны, а с момента приобретения независимости в республике этот процесс вступил в новую фазу своего развития. В этой связи, актуальным является постоянно действующий анализ развития рынка высшего образования в Латвии и его соответствия требованиям рынка труда.

Постановка проблемы исследования позволяет определить его цель и объект.

Цель исследования – анализ соответствия тенденций развития системы высшего образования требованиям рынка труда Латвии и разработка на этой основе рекомендаций по совершенствованию рынка образовательных услуг Латвии.

Для осуществления цели исследования поставлены следующие **задачи**:

- 1) провести анализ тенденций развития высшего образования Латвии;
- 2) провести анализ спроса и предложения на рынке труда Латвии;
- 3) разработать предложения по развитию системы высшего профессионального образования Латвии в контексте его соответствия требованиям рынка труда.

Постановка этих задач определила предмет исследования данной работы.

Предметом исследования является анализ тенденций развития и степени соответствия системы подготовки специалистов в сфере высшего образования требованиям народного хозяйства Латвии. **Объектом** исследования являются социально-экономические процессы в сфере занятости и отношения, связанные с повышением качества подготовки специалистов для рынка труда Латвии.

Методология: проведенные исследования опираются на методологию системного анализа, предполагающего структурно-функциональный подход, заключающийся в выделении в системных объектах структурных элементов и определении их роли (функций) в системе. В основе научного исследования используется и процессный подход к анализу тенденций спроса и предложения человеческого капитала Латвии в контексте взаимосвязи этих тенденций с уровнем профессиональной подготовки специалистов в сфере высшего образования.

Результаты и дискуссия

Анализ тенденций развития высшего образования Латвии

Анализ тенденций развития высшего образования в развитых странах свидетельствует о его склонности к глобализации, вариативности, массовости, гуманизации, личностной ориентации. Общими тенденциями обновления системы образования в европейском пространстве можно считать (Никифоров, 2008):

- быстрый рост количества учебных заведений и количества студентов в основном через сектор высшего образования;
- повышение роли иностранных языков;
- интенсификация обмена студентами, преподавателями, учеными;
- разработка, сравнение, использование общих стандартов образования.

Эти процессы поддерживаются интеграционными тенденциями в развитых странах, созданием Европейского Союза и, наконец, созданием единого европейского образовательного пространства.

Социально-политические и экономические изменения постсоветского периода привели к возникновению специфических региональных тенденций в Балтийских странах (Латвия, Литва и Эстония). Представляется, что наиболее значимыми из них являются следующие:

- 1) увеличение общей численности студентов;
- 2) существенное расширение спектра учебных программ и специализаций;
- 3) преимущественный выбор рефлектантами социогуманитарных программ (прежде всего, право и дизайн);
- 4) снижение доли обучающихся по магистерским и докторским программам;
- 5) возрастание академической мобильности за пределы национальных границ;
- 6) усиление акцента на обучение в течение всей жизни и др.

Современные глобальные вызовы и региональные тенденции наглядно показывают, что перед высшим образованием, которое выступает и в качестве движущий силы глобализации общества и одновременно отражает ее последствия, открываются новые перспективы и одновременно встают новые проблемы.

В экономике Латвии высшее образование играет существенную роль. Доказательством этому служит количество высших учебных заведений и количество студентов, обучающихся в латвийских вузах. В Латвии обучение предоставляют 17

государственных и 16 частных вузов, 17 государственных и 8 частных колледжей, а также 3 филиала иностранных вузов. Общее количество студентов в этих учебных заведениях – 89663 чел., что составляет 4,43 % от общего количества проживающих в Латвии (Pārskats par Latvijas augstāko izglītību, 2013). Динамика количества лиц с высшим образованием отражена в таблице 1:

1 таблица

Динамика изменения количества лиц с высшим образованием

№ п.п.	Позиция	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1.	Численность населения (на начало года, чел.)	2191810	2162834	2120504	2074605	2044813	2023825
2.	Общее количество студентов (чел.)	125 350	112555	103782	97065	94474	89663
3.	Выпускники (чел.)	24 177	26 007	26 541	24 843	21 468	21601
4.	Доля студентов от численности населения (%)	5.72	5.20	4.89	4.68	4.62	4.43
5.	Доля выпускников от численности населения (%)	1.10	1.20	1.25	1.20	1.05	1.07

Источник: составлено автором по данным Министерства образования и науки ЛП (www.izm.gov.lv), Центрального статистического бюро ЛП (www.csb.gov.lv)

Данные, приведенные в табл.1, наглядно показывают динамику снижения количества студентов в ВУЗах Латвии, что можно обосновать влиянием как экономических, так и социальных факторов.

Локальные тенденции в сфере высшего образования Латвийской Республики отражают как глобальные, так и региональные тенденции. Наиболее существенные из них: (Цауркубуле, 2010)

- 1) резкое возрастание количества студентов в независимой Латвии и снижение их в посткризисный период;
- 2) существенное увеличение числа вузов;
- 3) существенное изменения источников финансирования;
- 4) снижение уровня подготовленности выпускников школ;
- 5) повышение среднего возраста студентов;
- 6) рост несоответствия между потребностями специалистов высшей квалификации и подготовкой докторов наук;
- 7) повышения уровня традиционных требований и возникновения новых требований к вузам, со стороны студентов и общества.

Высшие учебные заведения Латвии разделяются на государственные и негосударственные (частные). Таблица 2 отражает основные отличительные признаки государственного и частного образования, кроме одного: требования к качеству образования идентичны, независимо от принадлежности учебного заведения.

2 таблица

Сравнение государственного и частного высшего образования в Латвии

№ п.п.	Признаки	Государственные ВУЗы	Частные вузы
1.	Вид программы	Академические и профессиональные	Преимущественно профессиональные
2.	Финансирование	Преимущественно за счет средств государственного бюджета	Преимущественно самофинансирование
3.	Возможность обучаться бесплатно	Достаточная за счет средств госбюджета	Преимущественно за счет собственных средств
4.	Язык обучения	Государственный (латышский) с небольшой долей языков ЕС (английский)	Мультилингвальное обучение- латышский, английский, русский языки (по желанию студента и возможностям ВУЗа)
5.	Доступ к фондам ЕС	Достаточный	Практически отсутствует
6.	Развитие инфраструктуры ВУЗа	За счет средств госбюджета	За счет собственных накоплений или кредитов
7.	Требования к качеству обучения	Согласно действующего законодательства	Согласно действующего законодательства

Источник: составлено автором

Высшее образование в Латвии можно получить в **колледже, высшей школе, академии или университете**. Колледж реализует программы высшего профессионального образования первого уровня. Остальные высшие учебные заведения реализуют программы высшего профессионального образования второй степени и академического высшего образования. (Высшее образование в Латвии, 2011)

Программы Латвийских ВУЗов целенаправленно ориентированы: академические программы готовят студентов к исследовательской деятельности, профессиональные же – имеют сугубо прикладную направленность, адаптированную, к примеру, для дальнейшей работы переводчиком, экономистом, пилотом, банковским работником, программистом.

По окончании программы высшего профессионального образования второго уровня присуждается пятый уровень профессиональной квалификации. Это высшая квалификация, которая дает возможность самостоятельно анализировать, принимать решения, проектировать и/или планировать, организовать, руководить, контролировать, и/или вести научно-исследовательскую работу. Обычно вместе с квалификацией получают профессиональную степень бакалавра. Эти программы приравниваются к программам высшего образования «университетского типа». В них образование ориентировано на научную и исследовательскую работу, поэтому в основном реализуют программы академического образования и связанные с ними профессиональные программы.

Программы профессионального высшего образования дают право получить профессиональную квалификацию, а так же профессиональную степень бакалавра. Эту степень дают, если продолжительность обучения дневного отделения составляет как минимум 4 года. Программа академического высшего образования дает право получить степень бакалавра через 3–4 года.

В государственных вузах 30 % студентов обучаются на бюджетных местах. Небольшое количество бюджетных мест частные вузы компенсируют скидками на обучение и различными стипендиями. Существенным аспектом является небольшая дистанция власти, эластичность и более легкий доступ к руководству.

В частных вузах группы студентов создаются в основном соответственно количеству поданных заявок, предоставляя студентам также проверочный срок. В государственных вузах проводится серьезный отбор учащихся на вступительных экзаменах. Это тоже один из существенных аспектов, по которым частные вузы могут конкурировать с государственными.

Представители государственных вузов считают, что главным преимуществом, которое они могут предложить студентам, по сравнению с частными высшими школами, это главным образом, бюджетные места, хорошее качество инфраструктуры и высокое качество обучения, а также высокие критерии оценки знаний на вступительных экзаменах и сам учебный процесс.

В свою очередь, представители частных вузов, своим преимуществом считают мультиязычные потоки, где можно обучаться на латышском, английском и, как, например, в БИПМ – на русском языках. По сравнению с государственными вузами, «частникам» легче привлечь лекторов из других стран и обеспечить обучение на разных языках.

В то же время частные вузы четко признают и свои минусы. Один из самых важных – это отсутствие возможности принимать участие в Европейских проектах именно по причине того, что эти вузы не являются государственными.

Плата за учебу в каждом высшем учебном заведении разная. Так, плата за обучение на бакалаврских программах колеблется от 548 до 4780 евро в год в частных вузах, и от 896 до 3273 евро в государственных. В связи со сложившейся в Латвии экономической ситуацией, студенты активнее претендуют на государственные бюджетные места или на скидки в частных вузах.

Кроме рассмотренных тенденций и проблем системы образования, существуют и другие аспекты, которые отражаются на уровне конкурентноспособности и качестве образования:

- ✓ Увеличивающийся разрыв между качеством образования и ростом требований к компетенциям персонала – специфика мирового образования.

- ✓ Несоответствие того, чему учат, тому, что требуют социально-практические ситуации, – есть глобальный кризис сферы высшего образования. Этот кризис разворачивается на фоне нескольких общемировых тенденций:

- Растёт массовость образования. При этом содержание учебных курсов составляют упрощённые копии зачастую устаревших экономических, социальных, естественнонаучных или технических концепций.

- Информационная трансформация. Развитие цифровых технологий и средств интернета привело к тому, что содержание образования вообще и содержание предметного знания в частности уже не являются уникальной собственностью конкретного профессора, а теперь и конкретного вуза. Необходимо пересматривать формы доставки и оценки знаний в учебном процессе.

- Характерным для латвийского высшего образования является и значительный возраст профессорско-преподавательского состава вузов: более половины из них – старше 65 лет.

Таким образом, количество высших учебных заведений на сегодня и количество студентов, обучающихся в них, подтверждает наличие спроса на обучение. Широкий спектр уровней и разнообразие программ, предлагаемых высшими заведениями в условиях здоровой конкуренции, подчеркивает потребительскую ценность образования. Что, в свою очередь, позволяет сделать вывод о положительной тенденции развития высшего образования в Латвии. (Голубкова, Сооп, 2013)

Основные тенденции развития рынка труда в Латвии

Анализ рынка труда содержит важные макроэкономические показатели, с помощью которых можно определить уровень социально-экономического развития государства. Основываясь на этих показателях государство строит свою дальнейшую политику в области занятости и безработицы. Анализ рынка труда Латвии представляет актуальную проблему в силу относительно низкой занятости и достаточно высокого уровня безработицы.

Общий размер рынка труда Латвии составляет около одного млн. человек, которые сконцентрированы преимущественно в крупнейших городах Латвии. С начала 2000-х годов ситуация на рынке труда Латвии была относительно стабильной – росла экономическая активность, увеличивалось число работников и общий уровень занятости. С вступлением Латвии в Евросоюз проблема дефицита работников начала обостряться в связи с выездом латвийцев за рубеж, а в так называемые «жирные годы» уровень безработицы в стране был минимальным. Однако к концу 2008 года, с началом мирового финансово-экономического кризиса, ситуация на рынке труда Латвии начала резко ухудшаться:

3 таблица

Основные показатели рынка труда в Латвии в 2008–2013 годах

№ П.п.	Показатели	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1.	Общее количество жителей (тыс.)	2 191,8	2 162,8	2120,5	2 074,6	2 044,8	2 023,8
2.	Трудоспособное население (тыс.)	1 096,9	1 068,7	1 033,6	1 006,7	1 006,2	985,9
3.	Уд.вес.трудоспособного населения от общего количества жителей (%)	74,2	73,5	73,0	72,8	74,4	74,0
4.	Количество занятых (тыс.)	1 008,8	876,8	828,8	840,6	851,8	866,5
5.	Уровень занятости (%)	68,2	60,3	58,5	60,8	63,0	65,0
6.	Количество вакансий (тыс.) на начало года-на конец года-	17,7 3,2	2,5 1,4	1,6 2,3	2,4 2,5	2,4 3,1	3,7 4,3
7.	Количество ищущих работу (тыс.)	88,1	192,0	204,8	166,2	154,4	119,4
8.	Уд.вес.от экономически активного населения(%)	8,0	18,0	19,8	16,5	15,3	12,1
9.	Количество безработных (тыс.)	76,4	179,2	162,5	130,3	104,1	93,3
10.	Уровень безработицы (%)	7,5	17,1	18,7	16,2	14,9	12,1
11.	Средняя заработная плата, евро в месяц брутто нетто	682 498	655 486	633 450	660 470	685 488	716 516
12.	Количество эмигрировавших из Латвии (официальное)	27045	38208	39651	30311	25163	н/д

Основываясь на данных табл. 3, а также пользуясь информацией из других источников и личными наблюдениями, можно вывести несколько основных тенденций развития рынка труда Латвии в период начала мирового финансово-экономического кризиса и посткризисный период (Цауркубуле, 2008; Цауркубуле, 2009; Цауркубуле, Вишневская, 2010; Цауркубуле, 2012):

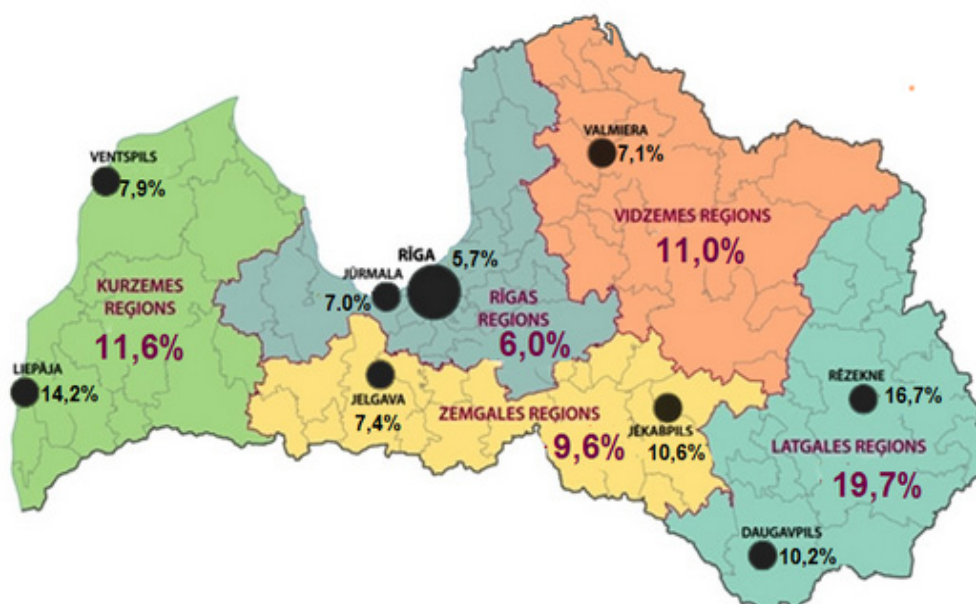
1. Стремительное падение уровня воспроизводства человеческих ресурсов в стране и, соответственно сокращение под воздействием демографического кризиса предложения рабочей силы. По данным ЦСБ Латвии, естественные прирост населения Латвии (без учета эмиграции) в 2012 году составил (-) 9128 человек, что говорит о продолжении процесса депопуляции, начавшегося еще в 1991 году. Демографические прогнозы, свидетельствуют о дальнейшем ухудшении демографической ситуации в Латвии.

2. Продолжающееся старение населения, что отражается на увеличении социальной нагрузки на работающих членов общества. Прогнозы свидетельствуют, что структура населения будет существенно меняться: доля пожилого населения будет расти за счет сокращения доли населения трудоспособного возраста.

3. Продолжающееся с 2008 года уменьшение уровня доходов населения, несмотря на утверждение экс-премьера В. Домбровского о том, что Латвия успешно преодолела кризис и статистические данные о росте средней заработной платы в государстве: начиная с 2011 года, повышение средней заработной платы происходит в сфере госуправления и на предприятиях с государственной долей капитала. Самые высокие зарплаты на сегодняшний день – в госсекторе у высшего руководящего звена компаний, которые имеют госакции (например, Latvijas Gaze, Latvenergo и пр.). С ними могут соперничать только депутаты, получающие порядка 2158 евро до уплаты налогов (Saeimas deputātiem šogad par 100 latiem lielāka alga, 2013), в дополнение к этому имеющие многочисленные весомые доплаты, превышающие зарплату в несколько раз. Далее идут работники банковского сектора, которые в 2013 году, по информации комиссии рынка финансов и капитала, заработали около 246,2 млн. евро. (Прибыль банковского сектора Латвии составила 246 миллиона евро, 2014)

При этом ни учителям, ни работникам органов внутренних дел, ни работающим в частном бизнесе повышение зарплат не обещают. А так как с введением евро цены на товары первой необходимости и коммунальные услуги повысились и продолжают расти, жизненный уровень основной массы населения Латвии не улучшается, несмотря на рост макроэкономических показателей развития государства.

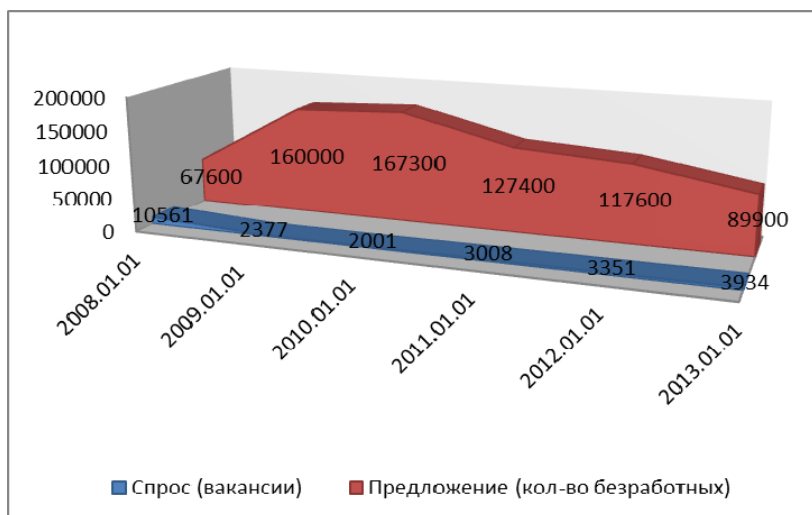
4. Сравнительно высокий уровень безработицы, особенно в восточных регионах Латвии:

1 рис. Уровень безработицы в Латвии по регионам на начало 2014 года

Источник: www.nva.gov.lv

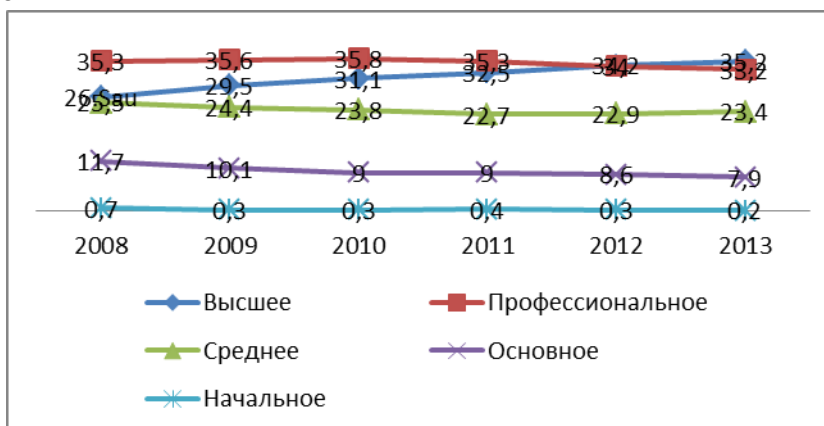
5. Сравнительно с уровнем безработицы низкое число вакансий на рынке руда:

2 рис. Динамика спроса и предложения на рынке труда Латвии

Источник: составлено автором по данным Центрального статистического бюро ЛР (www.csb.gov.lv)

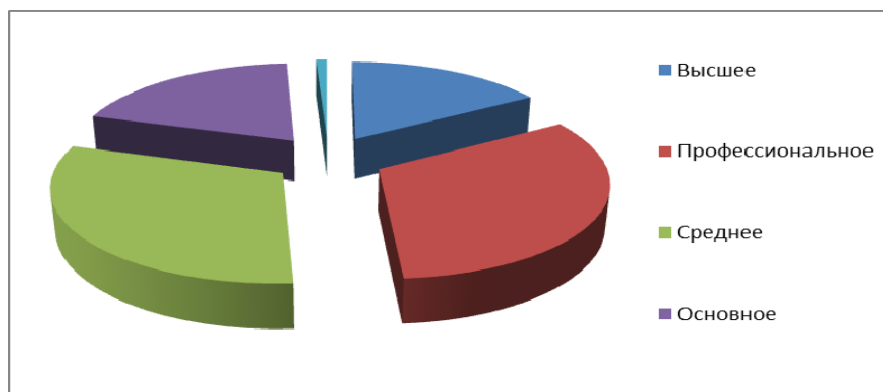
6. Рост среди занятых в народном хозяйстве удельного веса людей с высшим образованием:

3 рис. Динамика удельного веса занятых в народном хозяйстве Латвии по уровню образования (%)

Источник: составлено автором по данным Центрального статистического бюро ЛР (www.csb.gov.lv)

7. Преобладание среди безработных людей, не имеющих высшего образования:

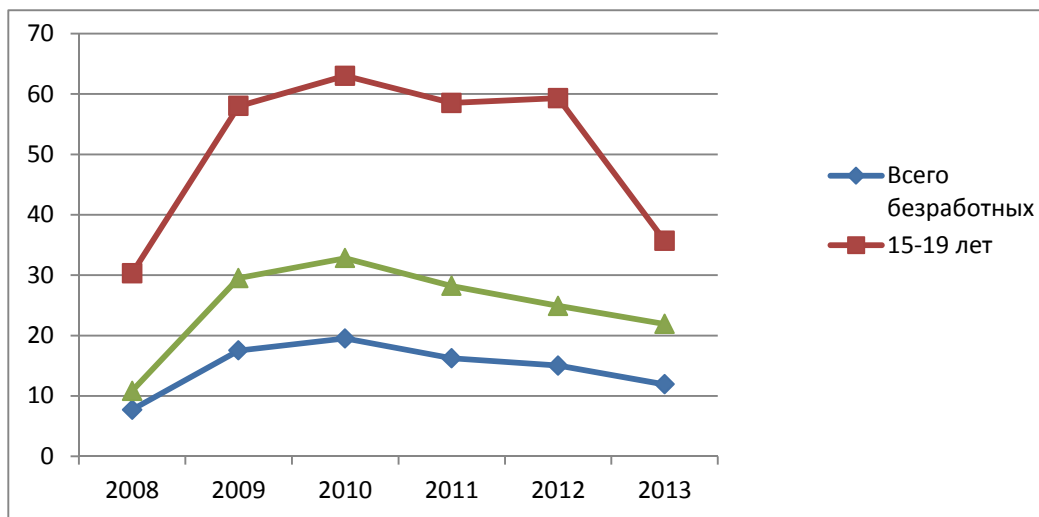
4 рис. Структура спроса на рынке труда Латвии по уровню образования в 2013 г.

Источник: составлено автором по данным Центрального статистического бюро ЛР (www.csb.gov.lv)

Анализируя динамику статистических данных, характеризующих занятость и безработицу, следует отметить, что уровень экономической активности населения, то

есть склонность к предложению труда, повышается пропорционально уровню образования, достигая максимума среди лиц с высшим профессиональным образованием. Среди трудоустроенных – все больше лиц, имеющих высшее образование, в то же время рынок труда реагирует на увеличение лиц с высшим образованием. Это отражается в росте доли безработных с высшим образованием: 16,5 % в 2013 г. по сравнению с 13,6 % в 2008 г.

8. Сравнительно высокий уровень безработицы среди молодежи:

5 рис. Динамика удельного веса безработных среди молодежи в общем количестве экономически активного населения Латвии (%)

Источник: составлено автором по данным Центрального статистического бюро ЛП (www.csb.gov.lv)

По данным Eurostat, в Латвии в прошлом году был самый высокий в странах Балтии уровень молодежной безработицы, а самым низким он был в Эстонии: в 2013 году в Латвии не имели работы 23,2 %, в Литве – 21,9 %, в Эстонии – 18,7 % молодежи в возрасте от 15 до 24 лет. (Eurostat, 2014)

9. Стремительный отток трудоспособного населения ЛП в более развитые страны Европы. Согласно данным ЦСБ Латвии (Statistical Yearbook of Latvia, 2014), за последние шесть лет из страны эмигрировали более 160 тысяч жителей, при этом необходимо учесть, что официальная статистика отражает едва ли половину реальной картины. Сравнительно низкая оплата труда в Латвии, невозможность найти работу, а также большие кредиты влекут за собой миграцию местной рабочей силы в другие страны ЕС. Тенденции последних лет – страну покидают квалифицированные работники, однако сравнительно мало людей уезжает работать по своей специальности. Большинство выполняют малоквалифицированную работу, зарабатывая больше, чем в Латвии. Большинство людей уезжает в Европу.

10. Негласно поощряемый правительством отток трудоспособного населения как средство борьбы с социальным и фискальным напряжением внутри страны.

В конце 2012 года Сейм Латвии утвердил План национального развития (ПНР) Латвии на 2014–2020 годы, призванный стать главным документом среднесрочного развития Латвии, определяющим политику отраслей и совокупность приоритетов развития территорий и направлений действий и источники их финансирования. Большое внимание в ПНР уделено развитию человеческих ресурсов и повышению личной конкурентоспособности на рынке труда, а также инвестициям в науку и исследования. Одним из важнейших направлений развития Латвии является увеличение удельного веса занятости жителей трудоспособного возраста с 67,2 % в 2011 году до 73 % в 2020 году (рис. 6).

Еще одна цель – «На основании международных тенденций и прогнозов рынка труда создать адаптирующуюся, конкурентоспособную качественную систему образования, поддерживающую рост народного хозяйства, ориентируясь на точные, естественные и инженерные науки в сфере высшего образования, на профессиональное образование – в сфере среднего образования и высшего образования первого уровня.» (Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014. – 2020.gadam.)

6 рис. Прогноз повышения уровня занятости населения Латвии к 2020 г.

Источник информации: Европейский союз, Eurostat, таблица базы данных [lfsi_emp_a]. Employment (main characteristics and rates) – Annual averages INDIC_EM: EMP_RT_20_64, Employment rate (20 to 64 years); SEX:Total

Для реализации поставленных целей необходимо (Цауркубуле, 2010):

1. Пересмотреть политику занятости, направив основные усилия государства на создание новых рабочих мест путем совершенствования законодательства в области предпринимательской деятельности, налоговой политики, а также социальной политики;
2. Для того, чтобы решить проблемы, связанные с неблагоприятной демографической ситуацией в будущем – старением рабочей силы и низкой рождаемостью, а также низким уровнем образования и несоответствию требованиям рынка труда, необходима разработка долгосрочной миграционной стратегии, включающей в себя миграционные, эмиграционные и интеграционные аспекты.
3. Пересмотреть политику в сфере образования с целью направления финансирования на подготовку нужных обществу специалистов на основе прогноза баланса трудовых ресурсов на рынке труда Латвии;
4. При этом прогноз баланса трудовых ресурсов должен быть увязан с краткосрочными и долгосрочными тенденциями развития экономики страны, а также разрабатываться не только в разрезе видов деятельности, но и по регионам.

Заключение

Известно, что долгосрочный экономический рост и благосостояние жителей определяют количество и качество занятых человеческих ресурсов на рынке труда и рост продуктивности их работы, что достигается, прежде всего, с помощью качественного образования.

Высшее образование в Латвии, является важной сферой, играющей значительную роль в экономике. В свою очередь, уровень развития высшего образования, является одним из основных показателей, определяющих конкурентоспособность государства на международной арене.

Среди наиболее перспективных тенденций в реформе высшего образования, остро стоящих перед системой высшего образования Латвии, можно выделить следующее (Гришин, Цауркубуле, 2010; Цауркубуле, 2012): реформа системы высшего образования по принципу «деньги следуют за студентом» и путем радикального сокращения количества государственных ВУЗов, дублирующих друг друга при подготовке специалистов для рынка труда; интернационализация и экспорт высшего образования; повышение качества образования путем повышения качества учебных программ; увеличение финансирования сферы высшего образования до 1,5–2,0 % от ВВП и достойной оплаты труда преподавателей.

DEVELOPMENT TRENDS AND PROBLEMS OF INTERACTION OF THE SYSTEM OF HIGHER VOCATIONAL EDUCATION AND THE LABOR MARKET IN LATVIA

Study provides an analytical overview of the main trends and prospects for the development of higher vocational education in Latvia in the context of its compliance with requirements of the labor market. The main trends in the formation and development of the Latvian labor market, state policy in the field of employment and education are considered in the article. The basic aspects of the interaction of the

educational services market and the labor market in order to detect imbalance in this interaction and make proposals for a mechanism to eliminate this imbalance, are analyzed.

Key words: Latvia, higher education, labour market, cooperation, disbalance.

Литература

1. Eurostat Statistics Database. Доступ через интернет 2013-12-17: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>>.
2. Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014. – 2020.gadam. Apstiprināts ar 2012.gada 20.decembra Latvijas Republikas Saeimas lēmumu. Доступ через интернет: <http://www.varam.gov.lv/lat/pol/ppd/ilgtsp_att/?doc=13858>.
3. LR LM Nodarbinātības valsts aģentūras dati. Доступ через интернет 2014-02-10: <<http://www.nva.gov.lv>>.
4. Pārskats par Latvijas augstāko izglītību 2013.gadā. Доступ через интернет 2014-02-10: <http://izm.izm.gov.lv/upload_file/lzglitiba/Augstaka_izglitiba/2014/Parskats_2013.pdf>.
5. Saeimas deputātiem šogad par 100 latiem lielāka alga. (2013). Доступ через интернет 2014-03-16: <www.tvnet.lv/zinas/latvija/450109saeimas_deputatiem_sogad_par_100_latiem_lielaka_alga>.
6. Statistical Yearbook of Latvia. Доступ через интернет 2014-02-10: <<http://www.esb.gov.lv>>.
7. Высшее образование в Латвии. Доступ через интернет 2014-02-10: <<http://neuch.org/abroad/vysshee-obrazovanie-v-latvii>>.
8. Голубкова Т., Сооп Н. (2013). Развитие высшего образования в Латвии. Доступ через интернет 2014-01-16: <http://www.balticcourse.com/rus/opinion/?doc=76053&ins_print>.
9. Гришин А., Цауркубуле Ж. (2010). Взаимосвязь высшего образования и человеческого капитала в условиях глобализации. Психологijas, biznesa un sabiedrības sociālās sfēras aktuālās problēmas: teorija un prakse. Рига: Издательство БИПМ, т. 6, ч. 2, стр. 100–115.
10. Никифоров В. (2008). Современное высшее образование: глобальные вызовы, Болонские решения и региональные тенденции. Европейское пространство высшего образования: состояние, проблемы, перспективы. Рига, 22–23 мая.
11. Прибыль банковского сектора Латвии составила 246 миллиона евро. (2014). Доступ через интернет 2014-01-16: <<http://rusevik.ru/obschestvo/29700-pribyl-bankovskogo-sektora-latvii-sostavila-246-milliona-evro.html>>.
12. Цауркубуле Ж. (2008). Проблемы рынка труда Латвии в контексте европейской интеграции. Spojnošč spolezna, gospodarcza i terytorialna w polityce Unii Europejskiej. Wrocław, Polija, 21, lpp.127–136.
13. Цауркубуле Ж. (2009). Факторы формирования рынка труда Латвии в условиях экономического кризиса. Экономический рост республики Беларусь: глобализация, инновационность, устойчивость. Беларусь, Минск, 19–20, май.
14. Цауркубуле Ж. (2010). Актуальные вопросы развития человеческого капитала Латвии в условиях экономической рецессии. Проблемы прогнозирования и государственного регулирования социально-экономического развития. Минск, 14–15 октября, т. 1., стр. 121–138.
15. Цауркубуле Ж. (2010). Анализ тенденций развития высшего образования в Латвии в контексте европейской интеграции. Professional Studies: Theory and Practice, Šiauliai, 6, стр. 78–86.
16. Цауркубуле Ж. (2012). Проблемы развития рынка труда Латвии в условиях экономической рецессии. Проблемы прогнозирования и государственного регулирования социально-экономического развития. Минск, 25–26 октября 2011 г., т. 2, стр. 183–184.
17. Цауркубуле Ж. (2012). Проблемы реализации компетентностного подхода в системе высшего образования Латвии. Компетентностный подход в образовательном процессе: реализация, проблемы и перспективы. Псков-Рига, стр 101–108.
18. Цауркубуле Ж., Вишневская А. (2010). Тенденции развития демографических показателей как оценочного фактора состояния оценочного капитала на рынке ЕС.KAPITAL LUDZKI W PROCESIE PRZEMIAN EUROPY ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ. Toruń, Polija, стр. 397–408.
19. Шапошникова И. В. (2008). Активизация роли государства в развитии человеческого капитала. Российское предпринимательство. 4 Вып. 1 (108), стр. 82–86. Доступ через интернет 2014-01-16: <<http://www.creativeconomy.ru/articles/4389/>>.

Īteikta: 2014 m. birželio 11 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

LIETUVOS RESPUBLIKOS PENSIJŲ SISTEMOS ANALIZĖ IR JOS REFORMAVIMO POREIKIO PAGRINDIMAS

Edita Dyglytė, Jurgita Karalevičienė
Šiaulių universitetas
Lietuva

Anotacija

Straipsnyje analizuojama Lietuvos Respublikos pensijų sistema 1995–2012 m. laikotarpiu. Straipsnyje atskleista pensijų sistemos samprata, jos struktūra, formos ir modeliai, identifikuojami pensijų sistemą bei senatvės pensijos dydį lemiantys veiksniai. Pateiktos pensijų sistemos reformos rūšys bei galimos jos teorinės alternatyvos. Atlikta LR pensijų sistemos situacijos ir jos pokyčių analizė 1995–2012 m. laikotarpiu, nustatytos probleminės sritys bei pagrįstas pensijų sistemos reformos poreikis. Paskaičiuoti pagrindiniai pensijų sistemos veiklos rodikliai, atlikta Valstybinio socialinio draudimo fondo (toliau – VSDF) biudžeto 1995–2012 m. pajamų ir išlaidų analizė. Sudarytas daugialypės regresijos modelis, kuriuo nustatyti veiksniai labiausiai lemiantys LR senatvės pensijos pokyčius.

Reikšminiai žodžiai: pensija, pensijų sistema, pensijų sistemos reformos.

Įvadas

Valstybinio socialinio pensijų draudimo bei kitų socialinio draudimo rūšių reformos Lietuvoje ir kitose Europos Sąjungos šalyse yra nuolatinis procesas, kadangi keičiasi ekonominiai, politiniai ir socialiniai reiškiniai, kurie sudaro prielaidas kurti reformų strategijų koncepciją.

Problema. Kaip žinoma, didžiausia visuomenės senėjimo našta tenka valstybei, tai kelia grėsmę valstybės finansų stabilumui, vienam iš pagrindinių sėkmingo ekonominės ir pinigų sąjungos funkcionavimo principų. Ši sąlyga parodo svarbą analizuoti Lietuvos senatvės pensijos pokyčius, įvertinant šalies gebėjimą išlaikyti pensinio amžiaus gyventojus įvairiomis ekonominėmis sąlygomis bei numatyti reformavimo alternatyvas, reikalingiausias pensijos sistemos pokyčius.

Aktualumas. Pastarąjį dešimtmetį pensijų sistema tampa svarbesne, siekiant išlaikyti šalių ekonominį stabilumą, užtikrinant visuomenės senėjimo saugumą rinkos santykiais pagrįstoje visuomenėje. Pensijų sistema turi didelį poveikį ekonomikai ir šalies skurdo lygiui, gali paveikti santykius tarp jaunesnių ir vyresnių kartų, šeimos gyvenimo sąlygas. Ji taip pat veikia darbo rinką, užimtumą, finansų rinkų plėtrą ir pensijų sistemos socialinės politikos tikslų įgyvendinimą. Pensijų sistema svarbi ir būtina, nes ja siekiama apsaugoti asmenis nuo pajamų praradimo senatvėje ar tuo atveju, kai jie negali dirbti. Siekiant išlaikyti priešpensinio gyvenimo standartus, dažnai atsiranda prieštaravimų, dėl kurių pensijų sistema turi būti analizuojama ir reformuojama. Todėl siekiama aptarti pensijų sistemos sampratą, svarbą ir jos reformavimo galimybes.

Darbo tikslas – atlikti LR pensijų sistemos analizę 1995–2012 m. bei numatyti galimas jos reformavimo alternatyvas.

Darbo uždaviniai

- Teoriniu aspektu aptarti pensijų sistemos sampratą bei galimas teorines pensijos reformavimo alternatyvas.
- Atlikti LR pensijų sistemos dinamikos bei struktūros analizę 1995–2012 m., numatyti pokyčius lėmusias priežastis.
- Remiantis išanalizuotais teoriniais bei praktiniais atliktos analizės aspektais, pagrįsti LR pensijų sistemos reformos poreikį ir numatyti galimas reformavimo alternatyvas.

Darbo objektas – pensijų sistema.

Darbo metodai: mokslinės literatūros, internetinių šaltinių apibendrinimas, lyginimas, sisteminimas, analizė, grafinis metodas. Duomenų apdorojimui naudoti sisteminimo, lyginimo, analizavimo, statistiniai, grafiniai metodai. Duomenys apdoroti SPSS 18.0 programa, taikytas daugialypės regresijos metodas.

Tyrimo rezultatai. Atlikus LR pensijų sistemos analizę 1995–2012 m. nustatyta, kad pirmiausia pensijų sistema turėtų būti reformuojama dėl jos fiksuotų išmokų mokėjimo pobūdžio rūšies, kuri yra sudėtinga darbuotojų požiūriu. VSDF biudžeto deficitas taip pat sudaro prielaidas pensijų sistemos reformos prielaidai, o VSDF biudžeto išlaidų struktūra, kurios santykinai didžiausią išlaidų dalį sudaro pensijų draudimui, o jame senatvės pensijai finansuoti, tik patvirtina minėtąjį išvadą. Gimstamumo lygio ir tikėtinos gyvenimo trukmės rodikliai parodė

mažėjančius potencialius įmokų mokėtojus ir ilgėjančių pensijų finansavimo laikotarpį. Priklausomybės santykiu nustatytas netolygus dirbančiųjų ir gaunančių pensijas asmenų pasiskirstymas, o nedidelė socialinio draudimo aprėptis parodė, kad Lietuvoje pensijų įsipareigojimai padengiami sunkiai. Vidutinė pakeitimo norma nustatyta, kad asmeniui išėjusiam į pensiją LR vidutiniškai kasmet pensijų sistema kompensuoja tik trečdali prieš tai buvusio asmens darbo užmokesčio. Taip pat straipsnyje atskleista, kad darbo užmokesčio keitimas būtų palankiausia parametrinės pensijų sistemos reformos rūšis, o labiausiai tobulintina sritis – darbo rinka.

Pensijų sistemos samprata ir esmė

Pensijų sistemos problematika plati: pradedant tradicine gerovės valstybės samprata, baigiant „Europos socialinio modelio“ sąvoka. Globalizacija, ES plėtra, naujų modelių kūrimas keičia kai kurių pensijų sistemą charakterizuojančių sąvokų turinį. Nustatyta, kad Lietuvos bei užsienio autoriai, įvardindami „pensijos“, pensijų sistemos sąvokas, naudoja panašius terminus. 1 lentelėje chronologine tvarka pateikti „pensijų sistemos“ bei jos sampratos įvardijimai.

1 lentelė

„Pensijų sistemos“ samprata

Autorius	Metai	„Pensijų sistemos“ definicijos
J. Palme	1990	Išskiriami pagrindinio saugumo ir <i>pajamų saugumo</i> matmenys.
W. Schmahl	2000	Ji siejama su <i>pajamų pakeitimu</i> asmenims, dirbantiems iki pensijos, siekiant išvengti skurdo senatvėje, <i>perskirstant</i> pajamas iš turtingųjų neturtingiesiems.
J. Banks, C. Emmerson	2000	Pensijų sistema garantuoja pagyvenusiu asmenų <i>pajamas</i> namų ūkiui po jų išėjimo į pensiją.
O. Settergren	2001	Pensijų sistemos pagrindinis tikslas – įsipareigojimų vykdymas ir vidutinių <i>pajamų didėjimo</i> užtikrinimas senyvo amžiaus žmonėms.
A. M. Schwarz	2003	Tai – pagrindinis senatvės paramos šaltinis, prieinamas visiems valstybės piliečiams.
K. Howse	2004	Vyriausybė susiduria su realia problema, kaip užtikrinti <i>pakankamas pajamas</i> išėjus į pensiją, neperžengiant priimtimumo ir ekonominio efektyvumo ribų.
R. Holzmann, R. Hinz	2005	Ji skirta šalies stabilumui, senėjimo saugumui, jos tikslais turėtų tapti siekimas užtikrinti <i>patikimas pajamas</i> . Išmokos turi būti mokamos gyventojams, mažinant skurdo lygį senyviems žmonėms, <i>užtikrinant vartojimą visą gyvenimą</i> .
N. Barr, P. Diamond	2006	Tai – <i>vartojimo išlyginimo</i> procesas, leidžiantis perkelti <i>vartojimą</i> iš produktyviausių į pensinius metus, asmuo gali pasirinkti pageidaujama laiką <i>vartojimui</i> . Siekiant išsaugoti pajamas senatvėje, būtina kurti mechanizmą vartojimui palaikyti bei naudoti efektyvias draudimo priemones.
A. Zaidi	2006	Vienas pagrindinių pensijų sistemos tikslų <i>skurdo mažinimas</i> ir <i>pajamų pakeičiamumas</i> išėjus į pensiją. Nesėkminga pensijų sistema, susijusi su mažomis išlaidomis; sėkminga sistema ta, kuri pasiekia savo tikslus patiriant mažiau suvaržymų ir spaudimo.
N. Barr, P. Diamond	2009	Pensijų sistemos turi daug tikslų. Asmens – <i>vartojimo išlyginimas</i> ir <i>draudimas</i> . Vyriausybės – <i>skurdo mažinimas</i> bei dalijimasis gerove. Analizuojant tikslus, būtina atsižvelgti ir į ekonominį efektyvumą ir gamybos apimtį augimą.
D. Blake	2010	Tai – <i>taupymo priemonė</i> senatvei. Skiriamos 8 jos charakteristikos: pakeičiamumas, pakankamumas, vienodumas, lankstumas, paprastumas, saugumas, pigumas ir skaidrumas.
R. Rocha, D. Vittas	2010	Pagrindinis pensijų sistemos tikslas – <i>pensinio kapitalo kaupimas</i> , suteikiant <i>nuolatines pajamas</i> , kurios atitiktų jų po išėjimo į pensiją poreikius.
S. Rajkumar, M. Dorfman	2010	Pensijų sistemos turi atitikti aukštus pasitikėjimo standartus. Siekiant išlaikyti pasitikėjimą, pensijų sistemos turi siekti padidinti skaidrumą ir atskaitomybę.
E. Whitehouse	2012	<i>Pajamų pakankamumas</i> senatvėje yra visų pensijų sistemų rūšių pagrindinis tikslas.
R. Holzmann, E. Palmer, D. Robalino	2012	Besikeičiant demografiniam ir ekonominiam klimatui, pensijų sistema turi būti finansiškai stabili. Sistema turi kurti teisingumą tarp kartų ir pajamų grupių diversifikuojant ekonominę, finansinę ir demografinę rizikas.
M. Dorfman, R. Palacios	2012	Ja siekiama užkirsti kelią <i>vartojimo praradimui</i> senatvėje, dėl ko socialinė apsauga patiria nuostolių. Vykdam šią programą, siekiama dviejų tikslų – užkirsti kelią pajamų mažėjimui viso gyvenimo ciklo metu ir užtikrinti apsaugą nuo skurdo senatvėje.

1 lentelėje pateikti duomenys rodo, kad užsienio autorių nuomonės pensijų „sistemos sampratos“ klausimu panašios, tačiau išryškėja dvi autorių grupės, išskiriančios skirtingus pensijų sampratos aspektus:

- Palme (1990), Banks, Emmerson (2000), Schmahl (2000), Settergren (2001), Schwarz (2003), K. Howse (2004), Holzmann, Hinz (2005), Zaidi (2006), Blake (2010), Rocha, Vittas (2010), Holzman, Palmer (2012), Whitehouse (2012) išskiria pajamų užtikrinimo ir pakeičiamumo svarbą visiems pensinio amžiaus gyventojams teigdami, kad tai yra pagrindinis pensijų sistemos tikslas, kuriuo siekiama apsaugoti asmenis nuo senatvės socialinės rizikos. Manoma, kad pakankamos, patikimos, stabilios pajamos senatvėje ir efektyvus jų paskirstymas sumažina skurdo lygį senyvo amžiaus žmonių tarpe. Pensijų sistema šiuo atžvilgiu traktuojama kaip pagrindinis senatvės paramos šaltinis, prieinamas visiems valstybės piliečiams.

- Holzmann, Hinz (2005), Barr, Diamond (2006), Barr, Diamond (2009), Gudaitis (2009), Rajkumar, Dorfman (2010), Rocha, Vittas (2010), Dorfman, Palacios (2012) išskirtinį dėmesį teikia vartojimo palaikymui ir išlyginimui viso gyvenimo laikotarpiu. Žmonės tikisi padidinti savo gerovę ne tam tikram momentui, o viso gyvenimo ciklo metu. Tas, kuris taupo dabar, jo papildomas vartojimas šiandien neturi jokios vertės, todėl, kad žmogus vertina papildomą vartojimą ateityje. Tad ir asmuo, atidėdamas dalį lėšų senatvei, tikisi gauti didesnę naudą ateityje, išėjęs į pensiją. Siekiant susidaryti aiškų vaizdą apie dabartinių „pensijų sistemų“ struktūrą, nelengva užduotis. Išsiaiškinta, jog Miralles, Romero, Whitehouse (2012) pensijų sistemas klasifikuoja į penkias kategorijas priklausomai nuo: išmokų finansavimo pobūdžio (einamųjų mokėjimų, kaupiamoji, mišri), išmokų mokėjimo pobūdžio (fiksuotų išmokų (DB), fiksuotų įmokų (DC)), laipsnio, kuriuo sistema integruota su kitomis pensijų sistemos rūšimis, šalyje, pensijų sistemos sudėties bei pensijų sistemos valdymo pobūdžio (viešosios ar privačios institucijos). Barr, Diamond (2006) klasifikaciją papildė teigdami, kad pensijų sistemos gali būti klasifikuojamos priklausomai nuo to, kaip jos yra *organizuojamos* ir, koks yra *ryšys* tarp *įmokų* ir *išmokų*. Schwarz (2006), kalbėdamas apie pensijų sistemos rūšis, suskirstė jas į *įmokinę* ir *neįmokinę*. Apžvelgus mokslinę literatūrą pensijų sistemos klasifikavimo aspektu bei nustačius jos svarbą, sudaryta 2 lentelė, su pateiktais komponentais, kuriais remiantis gali būti kuriamos ir modeliuojamos pensijų sistemos.

2 lentelė

Pensijų sistemos rūšys

<i>Pagal finansavimo pobūdį</i>	
Einamųjų mokėjimų	Kaupiamoji
Darbuotojai moka soc. draudimo įmokas, jos naudojamos išmokoms pensijų gavėjams. Darbuotojas, mokantis įmokas, gauna iš valstybės pažadą, kad jam, išėjus į pensiją, bus mokama išmoka, susijusi su įnašais.	Sistema pagrįsta taupymu. Darbuotojų įmokos yra investuojamos į finansinį turtą, o investicinė grąža yra sudedamoji pensijos dalis, kuri mokama asmeniui, kai jis sulaukia pensinio amžiaus.
<i>Pagal mokėjimo pobūdį</i>	
Fiksuotų išmokų	Fiksuotų įmokų
Pensija priklauso nuo DU karjeros laikotarpiu ir darbo stažo. Ji gali būti grindžiama realiu arba santykinu DU. Pensija išreikšta procentine dalimi metinių pajamų, nuo kurių buvo mokėtos įmokos.	Įnašas nurodomas kaip proc. DU dalis, galutinis pensijos dydis priklauso nuo to, kokia sukauptą suma, išeinant į pensiją. Pensijos dydį sudaro įmokų suma ir investicijų grąža. Pensija visiškai priklausoma nuo esančių pinigų sąskaitoje.

Šaltinis: sudaryta remiantis Barr, Diamond (2006).

Iš 2 lentelės duomenų matyti, kad kaupiamojoje sistemoje pensijos mokamos iš per tam tikrą laikotarpį sukauptų įnašų privačiuose fonduose, einamųjų mokėjimų sistemoje pensijos mokamos iš einamųjų pajamų. Mišri pensijų sistema sudaro tęstinumą tarp sistemų. Dažniausiai fiksuotų išmokų pensijų sistema priskiriama prie einamųjų mokėjimų pensijų sistemos, o fiksuotų įmokų – prie kaupiamosios. Galimos ir kitokios pensijų sistemos kombinacijos, kai įmanoma fiksuotų išmokų pensijų sistemai būti visiškai finansuojamai, o fiksuotų įmokų sistemai pagrįstai einamųjų mokėjimų principu. Nustatyta, kad pagrindinės pensijų sistemos naujovės, plintančios tarptautiniu mastu, yra (Miralles, Romero, Whitehouse, 2012):

- *Taškų sistema* – asmenys per darbo stažą uždirba tam tikrą taškų skaičių. Taškams priskiriama vertė. Taškų skaičius ir jų vertė išėjimo į pensiją metu tampa didžiaja pensijos dalimi. Taškai kaupiami, o pensijos dydis fiksuotas, apskaičiuojamas pagal formulę.

- *Tariamoji fiksuotų įmokų (NDC) sistema* imituoja fiksuotų įmokų sistemą. Įmokos mokamos į atskiras sąskaitas, įnašai indeksuojami pagal palūkanų normą, atsižvelgiant į vidutinio darbo užmokesčio didėjimą. Išeinant į pensiją, sukauptas likutis konvertuojamas į anuitetą.

Įvertinus galimas pensijų sistemos rūšių kombinacijas, siekiama nustatyti, kuris modelis palankiausias. Einamųjų mokėjimų ir kaupiamųjų modelių kaip senatvės pensijos finansavimo šaltinių privalumai ir trūkumai plačiai analizuojami literatūroje, pagrindiniai jų susisteminti 3 lentelėje.

3 lentelė

Einamųjų mokėjimų ir kaupiamosios pensijų sistemos privalumai ir trūkumai

	Einamųjų mokėjimų (PAYG) pensijų sistema	Autorius, metai
Privalumai	<ul style="list-style-type: none"> • Greitai įkuriama, egzistuoja galimybė padidinti pensijas ir užtikrinti minimalias pajamas visiems asmenims. • Efektyviau persikirstomos lėšos, kovojama su senyvų žmonių skurdu. 	N. Barr (2001) C. Gillion (2000) E. Baroni (2007)
Trūkumai	<ul style="list-style-type: none"> • Sistema jautri demografiniams pokyčiams. • Gali veikti ekonominės veiklos produktyvumo sumažėjimą darbo rinkoje. • Vyriausybei tenka dideli išpareigojimai, sunku išlaikyti pažadus. 	V. J. Weizsacker (1999), T. Gudaitis (2009), R. Minns (2001)
	Kaupiamoji (FF) pensijų sistema	Autorius, metai
Privalumai	<ul style="list-style-type: none"> • Sėkmingai investuojant galima gauti didesnes išmokas nei įmokėta. • Fondo sukauptos lėšos paveldimos, pinigai neprarandami. • Demografiniai svyravimai neturi įtakos, pensija priklauso nuo fondo pelningumo. 	M. Feldstein (1997) H. W. Sinn (2000)
Trūkumai	<ul style="list-style-type: none"> • Ilgas pensijų sistemos brandos laikas, sistema regresyvi. • Galimas nekompetentingas privačių pensijų fondų valdymas. • Ne visi gyventojai susipažinę su finansų rinkomis ir geba investuoti. • Visos rizikos persikelia pensijos kaupėjui. 	A. M. Schwarz (2006) E. Baroni (2007) T. Gudaitis (2009)

Apibendrinant 3 lentelėje pateiktus duomenis, galima teigti, kad einamųjų mokėjimų pensijų sistema siekiama viešosios naudos, įgyvendinant pensijų sistemos tikslus, kai kaupiamoji pensijų sistema labiau orientuota į privačią, asmeninę naudą, investuojant sukauptas lėšas į vertybinius popierius. Nepriklausomai nuo to, kad didesnės diskusijos kyla analizuojant kaupiamąsias pensijų sistemas, pastarųjų žala individualiam asmeniui gali būti nepataisoma, o visi 3 lentelėje pateikti privalumai gali tapti trūkumais. *Einamųjų mokėjimų* pensijų sistemos pranašumas išryškėja ir dėl tos priežasties, kad sistemos trūkumai pašalinami nesudėtingai, greitai, pakeičiant sistemos parametrus bei riziką padalinant tarp pensijų sistemos dalyvių.

Muller (2001) pastebi, kad svarbu analizuoti skirtingas pensijų sistemos mokėjimo rūšis, atskleidžiančias svarbius socialinės politikos aspektus. Įvertinus pastebėjimus, sudaryta 4 lentelė, kurioje pateikiamos fiksuotų išmokų ir fiksuotų įmokų mokėjimo rūšių privalumai bei trūkumai.

4 lentelė

Fiksuotų išmokų ir fiksuotų įmokų pensijų sistemų privalumai ir trūkumai

	Fiksuotų išmokų (DB) pensijų sistema	Autorius, metai
Privalumai	<ul style="list-style-type: none"> • Rizika, kylanti dėl finansinių lėšų trūkumo pensijoms mokėti, paskirstoma tarp visų pensijų gavėjų. • Kadangi pensijos dydis priklauso nuo buvusio darbo užmokesčio ir darbo stažo, tai gali sąlygoti darbo užmokesčio didėjimą. 	A. Lindbeck, M. Persson (2003), E. P. Lasear (1983)
Trūkumai	<ul style="list-style-type: none"> • Pensijų planai dažnai sudėtingi ir nevisiškai suprantami. • Sistemos parametrai gali keistis nepakeisdami žadėtosios išmokos. 	P. Diamond N. Barr, (2006)
	Fiksuotų įmokų (DC) pensijų sistema	Autorius, metai
Privalumai	<ul style="list-style-type: none"> • Aiškios išmokos, jų dydis, ryšys tarp sumokėtų įmokų ir naudos. • Pailgėjus gyvenimo trukmei, DB pensijų sistemoje siekiant išlaikyti pusiausvyrą, reikia koreguoti tarifus, fiksuotų įmokų sistemos planai susireguliuoja savaime. • Skatina taupymą, mažina vengimą mokėti įmokas, ilgiau pasilikti darbo rinkoje. 	C.Emmerson J. Banks (2000) L. Friedberg A. Webb (2003)
Trūkumai	<ul style="list-style-type: none"> • Ilgėjanti gyvenimo trukmė, pasirinktas anuiteto mokėjimo būdas lemia mažesnę senatvės pensiją, sistema neapsaugo asmens nuo ilgaamžiškumo, pensija iki gyvos galvos nemokama. Taupant apribojamas vartojimas. • Investicijų grąža gali būti neigiama arba mažesnė už infliaciją. 	T. Gudaitis (2009) L. Friedberg, A. Webb (2003)

Apibendrinant pastebimas akivaizdus *fiksuotų įmokų (DC)* pensijų sistemos *pranašumas* fiksuotų išmokų (DB) sistemos atžvilgiu. Pastaroji vertinama kaip sudėtingai suprantama pensijų sistemos dalyvių, o fiksuotų įmokų sistemoje aiškus ryšys tarp sumokėtų įmokų ir naudos. *Fiksuotų įmokų* mokėjimo tipo *paprastumas* ir *aiškumas* skatina pensijų sistemos dalyvius ilgiau pasilikti darbo rinkoje bei gauti didesnę pensijos dydį. Vienu svarbiausiu sistemos trūkumu laikoma ilgaamžiškumo rizika, tačiau trūkumas gali būti eliminuojamas, darant prielaidą, kad fiksuotų įmokų pensijų sistema skatina ilgiau pasilikti darbo rinkoje. Tad pensinio amžiaus gyventojui gali net netekti susidurti su šia problema. Aplinka, kurioje sukurta ir veikia pensijų sistema nulemia daugelį jos savybių. Ji taip pat veikia pensijų sistemos programos tikslų įgyvendinimą, kurių svarbiausias pakankamos pajamos senatvėje. Zaidi et al. (2006) nustatė, kad vidutinis senatvės pensijos dydis Europos Sąjungos šalyse 2004 m. sumažėjo 22 %. Tyrimo rezultatai išryškina svarbą analizuoti veiksnius, lemiančius pensijų sistemos ir pensijos dydžio pokyčius. Nustatyta, kad mokslinės literatūros, analizuojančios tiesioginį veiksnių ir pensijos ryšį nedaug, autoriai įvardija skirtingas priežastis, priklausomai nuo tyrimo krypties, todėl skiriuje siekiama susisteminti kuo didesnę spektrą mokslinės literatūros, analizuojančios pensijų sistemos veiksnių problematiką. Siekiant nuoseklumo ir darbo tvarkingumo, veiksniai, lemiantys senatvės pensijos pokyčius, suskirstyti į tris – demografinių, makroekonominių ir socialinių – rodiklių grupes.

Demografiniai rodikliai (žr. 5 lentelę). Whitehouse, Miralles, Romero (2012) teigia, kad demografinių veiksnių rodiklių tolimesnės tendencijos nulems gyventojų skaičiaus persiskirstymą pagal amžiaus grupes, kurie yra ypač svarbūs siekiant išlaikyti dinamišką ir finansiškai gyvybingą pensijų sistemą.

5 lentelė

Demografiniai senatvės pensijos dydį lemiantys veiksniai

	Rodiklis	Autorius	Metai	Tyrimo išvados
Demografiniai veiksniai	Gimstamumo lygis	E. Whitehouse M. P. Miralles	2012	Gimstamumas veikia darbuotojų skaičių, jie traktuojami kaip potencialūs įmokų mokėtojai, ateityje galintys gauti išmokas asmenys.
	Gyvenimo trukmė	C. Romero	2012	Ilgėjanti gyvenimo trukmė reiškia pensijų mokamumą ilgesnį laiką.
	Priklausomybės santykis¹⁶	P. R. Masson R. Tryon	1990	Priklausomybės santykio padidėjimas 1 proc. punktu atitinkamai sukelia taupymo lygio sumažėjimą tuo pačiu dydžiu.
		J. Winter A. Ludwig A. Supan	2004	Jis rodo, kiek šalies dirbančių žmonių turi išlaikyti vieną pensininką. Rodiklio didėjimas neigiamai veikia pensijų sistemų tvarumą dėl augančios išmokų naštos.
		A. Bitinas	2006	Santykis didėja dėl ankstesnio išėjimo į pensiją, ilgesnės gyvenimo trukmės, lėtesnio gyventojų skaičiaus augimo. Pirmos 2 priežastys nulemia didesnę pensininkų skaičių, o 3 – mažesnę dirbančiųjų skaičių.
	Emigracija	A. Bartkus	2008	Emigracijos poveikis turėtų pasireikšti iš karto, esant ne visiškam užimtumui, sumažėja nedarbo išmokų, nes įdarbinami buvę bedarbiai.
M. Dorfman R. Palacios		2012	Emigracijos poveikis pensijų sistemai priklauso nuo migrantų amžiaus struktūros ir masto.	

Apibendrinant galima teigti, kad demografija tiesiogiai veikia pensijų sistemą ir pensijos dydžio pokyčius, kuris įvertinamas per įmokų mokėtojų ir išmokų gavėjų duomenis. 5 lentelėje pateiktų rodiklių poveikį senatvės pensijos dydžio kitimui galima interpretuoti trejopai:

- Gimstamumo lygio ir apdraustųjų socialiniu draudimu gyventojų skaičiaus didėjimas lemia didėjančią senatvės pensiją, ir atvirkščiai – nustatytas tiesioginis ryšys.
- Ilgėjanti gyvenimo trukmė ir pensinio amžiaus gyventojų skaičiaus didėjimas lemia mažėjančią senatvės pensijos dydį ir atvirkščiai – nustatytas atvirkštinis ryšys.
- Emigracijos poveikis pensijos dydžiui priklauso nuo išvykstančių gyventojų amžiaus struktūros – poveikis nenustatytas.

Makroekonominiai rodikliai (žr. 6 lentelę). Barr (2001) teigia, kad ilgėjanti gyvenimo trukmė – perspektyvu, tačiau gyventojų senėjimas sukelia makroekonominį disbalansą, todėl ekonomistai domina kiekybiškai išmatuotos su gyventojų senėjimu susijusios išlaidos, jų poveikis viešiesiems finansams, persikirstymo mechanizmui, senatvės vartojimo finansavimui, skurdo rizikos mažinimui. Susisteminti makroekonominiai rodikliai ir jų poveikis pensijų sistemai bei senatvės pensijos dydžiui pateikti straipsnio autorių sudarytoje 6 lentelėje.

¹⁶ Santykis tarp pensinio amžiaus gyventojų ir apdraustųjų dirbančiųjų asmenų.

Makroekonominiai senatvės pensijos dydį lemiantys veiksniai

	Rodiklis	Autorius	Metai	Tyrimo išvados
Makroekonominiai veiksniai	Bendrasis vidaus produktas	R.Holzmann S.Jorgensen	2004	Pagrindinis rodiklis, lemiantis pensijos ir VSDF biudžeto stabilumą – ekonominė situacija. Geriausiai ekonominės situacijos poveikiui įvertina BVP.
		R. Lazutka	2011	Didėjant BVP, didėja ir vidutinis šalies uždarbis. Didėjant BVP, gerėja SODROS įmokų surinkimas.
	VSDF biudžetas	P. Diamond N. Barr	2008	Lėšos senatvės pensijoms mokėti labiausiai priklauso nuo VSDF biudžeto būklės.
		A. Guogis	2006	VSDF biudžetas turi būti subalansuotas: padidėjus įmokoms, turi būti didinamos išlaidos ir atvirkščiai.
	Bruto darbo užmokestis	H. Immervoll	2000	DU didėjimas teigiamai veikia būsimumų pensijų išmokas tuo atveju, jeigu infliacijos augimo tempai neviršytų DU augimo.
		A. Bitinas	2006	Einamųjų mokėjimų pensijų sistemos pagrindinis veiksnys, lemiantis pensijų kaitą, šalies bruto darbo užmokesčio kitimas, nuo jo skaičiuojami mokesčiai.
	Infliacija	R. Disney	1999	Darbo užmokesčiui didėjant mažesniu tempu nei infliacija, mažai tikėtina, kad pensija bus didesnė nei pragyvenimo kaina.
		E. James A. C. Edwards R. Wong	2003	Šalyse, kur didelė infliacija, pensijos tampa bevertės. Valstybė patiria naudą dėl sumažėjusios išmokų vertės bei galimybės didinti mokesčius, prisidengiant infliacijos poveikiu.
	Taupymo lygis	M. Feldstein	1974	Empiriškai patvirtino tiesioginį sukaupto pensijų turto – gerovės ir taupymo lygio ryšį.
		W. Gale	1999	Ryšys tarp pensijos dydžio kitimo ir taupymo išlieka prieštaringas.
	Vyriausybės išlaidos pensijoms	E. Baroni	2007	Nustatytas tiesioginis ryšys tarp priklausomybės santykio ir valstybės išlaidų pensijoms didėjimo. Viešosios išlaidos didėja greičiau nei pensinio amžiaus gyventojų dalis populiacijoje.
	Valstybės skola	S. James	1994	Skolos mažinimas, didinant bendrąjį taupymą šiandien ir mažinant ateities mokesčių iškraipymus, veda prie didesnės gamybos ir vartojimo ateityje.
		T. Gudaitis	2009	Visuomenės senėjimas ir gyvenimo trukmės didėjimas lemia vis didesnę valstybės finansinių resursų poreikį.
	Biudžeto deficitas	P. Pochet	2003	Siekiant išlaikyti viešųjų finansų stabilumą 3 % BVP biudžeto deficito riba gali sąlygoti socialinių išlaidų pensijoms mažinimą, kadangi jos yra brangiausiai kainuojančios.
		M. Werding	2006	Demografiniai pokyčiai lemia vyriausybės išlaidų ir įsipareigojimų didėjimą pensijoms finansuoti, kai pensijų įmokų ir išmokų lygis nepakinta – pensijų sistemos perviršį ir deficitą absorbuoja valstybės biudžetas.

Apibendrinant 6 lentelėje susistemintus veiksniai, galima teigti, veiksmų sąveikoje siekiama išlaikyti stabilumą, finansuojant pensijų sistemos įsipareigojimus bei įgyvendinant pensijų tikslus. 6 lentelėje pateiktų rodiklių poveikį senatvės pensijos pokyčiui galima įvertinti dvejopai:

- Bruto DU, BVP, VSDF pajamų ir taupymo lygio didėjimas lemia didėjančią senatvės pensiją ir atvirkščiai – nustatytas tiesioginis ryšys.
- Infliacijos, vyriausybės išlaidų pensijoms, valstybės skolos ir biudžeto deficito didėjimas sąlygoja mažėjančią senatvės pensiją ir atvirkščiai – nustatytas atvirkštinis ryšys.

Socialiniai rodikliai. Whitehouse ir kt. (2012) teigia, kad pensijos ir socialinės apsaugos programos tiesiogiai siejamos su socialine aprėptimi ir darbo rinkos rodikliais. Svarbiausi jų pateikti straipsnio autorių sudarytoje 7 lentelėje.

Socialiniai senatvės pensijos dydį lemiantys veiksniai

	Rodiklis	Autorius	Metai	Tyrimo išvados
Socialiniai rodikliai	Nedarbo lygis	K. Muller	2001	Nedarbo lygio ir pensijų finansavimo didėjimas, sulėtėjusi ekonomika verčia imtis aktyvių priemonių didėjančioms socialinės apsaugos išlaidoms mažinti.
		A. Byrne D. Harrison, D. Blake	2004	Didėjant nedarbo lygiui, surenkama mažiau įmokų, ypač iš darbuotojų SVV įmonėse, todėl padidėja nedarbo išmokos.
	Darbo jėga	B. Malmberg T. Lindh	2004	BVP, tenkančio 1 užimtajam, mažėjimas lemia darbo jėgos mažėjimą, neigiamai veikia pensijų sistemą.
		E. Whitehouse M. P. Miralles C. Romero	2012	Darbo jėgos aktyvumo norma veiksnys, lemiantis pensijų sistemos įmokų mokėtojų bazę, surinkimą ir senatvės pensijos dydį.
	Apdraustieji socialiniu draudimu	R. Lazutka	2001	Pensijos dydžio kaitą lemia VSDF pajamos ir visų apdraustųjų mokamos socialinio draudimo įmokos.
		M. A. Carpio	2011	Ribinio poveikio analizė rodo, kad mažas išlaidų pensijoms pokytis turi poveikį apdraustųjų skaičiui.
	Socialinio draudimo aprėptis¹⁷	A. Bartkus	2009	Egzistuoja soc. draudimo aprėptis, nurodanti soc. draudimu draustinos visuomenės dalį, rodantis atsiradusias įmokų surinkimo galimybes.
		M. Dorfman R. Palacios	2012	Šalys, kuriose yra nedidelė socialinio draudimo aprėptis, sunkiau padengia pensijų įsipareigojimus.

Apibendrinant 7 lentelės duomenis, galima teigti, kad socialinių rodiklių poveikis senatvės pensijai vertinamas dvejopai: darbo jėgai, socialiniu draudimu apdraustųjų, socialinio draudimo aprėpties didėjimas lemia senatvės pensijos didėjimą ir atvirkščiai – nustatytas tiesioginis ryšys, nedarbo lygiui didėjant, senatvės pensija mažėja – nustatytas atvirkštinis ryšys. Įvertinus veiksnius, lemiančius senatvės pensijos pokyčius, pravartu aptarti pensijų sistemos reformas, rūšis, įvairovę, galimas veiksmų alternatyvas. Schwarz (2006) nustatė, kad pensijų sistemos reformos rūšys skirstomos į keturias skirtingas kategorijas: parametrinė, kuri apima esamų pensijos sistemos parametrų pokyčius, struktūrinė reforma, kuria siekiama pakeisti, papildyti ar įvesti naują pensijų sistemos tipą, reguliavimo reforma siejama su pokyčiais investicijų fondų reguliavime, investavimo taisyklių pakeitimu, ir administracinė, kuri padeda gerinti pensijų sistemos tvarkymą. Zaidi, Grech, Fuchs (2006) parametrinę reformą klasifikuoja į septynias kategorijas: įmokų tarifo, darbo užmokesčio, pensinio amžiaus, darbo stažo, bazinės pensijos dydžio, kaupimo normos, darbo užmokesčio vidurkinimo laikotarpio keitimu. Svarbu paminėti, kad dažniausiai pasaulyje pasitaikanti pensijų sistemos reforma yra keičiant įmokų tarifą ir pensinį amžių, tačiau palankiausiai vertinama yra darbo užmokesčio parametrinė reforma. Taigi, pagrindiniai pensijų sistemos reformos argumentai, pagrįsti teoriniais ir empiriniais tyrimais, yra:

- *Trumpalaikis fiskalinis susirūpinimas.* Holzmann (1998) teigia, kad daugelyje šalių einamųjų mokėjimų pensijų sistema susiduria su einamojo laikotarpio deficitu, kuris dengiamas iš bendrųjų mokesčių arba valstybės skola.
- *Ilgalaikis fiskalinis gyvybingumas.* Holzmann (1998) teigia, jog šalys, kuriose einamųjų mokėjimų pensijų sistema, susiduria su mažesniu gimstamumo lygiu ir ilgėjančiomis gyvenimo trukmės prognozėmis. Išsivysčiusioje šalyse, šios tendencijos ir toliau ženkliai didina priklausomybės rodiklius.
- *Prastas pensijų sistemos dizainas.* Schwarz (2006) teigia, jog didžiausia priežastis dėl kurios Pasaulio bankas analizuoja pensijų sistemos reformos klausimus, fiskaliniai padariniai, pasireiškiantys einamųjų mokėjimų fiksuotų išmokų pensijų sistemoje.
- *Prastas perskirstymas.* Baroni (2007) teigia, kad einamųjų mokėjimų fiksuotų išmokų pensijų sistema ne visada tinkamai nukreipta, kadangi pensijos skiriamos didesnes pajamas gaunantiems asmenims arba tiems, kurių pajamos sparčiai didėjo viso darbo stažo metu.
- *Apsauga nuo neapibrėžtumo ir rizikos.* Baroni (2007) nustatė, kad einamųjų mokėjimų sistemoje išmokos dažnai keičiasi dėl politinių ir finansinių priežasčių.
- *Ekonominės problemos,* pasireiškiančios per neigiamą poveikį darbo rinkoms, taupymui ir investicijoms, kapitalo rinkoms.

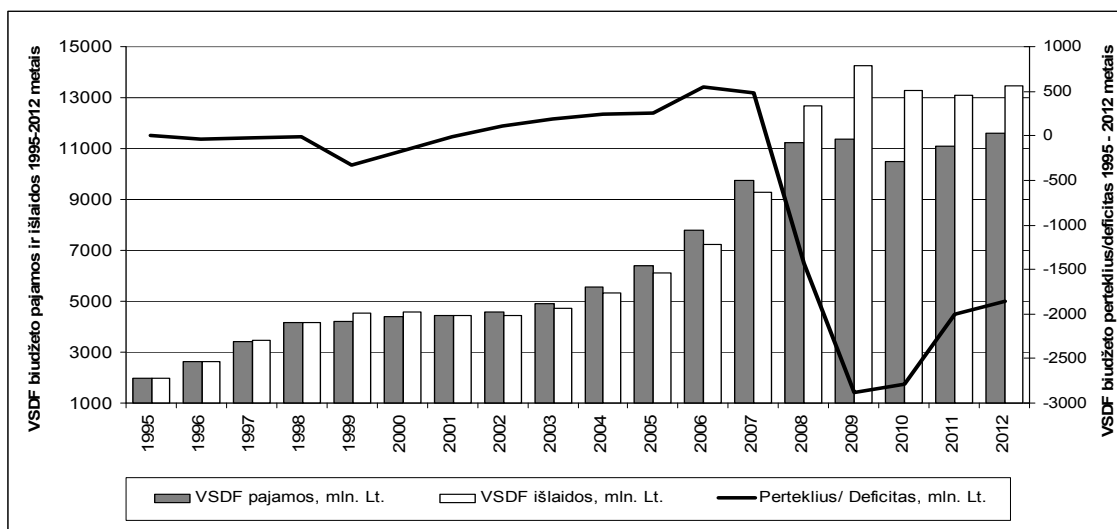
Adekvaciai įvertinus šias nustatytas prielaidas bei analizuojant rodiklius, išreiškiančius minėtąsias prielaidas, galima nustatyti esamos pensijų sistemos reformos poreikį ir svarbą.

Lietuvos Respublikos pensijų sistemos dinamikos bei struktūros analizės reformavimo pagrindimas ir alternatyvos

Einamųjų mokėjimų principu pagrįstoje senatvės pensijos sistemoje dirbantieji moka soc. draudimo įmokas būsimai pensijai į Valstybinio socialinio draudimo fondą, kiti gauna pensijas iš

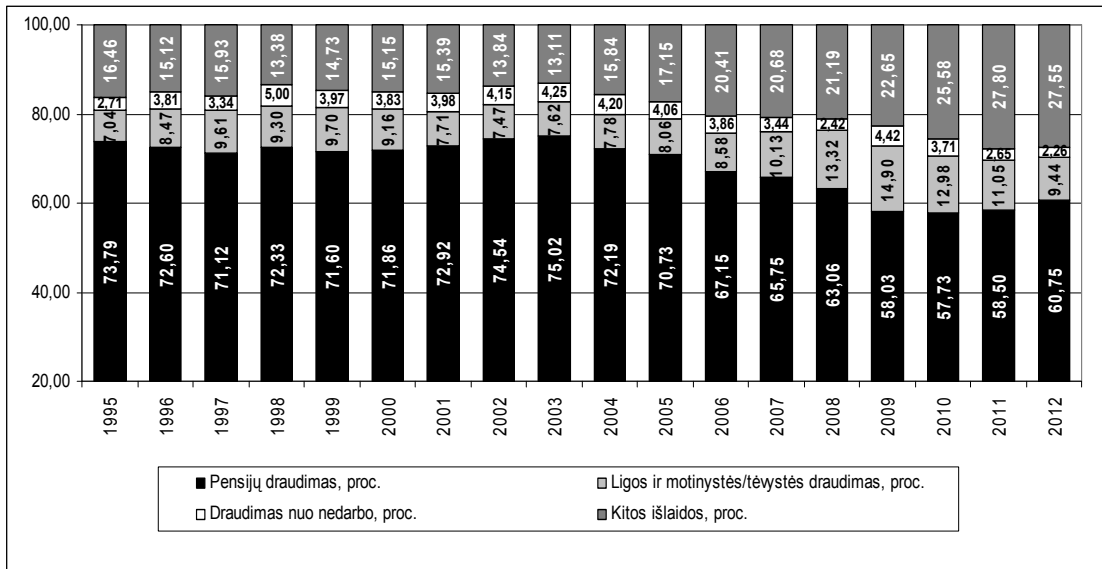
¹⁷ Santykis tarp apdraustųjų dirbančių asmenų ir darbingo amžiaus gyventojų.

šio fondo. Galima teigti, jog gebėjimas mokėti pensijas ir jų dydžio stabilumas priklauso nuo VSDF biudžeto būklės, todėl toliau straipsnyje analizuojamos VSDF biudžeto pajamos ir išlaidos. 1 paveiksle pateikta VSDF biudžeto pajamų ir išlaidų dinamika 1995–2012 metais.

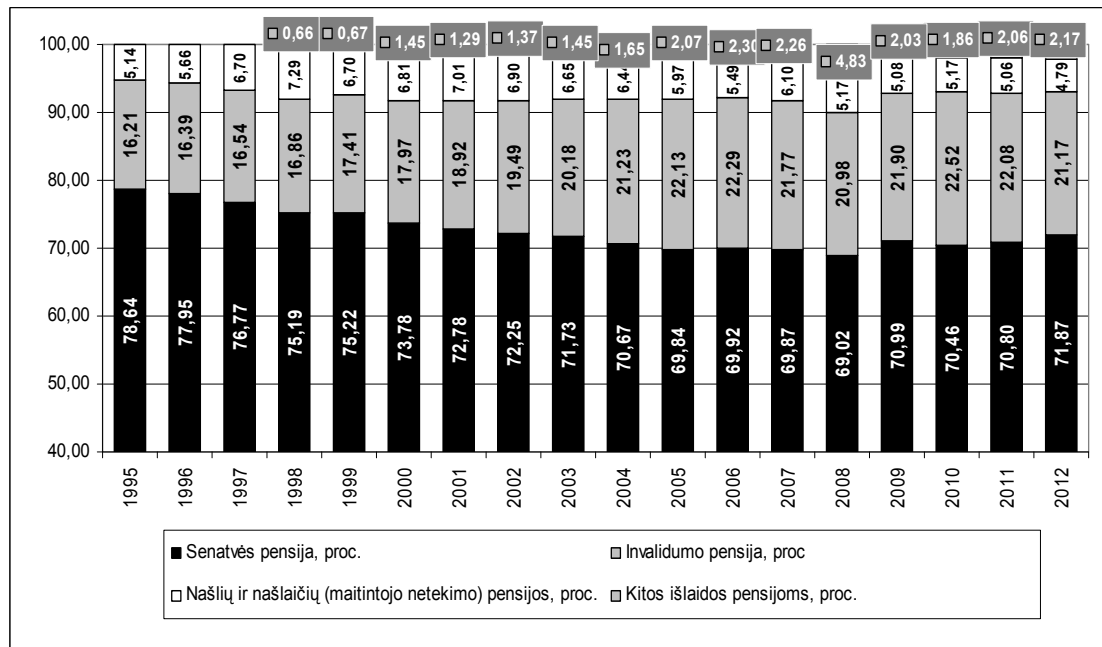

1 pav. VSDF biudžeto pajamų ir išlaidų dinamika 1995–2012 m.

Iš 1 paveikslo duomenų matyti, 1995–2012 m. VSDF pajamos ir išlaidos kito netolygiai, tačiau 1999 m. ir 2001 m. užfiksuotas mažiausias atotrūkis tarp pajamų ir išlaidų. Analizuojant situaciją pamečiui, atskleista, kad daugiausiai, tiek pajamų uždirbta, tiek išlaidų patirta 2009 m. (atitinkamai 11356,94 mln. Lt. ir 14235,96 mln. Lt.). Manoma, kad tokiems dėsningumams turėjo įtakos ekonomikos recesija, t. y. 2008 m. gruodžio mėn. mokesčių reformos padariniai, kurie lėmė, kad atsirado mokestis socialiai nedraustiems gyventojams. Taip pat buvo pertvarkytas PSD mokestis, pilnai apmokestinant atlikėjus, sportininkus ir asmenis, dirbančius pagal autorines sutartis, visomis socialinio draudimo rūšimis. Dėl mokesčių pasikeitimų per 2008–2009 m. apdraustųjų draudimo įmokų pajamos VSDF biudžete padidėjo net 2,48 karto. 2009 m. VSDF pajamas didino ir 6,2 karto padidėję asignavimai iš valstybės rezervinio fondo, skirti VSDF biudžetui stabilizuoti. Nustatyta, kad didesnes išlaidas tais pačiais metais labiausiai lėmė 2008–2009 m. 7,9 proc. punktu padidėjęs nedarbo lygis, kurio pasekme tapo 2,05 karto padidėjusios VSDF išlaidos draudimui nuo nedarbo ir 46,02 proc. padidėjusios motinystės / tėvystės pašalpos. Nustatyta, kad per 1995–1996 m. VSDF pajamos padidėjo labiausiai (32,16 proc.), tai galima paaiškinti 28,55 proc. vidutinio bruto darbo užmokesčio Lietuvoje padidėjimu, kuris taip pat lėmė didėjančias VSDF biudžeto draudėjų ir apdraustųjų draudimo įmokų pajamas. Didžiausias išlaidų padidėjimas (36,32 proc.) nustatytas 2007–2008 m. dėl 2,34 karto padidėjusių išlaidų motinystės / tėvystės išmokoms finansuoti. 2008 m. VSDF išlaidų struktūroje taip pat nustatyta didelė į privačius pensijų fondus pervedama lėšų dalis, kuri lyginant su 2007 m. padidėjo 24,95 proc. Labiausiai VSDF biudžeto pajamos (7,66 proc.) ir išlaidos (6,8 proc.) sumažėjo per 2009–2010 m., pajamų sumažėjimas siejamas su susiklosčiusia nepalankia šalies ekonomine situacija, kuomet nuo 2008 iki 2010 m. kasmet didėjo nedarbo lygis (12 proc. punktu), mažėjo apdraustųjų socialiniu draudimu asmenų skaičius (14,31 proc.), vidutinis bruto darbo užmokestis (7,60 proc.), o tai atitinkamai 2009–2010 m. sukėlė mažėjančias VSDF biudžeto draudėjų (8,82 proc.), apdraustųjų (6,52 proc.) ir savarankiškai apsidraudusių asmenų (26,44 proc.) draudimo įmokų pajamas. 2009–2010 m. VSDF išlaidų mažėjimą geriausiai paaiškina 3,79 karto emigracijos padidėjimas ir yra siejamas su nepasiteisinusia 2008 m. naktine mokesčių reforma, kuri dėl padidėjusios mokesčių naštos paskatino asmenis išvykti uždarbiauti į kitas šalis. Atkreiptinas dėmesys, kad per 2010 m. emigravo daugiausia darbingo amžiaus žmonės, kurių amžius sudarė 20–39 metai, kas teoriškai yra pagrindiniai socialinių įmokų mokėtojai. Emigracijos poveikis galėjo pasireikšti 2009–2010 m. laikotarpiu VSDF išlaidų sumažėjimu draudimui nuo nedarbo (21,81 proc.) ir motinystės / tėvystės išmokoms (6,64 proc.), kurios per 2010–2011 m. sumažėjo dar didesniu tempu, atitinkamai 29,33 ir 21,20 proc. Įvertinus VSDF pajamas ir išlaidas, matyti, kad VSDF biudžeto pajamų ir išlaidų santykis buvo deficitinis, priklausomas nuo ekonominės situacijos šalyje. 1995–2012 m. VSDF pajamos didėjo 5,88 karto, išlaidos – 6,83 karto, t. y. išlaidos didėjo didesniu tempu. Taigi, galima daryti išvadą, kad VSDF biudžeto deficito priežastimi gali būti laikomos nepakankamos pajamos ir išaugusios išlaidos. Gauta išvada skatina toliau straipsnyje analizuoti VSDF biudžeto išlaidų struktūrą ir santykį su bendromis išlaidomis. VSDF biudžeto išlaidų struktūra pateikiama 2 paveiksle.

2 pav. VSDF biudžeto išlaidų struktūra ir dinamika 1995–2012 metais

3 pav. VSDF biudžeto išlaidų pagal pensijų rūšis struktūra ir dinamika 1995–2012 metais

Iš 2 pav. matyti, kad 1995–2012 m. VSDF biudžete didžiausią išlaidų dalį (vid. 68,31 proc.) sudarė pensijų draudimas, mažiau ligos ir motinystės / tėvystės draudimas (vid. 9,57 proc.), draudimas nuo nedarbo (vid. 3,67 proc.) ir kt. išlaidos (vid. 18,44 proc.). Nustačius, kad 1995–2012 m. didžiausią VSDF biudžeto išlaidų dalį vidutiniškai kasmet 68,31 proc. sudaro išlaidos, skirtos pensijų draudimui, aktualu buvo analizuoti VSDF išlaidų pagal pensijų rūšis struktūrą (žr. 3 pav.). Nustatyta, kad didžiausią pensijų draudimo išlaidų dalį 1995–2012 m. sudarė išlaidos, skirtos senatvės pensijai (vid. 72,65 proc.), o likusi išlaidų dalis skirta invalidumo pensijoms (vid. 19,78 proc.), našlių ir našlaičių (maitintojo netekimo) (vid. 6,01 proc.) pensijoms finansuoti bei padengti kitas su pensijomis susijusias išlaidas (vid. 1,56 proc.).

Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformavimo pagrindimas ir alternatyvos

Atlikus LR VSDF biudžeto pajamų ir išlaidų analizę 1999–2012 m. (8 lentelėje, taupant vietą pateikti duomenys nuo 1999 m., tačiau analizuotas 1995–2012 m. laikotarpis) nustatyta, kad didžiausia VSDF išlaidų dalis skirta pensijų draudimui, o pastarojo – senatvės pensijoms finansuoti, skatina analizuoti ne tik reformos prielaidas, bet ir senatvės pensijos dydį išreiškiančius rodiklius bei veiksnius, lemiančius jos pokyčius. Dauguma užsienio autorių teigė, kad pensijų sistemos reformos poreikis gali būti išmatuojamas tokiais rodikliais kaip

gimstamumas, tikėtina gyvenimo trukmė, didėjantis priklausomybės santykis, pakeitimo norma ir socialinio draudimo aprėptis, todėl, siekiant pagrįsti ar atmesti autorių teiginius, sudaryta 8 lentelė, kurioje pateikti minėtieji rodikliai.

8 lentelė

Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos poreikį pagrindžiantys rodikliai

Metai	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Gimstamumo lygis, tūkst. žm.	36,42	34,15	31,19	29,54	29,98	29,77	29,51	29,61	30,02	31,54	32,17	30,68	30,27	30,46
Gyvenimo trukmė, metai	71,76	72,14	71,67	71,82	72,09	72,01	71,25	70,96	70,69	71,69	72,86	73,19	73,62	73,98
Priklausomybės santykis, koef.	2,05	2,02	2,00	2,09	2,16	2,22	2,31	2,41	2,50	2,47	2,21	2,11	2,20	2,23
Soc. draudimo aprėptis, proc.	61,45	60,01	62,86	64,25	64,38	65,15	67,03	70,52	72,96	73,07	65,70	63,75	68,97	72,53
Pakeitimo norma, proc.	31,41	32,19	32,33	31,86	31,75	32,33	32,93	31,88	33,03	35,77	39,45	37,54	36,58	39,64

Įvertinus 8 lentelės duomenis, nustatyta, kad gimstamumo ir gyvenimo trukmės rodikliai kito netolygiai, 1999–2002 m., kai gimstamumas mažėjo, gyvenimo trukmė ilgėjo ir atvirkščiai, 2005–2009 m. gimstamumui didėjant, gyvenimo trukmė mažėjo. Analizuojamais metais kasmet Lietuvoje gimė 32,80 tūkst. žm., o gyvenimo trukmės vidutinis dydis buvo 71,75 metai. Svarbu paminėti, kad 2008–2011 m. gimstamumo rodiklių mažėjimas ir tikėtinos gyvenimo trukmės didėjimas yra svarbi sąlyga reformuoti pensijų sistemą, kadangi šalyje kasmet mažėja potencialių įmokų mokėtojų skaičius bei ilgėja pensijų įsipareigojimo vykdymo laikas, parodyantis, kad šalis turės ieškoti būdų, kaip surinkti didesnes lėšas į valstybės ir VSDF biudžetą. Priklausomybės santykis, parodyantis, kiek vienam dirbančiajam asmeniui tenka išlaikyti pensinio amžiaus gyventojų, visu analizuojamu laikotarpiu taip pat kito netolygiai, tačiau 3 neviršijo. Galima teigti, kad per 1995–2012 m. vidutiniškai kasmet vienas dirbantysis asmuo turėjo išlaikyti 2,17 pensininko, o tai jau parodo netolygų dirbančiųjų ir gaunančių pensijas asmenų pasiskirstymą. Socialinio draudimo aprėpties rodiklis, parodyantis atsiradusias arba neišnaudotas įmokų surinkimo galimybes, mažiausias buvo 2000 m. ir siekė 60,01 proc. Vidutiniškai kasmet socialinę draudimo aprėptį Lietuvoje sudarė 65,75 proc., o tai reiškia, kad likusi 34,25 proc. galimybė nėra išnaudota, ne visi potencialiai galintys asmenys gali dirbti. Šis rodiklis išryškina darbo rinkos problemas, kurios turi būti taisomos, siekiant palaikyti stabilias VSDF pajamas, surenkant socialinio draudimo įmokas. Pakeitimo norma, išreikšta vidutinės pensijos dydžio ir vidutinio darbo užmokesčio santykiu, yra dar vienas pensijų sistemos veiklos rodiklis. Nustatyta, kad 1998–2012 m. laikotarpiu vidutinė pakeitimo norma buvo 33,42 proc. Tai reiškia, kad asmeniui, išėjusiam į pensiją, Lietuvoje vidutiniškai kasmet pensijų sistema kompensuoja tik trečdalį prieš tai buvusio asmens darbo užmokesčio. Šis rodiklis, ko gero, net geriausiai išreiškia pensijų sistemos spragą, nes nėra jokio ryšio tarp per visą darbinį laikotarpį mokamų įmokų ir gaunamos naudos, o 2008–2011 metų laikotarpiu šio rodiklio mažėjimas parodo, kad yra svarbu analizuoti pensijos dydį ir ją lemiančius veiksnius bei nustatyti sritis, kurios labiausiai turi būti tobulintinos. Todėl toliau straipsnyje, remiantis teorinėje dalyje analizuota mokslinė literatūra, sudarytas daugialypės regresijos modelis, kuriuo siekiama nustatyti veiksnius, labiausiai lemiančius senatvės pensijos dydį ir jo pokyčius. Veiksniai modeliui buvo parinkti iš kiekvienos veiksnių grupės – demografinių, makroekonominių ir socialinių – po du, kurie buvo dažniausiai minimi analizuotų mokslininkų darbuose. Sudarytas daugialypės regresijos modelis (naudojant 1995–2012 metų duomenis), kuriame naudoti darbo užmokesčio (X1), nedarbo lygio (X2), gimstamumo (X3) ir tikėtinos gyvenimo trukmės (X4) duomenys.

$$Y = 2,462 + 0,33X_1 - 1,93X_2 + 1,50X_3 - 8,17X_4 \quad (1)$$

Gautais sudaryto regresijos modelio duomenimis, nustatyta, kad tarp senatvės pensijos dydžio ir darbo užmokesčio bei gimstamumo rodiklių egzistuoja tiesinis ryšys, o tarp nedarbo lygio ir tikėtinos gyvenimo trukmės – atvirkštinis. Gautais duomenimis galima teigti, kad darbo užmokesčiui padidėjus 1 Lt senatvės pensija padidėtų 0,33 Lt arba 33 ct, nedarbo lygiui padidėjus 1 proc. punktu senatvės pensija sumažėtų 1,93 Lt, gimstamumui padidėjus 1 tūkst. pensijos dydis padidėtų 1,5 Lt ir gyvenimo trukmei padidėjus 1 metais pensijos dydis atitinkamai mažėtų 8,17 Lt. Pagal determinacijos (0,916) ir pataisytos determinacijos (0,906) reikšmes

galima teigti, kad pasirinktas regresijos modelis yra tinkamas, nes reikšmės yra arti 1. Daugialypės koreliacijos koeficientas (0,937) parodo, jog senatvės pensijos dydį stipriai lemia pasirinkti veiksniai. Taip pat nustatyta, kad tarp visų analizuojamų rodiklių statistiškai reikšmingiausiu laikomas darbo užmokestis, o po jo nedarbo lygis. Sudaryto regresijos modelio rezultatai akivaizdžiai patvirtina teorinėje dalyje pateiktą argumentą, kad darbo užmokesčio keitimas yra palankiausiai pasaulyje vertinama parametrinės reformos rūšis. Tai paliudija gauti duomenys, tad siekiant reformuoti Lietuvos pensijų sistemą į tai turėtų būti atkreiptas dėmesys. Nedarbo lygio reikšmė yra taip pat akivaizdi ir patvirtina, kad siekiant pensijų sistemą išlaikyti pusiausvyroje didžiausias dėmesys turi būti skiriamas darbo rinkai tobulinti.

Išvados

1. Nustatyta, kad pensijų sistemos tikslai: draudimas, vartojimo išlyginimas, persikirstymas ir skurdo lygio mažinimas. Pensijų sistema pagal finansavimo pobūdį klasifikuojama į einamųjų mokėjimų ir kaupiamąją, pagal mokėjimų pobūdį į fiksuotų išmokų ir fiksuotų įmokų. Tai yra pagrindiniai pensijų sistemos komponentai, kuriais yra modeliuojamos pensijų sistemos. Svarbu paminėti, kad naujovės, plintančios tarptautiniu mastu – taškų sistema ir tariamoji fiksuotų įmokų sistema. Išsiaiškinta, kad mokslinėje literatūroje skiriamos keturios pensijų sistemos reformos rūšys: parametrinė, struktūrinė, administravimo ir reguliavimo, o pagrindinės priežastys, lemiančios pensijų sistemos reformavimą, yra fiksuotų išmokų pensijų sistemos tipas, socialinio draudimo fondo einamųjų metų deficitas, gimstamumo mažėjimas, gyvenimo trukmės ilgėjimas, didėjantis priklausomybės santykis, žemas priešpensinio gyvenimo lygio atkūrimas.

2. Atlikus VSDF biudžeto 1995–2012 m. analizę, atskleista, kad daugiausiai pajamų uždirbta ir išlaidų patirta 2009 m. Labiausiai VSDF pajamos augo 1995–1996 m. (32,16 proc.) dėl vidutinio bruto darbo užmokesčio padidėjimo, kuris lėmė didėjančias VSDF biudžeto draudėjų ir apdraustųjų draudimo įmokų pajamas. Labiausiai VSDF biudžeto pajamos (7,66 proc.) ir išlaidos (6,8 proc.) sumažėjo per 2009–2010 m., sumažėjimas siejamas su nepalankia šalies ekonomine situacija. VSDF išlaidų mažėjimą paaiškina 3,79 karto emigracijos padidėjimas, siejamas su nepasiteisinusia 2008 m. naktine mokesčių reforma, kuri dėl išaugusios mokesčių naštos paskatino asmenis išvykti uždarbiauti į kitas šalis. Išsiaiškinta, kad VSDF biudžeto pajamų ir išlaidų santykis didesnę laikotarpio dalį buvo deficitinis, 1995–2012 m. VSDF pajamos didėjo 5,88 karto, išlaidos – 6,83 karto, didžiausią išlaidų dalį sudarė (vid. 68,31 proc.) pensijų draudimas (senatvės pensijai vid. 72,65 proc.).

3. Gauti duomenys parodo, kad paskutiniųjų metų ženklus VSDF biudžeto einamųjų metų deficitas sudarė prielaidas pensijų sistemos reformos poreikiui, o VSDF biudžeto išlaidų struktūra, kurioje didžiausia dalis skiriama pensijų draudimui ir senatvės pensijai, patvirtina prieš tai minėtąją išvadą. Gimstamumo mažėjimas parodo mažėjančius potencialius įmokų mokėtojus, gyvenimo trukmės ilgėjimas – tai, kad pensijos bus finansuojamos ilgesnį laiką. Priklausomybės santykis parodo netolygų dirbančiųjų ir gaunančių pensijas asmenų pasiskirstymą, t. y. per 1995–2012 m. vidutiniškai kasmet vienas dirbantysis asmuo turėjo išlaikyti 2,17 pensininko. Socialinio draudimo aprėpties rodiklis vidutiniškai kasmet Lietuvoje sudarė 65,75 proc., o tai reiškia, kad likusi 34,25 proc. galimybė nėra išnaudota, ne visi potencialiai galintys asmenys gali dirbti. Šis rodiklis išryškina darbo rinkos problemas, kurios turi būti taisomos, siekiant palaikyti stabilias VSDF pajamas, surenkant socialinio draudimo įmokas. Vidutinė pakeitimo norma per 1995–2012 m. buvo 33,42 proc. Tai reiškia, kad asmeniui, išėjusiam į pensiją, Lietuvoje vidutiniškai kasmet pensijų sistema kompensuoja tik trečdalią prieš tai buvusio asmens darbo užmokesčio. Rodiklis, ko gero, net geriausiai išreiškia pensijų sistemos spragą, kadangi nėra jokio ryšio tarp per visą darbinį laikotarpį mokamų įmokų ir gaunamos naudos. Nustatyta, kad darbo užmokesčiui padidėjus 1 Lt senatvės pensija padidėtų 0,33 Lt arba 33 ct, nedarbo lygiui padidėjus 1 proc. punktu senatvės pensija sumažėtų 1,93 Lt, gimstamumui padidėjus 1 tūkst. pensijos dydis padidėtų 1,5 Lt ir gyvenimo trukmei padidėjus 1 metais pensijos dydis atitinkamai mažėtų 8,17 Lt. Gauti sudaryto regresijos modelio rezultatai akivaizdžiai patvirtina teorinėje dalyje pateiktą argumentą, kad darbo užmokesčio keitimas yra palankiausiai pasaulyje vertinama parametrinės reformos rūšis. Nedarbo lygio reikšmė parodo, kad siekiant pensijų sistemą išlaikyti pusiausvyroje didžiausias dėmesys turi būti skiriamas darbo rinkai tobulinti.

PENSION SYSTEMS OF LITHUANIAN REPUBLIC ANALYSIS AND ITS JUSTIFICATION FOR THE REFORM OF DEMAND

This article deals with Lithuanian Republic pension system analysis in 1995–2012. The article discusses the concept of pension system, their structure, forms and models, identifies the pension systems and pension size factors and the main their features. Also article identifies possible types of pension system reform and their basic theoretical alternatives. While analyzing the 1995–2012 years pension system and its change, in order to identify the weakest countries areas and adapted theoretical

rational for pension system reform. Also in article calculated basic pension system performance indicators, made analysis of Lithuanian social insurance fund situation. For all indicators were determined average, minimum and maximum values. Identify regression model which determine the key factors influencing pension size variation.

Key words: pension, pension system, pension system structure, pension system reform.

Literatūra

1. Banks J., Emmerson C. (2000). *Public and private pension Spending: principles, practice and the need for reform*. Fiscal studies, vol. 21, no. 1, 1–63.
2. Baroni E. (2007). *Pension systems and pension reform in an aging society. An introduction to the debate*. Arbetsrapport / Institutet för Framtidsstudier, 6.
3. Barr N., Diamond P. (2006). *The economics of pensions*. Oxford Review of Economic Policy, 22 (1), 15–39.
4. Barr N., Diamond P. (2009). *Reforming Pensions*. CESifo Working paper, No. 2523, Public finance 1.
5. Bartkus A. (2008). *Makroekonominių veiksnių poveikis Lietuvos senatvės pensijų sistemai*. Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai, t. 2. Nr.2, 135–153.
6. Bitinas A., (2006). *Pensijų sistemos reformavimo Europos Sąjungos valstybėse praktiniai aspektai*. Viešoji politika ir administravimas, Nr. 17, 60–69.
7. Byrne A., Harrison D., Blake D. (2004). Barriers to pension scheme participation in small and medium sized enterprises. UBS Pensions Series 029, 523. Financial Markets Group, London School of Economics and Political Science.
8. Blake D. (2010). *The Ideal Pension Scheme. Pension Schemes and Pension Funds in the United Kingdom*. Oxford University Press, 2nd Edition (forthcoming).
9. Carpio M. A. (2011). *Do pension wealth, pension cost and the nature of pension system affect coverage? Evidence from a country where pay-as-you-go and funded systems coexist*. Munich Personal RePEc Archive, No. 34926, 22.
10. Cremer H., Pestieau P. (2000). *Reforming our pension system. Is it a demographic, financial or political problem?* European Economic Review, 44, 974–983.
11. Disney R. (1999). *Notional account pension reform strategy: an evaluation*. Pension Primer Series on Notional Accounts. Washington D. C.: The World bank.
12. Dorfman M., Palacios R. (2012). *World Bank support for pensions and social security*. Social Protection and labor discussion paper no. 1208. Washington D.C.: The World bank.
13. Feldstein M. (1997). *Transitions to a Fully Funded Pension System: Five economic issues*. NBER Working Paper 6149.
14. Friedberg L., Webb A. (2003). *Retirement and the evolution of pension structure*. NBER Working Paper series.
15. Gale G. W. (1998). *The effects of pensions on household wealth: a reevaluation of the theory and Evidence*. The Journal of Political Economy, Vol. 106, No. 4., 706–723.
16. Gillion C. (2000). *The development and Reform of Social Security pensions: The Approach of the International Labour Office*. International Social Security Review, Vol 53. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://library.fes.de/pdf-files/gurn/00045.pdf>>.
17. Grech A. G. (2010). *Assessing the sustainability of pension reforms in Europe*. Centre for analysis of social Exclusion. London school of Economics and political science.
18. Gudaitis T. (2009). *Senatvės pensijos sistemos modelių teorinė analizė*. Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai, p. 53–68.
19. Guogis A. (2006). *Kai kurie korporatyvinės socialinės atsakomybės ir socialinio teisingumo aspektai*. Viešoji politika ir administravimas, Nr. 18, p. 74.
20. Holzmann R., Hinz R. (2005). *Old-age income support in the 21st century: An international perspective on pension systems and reform*. Washington D.C.: The World Bank.
21. Holzmann R., Jorgensen S. (2004). *Social risk management: a new conceptual framework for social protection and beyond*. Social protection discussion paper No. 0006.
22. Holzmann R., Palmer E., Robalino D. (2012). *Nonfinancial defined contribution pension schemes in a changing pension world*. Progress, lessons, and implementation, Vol. 1. Washington D.C.: The World Bank.
23. Howse K. (2004). *What has fairness got to do with it? Social justice and pension reform*. Ageing Horizons, 1, p. 3–16. Oxford institute of ageing.
24. Immervoll H. (2000). *The impact of inflation on income tax and social insurance contributions in europe*. University of Cambridge.
25. James E., Edwards A. C., Wong R. (2003). *The Gender Impact of Pension Reform*. Policy research Working paper, 3074.
26. James S. (1994). *Debt Reduction with Distorting Taxes and Incomplete Ricardianism: A Computable General Equilibrium Analysis*. Deficit Reduction: What Pain, What Gain?

27. Lazear E. P. (1983). *Pensions as severance pay. Financial aspects of the united states pension system*. University of Chicago Press.
28. Lazutka R. (2011). *Lietuvos pensijų sistemos vystymosi ilgalaikių tendencijų bei joje numatomų pokyčių įtakos Lietuvos viešųjų finansų tvarumui tyrimo ataskaita* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <www.urm.lt/umr/m/m_files/wfiles/file3717.pdf>.
29. Lindbeck A., Persson M. (2003). *The Gains from Pension Reform*. Journal of Economic Literature, 41 (1).
30. Littig B., Griebler E. (2005). *Social sustainability: a catchword between political pragmatism and social theory*. International Journal of Sustainable Development, Vol. 8, No. 1/2, 65–79.
31. Malmberg B., Lindh T. (2004). *Demographically based global income forecasts up to the year 2050*. Preliminary version to be presented at the Symposium on Demographic Change and Global Income Growth in the 21st Century.
32. Masson P. R., Tryon R. (1990). *Macroeconomic effects of projected population aging in industrial countries*. IMF Working Paper.
33. Minns R. (2001). *The Cold War in Warfare*. Verso.
34. Muller K. (2001). *The Political Economy of Pension Reform in Eastern Europe*. International Social Security Review, Vol. 54, 57–79.
35. Pochet P. (2003). *Pensions: the European debate*. In Pension security in the 21st century-redrawing the public-private debate. Oxford university press, 44–63.
36. Popescu C., Gavrilă I., Ciucur D. (2005). *General economic theory*. Macroeconomy, Vol. II. Bucharest, ASE Publishing House.
37. Rajkumar S., Dorfman M. (2010). *Governance and investment of public pension assets: Practitioners perspectives*. Washington D.C.: The World Bank.
38. Rocha R., Vittas D. (2010). *Designing the payout phase of pension systems: Policy Issues, Constraints and Options*. World Bank, Policy Research Working Paper 5289.
39. Schmahl W. (2000). *Contributions and taxes for financing public pension expenditure: Looking for an adequate structure of finance*. Pensions in the European Union: Adapting to Economic and Social Change, p. 127–138.
40. Schwarz A. M. (2003). *Old age security and social pensions*. The World Bank, social protection.
41. Schwarz A. M. (2006). *Pension system reforms*. The World Bank, social protection, Discussion paper, No. 0608.
42. Settergren O. (2001). *The automatic balance mechanism of the Swedish pension system*. Working papers in social insurance, 2.
43. Sinn H. W. (1999). *Pension Reform and Demographic Crisis: Why a Funded System is needed and why it is not needed*. CESifo Working Paper 195.
44. Weizsacker V. J. (1999). *Mixing Pay As You Go and Funded Pension Systems*. CESifo Working Paper.
45. Werding M. (2006). *Implicit pension debt and the role of public pensions for human capital accumulation: an assessment for Germany*. Ifo Institute for Economic Research.
46. Whitehouse E. (2012). *Pension entitlements, replacement rates and pension wealth*. World Bank Pension Indicators and Database, Briefing 3. Washington D.C.: The World Bank.
47. Whitehouse E., Miralles M. P., Romero C. (2012). *International patterns of pension provision II. A Worldwide overview of facts and figures*. Social protection and labor, 1211.
48. Winter J., Ludwig A., Supan A. (2004). *Aging, Pension Reform, and Capital Flows: A Multi-Country Simulation Model*. Sonderforschungsbereich, 504, No. 04–65.
- Zaidi A. (2006). *Pension policy in EU25 and its possible impact on elderly poverty*. Policy Brief, European Centre for Social Welfare Policy and Research.

Įteikta: 2014 m. balandžio 29 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIALISTS IN THE SYSTEM OF LIFELONG EDUCATION FOR SUITABLE DEVELOPMENT

Olga Drako

The Higher State College of Communications
Minsk, Belarus

Abstract

Lifelong education or continuing education is a characteristic feature of the information society. It can be represented as a gradual and lifelong process, providing constant replenishment and expansion of knowledge to people of different ages. The purpose of continuing education is the ability of the individual to adapt to the transformations in the economy, profession, culture and society. The purpose of the article is to show the importance of vocational lifelong education in the world and in the Republic of Belarus.

Key words: vocational education or training, professional training, lifelong education, continuous vocational training.

Vocational education (education based on occupation or employment) (also known as vocational education and training or VET) is education that prepares people for specific trades, crafts and careers at various levels from a trade, a craft, technician, or a professional position in engineering, accountancy, nursing, medicine, architecture, pharmacy, law etc.

Craft vocations are usually based on manual or practical activities, traditionally non-academic, related to a specific trade, occupation, or vocation. It is sometimes referred to as technical education as the trainee directly develops expertise in a particular group of techniques.

Vocational education may be classified as teaching procedural knowledge. This can be contrasted with declarative knowledge, as used in education in a usually broader scientific field, which might concentrate on theory and abstract conceptual knowledge, characteristic of tertiary education. Vocational education can be at the secondary, post-secondary level, further education level and can interact with the apprenticeship system. Increasingly, vocational education can be recognised in terms of recognition of prior learning and partial academic credit towards tertiary education as credit. At the post-secondary level vocational education is typically provided by an institute of technology, university, or by a local community college. Vocational education has diversified over the 20th century and now exists in all spheres of industries for example in retail, tourism, information technology, funeral services and cosmetics, as well as in the traditional crafts and cottage industries.

Work on modernising VET does not start from scratch. The development of vocational training has been a subject of enhanced political cooperation at European level during the past decade. In December 2010, the Member States, the European level social partners and the Commission adopted together the Bruges Communiqué, which defines an ambitious agenda for modernising vocational education and training systems in Europe, so that VET directly contributes to the objectives of the Europe 2020 strategy. It identifies key challenges and proposes actions both at national and European levels so as to advance towards a seamless European training area:

- **Attractive and inclusive VET** – with highly qualified teachers and trainers, innovative learning methods, high-quality infrastructure and facilities, a high labour market relevance, and pathways to further education and training;
- **High quality initial VET (IVET)** which enables learners to acquire specific vocational skills combined with key competences and which learners, parents and society at large recognise (again) as an appealing option, of the same value as general education;
- **Work-based learning** is included in all initial VET courses, ensuring that young people have the knowledge, skills and competences they need for a successful first step into the labour market. Companies are engaged as training providers, together with VET schools or other education/training institutes;
- **Improve permeability** between the different education and training subsystems (school education, VET, higher education, adult education);
- **Easily accessible and high-quality lifelong information**, guidance, counseling services, which form a coherent network and which enable European citizens to take sound decisions and to manage their learning and professional careers beyond traditional gender profiles [1].

Lifelong learning is the “ongoing, voluntary, and self-motivated” pursuit of knowledge for either personal or professional reasons. Therefore, it not only enhances social inclusion, active citizenship, and personal development, but also self-sustainability, rather than competitiveness and employability.

Today it is impossible at a time, even for five or six years, to prepare a person to professional activity for life. The principle of continuity of professional education presupposes multi-level system of education, the continuity of general and professional education programs. Goals of continuing professional education of youth and adults consist in development of self-dependence, purposefulness, and responsibility of students, enhancing the ability to adapt to the transformations taking place in the economy, culture, society, as well as in professional life. According to the research data, in a number of regions of our country up to 50 % of university graduates and up to 64 % of secondary educational institutions graduates change their profession immediately after graduation. A huge number of young people are forced to re-solve the problem of their professional career organization. For these reasons there is a need to promote the concept of lifelong learning, with all its advantages – flexibility, diversity and availability in time and space.

The development of continuous vocational education or training (VET) is the urgent problem in the national education system of the Republic of Belarus. The need for continuous vocational training of different organizations is due to restricting of the economy, radical renewal of fixed assets of organizations, increase of innovation activities.

For the Republic of Belarus the VET system ensures a high level of professionalism of the workforce. The Republic of Belarus has become a country with relatively high international indices of educational development. In 2012, Belarus ranked 54th out of 144 in the global prosperity ranking compiled by global think tank, Legatum Institute while by level of education it ranked 21st. Belarus takes the 50th place in the Human Potential Development Index (Fig. 1). And we continue to consider educational matters as key factors by solving most socio-economic challenges.

Prosperity rates of countries of the world in 2012

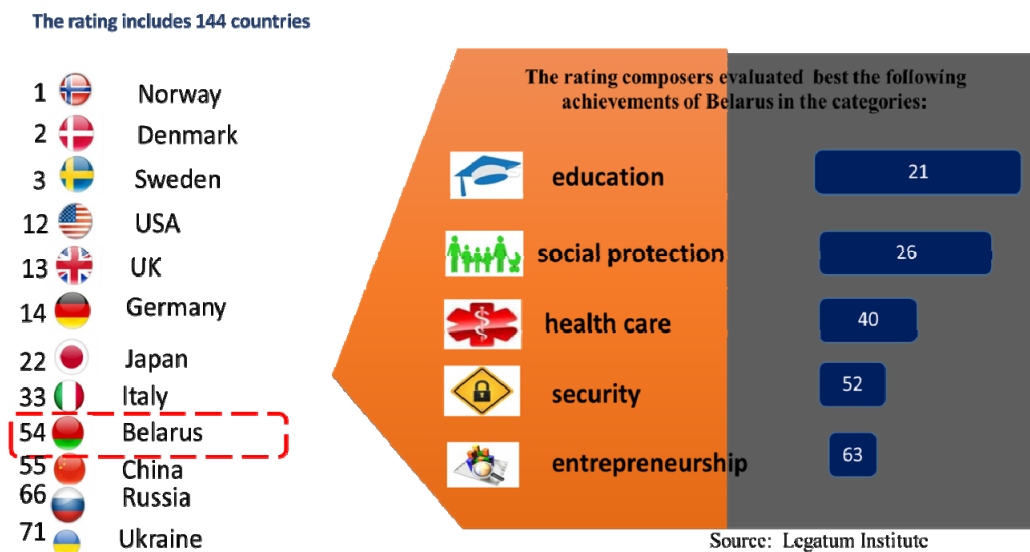

Fig. 1. Prosperity rates of countries in the world in 2012

Improvement of the international competitiveness of national vocational schools as a condition for their successful integration into the global education system is one of the national objectives of the Republic of Belarus. Resolution of this problem demands the following:

- strengthening of education system with active participation of the state;
- education quality improvement at all levels of the educational hierarchy;
- fair access to education, regardless financial background;
- effective protection of the interests of students under the market conditions.

At present, there are the following interrelated and complementary processes underway in the education system of the Republic of Belarus:

- increase in the number of various educational programs, increasing requirements for their quality;
- nature of the educational process is changing;
- access to various levels of education is getting easier;

- there are new mechanisms of education management formed;
- structure of VET schools is being optimized;
- there are new algorithms of education financing.

The specificity of the educational policy of the Republic of Belarus in vocational education derives from the state's dominant role in organization, management and control of the reproduction of labor force. Transformation processes in education aim at making the system compliant with changes in the economy and society and have characteristics of evolutionary changes rather than radical ones.

The latest legislative initiatives, Educational Code in particular, aim a further increase in general and vocational education attainment level of population.

Vocational education and training can be obtained by persons with special needs, including those with disabilities. Approximately every third vocational training school trains persons with special needs. Training of this category of persons is governed by special legal and regulatory acts. Employment of graduates of the above category is governed by special resolutions of the Government.

Vocational education is obtained by orphans, children without parental care and others who are also provided with certain state guarantees of material support according to the legislation.

Vocational education management in the Republic of Belarus is characterized by two trends: centralization and decentralization the most prominent trend is the move towards decentralization can be viewed as a transfer of many functions of the Ministry of Education to regional educational authorities and institutions. Vocational school itself is a manager of the allocated funds and property.

Educational institutions are independent in organization of the educational process, performance of financial, economic and other activities. They also interact with organizations, regional and local labor markets develop admission plans by occupations, organize their business and operations.

There is also a trend toward greater centralization in vocational education management. The functions of such management today include:

- vocational education policy development;
- selection of areas of qualitative changes in educational programs;
- development of national standards and sets of training and methodological documentation to ensure their implementation.

To solve most pressing problems there is the following system of work constructed between vocational education and labor market:

- admission to all levels of vocational education (training financed by the budget) is based on applications and contracts for staff training concluded with organizations;
- educational standards and training and program documentation determining the curricular content are examined and coordinated with organizations demanding staff training;
- training in new occupations and specialties is organized at the requests of organizations demanding staff training, including small and medium-sized businesses;
- establishment of resource centers for training students to operate complex, science intensive machines and technologies due to the funds received from state, regional budgets and funds from organizations demanding staff training;
- regional bodies of labor, employment and social protection assist in employment of VET graduates primarily according to the occupation obtained;
- students who obtained certain levels of educational programs have an opportunity to receive additional vocational education of a higher level;
- a widespread of adult training system supported by over 70 % of vocational education schools.

In order to support the economy with the required number of the labor force the government uses a measure of state distribution of VET school graduates with the provision of the first workplace.

The need for continuous vocational training (CVT) of employees of different organizations is due to restructuring of the economy, radical renewal of fixed assets of organizations, increase of innovation activities. The key educational services suppliers include separate organizations, centres for training, qualification improvement and retraining of workers, vocational schools and etc.

In Belarus the effectiveness of vocational education is measured by job placement of its graduates, and the effectiveness of the vocational education system is measured by compliance of its outcomes with the needs of the region and of the country in staff of the qualification concerned. Improvement of the mechanisms of evaluation of the quality of vocational education

is becoming a key challenge of the national education policy of Belarus. All educational establishments obtain their accreditation once in five years. Regardless their form of ownership, all educational institutions must obtain accreditation once in five years. Objective of accreditation is to confirm the appropriate level of quality and compliance of the content of education and training course with the requirements of state standards. Accreditation empowers an educational institution to grant state sample degrees and certificates of a particular level of training.

The Quality Management System according to the standards ISO 9001 has been implemented in the educational institutions of the Republic of Belarus, what includes self-control, external assessment and consumer satisfaction [3].

The Regulations on lifelong professional training of workers (employees) were adopted with the resolution of the Council of Ministers of the Republic of Belarus dated 15 May 2007. These Regulations:

- specify types of lifelong professional training of workers (employees) – vocational training, retraining, advanced training, courses dedicated to particular purposes;
- define implementation requirements of lifelong professional learning in organizations;
- specify forms of learning in vocational training, retraining and advanced training;
- define the legal basis for enrolment and assignment to professional training, retraining and advanced training;
- establish the possibility of reducing the training period for continuing professional education;
- reflect the requirement of mandatory assignment of higher labor and grades if a person goes through advanced training;
- clarify development and approval order of working and typical training documentation, financing of continuing professional training;
- define control system of lifelong professional training of workers (employees)

We can determine different types of lifelong learning according to the purposes:

- self-directed learning,
- learning on demand,
- collaborative learning,
- organizational learning.

G. I. Muguev marked the following key directions of implementation and development of the **continuing professional education concept**:

- **humanization** of professional education as a process and result of its reorientation for personality with the aim of social protection in market conditions;
- **democratization** of professional education as a means of democratization of the whole society;
- **diversification** of professional education as the principle of constructing a new education system;
- **outpacing character of professional education** as a condition of the future sustainable development of the country, the economy and the social sphere;
- **informatization** of professional education;
- **integration of science and education**;
- system of work **with gifted students** and formation of the professional elite;
- **system of training and retraining of teaching staff**, able to work in the new conditions;
- **quality of the system** of professional education [4].

Specialists who have realized the importance of continuing learning activity are treated as long-term customers of training organizations. There is a wide layer of experts in social and professional group of employees who are ready to interact with the open system of lifelong education. They apprehend and perceive not only the formal-socializing function of additional professional education, which result in diplomas and certificates, but also the value of such personal qualities as analyticity, ability to work with people, organizational and leadership skills development.

Efforts taken by the Republic of Belarus and its society to modernize the system of vocational education and training aim at sustainable development of the economy and a decent standard of life of the people facing global challenges. When solving complex problems with staffing of the modern economy, Belarus is always open mutually beneficial cooperation worldwide. This cooperation shall be developed in several priority areas:

- Process of VET reform requires concentration of international efforts to find new methodological approaches to upgrade educational practices.
- It is reasonable to organize international comparative studies to assess the quality of vocational education and training based on mutually acceptable criteria and mechanisms. There

are new opportunities here due to development and introduction in many countries of Europe and worldwide of national qualifications systems.

– Holding of international comparative studies expressly requires to achieve a common understanding of the fundamental concepts of the vocational didactics, such as “vocational education and training”, “qualification”, “continuing education”, etc.

– Another area of international cooperation can be creation of common standards (both occupational and educational) that provide for training in such areas as information technologies, multicultural education, foreign languages and communication skills which are becoming core competencies.

– It is important to establish a closer cooperation in the exports of educational services in vocational training to youths and adults [3].

The solving of problems in VET at the international level will promote the development and prosperity of national economies, increase in employment and improvement of quality of life in the countries.

The welfare of a society depends to a remarkable degree on the dedication and competence of its corps of “service” professionals in maintaining and improving the quality of life. Professional education determines the quality of services provided.

For the Republic of Belarus the VET system ensures a high level of professionalism of the workforce. The Republic of Belarus has become a country with relatively high international indices of educational development.

Literature

1. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of the Committee of the Regions / Promoting Language Learning and Linguistic Diversity: An Action Plan 2004–2006.* Brussels, 24.07.2003 (29 pages).

2. Драко О. (2013). *Профессиональная подготовка специалистов в системе непрерывного образования.* Образование через всю жизнь. Минск: Издательство МИУ, стр. 88–92.

3. Жук А. (2013). *Направления развития и опыт модернизации профессионального образования Республики Беларусь: международный контекст.* Профессиональное образование в условиях глобальных вызовов. Минск: Издательство РИПО, стр. 4–12.

4. Мугуев Г. (2008). *Формирование целостного образовательного пространства на основе внедрения системы непрерывного профессионального образования.* Современные наукоемкие технологии. №2, стр. 37–41.

Įteikta: 2014 m. balandžio 4 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

ФУНКЦИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННАЯ КОМПЕТЕНТНОСТНАЯ МОДЕЛЬ СПЕЦИАЛИСТА ОТРАСЛИ СВЯЗИ

Алла Дубченок

Высший государственный колледж связи
Белорусский национальный технический университет
Минск, Республика Беларусь

Аннотация

В работе рассматривается механизм построения модели специалиста, реализация которой должна быть обеспечена процессом профессиональной подготовки. Определяются ключевые характеристики, необходимые для формирования модели, на основе которых строится функционально ориентированная компетентностная модель специалиста отрасли связи среднего специального образования квалификации «Техник по телекоммуникациям».

Ключевые слова: модель специалиста, характеристика модели специалиста, квалификация, виды деятельности техника по телекоммуникациям.

Модель специалиста является одним из важнейших понятий педагогики профессионального образования как высшей, так и средней специальной школы. Модель специалиста представляет собой набор требований, которые предъявляются к выпускнику в профессиональной деятельности на рынке труда. Сегодня важнейшими требованиями мирового рынка труда являются не только профессиональные знания, а определенный набор деятельностных компетенций: способность к системному мышлению, к инновационной деятельности, умение трансформировать информацию в новые знания и находить им практическое применение. Как подчеркивается в Национальной стратегии устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 года (Национальная комиссия по устойчивому развитию Республики Беларусь, 2004), одной из важнейших перспективных задач системы белорусского образования является «оперативная подготовка кадров с учетом задач социально-экономического развития страны и потребностей рынка труда». Следовательно, качество профессионального образования напрямую зависит от адекватно разработанной и реализованной в процессе обучения компетентностной модели специалиста.

В Республике Беларусь (РБ) отраслевые организации, являясь заказчиками кадров в учреждениях профессионального образования, в настоящее время не принимают участия в определении набора требуемых профессиональных компетенций образовательных стандартов. Как следует из статьи 194 Кодекса РБ Об образовании (2011) потребности отраслевых организациях в подготовке кадров ограничиваются определением лишь количественного состава специалистов соответствующей квалификации. Таким образом, вся ответственность и основная работа по формированию перечня профессиональных компетенций, т. е. разработка компетентностной модели специалиста, ложится на учреждение образования и учебно-методические отделы, которые выполняют разработку образовательных стандартов по соответствующей специальности.

Целью статьи ставится – научно обосновать и разработать функционально ориентированную компетентностную модель специалиста отрасли связи среднего специального образования квалификации «Техник по телекоммуникациям».

Как показывают исследования А. А. Андреева (2002), модель специалиста складывается из четырех ключевых характеристик: квалификационные требования; профессиональные требования (требования работодателя); личные требования; требования профессиональной среды.

Первая характеристика модели специалиста уникальна для каждой профессии и определяет конкретный состав умений. Однако в соответствии с типами задач, которые решает специалист с высшим образованием, все умения можно объединить в три группы. Первую группу составляют умения, позволяющие осуществлять научно-исследовательскую работу, вторую – умения, необходимые специалисту для решения практических и прикладных задач в профессиональной сфере, третью – умения, обеспечивающие подготовку студентов к педагогической работе (Андреев, 2002, стр. 112).

Вторая характеристика модели специалиста соответствует требованиям, предъявляемым работодателями к уровню подготовки конкретных специалистов:

качеству знаний, полученных в соответствии с квалификационными требованиями, умению применять их в процессе трудовой деятельности.

Третья характеристика модели специалиста включает в себя умения и знания, которые определяют уровень духовно-нравственного и общекультурного развития специалиста, его профессиональных амбиций (например, умение интерпретировать информацию, управлять коллективом, способность к нестандартным решениям и т. д.). Таким образом, личностный блок, помимо самосовершенствования и развития личности специалиста, включает в себя нравственные и мировоззренческие задачи, требования общей профессиональной культуры (Андреев, 2002, стр. 147).

Согласно теории формирования профессионального сознания, разработанной российским психологом, специалистом в области возрастной и педагогической психологии, психологии и педагогики непрерывного образования Н. Н. Нечаевым (2005), профессиональное образование является формой подготовки специалистов, в процессе которой у студента складывается профессиональное сознание – система психологических качеств и особенностей, характерных для представителей его профессии. Конкретные формы психической деятельности личности (инженерное или научное мышление, художественное воображение и т. д.) являются тем ориентиром, который позволяет разумно ставить и решать проблему определения целей и содержания образования.

Четвертая характеристика модели специалиста предъявляет специалисту требования, касающиеся современной ситуации в конкретной профессиональной среде. Эти требования определены трудовыми нормами, правилами и стандартами работы, и отражают оценку соответствия потребностям той или иной отрасли, способность работать при определенных условиях труда. (Андреев, 2002, стр. 147).

Помимо выше сказанного, при разработке модели специалиста необходимо учитывать и современные тенденции профессионального образования. Так на современном этапе в рамках компетентностного подхода результат профессионального образования следует рассматривать через сформированность у выпускника ведущих компетенций.

Компетенция (от лат. *competere* – добиваться, соответствовать, подходить) – «круг вопросов, в которых определенное лицо обладает познанием, опытом, хорошей осведомленностью» (Тюмасева, 2004, стр. 376).

Проблема сущности и взаимосвязи основных категорий компетентностного подхода: «компетенция», «квалификация», «компетентность», «профессионализм», обосновывалась в работах ведущих белорусских ученых: Э. М. Калицкий и Н. Г. Гончарик (2002), А. П. Лобанов и Н. В. Дроздова (2006) и др. Из обоснования авторов следует, что компетентность, как и квалификация, является обобщенной характеристикой профессионализма и свидетельствует о высоком уровне подготовленности специалиста к решению задач профессиональной деятельности. Авторами в отдельности отмечается, что квалификация представляет объективированную, а компетентность – субъективированную формы профессионализма

В контексте нашего исследования, мы в след за Калицким Э. М., отмечаем, что компетентностная модель специалиста характеризуется смещением от квалификации к компетентности. При этом «если квалификация подтверждает способность специалиста к выполнению главным образом типовых задач в конкретной профессиональной области, то компетентность – к осуществлению не только типовых задач в условиях устоявшейся профессии, но и межпредметных задач, включая проекты разной степени сложности в условиях изменений и неопределенности» (2002, стр. 24).

Следовательно, качество профессионального образования напрямую зависит от адекватно разработанной и реализованной в процессе обучения компетентностной модели специалиста. В этом ключе важными представляются модель деятельности и модель подготовки специалиста. Модель деятельности ориентирована на изучение сферы деятельности специалиста, описание условий труда, необходимых знаний, умений, навыков и профессионально важных качеств, определяет систему требований к конечному результату обучения. Модель подготовки устанавливает конкретные требования к обучению в высшей школе (Бим-Бад, 2002, стр. 273–275).

Лидирующую же роль в разработке компетентностной модели специалиста должен играть комплекс требований, которые предъявляют к работнику в конкретной области трудовой деятельности. Именно на основе этих требований к умениям строятся требования к выпускнику и требования к содержанию подготовки. Существенные различия будут наблюдаться и в моделях одного и того же специалиста, отнесенных к разным уровням образования. Эти различия могут состоять как в наборе параметров

специалиста, так и в критериальных значениях по отдельным параметрам, например, в разных требованиях к теоретической и практической подготовке.

На основе вышесказанного, нами сформулировано следующее определение: модель специалиста конкретного профиля – это описание видов деятельности, функций, к выполнению которых специалист должен быть подготовлен, и качеств, которыми он должен обладать. Модели позволяют отличать специалиста одного направления от другого, а также различать уровни подготовки специалистов. Модель выступает системообразующим фактором для отбора содержания образования и форм его реализации в учебном процессе. Резюмируя выше сказанное, мы отмечаем, что модель специалиста – это обобщенная характеристика личностных качеств, профессиональных навыков, образовательного уровня конкретного специалиста, представленного на рынке труда.

В контексте нашего исследования мы обратились к разработке модели специалиста среднего специального образования квалификации «Техник по телекоммуникациям», специальность 2-45 01 33 «Сети телекоммуникаций». В соответствии с ОКРБ 011 указанная специальность относится к профилю образования «Техника и технологии», направлению образования «Связь», группе специальностей «Телекоммуникации» и включает специализации по технической эксплуатации и программному обеспечению сетей телекоммуникаций, линейно-кабельным сооружениям связи. Данная специальность интегрируется с направлением специальности 1-45 01 01-02 «Инфокоммуникационные технологии (сети инфокоммуникаций)» высшего образования. Подготовка специалистов по указанным специальностям осуществляется в Республике Беларусь учреждением образования «Высший государственный колледж связи».

Сферой профессиональной деятельности техника по телекоммуникациям являются:

- предприятия и организации различных организационно-правовых форм собственности, обслуживающие первичные и вторичные сети электросвязи, предоставляющие услуги электросвязи, выполняющие монтаж, настройку, техническое обслуживание и ремонт систем и устройств телекоммуникаций;

- научно-исследовательские учреждения, разрабатывающие и проектирующие устройства, системы и сети электросвязи.

Объектами профессиональной деятельности специалиста со средним специальным образованием по специальности являются:

- телекоммуникационные системы и информационно-коммуникационные сети;
- технологические процессы по коммутации и транспортировке информационных потоков различного вида;
- линейно-кабельные сооружения транспортировки информации;
- информационно-технологические системы электросвязи, основные и дополнительные услуги электросвязи;
- конструкторская и технологическая документация;
- первичные трудовые коллективы.

В настоящее время, учитывая переход белорусской системы профессионального образования к компетентностному подходу, разработка моделей выпускника среднего специального образования по профилю техники и технологии для отрасли связи включает в себя изучение компетенций, которыми на выходе должен обладать специалист такого уровня квалификации. Выделив группы необходимых компетенций, мы сможем определить квалификационные требования, предъявляемые к специалисту отрасли связи соответствующего уровня подготовки.

Ведущие ученые Д. В. Пузанков, И. Б. Федоров и В. Д. Шадриков выделяют следующие группы компетенций для специалистов техники и технологии: 1) социально-личностные; 2) экономические и организационно-управленческие; 3) общенаучные; 4) общепрофессиональные (инвариантные к профессиональной деятельности); 5) специальные (владение алгоритмами деятельности, связанной с моделированием, проектированием, научными исследованиями) (Пузанков, 2004).

Первые четыре группы служат фундаментом, позволяющим выпускнику гибко ориентироваться на рынке труда и быть подготовленным к продолжению образования в условиях дополнительной и послевузовской подготовки.

Блок профессионально ориентированных знаний и навыков решает задачи объектной и предметной подготовки, т.е. обеспечивает привязку к объекту, предмету труда.

Анализ научных публикаций показал, что основанием для построения модели специалиста являются результаты труда специалиста в определенной сфере

профессиональной деятельности. На этой основе проектируются деятельность и профессиональная культура специалиста, которая служит базой для построения модели специалиста. Подготовка специалиста по такой модели сокращает срок его адаптации на производстве и обеспечивает дальнейшее успешное функционирование. Эта модель отражает профиль подготовки. Она спроектирована для конкретного, узкого профиля подготовки, который затрудняет дальнейшую профессиональную адаптацию и мобильность специалиста. В случае кардинальных преобразований в производстве специалисты, подготовленные на основании этой модели, могут стать тормозом в его развитии.

Личностная модель специалиста – это иерархия совокупности его личностных черт, модель будущего профессионала, рассматриваемая через призму социального эффекта его деятельности. Процесс построения личностной модели проходит этап обоснования параметров социального эффекта деятельности специалиста, определения характеристики профессиональной деятельности, этап выявления черт личностного потенциала, которые необходимы для реализации профессиональной деятельности, анализа иерархической взаимозависимости личностных черт и построения модели специалиста. Такой подход к построению модели учитывает личностные потребности специалиста и обеспечивает ему большую свободу в сфере его профессиональной деятельности.

На основе проведенного анализа положений нормативных документов (постановление М-ва труда Респ. Беларусь, 2012, ОСПБ 1-45 01 02-02, 2013), а так же анализа и обобщения требований должностных инструкций работников подразделений отрасли связи, осуществляющих техническую эксплуатацию и обслуживание сетей, систем телекоммуникаций, нами была разработана функционально ориентированная компетентностная модель специалиста среднего специального образования квалификации «Техник по телекоммуникациям».

Содержание функционально ориентированной компетентностной модели специалиста определяют виды профессиональной деятельности, в которых должен быть компетентным техник по телекоммуникациям: производственно-технологическая; проектно-конструкторская; ремонтно-эксплуатационная; организационно-управленческая; планово-учетная; коммуникативная.

Таким образом, функционально ориентированная компетентностная модель специалиста среднего специального образования квалификации «Техник по телекоммуникациям» определяется следующими профессиональными компетенциями, которые соотнесены с перечисленными видами деятельности:

а) производственно-технологическая:

- руководствоваться в профессиональной деятельности основными направлениями и перспективами развития сетей и услуг электросвязи;
- анализировать технико-эксплуатационные характеристики, конструктивные особенности, режимы работы электронного и электротехнического оборудования электросвязи;
- разрабатывать структуру объектов техники связи, на которые создается технологический процесс;
- использовать конструкторскую документацию при разработке технологических процессов;
- анализировать номенклатуру электротехнических и оптико-волоконных физических цепей, их конструкцию, механические и технические характеристики, применение;
- участвовать в проведении патентных исследований и определении показателей технического уровня проектируемых объектов техники и технологии;
- выбирать методы выявления неисправностей, последовательность проведения технических измерений и тестовых проверок работы средств, электросвязи, выполнять технические расчеты;
- использовать перспективные ресурсосберегающие технологии;
- соблюдать требования безопасности труда при выполнении работ в производственном подразделении;

б) проектно-конструкторская:

- разрабатывать несложные проекты и простые схемы, обеспечивая их соответствие техническим заданиям, действующим стандартам и технической документации;
- применять полученные знания в области электротехники и электроники при разработке конструкций изделий;

- использовать правила чтения, оформления чертежей, операционных эскизов, составления спецификаций в соответствии с требованиями стандартов;
  - соблюдать порядок оформления и внедрения рационализаторских предложений;
  - выбирать методы и средства автоматизации проектирования изделий и технологических процессов;
  - руководствоваться положениями технических нормативных правовых актов, регламентирующих деятельность отрасли связи;
- в) ремонтно-эксплуатационная:**
- обеспечивать реализацию производственных процессов технического обслуживания и ремонта устройств, оборудования телекоммуникационных систем;
  - использовать передовой отечественный и зарубежный опыт эксплуатации и технического обслуживания телекоммуникационных систем информационно-коммуникационных сетей;
  - участвовать в испытаниях телекоммуникационных систем, проведении экспериментальных работ по проверке и освоению проектируемых технологических процессов и режимов производства;
  - выполнять монтаж и производить настройку сетей проводного и беспроводного доступа;
  - выполнять инсталляцию и настройку компьютерных платформ для организации услуг связи;
  - выбирать методы отыскания повреждений в обслуживаемых средствах связи и способы их устранения;
  - соблюдать правила технической эксплуатации электронного и электро-технического оборудования;
- г) организационно-управленческая:**
- использовать нормативные правовые акты, технические нормативные правовые акты, регламентирующие профессиональную деятельность специалиста;
  - планировать и организовывать работу производственного подразделения электросвязи;
  - осваивать новые технологии в области электросвязи и в смежных областях, понимать тенденции и направления развития науки и техники;
  - определять задачи профессионального и личностного развития, быть готовым к смене технологий в профессиональной деятельности, планировать повышение квалификации
  - применять методы и принципы управления трудовым коллективом, формы морального и материального стимулирования;
  - обеспечивать соблюдение требований по охране труда и пожарной безопасности, охране окружающей среды
  - осуществлять реализацию основополагающих принципов здорового образа жизни в профессиональной деятельности;
  - соблюдать трудовое законодательство;
- д) планово-учетная:**
- анализировать производственный процесс и результаты деятельности производственного подразделения;
  - рассчитывать основные технико-экономические показатели деятельности участка (цеха) электросвязи;
  - вести установленную планирующую и учетно-отчетную документацию;
  - использовать технические и электронные средства получения, обработки и передачи информации;
- е) коммуникативная:**
- использовать социально-психологические, экономические и организационно-распорядительные методы управления коллективом организации или ее структурного подразделения в области психологии личности и коллектива;
  - использовать правовые и этические нормы делового общения;
  - оказать помощь и поддержку клиентам, коллегам, специалистам смежных областей, потребителям услуг;
  - осуществлять подбор, расстановку и обучение кадров.
- Функционально ориентированная компетентностная модель специалиста среднего специального образования квалификации «Техник по телекоммуникациям» определяет многогранные требования к уровню подготовки специалиста, что продиктовано высоким темпом развития инноваций в отрасли связи, который мы наблюдаем сегодня. Сегодня требуются квалифицированные кадры, готовые разрабатывать и реализовывать

инновационные проекты на любой стадии: от формирования идеи до ее реализации и дальнейшего технического обслуживания.

Модель специалиста должна быть руководством для разработки образовательного стандарта среднего специального образования по специальности 2-45 01 33 «Сети телекоммуникаций», который, в свою очередь, должен отражать переход от квалификационной модели, жестко привязанной к предмету и объекту труда, к компетентностной. В компетентностной модели подготовки специалиста цели образования связываются не только с объектами и предметами труда, выполнением конкретных функций, но и с междисциплинарными интегрированными требованиями к результату образовательного процесса.

Функционально ориентированная компетентностная модель специалиста среднего специального образования квалификации «Техник по телекоммуникациям», складывается из четырех ключевых характеристик: квалификационные требования, требования работодателя, личностные требования и требования профессиональной среды. В качестве обязательных составляющих в разработанную модель специалиста включен ряд профессиональных компетенций. Приобретение компетенции дает возможность справляться с различными ситуациями, возникающими в процессе профессиональной деятельности. Владение компетенциями предполагает их использование в ряде профессий, что позволяет расширить область трудоустройства.

FUNCTIONALLY ORIENTED COMPETENCE-BASED MODEL OF A SPECIALIST OF THE COMMUNICATION INDUSTRY

This paper examines the mechanism of construction of the model of a specialist, the implementation of which must be ensured by the process of professional preparation. The key characteristics required to build the model, upon which the functionally-oriented competence model of a specialist of the communication industry secondary education qualification «Technician in telecommunications» are identified.

Key words: model of a specialist, the characteristic of the model of a specialist, qualification, types of activities of the technician in telecommunications.

Литература

1. Андреев А. А. (2002). *Педагогика высшей школы. Новый курс*. Москва: Моск. междунар. ин-т эконометрики, информатики, финансов и права.
2. Бим-Бад Б. М. (Гл. ред.). (2002). *Педагогический энциклопедический словарь*. Москва: Большая Российская энциклопедия.
3. *Единый тарифно-квалификационный справочник работ и профессий рабочих (ЕТКС), вып. 2: постановление М-ва труда Респ. Беларусь, 28 декабря 2000 г., № 160 (Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2012.– 8/25723)*.
4. Калицкий Э. М. (2002). *Современная концепция профессионализма*. Адукацыя і выхаванне, 10, стр. 19–26.
5. Лобанов А. П., Дроздова Н. В., Карлионова Н. В. (2006). Профильное образование психологов в контексте компетентностного подхода. *Вышэйшая школа*, 5, стр. 33–36.
6. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 г. (2004). *Национальная комиссия по устойчивому развитию Республики Беларусь*, Редкол. Л. М. Александрович. Минск.
7. Нечаев Н. Н. (2005). *Профессионализм как основа профессиональной мобильности: материалы к пятому заседанию методологического семинара 8 февраля 2005 г.* Москва: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов.
8. *ОСРБ 1-45 01 02-02 2013. Инфокоммуникационные технологии (сети инфокоммуникаций)*.
9. Пузанков Д. В., Федоров И. Б., Шадриков В. Д. (2004). Двухступенчатая система подготовки специалистов. *Высшее образование в России*, 2, стр. 18–21.
10. Талызина Н. Ф. (1986). *Теоретические основы разработки модели специалиста*. Москва: Знание.
11. Тюмасева З. И. (2004). *Словарь-справочник современного общего образования: акмеологические, валеологические и экологические тайны. Учебное пособие*. Санкт-Петербург: Питер.

Įteikta: 2014 m. balandžio 2 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

SAVIVALDAUS MOKYMOŠI STIPRYBĖS IR SILPNYBĖS SAVARANKIŠKAI STUDIJUOJANT SOCIALINIŲ MOKSLŲ MAGISTRANTŪROJE

Ligita Dudinskienė

Karaliaus Mindaugo profesinio mokymo centras
Lietuva

Vilma Žydžiūnaitė

Vytauto Didžiojo universitetas
Lietuva

Anotacija

Šiame straipsnyje atsakoma į išsikelimą tyrimo klausimą: „Kokie savivaldaus mokymosi (toliau – SM) realizavimo lygmenys ir jų komponentai aktualūs studijuojant savarankiškai socialinių mokslų magistrantūroje?“ Tyrimo (n = 327) rezultatai parodė, kad SM apima sąmoningą magistrantų mokymąsi, susijusį su besimokančiojo SM stiprybių ir silpnybių suvokimu bei įsisąmoninimu. SM stiprybės ir silpnybės magistrantams studijuojant socialinių mokslų srities studijų programose yra susijusios su savarankišku mokymusi, kuriame kertiniais momentais yra individualaus mokymosi planavimas ir organizavimas, asmeninės patirties reflektavimas, prisiimama atsakomybė už savarankiško mokymosi kokybę (mokymosi turinio įsisavinimą, konkrečių mokymosi tikslų suformulavimą, mokymosi apimtį ir trukmę, įsigalimumą motyvuotam studijavimui, mokymosi rezultatus bei pasiekimus).

Reikšminiai žodžiai: aukštoji mokykla, magistrantūros studijos, savarankiškas mokymasis, savivaldus mokymasis, statistika.

Įvadas

Mokslo problema. Cunningham (1999) vienas iš pirmųjų sukūrė SM (angl. *self-directed learning*) terminą, susiedamas mokymąsi su savęs tobulinimu, bei teigė, kad SM kontekste svarbus darbas komandoje, kur didelį vaidmenį vaidina patarėjas (dėstytojas). Tokia interakcija įgalina besimokančiuosius prisiimti atsakomybę už atliekamas ir atliktas veiklas, sudaro prielaidas realizuoti grįžtamąjį ryšį, priklausantį nuo mokymosi kokybės ir efektyvumo. Grįžtamojo ryšio iškomunikavimas, kaip nurodo Pietersen (2010), yra asmeninis SM planavimas, apimantis tokius komponentus: ankstesnio mokymosi stiprinimas, mokymosi poreikių tikslinimas, mokymosi tikslų apibrėžimas, veiklos plano sudarymas ir pagrindo vertinimui suteikimas. Mohamed ir ElSebai (2010) apibūdina SM, kaip besimokančiojo įsigalimumą nuolatiniame mokymuisi ir tobulėjimui patiems valdant asmeninio mokymosi procesą. Aukštųjų mokyklų studentai koncentruojasi į savarankišką mokymąsi, prisiimdami atsakomybę už jį, ir patys susikuria galimybę įsivertinti asmeninio mokymosi pastangas, įskaitant ir jo poveikį motyvacijai mokytis. Tyrimo autoriai teigia, kad studentų SM apima gebėjimą įvertinti mokymosi poreikius, kur svarbus planavimas, laiko valdymas bei orientacija į probleminį mokymąsi, įsisąmoninant savo SM gebėjimus. Ellinger (2004) teigia, kad besimokančiųjų atsakomybė už jų mokymosi proceso vystymąsi priklauso ir nuo aplinkos.

Williams ir kt. (2013) atliktas tyrimas parodė, kad studentai iš skirtingų Australijos universitetų yra orientuoti į mokymosi poreikių tikslinimą ir savo mokymosi tikslų apibrėžimą, kuriame yra svarbi ankstesnio mokymosi patirtis, skatinanti atsakomybę už asmeninį mokymąsi.

Park ir kt. (2011) ištyrė, kad besimokantieji sąmoningai save nukreipia siekti didesnių mokymosi galimybių, o nesiekia fiksuoti viso savo mokymosi laiko. Zimmerman (2000) interpretavo, kad savivaldus besimokantysis geba pats planuoti ir realizuoti mokymąsi kaip savo tobulėjimo sąlygą, geba teikti grįžtamąjį ryšį apie asmeninį mokymąsi, t. y. pasitikrinti savo išmokimą.

Arnold ir kt. (2000) ištyrė, kad galima nustatyti besimokančiojo savivaldumo lygmenį. Mokslininkų teigimu, žemas besimokančiojo savivaldumo lygmuo atkoduojamas per mokymąsi mintinai, žymėjimąsi, lėtesnius mokymosi veiksmus ir išreikštą konkurenciją. Tuo tarpu aukštu savivaldumo lygmeniu pasižymintis besimokantysis išsiskiria gebėjimu susieti žinias, planuoti, struktūruoti, kontroliuoti, charakterizuojamas į tikslą orientuota energija ir įsigalimumu savarankiškam prasmingam mokymuisi suvokdamas, ką išmoko, bei gebėjimu įsivertinti asmeninio mokymosi plano realizavimo kelią.

Anksčiau minėtų mokslininkų atlikti tyrimai patvirtina, kad SM apima sąmoningą mokymąsi, susijusį su besimokančiojo SM vykdymo suvokimu (motyvacija studijuoti) ir įsigalimumu savarankiškam prasmingam mokymuisi (atsakomybės už mokymąsi prisiėmimu).

Taigi, mokslo šaltinių analizės rezultatai leidžia teigti, kad SM stiprybių ir silpnybių komponentai sutelkti į savarankišką magistranto mokymąsi.

Mokslo problema, aktualizuojama šiame straipsnyje, koncentruojasi į vieną tyrimo klausimą: „Kokie savivaldaus mokymosi realizavimo lygmenys ir jų komponentai aktualūs, studijuojant asmeniui savarankiškai socialinių mokslų magistrantūroje?“

Tyrimo objektas – SM stiprybės ir silpnybės.

Tyrimo tikslas – atskleisti SM stiprybes ir silpnybes, savarankiškai studijuojant socialinių mokslų magistrantūroje.

Tyrimo metodologija

Imtis. Tyrime dalyvavo 327 socialinių mokslų magistratūros programų respondentai iš Lietuvos aukštųjų mokyklų. Didžioji dalis tyrimo dalyvių buvo moterys ($n = 265$, 81 % tiriamųjų imties). Vyrų dalis buvo mažesnė $n = 62$ (19 % tiriamųjų imties). Daugumos respondentų (82,6 %) amžius svyravo nuo 23 iki 30 metų, mažiausias (3,7 %) – nuo 41 iki 50 metų. Daugiausia tyrimo imties dalyvių studijavo VU ($n = 20,2$ %) ir VDU ($n = 19,6$ %). Kitų universitetų magistrantų atstovų tyrime dalyvavo tiek – ŠU ($n = 17,1$ %) ir KTU ($n = 14,7$ %).

Tyrimo metodai. Teoriniams duomenims rinkti taikytas matricos metodas, o kiekybiniais – apklausa raštu, naudojant struktūruotą uždaro tipo klausimyną. Tyrimo duomenys analizuoti taikant statistinį programinį paketą 16.0 SPSS for Windows bei vykdant koreliacinę analizę.

Tyrimo instrumentas. Klausimyną sudaro 33 teiginiai, kurie suskirstyti į tris dalis: 1) instrukcija; 2) demografija (6 klausimai); 3) diagnostinis (33 teiginiai) teiginių blokas. Klausimyno Cronbach's α reikšmės svyravo nuo 0,837 iki 0,933. Tokios Cronbach's α reikšmės traktuojamos kaip labai aukštos (Abbot, 2011).

Tyrimo etika. Tyrimo metu buvo remiamasi šiais esminiais tyrimo etikos principais (Beijaard ir kt., 2004): nepažeista asmens savanoriškumo, konfidencialumo bei teisingumo teisė, pateikta pilna informacija apie tyrimo tikslą ir paskirtį. Taip pat buvo laikomasi institucinio anonimiškumo, todėl rezultatuose nepateikiama specifinė informacija apie studijuojančių konkrečiuose universitetuose magistrantų SM pobūdį, o informacija pateikiama apibendrintai, kad parodytų bendras SM tendencijas magistrantūros studijų lygmenyje Lietuvos kontekste.

Rezultatai

Gauti koreliacinės analizės rezultatai atskleidė SM stiprybių ir silpnybių komponentus, kurie yra neatsiejami nuo magistrantų motyvacijos tobulėti, įsigalinimo savarankiškam prasmingam mokymuisi ir pasitenkinimo nuolatinio mokymosi procesu. Tyrimo duomenų analizės metu buvo išskirti trys SM realizavimo lygmenys magistrantams, savarankiškai studijuojantiems socialinių mokslų srities magistrantūroje: i) aukštas SM realizavimo lygmuo (koeficientas p didesnis už 0,5), ii) vidutinis SM realizavimo lygmuo (koeficientas p nuo 0,5 iki 0,4), iii) žemas SM realizavimo lygmuo (koeficientas p nuo 0,4 iki 0,3). Kiti teiginiai, kurių koeficientas p mažiau už 0,3, neįtraukiami į sąrašą kaip SM charakteristikos.

1 charakteristika: aukštas SM lygmuo. SM stiprybės magistrantams, studijuojantiems socialinių mokslų srities studijų programose, yra susijusios su savarankišku mokymusi, kuriame atsiskleidžia tokie komponentai:

- individualaus mokymosi planavimas,
- asmeninio mokymosi reflektavimas,
- sutelktumas į mokymosi turinio specifiką (mokymosi turinio įsisavinimą, konkrečių mokymosi tikslų suformulavimą, mokymosi apimtį ir trukmę, įsigalinimą motyvuotam studijavimui, mokymosi rezultatus bei pasiekimus).

1 lentelė

Aukštas SM realizavimo lygmuo ir jo komponentai

Teiginys	Spearman'o koreliacijos koeficientas
Individualaus mokymosi planavimas	
Planuoju savo paties mokymąsi	0,533**
Planuoju nuolatinį tobulėjimą	0,533**
Aš mėgstu mokyti individualiai	0,518**
Asmeninio mokymosi reflektavimas	
Analizuoju savo mokymosi procesą, nes taip siekiu įsivertinti, kada ir kaip man geriausiai sekasi	0,639**
Analizuoju savo mokymosi sunkumus	0,639**
Aš galiu sutelkti dėmesį į iškilusią problemą	0,624**
Apmąstau savo mokymosi procesą, kad geriau suvokčiau savo mokymosi būdus	0,576**

Sutelktumas į mokymosi turinio specifiką	
Susitelkiu į konkretų mokymosi turinį	0,553**
Planuoju savo mokymosi trukmę	0,533**
Mokydamasis galiu pats prisiimti atsakomybę už savo studijų rezultatus	0,522**
Apmąstau savo mokymosi pasiekimus	0,503**
Man gerai sekasi, kai galiu nusistatyti mokymosi tikslus	0,514**
Studijuodamas nustatau konkrečius mokymosi tikslus ir juos apibrėžiu	0,514**

Indikatorius *Individualaus mokymosi planavimas* pasižymi stipria koreliacija, kuri rodo, kad veiklos planavimas yra susijęs su nuolatiniu tobulėjimu. Vadinasi, respondentams reikšmingas mokymosi valdymas. Savarankiškai studijuodami socialinių mokslų srities magistratūroje, studentai privalo nuolat planuoti savo mokymąsi ir tobulėjimą, kuris yra neatsiejamas nuo i) motyvacijos tobulėti (*Asmeninio mokymosi reflektavimas*), ii) įsigalavimo savarankiškam prasmingam mokymuisi bei iii) pasitenkinimo nuolatinio mokymosi procesu (*Sutelktumas į mokymosi turinio specifiką*).

Indikatorius *Asmeninio mokymosi reflektavimas* pasižymi stipria koreliacija, kuri rodo SM aktualius komponentus, studijuojant savarankiškai socialinių mokslų srities magistrantūroje. Besimokantieji vertina mokymosi rezultatus, prieš tai apmąstę savo mokymosi pasiekimus. Tai rodo, kad besimokantieji yra svarbu analizuoti savo mokymosi sunkumus, reflektuojant savo mokymosi procesą. Galima daryti prielaidą, refleksija yra susijusi su besimokančiojo savęs motyvavimu siekti geresnių mokymosi rezultatų.

Indikatorius *Sutelktumas į mokymosi turinio specifiką* atliepia anksčiau paminėtus komponentus (mokymosi turinio įsisavinimą, konkrečių mokymosi tikslų suformulavimą, mokymosi apimtis ir trukmę, įsigalimą motyvuotam studijavimui, mokymosi rezultatus bei pasiekimus). Gauti rezultatai rodo, kad respondentai analizuoja ir apmąsto savo mokymosi procesą, o tai leidžia įvertinti savo mokymosi galimybes.

2 charakteristika: vidutinis SM lygmuo. Besimokančiojo SM stiprybių ir silpnybių suvokimas bei įsisažmoninimas apima sąžiningą magistrantų SM, kai socialinių mokslų srities studijų programose studijuojantys magistrantai geba organizuoti individualų mokymąsi, prisiimti atsakomybę už savarankišką mokymąsi bei laiko valdymą.

2 lentelė

Vidutinis SM realizavimo lygmuo ir jo komponentai

Teiginys	Spearman'o koreliacijos koeficientas
Individualaus mokymosi organizavimas	
Man svarbu organizuoti savo mokymąsi ir jo tobulėjimo procesą	0,480**
Mokydamasis esu sistemingas	0,477**
Nustatau mokymosi nuoseklumą	0,454**
Nuolat mokausi ir stengiuosi įgyti naujų žinių ir įgūdžių	0,450**
Kontroliuoju savo mokymąsi	0,423**
Koreguoju mokymosi planą, atsižvelgdama(-s) į gautus rezultatus	0,415**
Man gerai sekasi, kai galiu nusistatyti savo mokymosi tikslus	0,414**
Pats(-s) renkuosi, kur mokysiuosi, nes taip atsiveria man didesnės galimybės mokytis	0,404**
Atsakomybės prisiėmimas už savarankišką mokymąsi	
Apmąstau savo mokymosi patirtį ir mokymosi aplinkos įtaką, prisiimdama(-s) atsakomybę už mokymąsi	0,476**
Analizuoju mokymosi turinį	0,410**
Mokydamasis sieju įgytą teoriją su praktika	0,402**
Savarankiško mokymosi laiko valdymas	
Planuoju savo mokymosi laiką	0,450**
Man svarbi mokymosi vieta	0,447**
Mokymuisi daugiausia laiko skiriu savaitgaliais	0,447**

Indikatorius *Individualaus mokymosi organizavimas* pasižymi stipria koreliacija, nors šie komponentai respondentų įvertinti vidutiniu koeficientu. Tačiau koreliacija leidžia teigti, kad siekis individualiai organizuoti paties asmens mokymąsi per jo sistemimą bei nuoseklumą galėtų būti svarbūs kryptingai pasiekti numatytus studijų tikslus ir įvykdyti mokymosi rezultatus. Galima teigti, kad magistrantams, savarankiškai organizuojant mokymąsi ir jo tobulėjimo procesą, diskutuojant su dėstytojais bei kolegomis apie konkretaus studijų dalyko studijavimo prasmę, būtina prisiimti atsakomybę už savarankišką mokymąsi (*Atsakomybės prisiėmimas už savarankišką mokymąsi*). Prasmingos teiginių koreliacijos leidžia teigti, kad organizuojant ir

planuojant savo mokymąsi svarbiausias aspektas yra laiko valdymas (*Savarankiško mokymosi laiko valdymas*).

Indikatorius *Atsakomybės prisiėmimas už savarankišką mokymąsi* pasižymi vidutiniu koeficientu. Tai rodo, kad respondentai prisiima atsakomybę už savo mokymosi kokybę ir patirtį, tačiau ne visada kontroliuoja asmeninio mokymosi turinį, susijusį su konkrečiais studijų dalykais. Antrasis indikatorius rodo, kad besimokančiojo SM stiprybės yra gebėjimas susieti savo mokymosi procesą su asmeniniu gyvenimu, atsakomybės prisiėmimas už savo mokymosi kokybę bei patirtį, taip pat poreikis būti savarankišku.

Remiantis korelacijų analizės duomenimis, trečiasis indikatorius *Savarankiško mokymosi laiko valdymas* atstovauja vidutinio stiprumo ryšiui, kuris rodo, kad magistrantams, organizuojant ir planuojant savo mokymąsi, svarbus aspektas yra laiko planavimas. Besimokantiesiems svarbu planuoti savo mokymosi trukmę, atsižvelgiant į jo turinį ir planuojant savo mokymąsi.

3 charakteristika: žemas SM lygmuo. Savarankiškai studijuojančiam magistrantui SM stiprybė yra visavertė studijų rezultatų siekimo dalis. Neįdėjęs pastangų, magistrantas nepasiekia numatyto mokymosi rezultato, o kartu negauna ir norimo įvertinimo. Žemu SM koeficientu pasižymintys komponentai (savarankiškas prasmingas mokymasis, giluminis mokymasis bendradarbiaujant bei kryptingas planavimas ir informacijos sisteminimas) yra neatsiejami nuo magistrantų pasitenkinimo nuolatiniu mokymosi procesu, kuris nėra tapatus jų pasitenkinimui magistratūros studijomis konkrečioje aukštojo mokslo institucijoje.

3 lentelė

Žemas SM realizavimo lygmuo ir jo komponentai

Teiginys	Spearman'o korelacijos koeficientas
Įsigalinimas savarankiškam giluminiam ir prasmingam mokymuisi	
Vertinu savo mokymosi rezultatus	0.390**
Mokantis svarbus mokymosi turinys	0.363**
Aš kritiškai analizuoju studijuojamo dalyko temas	0.354**
Nustatau savo mokymosi poreikius	0.354**
Dėstytojo pagalbos ir konsultavimo poreikis	
Mokantis reikalinga dėstytojo pagalba, kuris pasakytų, ką ir kaip reikia daryti	0.366**
Aš mėgstu, kai dėstytojas nurodo mokymosi partnerius, su kuriais atliksiu konkrečią užduotį	0.311**
Kryptingas mokymosi planavimas ir informacijos sisteminimas	
Mokymuisi skiriu laiko per dieną ne mažiau kaip vieną-dvi valandas	0.359**
Mokydamasis analizuoju kitų patirtį	0.329**
Mokymosi metu surandu papildomą informaciją	0.304**

Indikatoriaus *Įsigalinimas savarankiškam giluminiam ir prasmingam mokymuisi* koeficientas yra žemas. Savarankiškai mokydami, studentai dažniau pasirenka paviršinio nei giluminio studijavimo strategijas, neprisiimdami atsakomybės už savo mokymosi rezultatus, bei silpnai susitelkia į mokymosi turinio specifiką. Studentai išreiškia dėstytojų grįžtamojo ryšio bei bendradarbiavimo su kitais magistrantais poreikį (*Savarankiškas giluminis mokymasis bendradarbiaujant*) ir per dieną skiria mokymuisi mažiau nei dvi valandas (*Kryptingas planavimas ir informacijos sisteminimas*).

Indikatorius *Savarankiškas giluminis mokymasis bendradarbiaujant* pasižymi silpna koreliacija, kuri rodo, kad studentai mažai diskutuoja su dėstytojais, tačiau tuo pačiu metu skiria laiko giluminiam studijavimui analizuodami jiems patikusias temas bei užduotis. Žemas besimokančiojo savivaldumo lygmuo atsiskleidžia, kai besimokantysis gauna tikslus nurodymus iš dėstytojo ir kai nereikia pačiam gilintis į konkrečią užduotį.

Trečiasis indikatorius *Kryptingas mokymosi planavimas ir informacijos sisteminimas* taip pat pasižymi silpna koreliacija. Gauti rezultatai rodo, kad besimokantieji skiria mažai laiko savarankiškam mokymuisi, nes SM iš besimokančiųjų reikalauja planuoti asmeninį mokymąsi, taip įsipareigojama siekti numatytų mokymosi rezultatų.

Šiame straipsnyje pristatomo tyrimo rezultatai parodė, kad savarankiškai studijuojančių socialinių mokslų srities magistrantų SM stiprybės pasižymi aukštu ir vidutiniu savivaldumu, o silpnybės – žemu.

Diskusija

Straipsnyje pristatomo tyrimo rezultatai atskleidė tris SM realizavimo lygmenis magistrantams savarankiškai studijuojant socialinių mokslų srities magistratūroje. Be to, išryškėjo SM stiprybių ir silpnybių komponentai, kurie yra neatsiejami nuo magistrantų

motyvacijos tobulėti. Lygmenys ir komponentai visiškai sutampa su Song ir Hill (2007), Davies (2006), Guglielmino ir Guglielmino (2001), Abbott ir Dahmus (1992) tyrimo rezultatais apie SM lygmenis ir jų komponentus, kur besimokančiojo vidinė motyvacija ir įsigalėjimas siekti nuolatinio tobulėjimo pasižymi aukštu savivaldumu mokymesi.

Aukšto lygmens SM komponentai yra individualaus mokymosi planavimas, asmeninio mokymosi reflektavimas, sutelktumas į mokymosi turinio specifiką.

Panašūs komponentai buvo atskleisti Mohamed ir El Sebai (2010) tyrime Saudo Arabijoje. Tyrėjai atskleidžia, kad SM skatina gebėjimą įvertinti mokymosi poreikius, kur svarbus individualaus mokymosi planavimas, asmeninė besimokančiojo refleksija bei mokymosi turinio įsisavinimas. Mūsų atliktame tyrime dar papildomai išskirta daugiau SM komponentų, tokių kaip magistrantų sutelktumas į mokymosi turinio specifiką, t. y. magistrantams svarbu įsisavinti mokymosi apimtis ir trukmę, mokymosi rezultatus bei pasiekimus, įsigalinti motyvuotoms studijoms.

Reynolds ir Vince (2004) atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad svarbiausia yra refleksija, bet taip pat užsimena apie mokymosi turinio specifiką (mokymosi metodų pasirinkimą, tikslų suformulavimą ir susitelktumą į mokymosi struktūrą). Adekvacią idėją iškomunikuoja ir Song ir Hill (2007), Garrison (2002), Arnold ir kt. (2000), teigdami, kad aukštas savivaldumo lygmuo yra priklausomas nuo mokymosi planavimo, ugdymo tikslo siekimo bei aukštos besimokančiojo vidinės motyvacijos jam / jai siekiant numatytų studijų tikslų ir realizuojant mokymosi rezultatus bei pasiekimus. Toks požiūris atsiskleidė ir mūsų atliktame tyrime, nes socialinių mokslų magistrantams planavimas yra susijęs su nuolatinio tobulėjimu. Tuo Lizzio & Wilson (2005) tyrime aukštu savivaldumu pasižymintys komponentai yra mokymosi proceso valdymas, atsakomybė, bendradarbiavimas ir mokymosi aplinka. Anot šių autorių, studentai turi aiškia mokymosi struktūrą. O mūsų atliktame tyrime išryškėjo, kad komponentas „mokausi struktūruotai“ nepasižymi aukštu savivaldumu, tačiau jis atstovauja vidutiniam savivaldumui mokymesi. Be to, mūsų atliktame, kaip ir anksčiau paminėtų autorių tyrimuose, sutampa patvirtinimas, kad aukštu savivaldumu pasižymi besimokantieji į tikslą orientuota energija ir įsigalėjimu savarankiškam prasmingam mokymuisi.

Vidutinio lygmens SM komponentai yra individualus mokymosi organizavimas, atsakomybės prisiėmimas už savarankišką mokymąsi, savarankiško mokymosi laiko valdymas.

Šie anksčiau paminėti komponentai buvo analizuoti Zimmerman (2000) tyrime, kuriame atsiskleidžia esminis besimokančiųjų gebėjimas planuoti ir organizuoti mokymąsi kaip savo tobulėjimo sąlygą. Panašaus pobūdžio tyrimo rezultatus pateikia ir Ellinger (2004), išskirdama SM komponentus, tokius kaip besimokančiųjų atsakomybė už jų mokymąsi ir mokymosi proceso vystymas. Anot autorės, tai stipriai priklauso ir nuo mokymosi laiko planavimo. Ottewill (2002) išskiria du vidutiniu savivaldumu pasižyminčius komponentus: besimokančiojo atsakomybė ir mokymosi organizavimas. Anot Arnold ir kt. (2000), šie komponentai (individualaus mokymosi organizavimas, atsakomybės prisiėmimas už savarankišką mokymąsi, savarankiško mokymosi laiko valdymas) pasižymi aukštu savivaldumo lygmeniu, kada besimokantysis išsiskiria gebėjimu susieti žinias, planuoti, struktūruoti, kontroliuoti. Mohamed ir El Sebai (2010) atliktame tyrime atskleidžia, kad, savarankiškai organizuojant mokymąsi ir tobulėjimo procesą, studentas prisiima atsakomybę ir įsivertina savo mokymosi pastangas. Šie komponentai išryškėjo ir mūsų tyrime socialinių mokslų magistrantams prisiimant atsakomybę už savarankišką mokymąsi. Tačiau mūsų atliktame tyrime, priešingai nei teigia paminėti kiti autoriai, besimokantiesiems magistrantams aktualu ir savarankiško mokymosi laiko valdymas.

Žemo lygmens SM komponentai yra įsigalėjimas savarankiškam giluminiam ir prasmingam mokymuisi, dėstytojo pagalbos ir konsultavimo poreikis, kryptingas mokymosi planavimas ir informacijos sisteminimas.

Arnold ir kt. (2000) nustatė, kad žemas besimokančiojo savivaldumo lygmuo atkoduojamas per mokymąsi mintinai, žymėjimąsi, lėtesnius veiksmus ir išreikštą konkurenciją. Priešingai, mūsų atliktame tyrime atsiskleidė dėstytojo pagalbos stoka besimokančiajam, nes magistrantai mažai diskutuoja su dėstytojais, paviršutiniškai gilinaisi į svarbias užduotis, gauna tikslus dėstytojo nurodymus bei mažai laiko skiria mokymuisi. Tuo tarpu Edmondson ir kt. (2012) teigia, kad pagrindinė žemo savivaldumo problema yra ta, jog studentai per daug mokosi iš knygų formalioje aplinkoje.

Taip pat, kalbant apie SM silpnybes ir lyginant su kitų tyrėjų gautais rezultatais, mūsų tyrimo rezultatuose išryškėjo ribotumai, nes mažai autorių išskiria SM silpnybes. Tai rodo, kad SM silpnybės, savarankiškai studijuojant socialinių mokslų magistrantūroje, yra nekontroliuojamas asmeninio mokymosi procesas bei silpna SM stiprybių komponentų (pateiktų šiame tyrime, taikytame duomenų rinkimo instrumente) koncentracija. Būtent pastaroji SM kontekste apima sąmoningą magistrantų mokymąsi, susijusį su besimokančiojo SM stiprybių ir silpnybių suvokimu bei įsisauginimu.

Išvados

1. Aukštas socialinių mokslų srities magistranto savivaldumo lygmuo pasižymi į tikslą orientuota energija ir įsigalimumu savarankiškam prasmingam mokymuisi, kai studijuojantys asmenys geba nustatyti savo mokymosi poreikius, kontroliuoja asmeninio mokymosi turinį, kryptingai siekia numatytų studijų tikslų ir gauna konkrečius (siektus) mokymosi rezultatus.

2. Vidutinis socialinių mokslų srities magistranto savivaldumo lygmuo apima sąmoningą savarankišką mokymąsi, kai studijuojantieji geba organizuoti individualų mokymąsi, priiimti atsakomybę už savarankišką mokymąsi bei laiko valdymą.

3. Žemu savivaldumo lygmeniu pasižymi socialinių mokslų srities magistrantai, įdėję mažiau pastangų pasiekti numatyto mokymosi rezultato, nes jie dažniau pasirenka paviršutinio studijavimo strategiją, vengia bendradarbiauti su dėstytojais ir kitais magistrantais bei mažiau laiko skiria savarankiškam mokymuisi.

4. SM silpnybės yra magistrantų silpna motyvacija tobulėti, nesutelktumas savarankiškam prasmingam mokymuisi ir menkas pasitenkinimas nuolatinio mokymosi procesu.

STRENGTHS AND WEAKNESSES OF SELF-MANAGED LEARNING BY STUDYING INDEPENDENTLY THE SOCIAL SCIENCES ON MASTER DEGREE

*Components regarding strengths and weaknesses of self-managed learning (SML) are focused on independent learning of the master student. Research issue in this article lies on the following **research question**: 'What levels and their components of SML are relevant for master degree students, when they study the social sciences?'*

The aim of research is to reveal the strengths and weaknesses of SML, when master degree students study independently the social sciences. IN research had participated 327 master degree students of social sciences from 11 higher education schools of Lithuania.

For data collection were applied the Matrix method and questioning survey using the structured questionnaire with closed – ended questions. The data analysis with calculation of correlation was realized by using the SPSS 16.0 for Windows Statistical Package.

Results showed that SML includes conscious learning of master degree students and is related to learner's perceptions, understanding and awareness about SML strengths and weaknesses. Findings highlight that students on master degree in social sciences are able to identify their personal learning needs and discuss with teachers / lecturers and colleagues about meaning of these needs in studying the concrete study subject. Also students have intentions to monitor the content of personal learning, which is related to concrete study subjects. But at the same time master degree students are oriented to deep independent studies and are focused of the concrete topics, which they liked in the study subject. Students learn methods of independent learning, which direct them to achieve the planned learning outcomes. Findings of the empirical research created premises to specify levels of SML for master degree students when they study independently in study programmes of social sciences. These levels are concurrent with master degree students' motivation to improve their learning and empower the self for meaningful independent learning and the satisfaction in life-long learning, which is not the same as their satisfaction with the master degree studies in concrete higher education institution.

Conclusions summarize that strengths and weaknesses of SML for master degree students in study programmes of social sciences are related to independent learning, where the core moments are planning and organizing the independent / individual learning, reflecting the personal experience, taking responsibility for quality of independent learning (assimilation of learning content, formulation of concrete learning aims, scope and term of learning, self-empowerment for motivated studying, learning outcomes and achievements).

Key words: higher education school, master degree studies, independent learning, statistics.

Literatūra

1. Abbot M. L. (2011). *Understanding Educational Statistics Using Microsoft Excel and SPSS*. NY, USA: John Wiley & Sons.
2. Abbott J., Dahmus S. (1992). *Assessing the appropriateness of self-managed learning*. Journal of Management, 11(1), 50–60.
3. Arnold R. (2000). *Lebenslanges Lernen aus der Sicht der Erwachsenen Bildung*. Lebenslanges Lernen im Beruf seine Grundlegung im Kindes- und Jugendalter (V). Opladen: Leske und Budrich.
4. Beijaard D., Meijer P. C., Verloop N. (2004). *Reconsidering research on teachers' professional identity*. Teaching and Teacher Education, 20(2), 107–128.
5. Cunningham I. (1999). *The Wisdom of strategic learning. The self-managed learning solution*. Vermont, USA: Gower Publishing Ltd.
6. Davies A. (2006). *Management development through self managed learning: the case of West Sussex Country Council*. Development and Learning in Organizations, 20(4), 16–18.
7. Edmondson D. R., Boyer S. L., Artis A. B. (2012). *Self-directed learning: A meta-analytic review of adult learning constructs*. International Journal of Education Research, 7(1), 40–48.

8. Ellinger A. D. (2004). *The concept of self-directed learning and its implications for Human resource development*. *Advances in Developing Human Resources*, 6(2), 158–177.
9. Garrison D. R. (2002). *Self-directed learning: toward a comprehensive model*. *Adult Education Quarterly*, 48(1), 18–33.
10. Guglielmino P., Guglielmino L. M. (2001). *Moving Toward a Distributed Learning Model Based on Self-Managed Learning*. *Advanced Management Journal*. Prieiga per internetą 2014-01-10: <<http://www.freepatentsonline.com/article/SAM-Advanced-Management-Journal/78404393.html>>.
11. Lizzio A., Wilson K. (2005). *Self-managed learning groups in higher education: Students' perceptions of process and outcomes*. *British Journal of Educational Psychology*, 75(3), 373–390.
12. Mohamed Ali W., ElSebai N. (2010). *Effect of problem-based learning on nursing students' approaches to learning and their self-directed learning abilities*. *International Journal of Academic Research*, 2(4), 188–195.
13. Ottewill R. (2002). *Student self-managed learning – coupe for concern? On the Horizon*, 10(1), 12–16.
14. Park Y., Heo G. M., Lee R. (2011). *Blogging for Informal Learning: Analyzing Bloggers' Perceptions Using Learning Perspective*. *Educational Technology & Society*, 14(2), 149–160.
15. Pietersen W. (2010). *Strategic Learning: How to Be Smarter Than Your Competition and Turn Key Insights Into Competitive Advantage*. Hoboken, New Jersey: John Willey & Sons.
16. Reynolds M., Vince R. (2004). *Critical management education and action-based learning: synergies and contradictions*. *Academy of Management Learning & Education*, 3(4), 442–456.
17. Song L., Hill J. R. (2007). *A conceptual model for understanding self-directed learning in online environments*. *Journal of Interactive Online Learning*, 6(1), 27–42.
18. Zimmerman J. (2000). *Self-Efficacy: An Essential Motive to Learn*. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 82–91.
19. Williams B., Boyle M., Winship Ch., Brightwell R., Devenisch S., Munro G. (2013). *Examination of self-directed learning readiness of paramedic undergraduates: a multi-institutional study*. *Journal of Nursing Education and Practice*, 3(2), 102–111.

Įteikta: 2014 m. kovo 25 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

ЗНАЧИМОСТЬ УРОВНЯ ОБРАЗОВАНИЯ НА РЫНКЕ ТРУДА

Эльвира Джантотаева

Ставропольский институт имени В. Д. Чурсина
Россия

Александр Рубановскис

Балтийский институт психологии и менеджмента
Латвия

Аннотация

В статье исследована значимость уровня образования на рынке труда в условиях рыночной экономики. Выявлены общие тенденции в общей востребованности трудовых ресурсов; преимущества образования; а также отношение к уровню образования в разных странах и зависимость оплаты труда работника от уровня его образования.

Ключевые слова: уровень образования; рынок труда; преимущество образования; оплата труда.

Введение

В связи с тем, что у работодателей имеется возможность выбора (на рынке труда предложение рабочей силы в целом превышает спрос), работу получают наиболее образованные и приспособленные к выполнению соответствующей работы претенденты. Таким образом, очевидно, что образование – это фактор, способствующий успешному поиску работы. Однако на поиск работы действуют и другие факторы, которые не всегда зависимы от уровня образования.

Об уровне образования можно говорить тогда, когда имеется народу какой-то уровень грамотности. Поэтому в публикации не имеются исследования неграмотных или малограмотных представителей рынка труда.

Цель статьи: исследовать значимость образования на рынке труда.

Задачи статьи:

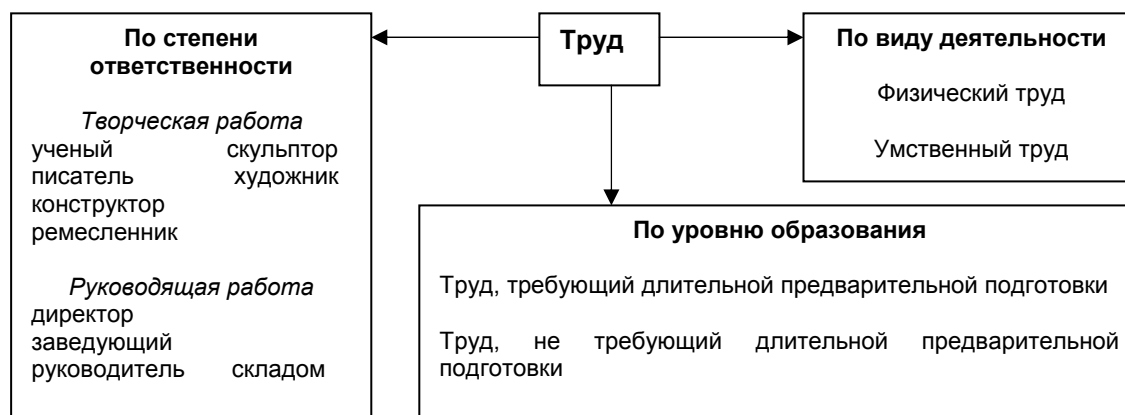
1. определить рыночные тенденции в общей совокупности спроса на труд;
2. исследовать преимущества образования;
3. выявить отношения к уровню образования;
4. выявить связь оплаты труда с уровнем образования.

Объект исследования: уровень образования.

Предмет исследования: рынок труда.

Классификация труда

Труд можно классифицировать по многим признакам (см. рис. 1):

1 рис. Классификация труда

Рисунок составлен авторами по [13]

По виду деятельности: физический труд и умственный труд.

Современный уровень технического развития часто не позволяет строго разграничить умственный и физический труд. Например, труд настройщиков и операторов автоматизированных рабочих столов является физическим, но здесь нередко необходимо инженерное образование и большая интеллектуальная отдача.

По степени ответственности: творческая работа, руководящая работа, исполнительская работа.

Сгруппированные по этому признаку виды труда условно ранжированы, начиная с творческой работы. Фактически знающий опытный референт, который является исполнителем, может проявлять ещё и творческие способности. Нередко высококвалифицированный руководитель может стоять условно выше учёного, который неспособен довести свои идеи и разработки до реального воплощения в жизнь, т.е. полностью их реализовать. Представленные на рисунке профессии представлены следующим образом: с левой стороны – представители умственного труда, с правой – физического труда. Как видно из рисунка, представители как умственного, так и физического труда могут быть руководителями, исполнителями или творческими работниками.

По уровню образования:

- труд, требующий длительной предварительной подготовки;
- труд, не требующий длительной предварительной подготовки;
- труд, не требующий никакой предварительной подготовки.

Как видно из рисунка, для классификации труда по уровню образования основным критерием является связь с наличием и длительностью предварительной подготовки.

Длительную предварительную подготовку для исполнения соответствующей работы может дать профессиональное высшее и академическое образование. Есть работа, для выполнения которой требуется академическая степень магистра, учёной степени доктора (кандидата) наук или хабилированного доктора (доктора наук).

Предварительную подготовку может дать среднее и среднее специальное образование (техникумы, училища).

Работу, для которой не требуется никакой предварительной подготовки, можно выполнять, имея профессиональное или основное образование. Но удельный вес таких рабочих мест в общей совокупности спроса на труд уменьшается, и возрастает удельный вес таких рабочих мест, которые требуют более или менее длительной предварительной подготовки, т.е. образования высшего уровня, нередко даже 2-3 высших образований, например в области инженерных наук, экономики и юриспруденции.

Все виды классификации труда имеют свои парциальные рынки труда. Общая сумма этих парциальных рынков труда, с учетом их взаимодействия, составляют совокупный рынок труда. В зависимости от цели исследования, целесообразно анализировать не весь совокупный рынок труда, а отдельные парциальные рынки или некоторая их сумма, например, рынок неквалифицированного труда (см. рис. 2).

Преимущества хорошего образования

Образование имеет большое значение на рынке труда и в народном хозяйстве в целом. Как свидетельствуют длительные и серьёзные исследования в странах рыночной экономики, хорошее образование:

- облегчает и ускоряет карьерный рост;
- чаще способствует получению работы и защищает от безработицы.

Есть случаи, когда отдельные индивиды не хотели учиться и добились заметных успехов без соответствующего образования, но эти случаи являются исключениями, которые, как известно, ещё раз подтверждают правило. Обычно успешные люди позже понимают значение образования и постоянно совершенствуют свои знания.

Знаменитый государственный и политический деятель Великобритании Уинстон Черчилль (*Sir Winston Leonard Spencer-Churchill*, 1874–1965) признал, что в школе он изучал английский язык и больше почти ничего. Он убежал из школы. В возрасте 20 лет закончил кавалерийскую военную школу. Дальнейшее образование получил в процессе самообучения. С 1900 до 1922 г. и с 1924 до 1964 г. – депутат парламента, с 1940 до 1945 г. и с 1951 до 1955 г. – премьер-министр, в 1953 г. получил Нобелевскую премию по литературе [5;15;18].

Лауреат Нобелевской премии по литературе в 1929 г. немецкий писатель Томас Манн (*Thomas Mann*, 1875–1955) с трудом закончил гимназию. Хорошо изучил общественные отношения, вопросы культуры, философию, искусство, и эти знания, полученные самостоятельным путём, использовал в работах, получивших мировое признание [4;5].

Один из основоположников современной физики Альберт Эйнштейн (*Albert Einstein*, 1879–1955), по одной широкоизвестной версии, ненавидел время, проведённое в школе, и учителя считали его совершенно неспособным к учёбе. Его интересовали только физика и математика. В 1900 г. он закончил Цюрихскую федеральную техническую высшую школу. С 1909 до 1933 г. был профессором различных высших школ и университетов, а с 1933 г. до конца жизни – учёным Принстонской лаборатории перспективных исследований в США. За исследования фотоэлектрического эффекта в 1921 г. получил Нобелевскую премию по физике. (За опубликованную в 1905 г. знаменитую теорию относительности он не получил ни одной премии.) По версии Герхарда Праузе, Альберт Эйнштейн в сущности не был плохим школьником. Его не интересовали языки, спорт, а также милитаризм, распространённый в то время в Баварии (и во всей Германии). (Он сравнивал учителей основной школы с фельдфебелями, а учителей гимназии – с лейтенантами.) По понятиям того времени он действительно мог быть признан плохим учеником. Но его успехи по таким предметам, как физика и математика, всегда были отличными. Из обеих версий следует, что Альберт Эйнштейн в любом случае не был «всесторонне развитым образцовым мальчиком», а напротив, уже со школьной скамьи проявлял интерес исключительно к физике и математике [4;5].

Активный участник Гражданской войны Аркадий Голиков учился в школе плохо. Учителя ему упрекали, что он даже правильно писать не умеет. На что он ответил: «Я не буду писателем.» После Гражданской войны он стал знаменитым писателем под псевдонимом Аркадий Гайдар (1904–1941) и военным корреспондентом во время войны, где он погиб [10].

В качестве примера нашего современника, не желавшего учиться, можно упомянуть бывшего премьер-министра Великобритании, консерватора Джона Мейджора (*Sir John Major*, 1943.). Он бросил школу в возрасте 16 лет, но без образования (знаниями) неотстался, так как являлся успешным аутодидактом [8;15].

На сегодня такие примеры видны реже и реже. Люди всё более и более оценивают значимость уровня образования в рынке труда и для обеспечения своих личных социальных потребностей.

Разделение рабочей силы по уровню образования

Как показывают исследования, проведённые в Германии в 1991 г. (см. таблицу):

- 84 % выпускников университета являются руководителями или предпринимателями;
- только 1 % выпускников университетов являются вспомогательными работниками;
- количество безработных среди выпускников университетов минимально;
- наибольшее число безработных – среди людей без профессионального образования.

Существует такая тенденция, когда те, кто своё профессиональное образование получил и совершенствовал на предприятии, чаще всего связывают свой дальнейший карьерный рост со «своим» предприятием [9].

Образование имеет тесную связь с уровнем жизни. Наиболее высокий уровень жизни в странах, где практически всё население умеет читать и писать (США, Австралия, Австрия, Бельгия, Дания, Франция, Исландия, Италия, Япония, Новая Зеландия, Канада, Великобритания, Нидерланды, Норвегия, Финляндия, Германия, Швеция и др.). И, напротив, наиболее низкий уровень жизни в таких странах Азии и Африки, как Афганистан, Бутан, Мали, Мавритания, Нигерия, Судан, где лишь не более 20 % населения умеют читать и писать [17].

1 таблица

Разделение рабочей силы по уровню образования и группам занятых [14]

Группа занятых	Уровень образования (%)		
	Без профессионального образования	Профессиональное образование, полученное в школе или на предприятии	Университетское образование
Руководящие работники или предприниматели	15,0	18,0	84,0
Руководители среднего звена	22,0	56,0	15,0
Простые служащие или вспомогательные работники	63,0	26,0	1,0
Всего	100,0	100,0	100,0
Безработные	15,0	4,5	4,1

Подобная и близкая тенденция разделения рабочей силы по уровню образования и группам занятых сохраняются тоже в следующих годах [1].

Отсюда следует общий вывод:

современная экономика не может существовать без людей, умеющих читать и писать, и, что-бы экономика была успешной, т. е. достаточно развитой, рабочая сила должна быть соответствующе образована и квалифицирована.

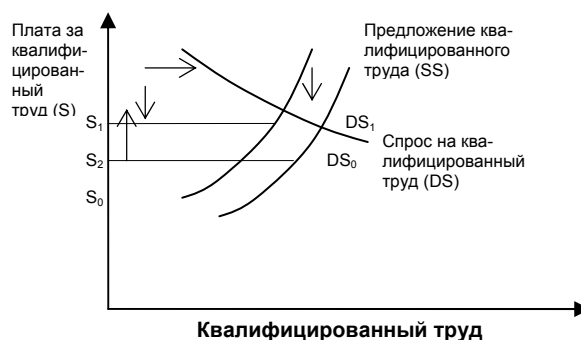
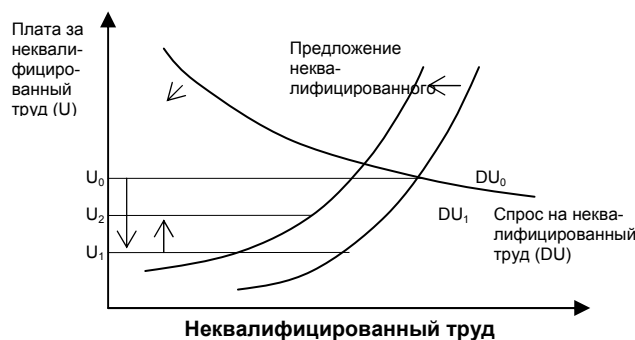
Отношение к уровню образования не является одинаковым во всех странах. Даже в таких экономически развитых государствах, как США, Япония и Германия, существуют различные подходы к уровню образования:

- в США самый высокий уровень жизни у людей с высшим образованием;
- в Японии наибольшее внимание уделяется среднему образованию в школе;
- в Германии самое большое внимание уделяется среднему образованию (обучению, аттестации, профессиональному образованию).

В процессе учёбы, обучаясь сознательно, можно получить более высокую оценку за лучшие знания и умения. Это может быть основой для более высокой оплаты труда в будущем. Таким образом, учащемуся профессиональной школы или техникума, студенту колледжа или высшей школы необходимо выбирать: свободное время и потребление сегодня или выполнение своих обязанностей и потребление завтра, т. е. после успешного окончания учёбы. Конечно, сознательное отношение к учёбе нередко позволяет получать соответствующую стипендию, которая может в значительной степени облегчить процесс учёбы в материальном плане. Примером интенсивного использования своего времени для обучения могут стать студенты японского происхождения в канадских университетах. В этих университетах продолжительность учебного года одна из самых минимальных – только 8 месяцев. Сами канадцы 3 летних месяца работают. Это также засчитывается в качестве практики. В свою очередь, группы японских студентов организуют 3 учебных семестра, и за 2 года со свойственной японцам прилежностью заканчивают 3 курса с высокими оценками. В результате японские студенты быстрее выходят на рынок труда [2].

Связь оплаты труда с уровнем образования

Работники с высшим образованием всё-таки получают более высокую заработную плату, чем те, у кого уровень образования ниже, не говоря уже о тех, у кого вообще нет никакой специальности. Для этого есть основание считать: неквалифицированные или низкоквалифицированные работники обычно не способны выполнять те же трудовые задачи, что и высоко-квалифицированные или просто квалифицированные специалисты (см. рис. 2).

2 рис. Рынок труда квалифицированной и неквалифицированной рабочей силы [16]

Как видно из рис. 2, средняя оплата труда квалифицированных работников выше, чем неквалифицированных. Конечно, рабочую силу необходимо размещать рационально. Если для выполнения определённой работы достаточно рабочей силы средней квалификации, предприниматель ни в коем случае не примет на работу высококвалифицированного специалиста для выполнения тех же задач, поскольку это будет дороже и увеличит производственные издержки фирмы. Предприниматель в этом случае также не возьмёт на работу низкоквалифицированных работников и не будет тратить на повышение их квалификации.

Основной причиной для этого может быть риск того, что переквалификация окажется неэффективной или вообще не состоится, поскольку переквалифицируемые работники могут вообще не воспринять обучение, т.е. окажутся неспособными повысить свою квалификацию. Этот риск снижается при принятии на работу образованной и квалифицированной рабочей силы, даже если профессия работника не соответствует выполняемой работе. Тот факт, что работник образован, позволяет иметь о нём по крайней мере следующие представления:

- работник соответствует уровню своей достаточно высокой квалификации;
- работник – усердный человек, поскольку он достиг этого уровня.

Усердность имеет большое значение в работе. Для завершения процесса обучения необходима определённая степень ответственности, сознательности, усердия, выражения своего рода таланта. Это, к примеру, подтверждают исследования, проведённые в США.

Самая большая и продуктивная отдача выражается способностью концентрировать все свои силы в последнем классе средней школы, на последнем курсе колледжа или университета, которая нередко в 3 раза превышает эту способность в предыдущие годы учёбы.

Нередко в конкурсе на рабочее место побеждает претендент с университетским дипломом, который вроде бы не соответствует специфике выполняемой работы, хотя в конкурсе участвовал и претендент с соответствующим профессиональным образованием. Это явление объясняется просто: университет даёт возможность развить способности аналитика, а колледж, техникум, училище, профессиональная школа формирует способность обобщать факты, применяя лишь элементы их анализа. Кроме того, если работодателю нужен специалист с аналитическими способностями, он выберет выпускника университета, хотя в качестве исполнителя больше подойдёт выпускник колледжа [1].

Есть случаи, выпадающие из общей тенденции, когда трудовые обязанности не требуют очень высокой подготовки, а оплата труда достаточно высока. В таких случаях речь идёт о так называемой рискованной работе. Примеры такой работы могут быть следующие:

- Работа в строительстве – рабочие подвергаются большому риску получить травму или даже погибнуть. (Работа в строительстве основанно требует высокую профессиональную подготовку и хорошие практические навыки. Там имеются только некоторые операции, при выполнении которых не требуется высокая квалификация);
- Профессии, вызывающие профессиональные заболевания, например, кузнецы, профессиональная хромота которых была известна ещё в древние времена.

Более высокую заработную плату обычно получают также исполнители неритмичной по времени работы, которая обычно связана с уровнем профессиональной подготовки, но все свои знания и умения не надо применять ежедневно, при этом заработная плата включает в себя также оплату за соответствующую подготовленность к работе.

Уровень заработной платы повышают также многие другие факторы, которые могут выражаться как:

- постоянно высокая оплата труда за необходимость регулярно отрываться от привычной среды, в т.ч. от семьи, например моряки, пилоты (конечно, в этих профессиях присутствуют и другие риски);
- доплаты за выполнение отдельной работы, например покрытие командировочных расходов, доплата за исполнение обязательств в поездке, служебной командировке. Многие заграничные фирмы покрывают также расходы члена семьи командированного работника, который сопровождает его во время командировки, поскольку считают, что семейная обстановка во время служебной командировки повышает работоспособность. В результате фирма остаётся в выигрыше [9].

Что касается Латвии, то здесь (так же, как и в других постсоциалистических странах) наблюдается достаточно парадоксальная ситуация: при высоком уровне образованности населения эти страны занимают последние места по объёму ВВП на одного жителя

среди 30 наиболее развитых стран мира. Например, Латвия в 2000 году делит 28 место с Румынией, опередив лишь Болгарию [3; 12]. Через 10 лет у Латвии имеется маленький прогресс. Латвия находится 3 места выше Болгарии и 2 места выше Румынии (от [19]). Конечно, в постсоциалистических странах уровень жизни выше, чем в странах Азии и Африки, но он явно не соответствует уровню образованности населения. Ещё ярче это несоответствие можно увидеть, если посмотреть на регионы Латвии. Например, Латгальский регион – самый депрессивный в Латвии (расположен на юго-востоке страны) с устойчиво высоким уровнем (самым высоким в стране) зарегистрированной безработицы – от 10–15 % в городах до 30 % в сельской местности [6; 11]. При этом уровень образованности населения Латгалии уступает лишь столичным показателям, но ничем не хуже, чем в других регионах Латвии, где безработица гораздо ниже [7]. Такая тенденция сохраняется и в следующих годах (от [6]).

Это позволяет сделать вывод о том, что на постсоциалистическом пространстве роль образования на рынке труда опосредуется многими другими факторами, в результате действия которых высокий уровень образования часто не обеспечивает его владельцу соответствующее положение на рынке труда (это подтверждается и многими социологическими исследованиями, проведёнными за последние годы в Латгалии, которые показывают, что в ряду факторов, обеспечивающих жизненный успех, хорошее образование занимает 4–5 место, уступая таким факторам, как личные связи, умение хорошо срабатываться с людьми и т. д.).

Главные выводы

1. Удельный вес таких рабочих мест в общей совокупности спроса на труд уменьшается, и возрастает удельный вес таких рабочих мест, которые требуют более или менее длительной предварительной подготовки.

2. Хорошее образование:

- облегчает и ускоряет карьерный рост;
- чаще способствует получению работы и защищает от безработицы.

3. Есть случаи, когда отдельные индивиды не хотели учиться и добились заметных успехов без соответствующего образования, но эти случаи являются исключениями, которые, как известно, ещё раз подтверждают правило. Обычно успешные люди позже понимают значение образования и постоянно совершенствуют свои знания.

4. Существует такая тенденция, когда те, кто своё профессиональное образование получил и совершенствовал на предприятии, чаще всего связывают свой дальнейший карьерный рост со «своим» предприятием.

5. Образование имеет тесную связь с уровнем жизни.

6. Современная экономика не может существовать без людей, умеющих читать и писать, и, что-бы экономика была успешной, т.е. достаточно развитой, рабочая сила должна быть соответствующе образована и квалифицирована.

7. Отношение к уровню образования не является одинаковым во всех странах. Даже в таких экономически развитых государствах, как США, Япония и Германия, существуют различные подходы к уровню образования:

- в США самый высокий уровень жизни у людей с высшим образованием;
- в Японии наибольшее внимание уделяется среднему образованию в школе;
- в Германии самое большое внимание уделяется среднему образованию (обучению, аттестации, профессиональному образованию).

8. Работники с высшим образованием получают более высокую заработную плату, чем те, у кого уровень образования ниже, не говоря уже о тех, у кого вообще нет никакой специальности.

9. Усердность имеет большое значение в работе. Для завершения процесса обучения необходима определённая степень ответственности, сознательности, усердия, выражения своего рода таланта.

10. Есть случаи, выпадающие из общей тенденции, когда трудовые обязанности не требуют очень высокой подготовки, а оплата труда достаточно высока. В таких случаях речь идёт о так называемой рискованной работе.

11. Более высокую заработную плату обычно получают также исполнители неритмичной по времени работы, которая обычно связана с уровнем профессиональной подготовки, но все свои знания и умения не надо применять ежедневно, при этом заработная плата включает в себя также оплату за соответствующую подготовленность к работе.

12. На постсоциалистическом пространстве роль образования на рынке труда опосредуется многими другими факторами, в результате действия которых высокий уровень образования часто не обеспечивает его владельцу соответствующее положение на рынке труда.

SIGNIFICANCE OF EDUCATION LEVEL IN THE LABOUR MARKET

The connection between level of education and the demand of labor in the market economy countries is studied in this publication. There is the total labor demand trends in the labor market identified; the benefits of education are researched; the attitude to the level of education is evaluated in different countries; the link between wages and education level is established in the article.

Key words: level of education, labor market, benefits of education, wage.

Литература

1. Неопубликованные материалы научных исследований авторов (г. г. 1990–2012).
2. Неопубликованные материалы научных конференций и семинаров, связанных с образованием (г. г. 1990–2012).
3. *Eiropas Savienības reģionālā politika un strukturālie instrumenti* (2001). Rīga.
4. *Enciklopēdiskā vārdnīca* (1991). 1.sēj. Rīga: Latvijas Enciklopēdiju redakcija.
5. *Enciklopēdiskā vārdnīca* (1991). 2.sēj. Rīga: Latvijas Enciklopēdiju redakcija.
6. *Iekšzemes kopprodukts statistiskajos reģionos, republikas pilsētās un rajonos, 1995–2006*. [online] Retrieved: <http://data.csb.gov.lv/Table.aspx?layout=tableViewLayout1&px_tableid=IK0020.px&px_path=ekfin_lkgad%c4%93jie%20statistikas%20dati_lek%c5%a1ze m...>. Access:15.03.2013.
7. *Izglītības un zinātnes ministrijas dienesta dati*.
8. *John Major*. [online] Retrieved: <<http://www.johnmajor.co.uk/> Access:15.03.2013>.
9. *Labor Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe*. Oxford University Press.
10. *Latvijas Padomju enciklopēdija* (1983). 3.sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.
11. *Latvijas reģioni skaitļos 2001. Statistikas gadagrāmata* (2002). Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga.
12. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2000* (2001). Rīga.
13. Rubanovskis A. (2008). *Mikroekonomikas teorijas pamati*. 2. d. TSI.
14. Schönherr G. (1998). *Volkswirtschaft und Betriebswirtschaft. Bertelsmann Lexikon Verlag GmbH*. Güterslohn München.
15. *100 ievērojamākie politiķi*. Rīga: Izdevniecība „Aplis“.
16. Stiglics Dž. E., Drifils Dž. (1995). *Mikroekonomika (Microeconomics)*. Rīga: Latvijas Universitāte.
17. Sweetman A. *Working Smarter: Education and Productivity*. [online] Retrieved: <<http://www.csls.ca/repsp/2/arthursweetman.pdf>>. Access: 15.01.2013.
18. *The Hutchinson Ditionary of Ideas* (1995). Oxford, OX1 2EP. p. 659.
19. *Volume indices of GDP per capita 2010*. [online] Retrieved: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Volume_indices_of_GDP_per_capita_2010_EU27%3D100.PNG&...>. Access: 15.01.2013.

Īteikta: 2014 m. kovo 28 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

LAISVALAIKIO ORGANIZAVIMO SPECIALISTŲ POREIKIS SOCIALINIŲ PASLAUGŲ BEI SVEIKATOS PRIEŽIŪROS INSTITUCIJOSE

Ginta Gerikaitė, Daiva Manukian, Nida Vaitiekienė
Šiaulių valstybinė kolegija
Lietuva

Anotacija

Straipsnyje analizuojama laisvalaikio užimtumo samprata ir organizavimo aspektai socialinės globos įstaigose bei sveikatos priežiūros institucijose, pabrėžiamos užimtumo organizavimo problemos skirtingoms tikslinėms klientų grupėms. Empiriniu tyrimu atskleidžiamas įstaigų vadovų bei darbuotojų požiūris į laisvalaikio užimtumo veiklų organizavimo specialistų reikalingumą. Tyrimo metu gauti rezultatai leidžia teigti, kad socialines paslaugas teikiančiose įstaigose ir sveikatos priežiūros institucijose klientams trūksta kūrybą ir saviraišką skatinančios veiklos, kad laisvalaikio organizavimo specialistai institucijoms yra reikalingi.

Reikšminiai žodžiai: laisvalaikis, užimtumas, sociokultūrinė veikla, laisvalaikio organizavimo specialistas.

Įvadas

Vykstant esminiams pokyčiams visuomenėje, kylant bendram gyvenimo lygiui, vis labiau jaučiamas kultūrinių, meninių, dvasinių vertybių poreikis. Darniai visuomenės raidai būtinas ne tik ekonominis, socialinis, bet ir kultūrinis veiklumas bei aktyvumas. Naujo, europiniais standartais besiremiančio socialinio vystymosi etape, kryptingai ir kompetentingai kovojant su skurdais, socialine atskirtimi, diskriminacija ir kitomis negandomis, susiduriama su socialinio darbuotojo, pedagogo ar kito specialisto kaip rekreacinės kultūrinės veiklos organizatoriaus profesine kompetencijos problema (Šinkūnienė, 2005).

Kiekvienam žmogui, siekiančiam teigiamų pokyčių savo situacijoje, vienas iš reikšmingiausių veiksnių yra racionaliai organizuotas laisvalaikis. Dažnai socialinio darbo klientai nesugeba racionaliai organizuoti savo laisvalaikio, pasiduoda įvairioms asociatiškos tendencijoms, kas skatina degradacijos procesus. Viena iš veiklos sferų, apimanti žmonių poilsio ir laisvalaikio klausimus – sociokultūrinis ugdymas. „Sociokultūrinis ugdymas – tai darbas su žmonėmis, kartu su jais organizuojant laisvalaikį, palaikant juos, įveikiant bedarbybę, socialinės atskirties ar etninių nesutarimų problemas“ (Baršauskienė, Leliūgienė, 2001). Sociokultūrinio darbuotojo tikslas – padėti žmonėms spręsti socialinės atskirties, individų ir visuomenės problemas (Spierts, 2003). Pasak Šinkūnienės (2003), vienas pagrindinių veiksnių, jog socialinėje įstaigoje būtų gerai organizuota sociokultūrinė veikla – geras sociokultūrinis darbuotojas (socialinis darbuotojas, laisvalaikio organizavimo specialistas). Tokių specialistų, kurie būtų atsakingi už tokius socialinius procesus kaip laisvalaikis, kultūrinė ir meninė veikla, socializacija, stygius labai jaučiamas Lietuvoje. Jų kultūrinė kompetencija padėtų žmonėms tapti aktyviais visuomenės nariais.

Europos Sąjunga, vykdydama užimtumo ir socialinę politiką, siekia užtikrinti aukštą gyvenimo kokybę, žmogaus orumą atitinkantį gyvenimo lygį, sudaryti galimybes gyventi aktyvioje, integruotoje ir sveikoje visuomenėje (Dromantienė, 2002). Kiekvienas žmogus turi teisę į dvi svarbiausias egzistavimo sąlygas: darbą ir laisvalaikį. Lietuvos konstitucinėje teisėje apibrėžtos žmogaus kultūrinės teisės, kur laiduojama kiekvieno teisė į poilsį ir laisvalaikį (LR Konstitucija, 1992, 49 str., 4 sk.). Pagal Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją (24 str.) kiekvienas žmogus gali naudotis ne tik pilietinėmis bei ekonominėmis, bet ir socialinėmis kultūrinėmis teisėmis. LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (1996, 16 str., 2 sk.) numatoma: „Vaikas turi teisę į poilsį ir laisvalaikį, atitinkantį jo amžių, sveikatą bei poreikius <...> Valstybė ir vietos savivaldos steigia ir remia vaikų sporto, kūrybos, laisvalaikio ir sveikatos klubus, stovyklas, šeimos poilsio namus, sanatorijas <...>“. Socialinių paslaugų kataloge (2000) nurodoma, jog visų tipų globos įstaigose (dienos ir bendruomenės centruose, reabilitacijos, laikinojo apgyvendinimo ar stacionariose įstaigose) tarp kitų specialiųjų paslaugų teikiamos ir laisvalaikio organizavimo paslaugos.

Lietuvoje trūksta mokslinės literatūros laisvalaikio vadybos klausimais. Norint spręsti laisvalaikio kokybės socialinėje sistemoje problemas, šiandien ypač stokojama kvalifikuotų žinių ir tyrimų. Vilniaus miesto bei rajono įvairių tipų socialinės globos įstaigose atliktas tyrimas (Žuraulytė, 2005), kurio metu buvo nustatyta, kad reikalingas asmuo, atsakingas už laisvalaikio veiklos organizavimą, nes ši veikla neįeina į socialinių darbuotojų tiesiogines pareigas. Taip pat

paaiškėjo, kad daugelis socialinių darbuotojų tvirtino neturintys reikiamų darbo įgūdžių ir žinių organizuojant laisvalaikį; jų manymu, laisvalaikio veiklomis turėtų užsiimti vienas ar keli atsakingi asmenys – laisvalaikio veiklos organizatoriai.

Lietuvoje meno poveikį integracijai plačiai nagrinėjo Šinkūnienė (2003), meno sociologiją tyrinėjo A. Gaižutis (1998), apie psichoterapinį metodą rašė Polukordienė (2002). Sociokultūrinio darbo aspektus nagrinėjo Spierts (2003), užimtumo terapijų poveikį analizavo Kielhofner (1995), Pedretti (1996; 2001), Wilcock (2002), Haglund (2003).

Problema. Socialiniams darbuotojams iškyla kokybiško laisvalaikio veiklos organizavimo problemos, stinga vadybinių, teorinių ir metodinių žinių, stokojama kūrybiškų, socialine prasme aktualių idėjų. Visų tipų socialinės globos bei sveikatos priežiūros įstaigose už laisvalaikio organizavimą atsakingi patys socialiniai darbuotojai, nors laisvalaikio organizavimas neįeina į jų pareigybines funkcijas. Organizuodami užimtumo veiklas socialinės institucijos klientams, jie nespėja atlikti savo tiesioginių darbų. Socialiniai darbuotojai stokoja laisvalaikio kultūrinių renginių organizavimo patirties, teorinių, metodinių bei dalykinių žinių. **Probleminiai klausimai** – ar reikalingas laisvalaikio organizavimo specialistas socialinių paslaugų bei sveikatos priežiūros institucijose? Su kokiomis klientų grupėmis dirbti laisvalaikio organizatorius būtų labiau reikalingas ir kokios užimtumo veiklos aktualesnės?

Tyrimo objektas – laisvalaikio organizavimo specialistų poreikis socialinių paslaugų bei sveikatos priežiūros institucijose.

Tyrimo tikslas – atskleisti socialinių paslaugų ir sveikatos priežiūros įstaigų vadovų bei darbuotojų nuomonę apie laisvalaikio organizatoriaus specialisto reikalingumą.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apibūdinti laisvalaikio sampratą ir organizavimo ypatumus socialinių paslaugų bei sveikatos priežiūros institucijose.

2. Aktualizuoti laisvalaikio organizavimo problemas sveikatos priežiūros bei socialinės globos įstaigose.

3. Ištirti ir apibendrinti įstaigų vadovų bei darbuotojų nuomonę apie laisvalaikio organizavimo specialistų reikalingumą.

Tyrimo metodika ir organizavimas: mokslinės literatūros analizė, kiekybinis tyrimo metodas, anketa, taikomosios statistikos Microsoft Office Excel paketas.

2011 metų gegužės mėnesį buvo vykdomas „Neformaliojo švietimo ir užimtumo studijų programos poreikio įvertinimo“ tyrimas. Tyrimą atliko Šiaulių valstybinės kolegijos Sveikatos priežiūros fakulteto Socialinio darbo katedra. Šiuo empiriniu tyrimu buvo siekiama išsiaiškinti socialinių paslaugų ir sveikatos priežiūros įstaigų vadovų bei darbuotojų nuomonę apie laisvalaikio organizatoriaus specialisto reikalingumą.

Taikant anketavimą, kaip sociologinės informacijos rinkimo būdą, respondentai patys (raštu) atsakė į pateiktus klausimus. Anketos pirmi penki klausimai atskleidžia respondentų socialines-demografines charakteristikas: lytį, užimamas pareigas, kokioje įstaigoje, kiek metų bei su kokiomis klientų grupėmis respondentas dirba šioje įstaigoje. Toliau buvo pateiktos keturios diagnostinės sritys, kuriomis siekiama išsiaiškinti respondentų nuomonę apie užimtumo problemos aktualumą, laisvalaikio organizavimo specialisto reikalingumą, užimtumo organizatoriui reikalingas žinias bei veiklos sritis, kuriose reikalingas laisvalaikio organizavimo specialistas. Iš viso anketoje pateiktas 51 pusiau uždaras klausimas.

Tyrimo dalyvavo 54 respondentai – įstaigų vadovai, socialiniai darbuotojai, socialiniai pedagogai; iš jų – 47 dirbantys Šiaulių apskrities socialines paslaugas teikiančiose įstaigose ir 7 dirbantys sveikatos priežiūros centruose.

Laisvalaikio samprata bei jo organizavimo specifika

Laisvalaikis – tai laisvas nuo būtinų užsiėmimų laikas, skirtas asmeniniams poreikiams tenkinti, taip pat plėsti žinias, lavintis ir dvasiškai tobulėti. Rekreacija (lot. recreatio – „atstatymas, atkūrimas“) yra psichinių bei sveikatos jėgų atstatymas, pasireiškiantis per žmogaus ir aplinkos sąveikos procesus; tai veikla, „išvaduojanti“ žmogų nuo įvairių jo socialinių vaidmenų bei skatinanti asmens kūrybiškumą. Žodis „laisvalaikis“ vartojamas, kuomet kalbama apie laiką, o terminas „rekreacija“ – apie veiklą (Adomaitienė, 2000).

Sociokultūrinis darbas – socialinė paslauga, kuri teikiama individams, grupėms bei organizacijoms, siekiant jų kultūrinio ir visuomeninio veiklumo. Sociokultūrinė veikla aprėpia rekreacijos, švietimo ir auklėjimo, meno ir kultūros bei bendruomenės kūrimo sritis. Terminas „socialumas“ apima visa, kas yra žmonėms visuomeniškai bendra, tai yra sąlyga, leidžianti žmonėms nuolat turėti ryšį vienam su kitu. „Kultūra“ (lot. cultura – „ugdymas, auklėjimas, lavinimas“) – tai, kas tą bendrumą formuoja ir atsispindi atitinkamame kultūriniame identiškume. Kultūra yra vienas pagrindinių žmogaus gyvenimą lengvinančių veiksnių, būtinų žmogaus egzistencijai, jo tobulėjimui, jo vidinio pasaulio lūkesčiams išreikšti bei apibūdinti (Spierts, 2003).

Rekreacinė veikla – viena iš labiausiai matomų sociokultūrinio darbo sričių. Nors sociokultūrinė veikla gali būti orientuota į rūpybą, švietimą ar profesinį rengimą, sociokultūriniai darbuotojai dažniausiai bendrauja su žmonėmis jų laisvalaikio metu. Visų rizikos grupių asmenims jie padeda prasmingai suplanuoti laisvalaikį, organizuoti savo kasdieninę kultūrinę veiklą, skatina asmenis ir grupes aktyviai dalyvauti visuomeninėje veikloje, bendrai sprendžiant jų socialines problemas.

Rekreacinės veiklos plėtojimo pagrindinės formos – animavimas bei aranžavimas (Spierts, 2003). Animavimas suprantamas kaip stimulus aktyviai dalyvauti veikloje, taigi animatorius – tai specialistas, kurio darbo tikslas skatinti ir motyvuoti žmones, koreguoti pasyvų stebėjimą, ugdyti jų įgūdžius ir gebėjimus. Kitas svarbus animavimo aspektas – sąlygų draugiškam bendravimui, pasilinksminimui ir maloniai veiklai sukūrimas. Aranžuojant svarbu sukurti atvirą, patrauklią ir saugią tokiam bendravimui aplinką (Dromantienė, 2002).

Organizuoto laisvalaikio specifiką sudaro daugybė darbų ir užduočių – veiklos planavimas, konkretaus atvejo poveikio plano sudarymas, jo įgyvendinimo kontrolė ir poveikio vertinimas, įvairių kultūrinių renginių organizavimas ir kt. Socialinės globos įstaigose laisvalaikio praleidimo specifiką lemia keletas veiksnių (Šinkūnienė, 2003):

- 1) socialinės grupės statusas ir amžius (vaikų globos namai, neįgaliųjų internatinė mokykla, senelių pensionas);
- 2) globos įstaigos gyventojų individualūs poreikiai, pomėgiai bei gebėjimai;
- 3) socialinių darbuotojų kompetencija organizuojant laisvalaikį;
- 4) institucijos vieta (miestas, rajonas, kaimas);
- 5) įstaigos finansinė situacija.

Visų užimtumo terapijų pagrindinis tikslas yra integruoti arba sugrąžinti žmogų į visuomenę, padėti socializacijos procese. Meno paskirtis – harmonizuoti gyvenimą, tobulinti žmonių bendravimo formas, todėl „menas neišvengiamai būna socialus“ (Gaižutis, 1998, p. 5). Vienas iš meno sociologijos rūpesčių – parodyti, kaip meniniai reiškiniai padeda žmogui integruotis į visuomenę, prisitaikyti prie jos reikalavimų ar priešingai – priešintis socialinei aplinkai ir maištauti. Dėl meno visuomenės socialiniai reiškiniai tampa artimesni: tradicijų, nuostatų, elgesio būdų raiška meninėmis priemonėmis sutelkia žmones į darnesnę bendruomenę.

Šiandien Lietuvoje laisvalaikio industrija su diferencijuota rekreacijos, kultūrinių renginių ar turizmo pasiūla stipriai išaugusi, tačiau paklausą lemia tokie faktoriai: nežinojimas, ką galima pasiūlyti veikti, iškreiptas požiūris į laisvalaikį, skurdi socialiai remtinų asmenų ar socialinių įstaigų ekonominė padėtis ir materialinė bazė, mažos subsidijos, skirtos rekreacinėms veikloms. Ribotos asmenų galimybės bendrauti, plėsti draugų ratą, išeiti iš globos įstaigų į visuomenę, verčia rimčiau susirūpinti laisvalaikio kultūrinių pramogų organizavimu (Šinkūnienė, 2005).

Užimtumo organizavimo problemos institucijose

Dar visai neseniai daugumos žmonių grupių, esančių socialinės globos institucijose, gyvenimas buvo nesibaigiantis laisvalaikis. Norint nuo ko nors pailsėti, reikia turėti darbą, mokslą ar kokį kitą užsiėmimą. Dažnai globos įstaigose laisvalaikis būna „laisvas“, neorganizuotas, t. y. pasyvus ir suprantamas kaip poilsis, pasireiškiantis nieko neveikimu. Laisvalaikio praleidimo būdai – kiekvieno individo asmeninė pasirinkimo teisė, kuria asmuo išreiškia savo valią, atskleidžia savo požiūrį į vertybių sistemą ir parodo bendrą vidinę kultūrą (Šinkūnienė, 2005). Laisvalaikio racionalumo kriterijus – socialinė atsakomybė: kuo atsakingiau žmogus panaudoja laisvalaikį, tuo kryptingiau jis bręsta kaip asmenybė. Todėl pagrindinis laisvalaikio uždavinys socialinėje sistemoje – užtikrinti tokią laiko praleidimo kokybę, kad formuotųsi kuo įvairiapusiškesnė asmenybė, sugebanti integruotis į visuomenę.

Pasak Šinkūnienės (2003), nesugebėjimas racionaliai naudoti savo laisvą laiką, nepilnavertis gyvenimas – daugelio socialinių problemų (alkoholizmo, narkomanijos, nusikaltimų ir savižudybių) priežastis. Pastaruoju metu atsirado naujų, keliančių problemų laisvalaikio formų, susijusių su didele psichine įtampa, ir todėl negali būti laikomos kokybišku laisvalaikiu (pvz., kompiuteriniai žaidimai, televizijos žiūrėjimas ir pan.).

Globos įstaigų laisvalaikio specifikai įtakos turi tai, jog dažnai patys klientai dėl įvairių priežasčių savarankiškai pasirinkti veiklos rūšies, formų ar turinio negali, todėl būtina sudaryti sąlygas išbandyti įvairias veiklos sritis, išsiaiškinti, kas domina klientus, ką jie pajėgūs atlikti savarankiškai.

Vaikų globos įstaigose dalis paauglių, neturėdami kuo užsiimti laisvu laiku, vartoja psichotropines medžiagas, jų laisvalaikis neįdomus, nes laisvalaikio formų pasiūla neatitinka šios amžiaus grupės poreikių.

Neįgaliesiems sudėtinga išreikšti savo pageidavimus, nes dėl fizinės ar psichinės sveikatos problemų jie neįsivaizduoja ar nežino tų užsiėmimų, kuriuos galėtų rinktis. Tinkamai organizuota rekreacinė ar meninė veikla gali tapti ypatingai veiksminga neįgaliųjų socialinės

integracijos priemone (Neįgaliųjų meninis ugdymas: psichologinės reabilitacijos ir socializacijos galimybės, 2002).

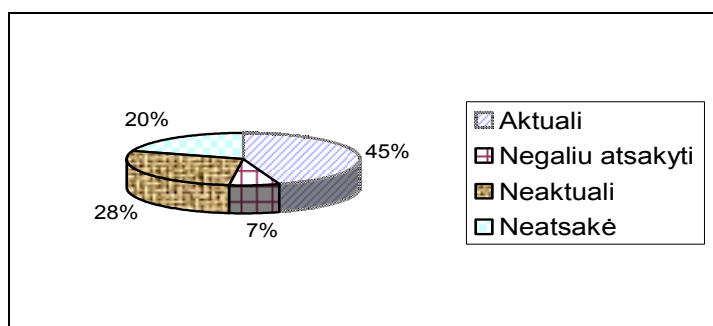
Senyvo amžiaus žmonių pensionuose laisvalaikio organizavimą lemia susilpnėjęs šių žmonių aktyvumas, tačiau ne tiek dėl fizinių, kiek psichologinių ar ekonominių priežasčių. Ypatingai veiklų pasirinkimą apriboja socialinių įstaigų finansinė situacija ir materialinių resursų stoka. Socialiai globotini asmenys galbūt norėtų keliauti, dalyvauti pramoginėse ar sportinėse veiklose, bet tam trūksta lėšų (Rūdytė, Tamosinaitė, Ramonaitė, 2013).

Socialinis darbuotojas – žmogus, kuris turėtų ir galėtų parodyti, jog gyvenimas gali būti ne tik teisingesnis, bet ir prasmingesnis, pilnavertiškesnis ir gražesnis. Darbo tikslas – organizuoti ir kuruoti laisvalaikį trimis pakopomis: inicijuojant, organizuojant ir vykdant veiklą (Spierts, 2003). Socialinis darbuotojas laisvalaikio organizatorius turi mokėti: išsiaiškinti gyventojų bendruomenės interesus ir poreikius skirtingose kultūrinės laisvalaikio veiklos srityse; įtraukti vaikus, paauglius, suaugusiuosius į aktyvią kultūrinę laisvalaikio veiklą; mokėti praktiškai panaudoti naują kultūrinės laisvalaikio veiklos organizavimo mechanizmą; panaudoti vadybinius sugebėjimus vystant organizacijų, įstaigų, mėgėjiškų susivienijimų veiklą, organizuojant koncertus ir parodas, apžiūras, konkursus, festivalius ir šventes, sporto-sveikatingumo, kitus renginius ir t. t. (Šinkūnienė, 2003).

Tyrimo rezultatų analizė

2011 metų gegužės mėnesį buvo vykdomas tyrimas, kurį atliko Šiaulių valstybinės kolegijos Sveikatos priežiūros fakulteto Socialinio darbo katedra. Šiuo empiriniu tyrimu buvo siekiama išsiaiškinti socialinių paslaugų bei sveikatos priežiūros įstaigų vadovų bei darbuotojų nuomonę apie užimtumo organizatoriaus specialisto reikalingumą.

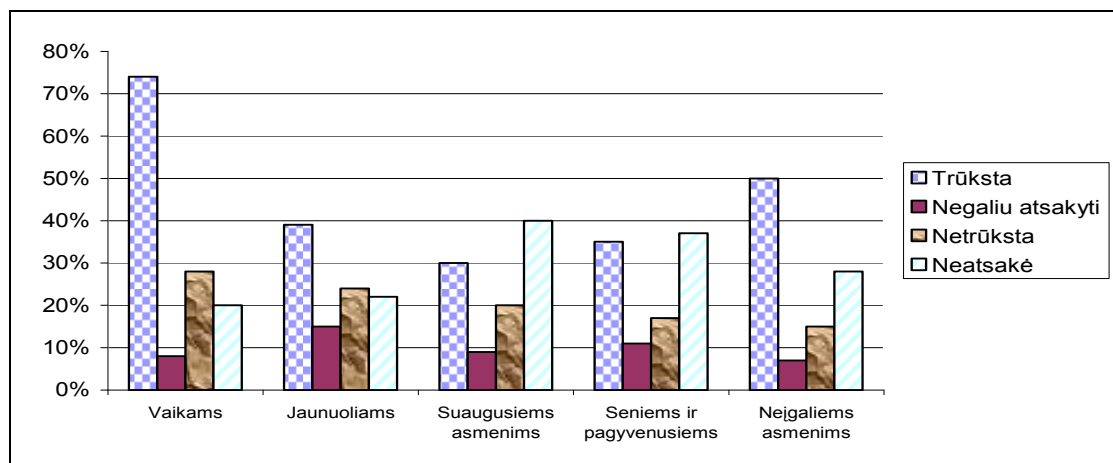
Prieš pradėdant analizuoti tyrimo duomenis, pirmiausia buvo išsiaiškinta respondentų nuomonė apie laisvalaikio užimtumo organizavimo specialistų reikalingumą (žr. 1 pav.).

1 pav. Įstaigoje aktuali užimtumo (saviraiškos, laisvalaikio) problema

Pirmiausia svarbu buvo išsiaiškinti, ar socialinių paslaugų ir sveikatos priežiūros įstaigose yra aktuali laisvalaikio užimtumo problema. Į teiginį „Jūsų įstaigoje aktuali užimtumo problema“ 45 % respondentų atsakė „taip“ (1 pav.). Iš tyrimo rezultatų matyti, kad įstaigose užimtumo problema yra aktuali.

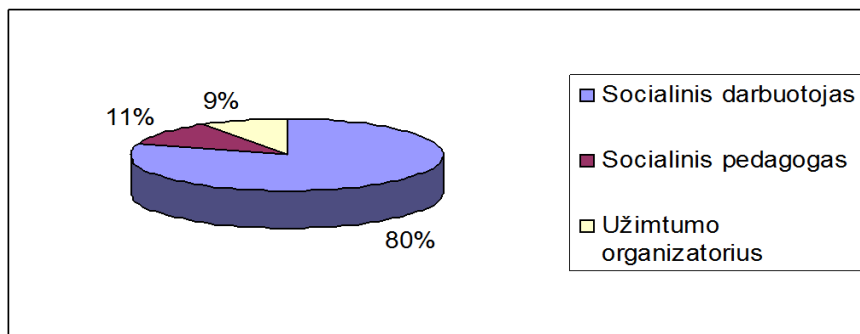
Kitu klausimu buvo siekiama išsiaiškinti, ar asmenims trūksta kūrybą ir užimtumą skatinančios veiklos (žr. 2 pav.)

2 pav. Asmenims trūksta kūrybą ir užimtumą skatinančios veiklos

Meninis ugdymas, kaip neatskiriama bendrojo ugdymo dalis, gali iš esmės pakeisti kiekvieno žmogaus vertybines nuostatas. „Meninio ugdymo plėtotės nuostatų ir jų įgyvendinimo priemonių“ projekte akcentuojama, kad meninis ugdymas turėtų būti prieinamas visiems – ne tik vaikams, bet ir suaugusiesiems, kad būtų labiau atsižvelgiama į individualias piliečių galimybes ir apimamas platus gyventojų sluoksnis (Meninio ugdymo plėtotės..., 2002). Tačiau tyrimas parodė, kad asmenims trūksta kūrybą ir užimtumą skatinančios veiklos. Daugiausiai užimtumo trūksta vaikams, taip teigia 74 % respondentų, ir neigaliems asmenims – 50 % respondentų (2 pav.). Galima teigti, kad respondentai, dirbantys socialinių paslaugų ar sveikatos priežiūros įstaigose, susiduria su klientų saviraiškos bei laisvalaikio užimtumo problemomis.

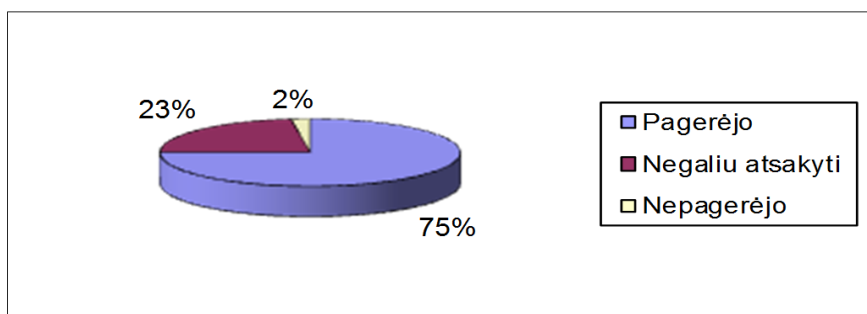
Toliau buvo siekiama išsiaiškinti, kas socialinių paslaugų ir sveikatos priežiūros institucijose organizuoja užimtumo veiklas (žr. 3 pav.).

3 pav. Užimtumą organizuojantys asmenys

Rekreacinės veiklos turėtų kelti gyvenimo prasmės klausimus, animuoti kūrybinę energiją ir gyvenimo džiaugsmą, gerinti psichikos sveikatą. Tam reikia įsisąmoninti, jog laisvalaikio veikla privalo būti socialiai kryptinga ir prasminga, t. y. turėti aiškiai suformuluotą tikslą ir uždavinius (Šinkūnienė, 2005). Asmenų užimtumas įstaigose yra viena iš svarbiausių veiklų darbe su klientais, todėl ją turėtų vykdyti užimtumo organizavimo specialistai. Tačiau tyrimo rezultatai tam prieštarauja. Iš rezultatų matyti, kad asmenų laisvalaikio užimtumą vykdo socialiniai darbuotojai, tai reiškia – asmenys, neturintys atitinkamo išsilavinimo (3 pav.). Taip teigė 80 % apklaustųjų respondentų. Tik 9 % pareiškė, kad jų įstaigoje laisvalaikio užimtumo veiklą organizuoja užimtumo organizatorius. Remiantis šiais rezultatais, galima pabrėžti, jog dauguma įstaigų neturi laisvalaikio užimtumo organizatorių, ir šios srities specialistų ypač trūksta.

Taip pat aktualu išsiaiškinti, ar įstaigoje užimtumo organizavimas pagerėtų, jei šią veiklą vykdytų asmuo, turintis atitinkamą užimtumo organizatoriaus išsilavinimą (žr. 4 pav.).

4 pav. Įstaigos užimtumo organizavimo pagerėjimas

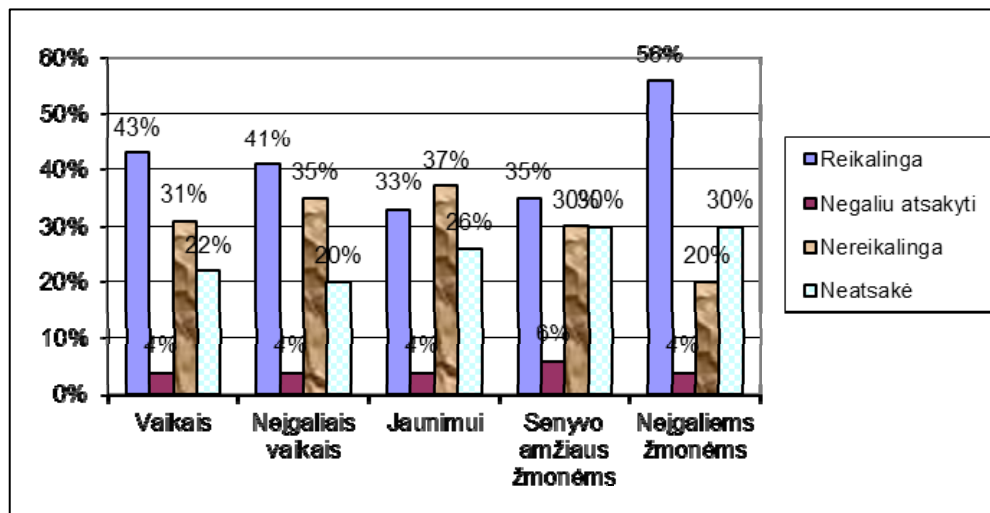
Socialinio darbuotojo žinyne (Leliūgienė, 2003) nurodoma, ką turi žinoti ir mokėti socialinis darbuotojas, kultūrinės laisvalaikio veiklos socialinėje aplinkoje organizatorius (arba jis turi būti įgijęs sociokultūrinės laisvalaikio veiklos organizatoriaus specializaciją). Laisvalaikio organizatorius turi mokėti: išsiaiškinti gyventojų bendruomenės interesus ir poreikius skirtingose kultūrinės laisvalaikio veiklos srityse; įtraukti vaikus, paauglius, suaugusiuosius į aktyvią kultūrinę laisvalaikio veiklą; mokėti praktiškai panaudoti naują kultūrinės laisvalaikio veiklos organizavimo mechanizmą; panaudoti vadybinius sugebėjimus vystant organizacijų, įstaigų, mėgėjiškų susivienijimų veiklą, organizuojant koncertus ir parodas, apžiūras, konkursus, festivalius ir šventes, sporto-sveikatingumo, kitus renginius ir t. t.

Jei įstaigose dirbtų tokie specialistai, tai įvairių tikslinių grupių laisvalaikio užimtumo organizavimas tikrai pagerėtų. Taip mano ir tyrimo metu apklausti respondentai. Apklausiamieji, dirbantys socialinių paslaugų ar sveikatos priežiūros įstaigose, susiduria su įvairiomis klientų

saviraiškos bei laisvalaikio užimtumo problemomis. Tyrimo duomenų rezultatai parodė, kad įstaigoje užimtumo organizavimas pagerėtų, jei šią veiklą vykdytų asmuo, turintis atitinkamą užimtumo organizatoriaus išsilavinimą. Taip pareiškė net 75 % respondentų (4 pav.). Galima daryti prielaidą, jog užimtumo organizavimo specialistas yra reikalingas, ir jis turėtų dirbti visose įstaigose, teikiančiose paslaugas žmonėms – socialinės globos namuose (senelių, neįgaliųjų, vaikų ir t. t.), dienos užimtumo centruose, sveikatos priežiūros ir kt.

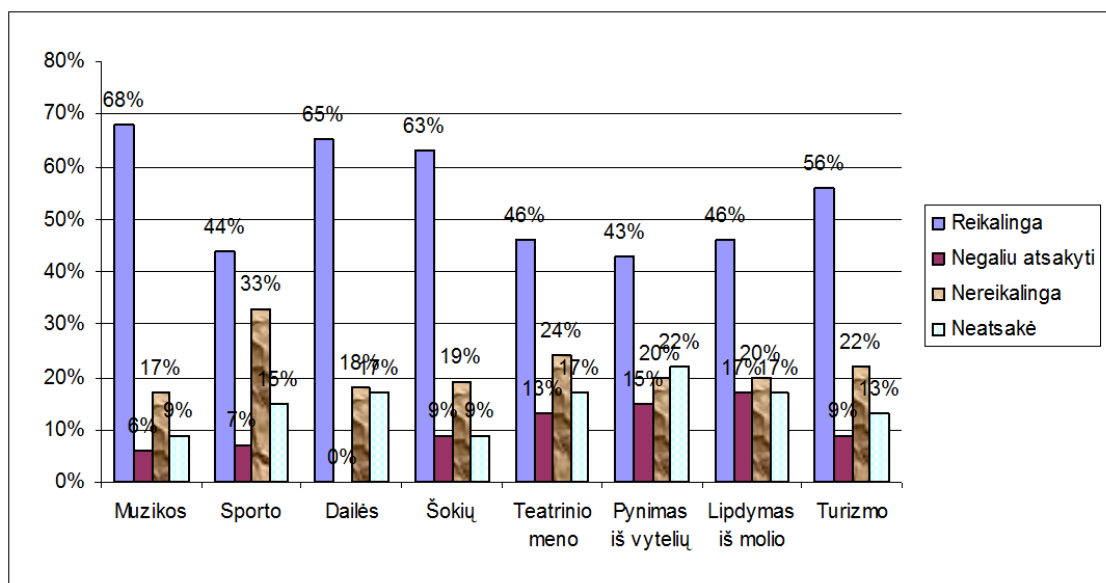
Toliau buvo siekiama išsiaiškinti, kokioms tikslinėms grupėms reikalingas užimtumo organizatorius (žr. 5 pav.).

5 pav. Užimtumo organizatoriaus tikslinei grupei reikalingumas

Neracionaliai organizuojant laisvalaikį, asmenybė gali pasiduoti įvairioms asocialioms tendencijoms, nutolti nuo kultūros arba nukrypti į asocialų gyvenimo būdą. Racionalaus laisvalaikio panaudojimo kriterijus – socialinė atsakomybė: kuo atsakingiau žmogus panaudoja laisvalaikį, tuo kryptingiau jis bręsta kaip asmenybė. Turiningas laisvalaikio praleidimas ir užimtumas yra būtina sąlyga sėkmingai socializacijai ir saviraiškai kiekvienam asmeniui, kiekvienai tikslinei grupei. Darbdaviai bei darbuotojai teigia, kad labiausiai užimtumo organizatorius reikalingas darbui su neįgaliais žmonėmis (teigia 56 % respondentų) ir su vaikais (teigia 43 % respondentų) (5 pav.).

Kitu klausimu norima sužinoti, kokiose veiklos srityse reikalingas užimtumo organizatorius (žr. 6 pav.).

6 pav. Užimtumo organizatoriaus reikalingumas veiklos srityse

Užimtumo terapijų svarbą pripažįsta ir respondentai. Įvertinant teiginius apie veiklos sritis, paaiškėjo, kad didžiausia dalis darbdavių bei darbuotojų pirmenybę teikia šioms veiklos sritims:

muzikos (68 %), dailės (65 %), šokių (63 %) ir turizmo (56 %) (6 pav.). Kiekvienam asmeniui būtina užimtumo veikla, kuri padėtų atskleisti save, savo sugebėjimus ir pomėgius. Todėl užimtumo veikla kiekvienoje įstaigoje turėtų būti organizuojama pagal poreikį.

Išvados

1. Mokslinėje bei metodinėje literatūroje yra pakankamai aiškiai aprašyta laisvalaikio svarba, nes laisvalaikis – tai žmonių būties esmė ir laisvas nuo būtinų užsiėmimų laikas, skirtas asmeniniams poreikiams tenkinti, taip pat plėsti žinias, lavintis ir dvasiškai tobulėti.

2. Socialinių paslaugų ir sveikatos priežiūros institucijose asmenims trūksta kūrybą ir užimtumą skatinančios veiklos, ir tai yra aktuali problema.

3. Socialines paslaugas teikiančiose įstaigose ir sveikatos priežiūros institucijose yra vykdoma užimtumo veikla, tačiau šią veiklą vykdo neturintys atitinkamo išsilavinimo darbuotojai. Įstaigose užimtumo organizavimas pagerėtų, jei šią veiklą vykdytų asmuo, turintis atitinkamą užimtumo organizatoriaus išsilavinimą. Įstaigose laisvalaikio organizavimo specialistas yra reikalingas darbui su neįgaliais žmonėmis ir su vaikais meninės (muzikos, dailės, šokių) ir turizmo veiklos srityse.

THE NEED OF FREETIME ENTERTAINMENT SPECIALISTS IN THE INSTITUTIONS OF SOCIAL SERVICES AND HEALTH CARE

The article analyses the undersnading of freetime services and the aspects of organizing it in social care institutions and in the institutions of the health care, the problems of organizing activities to target clients' groups are emphasized. The point of view of institutions leaders and employees to the need of specialists for organizing freetime activities is revealed with the help of the emphyrical survey. The results let to point that the customers of the social services institutions and health care institutions lack the activities increasing creativity and self-expression, that there is a need of freetime organizing specialits in such institutions.

Key words: *freetime, occupation, sociocultural activity, freetime organizing specialist.*

Literatūra

1. Adomaitienė K. (2000). *Rekreacijos įvadas*. Vilnius: PMRP koordinavimo centras.
2. *Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai* (2003). Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
3. Baršauskienė V., Leliūgienė I. (2001). *Sociokultūrinis darbas bendruomenėje*. Kaunas: Technologija.
4. Dromantienė L. (2002). *Užimtumo politika – socialinis garantas Europos Sąjungoje*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
5. Gaižutis A. (1998). *Meno sociologija*. Vilnius: Enciklopedija.
6. Haglund L., Henriksson C. (2003). *Concepts in occupational therapy in relation to ICF*. *Occup Thera Intern*, 10 (4), 253–68.
7. Jėčiuvienė M. (2003). *Jaunimo vertybių ugdymo aspektai*. Jaunimo vertybinės orientacijos: straipsnių rinkinys, 19–20. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
8. Kielhofner G. (1995). *A model of human occupation: theory and application*. 2nd edition, Baltimore, MD: Williams & Wilkins.
9. Leliūgienė I. (2003). *Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas*. Kaunas: Technologija.
10. *Meninės veiklos sociokultūriniai aspektai* (2007). Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
11. *Meninio ugdymo plėtotės nuostatos ir jų įgyvendinimo priemonės* (2002). Projektas, Vilnius.
12. *Neįgaliųjų meninis ugdymas: psichologinės rehabilitacijos ir socializacijos galimybės* (2002). II knyga, Vilnius: LAMUC.
13. Pedretti E. (1996). *Learning about science, technology and society (STS) through an action research project: Co-constructing an issues-based model for STS education*. School Science and Mathematics.
14. Polukordienė O. K. (2003). *Psichologinės krizės ir jų įveikimas*. Pagrindinės žinios apie krizių ir savižudybių prevenciją, intervenciją ir postvenciją: praktinis vadovas. Vilnius: Heksagrama.
15. Rūdytė K., Tamosinaitė I., Ramonaitė V. (2013). *Asmenų, turinčių fizinę negalią, dalyvavimo užimtumo veiklose subjektyvus vertinimas*. Profesinės studijos: teorija ir praktika, 11. Šiauliai: Šiaulių valstybinės kolegijos leidybos centras.
16. Spierts M. (2003). *Balansavimas ir aktyvinimas: Metodškai organizuotas sociokultūrinis darbas*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
17. Šinkūnienė J. R. (2003). *Meninis socialinis projektas. Socialinis interakcinis modelis: integracija bendradarbiaujant meninėje veikloje*. Vilnius: UAB CIKLONAS.

18. Šinkūnienė J. R. (2005). *Laisvalaikio studijos ir rekreacijos administravimas*. Socialinis darbas, 4 (1), 122–130. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
19. Vitkienė E. (2002). *Rekreacija: rekreacijos marketingo tyrimai*. Klaipėda: S. Jokužio sp.
20. Wilcock, AA. (2003). *Occupation for Health: A Journey from Prescription to self Health*. Vol. 2. London: College of Occupational Therapists.
21. Žuraulytė A. (2005). *Socialinio darbuotojo vaidmuo organizuojant laisvalaikį socialinėje sistemoje* (Magistro darbas).

Įteikta: 2014 m. balandžio 30 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

AKADEMINĖS BENDRUOMENĖS VAIDMUO DIDINANT VISUOMENĖS INFORMUOTUMĄ APIE EUROPOS SAJUNGĄ

Auksė Grabažienė, Irena Klimavičienė, Virginija Piligrimienė
Kauno kolegija
Lietuva

Anotacija

Europos Sąjunga (toliau – ES) suteikia šalių narių piliečiams teisių ir privilegijų, tačiau Europos Komisija (toliau – EK) akcentuoja, kad trūksta žinių apie ES vaidmenį kiekvieno piliečio kasdieniame gyvenime. Nagrinėjamos ES piliečių teisės bei galimybės, atskleidžiama visuomenės informuotumo apie europines iniciatyvas trūkumo problema. Pristatoma patirtis įgyvendinant ES informacinį edukacinį projektą, siekiant ugdyti visuomenės pilietiškumą, sąmoningumą ir bendruomeniškumą. Empiriniu tyrimu išryškintas akademinės bendruomenės vaidmuo didinant visuomenės informuotumą apie ES.

Reikšminiai žodžiai: *Europos Sąjunga, žinių visuomenė, mokymasis visą gyvenimą.*

Įvadas

Temos aktualumas ir mokslinė problema. Europos Sąjunga suteikė šalių narių piliečiams teisių ir privilegijų, tačiau Europos Komisija akcentuoja, kad piliečiams trūksta žinių apie ES. EK pirmininko pavaduotoja komisarė V. Reding pastebi, kad „Europa liks nesuprasta, jei politikai tinkamai nepaaiškins, kokį vaidmenį ES vaidina kiekvieno piliečio kasdieniniame gyvenime“ (Reding, 2013). Europinės iniciatyvos sudaro prielaidas prognozuoti bei formuoti kokybiškai naujus įgūdžius ir gebėjimus Europoje „be sienų“, skatina mokymąsi visą gyvenimą, padidina galimybes spręsti visai ES aktualią jaunimo užimtumo ir nedarbo problemą, tačiau visuomenei trūksta informuotumo šiais klausimais. Todėl ypatingai reikšmingas yra akademinės bendruomenės aktyvumas, kuriant ES pilietinę visuomenę ir formuojant žinių visuomenę – atvirą, išsilavinusią, besimokančią. Remiantis ES dokumentais, tyrimų duomenimis, politikų įžvalgomis bei mokslininkų darbais, straipsnyje nagrinėjama problema – didelė ES visuomenės, taip pat ir jaunimo, dalis nesinaudoja ES piliečių teisėmis ir galimybėmis dėl informacijos stokos ir žinių trūkumo, todėl informuotumo didinime yra reikšmingas akademinės bendruomenės vaidmuo.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti visuomenės informuotumo apie Europos Sąjungą problemą ir identifikuoti akademinės bendruomenės vaidmenį didinant informuotumą.

Uždaviniai:

1. Iširti ES raidos ir plėtros teikiamas galimybes šalių narių piliečiams.
2. Išryškinti visuomenės informuotumo apie ES iniciatyvas trūkumo problemą.
3. Pristatyti Kauno kolegijos Vadybos ir Ekonomikos fakulteto akademinės bendruomenės patirtį, didinant visuomenės informuotumą apie ES.
4. Atskleisti studentų požiūrį į informaciją, gautą dalyvaujant projekto veiklose.

Tyrimo metodai – ES dokumentų ir tyrimų, mokslinės literatūros, statistinių duomenų analizė, projekto veiklų ir rezultatų apibendrinimas, anketinė apklausa.

Europos Sąjungos raidos ir plėtros teikiamos galimybės

Europos Sąjungos pilietybės samprata ir pagrindinės teisės pirmą kartą aptartos 1993 m. Maastrichto sutartyje. 1999 m. Amsterdamo sutartimi ir 2009 m. Lisabonos sutartimi buvo dar labiau sustiprintos su Sąjungos pilietybe siejamos teisės. 1993 m. buvo baigta kurti bendra rinka, kurioje užtikrinamos „keturios laisvės“: laisvas prekių, paslaugų, asmenų ir kapitalo judėjimas. Piliečiai pradėjo rūpintis aplinkos apsauga ir bendrais Europos veiksmais saugumo ir gynybos srityje. Laisvo piliečių judėjimo sąvoka buvo įtvirtinta, pasirašant Šengeno sutartį 1985 m. ir vėlesnę Šengeno konvenciją 1990 m., kuri inicijavo šalių dalyvių tarpusavio sienų kontrolės panaikinimą. Atsirado galimybė ES piliečiams laisvai keliauti, gyventi ir dirbti ES teritorijoje. Bendravimas tapo paprastesnis ir prieinamas didžiajai visuomenės daliai, nes vis daugiau žmonių pradėjo naudotis internetu, mobiliaisiais telefonais, kitomis virtualiomis bendravimo priemonėmis.

ES piliečiai, naudodamiesi piliečių iniciatyvos teise, gali imtis iniciatyvų visos Europos mastu ir patys turi progą raginti priimti naujus teisės aktus. Nuo Lisabonos sutarties įsigaliojimo 2009 m. vykdoma Europos piliečių iniciatyva. 1 000 000 žmonių – iš ne mažiau kaip ketvirtadalio ES valstybių gali prašyti EK apspręsti tam tikrą temą ir priimti teisės aktą. Pavyzdžiui, per sėkmingą Europos piliečių iniciatyvą „Vanduo yra žmogaus teisė“ (Right2Water) surinkta 1,68 mln. parašų iš 13 valstybių narių ir gerokai viršyti, teisės aktais nustatyti, minimalūs reikalavimai.

Šiuo metu daugiau kaip 5 mln. ES piliečių yra parašais pritarę 20 skirtingų iniciatyvų (Europos Komisijos pranešimas spaudai, 2014).

Akademinėi bendruomenei reikšmingi bendri susitarimai. 1987 m. ES pradedama vykdyti „Erasmus programa“, pagal kurią finansuojamos aukštųjų mokyklų studentų studijos (iki vienerių metų) kitoje Europos valstybėje. Šia ir panašiomis ES programomis 1987–2013 m. pasinaudojo daugiau kaip 2 milijonai jaunuolių (Europos komisija. Atstovybė Lietuvoje, 2014). Nuo 2014 m. pradedama įgyvendinti „Erasmus+“ programa aukštajam mokslui, skirta: didinti studentų įsidarbinimo galimybes ir tobulinti gebėjimus, tuo prisidedant prie Europos ekonominės pažangos gerinimo; gerinti mokymo ir mokymosi kokybę; įgyvendinti Europos aukštojo mokslo modernizavimo strategiją Programos šalyse ir vystyti Partnerinių šalių potencialą; stiprinti tarptautiškumą; remti Bolonijos procesą ir politinį dialogą su strateginėmis Partnerinėmis šalimis (Švietimo mainų paramos fondas, 2014).

Straipsniui aktualus *žiniomis grindžiamos visuomenės ir žinių ekonomikos kūrimas* žymia dalimi priklauso ir labai glaudžiai siejasi su aukštojo mokslo institucijų bei akademinės bendruomenės dalyvavimu šiuose procesuose. Žinių Europos vizija, kaip vienas iš ES plėtros tikslų, numatyta Bolonijos deklaracijoje (1999), Prahos komunikate (2001), Strategijoje „Europa 2020“. Dokumentuose pabrėžiama, kad *akademinės bendruomenės dalyvių mobilumas* – prioritetas, kitas svarbus uždavinys – *mokymasis visą gyvenimą*. Jis laikomas esminiu elementu, kuriant Europos aukštojo mokslo ir tyrimų erdves (Baršauskas, 2008). Europos bendrųjų mokymosi visą gyvenimą gebėjimų metmenys apibrėžia aštuonis *bendruosius gebėjimus*: bendravimas gimtąja kalba, bendravimas užsienio kalbomis, matematiniai gebėjimai ir pagrindiniai gebėjimai mokslo ir technologijų srityse, skaitmeninis raštingumas, mokymasis mokytis, socialiniai ir pilietiniai gebėjimai, iniciatyva ir verslumas, kultūrinis sąmoningumas ir raiška. Šiuos gebėjimus turėtų turėti kiekvienas, kad sėkmingai žengtų į priekį žinių visuomenėje, greitai prisitaikytų prie pokyčių (Bendrieji visą gyvenimą..., 2006). Bendrųjų gebėjimų įgyvendinimui finansavimas skirtas iš Europos socialinio fondo ir Mokymosi visą gyvenimą programos lėšų (Europos Komisija. Užimtumas, socialiniai reikalai ir įtrauktis, 2014). Europinės iniciatyvos sudaro prielaidas prognozuoti naujus įgūdžius ir gebėjimus Europoje „be sienų“.

Iniciatyva „Nauji gebėjimai naujoms darbo vietoms“ pradėta įgyvendinti 2008 m. Šioje iniciatyvoje nustatyti Europos Komisijos veiksmai ir numatytos praktinės priemonės padės tobulinti įgūdžius; planuoti, kokių gebėjimų reikės ateityje; užtikrinti, kad darbo vietas užimtų tinkamiausius įgūdžius turintys darbuotojai; mažinti atotrūkį tarp švietimo ir darbo.

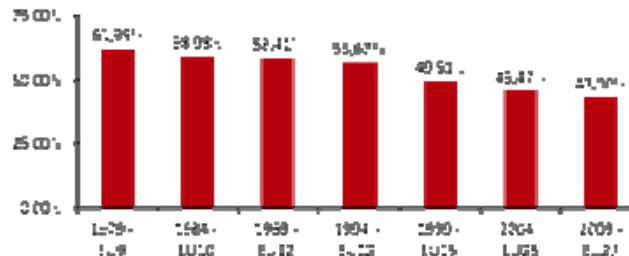
Mūsų valstybės piliečiai gali naudotis ES teikiamomis galimybėmis ir teisėmis, dalyvauti europinėse programose bei iniciatyvose. Tai yra savaime suprantama, nes Lietuvos Respublikos piliečiai referendume, vykusiam 2003 m. gegužės 10–11 d. pritarė Lietuvos stojimui į Europos Sąjungą. Už narystę ES balsavo 91,07 proc. balsavusių piliečių, ir 2004 m. gegužės 1 d. Lietuva tapo ES nare.

Visuomenės informuotumo trūkumo problema

Šiuolaikinėje visuomenėje vyksta spartūs pokyčiai, apimantys visas gyvenimo sritis, ES susiduria su didžiuliais iššūkiais. Kaip teigia Melnikas (2011), pokyčius lemia reikšmingos aplinkybės: globalizavimo ir socialinės ekonominės raidos, kultūros, mokslo ir technologijų pažangos internacionalizavimo procesai, žiniomis grindžiamos visuomenės ir žinių ekonomikos kūrimas, Europos integracijos, ES tolesnės raidos ir plėtros procesai. Suprasti šiuos sudėtingus procesus visų pirma turi intelektualiausia visuomenės dalis – akademinė bendruomenė ir, tai suprasdama, ieškoti būdų bei priemonių visos visuomenės informuotumo didinimui.

Europos Sąjunga suteikė šalių narių piliečiams teisių ir privilegijų, tačiau EK akcentuoja, kad piliečiams trūksta žinių apie ES. EK pirmininko pavaduotoja teisingumo, pagrindinių teisių ir pilietybės reikalų komisarė V. Reding (Susitikimas Vilniuje, 2013 m. gruodžio 13 d.) pastebi, kad Europa liks nesuprasta, jei politikai tinkamai nepaaiškins, kokį vaidmenį ES vaidina kiekvieno piliečio kasdieniame gyvenime. Tai patvirtina daugelis Lietuvos politinių veikėjų, ekonomistų ir akademinio pasaulio atstovų: europinės iniciatyvos lieka žmonių nesuprastos ir neišnaudotos dėl per menko informuotumo. Sprendžiant šią problemą, reikšmingą vaidmenį turėtų suvaidinti akademinė bendruomenė, supažindindama ir išaiškindama pagrindines ES veikimo kryptis, europines iniciatyvas, piliečių teises ir galimybes. Pasak europarlamentaro L. Donskio (2013), iki šiol per daug buvo pasikliauta formaliomis struktūromis arba politikais profesionalais. Tačiau šiuo metu Europą daug sėkmingiau populiarina rašytojai, menininkai, akademiniai žmonės. Solidi, taiki, sienų neturinti, bendrą gerovę kurianti, milžinišką kultūrinį ir intelektualinį potencialą kaupianti Europa įmanoma tik tuo atveju, jei piliečiai ja tikės (Tracevičiūtė, 2013). Ši aktualija įpareigoja ugdyti ne tik besąlygiškai tikinčią, bet informuotą, žinančią, kritiškai mąstančią, socialiai aktyvią ir atsakingą asmenybę. Suvokiant objektyvų informuotumo poreikį, paradoksalu, kad visuomenėje trūksta žinių apie ES ir tai įpareigoja akademinę bendruomenę šviesti bei šviesti savo valstybės piliečius.

Nepasitikintį ir vangų Lietuvos gyventojų požiūrį į ES suteikiamas teises ir galimybes demonstruoja jų *dalyvavimas rinkimuose į Europos Parlamentą* (toliau – EP). Tai vienintelė ES institucija, tiesiogiai renkama ES piliečių ir tiesiogiai atstovaujanti ES piliečius. EP kartu su ES Taryba (dar vadinama Ministrų Taryba) priima sprendimus dėl įstatymų, tai vadinama bendro sprendimo procedūra. EP reikšmingas kiekvienam piliečiui ir tuo, kad tvirtina EK sudėtį ir gali paprašyti jos atsistatdyinti, tvirtina ES biudžetą, prižiūri, ar ES savo pinigus leidžia tikslingai, EP kartu su Taryba sprendžia, kurios valstybės taps naujomis ES narėmis. Rinkimai į Europos Parlamentą vyksta kas penkerius metus, savo atstovus renka Europos Sąjungos valstybių narių rinkėjai, kurių aktyvumas pateikiamas 1 pav.

1 pav. Bendras 1979–2009 m. rinkimų į Europos Parlamentą aktyvumas

Šaltinis: parengta pagal <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/lt>, 2014

Akivaizdžiai ES šalių aktyvumas 1979–2009 metais rinkimuose į Europos Parlamentą mažėja. Viena iš šio neigiamo reiškinio priežasčių yra piliečių informuotumo apie ES ir EP reikšmę stoka. ES šalių, dalyvavusių EP rinkimuose, sąrašas pateiktas 1 lentelėje.

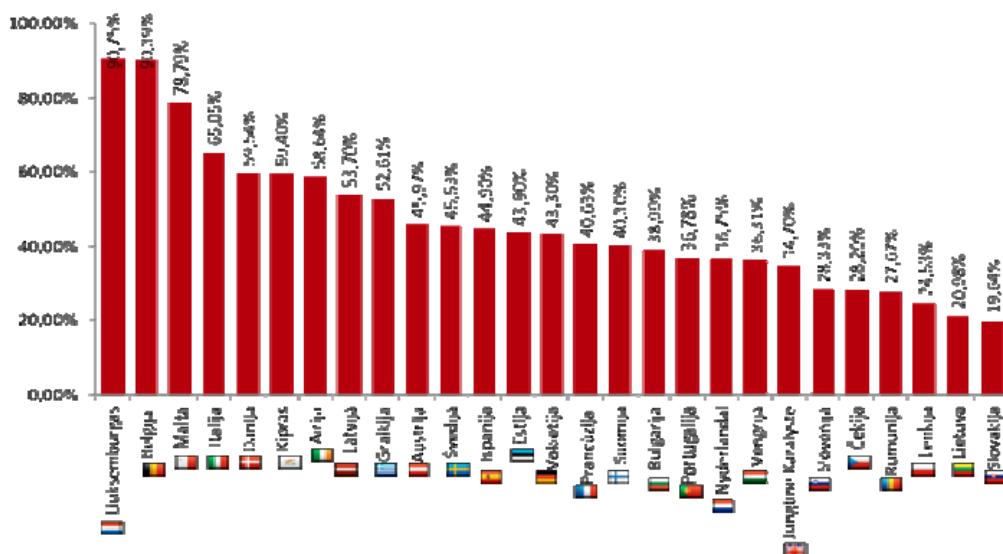
1 lentelė

Europos Sąjungos šalys, dalyvavusios Europarlamento rinkimuose

Rinkimų metai	ES šalys narės
1979	EU9 – 9 valstybės narės: Vokietija, Prancūzija, Italija, Nyderlandai, Belgija, Liuksemburgas, Jungtinė Karalystė, Danija ir Airija.
1984	EU10 – 9 valstybės narės ir Graikija, įstojusi 1981 m.
1989	EU12 – 10 valstybių narių ir Ispanija bei Portugalija, įstojusios 1986 m.
1994	EU12 – 12 valstybių narių.
1999	EU15 – 12 valstybių narių ir Austrija, Švedija bei Suomija, įstojusios 1995 m.
2004	EU25 – 15 valstybių narių ir Lenkija, Vengrija, Slovėnija, Slovakija, Čekija, Estija, Latvija, Lietuva, Kipras ir Malta, įstojusios 2004 m.
2009	EU27 – 25 valstybės narės ir Bulgarija bei Rumunija, įstojusios 2007 m.

Šaltinis: parengta pagal EP teikiamus duomenis

2009 m. rinkimuose į EP buvo išrinkti 766 nariai, kurie atstovavo 500 milijonų ES piliečių. Lietuvai atstovavo 12 europarlamentarų. ES šalių piliečių aktyvumas rinkimuose į Europos Parlamentą 2009 m. pateiktas 2 paveiksle.

2 pav. ES šalių piliečių aktyvumas rinkimuose į Europos Parlamentą 2009 m.

Šaltinis: parengta pagal EP teikiamus duomenis

Aktyviausiai 2009 m. EP rinkimuose dalyvavo ES valstybių senbuvių (Liuksemburgo ir Belgijos) piliečiai – apie 90 %. Ne itin didelis aktyvumas Vokietijoje (43,30 %), Jungtinėje Karalystėje (34,70 %). Latvijos piliečiai aktyviausiai iš naujųjų narių dalyvavo EP rinkimuose (53,70 %). Lietuvoje fiksuojamas žemas ne tik bendras rinkėjų aktyvumas EP rinkimuose (21 proc.), tačiau ir pats žemiausias jaunimo, t. y. 18–24 metų amžiaus gyventojų, dalyvavimo šiuose rinkimuose lygis, kuris siekė vos 12 proc. Toks pat jis buvo dar ir Lenkijoje – visose kitose valstybėse 2009 m. EP rinkimuose jaunimas dalyvavo aktyviau (Europos Parlamentas, 2014). Be egzistuojančių nacionalinių aspektų, lemiančių tokį menką rinkėjų aktyvumą, tyrėjai Maršas, Hiksas, Kluonis aiškina ir tuo, kad rinkimai į Europos Parlamentą traktuojami kaip antraeiliai, turintys mažesnės įtakos tiesioginei Vyriausybės politikai. Lietuvoje pirmaeiliais rinkimais laikytini Seimo ir Respublikos Prezidento rinkimai, kiti – antraeiliais (Maršo, Hisko ir kt. darbai, cituojami Kluonio, 2009).

2013 metais Flash Eurobarometro 375 atlikto tyrimo „Europos jaunimas: dalyvavimas demokratiame gyvenime“ rezultatai rodo rinkėjų aktyvumo prognozes 2014 m. Europos Parlamento rinkimuose (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Ketinančių balsuoti 2014 m. Europarlamento rinkimuose prognozė

Amžius	Procentai
15–19 metų	17
20–24 metų	13
25–30 metų	19

Šaltinis: parengta pagal Flash Eurobarometro 375 tyrimo rezultatus

Buvo apklausta 12927 respondentų, iš jų – 500 iš Lietuvos. Gauti rezultatai parodė pasyvų ir abejingą jaunų Lietuvos žmonių požiūrį, renkant atstovus į Europarlamentą 2014 metais: iš 500 respondentų, 72 proc. nebalsuotų rinkimuose, nes mano, kad jų balsas nieko nepakeis, ir 65 proc. teigia, kad nebalsuotų dėl nepakankamo informuotumo (Flash Eurobarometras 375, 2013).

2013 metų II pusmetyje Lietuva pirmininkavo ES Tarybai ir mūsų valstybės piliečiai turėjo galimybę sužinoti, kaip Europarlamento sprendimai veikia visų europiečių kasdienį gyvenimą. Galima paminėti atpigusius tarptinklinio ryšio tarifus ES; be to, būtent EP sprendimai lems, kaip ES šalyse ateityje bus ženklinamos maisto prekių pakuotės ar kokias cigaretes rūkys europiečiai.

Akademinės bendruomenės patirtis didinant visuomenės informuotumą

Visuomenė turėtų suvokti narystę Europos Sąjungoje kaip priemonę, padedančią įgyvendinti šalies nacionalinius interesus ir tikslus, konsoliduojantis su kitomis valstybėmis ES narėmis. Narystės nauda pasireiškia įvairiomis formomis – galimybe plėtoti nacionalines ekonomikas, kelti piliečių materialinę gerovę ir didinti socialinį komfortą savo šalyse, t. y. dalyvauti bendroje ekonominėje, socialinėje, informacinėje ir kitose visos Europos Sąjungos erdvėse. Tik gerai informuotas ir žinantis asmuo gali tolerantiškai diskutuoti, visiškai išnaudoti esamas galimybes ir priimti teisingus sprendimus, susijusius su savo ir šalies gyvenimu ES.

Akivaizdu, kad, esant anksčiau aprašytai situacijai, akademinė bendruomenė gali atlikti svarbų vaidmenį visuomenės informuotumo apie Europos Sąjungą didinimo kampanijoje. Tai paskatino Kauno kolegijos Vadybos ir ekonomikos fakulteto akademinę bendruomenę inicijuoti ir aktyviai dalyvauti projekte „Informacinių edukacinių renginių apie Europos Sąjungą ciklo įgyvendinimas, siekiant ugdyti visuomenės pilietiškumą, sąmoningumą ir bendruomeniškumą“ (toliau – Projektas).

Apie Projektą ir jo rezultatus. Projektas vyko 2013 metais, jį finansavo Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, Kauno kolegija ir Kauno Europe Direct informacinis centras. Projekto dalyviai: Kauno regiono bendruomenė (tarnautojai, verslininkai, dirbantieji kitose veiklos srityse), akademinė bendruomenė, nevyriausybinių organizacijų atstovai, pensinio amžiaus asmenys ir visi besidominantys. Iš viso projekto veiklose dalyvavo virš 900 dalyvių. Projekto metu Kauno aukštųjų mokyklų studentai, dėstytojai ir kviestiniai kompetentingi lektoriai diskutavo tarpusavyje ir su publika ES klausimais. Susitikimai ir diskusijos praplėtė dalyvių supratimą apie ES aktualijas bei jų tiesioginę reikšmę kiekvienam ES piliečiui. Buvo pristatyta informacija apie teisę balsuoti, teisę į laisvą judėjimą ir apsigyvenimą bei įsidarbinimą visoje ES, apie teikiamą teisę į kitų ES valstybių narių konsulinę apsaugą, vartotojų teises ir kt. Projektas suteikė dalyviams – ES piliečiams – informaciją, kurią turi žinoti kiekvienas ES pilietis, kad galėtų pasinaudoti teikiama galimybėmis, diskutuoti ir priimti atitinkamus sprendimus.

Pagrindinės Projekte nagrinėjamos temos. Vartotojų teisės. Pasak Europos vartotojų centro teisės specialistės M. Akulevičienės (2013), ES (28 šalyse) yra daugiau nei pusė

milijardo potencialių vartotojų. Todėl ES lygmeniu stengiamasi suderinti vartotojų teises ginančias nacionalines priemones, kad visoje bendrojoje rinkoje Europos piliečiams būtų užtikrinta tokio paties aukšto lygio apsauga. Europos vartotojų centras įsteigtas Europos Komisijos ir Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos susitarimu (nuo 2005 m. veikia Lietuvoje). ES veikia Europos vartotojų centrų tinklas (ECC-Net), kurio misija – padėti spręsti problemas, kilusias Lietuvoje reziduojantiems vartotojams, jei jie įsigijo nekokybišką prekę ar paslaugą kitoje Europos Sąjungos valstybėje narėje bei Norvegijoje ar Islandijoje; ir kitose ES valstybėse narėse bei Norvegijoje ar Islandijoje reziduojantiems vartotojams, įsigijusiems nekokybišką prekę ar paslaugą Lietuvoje. Centro teikiamos paslaugos – nemokamos (Akulevičienė, 2013).

Diskusijos apie Lietuvos ekonomiką euro zonos skolų krizės kontekste. Ekonomistas N. Mačiulis (2013), apžvelgdamas euro zonos skolų krizę, teigia, kad Europa jau išbrenda iš recesijos – tai rodo išaugusios įmonių ir gyventojų santaupos, padidėjęs įmonių konkurencingumas, sumažėjusios darbo sąnaudos ir augantis produktyvumas, pasiekta fiskalinė konsolidacija tarp atskirų valstybių – euro zonos narių. O investuotojas ir finansų analitikas, Nepriklausomybės akto signataras V. Katkus (2013) įvardijo Lietuvos ekonomiką kaip prociklišką, su nestabilia mokesčių sistema ir dėl to mažai patrauklią investuotojams. Tokie dideli svyravimai mažoje Lietuvos ekonomikoje rodo jos sisteminį nestabilumą ir nepakankamai gerą ūkio bei finansinės sistemos valdymą.

ES ekonomikos augimo strategija „Europa 2020“ ir prioritetai švietimo ir mokslo srityse. Kalbant apie ES teikiamas galimybes, svarbu paminėti strategijos „Europa 2020“ užimtumo, socialinių reikalų ir įtraukties sričių pavyzdinės iniciatyvas: „Judus jaunimas“ – iniciatyva, kuria siekiama gerinti jaunimo įsidarbinimo galimybes, padedant studentams ir stažuotojams įgyti patirties kitose šalyse bei gerinant mokymosi ir stažavimosi Europoje kokybę ir patrauklumą; „Naujų įgūdžių ir darbo vietų kūrimo darbotvarkė“ – iniciatyva, kuria siekiama suteikti naują impulsą darbo rinkos reformoms, padedant žmonėms įgyti būsimoms profesijoms reikalingų įgūdžių, kurti naujas darbo vietas ir peržiūrėti su užimtumu susijusius ES teisės aktus; „Europos kovos su skurdu ir socialine atskirtimi platforma“ – iniciatyva, kuria siekiama paremti visais lygmenimis vykdomą darbą, kad būtų įgyvendintas vienas pagrindinių ES tikslų – pasiekti, kad iki 2020 m. bent 20 milijonų žmonių išbristų iš skurdo ir integruotųsi visuomenėje (Europos Komisija, Europa 2020, 2013). EK teikia su jaunimo užimtumu susijusias rekomendacijas Lietuvai: didinti jaunimo galimybes įsidarbinti, pavyzdžiui, pagal Jaunimo garantijos iniciatyvą; gerinti gamybinės praktikos schemų vykdymą ir jų veiksmingumą; spręsti nuolatinės gebėjimų paklausos ir pasiūlos neatitikties problemą.

Jaunimo nedarbo problema reikalauja gilesnės analizės, nes būtent jaunimą krizė paveikė itin stipriai. Šiuo metu Europoje beveik 6 milijonai jaunesnių nei 25 metų amžiaus žmonių yra bedarbiai, o iš viso 7,5 milijono nei dirba, nei mokosi. Pirmąjį 2013 m. ketvirtį Europos jaunimo nedarbo lygis buvo 23,5 proc., tai yra daugiau kaip dvigubai didesnis negu ir taip aukštas bendras gyventojų nedarbo lygis. Kai kuriose šalyse darbo neturi daugiau kaip pusė norinčių dirbti jaunuolių, todėl kova su jaunimo nedarbu ir jo prevencija yra ES prioritetas. Jaunimo nedarbo rodikliai įvairiose šalyse rodo, kad Lietuvoje jaunimo nedarbas nuo 2012 m. vasario iki 2013 m. vasario mažėjo sparčiausiai Europoje (Eurostat, LFS, 2013). Strategija „ES 2020“ švietimą išskiria kaip vieną iš penkių svarbiausių sričių, kuriant pažangią, tvarią ir integracinę ekonomiką. Tai nėra tik lozungas, nes naujuoju 2014–2020 m. laikotarpiu Europos struktūriniai ir investicijų fondai (ESIF) numato užtikrinti 80 milijardų eurų finansavimą investicijoms į Europos žmogiškąjį kapitalą (Europos Komisija, 2013). I. Klimavičienė (2013) pristato aukštojo išsilavinimo naudingumą visuomeniniu lygmeniu dėl išsilavinusių žmonių didėjančio pilietiškumo, kuris matuojamas pilietinės galios indeksu (Pilietinės visuomenės institutas, 2013).

Studentų požiūrio į Projekto informatyvumą ir pritaikomumą visuomenėje tyrimas

Tyrimo hipotezė – akademinės bendruomenės patirtis, įgyta dalyvaujant Projekte, gali būti sėkmingai pritaikyta ir prisidėti prie visuomenės informuotumo apie ES didinimo problemos sprendimo.

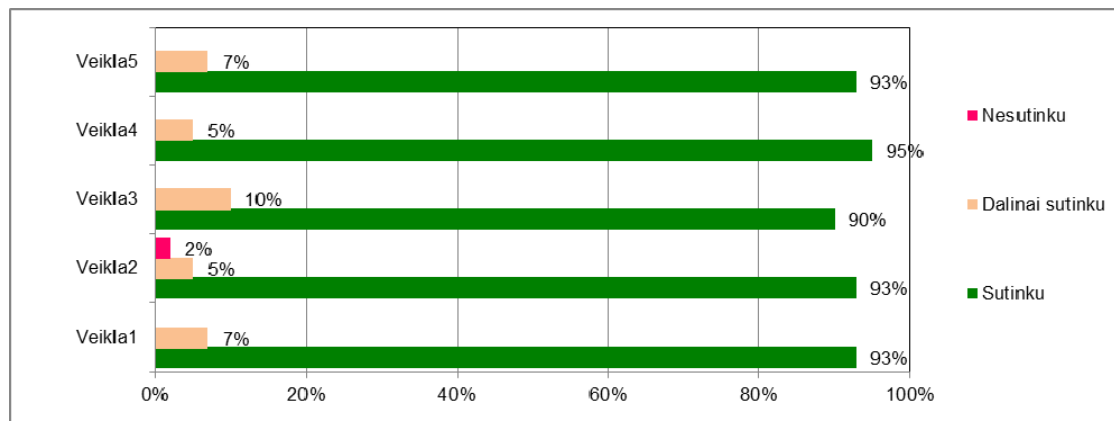
Tyrimo metodologijos pagrindą sudaro empirinis metodas – anketinė apklausa ir jos rezultatų analizė. Pasirinktas tyrimo metodas taikomas siekiant patvirtinti arba paneigti tyrimo hipotezę.

Tyrimo imtis ir priemonės: apklausti 42 Kauno kolegijos Vadybos ir ekonomikos baigiamojo kurso studentai, dalyvavę projekto veiklose. Respondentams pateikta anketa, kurioje buvo 15 klausimų, suskirstytų į 4 grupes: informacija apie ES svarbumą, projekto metu įgytas žinias ir jų kokybę, informacija apie ES tolimesnį pritaikomumą, informacija apie respondentą.

Tyrimo laikotarpis: 2013 m. lapkričio 18–22 d.

Tyrimo rezultatai. Visi respondentai (100 proc.) vienareikšmiškai pritaria, kad informacija apie ES yra svarbi ir reikalinga ugdant visuomenės pilietiškumą, sąmoningumą ir bendruomeniškumą. Didžioji dalis respondentų pritaria, kad projekto veiklų metu gautos žinios apie ES buvo įdomios ir reikalingos (žr. 3 pav.). Studentų požiūriu labai įdomi ir reikalinga buvo konferencija-diskusija „Lietuvos ir Europos ekonominės būklės situacija: kaip įgyvendiname Europos augimo strategiją „Europa 2020“ (net 95 proc. respondentų renginį įvertino teigiamai), kiti renginiai taip pat buvo gerai įvertinti (90–93 proc. respondentų vienareikšmiškai renginius vertino teigiamai).

Veikla1	Seminaras-diskusija „Viskas apie vartotojų teises“
Veikla2	Informacinė kampanija „Būti europiečiu: žinok daugiau apie savo teises“
Veikla3	Renginių ciklas apie Lietuvos pirmininkavimą Europos Sąjungos Tarybai“
Veikla4	Konferencija-diskusija „Lietuvos ir Europos ekonominės būklės situacija: kaip įgyvendiname Europos augimo strategiją „Europa 2020“
Veikla5	Seminaras-diskusija „Eurofinansai“

3 pav. Atsakymai į teiginį „Projekto veiklų metu gautos žinios apie ES buvo įdomios ir reikalingos“

Apklausoje rezultatai parodė, kad dauguma, net 95 proc. respondentų, norėtų, kad tokio pobūdžio projektų būtų daugiau ir jiems būtų suteikta galimybė juose dalyvauti. 93 proc. apklaustųjų sutinka, o 7 proc. dalinai sutinka, kad didinant informuotumą apie ES labai svarbus akademinės bendruomenės vaidmuo. Tai leidžia teigti, kad pasitvirtino tyrimo hipotezė – akademinės bendruomenės patirtis, įgyta dalyvaujant Projekte, gali būti sėkmingai pritaikyta ir prisidėti prie visuomenės informuotumo apie ES didinimo problemos sprendimo.

Išvados

1. Remiantis dokumentais, išanalizuotos Europos Sąjungos šalių narių piliečiams teikiamos galimybės laisvai keliauti, gyventi ir dirbti ES teritorijoje, bendroje rinkoje užtikrinamos „keturios laisvės“: laisvas prekių, paslaugų, asmenų ir kapitalo judėjimas. Su ES pilietybe siejasi teisė balsuoti ir rinkti Europarlamentą, naudodamiesi piliečių iniciatyvos teise, piliečiai gali imtis iniciatyvų visos Europos mastu ir raginti priimti naujus teisės aktus. ES valstybės narės pradėjo rūpintis aplinkos apsauga ir bendrais Europos veiksmais saugumo ir gynybos srityje. Akademinėi bendruomenei reikšmingi bendri susitarimai mokslo ir studijų srityse – mokymasis visą gyvenimą, bendrųjų gebėjimų ugdymas akademinės bendruomenės dalyvių mobilumas, dalyvavimas „Erasmus“ programoje (1987–2013 m.) ir „Erasmus+“ programoje (2014–2020 m.). Europinės iniciatyvos sudaro prielaidas prognozuoti naujus įgūdžius ir gebėjimus Europoje „be sienų“, siekiant sumažinti atotrūkį tarp mokslo ir ekonominės veiklos pasaulio. Žiniomis grindžiamos visuomenės ir žinių ekonomikos kūrimas žymia dalimi priklauso ir labai glaudžiai siejasi su aukštojo mokslo institucijų ir akademinės bendruomenės dalyvavimu šiuose procesuose. Mūsų valstybės piliečiai gali naudotis ES teikiamomis galimybėmis ir teisėmis, dalyvauti europinėse programose bei iniciatyvose.

2. Europos Sąjunga suteikė šalių narių piliečiams teisių ir privilegijų, tačiau Europos Komisija akcentuoja, kad piliečiams trūksta žinių apie ES. Europinės iniciatyvos lieka žmonių nesuprastos ir neišnaudotos dėl per menko informuotumo. Suvokiant objektyvų informuotumo poreikį, paradoksalu, kad visuomenėje trūksta žinių apie pagrindines ES veikimo kryptis, europines iniciatyvas, piliečių teises ir galimybes. Tai įpareigoja akademinę bendruomenę šviesti bei šviesti savo valstybės piliečius, aiškiai, objektyviai ir pagrįstai informuojant visuomenę apie tai, kas vyksta ES. Informacija turėtų būti suprantama ne tik siauram specialistų

ir politikų ratui, bet ir plačiai visuomenei. Visuomenės informuotumo poreikis auga dėl sparčių pokyčių, Europa susiduria su didžiuliais iššūkiais, kuriuos lemia reikšmingos ir sudėtingos aplinkybės: globalizavimas, eurointegracijos procesai, žiniomis grindžiamos visuomenės ir žinių ekonomikos kūrimas ir kt. Suprasti šiuos sudėtingus procesus visų pirma turi intelektualiausia visuomenės dalis – akademinė bendruomenė ir, tai suprasdama, ieškoti būdų ir priemonių visos visuomenės informuotumo didinimui.

3. Siekiant prisidėti prie visuomenės informuotumo didinimo, Kauno kolegijos Vadybos ir ekonomikos fakulteto akademinė bendruomenė inicijavo ir aktyviai dalyvavo projekte „Informacinių edukacinių renginių apie Europos Sąjungą ciklo įgyvendinimas, siekiant ugdyti visuomenės pilietiškumą, sąmoningumą ir bendruomeniškumą“. Projektas vyko 2013 metais, jį finansavo Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, Kauno kolegija ir Kauno Europe Direct informacinis centras. Visose Projekto veiklose dalyvavo virš 900 dalyvių: Kauno regiono bendruomenės atstovai (tarnautojai, verslininkai, dirbantieji kitose veiklos srityse), akademinės bendruomenės nariai (aukštųjų mokyklų studentai ir dėstytojai), nevyriausybinių organizacijų atstovai, pensinio amžiaus asmenys ir kiti piliečiai, besidominantys ES aktualijomis. Kviestiniai kompetentingi lektoriai skaitė pranešimus ir dalyvavo diskusijose, studentai kūrė ES žemėlapi, Kauno miesto viešajame transporte aiškino svarbiausius klausimus apie ES ir atsakinėjo į visuomenės klausimus. Dalyvavimas projekte praplėtė dalyvių supratimą apie ES aktualijas bei jų tiesioginę reikšmę kiekvienam ES piliečiui.

4. Projekto veiklų įgyvendinimas atskleidė akademinės bendruomenės teigiamą vaidmenį, didinant visuomenės, ypač studentų, informuotumą apie Europos Sąjungą, piliečių teises ir galimybes. Projekto dalyvių anketinės apklausos rezultatai patvirtino hipotezę, kad akademinės bendruomenės patirtis, įgyta dalyvaujant projekte, gali būti sėkmingai pritaikyta ir prisidėti prie visuomenės informuotumo apie ES didinimo problemos sprendimo.

RAISING AWARENESS OF THE EUROPEAN UNION: THE ROLE OF THE ACADEMIC COMMUNITY

The European Union (EU) provided citizens of member states with the rights and privileges, but the European Commission (EC) emphasizes that citizens lack knowledge about the EU. The European Commission Vice-President, Commissioner Viviane Redding notes, "Europe will not be understood if the politicians do not adequately explain the role the EU plays in a daily life of every citizen." European initiatives create preconditions to forecast new skills and capabilities in Europe "without borders", promote lifelong learning, increase opportunities to deal with the EU-wide youth employment and unemployment problems, however, the lack of public awareness on these issues is obvious. Therefore, the activity of the academic community is particularly significant in the process of creation of the European civil society and education of a knowledge society – open, educated, and learning.

The problem of the paper is the fact that the major part of the EU society and young people as well do not use the EU citizens' rights and opportunities properly because of the lack of information and lack of knowledge; consequently, the awareness-raising role of the academic community is significant. The aim of the article is to analyze and evaluate the experience of the academic community role in increasing public awareness of the European Union, citizens' rights and opportunities.

This paper presents the experience and achievements in the implementation of the educational information project on the EU issues at the Faculty of Management and Economics in Kauno kolegija, University of Applied Sciences. The project was implemented in 2013. Project partners – participants were Kaunas College, the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs, the Kaunas Europe Direct Information Centre, the European Consumer Centre, the Kaunas Chamber of Commerce, Industry and Crafts, the Environmental Centre for Administration and Technology. Information events for Kaunas regional community and the academic community were organized and were attended by 915 participants. The project related information was publicized on the project partner websites and the city information pages. The article analyzes the performance of the project, with a view to the role of the academic community, which is identified by raising public awareness on the EU issues. Methods applied – the analysis of scientific literature, documentation and statistical data, the summary of the project activities.

Key words: *the European Union, knowledge society, lifelong learning.*

Literatūra

1. Akulevičienė M. (2013) Projekto „Informacinių edukacinių renginių apie Europos Sąjungą ciklo įgyvendinimas, siekiant ugdyti visuomenės pilietiškumą, sąmoningumą ir bendruomeniškumą“ seminario-diskusijos „Viskas apie vartotojų teises“ medžiaga.
2. Baršauskas P. (Red.). (2008). Išskirtinių mokslinių tyrimų vadyba. Monografija. Kaunas: ISM Vadybos ir Ekonomikos universitetas.
3. Bendrieji visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimai. Europos orientaciniai metmenys (2006). Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijos, gruodžio 18 d. Prieiga per internetą 2014-03-10: <<http://ec.europa.eu/education/>>.
4. „Erasmus+“ programa. Švietimo mainų paramos fondas. Prieiga per internetą 2014-04-09: <<http://www.smpf.lt/lt/programos/erasmus>>.

5. Europos Komisija. „Europa 2020“ strategija. Prieiga per internetą 2014-04-02: <<http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020>>.
6. Europos Komisija. Europos piliečių iniciatyva. Prieiga per internetą 2014-04-09: <<http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives>>.
7. Europos Komisija. Užimtumas, socialiniai reikalai ir įtrauktis. Prieiga per internetą 2014-03-10: <<http://ec.europa.eu/social/main>>.
8. Europos Parlamentas. Prieiga per internetą 2014-04-02: <<http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/lt>>.
9. Flash Eurobarometro 375 tyrimas „Europos jaunimas: dalyvavimas demokratiame gyvenime“ (2013). Prieiga per internetą 2014-04-02: <http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_375_fact>.
10. Katkus V. (2013) Projekto „Informacinių edukacinių renginių apie Europos Sąjungą ciklo įgyvendinimas, siekiant ugdyti visuomenės pilietiškumą, sąmoningumą ir bendruomeniškumą“ konferencijos-diskusijos „Pinigų gamybos krizė ir Europos augimo strategija 2020“ medžiaga.
11. Klimavičienė I. (2013) Projekto „Informacinių edukacinių renginių apie Europos Sąjungą ciklo įgyvendinimas, siekiant ugdyti visuomenės pilietiškumą, sąmoningumą ir bendruomeniškumą“ konferencijos-diskusijos „Europa 2020: prioritetai švietimo ir mokslo srityse“ medžiaga.
12. Kluonis M. (2009). 2009 metų Europos Parlamento rinkimų Lietuvoje rezultatai: aplinkybės ir prognozė. Parlamento studijos. Mokslo darbai, Nr. 8. Prieiga per internetą 2014-04-06: <<http://www.parlamentostudijos.lt/Nr8/8>>.
13. Mačiulis N. (2013) Projekto „Informacinių edukacinių renginių apie Europos Sąjungą ciklo įgyvendinimas, siekiant ugdyti visuomenės pilietiškumą, sąmoningumą ir bendruomeniškumą“ konferencijos-diskusijos „Lietuvos ekonomika euro zonos skolų krizės kontekste“ medžiaga.
14. Melnikas B. (2011). Transformacijų visuomenė: ekonomika, kultūra, inovacijos, internacionalizavimo procesai. Monografija. Vilnius: Technika.
15. Pilietinės visuomenės institutas. „Pilietinės galios indeksas 2012“ (2013). Prieiga per internetą 2013-10-05: <<http://www.civitas.lt/lt>>.
16. Susitelkime dėl Europos jaunimo. Raginimas spręsti jaunimo nedarbo problemą. Europos Komisija. (2013). Briuselis, 2013 06 19. COM(2013) 447 final. Prieiga per internetą 2014-04-09: <<http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/youth>>.
17. Tracevičiūtė R. (2013). Europa turi priklausyti piliečiams. (2013 m. gruodžio 7). Lietuvos žinios, p. 6.

Įteikta: 2014 m. gegužės 16 d.
Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

EDUKACINĖS APLINKOS KŪRIMO GALIMYBĖS DIRBANT SU SKIRTINGOS KULTŪROS STUDENTAIS: STUDENTŲ IR DĖSTYTOJŲ POŽIŪRIS

**Dalija Gudaitytė, Loreta Alešiūnaitė, Rima Jezukevičienė, Sigita Morkevičienė,
Silvija Rakutienė, Laura Raščiauskaitė**
Lietuvos sveikatos mokslų universitetas
Lietuva

Anotacija

Straipsnyje aptariamos edukacinės aplinkos kūrimo galimybės dirbant su skirtingos kultūros studentais (remiamasi studentų ir dėstytojų požiūriu). Skirtingos kultūros studentai – atvykstantys studijuoti į Lietuvą iš įvairių kitų šalių. Edukacinės aplinkos kūrimo galimybės siejamos su požiūriu į mokymąsi. Požiūrio į mokymąsi ypatumai padeda suprasti studentų poreikius ir kurti efektyvią, t. y. besimokančiųjų poreikius atitinkančią, edukacinę aplinką. Tyrimo dalyviai – Lietuvos sveikatos mokslų universiteto (toliau – LSMU) Odontologijos fakulteto studentai ir dėstytojai.

Reikšminiai žodžiai: edukacinės aplinkos kūrimas, požiūris į mokymąsi, skirtingos kultūros studentai.

Įvadas

Universitetinės studijos turi rengti tokius būsimuosius profesionalus, kurie sugebėtų spręsti globalias problemas ir suprasti jas kitų mokslų kontekste, būtų profesionalai generalistai, aktyviai dalyvaujantys ir kuriantys, sėkmingai išgyvenantys multikultūrinėse bendruomenėse, galintys patys keisti savo profesinį tapatumą (Barnett, 1990, 1999, 2003; Delanty, 2002; Williams, 2003; Nusbaum, 2003, 2009). Ši universiteto misija tiesiogiai priklauso nuo edukacinių aplinkų, kuriamų universitete, efektyvumo, t. y. kaip šios aplinkos atitiks konkrečius studentų mokymosi poreikius ir motyvuos juos sėkmingam mokymuisi, paremtam giluminiu požiūriu. Giluminis ir paviršutiniškas požiūriai susiję ne tik su tiesioginiu studento įsigilinimu į konkrečią mokymosi užduotį, bet ir apskritai su mokymosi vertybėmis, kurios studentui atrodo priimtinos, svarbios ir motyvuojančios. Kaip teigia Ramsden (2000), tarp požiūrio ir pasitenkinimo mokymosi procesu ryšys yra abipusis. Taikomas požiūris lemia pasitenkinimo ir įsitraukimo į veiklą lygį. Plačiau šie aspektai buvo aptarti ir ankstesniuose šio straipsnio autorių darbuose (Gudaitytė, 2003, 2004, 2005; Gudaitytė, Ramanauskas, 2007, 2009; Gudaitytė, Rakutienė, Ramanauskas, 2012).

Požiūrio žinojimas padeda suprasti konkrečius studentų mokymosi poreikius ir kurti efektyvią edukacinę aplinką. Ypač tai aktualu, kai edukacinė aplinka apima skirtingų kultūrų studentus, t. y. ne tik tuos, kurie studijuoja savo gimtajame krašte, bet ir tuos, kurie atvyksta studijuoti iš kitų šalių. Tokia edukacinė aplinka, kai studentų požiūrį į mokymąsi veikia ir jų pačių kultūriniai skirtumai, turi pasižymėti ypatingu lankstumu ir netradiciniais pedagoginiais sprendimais.

Kadangi žmonės kultūrą perima mokydamiesi, skirtingose vietose bei skirtingose aplinkybėse gali susikurti skirtingos kultūros. Antropologai taip pat pažymi, kad per kultūrą žmonės gali prisitaikyti prie savo aplinkos ne genetiniais būdais, todėl skirtingoje aplinkoje gyvenantys žmonės dažniausiai turi skirtingą kultūrą, kuri sąlygoja tarpkultūrinius barjerus – kliūtis, trukdančias suprasti kitos kultūros atstovus. Dažnai šios kliūtys sukelia neigiamas pasekmes, tuo labiau, kai bendraujama studijų procese, kai vienoje „barikadų“ pusėje yra studentas, o kitoje – dėstytojas. Skirtingų kultūrų asmenys turi skirtingas dvasines vertybes, skirtingą kalbą ir mąstymą, kuris paženklintas savotiškos kultūrinės patirties ir sąlygotas veiksmų, kurie nuo pat vaikystės turėjo lemiamos įtakos kiekvieno individo elgesiui. Skirtingos vertybės sąlygoja kitokias socialines taisykles, elgesio ypatumus, požiūrį į tam tikras situacijas, taip pat ir į studijų procesą bei mokymąsi. Tai ypač svarbu įvertinti, kai studijų procese studentas ir dėstytojas keičiasi informacija. Taigi pagrindinis šiame straipsnyje nagrinėjamas klausimas – kaip studentų požiūrio į mokymąsi ypatumus panaudoti sėkmingos edukacinės aplinkos kūrimui.

Tikslas – atskleisti edukacinės aplinkos kūrimo galimybes dirbant su skirtingos kultūros studentais (remiamasi studentų ir dėstytojų požiūriu). Tyrime dalyvavo 30 odontologijos fakulteto pirmo kurso studentų – 14 lietuvių (toliau – LS grupė), 16 studentų, atvykusių studijuoti iš Švedijos, Vokietijos, Baltarusijos, Lenkijos, Estijos, Gruzijos (toliau – SKS grupė) ir 6 su skirtingos kultūros studentais dirbantys dėstytojai.

Straipsnyje remiamasi **teorinėmis pozicijomis**, kurios išryškina konstruktyvistines nuostatas, giluminio mokymosi atsiradimo prielaidas, probleminiam mokymuisi palankias edukacines aplinkas, šiuolaikinio mokymosi bei aukštojo mokslo specifiką (Barnett, 1990, 1999, 2003; Ramsden, 2000; Jucevičienė, Lipinskienė, 2001; Delanty, 2002; Kraujutaitytė, 2002; Nussbaum, 2003, 2009; Petty, 2006, 2008; Jucevičienė ir kt., 2010 ir kt.). Tyrimas grindžiamas mokymosi reiškinio tyrimo metodologija. Taikyti mokslinės literatūros analizės, stebėjimo, apklausos raštu ir interviu **metodai**. Apklausos raštu klausimynas sudarytas remiantis nebaigtų sakinių metodika, kai klausimai – nebaigti sakiniai, suformuluoti pagal Marzano dėsnius, būdingus aukštos kokybės mokymuisi ir pasiekimams (Petty, 2008). Tyrimo duomenys apdoroti taikant aprašomąją turinio analizę. Pirmoje straipsnio dalyje aptariami skirtingos kultūros studentų požiūrio į mokymąsi ypatumai, remiantis apklausos raštu ir stebėjimo duomenų analize, antroje dalyje, remiantis interviu rezultatais, atskleidžiama, kokius savo veiklos ypatumus identifikuoja dėstytojai, kuriantys edukacinę aplinką skirtingos kultūros studentams.

Skirtingos kultūros studentų požiūrio į mokymąsi ypatumai

Siekiant identifikuoti skirtingos kultūros studentų mokymosi ypatumus, kartu su skirtingos kultūros studentais buvo apklausiami ir studijuojantieji savo gimtajame krašte. Taigi tyrime dalyvavo 30 LSMU MA Odontologijos fakulteto pirmo kurso studentų, iš jų 14 lietuvių ir 16 studentų, atvykusių iš Švedijos (4 korėjiečiai ir vienas kinas), Vokietijos, Baltarusijos, Lenkijos, Estijos, Gruzijos (N = 30). Studentams buvo pateikti klausimai, sudaryti remiantis nebaigtų sakinių metodika (Petty, 2008). Studentai, baigdami sakinius, galėjo išreikšti savo požiūrį į mokymosi dalykų vertę, mokymosi rezultatus, apibūdinti mokymąsi kaip veiklą, įvertinti naujų dalykų mokymosi trukmę, mokymosi pobūdį. Pirmiausia respondentams buvo pateiktas teiginys apie mokymosi dalykų vertę ir naudingumą: *Tikiu, kad dalykai, kurių mokausi, man vertingi ir naudingi, nes...*

Nurodydami universitete studijuojamų disciplinų naudingumą, visa LS grupė akcentuoja bendrąjį universitetinį lavinimąsi: „plečia akiratį“, „tai mankšta smegenims“, „leidžia tobulėti ir gerbti žinias“. Respondentai užsieniečiai, arba skirtingos kultūros studentai, t. y. SKS grupė akcentuoja tikslingą profesinį ruošimą: „noriu mokytis dalykų, skirtų odontologams“, „noriu žinoti, kodėl to reikia mokytis“. Tik du respondentai pažymėjo, kad „tai lavina mano protą“, „padeda suprasti kitus dalykus ir gyvenimo vertę čia“.

Kaip teigia Petty (2008), nelengva rasti aukso vidurį tarp iššūkio ir sėkmės lūkesčių. Besimokantieji turi tikėti, kad jie kažką pasieks, nors nebūtinai viską iki galo. Respondentų vertinimui buvo pateiktas teiginys: *Aš tikiu, kad besimokydamas pasieksiu gerų rezultatų, nes...*

Visi tyrimo dalyviai teigė, kad jie tiki, jog pasieks gerų rezultatų, tačiau LS grupės respondentai pažymėjo, kad „viskas priklauso nuo paties“, „pastangos atsiperka“, o SKS respondentai rezultatų sėkmingumą siejo su dėstytojais: „svarbu žinoti, ko dėstytojai tikisi“, „tikiu, nes dėstytojai pateikia gerą medžiagą ir patarimų“, „tik keliems dėstytojams įdomu mus išmokyti“.

Edukacinės aplinkos kūrimo sėkmė priklauso nuo mokymosi motyvacijos, o viena iš motyvacijos prielaidų – mokytis turi būti malonu. Todėl svarbus buvo respondentų požiūris į teiginį: *Mokymasis man yra smagi ir maloni veikla, nes...*

LS grupės respondentų dauguma (9 iš 14) teigė, kad mokymasis nėra maloni veikla, nes „atima daug laiko“, „ne viskas įdomu“, „reikia daug išmokti atmintinai“, „suryja daug nervų, o įdėtos pastangos neatsiperka“; tačiau tą patį pažymi tik 3 iš 16 SKS grupės respondentų: „trūksta laiko“, „neįdomi veikla“. 13 SKS grupės respondentų manymu, mokymasis yra maloni veikla, nes: „gaunu naujos informacijos“, „man patinka sužinoti naujus dalykus“, „man įdomi mano sritis“, „tai veda į tikslą – įgyti specialybę“.

Petty (2008) teigimu, medžiaga turi tapti gerai žinoma besimokantiesiems, kad ją būtų galima „sukąsniuoti“ prasmingomis dalimis. Aišku, visų pirma reikia laiko, kad besimokantysis galėtų išsiaiškinti ir suprasti. Tyrimo dalyviams buvo pateiktas teiginys: *Aš pakankamai turiu laiko naujos medžiagos supratimui, nes...*

LS respondentų dauguma (9 iš 14) nurodė, kad laiko jie neturi, nes: „daug naujų dalykų skirtingose katedrose“, „nežmoniškas tempas“, „atsiskaitymai greičiau negu spėji įsisavinti medžiagą“, „nenoriu tam paaukoti savo sveikatos“. SKS grupės respondentų dauguma (11 iš 16) teigė, kad laiko jiems pakanka: „aš greitai mokausi“, „man tai lengva“, „dėstytojai tikrai geri ir išaiškina“.

Mokymosi rezultatų sėkmė priklauso nuo mokėjimo mokytis. Respondentams reikėjo įvertinti teiginį: *Aš pirmiausia mokausi mokytis, o tik po to gilinuosi į medžiagos turinį, nes...*

LS grupės respondentų dauguma (8 iš 14) teigė, kad taip nedaro, nes mokytis išmoko mokykloje: „nėra tam laiko“, „jau moku mokytis“, „pradedu iš karto nuo turinio“. SKS grupės respondentų dauguma (13 iš 16) sako, kad taip daro, nes: „tai tinkamas būdas mokytis“, „buvau susipažinęs su šiuo metodu“, „tai man padeda išmokyti“, „tai geriau „nusėda į smegenis“.

Tyrimo metu buvo stebimos skirtingos apklausoje raštu dalyvavusių studentų grupės, sudarytos iš įvairių šalių atstovų, taip pat grupė, kurioje dominavo studentai, atvykę iš buvusio sovietinio bloko šalių. Stebėjimą atliko straipsnio bendraautorės, pačios tiesiogiai dalyvaujančios edukacinės aplinkos kūrimo procese – dirbančios su skirtingos kultūros studentais, šio tyrimo respondentais. Stebint buvo siekiama nustatyti studentų mokymosi pratybų metu ypatumus. Laikantis tyrimo etikos, grupės santykinai įvardytos A, B, C, D grupėmis.

Nustatyta, kad A grupės studentai užsiėmimų metu kruopščiai dirba, bet mažai klausinėja, droviasi klaidingai atsakyti, nelabai noriai dalyvauja grupiniame darbe, mieliau renkasi individualias užduotis; jie teigia, kad užtenka laiko studijoms, kad ne taip jau daug reikia mokytis.

B grupės studentai mažiausiai suinteresuoti studijomis, nusiteikę, kad juos čia turi mokyti kaip profesinėje mokykloje: „išmokyti taisyti dantis ir palikti ramybėje“. Užsiėmimų metu jie pasyvūs, dirba tik asmeniškai paraginti dėstytojo, nesuinteresuoti atsakyti teisingai, laukia pagalbos iš kolegų, mėgsta kolektyvines užduotis, kurių metu galima „pasislėpti“ ir užsiimti savais, su užduotimi nesusijusiais reikalais.

C grupės studentai gana reiklūs studijų kokybei, užsiėmimų metu įdėmiai klausosi, daug klausinėja, stengiasi suprasti ne tik tai, ko mokosi, bet ir kam to reikia. Jie mielai demonstruoja savo žinias, nebijo suklysti.

D grupės studentai patenkinti studijų kokybe, įpratę daug dirbti, mokytis, išvelgia dėstytojų profesionalumą, užsiėmimuose aktyviai dalyvauja, atsakinėja ir klausia, aiškinasi, kol suvokia medžiagą, nebijo suklysti, išreiškia pasitenkinimą, kai dėstytojas įvertina jų darbą, pagiria, paskatina.

Apibendrinant apklausos raštu ir stebėjimo rezultatus, galima teigti, kad skirtingos kultūros studentų požiūrio į mokymąsi ypatumus lemia skirtingos vertybių sistemos, skirtingas mąstymas ir kalba, skirtingas informacijos suvokimas ir jos interpretavimas. Respondentų odontologų požiūris į mokymąsi turi ir giluminio, ir paviršutiniško požiūrio požymių. Požiūrį sąlygoja turėta mokymosi patirtis, skirtinga aplinka ir auklėjimas.

SKS grupės respondentai labiau akcentuoja rengimąsi konkrečiai odontologo profesijai, o ne bendrąjį universitetinį išsilavinimą. Palyginti su respondentais lietuviais, mokymasis jiems yra labiau smagi ir maloni veikla; jiems labiau užtenka laiko suprasti naują medžiagą; jie yra geriau susipažinę su metamokymosi galimybėmis. Pažymėtina tai, kad šie respondentai akcentuoja dėstytojo vaidmenį. Taigi galima daryti prielaidą, kad sėkmingos edukacinės aplinkos kūrimas galėtų būti siejamas su aktyvesne dėstytojo veikla, parodant bendrojo ir profesinio universitetinio lavinimosi sąsajas, išreiškiant rūpinimąsi ne tik studento mokymusi, bet ir jo gyvenimu svetimoje šalyje, taip iš dalies kompensuojant artimiausių žmonių trūkumą.

Dėstytojų, kuriančių edukacinę aplinką skirtingos kultūros studentams, veiklos ypatumai

Remiantis konstruktyvistiniu požiūriu ir pripažįstant, kad kiekvienas besimokantysis turi unikalų supratimą, patirtį bei žinias, dėstytoją pirmiausia domina besimokančiojo mokymosi procesai, o ne mokomosios medžiagos pateikimas. Stebėdamas, klausydamas ir užduodamas klausimus besimokantiesiems, dėstytojas siekia juos pažinti, sužinoti, kaip jie mokosi, ir tokiu būdu patobulinti savo dėstymą. Akcentuojamas aktyvus dėstytojo veiklos tyrimas, kurio metu dėstytojai plėtoja savo supratimą, nes pamato, kokiais įvairiais būdais žmonės mokosi (Jucevičienė ir kt., 2010). Kaip matyti, edukacinės aplinkos kūrimo atžvilgiu labai svarbus dėstytojo požiūris į savo veiklą. Tyrimo metu buvo atliktas interviu, kuriame dalyvavo 6 informantai – universiteto dėstytojai. Interviu buvo siekiama išsiaiškinti, kokius savo veiklos ypatumus identifikuoja dėstytojai, kuriantys edukacinę aplinką skirtingos kultūros studentams.

Du informantai studentams dėsto terminologijos pagrindus lotynų kalba; 4 informantai – lietuvių kalba. Visi informantai yra moterys, trijų pedagoginio darbo stažas viršija 20 metų, trijų nesiekia 10 metų. Visi dėstytojai informantai pripažįsta, kad bendravimas su kitų šalių studentais studijų procese yra ypatingas, palyginti su studentais lietuviais. Toliau pateikiami iliustruojantys teiginiai: „darbas su užsieniečiais visiškai individualus“; „kiekvienas studentas stengiasi, kad dėstytojas rastų jam vienam laiko, o ne su visa grupe“; „užsieniečiai itin smalsūs, motyvuoti“; „lietuviai studentai veikiami įteigtos pagarbos dėstytojui ir *a priori* priima jo teisumą, o užsieniečiai suvokia dėstytojo autoritetą, tačiau stengiasi jį patikrinti“; „dirbdami su lietuviais dėstytojai jaučia juos kaip vienetą, kaip bendrą masę, o dirbdami su studentais užsieniečiais, jaučia, jog auditorijoje sėdintys studentai, geriausiu atveju, yra „sukibę“ lyg vynuogių kekės, blogiausiu – pažirę kaip žirniai po stalu, todėl pirmiausia reikia juos surinkti, tik po to galima „virti“ pedagoginę „sriubą“ bei spausti „supratimo“ vyną“; „studentams iš Lietuvos yra įdiegtas paklusnumas mokytojui ar dėstytojui – dėstytojui priešinamasi retai, pasipriešinamasi pasyvus, apsiribojantis „paburbėjimu“, kruopščiai saugantis, kad dėstytojas neišgirstų. Taip atsikratoma įtampos, tačiau tuo pat metu nepažeidžiama subordinacija. Jei problema opi, dažnai kreipiamasi į „aukštesnes instancijas“, aplenkiant dėstytoją“; „studentai, atvykę iš užsienio, atvirai išsako

savo nepasitenkinimą (lygiai kaip ir teigiamas emocijas), neleidami konfliktui pasiekti „sprogimo tašką“, taip pat jie nevengia kartu su dėstytoju ieškoti galimų problemos sprendimo būdų“; „auditorijoje dirbama su labai skirtingomis, savitomis asmenybėmis, bet ne su grupe, kaip daugiau ar mažiau kompaktišku vienetu“; „studentai užsieniečiai siekia artimesnio kontakto su dėstytoju, dėstytojo asmenyje jie išvelgia ne tiek „žinių perteikimo automata“, kiek asmenį, kuris jiems arba patinka, arba nepatinka dėl savo asmeninių savybių ar dėstytojo metodo, todėl ir studijuojamo dalyko įdomumą, patrauklumą jie dažnai susieja su tuo“; „dėl vidurinės mokyklos kalbų mokymo ypatumų lietuviai studentai turi daugiau žinių apie kalbos sistemą. Užsienio šalių studentai dažnai turi labai mažai gramatinių žinių, jie pratę kalbos mokymąsi pagrįsti ne teoriniais modeliais, o pavyzdžių metodu“; „studentai užsieniečiai jaučiasi izoliuoti, atskirti nuo juos supančio pasaulio kokia tai nematoma siena“.

Dėstytojai informantai identifikavo jiems atrodančius sėkmingiausius pedagoginius sprendimus studijų procese. Iliustruojantys teiginiai: „pasiteisino atsiskaitymo forma, kurią pavadinau praktiškai įgyvendinama teorija, pvz., tema apie maistą ir patiekalus – einame pietauti į kavinę ir kiekvienas ne tik lietuviškai perskaito meniu ir patiekalo sudėtį, bet ir bendrauja su padavėja ir užsisako viską lietuviškai“. „Labiausiai pasiteisino bendros paskaitos su lietuviams studentais, kurie mokosi būtent tos užsienio kalbos Lietuvoje, kuri yra lietuvių kalbos besimokančio studento užsieniečio gimtoji (pvz.: ispanai – lietuviai, anglai – lietuviai)... Taip dirbtinai sudaroma gimtakalbių terpė lietuviams bei užsieniečiams – jie praktikuojasi NE galvodami KAIP pasakyti (apie taisyklę), o KĄ pasakyti (apie turinį)“; „dainų ir piešimo projektai: daina suskirstoma po vieną – dvi baigtos minties eilutes, studentams išdalinti lapai – kiekvienam po mintį; klausomasi dainos ir piešiama; spalvinamas tekstas“; „kultūrų vakaras: grupės po tris rengia pristatymus lietuviškai“; „labai džiaugiuosi sudariusi *progress chart*“; „mokymo / mokymosi plano keitimas nuo detalių link esmės ir nuo pločio į gylį“; „pasitikėjimo studentų mokymosi galimybėmis įtvirtinimas, perkeliant jiems didžiąją dalį atsakomybės už mokymosi proceso sėkmę“; „teigiamas pedagoginis pokytis, išlaisvinęs nuo smulkmeniško administravimo – laisvės mokytis (ar nesimokyti) suteikimas, susietas su kaupiamojo balo (individualaus kumuliatyvinio indekso) sistema“.

Dėstytojai informantai teigė, kad veiklos sėkmė susijusi su dėstytojo kompetencija ir nuostata į savo pedagoginę veiklą. Iliustruojantys teiginiai: „aš daug galvoju apie kompetencijas, o ir nesiliauju mokusis pati“; „lietuvių kalbos užsieniečiams dėstytojas turi būti labai stiprus kalbininkas lituanistas (ir ne dogmatikas, bet gebantis diskutuoti sisteminiiais klausimais)“; „šalia to reikia platesnės dalykinės kalbinės kompetencijos – bendrosios kalbotyros, istorinės kalbotyros (ir ne vien indoeuropiečių) žinių, nes nuolat yra gretinamos kelios kalbos, kartais pabrėžiami kontrastai, kartais ieškoma sąlyčio taškų, – visa tai motyvuoja, domina ir padeda įsiminti“; „studijų objektas – svetimoji kalba kaip bendravimo priemonė, todėl dėstytojas turi gerai išmanyti užsienio kalbos įgūdžių formavimosi mechanizmą. Taigi stiprus lituanistas dar turi būti ir stiprus užsienio kalbos dėstytojo metodikos žinovas“; „dirbama su labai skirtingų, dažnai priešingų pedagoginių mokyklų auklėtiniais“; „tokiomis sąlygomis svarbios ir asmeninės dėstytojo savybės (kūrybiškumas, lankstumas, greita orientacija ir kartu – savitvarda, kantrybė, tolerancija, nuoširdi pagarba)“; „pakeičiau savo, kaip dėstytojo, poziciją – stengiuosi būti ne vienvaldžiu „kalbos mokytoju“, o asistentu, kurio pagrindinė funkcija – padėti studentui kalbos mokymosi procese“; „siekiu, kad pagrindinis darbas vyktų ne prieš auditoriją, o auditorijoje“; „džiaugiuosi galimybe dirbti su užsienio studentais, tai iššūkis, privertęs perkainoti viską, ką iki šiol žinojau apie darbą su studentais“; „pagrindinis klausimas, į kurį stengiuosi atsakyti kiekvieno susitikimo metu, yra „kodėl?“. Šis klausimas mane pačią privertė susimąstyti, kritiškai įvertinti ankstesnę pedagoginę patirtį, keisti darbo su lietuvių studentų grupėmis stilių“; „mokausi iš savo studentų ir kiekvienais metais stebiuosi, kiek nedaug teišmokau“.

Išvados

1. Edukacinės aplinkos kūrimo, dirbant su skirtingos kultūros studentais galimybės susijusios su tiesioginiu dėstytojo dalyvavimu studentų mokymosi veikloje, įsigilinimu į jų kultūrinį kontekstą ir vyraujančias vertybes. Tokios edukacinės aplinkos kūrimas pasižymi lankstumu, netgi „judrumu“, nes turi atitikti individualius labai skirtingų studentų mokymosi poreikius.

2. Kurdami edukacinę aplinką, dėstytojai reflektuoja ir vertina savo veiklą ieškodami optimalių pedagoginių sprendimų. Edukacinės aplinkos kūrimas susijęs su dėstytojo kompetencija – tiek dalykine, tiek pedagogine; itin svarbus ir žmogiškasis faktorius – dėstytojo asmenybė, kūrybiškumas ir teigiama nuostata į savo paties mokymąsi veiklos procese.

POSSIBILITIES FOR THE CREATION OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT FOR STUDENTS WITH DIFFERENT CULTURAL BACKGROUND: THE STUDENTS AND TEACHERS APPROACH

University studies should train future professionals who would be capable of solving global problems and understand them in the context of other sciences, and who would be professionals-generalists actively participating and creating, successfully surviving in multicultural communities, and

capable of independently changing their professional identity. This mission of a university directly depends on the effectiveness of the educational environments created at the university, i.e. on how these environments meet the students' concrete learning needs and motivate them for a successful learning activity with the predominant deep approach to learning. The relationship between attitude and satisfaction with learning is a bidirectional one. The attitude determines the level of satisfaction and immersion into the activity. Knowing the attitude helps to understand students' concrete learning needs and to create an effective educational environment. This is especially relevant when the educational environment involves students with different cultural background – i.e. those studying in their home country and those arriving from other countries. The article strives to answer the questions of how the peculiarities of students' attitude to learning could be used for the creation of a successful learning environment? What peculiarities of their activity do teachers who create the environment for students with different cultural background identify? The results of the study showed that the peculiarities of the creation of the educational environment for students with different cultural background are related to the teacher's direct participation in the students' self-education activity, and his or her understanding of the cultural context and predominant values. The results of the study showed that the peculiarities of the attitude to learning among students of different cultural background allow for identifying the students' concrete learning needs, and for the creation of a learning environment whose distinctive feature would be the transformation of weaknesses into strengths.

Key words: sreation of the educational environment, attitude towards education, students with different cultural background.

Literatūra

1. Barnett R. (1990). *The Idea of Higher Education*. London: SRHE.
2. Barnett R. (1999). *Realizing the University in an Age of Supercomplexity*. Buckingham, UK: Society for Research in Higher Education and Open University Press.
3. Barnett R. (2003). *Beyond All Reason: Living With Ideology in the University*. Buckingham, UK: SRHE and Open University Press.
4. Delanty G. (2002). *Challenging Knowledge. The University in the Knowledge Society*. London: Society for Research in Higher Education and Open University Press.
5. Gudaitytė D. (2003). *Vyraujantis studentų požiūris į lotynų kalbos mokymąsi naudojant parengtas priemones*. Kalbų studijos aukštojoje mokykloje: konferencijos medžiaga. Kaunas: Kauno medicinos universitetas, p. 104–108.
6. Gudaitytė D. (2004). *Problems and Possibilities of Liberal Education in Mass Higher Education: the Experience of a Country in Transition*. The European Conference of Educational Research. 22–25 September, P. 1–6. Crete. Prieiga per internetą: <<http://www.leeds.ac.uk/educol/documents/00003174.htm>>.
7. Gudaitytė D. (2005). *Possibilities For The Development Of The Personality In The System Of Mass Higher Education: The Attitude Of The Teachers Of A Higher Educational Institution In Transition*. The European Conference of Educational Research. 7–10 September, P. 1–6. Dublin.
8. Gudaitytė D., Rakutienė S., Ramanauskas I. (2012). *Skirtingos kultūros studentų požiūrio į mokymąsi ypatumai kaip edukacinės aplinkos kūrimo galimybės*. Kalbų studijos aukštojoje mokykloje: konferencijos medžiaga. Kaunas: Kauno medicinos universitetas, p. 59–63.
9. Gudaitytė D., Ramanauskas I. (2007). *Profesinės kalbos modulio tikslų supratimas kaip giluminio požiūrio į mokymąsi prielaida*. Kalbų studijos aukštojoje mokykloje: konferencijos medžiaga. Kaunas: Kauno medicinos universitetas, p. 21–27.
10. Gudaitytė D., Ramanauskas I. (2009). *Studentų požiūris į mokymąsi skirtingų mokymo kultūrų kontekste*. Kalbų studijos aukštojoje mokykloje: konferencijos medžiaga. Kaunas: Kauno medicinos universitetas, p. 33–38.
11. Jucevičienė P., Gudaitytė D., Karenauskaitė V., Lipinskienė D., Stanikūnienė B., Tautkevičienė G. (2010). *Universiteto edukacinė galia: atsakas 21-ojo amžiaus iššūkiams*. Kaunas: Technologija.
12. Jucevičienė P., Lipinskienė D. (2001). *Edukacinė studentą įgalinanti studijuoti sistema mokymosi paradigmos kontekste*. Socialiniai mokslai, 2 (28). Kaunas: Technologija.
13. Kraujutaitytė L. (2002). *Aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindai*. Vilnius: LTU.
14. Nussbaum M. C. (2003). *Cultivating Humanity*. Harvard University Press.
15. Nussbaum M. C. (2009). *Education for Profit, Education for Freedom. Liberal Education*. Vol. 95, Iss. 3, 6–13.
16. Petty G. (2006). *Šiuolaikinis mokymas. Praktinis vadovas*. Vilnius: Tyto alba.
17. Petty G. (2008). *Įrodymais pagrįstas mokymas. Praktinis vadovas*. Vilnius: Tyto alba.
18. Ramsden P. (2000). *Kaip mokyti aukštojoje mokykloje*. Vilnius: Aidai.

Įteikta: 2014 m. balandžio 30 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

SAVARANKIŠKO DARBO REIŠMĖ STUDENTŲ MATEMATINIŲ KOMPETENCIJŲ PLĖTOJIMUI

Judita Jonuševičienė, Odeta Navardauskienė, Rasa Nutautienė, Lina Drežienė
Klaipėdos valstybinė kolegija
Lietuva

Anotacija

Straipsnyje analizuojama savarankiško darbo įtaka matematinių kompetencijų ugdymui, apžvelgiami mokslinės literatūros šaltiniai, pateikiama Taikomosios matematikos dalyko savarankiško darbo organizavimo tvarka, užduočių pavyzdžiai ir jų sąsajos su matematinėmis kompetencijomis. Taip pat pristatomi tyrimo, kuriuo siekiama nustatyti, kaip studentai supranta, kokias matematinės kompetencijas išsiugdė atlikdami savarankiškus darbus, bei kaip savarankiškų darbų rezultatai daro įtaką galutiniam Taikomosios matematikos egzamino vertinimui, rezultatų analizei.

Reikšminiai žodžiai: matematinės kompetencijos, savarankiškas darbas, matematika.

Įvadas

Pasikeitusi studijų situacija verčia analizuoti, kokie studijų metodai, užduotys padėtų pasiekti studijų programose numatytus rezultatus per Taikomosios matematikos dalyko studijas ir rezultatus. Pertvarkius studijų programas pagal ECTS, pagrindinis akcentas yra studijų orientavimas į rezultatą ir svarbiausias dalyvis studijų procese yra studentas. Apie 50 % dalyko studijoms skirtų valandų skiriama savarankiškam darbui. Mokslinėje literatūroje nagrinėjami įvairūs studentų savarankiško darbo metodai. Kaip teigia Žibėnienė (2013), „studentų savarankiško darbo problematika analizuota įvairiais aspektais: integruoto savarankiško darbo taikymas studijų procese, savarankiško studijavimo galimybes panaudojant e. priemones, savarankiškas darbas profesinio bakalauro studijų procese ir t. t.“. Studentų savarankiško darbo organizavimas matematikos studijose skiriasi nuo savarankiško darbo kitų dalykų studijose, nes matematika yra specifinis dalykas. Todėl ir dėstytojui, ir studentui kyla problema, kaip mokyti ir mokytis savarankiškai studijuoti.

Šiuolaikiniame pasaulyje, kai informacijos kiekis didėja labai sparčiai, studentų sėkminga integracija į darbo rinką priklauso ne nuo įgytų žinių kiekio, o nuo kompetencijos savarankiškai dirbti, ieškoti ir naudoti informaciją. Tai pasiekti padeda ir matematinės kompetencijos, nes jos neatsiejamos nuo įvairių studijų dalykų, profesijų ir gyvenimo sričių. Specialistams sudėtinga tinkamai atlikti profesinę veiklą, neturint pakankamai matematinių įgūdžių. Todėl studijų metu būtina formuoti matematinės kompetencijas, t. y. „gebėjimus ir nuostatas pažinti pasaulį ir jį aprašyti matematiniais modeliais ir metodais, naudotis jais sprendžiant praktines ir teorines, įvairių mokslo sričių ir matematinės problemas“ (PUPP, 2011).

Tyrimo tikslas – išryškinti Klaipėdos valstybinės kolegijos (toliau – Kolegijos) studentų savarankiško darbo reikšmę ir įtaką formuojant matematinės kompetencijas.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išnagrinėti savarankiško darbo ir matematinių kompetencijų sąvokas.
2. Išnagrinėti Taikomosios matematikos savarankiško darbo organizavimo tvarką, struktūrą ir jo sąsajas su matematinėmis su kompetencijomis.
3. Įvertinti studentų nuomonę apie Taikomosios matematikos savarankiško darbo užduotį; iširti Taikomosios matematikos savarankiškų darbų, atliktų semestro metu, įvertinimo įtaką egzaminui.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros ir kitų informacijos šaltinių analizė, anketinė apklausa, kiekybinė tyrimo rezultatų analizė, aprašomosios statistikos metodai, regresinė analizė.

Savarankiško darbo ir matematinių kompetencijų samprata

Savarankiško darbo įtaką studijoms nagrinėja daugelis autorių: Pečiūrienė, Radlinskaitė, Žvinakevičienė (2009); Kriauzienė, Laukevičius, Krylovas (2011); Rupšienė, Mažionienė (2011); Augaitienė, Augutienė, Bučelienė (2012); Khan (2012); Žibėnienė (2013) ir kt. Tačiau iki šiol pedagogikos moksle nėra vienodo apibrėžimo, kas yra savarankiškas darbas. Jovaiša (2007) teigia, kad „savarankiška veikla studijų procese – tai tokia studento veikla, kai studentas be dėstytojo pagalbos (arba pasinaudojęs dėstytojų konsultacija), aktyviai mąstydamas ir praktiškai veikdamas, sprendžia duotas individualias užduotis, remdamasis turimomis žiniomis bei įvairiais šaltiniais, pasirenka sprendimo kelią ir sąmoningai siekia numatyto rezultato“. Augaitienė ir kt. (2012) savarankišką darbą supranta, kaip daugiaplanę savarankišką besimokančiojo veiklą:

darbą su mokomąja bei moksline literatūra, planavimą, konspektavimą, informacinių technologijų įvaldymą ir panaudojimą. Khan (2012) teigia, kad savarankiškas darbas – tai mokymosi procesas, kuris yra efektyvus tik tuo atveju, jei studentai aktyvūs, motyvuoti ir tikintys savo sėkme. Taigi, savarankiškas darbas – tai aktyvi, savarankiška studentų veikla, kuri padeda gilinti ir sisteminti žinias, panaudojant įvairius savarankiškų studijų metodus, siekiant užsibrėžtų tikslų.

Savarankiškas darbas studijų procese yra neatsiejama studijų proceso dalis. Tam pritaria Pečiūrienė ir kt. (2009), Augaitienė ir kt. (2012), Rupšienė ir Mažionienė (2011) ir t. t. Augaitienė ir kt. (2012) pabrėžia, kad savarankiškas darbas užsiėmimuose yra mokymosi pagrindas, o vėliau – savimokos ir savišvietos šerdis tęstinio mokymosi procese. Studijų sėkmė priklauso nuo savarankiško darbo patirties. Khan (2012) teigia, kad savarankiško darbo rezultatai labai priklauso ir nuo studentų pasitikėjimo.

Kad studentai geriau atliktų savarankiškas užduotis, būtų tinkamai motyvuoti ir gautų grįžtamąjį ryšį, tam būtina teikti konsultacijas. Sąmoningi ir valingi paties studento veiksmai, stimuliuojami vidinio poreikio pasiekti užsibrėžtą tikslą, sudaro savarankiškumo esmę mokymosi veikloje. Kitaip sakant, išmokyti studijuoti, pažinti ir protauti turi pats studentas. Pačių studentų studijų procese „atrstos“ žinios lemia jų savarankiškumo ugdymąsi, tačiau be dėstytojo pagalbos tai pasiekti būtų sunku.

Dėstytojo vaidmuo savarankiško darbo kontekste įvairių autorių suvokiamas skirtingai. Pečiūrienė ir kt. (2009) akcentuoja, kad „dėstytojai turėtų koreguoti studentų požiūrį į mokymąsi, užuot individualizavus dėstomo dalyko studijų procesą“. Augaitienė ir kt. (2012) pabrėžia, kad „dėstytojo užduotis – organizuoti studentų savarankišką darbą, tinkamai parenkant savarankiškumo laipsnį“. Dėstytojo ir savarankiško darbo vaidmuo keičiasi ir nuo studijų krypties, ir nuo studijuojamo dalyko. Kaip teigia Kriauzienė ir kt. (2011), savarankiškas darbas studijuojant matematiką nėra toks įtakingas ir vertingas, kaip studijuojant kitus dalykus. Yra atlikta nemažai tyrimų, kuriais įrodyta, kad matematinį tekstą studentai, studijuodami savarankiškai, supranta daug prasčiau nei, pvz., istorijos, todėl savarankiškai studijuoti matematiką gali nedaugelis. Niss (2003) pastebi matematikos aktualumo paradoksą, nors matematika yra visuomenei labai svarbi, tačiau didžioji dauguma žmonių vis sunkiau mato matematikos svarbą jiems asmeniškai. Mūsų kasdienis gyvenimas tampa neįsivaizduojamas be įvairių skaitmeninių priemonių, kurių pagrindas yra matematika; nagrinėjant ekonomines ir socialines situacijas remiamasi matematiniais modeliais ir pan. Todėl dėstytojas privalo akcentuoti matematikos taikymo svarbą ir naudą. Apie tai kalba ir autoriai Augaitienė ir kt. (2012), Kriauzienė ir kt. (2011), Balčiūnas ir kt. (2011) savo darbuose.

Išnagrinėjus mokslinę literatūrą, galima teigti, kad matematikos savarankiškas darbas – tai užduotys, duodamos individualiai studentams, kurias dėstytojai rengdami vadovaujasi matematikos programoje išskeltais tikslais ir uždaviniais bei nurodo aiškiai suformuluotas užduotis, vertinimo kriterijus, įvairius šaltinius, kuriais remiantis tas užduotis būtų lengviau atlikti. Savarankišku darbu siekiama įtvirtinti matematinio raštingumo kompetenciją, kuri apima gebėjimą skaityti specifinę literatūrą, skaičiuoti bei naudoti informacines komunikacines technologijas (toliau – IKT). Šis darbas ugdo ir kitas kompetencijas, t. y. komunikavimą, laiko planavimą, loginį mąstymą ir t. t. Studentams savarankiškas darbas yra ta veikla, kuri turi padėti pasiekti aukštesnį matematinį kompetencijų lygį.

Matematinės kompetencijas Niss (2003) apibrėžia kaip gebėjimą suprasti, vertinti, naudoti matematiką įvairiose situacijose, kuriose ji vaidina arba gali vaidinti svarbų vaidmenį. Pasak Manfredini (2007), matematinų kompetencijų pagrindas yra gebėjimas spręsti įprastas problemas, naudojant loginį ir erdvinį mąstymą, ir tų problemų sprendimą aprašyti formulėmis, grafikais, diagramomis ir t. t. Taigi matematinės kompetencijas galima apibūdinti, kaip gebėjimą įžvelgti matematiką ir jos žinias taikyti sprendžiant įvairias gyvenimiškas situacijas. Vieni autoriai apie matematinės kompetencijas kalba bendrai, o kiti jas įvairiai klasifikuoja. Turner (2011) išskiria šešias matematinės kompetencijas: komunikaciją (skaityti matematinę informaciją); matematizaciją (transformuoti realią pasaulio problemą į matematinę problemą); atstovavimą (sukurtame matematiname modelyje naudoti lygtimis, grafikais, formulėmis, lentelėmis, diagramomis ir kt.); samprotavimą ir argumentavimą (logiškai mąstyti, priimti sprendimus); strateginį mąstymą (kūrimas ir įgyvendinimas matematinų strategijų, kurios išspręstų kylančias problemas) bei techninę kalbą (suprasti, manipuliuoti ir naudoti simbolių išraiškas, taisykles). Lietuvos bei užsienio šaltiniai, Balčiūnas ir kt. (2011), Heba (2012), Alpers (2011), cituodami Niss (2003) teiginius, nurodo, kad egzistuoja aštuonios matematinės kompetencijos, kurios sudaro 2 grupes (1 pav.).

Savarankiško darbo užduoties iš *tiesinės algebros elementų taikymo* pavyzdžiai:

1. Veiksmai su matricomis: prašoma užrašyti informaciją apie ūkinę veiklą matricomis, atlikti veiksmus. Pvz.: Baldų įmonė gamina sofas, komodas ir minkštus kampus, kuriuos realizuoja trijose parduotuvėse. Lentelėje pateikti tų parduotuvių apskaitoje esančių tam tikrų baldų atsargų likučiai mėnesio pradžioje ir mėnesio pabaigoje:

Baldų rūšys	Parduotuvė					
	„Balduva“		„Baldonešis“		„Baldų kalnas“	
	04-01	04-30	04-01	04-30	04-01	04-30
Sofos	25	13	32	12	28	17
Komodos	27	15	23	14	30	21
Minkšti kampai	19	11	25	13	27	17

Prašoma užrašyti likučių mėnesio pradžioje ir mėnesio pabaigoje matricas, sudaryti realizuotos produkcijos per mėnesį matricą, apskaičiuoti pardavimo pajamas, jei sofa kainuoja 1000 Lt, komoda kainuoja 800 Lt, minkštas kampas – 2000 Lt.

2. Tiesinių lygčių sistemų sprendimas trimis metodais: pateikiama lygčių sistema, prašoma išspręsti ją skirtingais metodais, rekomenduojama patikrinti sprendinius naudojant skaičiuokles, pvz., *MS Excel*, atvirojo kodo matematinę programą *Maxima* ar kt.

3. Ekonominės sistemos balanso lygtis: dažniausiai pateikiama technologinė matrica, prašoma nustatyti ekonominės sistemos produktyvumą, rasti gamybos planą, kuris tenkintų tam tikrą paklausą. Pvz.:

Trys įmonės dirba naudodamos viena kitos produkciją. Tarpiniai vartojimai pateikti lentelėje.

	Tarpiniai vartojimai		
	A	T	I
A	0,5	0,2	0,1
T	0,3	0,2	0,1
I	0,2	0,1	0,3

Nustatykite, kiek produkcijos turi pagaminti kiekviena įmonė, jei paklausa pirmosios įmonės produkcijai 500, antros – 400, trečios – 600. Ar ši ekonominė sistema produktyvi?

4. Optimalaus planavimo (gamybos) uždavinio pavyzdys: įmonė pasirašė sutartį Europos Sąjungos paramai gauti, pagal kurią turi 2 hektarų plotą apstatyti dviejų tipų namais per vienerius metus mažiausiai pastatant 35 namus. Statant individualų namą, reikia 4 arų, o statant kotedžą – 8 arų. Realizavus individualų namą, tikimasi gauti 50 000 Lt pelną, o kotedžą – 40 000 Lt. Kiek ir kokių namų reikia statyti, kad įmonė gautų didžiausią pelną? Koks laukiamas pelnas? Prašoma išspręsti uždavinį grafiškai ir su *MS Excel* programa (Solver įrankis).

5. Kūrybinė užduotis: prašoma pateikti situaciją, pagal ją sukurti ir išspręsti uždavinį, kuriame būtų taikomas kuris nors tiesinės algebros elementas.

Savarankiško darbo užduoties iš *diferencialinio ir integralinio skaičiavimo* pavyzdžiai:

1. Funkcijų ribų skaičiavimas, funkcijos tolydumas ir trūkio taškai: prašoma nustatyti funkcijos tolydumą, apskaičiuoti duotų funkcijų ribas, ištirti įvairius neapibrėžtumus. Pvz.: Jei 1000 Lt indėlį į banką padėsite iki pusės metų laikotarpiui, tai bankas jums mokės 4 % metinių palūkanų. Jei indėlį padėsite ilgesniam laikotarpiui, tai banko jums mokama metinių palūkanų norma bus 4,4 %. Tuomet sukauptų palūkanų funkcija yra:

$$S(t) = \begin{cases} 40t, & \text{kai } t \leq 0,5 \\ 44t, & \text{kai } t > 0,5 \end{cases}$$
 . Prašoma ištirti palūkanų funkcijos tolydumą, nustatyti trūkio (jei jis yra) rūšį.

2. Diferencialinio skaičiavimo taikymai: dažniausiai pateikiami skirtingų tipų uždaviniai: **2.1** pirmiausia prašoma taikyti funkcijų išvestinių skaičiavimo taisykles ir formules, įrodyti, kad funkcijos išvestinė lygi, nesvarbu kaip skaičiuojama – pagal formules ar naudojant išvestinės apibrėžimą; **2.2** po to pateikiami uždaviniai, kur reikia modeliuoti ekonominę ir matematinę situaciją, remiantis išvestine apskaičiuoti optimalias reikšmes, ribinius kaštus, ribines pajamas, ribinį naudingumą, elastingumą ir pan.

Pvz.: Kino teatro pajamų už vieną kino seansą priklausomybė nuo bilieto kainos pabrangimo x Lt, išreiškiama lygtimi: $P(x) = 100(10 + 9x - x^2)$. Apskaičiuoti optimalią bilieto kainą, ribines pajamas $P'(x)$, įvertinti pajamų funkcijos elastingumą $E_x(P)$, kai $x = 7$ Lt.

3. Integralinio skaičiavimo taikymas: dažniausiai pateikiami skirtingų tipų uždaviniai: **3.1** pirmiausia prašoma taikyti funkcijų neapibrėžtinių integralų radimo taisykles, pasirinkti tinkamus integravimo metodus; **3.2** po to apskaičiuoti apibrėžtinį integralą, taikyti jį ekonominio turinio uždaviniams spręsti, pvz.: įsteigta įmonė „Gamta“, kuri verčiasi antrinių žaliavų supirkimu ir perdirbimu. Superkamo ir perdirbamo antrinių žaliavų kiekių priklausomybė nuo laiko x išreiškiama funkcijomis atitinkamai $f(x) = 0,006x^2 - 0,1x + 15$ ir $g(x) = 0,0125x + 10$. Koks antrinių žaliavų likutis bus po 30 dienų, jei pradinis likutis 3 tonos?

4. Kūrybinė užduotis: prašoma ištirti pasirinktą funkciją (funkcija turi turėti ekstremumų ir vingio taškų arba būti trūki), nubrėžti jos grafiką, taikant elektronines grafikų braižymo priemones, pvz.: MS Excel arba pasinaudoti, pvz.: <http://www.easymath.lt/irankiai/grafikai2.html>, atvirojo kodo programomis internete.

Taikomosios matematikos savarankiško darbo užduotys ugdo matematinės kompetencijas, tačiau ne visos užduotys ugdo visas kompetencijas vienodai. Todėl ieškoma sąsajų tarp konkrečių savarankiško darbo uždavinių ir matematinių kompetencijų, kurias išskyrė Niss (2003). Pavyzdžiui, atlikdami veiksmus su matricomis, studentai lavina matematinio mąstymo kompetenciją; aprašydami duotą situaciją matricomis ir ją sprenddami, ugdo matematinių situacijų atvaizdavimo kompetenciją; pasitikrindami gautus rezultatus įvairiomis elektroninėmis skaičiuoklėmis ir surinkdami sprendimą MS Word programa, ugdo matematinių priemonių ir įrankių naudojimo kompetenciją. Spręsdami tiesinių lygčių sistemas, dažniausiai taiko nurodytas taisykles ir metodus, mažiau laisvės interpretuoti ar modeliuoti situacijas ir pan. Išanalizavus savarankiškų darbų užduotis ir jų įtaką konkrečioms kompetencijoms, sudaryta tam tikrų uždavinių tipų ir jų sąsajų su matematinėmis kompetencijomis lentelė.

1 lentelė

Matematinų kompetencijų ir savarankiško darbo užduočių sąsajos

Matematinės kompetencijos	Uždavinių tipai										
	Tiesinės algebros elementai					Diferencialinis ir integralinis skaičiavimas					
	1	2	3	4	5	1	2.1	2.2	3.1	3.2	4
Matematinis mąstymas	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Matematinų uždavinių formulavimas ir sprendimas	X			X	X			X		X	X
Matematinis modeliavimas			X	X	X			X		X	
Matematinis pagrindimas							X		X		
Matematinų objektų ir situacijų atvaizdavimas	X			X	X			X		X	
Matematinų simbolių ir formalizmų valdymas	X		X	X	X			X		X	
Bendravimas matematikoje, su matematika ir apie matematiką	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Matematinų priemonių ir įrankių naudojimas (įskaitant IT)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

Pastebima, kad matematinės kompetencijos tarpusavyje yra labai susijusios, todėl dažniausiai ugdant vieną kompetenciją yra ugdomos ir kitos. Studentų savarankiško darbo užduočių atlikimo metu, labiausiai ugdomos matematinio mąstymo, bendravimo matematikoje ir apie matematiką bei matematinių priemonių naudojimo kompetencijos. Tiesinės algebros elementų taikymo savarankiškas darbas ugdo daugiau matematinių kompetencijų nei diferencialinio ir integralinio skaičiavimo taikymo savarankiškas darbas (žr. 1 lentelę). Tai galima paaiškinti tuo, kad pirmajame savarankiškame darbe suteikiama daugiau laisvės interpretavimui ir kūrybai nei antrajame darbe – Kolegijoje studijuojama Taikomoji matematika, studijos orientuotos ne į teorinės matematikos žinias, bet į praktinį pritaikomumą. Todėl visos kitos kompetencijos padeda tobulinti studentų matematinį raštingumą.

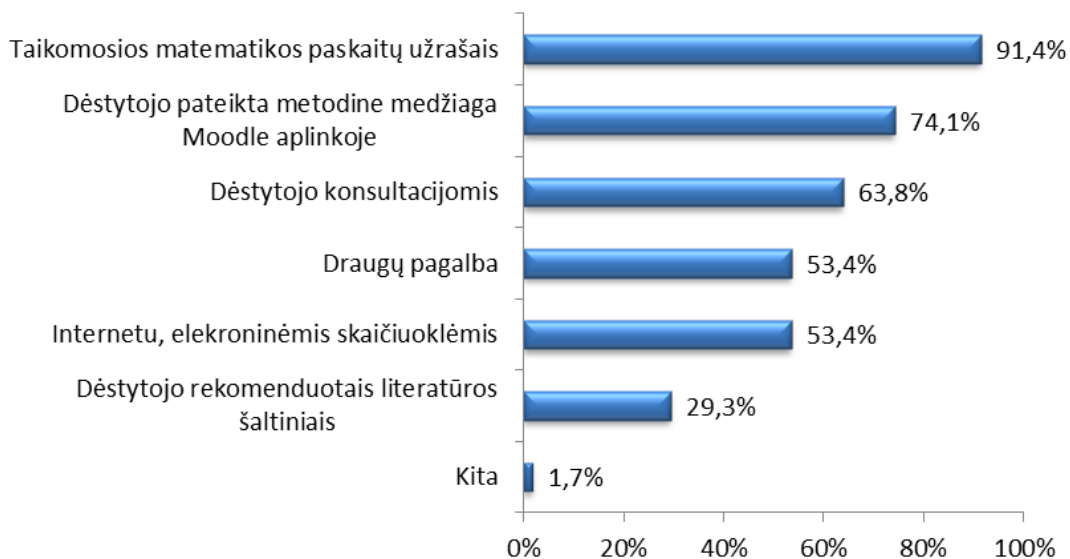
Tyrimo duomenų analizė

Siekiant išryškinti Kolegijos studentų savarankiško darbo reikšmę ir įtaką, formuojant matematinės kompetencijas buvo atliktas tyrimas. Tyrimo imtį sudarė 302 atsitiktinės atrankos būdu atrinkti skirtingų studijų programų Klaipėdos valstybinės kolegijos Socialinių mokslų fakulteto nuolatinių studijų pirmo kurso studentai, kurie mokėsi Taikomosios matematikos. Tyrime dalyvavo 78,8 % merginų ir 21,2 % vaikinių.

Tyrimui naudotas autorių parengtas klausimynas, kurį sudarė 1 atviras ir 8 uždari klausimai: buvo prašoma pažymėti, kokiais informacijos šaltiniais naudojosi atlikdami savarankiškus darbus, kokias matematinės kompetencijas labiausiai ugdė, įvertinti

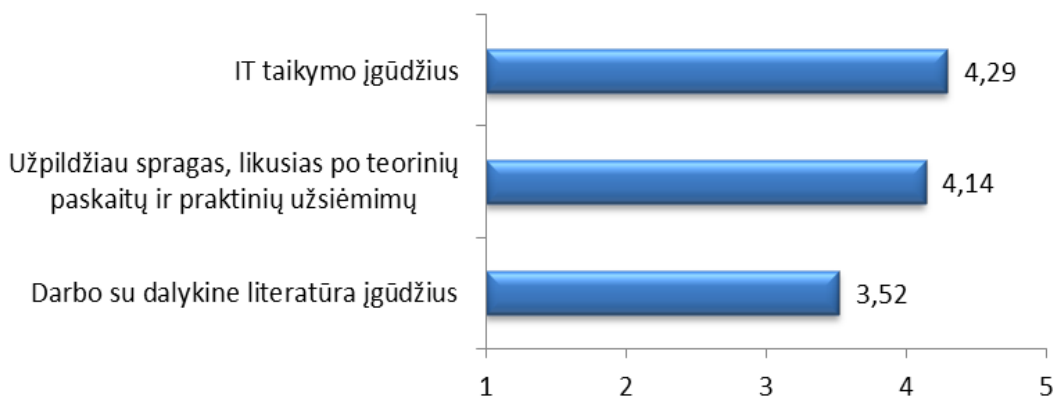
savarankiško darbo užduotis ir jų svarbą bei kokius įgūdžius patobulino atlikdami savarankiškus darbus. Vertinimui pasirinkta 5 balų ranginė skalė, kur 5 – *visiškai sutinku*, 1 – *visiškai nesutinku*. Taip pat buvo prašoma įrašyti pirmojo ir antrojo savarankiškų darbų ir egzamino įvertinimus. Atsakinėdami į atvirą klausimą, studentai galėjo pateikti pastabas ir pasiūlymus dėl savarankiško darbo struktūros ir organizavimo tvarkos.

Siekiant tobulinti savarankiško darbo organizavimą, svarbu žinoti, kokie informacijos šaltiniai dažniausiai naudojami studentų atliekant savarankiškus darbus. Tyrimas parodė, kad atlikdami Taikomosios matematikos savarankiškus darbus studentai dažniausiai naudojami paskaitų užrašais, metodine medžiaga, esančia Moodle aplinkoje, dėstytojo konsultacijomis (žr. 2 pav.). Tik nedidelė dalis studentų (29,3 %) teigia, kad remiasi ir rekomenduojamais literatūros šaltiniais.

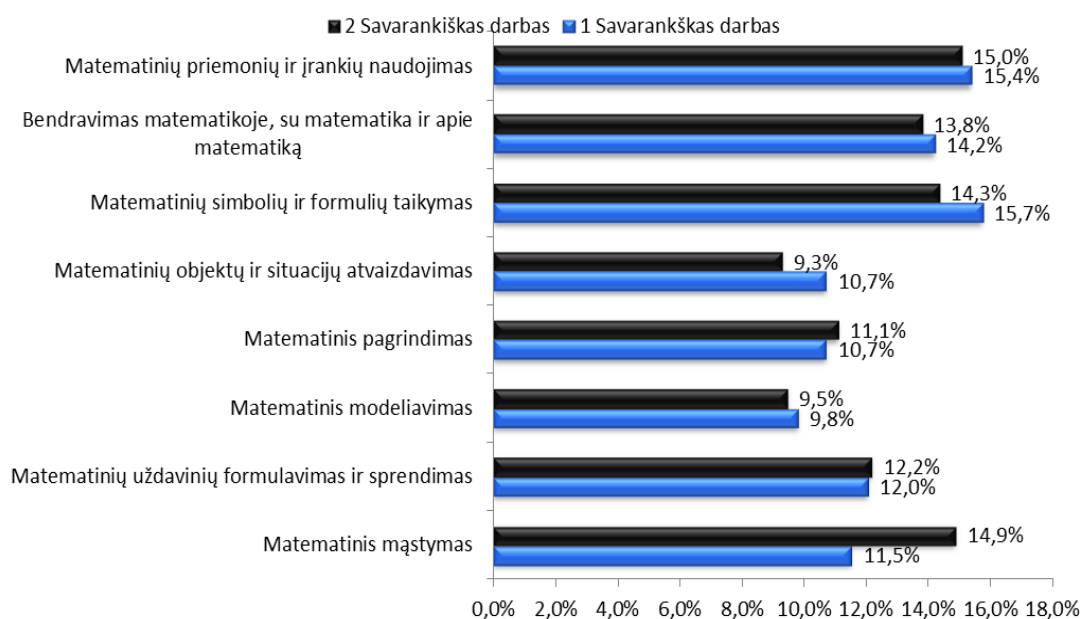
2 pav. Naudojimosi informaciniais šaltiniais pasiskirstymas procentais

Studentai vertindami, kokius įgūdžius patobulino atlikdami savarankiškus darbus, labiausiai sutinka su tuo, kad buvo patobulinti IT taikymo įgūdžiai, užpildytos spragos, likusios po teorinių paskaitų ir praktinių darbų. Šiek tiek mažiau sutinkama, kad buvo patobulinti darbo su dalykine literatūra įgūdžiai (žr. 3 pav.).

3 pav. Atsakymų į klausimą „Kokie įgūdžiai buvo patobulinti atliekant savarankiškus darbus?“ vidutiniai rangai

Studentai įsivertino, kokias matematinės kompetencijas labiausiai išsiugdė atlikdami Taikomosios matematikos savarankiškus darbus (žr. 4 pav.). Jie pažymėjo, kad, atliekant tiek pirmąjį, tiek antrąjį savarankišką darbą, labiausiai ugdė matematinių priemonių ir įrankių naudojimo, bendravimo matematikoje ir apie matematiką bei matematinių simbolių ir formulių taikymo kompetencijas. Išsiskyrė matematinio mąstymo kompetencija, kurią labiau ugdyti padėjo antrasis savarankiškas darbas nei pirmasis. Matematinio modeliavimo, matematinių objektų ir situacijų atvaizdavimo kompetencijas studentai įsivertino išsiugdę mažiausiai. Tai galima paaiškinti tuo, kad šios kompetencijos labiau būdingos technologijos nei socialinių mokslų krypties studijose.

4 pav. Atsakymų į klausimą „Kokias matematinės kompetencijas labiausiai išsiugdėte?“ pasiskirstymas procentais

Studentai, vertindami Taikomosios matematikos savarankiškų darbų užduotį, sutinka, kad uždaviniai padeda pasiruošti kontroliniams darbams ir egzaminui ir kad užduotyje pateikiami uždaviniai yra įvairaus sudėtingumo, skirtingų temų. Mažiausiai sutinkama su tuo, jog uždaviniai padeda pritaikyti teorines žinias praktikoje (žr. 5 pav.).

5 pav. Savarankiško darbo užduoties vertinimas (vidutiniai rangai)

Siekiant ištirti, kaip Taikomosios matematikos egzamino įvertinimas yra susijęs su savarankiškų darbų vertinimais, buvo atlikta regresinė analizė ir sudarytas tiesinės regresijos modelis. Tiriamas modelis $EK = f(SD1, SD2)$, čia EK – Taikomosios matematikos egzamino įvertinimas, $SD1$ – tiesinės algebros elementų taikymo savarankiškas darbas, $SD2$ – diferencialinio ir integralinio skaičiavimo uždavinių sprendimo įgūdžių lavinimo savarankiškas darbas.

Remiantis standartizuotų liekamųjų paklaidų grafikais, nustatyta, kad normalumo bei heteroskedastiškumo prielaidos yra tenkinamos. Sudaryto modelio determinacijos koeficientas yra pakankamai aukštas, t. y. $R^2=0,457$. Abu į modelį įtraukti regresoriai yra statistiškai reikšmingi – Studento kriterijaus p reikšmės abiem koeficientams mažesnės už pasirinktą reikšmingumo lygmenį (0,05).

Taikomosios matematikos egzamino įvertinimas yra statistiškai reikšmingai ir tiesiogiai susijęs su savarankiškų darbų įvertinimais. Standartizuotų beta koeficientų analizė parodė, kad svarbesnis modelyje yra regresorius $SD2$ (Beta=0,425) nei $SD1$ (Beta=0,335). Tai reiškia, kad antrojo savarankiško darbo vertinimas stipriau susijęs su Taikomosios matematikos egzamino įvertinimu.

Sudarytas tiesinės regresijos modelis yra: $EK=0,967 + 0,356 SD1 + 0,428 SD2$.

Galima daryti išvadą, kad savarankiški darbai daro reikšmingą įtaką Taikomosios matematikos dalyko egzamino įvertinimui, jie padeda pasiruošti egzaminui ir pademonstruoti pasiektus studijų rezultatus.

Buvo palyginti vaikinų ir merginų *EK*, *SD1* ir *SD2* įvertinimų skirstiniai. Pritaikius neparаметrinį Mano-Vitnio kriterijų nustatyta, kad *EK* ir *SD1* bei *SD2* skirstiniai vaikinų ir merginų grupėse statistiškai reikšmingai skiriasi. Merginų šie įvertinimai yra linkę būti aukštesni nei vaikinų ($p < 0,05$).

Tyrimo dalyvavę studentai išsakė savo pastabas ir pasiūlymus apie savarankiško darbo užduoties struktūrą, sunkumą ir organizavimo tvarką. Apibendrinus galima teigti, kad studentų nuomone „Nereikėtų nieko keisti, nes tai padeda pasiruošti egzaminui“, „Viskas puiku, bet persistengti dar jį sunkinant ar tobulinant manau nereikėtų“, „Užduotys nėra tokios sunkios, kad nebūtų galima jų išspręsti, tačiau pasukti galvą tenka“. Studentai siūlo „Daugiau savarankišku, bet mažesnės apimties“.

Apibendrinant atlikto tyrimo rezultatus, galima teigti, kad savarankiško darbo užduotys ugdo studentų matematinės kompetencijas, padeda pasiruošti Taikomosios matematikos egzaminui, turi įtakos studijų rezultatams.

Išvados

1. Išnagrinėjus mokslinę literatūrą, galima teigti, kad matematinė kompetencija – matematinis raštingumas bendrai, o matematinės kompetencijos – tai gebėjimas suprasti ir naudoti šiuolaikinius inovatyvius matematinius modelius realiame gyvenime, sisteminti ir apdoroti didelius kiekius informacijos, naudotis IKT laimėjimais. Jos ugdomos taikant įvairius studentų savarankiško darbo metodus. Savarankiškas darbas – tai užduotys, duodamos individualiai studentams, kurias dėstytojai rengdami vadovaujasi programoje nurodytais tikslais ir uždaviniais bei nurodo aiškiai suformuluotas užduotis, vertinimo kriterijus, įvairius šaltinius, kuriais remiantis tas užduotis būtų lengviau atlikti. Savarankišku darbu siekiama įtvirtinti matematinio raštingumo kompetenciją.

2. Studentų savarankiško darbo užduočių atlikimo metu labiausiai ugdomos matematinio mąstymo, bendravimo matematikoje ir apie matematiką bei matematinių priemonių naudojimo kompetencijos. Organizuojant studentų savarankišką darbą, yra teikiamos individualios užduotys, kuriomis siekiama lavinti kuo daugiau matematinių kompetencijų.

3. Studentai Taikomosios matematikos savarankiško darbo užduočių vertina teigiamai, pažymi, kad ji sudaryta iš įvairių temų, skirtingų lygių uždavinių. Atlikdami užduotis, studentai pasiruošia atsiskaitymams, įtvirtina teorines žinias. Kolegijos pirmo kurso studentų Taikomosios matematikos bei savarankiškų darbų įvertinimų regresinės analizės rezultatai rodo, kad Taikomosios matematikos egzamino įvertinimas yra statistiškai reikšmingai ir tiesiogiai susijęs su savarankiškų darbų įvertinimais.

OWN-STUDY WORK SIGNIFICANCE FOR DEVELOPING STUDENTS' MATHEMATICAL COMPETENCES

The article describes how important an impact of own-study work skills for development of mathematical competences based on the analysis of the scientific literature. The paper presents organization order of Applied Mathematics own-study work as well as examples of tasks and their links with development of mathematical competences. This article presents a study aimed at determining how students understand which of mathematical competencies developed by doing independent work, as well as the results of individual work influence to the final exam Applied Mathematics assessment, analysis of the results.

Key words: mathematical competences, own-study work, mathematics.

Literatūra

1. Alpers B. (2011). *Using Mathematical Competencies For Specifying A Mathematics Curriculum For Engineers*. Proc SEFI Annual Conference, p.103–107.

2. Augaitienė R., Augutienė E., Bučelienė J. (2012). *Studentų savarankiško darbo įtakos Matematikos dalyko mokymuisi tyrimas*. Profesinės studijos: teorija ir praktika, 9, 18–25. Šiauliai: Šiaulių valstybinės kolegijos leidybos centras.

3. Balčiūnas S., Macaitienė R., Virgailaitė-Mečkauskaitė E., Vintere A., Zeidmanė A., Pauliņš N. (2011). *Matematinų kompetencijų ugdymas aukštojoje mokykloje regiono socioekonominės raidos kontekste*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

4. Heba A. (2012). *Mathematical Competence Development with the Use of E-learning*. DIVAI 2012 - 9th International Scientific Conference on Distance Learning in Applied Informatics, p.119–126.

5. Jovaiša L. (2007). *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.

6. Khan H. (2012). *The impact of Student centeredness on the „Teacher as leader“ effectiveness in defense of Student „Management by objective“*. Review of business research, 12 (2), p. 129–134.

7. Kriauzienė R., Laukevičius T., Krylovas A. (2011). *Studentų mokyklinės matematikos žinių įtaka Taikomosios matematikos dalyko studijoms*. Socialinės technologijos, 1 (2), p. 316–327. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

8. Manfredini E. (2007). *The Contribution of eTwinning to Innovation – Mathematics, Science and Technology*. Key Competences in Lifelong Learning. Prieiga per internetą 2013-04-23: <http://www.indire.it/lucabas/lookmyweb_2_file/etwinning/eTwinning-pubblicazioni/e_twinning_volume_01ing.pdf>.

9. Niss M. (2003). *Mathematical Competencies and The Learning Of Mathematics: The Danish KOM Project*. Prieiga per internetą 2014-01-24: <https://www.u-cursos.cl/uchile/2005/0/ESTDIC/1/material_docente/objeto/60793>.

10. *Pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo (PUPP) ir brandos egzaminų (be) užduočių rengėjų mokymo praktinė metodinė medžiaga. Matematika*. Prieiga per internetą 2014-01-24: <http://nec.lt/failai/2196_7._matematika_.pdf>.

11. Pečiūrienė A., Radlinskaite R., Žvinakevičienė D. (2009). *Savarankiškas darbas rengiant diplomuotus specialistus besikeičiančiam verslui*. Studijos besikeičiančioje verslo aplinkoje, p. 76–81. Vilnius: UAB Ciklonas.

12. Rupšienė L., Mažionienė A. (2011). *Savarankiškas darbas aukštojoje mokykloje socialinio pedagogo vadybinių kompetencijų ugdymo požiūriu: studentų nuomonė*. Tiltai, 3, p. 151–185. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

13. Turner R. (2011). *Exploring mathematical competencies*. *Research Developments*, 24 (5), p. 4–7. Prieiga per internetą 2014-01-24: <<http://research.acer.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1083&context=resdev>>.

14. Žibėnienė G. (2013). *Studijų programų atnaujinimo Lietuvoje apžvalga: studentų konsultavimas ir jų savarankiškas darbas*. Mokslo taikomųjų tyrimų įtaka šiuolaikinių studijų kokybei, 6, p. 117–122. Vilnius: Vilniaus kolegija.

Įteikta: 2014 m. balandžio 8 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

SKURDO IR SOCIALINĖS ATSKIRTIES MAŽINIMO BŪDAI SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMOSE

Jolanta Kasnauskienė, Aldona Šumskienė, Ieva Kovalčiukaitė
Klaipėdos valstybinė kolegija
Lietuva

Anotacija

Skurdas ir socialinė atskirtis –aktualios temos visais laikais, tačiau dėl pastaraisiais dešimtmečiais visuomenėje vykstančių procesų, susijusių su politiniais, socialiniais, ekonominiais, kultūriniais pokyčiais, ne tik atskiri asmenys, bet ir jų šeimos tapo skurdo ir socialinės atskirties objektu. Visuomenėje suformuotos ir nusistovėjusios tvarkos pasikeitimai, vertybiniai pokyčiai lėmė vieną iš reikšmingiausių šiuolaikinės visuomenės problemų – socialinės rizikos šeimų atsiradimą. Straipsnyje išryškintos esminės problemos, kylančios socialinės rizikos šeimose, analizuojamas jų ryšys su skurdu ir socialine atskirtimi. Nustatyta, kad pagrindinės socialinės rizikos šeimų problemos yra susijusios su netinkamu gyvenimo būdu, nepozityviais šeimyniais santykiais, individualiomis šeimos narių savybėmis, įpročiais, priklausomybėmis ir nepalankiais santykiais su aplinka. Tyrimo metu išryškėjusios problemos atskleidė neabejotiną jų ryšį su socialine atskirtimi, tačiau aiškūs skurdo bruožai būdingi ne visoms tyrime dalyvavusioms socialinės rizikos šeimoms. Siekiant spręsti socialinės rizikos šeimų problemas, mažinti skurdą ir socialinę atskirtį, būtina socialinio darbuotojo intervencija, kuri pasireiškia derinant tiesioginę ir netiesioginę veiklą socialinio darbo procese.

Reikšminiai žodžiai: skurdas, socialinė atskirtis, pagalbos būdai, socialinės rizikos šeimos.

Įvadas

Šeima yra smulkiausia, tačiau reikšmingiausia visuomeninė grupė. Procesai, vykstantys šeimoje, yra ypatingai svarbūs, nes formuoja kiekvieno šeimos nario fizinę, emocinę ir psichologinę gerovę, ugdo šeimos narių socialinius įgūdžius, o tai kartu veikia ir visą visuomenę. Šiandien šeimos yra priverstos susidurti su daugybe iššūkių, kurie tapo šeiminių gyvenimo pokyčių priežastimi ir kartu sukėlė smurto, įvairių priklausomybių, vaikų nepriežiūros ir kt. problemų protrūkį artimiausioje aplinkoje. Šeimos, kurios nesugeba prisitaikyti prie visuomenėje vykstančių procesų, dažnai nebegali užtikrinti tiesioginių šeimos narių funkcijų vykdymo, pareigų atlikimo ir esminių savo šeimos narių poreikių tenkinimo, o tai jas paverčia socialinės rizikos šeimomis.

Socialinės rizikos šeimų problematika ir įvairios joms skirtos pagalbos priemonės yra aptariamoms tiek moksliniuose (Leliūgienė, 2003; Guščinskienė, Kondrotaitė, 2006; Kondrotaitė, 2006; Sousa, Ribeiro ir Rodrigues, 2006; Dirsienė, Pivorienė, 2007; Jonutytė, 2007; Pileckaitė-Markovienė, Lazdauskas, 2007; Eskytė, 2009; Canali, Vecchiato, 2010), tiek teisiniuose (LR socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas dėl darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinių rekomendacijų patvirtinimo, 2003; LR valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004; LR socialinių paslaugų įstatymas, 2006) šaltiniuose. Socialinės rizikos šeima – tai krizę išgyvenanti šeima, kurioje auga vaikų iki 18 metų ir kurioje dėl įvairių priklausomybių, silpnųjų, vertybinių ar moralinių įsitikinimų, įgūdžių stokos, fizinių, psichinių, socialinių ar ekonominių trūkumų, pablogėja šeimos narių santykiai, iškyla grėsmė šeimos stabilumui, vaiko vystymuisi, visuomenės gerovei ir saugumui. Socialinės rizikos šeima ne tik išgyvena krizę, bet dažnai stokoja motyvacijos spręsti problemas, todėl šeima atsiduria nesprendžiamų problemų rate.

Socialinės rizikos šeimų problemų spektras yra labai platus, kompleksinis, susijęs ne tik su individualia šeimos aplinka, bet ir su santykiais visuomenėje. Problemų įvairumas ir jų rimtumas kursto ne tik visuomenės nepakantumą socialinės rizikos šeimų atžvilgiu, bet ir pačių socialinės rizikos šeimų pasipiktinimą, pasyvumą ir priešišumą, o taip neabejotinai yra kuriamos socialinei atskirčiai ir skurdui plisti palankios sąlygos. Autorės Zaleskienė (1998), Taljūnaitė (2004), Kublickienė (2007) vieningai teigia, kad socialinė atskirtis – tam tikrų žmonių ar grupių nesavanoriškas nutolimas nuo visuomeninių ir ekonominių vertybių, todėl galima daryti prielaidą, kad pagrindinis socialinės atskirties aspektas – vertybiniai skirtumai – individualiaja, visuomenine ir net materialine prasme. Dėl šios priežasties socialinę atskirtį būtų galima pavadinti socialiniu vertybiniu konfliktu, kuris išryškėja nesutampant vertybinei sistemai ir vyksta tarp visuomenės ir konkretaus žmogaus ar grupės, keldamas pavojų abiems konfliktuojančioms pusėms.

Socialinės atskirties atsiradimo priežastis autoriai (Zaleskienė, 1998; Šaulauskas, 2000; Taljūnaitė, 2004; Giddens, 2005; Mikulionienė, 2005) yra linkę aiškinti ekonomiais, kultūriniais,

socialiniais, politiniais, teisiniais, psichologiniais veiksniais. Bernotas, Guogis (2006) ir Kublickienė (2007) teigia, kad socialinė atskirtis plačiąja prasme – skurde gyvenantys ir socialinius saitus praradę žmonės, o siauriau – tai marginalinių arba ribinių grupių egzistavimas. Materialinė padėtis tampa svarbiu veiksniu analizuojant tiek socialinės atskirties sampratą, tiek jos atsiradimo priežastis, todėl skurdo ir socialinės atskirties ryšys yra akivaizdus ir nenuginčijamas, tačiau, kaip pabrėžia Mikulionienė (2005), ne visi su socialine atskirtimi susidūrę asmenys yra skurstantys ir ne visi skurstantys patiria socialinę atskirtį.

Ilgą laiką skurdas buvo suprantamas labai siaura prasme, kaip ekonominių išteklių trūkumas arba neturėjimas, dėl kurio žmogus negali patenkinti esminių gyvenimo poreikių (maistas, pastogė, būtiniausi rūbai). Tačiau požiūris keitėsi, ir skurdas pradėtas suprasti ne tik kaip fizinių poreikių nepatenkinimas dėl ekonominių išteklių trūkumo, bet kartu jis siejamas ir su žmogaus dvasiniais, emociniais, socialiniais, kultūriniais poreikiais. Dėl šios priežasties autoriai (Lazutka, 2001; Giddens, 2005; Kšivickienė, 2006) skiria absoliutųjį ir santykinį skurdą. Nors skurdas aprėpia ne vien tik materialinių išteklių trūkumą, tačiau socialinė atskirtis, apibendrinama visas su skurdu susijusias problemas, daug plačiau nusako problemas, su kuriomis susiduria skurdžiai gyvenantis žmogus ar šeima.

Socialinė atskirtis ir skurdas vis dar netapo ypač patrauklia mokslinės analizės tema, tačiau, Statistikos departamento duomenimis, 2012 m. Lietuvoje ties skurdo rizikos riba gyveno 12,3 proc. šeimų, kurios augino vieną vaiką, o šeimos, auginančios du ar daugiau vaikų, net 18,5 proc. Tai įrodo, kad Lietuvos šeimose skurdo problema yra labai aktuali, tačiau pateikti duomenys iš bendro šeimų skaičiaus neišskiria socialinės rizikos šeimų, todėl nėra aišku, kiek būtent socialinės rizikos šeimų gyvena skurde ir, galbūt, patiria socialinę atskirtį. Taip pat itin vangiai yra aiškinamasi, kokios priežastys lemia tokį didelį socialinės rizikos šeimų skaičių Lietuvoje – 2012 m. priskaičiuota net 10 389 socialinės rizikos šeimos (Lietuvos statistikos departamentas, 2013). Nekonkretūs ir neišsamūs duomenys ne tik apsunkina galimą platesnį mokslinį socialinės rizikos šeimų analizavimą, bet ir stabdo efektyvių pagalbos priemonių planavimą, jų plėtrą, o tai trukdo socialiniams darbuotojams, dirbantiems su socialinės rizikos šeimomis, užtikrinti praktinės pagalbos proceso eigą.

Tyrimo objektas. Skurdo ir socialinės atskirties mažinimo būdai socialinės rizikos šeimose.

Tyrimo tikslas. Atskleisti skurdo ir socialinės atskirties mažinimo būdus socialinės rizikos šeimose.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apibrėžti esmines problemas, didinančias socialinės rizikos šeimų skurdą ir socialinę atskirtį.
2. Išryškinti socialinio darbuotojo veiklą mažinant skurdą ir socialinę atskirtį socialinės rizikos šeimose.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, pusiau struktūruotas interviu, turinio (content) analizė.

Tyrimo organizavimas. Duomenims rinkti buvo naudojamas straipsnio autorių sudarytas klausimynas iš 7 pagrindinių klausimų. Siekiant gauti kuo tikslesnius atsakymus, tyrimo dalyviams buvo pateikiami papildomi klausimai.

Nagrinėjant pirmąjį tyrimo uždavinį, buvo domimasi, su kokiais sunkumais susiduria socialinės rizikos šeimos, kaip tie sunkumai keičia jų šeimos gyvenimą ir aplinkinių požiūrį į juos. Analizuojant antrąjį tyrimo uždavinį, buvo klausiama, kokią pagalbą socialinės rizikos šeimai teikia socialinis darbuotojas.

Tyrimo imtis parinkta taikant tikslinę tiriamųjų atranką, kai buvo pasirinkti tiriamieji, kurie yra sukaupę skirtingą patirtį, tačiau juos visus vienija ta pati tikslinė grupė – socialinės rizikos šeimos. Tiriamieji išsiskyrė savo amžiumi, auginamų nepilnamečių vaikų skaičiumi, darbine patirtimi. Tyrime dalyvavo šeši tėvai iš socialinės rizikos šeimų, kuriems socialines paslaugas teikia BĮ „Klaipėdos miesto šeimos ir vaiko gerovės centro“ socialiniai darbuotojai. Prieš interviu tiriamiesiems buvo paaiškinta, koku tikslu atliekamas tyrimas, pasirašoma konfidencialumą garantuojanti sutartis. Kiekvienas tyrime dalyvavęs asmuo turėjo galimybę laisvai apsispręsti, ar nori dalyvauti apklausoje.

Tyrimo rezultatai

Problemos, skatinančios socialinės rizikos šeimų skurdą ir socialinę atskirtį. Išanalizavus interviu turinį, gauta informacija buvo suskirstyta į 4 lenteles. Pirmosios lentelės kategorijos: finansinės problemos, šeimos problemos, bendravimo problemos (žr. 1 lentelę).

Problemos, susijusios su socialinės rizikos šeimose plėtojama gyvenimo būdu ir santykiais

Kategorija	Subkategorija	Pasirinkusiųjų skaičius
Finansinės problemos	Nuosavo būsto neturėjimas	1
	Pajamų trūkumas	6
	Maisto stoka	2
	Apribotos galimybės	4
	Finansinė priklausomybė	2
	Netinkamas šeimos pinigų panaudojimas	1
	Įsiskolinimai	2
Šeimos problemos	Mažos pajamos dėl negalios	1
	Skyrybos	1
	Svarstoma galimybė skirtis	2
	Artimųjų neturėjimas	1
	Tėvystės teisių apribojimas	1
Bendravimo problemos	Triukšmas namuose	1
	Konfliktiški santykiai šeimoje	4
	Nutrūkę kontaktai su šeimos nariais	2
	Sudėtingi santykiai su giminėmis	1
	Motyvacijos bendrauti su vaikais trūkumas	2
Vaikų nenoras bendrauti	2	

Kaip vienas iš esminių rodiklių, dėl kurių šeima gali tapti socialinės rizikos šeima, yra ekonominė šeimos padėtis. Vieni autoriai (Kondrotaitė, 2006; Sousa, Ribeiro, Rodrigues, 2006; Klimienė, 2009), apibūdindami socialinės rizikos šeimų ekonominę padėtį, teigia, kad socialinės rizikos šeimos susiduria su finansiniais sunkumais, o tai patvirtina ir kokybinio tyrimo dalyviai, kurie kaip vieną iš pagrindinių jų šeimos problemų įvardijo pajamų trūkumą: „*faktiškai visą laiką buvo trūkumas su finansiška padėtimi*“ (2); „*<...> o dar, kai pastovus pinigų trūkumas <...> pinigų tas stygius <...> vaikai yra, o pinigų reikia <...>*“ (4). Nepakankamas socialinės rizikos šeimų pajamas būtų galima sieti su ekonomine atskirtimi, kuri užkerta kelius šeimai dalyvauti visuomeniniuose rinkos ir vartojimo procesuose.

Kiti autoriai (Davis, Wainwright, 2005; Dirsienė, Pivorienė, 2007; Canali, Vecchiato, 2010) teigia, kad pagrindinis socialinės rizikos šeimų bruožas – skurdas. Atsižvelgiant į kokybinio tyrimo metu gautus duomenis, būtų galima pritarti šiems autoriams, nes išryškėjo problemos, būdingos absoliučiojo skurdo sampratai – nuosavo būsto neturėjimas: „*<...> mes gyvenom nuomojamame bute ir aš kreipiausi, <...> kad mums skirtų rezervinį būstą <...>*“ (2), maisto stoka: „*<...> nebuvo nei lėšų, trūko ir vaikams, ir maisto trūkdavo*“ (3). Anot Hallerod, Larsson (2008), maisto stoka tampa skurdo problema tik tada, kai maisto trūksta dėl to, kad turima nepakankamai pajamų jam įsigyti. Visi kokybiniame tyrime dalyvavę asmenys teigė, kad jų šeimose trūksta pajamų, tai šiuo atveju maisto stoką ir nuosavo būsto neturėjimą galima pagrįstai traktuoti kaip skurdą. Kokybinio tyrimo duomenys taip pat patvirtino ir santykinio skurdo raišką, kuris pasireiškė apribotomis socialinės rizikos šeimų galimybėmis: „*<...> tam, kad leisti sau kažką tais... Faktiškai yra nu neįmanoma. Mes kartais net ant tų vitaminų... Mes neturim, mes taupom 2–3 mėnesius, kad galėtume ten nusipirkti kažką tai kitką*“ (2) arba finansine priklausomybe: „*Niekaip negalėjau išsiskirti, nes tai buvo labai brangu <...>*“ (2). Atsižvelgiant į tai, kad dėl finansinių problemų socialinės rizikos šeimos nepajėgia nusipirkti tai, kas būtina ir reikalinga, privalo ilgai taupyti net sveikatos priežiūros priemonėms ar tam, kad galėtų apmokėti skyrybų išlaidas, šeimas paverčia suvaržytomis, priklausomomis nuo turimų pajamų. Kaip teigia Hallero, Larsson (2008), asmenys, kurie dėl skurdo yra priversti atsisakyti visuomenei įprasto gyvenimo būdo, tampa socialiai atskirtais.

Canali, Vecchiato (2010) teigia, kad socialinės rizikos šeimoms yra būdingas išsibalansavimas tarp turimų išteklių ir problemų, kitaip tariant, socialinės rizikos šeimos nesugeba išnaudoti visų turimų, teikiamų pagalbos resursų, kurie galėtų padėti spręsti kylančias problemas. Analizuojant finansines kokybinio tyrimo dalyvių įvardintas problemas, pastebėta, kad stokojama įgūdžių, kurie padėtų valdyti, tinkamai paskirstyti ir išnaudoti šeimos gaunamas pajamas: „*<...> o kenčiam, tai mes – pragerti pinigai <...> vyrui tai mažiausiai tų pajamų reikia arba, jeigu jisai jų turi, tai dažniausiai jau pasirodo tik tada, kai jau jų nebeteri.*“ Taip pat kokybiniame tyrime dalyvavę asmenys teigė, kad šiuo metu turi skolų: „*Čia pagrindas yra finansinės problemos, antstoliai, kortelės areštuotos <...> Taip tai ne viena paskola yra paimta <...> paskolos imtos ne tik verslui, nes imta ir buičiai, buitinei technikai, baldams, kad būtų apsisistatyti, ir automobiliams ne vienam, ir verslui, ir viskam buvo imta paskolos.*“ (5). Socialinės

rizikos šeimoms gali būti sunku planuoti savo šeimos biudžetą, šeimos nariai gali elgtis impulsyviai, skubotai ir nesusimąsto apie tai, kokie pavojai jų ir jų šeimos gali laukti ateityje dėl neapgalvoto savo pajamų naudojimo. Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymo pakeitimo įstatyme (2004) teigiama, kad vieno ar kelių šeimos narių negalė gali būti svarbus kriterijus šeimai virstant socialinės rizikos šeima. Kokybinio tyrimo dalyvė teigė, kad jos šeima susiduria su finansiniais sunkumais dėl vyro negalės: „iš finansinės pusės sunkumai <...> invalidumas vyro“ (5). Šiuo atveju negalė riboja ne tik asmens profesinio tobulėjimo galimybes, bet ir gebėjimą visai šeimai sukurti materialinę gerovę ir saugumą.

Guščinskienė, Kondrotaitė (2006) teigia, kad socialinės rizikos šeimos negali užtikrinti šeimos funkcijų vykdymo. Viena iš svarbiausių šeimos funkcijų – komunikacinė funkcija – yra neatliekama: „aš negyvenau su vyru, faktiškai jokio kontakto su juo nepalaikiau ir nežinojau nei kur jis yra <...>“ (2); „Nu tai, kad atskirai augo nuo manęs. Vat taip situacija susiklostė, tai tas va bendravimas su tais vaikais ir neužsimezgė <...>“ (6). Sousa ir kt. (2006) teigia, kad socialinės rizikos šeimoms taip pat būdingi permainingi, į kraštutinumus linkę, pagrindiniams moraliniams principams nepaklūstantys ir ypatingai trapūs santykiai: „Aš esu viena, auginanti tris vaikus, išsiskyrus.“ (2) arba svarstoma skyrybų galimybė: „<...> tai, sakyčiau, geriau aš išeičiau, negyvenčiau taip, kad kiekvieną dieną kentėti <...> aš galvoju, kad geriausiai būtų stotis ant kojų, jeigu išsiskirčiau <...>“ (4).

Kokybinio tyrimo metu taip pat išryškėjo tėvystės teisių apribojimo problema: „<...> incidentas toks kilo ir tie kaimynai iškviėtė policiją, inspektorai atvažiavo po to tie visi posėdžiai Vaikų teisėse buvo ir kad paėmė į vaikų namus <...>“ (6). Dar viena problema, kurią įvardijo kokybiniame tyrime dalyvavęs asmuo – triukšmas namuose: „<...> kaimynai gal ir nelabai komentuoja, bet tai jie mato, kas vyksta ir triukšmą gi mato, ir girdi, kas vyksta <...> norisi tos ramybės namuose, nesinori įtampas, nesinori, kad jis girtas triukšmautų <...>“ (4). Šie teiginiai atspindi ne tik žemos raiškos moralinius įsitikinimus, kurie, kaip teigia Leliūgienė (2003), yra ypač būdingi marginalinėms grupėms, tačiau taip pat pagrindžia prieš tai paminėtas Guščinskienės, Kondrotaitės (2006) mintis apie socialinės rizikos šeimų disfunkcionalumą.

Canali, Vecchiato (2010) teigia, kad artimųjų praradimas gali būti svarbus veiksnys, dėl kurio gali padidėti tikimybė šeimai tapti socialinės rizikos šeima: „<...> Aš tai nei giminių neturiu, nei nieko. Pati viena gyvenau – visi mirę <...>“ (1). Artimieji gali tapti ne tik emocinės paramos teikėjais, bet kartu ir tarpininkais tarp socialinės rizikos šeimos ir visuomenės, kurie skatintų bendrauti ir padėtų šeimai, turinčiai problemų, integruotis į visuomeninę. Šiuo atveju artimųjų neturėjimas gali sukelti ne tik emocijas, psichologines socialinės rizikos šeimos narių problemas, bet ir didinti jų socialinę atskirtį.

Sousa ir kt. (2006) teigia, kad socialinės rizikos šeimoms yra būdinga neigiama verbalinė ir neverbalinė komunikacija, tai patvirtina ir atlikto kokybinio tyrimo rezultatai. Keturi asmenys iš socialinės rizikos šeimų teigė, kad jų šeimose dažnai kyla konfliktinių situacijų ir barnių: „dideli konfliktai pastoviai dėl tų trūkumų <...> bendravimas pasidarė ganėtinai sunkus <...> pradėjom nesutarti labai <...> šeimoje atsirado konfliktai <...>“ (3). Dėl dažnesnių konfliktų socialinės rizikos šeimoje yra ne tik kuriami nepozityvūs santykiai, problemos dažnai lieka neišspręstos, o santykiai tarp šeimos narių tampa tik dar labiau įtempti, bet kartu ir rodomas neigiamas komunikacijos pavyzdys vaikams. Kaip teigia Lazdauskas, Pileckaitė-Markovienė (2007), socialinės rizikos šeimose tėvai į šeimos konfliktus įtraukia ir savo vaikus, todėl vaikai gali tapti ne tik neigiamo bendravimo šeimoje liudininkais, bet ir konfliktų dalyviais.

Socialinės rizikos šeimoms labai svarbu palaikyti pozityvius santykius su aplinkiniais, o ypač su giminėmis, kurie galėtų padėti apsisaugoti nuo žalingo streso pavojaus, įtampas, teiktų paramą sudėtingose situacijose, skatintų šeimos teigiamų savybių raišką ir gebėjimą integruotis į visuomenę. Sousa (2005) teigia, kad socialinės rizikos šeimų giminaičiai dažnai yra nusiteikę kritiškai, nėra linkę emociškai ar finansiškai paremti, padėti socialinės rizikos šeimai spręsti kilusias problemas: „<...> Turbūt nereikia aiškinti, kas yra anyta ir kas yra marti <...> Yra tokių žmonių, kurie kiša koją <...> Nuo pat pradžių jau šitaip buvo <...>“ (5).

Taip pat kokybinio tyrimo metu gauti duomenys atskleidė, kad kai kuriems tėvams trūksta motyvacijos rūpintis ir bendrauti su savo vaikais: „<...> nes nelabai rūpi vaikų gyvenimas, vaikų sveikata, nerūpi, kaip jiems mokslai sekasi, kaip mergaitėi daržely <...>“ (4). Tėvų motyvacijos trūkumą rūpintis savo vaikais būtų galima sieti su kita problema – vaikų nenoru bendrauti su tėvais: „<...> vaikai, matyt, nelabai norėjo tada su manim būt“ (3). Leliūgienė (2003) teigia, kad dėl emocinio ryšio su vaiku nebuvimo, bendravimo trūkumo, neatsakingumo auklėjant ir prižiūrint savo vaikus socialinės rizikos šeimose gali atsirasti dar viena problema – vaiko nepriežiūra. Šiuo atveju vaikų nenoras bendrauti su tėvais gali būti suprantamas ir kaip tiesioginis atsakas į tėvų nebendravimą su savo vaikais, vaikų emocijų poreikių ignoravimą ir nerūpestingumą.

Kokybinio tyrimo rezultatai parodė, kad visų kokybinio tyrimo dalyvių šeimose dažnos finansinės problemos. Aiškūs skurdo požymiai išryškėjo vienoje socialinės rizikos šeimoje

(keturi skurdo požymiai), pavieniai skurdo požymiai atspindėjo likusiose penkiose tyrimo dalyvavusiose socialinės rizikos šeimose. Kadangi viena iš priežasčių, dėl kurių gali padidėti tikimybė būti socialiai atskirtais – atitolimas nuo ekonominių vertybių, tai finansines problemas galima išskirti kaip socialinės rizikos šeimų socialinės atskirties priežastį.

Antrosios lentelės kategorijos: sveikatos problemos, nepozityvūs jausmai, neigiamos būsenos, neigiami būdo bruožai (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Problemos, susijusios su individualia socialinės rizikos šeimos narių savijauta ir jų charakterio savybėmis

Kategorija	Subkategorija	Pasirinkusiųjų skaičius
Sveikatos problemos	Psichikos sveikatos sutrikimai	2
	Sveikatos sutrikimai	2
	Miego sutrikimai	1
	Neurologinių ligų paūmėjimas	1
Nepozityvūs jausmai	Sielvartas	2
	Bejėgiškumas	2
	Neviltis	1
	Baimė	1
	Gėda	1
	Pyktis	2
Neigiamos būsenos	Įtampa	1
	Irzlumas	2
	Stresas	2
	Nervingumas	1
	Padidėjęs jautrumas	1
Neigiami būdo bruožai	Melavimas	1
	Silpnas socialinis atsparumas	2
	Užsisklendimas savyje	2
	Neatsakingumas	2
	Agresyvumas	2
	Savarankiškumo trūkumas	3
	Motyvacijos stoka	2

Pūras, Stanislavovienė ir Povilaitis (2003) teigia, kad skurdas yra labai svarbus veiksnys, dėl kurio gali išsivystyti psichikos sveikatos problemų. Kokybinio tyrimo dalyviai patvirtino, kad jiems taip pat būdingos psichikos sveikatos problemos: „*Depresija labai giliai sirgau <...> depresija buvo per visą vasarą <...>*“ (1); „*Depresija ar ta psichinė kokia tais liga buvo.*“ (6). Išanalizavus šių dviejų kokybinio tyrimo dalyvių finansines problemas, pastebėta, kad jie įvardijo tik kelis argumentus (tokius, kaip pajamų trūkumas, apribotos galimybės ir įsiskolinimai), kuriais remiantis negalima vienareikšmiškai teigti, kad skurdas galėjo būti svarus veiksnys, sukėlęs depresiją, todėl tyrimo metu skurdo ir psichikos sveikatos sutrikimų ryšys pasitvirtino tik iš dalies. Pūras ir kt. (2003) taip pat pabrėžia, kad psichikos sveikatos sutrikimus gali sukelti ir finansiniai sunkumai (nebūtinai skurdas). Atsižvelgiant į tai, kad šie respondentai pajamų trūkumą įvardijo kaip vieną iš savo šeimos problemų, tai psichikos sveikatos sutrikimų atsiradimą jų šeimose būtų galima paaiškinti pajamų trūkumo problema.

Anot Hallerod ir Larsson (2008), skurdas sukelia tokius neigiamus požymius kaip nerimas, vienišumas, miego sutrikimai. Miego sutrikimus pagrindžia šis teiginys: „*Jabai blogai – nei užmigti negaliu, nei nieko*“ (1). Kita tyrimo dalyvė teigė: „*<...> vyras serga epilepsija potraumine <...> būna priepuoliai po bet kokių, iš tikrųjų, nervų.*“ (5), o tai įrodo, kad nepalanki socialinės rizikos šeimos situacija gali sukelti ligų paūmėjimą.

Kokybiniame tyrimo dalyvavę socialinės rizikos šeimų nariai teigė, jog jie patiria įvairių sveikatos sutrikimų: „*<...> šiaip su problemom yra su sveikata mergaitei <...> Sveikata sugadinta, suluošinta <...> kartais galvoju, kad gal reikėtų jau į medikus kreiptis*“ (4); „*Nu va būna, kad su širdim kitąkart būna problemų <...>*“ (6). Absoliučiojo skurdo samprata yra siejama su esminių poreikių tenkinimu, kurie užtikrina asmens fizinę gerovę ar net gyvybę, todėl galimybė pasirūpinti savo ar savo šeimos narių sveikata, gauti medicininę pagalbą tampa vienu iš absoliučiojo skurdo rodiklių. Pūras ir kt. (2003) teigia, kad sveikatos problemos gali atsirasti dėl sunkiau prieinamos kvalifikuotos medicininės pagalbos arba dėl patiriamų emocinių išgyvenimų. Šie kokybinio tyrimo dalyviai iš socialinės rizikos šeimų teigė, kad jų šeimose dažna pajamų trūkumo problema, jaučiamas galimybių ribotumas, todėl būtų galima daryti prielaidą, kad jie negali arba ne visada gali užsitikrinti profesionalias sveikatos priežiūros paslaugas ligos metu, medikamentinį gydymą ar nepajėgia skirti pakankamai pajamų visų šeimos narių profilaktinei sveikatos priežiūrai, o tai tampa kliūtimi siekiant palaikyti gerą sveikatos būklę. Taip

pat šie respondentai įvardijo tokias problemas, kaip konfliktiški santykiai šeimoje ar svarstoma skyrybų galimybė, todėl galima teigti, kad šie asmenys iš socialinės rizikos šeimų patiria emocinių išgyvenimų, kurie gali trikdyti sveikatą.

LR valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymo pakeitimo įstatyme (2004) teigiama, kad socialinės rizikos šeimose vyrauja krizė dėl įvairių asmeninių, bendrųjų šeimos ar visuomeninių problemų. Apibendrinus Ručinskienės (2008) mintis, būtų galima teigti, kad krizė – tai individualūs sunkumai ar sudėtingos situacijos, kylančios dėl įvairių psichologinių, socialinių, sveikatos, ekonominių ar kt. problemų. Kokybinio tyrimo duomenys rodo, kad socialinės rizikos šeimos susiduria su įvairiomis problemomis (konfliktiški santykiai, nedarbas, smurtas ir kt.), o tai gali sukelti krizę. Kiekvienas žmogus į krizę reaguoja skirtingai, tačiau ji paveikia žmogaus savijautą, elgesį, sukelia nepageidaujamų, neigiamų jausmų ir emocijų. Anot Ručinskienės (2008), krizei būdingi tokie jausmai kaip nevirtis, bejėgiškumas, baimė, įtampa, nerimas, slogi nuotaika, pasimetimas, kaltė ir nepasitikėjimas savimi. Respondentams pasireiškė sielvarto: „<...> ištiesai vien ašaros, pergyvenimai <...>“ (4); bejėgiškumo: „biški rankos nusileido“ (3); nevirties: „Nu visas tas gyvenimas, tas nepriteklus... Nebežinau nei ką daryti <...>“ (4); baimės: „<...> baimę, kad tėvas pareina girtas <...> sėdi užsidarę kambary ir bijo“ (4); gėdos: „Tai jai gėda gi – tai tas rūbas netinka, tai tas“ (6); pykčio: „<...> yra to pykčio, agresijos <...> vaikas pyksta ant manęs“ (6) jausmai, todėl galima teigti, kad kokybinio tyrimo dalyviams yra būdingos krizės.

Mikulionienė (2005) teigia, kad socialinėje atskirtyje atsidūrę asmenys iš kitų visuomenės narių išsiskiria savo būseną, kuri pasireiškia nepasitenkinimu susiklosčiusia padėtimi ir įtampa. Daugiau nei pusė, keturi iš šešių, respondentų įvardijo patiriamas neigiamas būsenas, tokias kaip įtampa: „<...> didžiulė įtampa dažniausiai <...> Ir nerviniu pagrindu – įtampa didžiulė, rankos virpa <...>“ (4); irzlumas: „Būdavau labai irzli <...>“ (2); stresas: „<...> labai daug verkdavau, stresuodavau <...>“ (6); nervingumas: „<...> kiek nervų man čia kainuoja <...> Nu nervai yra iškrikę, išsibalansavę – rékiu šaukiu kitą kart gal net nepagrįstai <...>“ (6); jautrumas: „<...> Jis jautriau reaguoja. Jis taip gan stipriai... Jis labai jautriai“ (5). Nors neigiamų socialinės rizikos šeimos narių būsenų visumą būtų galima vadinti adekvačia reakcija į susiklosčiusias problemines aplinkybes, tačiau, vadovaujantis Mikulionienės (2005) mintimis, būtų galima daryti prielaidą, kad žmogaus ar šeimos patiriamas diskomfortas dėl savo ar savo šeimos problemų vienareikšmiškai paverčia jį ar visą socialinės rizikos šeimą socialinės atskirties objektu.

Anot Leliūgienės (2003), marginalumas – normalus reiškinys, nes kiekvienoje visuomenėje visada atsiranda žmonių, kurių biologiniai, fiziniai, intelektualiniai, psichiniai gebėjimai yra riboti, ir tai juos pasmerkia gyventi pagal nepastovumo, betikslškumo ir žemos moralės principus. Žemos moralės principų raišką būtų galima sieti su tyrimo dalyvių mintimis apie melavimą: „Tai, kad pamatydavo sumuštą ar ką – meluodavai, visi meluodavom. Meluodavau, kad paslydau ar kad įsidaužiau... Meluodavau“ (2); neatsakingumą: „Viską kažkaip praleisdavau pro pirštus. Dabar į viską žiūrėčiau truputėlį atsakingiau <...>“ (5). Marginalus dažnai kamuoja bloga nuotaika, depresija, agresija, polinkis savo nuomonę išreikšti ekstremaliais būdais, impulsyviai ir atkreipiant aplinkinių dėmesį į save, o tai patvirtina šie teiginiai: „<...> gan agresyvus būna“ (4); „<...> yra to pykčio, agresijos <...>“ (6). Asmenims, kurių vertybinė sistema, įsitikinimai ar elgesys yra pašliję ir neatitinka visuomeninių normų, bus sunku išlaikyti visuomenėje vertinamą socialinį statusą.

Nagrinėjant kitus respondentų įvardintus būdo bruožus, galima pastebėti, kad jie būdingi skurdo kultūrai. Pileckaitė (2011) teigia, kad asmenys, gyvenantys pagal skurdo kultūros diktuojamas sąlygas, pasižymi pasyvumu, betikslškumu, apsileidimu, o šiuos bruožus būtų galima sieti su motyvacijos stoka: „buvo sunku tvarkytis <...> kad nenorėjau gal“ (2); „<...> pas jį išvis nėra tos motyvacijos <...> jeigu jis norėtų, gal ir galėtų kažką <...>“ (4); savarankiškumo trūkumu: „nesugebėjau laiku tvarkytis tuos popierinius reikalus“ (2); užsisklendimu savyje: „Stengdavomės nebendrauti, stengiausi viską laikyti savyje ir niekam nieko nerodyti <...>“ (2); silpnu socialiniu atsparumu: „Gal negali atsispirti, kas pasiūlo išgerti, ten ir eina <...> pagydo jį, sustabdo visa tai, bet po to praeina kiek laiko ir vėl pradeda gerti <...>“ (4). Šie kokybinio tyrimo dalyvių įvardinti būdo bruožai neskatina jų veiklumo, socialinių, komunikacinių, darbinių ar kt. įgūdžių ugdymo, kurių trūkumas apsunkina jų socialinį dalyvavimą.

Individualios žmonių savybės gali sudaryti tinkamas sąlygas atsirasti skurdo ir socialinės atskirties problemoms. Mikulionienė (2005), vadovaudamasi Jehoel-Gijsbers atliktu tyrimu, teigia, kad didžiausia socialinės atskirties rizikos tikimybė kamuoja tuos žmones, kurie pasižymi prasta sveikata arba žema psichologine gerove. Atliktas tyrimas patvirtina autorių mintis, nes keturiems iš šešių tyrime dalyvavusių asmenų iš socialinės rizikos šeimų būdingos įvairios sveikatos problemos, o penki kokybinio tyrimo dalyviai įvardijo įvairias problemas, kurias galima sieti su psichologine tiriamųjų savijauta.

Išskirtos šios trečiosios lentelės kategorijos: antisocialinis elgesys, darbo ir užimtumo problemos (žr. 3 lentelę).

Socialinės problemos, kylančios socialinės rizikos šeimose

Kategorija	Subkategorija	Pasirinkusiųjų skaičius
Antisocialinis elgesys	Priklausomybė nuo alkoholio	6
	Smurtas šeimoje	4
	Smurtas prieš vaikus	1
	Delinkventinis elgesys	1
Darbo ir užimtumo problemos	Nedarbas	5
	Pastovaus darbo neturėjimas	2
	Konfliktiški santykiai darbe	1
	Menkai apmokamas darbas	3
	Nelegalus darbas	1

Vosyliūtė (2002) teigia, kad marginalumą gali lemti žmonių ekonominė padėtis ar užimamas socialinis statusas, tačiau taip pat didelę reikšmę reikėtų teikti pačio žmogaus elgesiui. Atlikus kokybinį tyrimą, pastebėta, kad tiriamieji įvardijo problemas, kurias būtų galima sieti su elgesio formomis, neatitinkančiomis vertybinių, etinių ir net teisinių normų. Visi šeši kokybinio tyrimo dalyviai teigė, kad jų šeimose būdinga alkoholizmo problema: „<...> mušdavo mane pastoviai, kai girtas“ (1); „Aš turiu problemą su alkoholiu...“ (3). Keturi asmenys įvardijo smurto problemą: „skriausdavo, mušdavo mane pastoviai <...> anksčiau vyras tai ir smaugdavo, mušdavo. Net ir prie vaikų mušdavosi“ (1); „Vyras, kadangi smurtavo <...>“ (2). Gilligan (2002) įsitikinimu, smurtą gali sukelti visuomenėje vyraujanti ekonominė nelygybė arba nedarbas, kurie sukelia gėdos, menkavertiškumo, pažeminimo jausmus. Asmeniui tampa sunku įžvelgti savo pozityvias puses, kai jis yra nuolatos lyginamas su kitais, labiau sėkmingais visuomenės nariais. Smurtas, alkoholio vartojimas ar kitos visuomeninių normų neatitinkančios elgesio formos tampa vienu iš pykčio, menkavertiškumo ir kitų neigiamų jausmų išreikštumo priemone. Kokybinio tyrimo metu pastebėta, kad priklausomybės nuo alkoholio, smurto ir delinkventinio elgesio problemų turinčiose socialinės rizikos šeimose vyrauja nedarbas ir finansinės problemos, todėl ekonominę nelygybę ir nedarbą būtų galima sieti su socialinių problemų socialinės rizikos šeimose atsiradimu.

Netinkamas šeimos pavyzdys gali tapti viena iš priežasčių, lemiančių vaiko polinkį į kriminalinį elgesį: „<...> susideda su visokiais, slampioja paskui pakampiais, ten jie daugumoje prisideda prie visokių niekšybių <...> esu patvėrus, kad yra rūkiosi mano mažoji, esu mačiusi <...> turėjom reikalų ir su nepilnamečių inspekcija <...> vaikas nesimoko, mokyklos nelanko <...>“ (6). Netinkamą vaiko elgesį būtų galima sieti su įgyta nepozityvia patirtimi šeimoje ar vaiko sąveika su teigiamų savybių atsiskleidimo neskatinančia aplinka, o šeima ir aplinka yra pagrindiniai veiksniai, lemiantys pozityvią vaiko socializaciją. Leliūgienė (2003) teigia, kad alkoholizmas, smurtas, skurdžios buitinės gyvenimo sąlygos, emocinio ryšio su vaiku nebuvimas, bendravimo trūkumas, nepakankamas ar netinkamas auklėjimas, vaiko užimtumo neorganizuotumas, netinkamos nuostatos yra pagrindiniai vaiko nepriežiūros požymiai. Pastebėta, kad šios kokybinio tyrimo dalyvės šeimoje aktuali tiek alkoholizmo, tiek smurto problema, todėl vaiko delinkventinio elgesio atsiradimą būtų galima sieti su netinkama vaiko priežiūra, kuri galėjo apsunkinti vaiko socializacijos procesą.

Viena iš skurdo ir socialinės atskirties priežasčių gali būti nedarbas. Penki tyrimo dalyviai teigė, kad nedarbas arba anksčiau buvo, arba vis dar yra jų šeimos problema: „<...> pati aš nedirbu“ (2); „esu bedarbė <...> pati darbo negaliu susirasti niekaip <...>“ (4). Anot Gruževskio (2002), nedarbas mažina pajamas, keičia žmogaus įsitikinimus, didina įtampą, stresą ir nepasitikėjimą ateitimi. Dėl nedarbo mažėja socialinis, kultūrinis ir ekonominis aktyvumas, kuris gali lemti socialinę atskirtį. Du kokybinio tyrimo dalyviai išskyrė tokias problemas kaip – pastovaus darbo neturėjimas: „Vyras kartais dirba, kartais nedirba <...> nori – dirba, nori – nedirba“ (4) arba konfliktiškus santykius darbe: „dideli konfliktai šeimoje ir darbe“ (3). Būtų galima daryti prielaidą, kad šios problemos pasireiškė dėl asmeninių šeimos narių charakterio savybių, nepozityvių būsenų ar jausmų, nes atlikto tyrimo duomenys rodo, kad šiems tiriamiesiems iš socialinės rizikos šeimų būdingas silpnas socialinis atsparumas, neatsakingumas, agresyvumas, motyvacijos stoka, bejėgiškumas ir kitos problemos (žr. 2 lentelę).

Menkai apmokamą darbą: „Aišku gal ir apsiečiau be tos pagalbos, jei visą laiką būtų stabilus ir gerai apmokamas darbas <...>“ (3); „išeini į darbą ir dirbi, ir gauni minimumą...“ (4) ir nelegalų darbą: „vieną darbą legalų turiu, o kitą vat va nu va taip tokį va, tai ir pachalturiu ir viską <...>“ (6) taip pat galima sieti su skurdo ar pajamų trūkumo problema. Analizuojant šių kokybinio tyrimo dalyvių iš socialinės rizikos šeimų finansines problemas (žr.1 lentelę), pastebėta, kad jie visi įvardijo pajamų trūkumo ir apribotų galimybių problemą, tačiau tokias problemas kaip maisto stoka, įsiskolinimai, finansinė priklausomybė ar kita paminėjo ne visi menką darbo užmokestį gaunantys tiriamieji.

Išskirtos šios ketvirtosios lentelės kategorijos: aplinkinių požiūris, aplinkinių elgesys, sąveika su aplinka.

4 lentelė

Problemos, susijusios su socialinės rizikos šeimų aplinka

Kategorija	Subkategorija	Pasirinkusiųjų skaičius
Aplinkinių požiūris	Gailėstis	1
	Abejingumas	2
Aplinkinių elgesys	Vengimas	2
	Pašaipos	3
	Apkalbos	1
Sąveika su aplinka	Savo problemų suvokimas per aplinką	1
	Viešumo vengimas	2
	Nesidomėjimas aplinka	1

Anot Vosyliūtės (2002), socialinėje atskirtyje atsidūrę asmenys aplinkiniams sukelia vargo, nevilties, nesaugumo, nepatiklumo, baimės, gailėsčio jausmus, jų šalinamasi. Respondentai teigė, kad iš aplinkinių jie sulaukia gailėsčio: „<...> žiūri į mus – į mane, į vaikus – su gailėsčiu dėl to, kas vyksta namuose <...>“ (4) arba abejingumo: „<...> daug žmonių yra ir nusisukę, ir nesupranta tos visos mano bėdos <...>“ (3).

Socialinę atskirtį ar skurdą patiriantys asmenys dažnai yra mažiau vertinami ir gerbiami aplinkinių, todėl jų socialinis statusas suprantamas kaip prastesnis, žemesnis. Poviliūnas (2003) teigia, kad socialinės atskirties procesui būdinga specifinė visuomenės elgesio ir bendravimo forma, kurią pasitelkus visuomenė parodo, kas jai yra nepriimtina ir taip yra formuojamos socialinės kategorijos. Kokybinio tyrimo dalyviai iš socialinės rizikos šeimų teigė, kad aplinkiniai jų vengia: „mažiau bendrauja <...> Bendravimo nebėra, nebėra draugų. Aplamai tiek kaimynų požiūris labai keitėsi – visi stengėsi nususukti nuo tavęs. Nu.. Vengti. Tiesiogine prasme – vengti“ (2); šaiposi: „Tiesiog visi kaimynai, visi pažįstami, draugai <...> pradėjo šaipytis – gal jums sako duonos atnešti, gal jūs valgyt neturit ko? <...> pas vaiką vat klasėj irgi tokie pasišaipymai <...>“ (2); apkalba: „Nu pasikalbėt aplinkiniai, tai tikrai jie taip pasikalba tarpusavy“ (4).

Pileckaitė (2011) teigia, kad marginalinėms grupėms priskiriami asmenys yra linkę viktimizuoti patys save ir savo gyvenimą, kitaip tariant, jie patys prisiima aukos vaidmenį, nebando ieškoti pagalbos šaltinių, retai apie savo padėtį kalba tai, ką galvoja: „<...> stengiausi viską laikyti savyje ir niekam nieko nerodyti <...>“ (2); „Aš nelabai ir noriu viešinti, kas vyksta <...> Aš tai asmeniškai nelabai norėčiau to viešumo, tiksliau ir net nenoriu to viešumo, kad viešinti savo šeimą, pasakot viską, kas vyksta“ (4), o tai tik aktyvina socialinės atskirties procesą ir nepadedą spręsti problemų. Pastebėta, kad abi respondentės, teigusios, kad jos vengia viešumo, taip pat pasakojo, kad iš aplinkinių sulaukia gailėsčio, pašaipų, vengimo ir apkalbų, todėl galima daryti prielaidą, kad sulaukusios neigiamos reakcijos iš aplinkinių, tiriamosios pradėjo vengti pokalbių apie savo ar šeimos problemas. Kitas kokybinio tyrimo dalyvis teigė, kad jis nesidomi aplinka: „Ai man tai tie aplinkiniai nerūpi. Man svarbiausia, kad mano šeima yra ir viskas, o ką aplinkiniai ten šneka, kalba...“ (1).

Socialinės atskirties problemas ar santykinio skurdo ribą galima išvelgti lyginant visų visuomenės narių materialines, socialines, kultūrines ar politines galimybes. Respondentė teigė: „<...> nes juk mes nesam izoliuoti nuo visų kaimynų, nuo draugų ir vaikai gi mato, kaip gyvena vieni, kaip mes gyvenam, kokios mūsų sąlygos ir ką gali kiti klasiokai. Sūnus juk jis irgi bendrauja su vaikais, savo bendraamžiais ir tai vis tiek psichologiškai veikia <...>“ (4). Pastebėta, kad tos pačios kokybinio tyrimo dalyvės interviu metu išryškėjo silpno socialinio atsparumo, motyvacijos stokos, neatsakingumo požymių, todėl būtų galima teigti, kad šios tiriamosios šeimoje pasireiškia neigiami būdo bruožai, kurie riboja pačios socialinės rizikos šeimos savų problemų suvokimą. Vadovaujantis šios respondentės mintimis, galima daryti prielaidą, kad socialinės rizikos šeimos savo problemas išvelgia, geriau supranta problemų rimtumą ir pastebi esmines skirtynes, lyginamos savo šeimos situaciją su aplinkinių šeimomis, nes individualios savybės nepadedą spręsti socialinės rizikos šeimoje kilusių problemų.

Penki iš šešių kokybinio tyrimo dalyvių teigė, kad jie ar jų šeimos susiduria su neigiamu aplinkinių požiūriu arba pastebi, kad aplinkinių elgesys yra netinkamas – neigiamas. Kokybinio tyrimo rezultatai sutapo su Zaleskienės (1998) mintimis, kad visuomenė pati gali atstumti išsiskiriančius narius. Socialinės rizikos šeimos pačios nėra linkusios domėtis aplinka, vengia kontaktų su ja, o tai gali būti aplinkinių priešiško paskėmė arba pačių tiriamųjų motyvacijos užmegzti socialinius ryšius problema.

Socialinio darbuotojo veiklos teikiant pagalbą socialinės rizikos šeimai. Išanalizavus interviu, socialinio darbuotojo veikla buvo suskirstyta į šias kategorijas: tiesioginė veikla, netiesioginė veikla (žr. 5 lentelę).

Socialinio darbuotojo veikla mažinant socialinės rizikos šeimų skurdą ir socialinę atskirtį

Kategorija	Subkategorija	Pasirinkusiųjų skaičius
Tiesioginė veikla	Problemų identifikavimas	3
	Igalinimas	4
	Konsultavimas	3
	Paslaugų organizavimas	2
	Paslaugų teikimas	5
	Grupinių užsiėmimų tėvams vedimas	1
	Rekomendacijų ir pasiūlymų teikimas	5
	Atstovavimas	2
Netiesioginė veikla	Koordinavimas	1
	Bendradarbiavimas	2

Socialinis darbuotojas, atsižvelgdamas į kliento ankstesnį patyrimą, suvokimą ir turimus įgūdžius, turi objektyviai įvertinti socialinės rizikos šeimos problemas, kad galėtų suvokti, kaip probleminę situaciją supranta klientas ir, kokia yra reali socialinės rizikos šeimos situacija. Johnson (2003) nuomone, socialinis darbuotojas turi situacijos suvokimo, pagalbos poreikių įvertinimo ir esminių problemų išskyrimo įgūdžius. Atliktas kokybinis tyrimas parodė, kad socialinis darbuotojas identifikuoja klientų problemas: „<...> viską čia apžiūri kas kaip, butą apžiūri <...> Nu ateina socialinė darbuotoja vistiek pasižiūri, kaip čia kas, kur namuose, ar nesimuša vyras <...>“ (1). Nuo socialinio darbuotojo gebėjimo įžvelgti pagrindines problemas priklauso visos pagalbos priemonių organizavimas, o svarbiausia – iš esmės pradėtos spręsti giluminės socialinės rizikos šeimos problemos gali padidinti pačių socialinės rizikos šeimos narių motyvaciją geranoriškai bendrauti ir priimti teikiamas paslaugas, pagalbą iš socialinio darbuotojo.

Socialinis darbuotojas tiksliai įžvelgtas ir objektyviai įvertintas socialinės rizikos šeimų problemas gali padėti spręsti teikdamas konsultacijas: „Jau vien tai, kad aš bet kada <...> galiu paskambinti ar parašyti žinutę ir paklausti, kai susiduri su kažkokia problema tvarkant ar tai dokumentus kažkokius <...> aplamai dėl visų popierių tvarkymo, dėl visokių finansinių reikalų. Labai daug konsultacijos suteikia“ (4); organizuodamas paslaugų teikimą: „<...> nu painformuoja, kada maisto galima ateit pasiimt, rūbų vat pasirinkt galima <...>“ (6); teikdamas paslaugas: „Daug sulaukiau pagalbos, kas liečia moralinę pusę – patarimai, išsišnekėjimas, išsikalbėjimas, pasiguodimas <...> Daug sulaukiau pagalbos <...> pašalpų sutvarkymas <...>“ (5); teikdamas patarimus ir rekomendacijas: „Patarimų davė, kad nu vat galit susitvarkyt, konsultacijas tokias davė <...> Reikės, aš žinau, paskambini – patars <...>“ (5); vesdamas grupinius užsiėmimus tėvams: „<...> kur mokė kur būt tėvais buvau <...>“ (6); atstovaudamas: „Viską – padeda, pašneka, viską tenais, ir ne tik. Va reikėjo su vyru į Vaikų teises eiti, tai ji kartuėjo, viską ten mums ji padėjo, pašnekėjo, kartu buvo“ (1).

Taip pat respondentai teigė, kad socialinis darbuotojas atlieka įgalintojo vaidmenį: „<...> Pataria kur nueiti, ką paimti, iš kur paimti vat, ką aš galiu gauti, ką galiu išsireikalauti, kas liečia man ir vaikams. Ji man pataria, pasako ir tada aš galiu kreiptis kitur“ (2). Kasnauskienės (2010) teigimu, įgalinimas mažina klientų bejėgiškumą, skatina atsakingiau kontroliuoti savo gyvenimą ir kartu pasitelkus pagalbą iš aplinkos yra stiprinami individualūs klientų gebėjimai. Būtų galima daryti išvadą, kad būtent per įgalinimą socialinis darbuotojas siekia ugdyti socialinės rizikos šeimų narių stiprybes ir padeda mažinti arba šalinti socialiai atskirtiesiems arba skurstantiesiems būdingus marginalumo bruožus.

Johnson (2003) teigia, kad socialinis darbuotojas, užsiimdamas netiesiogine socialinio darbo praktika, į pagalbos procesą įtraukia kitus asmenis, mažas grupes, agentūras ir bendruomenes. Atlikto kokybinio tyrimo dalyviai išskyrė socialinio darbuotojo veiklą, pasireiškiančią koordinavimu: „<...> su mokykla dirba, ateina pašnekėt, jei kokios problemos <...>“ (6). Koordinavimas – dviejų ar daugiau paslaugų teikėjų bendras darbas, kurio tikslas yra suformuoti ir išplėsti klientams reikiamos pagalbos tinklą. Taip pat kokybinio tyrimo metu išryškėjo netiesioginė socialinio darbuotojo veikla – bendradarbiavimas: „<...> jei yra kažkokia tai problema galiu paskambinti socialinei darbuotojai – jinai <...> paskambina į kitas įstaigas ir padeda išspręsti mano kokias tais problemas“ (4). Apibendrinus Kasnauskienės (2010) mintis, būtų galima teigti, kad bendradarbiavimas – tai partneryste paremti santykiai, kai visos paslaugas teikiančios institucijos papildo viena kitą savo skirtybėmis ir privalumais, geba pripažinti, įvertinti ir praktinėje veikloje veiksmingai pritaikyti institucijų ar specialistų ekspertinius gebėjimus.

Išvados

1. Socialinės rizikos šeimos yra siejamos su tiesioginių šeimos funkcijų ir pareigų nevykdymu. Šių šeimų disfunkcionalumas išsivysto dėl įvairių socialinių, psichologinių, ekonominių ar fizinių sunkumų, kurie lemia netinkamą ar nepakankamą socialinės rizikos šeimų dalyvavimą visuomeniniuose procesuose. Analizuojant mokslinius ir teisinius šaltinius, buvo išskirtos šios pagrindinės socialinės rizikos šeimų problemos: priklausomybė nuo alkoholio, smurtas, skurdas ir vaikų nepriežiūra, o šių problemų egzistavimą patvirtino ir atliktas kokybinis tyrimas. Šio tyrimo rezultatai parodė, kad socialinės rizikos šeimos susiduria su finansinėmis (nuosavo būsto neturėjimas, įsiskolinimai, netinkamas šeimos pajamų panaudojimas), neigiamos šeiminių komunikacijos (skrybros, tėvystės teisių apribojimas, triukšmas namuose), sveikatos (psichikos sveikatos, miego sutrikimai), nepozityvių asmeninių savybių (melavimas, silpnas socialinis atsparumas, neatsakingumas, savarankiškumo ir motyvacijos stoka), jausmų (gėda, pyktis, baimė, neviltingas), būsenų (įtampa, nervingumas, padidėjęs jautrumas), antisocialinio elgesio, darbo ir užimtumo, nepalankaus kontakto su aplinka problemomis. Dėl šių kokybinio tyrimo metu išskirtų problemų ne tik kyla pavojus bendrai visuomenės gerovei, bet dėl jų socialinės rizikos šeimos tampa socialinės atskirties objektu.

2. Socialinis darbuotojas, teikdamas socialinę pagalbą socialinės rizikos šeimoms, savo profesinę veiklą atlieka vykdydamas tiek tiesiogines, tiek netiesiogines veiklas. Socialinio darbuotojo veikla, mažinant klientų skurdą ir socialinę atskirtį, gali būti vykdoma taikant individualaus, komandinio, socialinio darbo su grupe ar bendruomene metodus. Gauti kokybinio tyrimo rezultatai parodė, kad socialinis darbuotojas, dirbdamas su socialinės rizikos šeimomis, patiriančiomis skurdą ir socialinę atskirtį, vykdo tiek tiesioginę (identifikuoja problemas, konsultuoja, įgalina, teikia ir organizuoja paslaugas, teikia rekomendacijas ir pasiūlymus, atstovauja, veda grupinius užsiėmimus tėvams), tiek netiesioginę (koordinuoja ir bendradarbiauja) veiklas, kurios pasireiškia individualaus, komandinio ir socialinio darbo su grupe metodų taikymu. Atlikus kokybinį tyrimą, neišryškėjo socialinio darbuotojo veikla, kuria į pagalbos socialinės rizikos šeimoms teikimo procesą būtų siekiama įtraukti bendruomenę.

WAYS TO REDUCE POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION IN FAMILIES AT SOCIAL RISK

Poverty and social exclusion are the topics that have been important for centuries. However, in the current decades due to political, social, economical and cultural changes not only single individuals, but also their families have become objects for poverty and social exclusion. Changes in typical societal norms and values have formed modern society problems such as social risk families. This article will emphasise the main problems in social risk families and will analyse the connection between poverty and social exclusion. Researches have shown that the main problems in social risk families are related to inappropriate lifestyle, environmental surrounding, habits, negative family relationships, and individual differences. The results of this article show that the problems are mainly related with social exclusion. However, this research reveals that not all families that participated in the research were put at social risk because of the poverty.

In conclusion, in order to solve the problems, reduce poverty, and social exclusion – the intervention of social worker is essential and combination of direct and indirect activities in the process of social work are necessary.

Key words: *poverty, social exclusion, help methods, families in social risk.*

Literatūra

1. Bernotas D., Guogis A. (2006). *Globalizacija, socialinė apsauga ir Baltijos šalys*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras.
2. Canali C., Vecchiato T. (2010). *Mapping the Life Space of Children Living in Multi-Problem Families*. International Journal of Child and Family Welfare, No. 1–2, 68–80.
3. Giddens A. (2005). *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
4. Guščinskienė J., Kondrotaitė G. (2006). *Socialinės rizikos šeimų problemos: Pagėgių savivaldybės atvejo studija*. Socialinis darbas. Mokslo darbai, 5(2), 15–23. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras.
5. Dirsienė L., Pivorienė J. (2007). *Rizikos šeimų poreikiai ir jų tenkinimo galimybės*. Socialinės grupės: iš praeities į dabartį. Mokslo studija, 313–330. Vilnius: Karminas.
6. Eskytė I. (2009). *Kelias į santykį su multiprobleminės šeimos vaiku. Praktikantės, savanorės, darbuotojos patirtis*. Socialinis darbas. Patirtis ir metodai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
7. Gilligan J. (2002). *Smurto prevencija*. Vilnius: Eugrimas.
8. Gruževskis B. (2002). *Žmogaus socialinė raida. Užimtumas*. Vilnius: Justitia.
9. Hallerod B., Larsson D. (2008). *Poverty, welfare problems and social exclusion*. International Journal of Social Welfare, Vol. 17, 15–25.
10. Johnson L. C. (2003). *Socialinio darbo praktika: bendrasis požiūris*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.

11. Kasnauskienė J. (2010). *Individualaus socialinio darbo procesas*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
12. Kondrotaitė G. (2006). *Socialinės rizikos šeimos Lietuvoje: atvejo studija*. Filosofija. Sociologija, 4, 55–60. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla.
13. Kšivickienė D. (2006). *Skurdo apraiškos Lietuvos kaime*. Žemės ūkio mokslai, 1, 81–91. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla.
14. Kublickienė L. (2007). *Socialinė atskirtis ir integracija*. Vilnius: Mokslo aidai.
15. Lazutka R. (2001). *Pajamos, vartojimas ir skurdas*. Žmogaus socialinė raida. Vilnius: Homo liber.
16. Leliūgienė I. (2003). *Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinykas*. Kaunas: Technologija.
17. *Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas dėl darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinių rekomendacijų patvirtinimo* (2003). Valstybės žinios, 2004, Nr. 9-254 (2003-01-17).
18. *Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas*. Valstybės žinios, 2006, Nr. 17-589 (2006-02-11).
19. *Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymo pakeitimo įstatymas*. Valstybės žinios, 2004, Nr. 88-3208 (2004-06-03).
20. *Lietuvos statistikos departamentas*. Prieiga per internetą 2013-03-09: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3160902&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSid=4024&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14>>.
21. Mikulionienė S. (2005). *Socialinė atskirtis: sąvokos samprata ir vartoseną Lietuvoje*. Socialinis darbas. Mokslo darbai, 4(2), 20–32. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
22. Pileckaitė E. (2011). *Skurdo kultūros apraiškos Lietuvoje: studentų požiūris*. Jaunųjų mokslininkų darbai, 1 (30), 77–83. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
23. Pileckaitė-Markovienė M., Lazdauskas T. (2007). *Šeima ir tėvų globos netekusio vaiko raida*. Vilnius: Vaga.
24. Poviliūnas A. (2003). *Kaimo atskirties modeliai*. Vilnius: Kronta.
25. Pūras D., Stanislavovienė J., Povilaitis R. (2003). *Skurdas kaip rizikos veiksnys psichikos sveikatos ligoms atsirasti*. Psichologija, 28, 50–65. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
26. Ručinskienė A. (2008). *Šeimos krizių prevencija, socialinės ir psichologinės pagalbos šeimai būdai*. Vilnius: Lodvila.
27. Sousa L. (2005). *Building on personal networks when intervening with multi-problem poor families*. Journal of Social Work Practice, 19 (2), 163–79.
28. Sousa L., Ribeiro C., Rodrigues S. (2006). *Intervention with multi-problem poor clients: towards a strengths-focused perspective*. Journal of Social Work Practice, 20 (2), 189–204.
29. Šaulauskas M. P. (2000). *Socialinė atskirtis ir pilietinė visuomenė*. Socialiniai pokyčiai: Lietuva 1990–1998. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Garnelis.
30. Taljūnaitė M. (2004). *Pilietybė ir socialinė atskirtis šiuolaikinėje Europoje*. Filosofija. Sociologija, 4, 46–49. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla.
31. Vosiylūtė A. (2002). *Varguomenė: būtis ir egzistenciniai išgyvenimai*. Filosofija. Sociologija, 4, 23–30. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla.
32. Zaleskienė I. (1998). *Asmuo, visuomenė ir valstybė. Socialinė atskirtis*. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje, 17–23. Vilnius: JTVP.

Įteikta: 2014 m. gegužės 3 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

PROBLEMINIO MOKYMO SI SISTEMA LIETUVOS SVEIKATOS MOKSLŲ UNIVERSITETE: STUDENTŲ POŽIŪRIS

Liudmila Kirikova, Raimonda Brunevičiūtė, Loreta Alešiūnaitė
Lietuvos sveikatos mokslų universitetas
Lietuva

Anotacija

Besikeičiantis požiūris į gydytojo profesiją sąlygoja gydytojų profesinio rengimo kaitą. Todėl, rengiant gydytojus, prioritetinėmis sritimis laikytina rengimo curriculum atnaujinimas ir tobulinimas. Tyrimo tikslas – nustatyti studentų požiūrį į probleminio mokymosi sistemos ypatumus. Tyrimo rezultatai parodė, kad probleminio mokymosi rengimo sistema ugdo būsimeis gydytojams ypač reikalingas kompetencijas: problemų sprendimo įgūdžius, grupinį darbą, mokymosi tikslų formulavimo ir įgyvendinimo įgūdžius ir gebėjimą prisitaikyti prie naujų veiklos sąlygų.

Reikšminiai žodžiai: kompetencijos, probleminis mokymasis, profesinis rengimas.

Išvadas

Tyrimo aktualumas ir naujumas. Europos Sąjungoje šalia ekonominių interesų vis didesnis dėmesys skiriamas švietimo klausimams. Europos Sąjungos šalims būdingas vieningas švietimo procesų ir išsilavinimo siekimas. Lietuvos integracija į ES lemia naują požiūrį įvairiais švietimo, kartu ir specialistų rengimo, organizavimo klausimais. Taigi, labai svarbu atkreipti dėmesį į studijas aukštojoje mokykloje. Geriausios programos medicinoje, edukologijoje ir kitokio pobūdžio aukštojo mokslo ugdomojoje praktikoje yra multidisciplininės, integruojančios teorinę ir praktinę veiklą, skatinančios savarankišką mokymąsi ir problemų sprendimą, stimuliuojančios studentus formuluoti ir akcentuoti savo veiksmų priežastis, suponuojančios studentams sąlygas dirbti kolektyviai grupėse bei įtraukiančios studentus į veiklą, per kurią yra sprendžiamos visuomeniškai reikšmingos moralinės ir kompetencinės problemos (Barnett, 1990).

Besikeičiantis požiūris į gydytojo profesiją nulemia gydytojų profesinio rengimo bei nuolatinio kvalifikacijos tobulinimo kaitą. Todėl, reformuojant Lietuvos sveikatos priežiūros sistemą, prioritetinėmis sritimis laikytina ne tik gydytojų veiklos kaita, bet ir gydytojų rengimas, rengimo curriculum atnaujinimas ir tobulinimas.

Pagrindinių probleminio mokymosi principų įgyvendinimas Lietuvos sveikatos mokslų universiteto (toliau – LSMU) medicinos studijose yra iššūkis tradicinei studijų sistemai. Todėl, diegiant probleminio mokymosi sistemą universiteto tradicinių bruožų terpėje, ypač svarbus dėmesys turi būti skiriamas kompetencijų ugdymo problemoms spręsti (Šveikauskas, 2005). Šio pobūdžio problemas nulemia studento nepakankamas pasirengimas dirbti komandoje bei dėstytojo motyvacijos stoka gilintis į probleminio mokymosi sistemos ypatumus. Minėtos problemos studentų požiūrio lygmenyje mokslinėje literatūroje nėra plačiai analizuojamos, todėl labai svarbu laiku išryškinti teigiamas kompetencijų ugdymo tendencijas bei identifikuoti priežastis, trukdančias kompetencijų ugdymui.

Tyrimo tikslas – nustatyti studentų požiūrį į probleminio mokymosi sistemos ypatumus LSMU.

Daugelyje pasaulio universitetų probleminio mokymosi sistema yra gana nauja didaktikos kryptis (Carrera, 2003), atitinkanti modernaus medicininio ugdymo tikslus (Woods, 1994). Į tradicinę studijų sistemą diegiamas probleminis mokymasis sąlygoja naują studijų kokybę, ypatingą mokymo ir mokymosi kultūrą. Tradicinių ir modernių studijų sistemos bruožų egzistavimas sukuria savitą akademinę aplinką universitete, todėl tradiciškumo ir modernumo palaikymas tampa vienu pagrindinių modernėjančios studijų sistemos uždavinių, leidžiančių numatyti ir mokymo bei mokymosi kultūros pokyčius (Šveikauskas, 2008).

Probleminio mokymosi pagrindas – studijuojančiųjų ir dėstytojo (tutoriaus) sąveika, pasižyminti sisteminga savarankiška pažintine veikla, t. y. naujų žinių ir veiklos būdų įsisavinimu sprendžiant praktines problemas. Probleminio mokymosi sistemos centre esanti besimokančiųjų grupė ir tutorius, sprenddami problemas, integruoja įvairias disciplinas ir taip siekia mokymosi tikslų (Wood, 2003; Conway ir kt., 1999; Foldevi ir kt., 1995).

Šiame tyrime remiamasi Laužacko (2005) profesinio rengimo apibrėžimu, kad profesinis rengimas – tai besimokančiojo profesinių žinių ir gebėjimų (kompetencijų) įgijimo studijų būdo procesas, kurio metu įgyjama ar tobulinama atitinkama kvalifikacija.

Teoriniai probleminio mokymosi sistemos gydytojų profesinio rengimo aspektai

Universitetas, rengdamas aukštos kvalifikacijos sveikatos profesionalus, siekia, kad studentai įgytų naujausių mokslų žinių bei gebėjimų jas taikyti sprendžiant sveikatos problemas. Kaip teigia Hack ir kt. (2013), Crawley ir kt. (2007), studijos reikšmingos bus tik tada, kai būsimi specialistai žinias įgis problemų analizavimo būdu, taikydami jas įvairiuose kontekstuose. Carr (2009) teigia, kad darbdaviai pirmenybę teikia tokiems darbuotojams, kurie neapsiriboja vien tik siauru specialybės žinių lauku, o geba integruoti įvairių disciplinų žinias ir sėkmingai jas taikyti realiose situacijose.

Lietuvos universitetuose studijos grindžiamos tradiciniu požiūriu į mokymą. Studijos orientuotos į disciplinas, o įgytos teorinės žinios pritaikomos tipiškosiose situacijose. Studentai gali mokytis tuos pačius dalykus tik turėdami vienodas bazines žinias, mokymą mato kaip reikalingos medžiagos kaupimą. Studentus mokytis motyvuoja stipendijos, diplomai, baimė patirti nesėkmę ir kt. Būdamas pasyvus studijų sistemos elementas, studentas nesugeba nuosekliai ieškoti problemos sprendimo būdų, atsakymų į klausimus. Tradiciniam mokymuisi būdinga reproduktyvi studento veikla neišugdo įgūdžių savarankiškai ieškoti informacijos bei problemos sprendimo būdų, todėl studentų rastos informacijos tinkamumas ir vertė gali būti abejotina. Studentai neskatinami išsiaiškinti, kokių žinių jiems trūksta. Taip tradicinis mokymas nepadedą ugdyti savarankiško mąstymo, formuoti mokymosi ir informacijos gavimo patirties, neskatina studentų iniciatyvumo bei siekio kuo daugiau sužinoti ir tarpusavyje dalytis turimomis žiniomis (Kirikova, 2013). Vakarų universitetuose minėtos problemos sprendžiamos į tradicines studijų sistemas diegiant probleminį mokymąsi (Šveikauskas, 2005). Probleminį mokymąsi nuo neprobleminio (tradicinio) skiria trys esminiai principai: 1) problema veikia kaip stimulus mokytis; 2) tai ugdomasis metodas, o ne izoliuota instrukcinė technika; 3) tai į studentą orientuotas metodas (Zenobia ir kt., 2012; Kilroy, 2004; Antepohl ir kt., 1999).

Problemienio mokymosi procesas nėra „uždaras ratas“. Gautas žinias pritaikant praktinėje veikloje išskyla naujos problemos, kurios skatina probleminio mokymosi ratą sukurti. Problemintis mokymasis yra besikartojantis ciklas, todėl jis skatina studijuojančiųjų savarankiškumą, tobulėjimą, ugdo sugebėjimą analizuoti problemas, aiškinti, apibendrinti (Šveikauskas, 2005). Principinė probleminio mokymosi idėja, pasak Boud (1985), yra tai, kad pradinis taškas mokymuisi yra problema, kurią norima išspręsti. Tai nėra paprasta galimybė spręsti problemas, bet greičiau galimybė mokytis, o problemos sprendimas – tik impulsas studijuojančiųjų mokymuisi (Šveikauskas, 2005). Šiame procese labai svarbų vaidmenį užima grupės diskusijos – apibendrinimas to, kas išmokta. Jos rezultatas – paskata imtis naujos veiklos (Zenobia ir kt., 2012). Problemienio mokymosi cikle studijuojantiems tenka konsultantų vaidmuo, ir nuo jų pačių priklauso mokymosi kokybė. Studijuojančiųjų grupę sudaro 8–12 žmonių (kai kuriuose Europos universitetuose 6–8 žmonės) ir ji nesikeičia per visą mokymosi ciklą. Studijuojantieji susitinka du kartus per savaitę; kitas laikas yra skiriamas savarankiškomis studijoms.

Kiekvienas grupės narys bent kartą vadovauja ar sekretoriauja grupei. Grupės vadovo užduotis – užtikrinti sisteminį diskusijų procesą ir vadovauti grupei. Sekretoriaujančiojo – fiksuoti lentoje tai, apie ką diskutuojama grupėje. Problemienio mokymosi procesą stebi tutorius. Jis skatina studijuojančiuosius mąstyti, kontroliuoja, kad būtų laikomasi probleminio mokymosi metodikos ir kad visi studijuojantieji dalyvautų diskusijoje (Savin-Baden, 2004). Problemintis mokymasis turi keletą privalumų. Pirmiausia manoma, kad socialinė įtampa, atsirandanti tarp grupės narių, skatina daug ir reguliariai mokytis. Be to, nuolatinis darbas, dalyvavimas diskusijose išmoko socialinių įgūdžių, t. y. vadovauti, aiškinti, apibendrinti, įsiklausyti į kito nuomonę, sugebėti ja remtis svarstant problemą ir kartu išlikti nepriklausomam. Darbas grupėje reikalauja atsakomybės. Tačiau atsakomybės akcentavimas nėra pagrindinė sąlyga realizuojant studijuojančiojo realią laisvę veikti (Boud, 1991; Kaufman ir kt., 1997). Pagrindinės diskusijų grupės funkcijos: išmokti analizuoti, sustiprinti studijuojančiųjų vidinę motyvaciją, skatinti vadovavimą, tobulinti bendravimo įgūdžius, ugdyti disciplinotumą.

Kai kurie Vakarų mokslininkai probleminį mokymąsi įvardija kaip metodą, labiausiai atitinkantį modernaus medicininio ugdymo tikslus (Reis ir kt., 2013; Margetson, 1994; Woods, 1994; Smidt, 1983). Problemintis mokymasis yra vientisas mokymosi tipas, kurio pagrindas – studentų ir dėstytojo (tutoriaus) sąveika, pasižyminti sisteminga savarankiška pažintine veikla, t. y. naujų žinių ir veiklos būdų įsisavinimu sprendžiant praktines problemas. Taigi bandymas pasakyti studentams, kur jie klysta, o kur yra teisūs, gali sąlygoti nuomonių sandūros problemas. Tokiu atveju tradicinis požiūris į studento įgūdžių ugdymą tampa kontroversišku metapažinimo modelio atžvilgiu, kurio tikslas – skatinti studentų mąstymą ir motyvuoti juos įgyti vadovavimo mokymuisi įgūdžių. Studentai turi išmokti išsamiai, neimpulsyviai dėstyti mintis: svarstymas, mąstymas, nuodugnus aiškinimas tampa įpročiu. Sandūros pobūdį gali sąlygoti dėstytojo edukacinė kompetencija bei studentų gebėjimas savarankiškai mokytis (Cngh ir kt., 2011; Šveikauskas 2005).

Tyrimo metodologija

Gydytojų profesinio rengimo tyrimas LSMU buvo atliktas 2013 metais. Probleminio mokymosi sistema Medicinos fakultete pradėta diegti nuo 2007–2008 mokslo metų pradžios.

Kiekybiniam tyrimui realizuoti taikyta apklausa raštu, sudaryta iš 25 klausimų (Kirikova, 2006). Tyrime naudoti struktūrizuoti klausimai, klausimai su nominalinių skalių formatu, papildyti atviro tipo klausimais.

Tiriamųjų populiaciją sudaro LSMU studentai, studijuojantys Medicinos fakultete. Tyrime dalyvavo 172 medicinos studijų šešto kurso studentai ir 87 rezidentai.

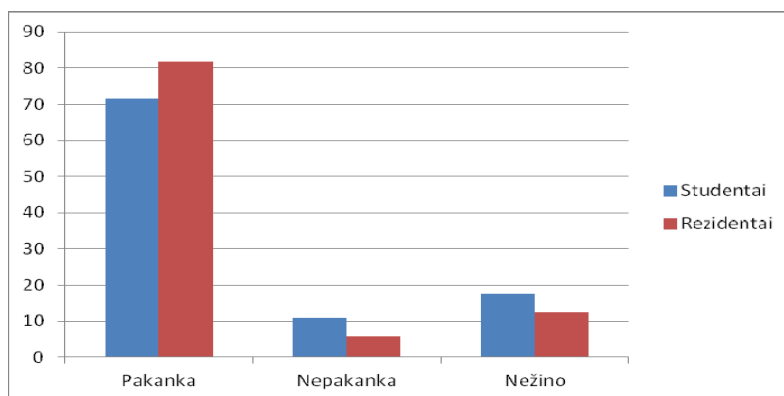
Tyrimo duomenims, gautiems pagal uždarus anketų klausimus, apdoroti buvo taikyta statistinė duomenų analizė, naudojant „SPSS 12.0 for Windows“ (Statistical Package for Social Sciences) programinę įrangą. Tyrime buvo taikyti keli duomenų rinkimo ir apdorojimo metodai. Duomenų skirtumas statistiškai reikšmingas, kai $p < 0,05$.

Tyrimo rezultatai

Gydytojų profesinio rengimo tyrimas LSMU buvo atliktas 2013 metais. Tiriamųjų populiaciją sudaro LSMU studentai, studijuojantys Medicinos fakultete. Tyrime dalyvavo 172 medicinos studijų šešto kurso studentai ir 87 rezidentai.

Tyrimo dalyvavusių respondentų amžius panašus, didžiausią dalį sudaro iki 25 metų (71,7 proc.). Tiriamųjų daugumą pagal lytį sudaro moterys (93,1 proc.) ir 6,9 proc. vyrų. Pusė tyrime dalyvavusių respondentų (54,6 proc.) nuomojasi butus, o bendrabutyje gyvena 15,4 proc.

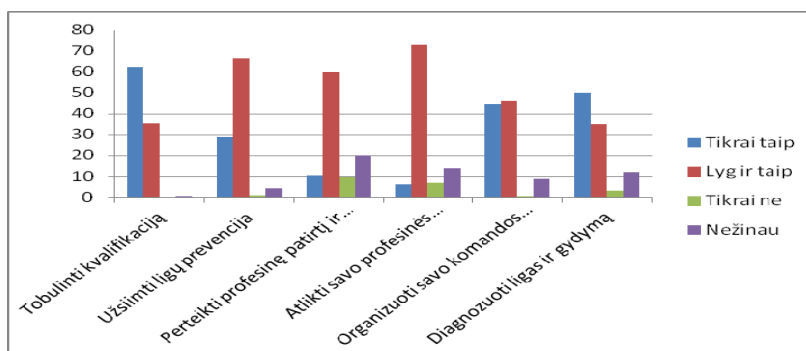
Tiriant respondentų požiūrį į turimų žinių ir įgūdžių pakankamumą, didesnę dalis respondentų (80,0 proc.) mano, jog jiems pakanka žinių ir įgūdžių, tačiau 10,4 proc. tiriamųjų mano, kad šiuo metu studijuodami jie nežino, ar įgyja pakankamai žinių ir įgūdžių.

1 pav. Studijų metu įgyjamų žinių ir įgūdžių pakankamumas

Palyginus tirtų studentų ir rezidentų rezultatus (1 pav.), gautas statistiškai reikšmingas skirtumas, kuris rodo, kad daugiau rezidentų (81,8 proc.) mano, kad įgyja pakankamai žinių ir įgūdžių nei studentai (71,5 proc.).

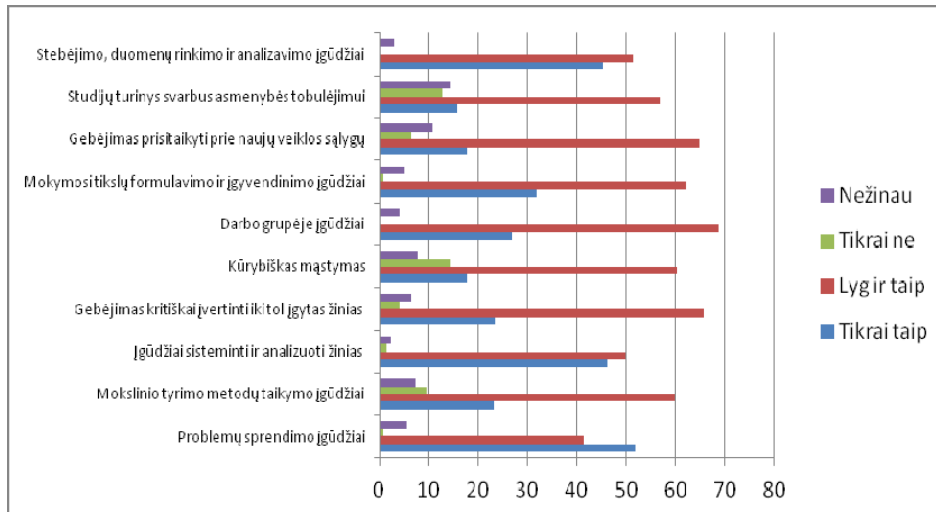
Toliau siekiama išanalizuoti, kokių žinių ir įgūdžių trūksta šiuo metu rengiamiems gydytojams, kad baigę universitetines studijas jie galėtų efektyviai dirbti. Todėl respondentų buvo prašoma nurodyti, ar jie studijuodami universitete įgijo pagrindinių gydytojo veiklos kompetencijų. Gauti tyrimo rezultatai rodo, kad daugiausia universitete besimokančiųjų, jų nuomone, įgijo kvalifikacijos tobulinimo kompetencijų (97,7 proc.). Kaip matyti 2 paveiksle, didelė dalis respondentų įgijo reikalingų kompetencijų ligų profilaktikos (95 proc.), savo komandos darbo organizavimo (90,8 proc.) bei ligų diagnostikos ir gydymo (85,0 proc.) srityse. Mažiausiai tirtų besimokančiųjų įgijo kompetencijų, reikalingų atlikti edukacinę veiklą (70,4 proc.).

2 pav. Kompetencijų, reikalingų svarbiausiose gydytojų veiklos srityse, vertinimas

Analizuojant studijų metu universitete įgytų kompetencijų svarbiausiose gydytojo veiklos srityse tyrimo duomenis pagal besimokančiųjų – studentų ir rezidentų – atliktų tyrimų grupes, atkreiptinas dėmesys į tai, kad gauti 3 statistiškai reikšmingi skirtumai, vertinant pedagoginės veiklos, tyriminės veiklos bei komandos darbo organizavimo sritis. Šie rezultatai rodo, kad rezidentai geriau vertina savo kompetencijas, reikalingas svarbiausiose gydytojų veiklos srityse.

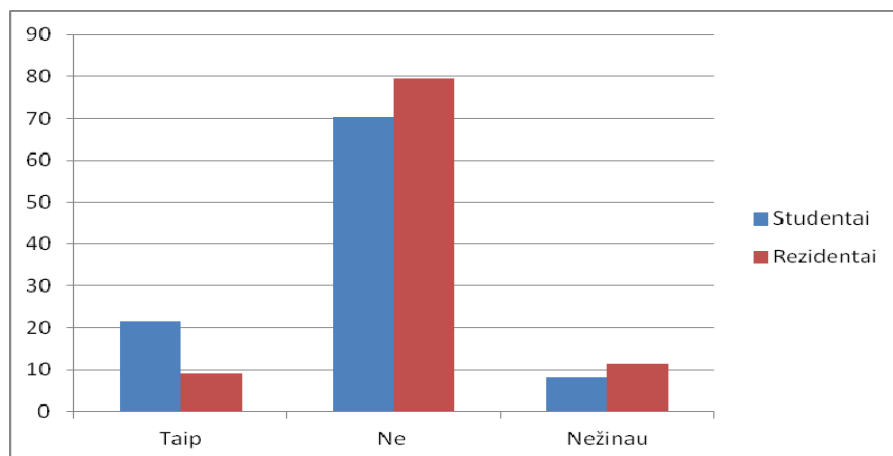
Toliau darbe siekiama išsiaiškinti, ar įgiję ir plėtodami savo žinias ir įgūdžius besimokantieji sugeba jais naudotis savo veikloje kaip visuma, siekiant atlikti svarbiausią veiklą – spręsti pacientų problemas. Gauti tyrimo duomenys parodė, kad daugiausia besimokančiųjų (51,9 proc.) tikrai įgyja problemų sprendimo įgūdžių. Kaip matyti 3 paveiksle, 46,2 proc. besimokančiųjų nurodė, kad patobulino įgūdžius sisteminti ir analizuoti žinias, o 45,4 proc. tiriamųjų įgijo stebėjimo, duomenų rinkimo ir analizavimo įgūdžių. Mažiausiai besimokančiųjų mano, kad studijų turinys svarbus jų asmenybės tobulėjimui (15,8 proc.), o studijos jiems mažai padėjo kūrybiškiau mąstyti bei prisitaikyti prie naujų veiklos sąlygų (17,7 proc.).

3 pav. Problemų sprendimo įgūdžių vertinimas

Palyginus studentų ir rezidentų tyrimo rezultatus, gauti 2 statistiškai reikšmingi skirtumai, vertinant mokslinio tyrimo metodų taikymo įgūdžius bei studijų turinio svarbą asmenybės tobulėjimui. Nors daugiau tyrime dalyvavusių rezidentų geba taikyti mokslinio tyrimo metodus, tačiau pastebėtas vienas statistiškai reikšmingai mažėjantis skirtumas, vertinant studijų turinio svarbą asmenybės tobulėjimui.

Analizuojant, ar medicinos studijos paremtos faktinių žinių išmokimu, paaiškėjo, kad dauguma respondentų (73,5 proc.) mano, kad jų studijos nėra paremtos faktinių žinių išmokimu, tačiau 17,3 proc. tiriamųjų mano priešingai.

4 pav. Medicinos studijų, paremtų faktinių žinių išmokimu, vertinimas

Gauti tyrimo rezultatai studentų ir rezidentų grupėse nėra vienodi. Kaip matyti 4 paveiksle, daugiau tirtų studentų (21,5 proc.) mano, kad jų medicinos studijos paremtos faktinių žinių išmokimu. Palyginus abiejų grupių respondentų studijų, paremtų faktinių žinių išmokimu, vertinimo rezultatus, gautas statistiškai reikšmingas skirtumas.

Diskusija

Mokymosi visą gyvenimą ir tobulėjimo svarba nuolat didėja, todėl medicinos studijų curriculum turi parengti gydytojus taip, kad jie, mokydamiesi visą gyvenimą, sugebėtų savo profesinėje veikloje prisitaikyti prie naujų pokyčių (European Health Care Reform, 1997).

Tyrimo rezultatai parodė, kad didžioji dalis respondentų mano, kad šiuo metu studijuodami medicinos fakultete įgyja pakankamai žinių ir įgūdžių. Tačiau daugiau apklaustų rezidentų mano, kad baigdami medicinos studijas bus įgiję pakankamai žinių ir įgūdžių pradėti savarankiškai dirbti gydytojo darbą.

Didelė dalis medicinos studentų mano įgiję kompetencijų veikti kvalifikacijos tobulinimo, ligų prevencijos, savo komandos darbo organizavimo bei ligų diagnozavimo ir gydymo srityse. Visgi nors edukacinei veiklai reikalingų kompetencijų įgijo mažiausiai besimokančiųjų, tačiau statistiškai reikšmingas skirtumas tarp grupių rodo, kad tai daugiau būdinga tik vientisųjų studijų studentams.

Tyrimo duomenys parodė, kad besimokantieji medicinos fakultete įgyja problemų sprendimo bei žinių sisteminimo ir analizavimo įgūdžių, stebėjimo, duomenų rinkimo ir analizavimo įgūdžių. Tačiau, studentų nuomone, studijų turinys nėra svarbus jų asmenybės tobulėjimui, o studijos medicinos fakultetuose nepadedą besimokantiesiems kūrybiškiau mąstyti bei prisitaikyti prie naujų veiklos sąlygų. Tačiau statistiškai reikšmingas skirtumas tarp grupių leidžia daryti prielaidą, kad mokslinio tyrimo metodų taikymo įgūdžius apklaustieji studentai įgyja rezidentūros programoje.

Išvados

1. Besikeičianti gydytojų profesinė veikla apima pacientų problemų sprendimą integruojant biomedicinos, psichologijos, sociologijos, pedagogikos mokslų žinias ir jų pagrindu įgytus gebėjimus. Probleminio mokymosi sistema įvardijama kaip labiausiai atitinkanti modernaus medicininio ugdymo tikslus.

2. Išanalizavus gydytojų rengimo probleminio mokymosi sistemoje ypatumus, nustatyta, kad besimokantieji įgyja pakankamai žinių ir įgūdžių veikti kvalifikacijos tobulinimo, ligų prevencijos, savo komandos darbo organizavimo bei ligų diagnozavimo ir gydymo srityse. Visgi nors edukacinei veiklai reikalingų kompetencijų įgijo mažiausiai besimokančiųjų, tačiau statistiškai reikšmingas skirtumas tarp grupių rodo, kad tai daugiau būdinga tik vientisųjų studijų studentams.

3. Tiriamieji įgyja problemų sprendimo, stebėjimo, duomenų rinkimo ir analizavimo įgūdžių, kuriuos patobulina sistemindami ir analizuodami žinias. Tačiau studijų turinys nėra svarbus jų asmenybės tobulėjimui, o studijos jiems mažai padėjo kūrybiškiau mąstyti bei prisitaikyti prie naujų veiklos sąlygų.

DEVELOPMENT OF COMPETENCES AT THE LUHS: THE ATTITUDE OF THE STUDENTS

The shift in the activity of physicians is the priority field in the reformation of the Lithuanian primary healthcare system. This necessitates focusing on the improvement of the education and training of physicians. The importance of life-long learning and development is continuously increasing, and therefore the curriculum of medical studies should train the future physicians so that through life-long learning they can adapt to new changes in their professional activity. The implementation of the main principles of life-long learning in the studies of medicine at the Lithuanian University of Health Sciences is a challenge to the traditional system of studies. For this reason, when implementing the system of problem-based learning in the medium of the traditional features of the University, special attention should be paid to the solution of the competence development issues.

The aim of the study was to identify and compare the peculiarities of the professional education and training of physicians in the traditional and the problem-based learning systems, and to analyze future specialists' needs in ensuring their efficient and successful professional activity.

The methods used in the study were analysis of scientific literature and documents, and an interview.

The changing professional activity of physicians involves the solution of their patients' problems through the integration of knowledge in biomedicine, psychology, sociology, and pedagogy, as well as abilities acquired on the basis of this knowledge. The system of problem-based learning is considered to be most appropriate for the aims of modern medical education.

The analysis of the peculiarities of physicians' education and training in the system of problem-based learning showed that the learners acquired sufficient knowledge and skills for activity in the fields of qualification improvement, disease prevention, teamwork organization, and disease diagnostics and treatment. However, even though the lowest number of the learners acquired competences necessary for educational activity, the statistically significant difference between the groups showed that this is more characteristic of students of integrated studies.

The study showed that the subjects acquired problem-solving skills, improved their skills in the systematization and analysis of knowledge, and also acquired skills in observation and data collection and analysis. However, the subjects of the study thought that the contents of the studies (the curriculum) was not important for the development of their personalities, and their studies were of little assistance in developing creative thinking and adapting to new conditions of activity.

Key words: professional education and training, problem-based learning, competence.

Literatūra

1. Antepohl W., Herzig S. (1999). *Problem-based learning versus lecture based learning in a course of basic pharmacology: a controlled, randomised study*. Medical Education, 33, 106–13.
2. Barnett R. (1990). *The Idea of Higher Education*. SRHE.
3. Baud D. (1985). *Problem-based learning in perspective*. Sydney: Higher Education Research and Development of Australia.
4. Carr D. (2009). *Revisiting the Liberal and Vocational Dimensions of University Education*. British Journal of Educational Studies, 57, 1–17.
5. Carrera L. I., Tellez T. E., D'Ottavio A. E. (2003). *Implementing a problem-based learning curriculum in an Argentinean medical school: implications for developing countries*. Acad med, 78, 798–801.
6. Chng E., Yew E. H. J., Schmidt H. G. (2011). *Effects of tutor-related behaviours on the process of problem-based learning*. Advances in Health Sciences Education, 16, 491–503.
7. Conway J., Medville D., Williams A. (1999). *Research and development in problem based learning*. Australia: Newcastle Camera Print.
8. Crawley E., Malmavist J., Ostlund S., Brodeur D. (2007). *Rethinking Engineering Education: The CDIO Approach*. Heildeberg: Springer Science.
9. European Health Care Reform. (1997). *Analysis of current strategies*. Copenhagen: WHO Regional publications.
10. Foldevi M. (1995). *Implementation and evaluation of problem – based learning in general practice*. Sweden: Linköping.
11. Hack C., McKillop A., Sweetman S., McCormack J. (2013) *An evaluation of resource development and dissemination activities designed to promote problem-based learning at the University of Ulster*. Oxford: Routledge.
12. Kaufman D. M., Mann K. V. (1997). *Basic sciences in problem-based learning and conventional curricula: students' attitudes*. Med Education, 31, 177–180. Oxford: University of Oxford.
13. Kilroy D. A. (2004). *Problem based learning*. Emerg Med J, 21, 411–413.
14. Kirikova L., Brunevičiūtė R., Gudaitytė D., Šveikauskas V., Ramanauskas I. (2013). *Probleminio mokymosi proceso privalumai ir trūkumai: dėstytojų požiūris*. Santalka, 21, 24–34.
15. Laužackas R. (2005). *Profesinio rengimo terminų aiškinamasis žodynas*. Kaunas: VDU.
16. Margetson D. (1994). *Current educational reform and the significance of problem-based learning*. Stud High Edu, 19, 5–19.
17. Reis M. C., Peres M., Morais L., Escola J. (2013). *Using problem-based learning to help portuguese students make the bologna transition*. Journal of Problem Based Learning, 1, 135–150.
18. Savin-Baden M., Major C. H. (2004). *Foundations of problem-based learning*. Society for Research into Higher Education and Open University Press.
19. Smidt H. G. (1983). *Problem-based learning: problem and definition*. Med Edu, 17, 11–16.
20. Šveikauskas V. (2005). *Probleminio mokymosi ypatybės studijuojant mediciną*. Medicina, 41, 885–891.
21. Šveikauskas V., Kirikova L., Leonas L. (2008). *Peculiarities of changes of roles of students and lecturers in implementation of problem-based learning system*. Socialiniai tyrimai, 1, 85–94. Šiauliai: ŠU.
22. Wood D. F. (2003). *ABC of learning and teaching in medicine: problem-based learning*. BMJ, 326, 328–330.
23. Woods D. R. (1994). *Problem-based Learning: How to Gain the Most from PBL Waterdown*. OON.
24. Zenobia C. Y. (2012). *Role-playing in the problem-based learning class*. Nurse Education in Practice, 12, 21–27.

Įteikta: 2014 m. gegužės 5 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

VIEŠASIS INTERESAS: SĄVOKOS DAUGIAREIKŠMIŠKUMAS, UŽTIKRINIMO VIETOS SAVIVALDOJE GALIMYBĖS SAVIVALDYBIŲ ADMINISTRACINĖS PRIEŽIŪROS ASPEKTU

Violeta Kiurienė

Šiaulių universitetas,

Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovo Šiaulių apskrityje tarnyba

Lietuva

Anotacija

Straipsnyje atskleidžiamas viešojo intereso sąvokos daugiareikšmiškumas atsižvelgiant į tai, kokiame kontekste ši sąvoka vartojama: filosofiniame, vadybiniame, politiniame ar teisiniame. Remiantis teisės aktų analize, nustatyta, kad viešojo intereso vietos savivaldoje sąvoka yra tapati viešojo intereso valstybės valdyme sąvokai. Taip pat straipsnyje analizuojami Vyriausybės atstovo apskrityje, atliekančio savivaldybių administracinę priežiūrą, įgaliojimai ginti viešąjį interesą ir šių įgaliojimų įgyvendinimo formos.

Reikšminiai žodžiai: viešasis interesas, vietos savivalda, savivaldybių administracinė priežiūra, Vyriausybės atstovas apskrityje.

Išvadas

Viešojo intereso sąvoka vartojama gana dažnai tiek politiniame, tiek ekonominiame, tiek teisiniame diskurse. Viešąjį interesą įvairiais aspektais analizavo S. Galentienė, S. Gadeikytė, J. Gumbis, E. Krivka, D. Korsakaitė, Z. Namavičius, R. Ruškytė, U. Trumpulis ir kiti. Viešojo intereso gynoimo klausimas plačiai nagrinėjamas ir teismų praktikoje. Tačiau tiek mokslinėje literatūroje, tiek teismų praktikoje pripažįstama, kad viešojo intereso sąvoka daugiareikšmė, jos turinys platus, todėl vienareikšmiškai šią sąvoką apibrėžti sudėtinga. V. Gečaitės (2006) nuomone, pateikti bendrąją viešojo intereso sąvoką ne tik gana sudėtinga, bet ir neturi jokios prasmės (visada liks pavojus, kad vienas ar kitas atvejis bus užmirštas). Pateikti bendrąją viešojo intereso sampratą gali būti sudėtinga ir todėl, kad industrializacija, modernios technologijos ir kiti veiksniai lemia sparčią visuomenės kaitą, kintama visuomenė skirtingai dėlioja prioritetus, todėl gali kisti ne tik viešojo intereso sampratą, bet ir jo apimtis esant konkretiems teisiniams santykiams (Gečaitė, 2006). Tačiau reikia pripažinti, kad diskusija dėl viešojo intereso sampratos išlieka aktuali (Taurienė, 2013). Būtent šios sąvokos neapibrėžtumai, daugiareikšmiškumas skatina šiuos reiškinius vėl analizuoti įvairiais aspektais. Pirmą kartą šiame straipsnyje analizuojamas viešojo intereso vietos savivaldoje užtikrinimas savivaldybių administracinės priežiūros aspektu. Demokratinėse valstybėse vietos savivalda vykdo dvi svarbiausias funkcijas: dalyvauja politikos formavimo, sprendimų priėmimo bei jų įgyvendinimo procese dėl vietos bendruomenės aktualių problemų bei organizuoja valstybės numatytų viešųjų paslaugų teikimą vietos bendruomenių nariams. Įgyvendinant šias funkcijas, vietos savivaldos institucijoms dažnai tenka spręsti klausimus, susijusius su viešuoju interesu, o pažeidus jį, įvairius klausimus, susijusius su viešuoju interesu, turi spręsti jį ginančios institucijos. Pažymėtina, kad mokslinėje literatūroje dažniausiai nagrinėjamas prokuroro vaidmuo ir įgaliojimai ginant viešąjį interesą. Tuo tarpu specialiojo subjekto – Vyriausybės atstovo apskrityje, atliekančio savivaldybių administracinę priežiūrą, vaidmuo ir įgaliojimai ginant viešąjį interesą tirti nebuvo nei karto.

Tyrimo tikslas – atskleidžiant viešojo intereso sąvokos daugiareikšmiškumą, ištirti, kaip viešąjį interesą vietos savivaldoje gali užtikrinti Vyriausybės atstovas apskrityje, atliekantis savivaldybių administracinę priežiūrą.

Tyrimo objektas – viešojo intereso sąvoka ir jo užtikrinimas vietos savivaldoje savivaldybių administracinės priežiūros aspektu.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti viešojo intereso sąvokos daugiareikšmiškumą.
2. Ištirti viešojo intereso vietos savivaldoje sampratą.
3. Išanalizuoti Vyriausybės atstovo apskrityje kaip specialaus subjekto, atliekančio savivaldybių administracinę priežiūrą, įgaliojimus ginti viešąjį interesą ir šių įgaliojimų įgyvendinimo formas.

Tyrimo metodai. Šiame straipsnyje taikomi teoriniai mokslinių publikacijų, teisės aktų, teismų praktikos ir dokumentų analizės, lyginamosios ir loginės analizės, indukcijos, apibendrinimo metodai.

Viešojo intereso sąvokos daugiareikšmiškumas

Viešasis interesas (public interest) neturi vieno ir nediskutuojamo apibrėžimo. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne (2000) žodis „viešas“ aiškinamas kaip visiems skirtas, visuomenės naudojamas, atviras, neslaptas; žodis „interesas“ aiškinamas kaip svarbus, rūpinamas dalykas, reikalas, nauda, susidomėjimas (2000). Vadinasi, viešasis interesas semantinės prasmės kontekste – tai visuomenei skirtas ir jos naudojamas atviras ir svarbus dalykas. Tačiau viešojo intereso semantinės prasmės atskleidimas nedaro šios sąvokos aiškia ir suprantama. Atvirkščiai, pastaraisiais metais tiek akademiniam, tiek politiniam pasaulyje vyksta aktyvios diskusijos dėl šios sąvokos turinio, ribų, taikymo ir pan.

Viešojo intereso sąvokos daugiareikšmiškumą atskleidžia gausios mokslinės literatūros šia tema analizė (žr. 1 lentelę). Atsižvelgiant į tai, kokiame kontekste vartojama viešojo intereso sąvoka, galima atskleisti ir susisteminti įvairių mokslininkų požiūrį į viešojo intereso sampratą.

1 lentelė

Viešojo intereso sąvokos daugiareikšmiškumas

Kontekstas	Požiūris į viešąjį interesą	Tyrėjai	Apibūdinimas
Filosofinis kontekstas	<i>Viešasis interesas kaip visuomeninės sutarties rezultatas</i>	Th. Hobbes (1999), J. J. Rousseau (1979), J. Locke (1992), M. F. Griffith (1997)	Ten, kur visuomeniniai ir asmeniniai interesai sutampa, laimi visuomeniniai interesai. Visuomeninės sutarties mechanizmas užtikrina bendrosios valios viršenybę individo valiai. Valdžiai griežtas ribas nubrėžia bendras visuomenės gėris. Vyriausybė – viešosios gerovės garantas.
	<i>Viešasis interesas kaip didžiausios naudos išraiška</i>	A. U. Haque (1997), N. P. Barry (1995)	Vieninga administracija turi įgyvendinti bendrąjį interesą ir pakirsti nelemtų asmeninių interesų vaikymąsi.
	<i>Viešasis interesas kaip pusiausvyra</i>	G. F. Hegel (2000), P. Drucker (1993)	Valstybės tikslas – visuotinis interesas, kuris, būdamas atskirų interesų substancija, juos išsaugo. Viešasis interesas – konkuruojančių interesų sutapimas.
	<i>Viešasis interesas kaip aukštesnis tikslas</i>	M. Weber (2000)	Visa politika orientuojasi į dalykinius valstybės interesus, pragmatiką ir absoliutų galutinį tikslą – išsaugoti išorinį ir vidinį galios pasiskirstymą.
Vadybinis (viešojo administravimo) kontekstas	<i>Viešasis interesas kaip visa apimantis, normatyvinis instrumentas</i>	D. Korsakaitė (2006)	Viešasis interesas – tai visa apimantis, normatyvinis, konservatyvus ir visiems lygiai taikomas instrumentas, abstrakčiomis normomis sudarantis geresnes sąlygas kiekvienam siekti savų interesų panaudojant turimas žinias ir savo gebėjimus.
Politinis kontekstas	<i>Viešasis interesas kaip individų interesų agregacija</i>	I. McLean, A. McMillan (2003)	Viešasis interesas – bendras visuomenės narių interesas arba individų interesų agregacija.
	<i>Viešasis interesas kaip politinių santykių moralinis tikslas</i>	A. Mackonis (2009)	Viešasis interesas pradėjo žymėti politinio sprendimo arba, kitaip tariant, viešojo administravimo alternatyvą, kuri būtų labiausiai verta įgyvendinimo. Viešasis interesas – teisingumo ir moralumo politikoje simbolis.
Teisinis kontekstas	<i>Viešasis interesas kaip visuomenės interesas</i>	R. Ruškytė (2013)	Viešasis interesas – tai, kuo suinteresuota visa bendruomenė (tauta) arba daug žmonių.
		A. Driukas, V. Valančius (2005)	Viešasis interesas – visuomenės interesas, o valstybė, būdama visuomenės politinė organizacija, privalo jam atstovauti ir jį ginti.
	<i>Viešasis interesas kaip visuomenės ir jos narių neindividualizuoti socialiniai poreikiai</i>	E. Krivka (2007)	Viešasis interesas – tai objektyviai egzistuojantys teisės ginami visuomenės ir jos atskirų grupių bendri neindividualizuoti socialiniai poreikiai, kuriuos nulemia visuotinai reikšmingi stabilumo ir pozityvių pokyčių visuomenėje siekiai.
	<i>Viešasis interesas kaip suderintas įvairių subjektų interesas</i>	U. Trumpulis (2010)	Viešasis interesas – žmogaus ir jo teisių pirmumu pagrįstas visuomenės bei valstybės interesas, užtikrinantis Konstitucijoje įtvirtintų siekių įgyvendinimą, atskiro žmogaus, visuomenės, valstybės egzistavimą bei vystymąsi.
	<i>Viešasis interesas kaip svarbiausios Konstitucijos ginamos vertybės</i>	V. Nekrošius (2012)	Interesas yra viešas tik tada, jeigu pažeidžiamos tam tikros svarbiausios Konstitucijos ginamos vertybės.

Šaltinis: sudaryta autorės

Filosofiniame kontekste viešąjį interesą galima analizuoti kaip visuomeninės sutarties rezultata, kaip didžiausios naudos išraišką, kaip interesų pusiausvyrą, kaip aukštesnį tikslą.

Vadybos moksle viešasis interesas ilgą laiką nebuvo tirtas. D. Korsakaitė (2006), analizavusi viešąjį interesą valstybinio reguliavimo požiūriu, pateikė viešojo intereso analizę iš vadybos mokslo požiūrio taško. Vadybiniame kontekste viešasis interesas suprantamas kaip visa apimantis, normatyvinis, konservatyvus ir visiems lygiai taikomas instrumentas, abstrakčiomis normomis sudarantis geresnes sąlygas kiekvienam siekti savų interesų, panaudojant turimas žinias ir savo gebėjimus. Suformuluotoji viešojo intereso samprata yra tinkama naudoti kaip viešojo administravimo veiklos instrumentas, priimant reguliavimo sprendimus ir numatant jų padarinius (Korsakaitė, 2006).

Viešasis interesas taip pat viena dažniausiai vartojamų sąvokų politiniame diskurse. Tai svariausia retorinė priemonė, naudojama tam tikriems politiniams sprendimams pagrįsti, siekiant parodyti, kad jie bus naudingi visuomenei ar valstybei (Mackonis, 2009). Tiek valstybės, tiek vietos savivaldos lygmeniu priimami sprendimai argumentuojami viešojo intereso buvimu. Aiškinama, jog viešasis interesas sudaro politinių santykių moralinį tikslą, o institucijos ir veiksmai turėtų būti vertinami kaip pageidaujami ar nepageidaujami tiek, kiek jie prisideda ar trukdo viešojo intereso realizavimui. Suvokiama, kad viešasis interesas turi aiškią vertybinę konotaciją ir dėl to diskusijų nekyla (Mackonis, 2009).

Dažniausiai viešojo intereso samprata diskutuojama teisiniame kontekste. Teisės doktrinoje pateikiamos įvairios viešojo intereso sąvokos ir koncepcijos. Dauguma viešojo intereso sampratos tyrėjų pabrėžia, kad viešojo intereso sąvoka yra daugiareikšmė ir ją sudėtinga apibrėžti (Taurienė, 2013; Nekrošius, 2012; Trumpulis, 2010; Gečaitė, 2006; Gumbis, 2006 ir kt.). Teisiniame kontekste išskiriami šie požiūriai į viešąjį interesą: viešasis interesas kaip visuomenės interesas; viešasis interesas kaip visuomenės ir jos narių neindividualizuoti socialiniai poreikiai; viešasis interesas kaip suderintas įvairių subjektų interesas; viešasis interesas kaip svarbiausios Konstitucijos ginamos vertybės.

Viešasis interesas vietos savivaldoje

Visose demokratinėse valstybėse vietos savivalda vykdo dvi svarbiausias funkcijas: dalyvauja politikos formavimo, sprendimų priėmimo bei jų įgyvendinimo procese dėl vietos bendruomenės aktualių problemų bei organizuoja valstybės numatytų viešųjų paslaugų teikimą vietos bendruomenių nariams (Paulikas, 2013). Vykdamas šias funkcijas vietos savivaldos lygmeniu, dažnai kyla diskusijos dėl viešojo intereso gynimo vienu ar kitu konkrečiu atveju. Pažymėtina, kad tiek moksliniame, tiek politiniame diskurse viešasis interesas minimas apibendrintai, t. y. kaip valstybės interesas, visuomenės interesas ar tam tikros grupės, didelės visuomenės dalies interesas.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas formuoja praktiką, kurioje pasisakoma, kad valstybės valdymas ir vietos savivalda – tai dvi Konstitucijoje numatytos viešosios valdžios sistemos, kurios nėra tapačios. Konstitucijoje vietos savivalda yra įtvirtinta kaip savaveiksmiškumo pagrindais veikianti ir valstybės valdžios institucijoms tiesiogiai nepavaldi vietinė viešojo administravimo sistema – įstatymų numatytų administracinių vienetų teritorinių bendruomenių savitvarka ir savaveiksmiškumas pagal Konstitucijos ir įstatymų apibrėžtą kompetenciją. Vietos savivalda yra administracinių vienetų teritorinių bendruomenių valdžia, kuri yra formuojama ir funkcionuoja kitokiais nei valstybės valdžia konstituciniais pagrindais. Kiekviena iš minėtų viešosios valdžios sistemų įgyvendina jai būdingas funkcijas (Konstitucinio Teismo 2005 m. liepos 8 d. nutarimas). Vadinasi, viešojo intereso valstybės valdyme ir viešojo intereso vietos savivaldoje sąvoka, turinys bei ribos taip pat turėtų būti netapačios.

Tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nutarimuose nuosekliai pasisako, kad savivaldybės bendruomenė yra visos valstybinės bendruomenės – pilietinės Tautos dalis, todėl savivaldybių – teritorinių bendruomenių viešojo intereso negalima priešpriešinti visos valstybinės bendruomenės viešajam interesui, kurį pagal savo kompetenciją turi garantuoti ir valstybės institucijos. Tarp valstybės valdymo ir vietos savivaldos yra sąveika, pasireiškianti tuo, kad centralizuotas valstybės valdymas administraciniuose teritoriniuose vienetuose yra derinamas su decentralizacija; įstatymuose yra įtvirtinamas centrinės valdžios institucijų ir savivaldybių bendradarbiavimas; valstybė įvairiais būdais ir formomis remia savivaldybes; valstybė įstatymų apibrėžtomis formomis prižiūri savivaldybių veiklą ir koordinuoja valstybės ir savivaldybių bendrus veiksmus, kai yra siekiama reikšmingų socialinių tikslų (Konstitucinio Teismo 1998 m. vasario 18 d., 2000 m. birželio 13 d., 2001 m. birželio 28 d., 2002 m. sausio 14 d., 2002 m. gruodžio 24 d., 2003 m. gegužės 30 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimai).

Be to, Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos pamatinės visuomenės vertybės vienodai vertingos ir saugomos tiek visos valstybės, tiek vietos savivaldos lygmeniu, o viešuoju interesu laikytinas ne bet koks teisėtas asmens ar grupės asmenų interesas, o tik toks, kuris atspindi ir išreiškia pamatines visuomenės vertybes, kurias įtvirtina, saugo ir gina Lietuvos

Respublikos Konstitucija (Lietuvos Respublikos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. sausio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS⁵⁵⁶-15/2009).

Teiginį, kad viešasis interesas tiek valstybės valdyme, tiek vietos savivaldoje yra toks pat interesas, pagrindžia teisės aktų, atskleidžiančių vietos savivaldos sąvokos turinį, analizė.

Europos vietos savivaldos chartijos (Žin., 1999, Nr. 82-2418) 3 straipsnyje vietos savivalda apibrėžiama kaip reiškianti, kad vietinės valdžios organai, laikydamiesi *įstatymais nustatytų ribų*, turi teisę ir gebėjimą tvarkyti ir valdyti *pagrindinę viešųjų reikalų dalį*, už tai prisiimdami visišką atsakomybę ir vadovaudamiesi *vietos gyventojų interesais*.

Šiuo metu Lietuvoje galiojanti vietos savivaldos samprata savo turiniu tapati Europos vietos savivaldos chartijoje pateiktai sampratai. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo (Žin., 2008, Nr. 113-4290) 3 straipsnyje nurodoma, kad vietos savivalda yra valstybės teritorijos administracinio vieneto – savivaldybės – teisė laisvai ir savarankiškai tvarkytis *pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją ir įstatymus per administracinio vieneto nuolatinių gyventojų tiesiogiai išrinktų atstovų savivaldybės tarybą ir jos sudarytas vykdomąsias institucijas*.

Tarptautinės vietos savivaldybių sąjungos (IULA) Pasaulinėje vietos savivaldos deklaracijoje vietos savivaldos koncepcija apibrėžiama taip: „Vietos savivalda reiškia vietos valdžios teises ir pareigas savo atsakomybe reguliuoti ir tvarkyti *visuomeninius reikalus vietos gyventojų interesų vardu*. Šią teisę įgyvendina asmenys arba atstovaujantieji dariniai, periodiškai laisvai išrinkti remiantis visuotine ir lygia rinkimų teise, bei jų vyriausieji administratoriai, kurie taip pat turi būti išrinkti arba paskirti išrinkto darinio atstovų“.

Vietos savivaldos sampratos analizė atskleidžia, kad vietos savivaldos veikimo sistema išskirtinai susijusi su viešojo intereso užtikrinimu savivaldybės teritorijoje ir atitinka pagrindinius viešojo intereso požymius, atskleistus pirmoje šio straipsnio dalyje.

Mokslinėje literatūroje viešasis interesas taip pat dažniausiai yra siejamas su visuomenės interesu. Pasak A. Driuko ir V. Valančiaus (2005), viešasis interesas yra visų pirma visuomenės interesas, o valstybė, būdama visuomenės politinė organizacija, privalo jam atstovauti ir jį ginti. Vietos savivaldos lygmeniu ta pati situacija: viešasis interesas – visų pirma visuomenės, gyvenančios tos savivaldybės teritorijoje, interesas, o savivaldybės institucijos, būdamos atsakingos už vietos savivaldos gyventojų interesus, turi jam atstovauti ir jį ginti.

Vietos savivaldą reglamentuojančių teisės aktų analizė atskleidžia, kad vietinės valdžios institucijos įstatymų nustatytose ribose turi teisę ir gebėjimą tvarkyti ir valdyti pagrindinę viešųjų reikalų dalį, už tai prisiimdamos pilną atsakomybę ir vadovaudamosi vietos gyventojų interesais, kartu užtikrinamos viešąjį interesą, kurio samprata bei sąvoka yra tapati viešojo intereso valstybės valdyme sąvokai.

Vyriausybės atstovo apskrityje teisė ginti viešąjį interesą ir šios teisės įgyvendinimo formos

Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatyme (Žin., 2000, Nr. 85-2566) numatyta, kokie subjektai turi teisę kreiptis į teismą dėl viešojo intereso gynimo: prokuroras, administravimo subjektai, valstybės kontrolės pareigūnai, kitos valstybės institucijos, įstaigos, organizacijos, tarnybos ar fiziniai asmenys. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse (Žin., 2002, Nr. 36-1340) nurodyta, kad teisę ginti viešąjį interesą turi prokuroras, valstybės ir savivaldybių institucijos ir kiti asmenys. Kaip matyti iš šių teisės normų, viešojo intereso gynimo mechanizmas turi būti nustatytas įstatymo (Taurienė, 2013).

Vienas iš pagrindinių viešąjį interesą ginančių subjektų yra prokuroras, kuris pagal teisės aktus turi plačiausius įgaliojimus ginti viešąjį interesą (Galentienė, Gadeikytė, 2013). Teismų praktikoje pažymėta, kad prokuroro teisė ginti viešąjį interesą neriboja kitų institucijų teisių šioje srityje (Tamošiūnienė, Višinskis, 2013). Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, pasisakydamas dėl valstybės institucijų galimybės ginti viešąjį interesą teisme, išaiškino, kad viešojo intereso gynimas kreipiantis į teismą, yra valstybės institucijos veiklos konkrečioje jai pavestose srityje dalis, kuri turi būti vykdoma aktyviai ir savarankiškai, t. y. neatsižvelgiant į tai, ar yra toje pačioje srityje viešąjį interesą ginančių kitų valstybės institucijų (2012 m. sausio 4 d. nutartis Nr. 3K-3-109/2012). Šiuo išaiškinimu ne tik patvirtinama valstybės institucijų teisė kreiptis į teismą, bet ir išreiškiamas pozicija, kad viešojo intereso gynimas turi būti jų savarankiškai vykdomos veiklos dalis (Taurienė, 2013).

Pažymėtina, kad įstatymuose numatyta nemažai specialių subjektų, galinčių ginti viešąjį interesą: Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos, Konkurencijos taryba, Valstybinė vartotojų teisių apsaugos tarnyba, Lietuvos Respublikos draudimo priežiūros komisija, Vyriausybės atstovai apskrityse ir kt. Galiojantys įstatymai nustato, kad apie dvidešimt institucijų turi teisę ginti viešąjį interesą savo kompetencijos srityje. S. Galentienės ir S. Gadeikytės (2013) teigimu, galima kalbėti apie esamą viešojo intereso gynimo sistemą – teisinio reglamentavimo, numatančio teisę (kartu ir pareigą) šalinti viešojo intereso pažeidimus tam tikrose teisinių santykių srityse bei viešojo intereso gynimo priemones, ir šio

reglamentavimo pagrindu turinčių kompetenciją ginti viešąjį interesą subjektų visumą.

Specializuotų institucijų teisė kreiptis į teismą dėl viešojo intereso gynimo užtikrina greitesnę ir efektyvesnę viešojo intereso gynimą, o tai yra labai svarbu užtikrinant teisėtų lūkesčių, stabilumo principų laikymąsi (Galentienė, Gadeikytė, 2013). Viena tokių institucijų, galinčių užtikrinti ir ginti viešąjį interesą vietos savivaldoje, – Vyriausybės atstovas apskrityje ir jo tarnyba. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 123 straipsnio 2 dalimi nustatyta: ar savivaldybės laikosi Konstitucijos ir įstatymų, ar vykdo Vyriausybės sprendimus, prižiūri Vyriausybės skiriami atstovai. Konstitucijos 123 straipsnio 3 dalyje nurodyta, kad Vyriausybės atstovo įgaliojimai ir jų vykdymo tvarka numatoma įstatymu.

Pagrindinis teisės aktas, apibrėžiantis Vyriausybės atstovo apskrityje įgaliojimus ir jų vykdymo tvarką, Lietuvos Respublikos savivaldybių administracinės priežiūros įstatymas (Žin., 2004, Nr. 98-3626). Šiame įstatyme apibrėžti ir Vyriausybės atstovo apskrityje įgaliojimai, susiję su viešojo intereso vietos savivaldoje gynimu (žr. 2 lentelę). Viešojo intereso gynimas apima tik teisinių priemonių taikymą pažeidus šį interesą. Šių priemonių tikslas yra paveikti viešąjį interesą pažeidusį asmenį ir atkurti prieš pažeidžiant šį interesą buvusią padėtį, grąžinant visuomenės poreikių tenkinimo buvusias galimybes (Krivka, 2009).

2 lentelė

Vyriausybės atstovo apskrityje įgaliojimų ginant viešąjį interesą įgyvendinimo formos

Įgaliojimų įgyvendinimo forma	Įgaliojimų įgyvendinimo formos turinys	Sąlygos, kurioms esant taikoma tokia įgaliojimų įgyvendinimo forma	Subjektas, kuriam skirta įgaliojimų įgyvendinimo forma
Potvarkis	Sustabdomas teisės akto vykdymas	Nustatoma, kad: 1) priimtas teisės aktas, kuriuo remiantis gali būti sudarytas neteisėtas ir pažeidžiantis viešąjį interesą sandoris; 2) priimtas teisės aktas gali pažeisti viešąjį interesą.	Savivaldybės taryba, savivaldybės meras, savivaldybės administracijos direktorius, seniūnas ir pan.
Pareiškimas dėl viešojo intereso gynimo administraciniam teismui	Kreipimasis į administracinį teismą su pareiškimu, kad būtų apgintas viešasis interesas	Į administracinį teismą kreipiamasi tada, kai Vyriausybės atstovas mano, kad savivaldybės administravimo subjekto priimti teisės aktai ar veiksmai (neveikimas) pažeidžia viešąjį interesą.	Administracinis teismas
Ieškinys dėl viešojo intereso gynimo bendrosios kompetencijos teismui	Ieškinio dėl viešojo intereso pareiškimas bendrosios kompetencijos teismui	Į bendrosios kompetencijos teismą kreipiamasi tada, kai: 1) remiantis savivaldybės administravimo subjekto teisės aktu, neatitinkančiu Konstitucijos ir įstatymų, sudarytas sandoris savivaldybės vardu ir tas sandoris pažeidžia viešąjį interesą; 2) yra kitų įstatymų numatytų sandorių negaliojimo pagrindų.	Bendrosios kompetencijos teismas

Šaltinis: sudaryta straipsnio autorės

Kaip matyti iš pateiktos lentelės, Lietuvos Respublikos savivaldybių administracinės priežiūros įstatymas įtvirtina dvi viešojo intereso vietos savivaldoje gynimo formas, kurias gali taikyti Vyriausybės atstovas apskrityje:

1) ikiteisminę formą. Ji įgyvendinama Vyriausybės atstovui pateikiant atitinkamam savivaldybės administravimo subjektui potvarkį, kuriuo sustabdomas teisės akto vykdymas. Sustabdytas savivaldybės administravimo teisės aktas negali būti vykdomas, kol atitinkamos kompetencijos teismas nuspręs dėl pareiškimo ar ieškinio užtikrinimo priemonių;

2) teisminę formą, kai Vyriausybės atstovas apskrityje kreipiasi į administracinį teismą ar bendrosios kompetencijos teismą prašydamas apginti viešąjį interesą vietos savivaldoje. Šia forma Vyriausybės atstovas apskrityje taip pat gali pasinaudoti, kai nespėjo ar negalėjo pasinaudoti teisės akto sustabdymo teise.

Teismų praktikos analizė parodė, kad pareiškimas bendrosios kompetencijos arba administraciniam teismui dėl viešojo intereso gynimo yra itin retas reiškinys Vyriausybės atstovų veikloje. Vyriausybės atstovų apskrityse nuomone, viešojo intereso gynimas yra daugiau prokuratūros funkcija (Kiurienė, Zajančauskaitė, 2013). Tačiau pažymėtina, kad teismų praktikoje išaiškinta, kad prokuroro teisė ginti viešąjį interesą neriboja kitų institucijų teisių šioje srityje (Tamošiūnienė, Višinskis, 2013), šiuo atveju, Vyriausybės atstovo apskrityje taip pat.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, pasisakydamas dėl valstybės institucijų galimybės ginti viešąjį interesą teisme, išaiškino, kad viešojo intereso gynimas kreipiantis į teismą yra valstybės institucijos veiklos konkrečioje jai pavestose srityje dalis, kuri turi būti vykdoma aktyviai ir savarankiškai, t. y. neatsižvelgiant į tai, ar yra toje pačioje srityje viešąjį interesą ginančių kitų valstybės institucijų (2012 m. sausio 4 d. nutartis Nr. 3K-3-109/2012). Šiuo išaiškinimu ne tik patvirtinama valstybės institucijų teisė kreiptis į teismą, bet ir išreiškiama pozicija, kad viešojo intereso gynimas turi būti jų savarankiškai vykdomos veiklos dalis (Taurienė, 2013). Atsižvelgiant į šią teismų praktiką, Vyriausybės atstovai apskrityse turėtų aktyviau ginti viešąjį interesą savo kompetencijos ribose.

Išvados

1. Tiek mokslinėje literatūroje, tiek teismų praktikoje pripažįstama, kad viešojo intereso sąvoka daugiareikšmė, jos turinys platus, todėl vienareikšmiškai šią sąvoką apibrėžti sudėtinga. Viešojo intereso sąvokos įvairiuose kontekstuose analizė taip pat nepateikia viešojo intereso sąvokos turinio bei šios sąvokos apibrėžties ribų, tačiau leidžia susisteminti pagrindinius požiūrius į viešąjį interesą. Toks požiūrių apibendrinimas leidžia efektyviau nustatyti apie viešojo intereso buvimą konkrečiame visuomeniniame santykiuje.

2. Viešasis interesas – tai valstybės pripažintas ir teisės ginamas visuomeninis interesas, tačiau viešojo intereso laikytinas ne bet koks teisėtas asmens ar grupės asmenų interesas, o tik toks, kuris atspindi ir išreiškia pamatines visuomenės vertybes, kurias įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija.

3. Teiginį, kad viešasis interesas tiek valstybės valdyme, tiek vietos savivaldoje yra toks pat interesas, pagrindžia teisės aktų, atskleidžiančių vietos savivaldos sąvokos turinį, analizė. Teismų praktikos analizė taip pat parodo, kad vietinės valdžios institucijos įstatymų nustatytose ribose turi teisę ir gebėjimą tvarkyti ir valdyti pagrindinę viešųjų reikalų dalį, už tai prisiimdamos pilną atsakomybę ir vadovaudamosi vietos gyventojų interesais, tuo pačiu užtikrinamos viešąjį interesą, kurio samprata bei sąvoka yra tapati viešojo intereso valstybės valdyme sąvokai.

4. Specializuotų institucijų teisė kreiptis į teismą dėl viešojo intereso gynimo užtikrina greitesnį ir efektyvesnį viešojo intereso gynimą, o tai yra labai svarbu užtikrinant teisėtą lūkesčių, stabilumo principų laikymąsi. Prokuroras nėra vienintelis subjektas, galintis ginti viešąjį interesą vietos savivaldoje. Teisė kreiptis į teismą suteikiama ir kitoms institucijoms, kurios, vykdydamos joms priskirtas funkcijas, gali operatyviau nustatyti teisės pažeidimą ir imtis priemonių jam pašalinti. Viena tokių institucijų, galinti užtikrinti ir ginti viešąjį interesą vietos savivaldoje, Vyriausybės atstovas apskrityje ir jo tarnyba. Vyriausybės atstovo apskrityje įgaliojimai ginti viešąjį interesą numatyti Lietuvos Respublikos savivaldybių administracinės priežiūros įstatyme. Atsižvelgiant į šį įstatymą, skiriamos dvi Vyriausybės atstovo apskrityje įgaliojimų ginant viešąjį interesą formos: ikiteisminė ir teisminė. Teismų praktikos analizė atskleidžia, kad Vyriausybės atstovai apskrityse turėtų aktyviau ginti viešąjį interesą savo kompetencijos ribose.

ASSURANCE OF PUBLIC INTEREST IN LOCAL SELF-GOVERNMENT IN ASPECTS OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION OF LOCAL AUTHORITIES

The article scrutinizes the aspect of administrative supervision of municipalities in enforcement of public interest at local self-governance. It reveals the variety in interpretations of the concept of public interest depending on the context this concept is used in: philosophical, managerial, legal, or political. Case-law is referred to in order to reveal the principal characteristics of public interest. The article also contains a thorough analysis of powers of the Government Representative in the County – a special subject engaged in administrative supervision of municipalities – to protect the public interest and forms of exercising such powers.

Key words: public interest, local self-government, administrative supervision of local self-government, Government Representative in County.

Literatūra

1. Barry N. P. (1995). *Understanding Regulation: Theory, Strategy and Practice*. Oxford: Oxford University Press.
2. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (2000). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
3. Driukas A., Valančius V. (2005). *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
4. Drucker P. (1993). *Post – Capitalist Society*. Oxford: Butterworth Heinemann.
5. Galentienė S., Gadeikytė S. (2013). *Prokuroro sprendimas atsisakyti taikyti viešojo intereso gynimo priemones*. Viešojo intereso gynimas: subalansuoto požiūrio link. Mokslinių straipsnių rinkinys, 67–91. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

6. Gečaitė V. (2006). *Viešojo intereso samprata civiliniame procese*. Justitia, 1, 60–71. Vilnius: Justitia.
7. Griffith M. F. (1997). *John Locke's Influence on American Government and Public Administration*. Journal of Management History, 3, 3, 224–237.
8. Gumbis J. (2006). *Changes in social phenomena and their conceptualisation: international and national contexts*. Socialiniai mokslai, 1 (53), 7–16.
9. Haque A. U. (1997). *Human Nature, tradition and law: a Burkšan Perspective in Public Administration*. Journal of Management History, 3, 3, 256–276.
10. Hegel G. F. (2000). *Teisės filosofijos apmatai*. Vilnius: Mintis.
11. Korsakaitė D. (2006). *Viešasis interesas valstybinio reguliavimo požiūriu: sampratos analizė ir formulavimas*. Ekonomika, 76, 36–53.
12. Kiurienė V., Zajančauskaitė R. (2013). *Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovų apskrityse įgaliojimų įgyvendinant savivaldybių administracinę priežiūrą analizė: 2008–2012 metai*. Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos, 3 (31), 7–21.
13. Krivka E. (2007). *Viešojo intereso problema civilinio proceso teisėje*. Jurisprudencija, 10 (100), 15–22.
14. Kmieliauskaitė R., Valančienė L. (2013). *Peculiarities of Performance Measurement in Municipalities*. Socialiniai tyrimai / Social Research, 1 (30), 44–51.
15. *Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas*. Valstybės žinios. 2000, Nr. 85-2566.
16. *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas*. Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.
17. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. liepos 8 d. nutarimas*. Valstybės žinios. 2005, Nr. 73-2235.
18. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutarimas*. Valstybės žinios. 2011, Nr. 14-602.
19. *Lietuvos Respublikos savivaldybių administracinės priežiūros įstatymas*. Valstybės žinios, 2004, Nr. 98-3626.
20. *Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2005 m. vasario 22 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I¹-01/2005*.
21. *Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. balandžio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A¹⁴³-687/2008*.
22. Paulikas V. (2013). *Vietos savivaldos administracinės teritorinės reformos Lietuvoje ir kitose valstybėse*. Viešoji politika ir administravimas, 2 (12), 197–211.
23. Ruškytė R. (2013). *Nuosavybės ribojimo klausimas Konstitucinio Teismo doktrinoje*. Viešojo intereso gynimas: subalansuoto požiūrio link. Mokslinių straipsnių rinkinys, 8–35. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
24. Mackonis A. (2009). *Individualistinė viešojo intereso sąvokos turinio analizė*. Teisės problemos, 2 (64), 134–156.
25. McLean I., McMillan A. (2003). *Concise Oxford Dictionary of Politics*. Oxford: Oxford University Press.
26. Nekrošius V. (2012). *Viešojo intereso gynimas civiliniame procese ir Konstitucinio Teismo doktrina*. Jurisprudencija, 19 (3), 1101–1110.
27. Tamošiūnienė E., Višinskis V. (2013). *Viešojo intereso gynimas civilinio proceso tvarka: teoriniai ir praktiniai aspektai*. Viešojo intereso gynimas: subalansuoto požiūrio link. Mokslinių straipsnių rinkinys, 36–66. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
28. Taurienė S. (2013). *Viešojo intereso – aplinkos apsaugos – gynimas bendrosios kompetencijos teismuose*. Viešojo intereso gynimas: subalansuoto požiūrio link. Mokslinių straipsnių rinkinys, 92–117. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
29. Trumpulis U. (2010). *Viešojo intereso koncepcijų įvairovė*. Socialinių mokslų studijos, 4 (8), 217–231.
- Trumpulis U. (2010). *Žmogaus individualūs interesai kaip viešojo intereso pagrindas*. Socialinių mokslų studijos, 2 (6), 123–137.

Įteikta: 2014 m. balandžio 4 d.
Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

VIEŠOSIOS BIBLIOTEKOS ĮVAIZDIS VARTOTOJŲ POŽIŪRIU: KĖDAINIŲ RAJONO SAVIVALDYBĖS M. DAUKŠOS BIBLIOTEKOS ATVEJIS

Gintarė Kulbeckienė, Violeta Stasėnaitė
Šiaulių valstybinė kolegija
Lietuva

Inga Jankauskienė
Kėdainių rajono savivaldybės M. Daukšos viešosios biblioteka
Lietuva

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjama viešosios bibliotekos įvaizdžio problematika. Remiantis mokslinės literatūros analizės ir sintezės metodais, pateikiamos teorinės organizacijos įvaizdžio formavimo nuostatos: išskiriami ne tik pagrindiniai, bet ir papildomi kultūros ir informacijos paslaugas teikiančios organizacijos įvaizdį formuojantys veiksniai. Aptarus svarbiausias teorines organizacijos įvaizdžio formavimo nuostatas, straipsnyje pateikiamas empiriškai pagrįstas vartotojų požiūris į Kėdainių rajono savivaldybės M. Daukšos viešosios bibliotekos įvaizdį.

Reikšminiai žodžiai: organizacijos įvaizdis, įvaizdžio formavimo veiksniai, viešoji biblioteka, vartotojai.

Įvadas

Temos aktualumas ir naujumas. Kiekviena paslaugas teikianti organizacija turi tikslą išlikti globalios rinkos sąlygomis, o tai priklauso nuo išsikeltų tikslų įgyvendinimo ir jų efektyvumo. Todėl pastaruoju metu niekas neabejoja, kad vienas svarbiausių veiksnių, lemiančių organizacijos išlikimą rinkoje, yra jos kuriamas ir visuomenėje pristatomas įvaizdis. Kiekviena organizacija siekia formuoti tokį savo įvaizdį, kuris būtų palankus ne tik vartotojams, bet ir pačiai organizacijai. Pasak R. Mikailienės (2008), tinkamai sukurtas organizacijos įvaizdis, visuomenėje gerai žinomas organizacijos pavadinimas tik dar labiau skatina vartotojų palankumą, pasitikėjimą ir galiausiai lemia įvertinimus bei pasirinkimą naudotis organizacijos teikiamomis paslaugomis. Tačiau neretai pasitaiko, kad organizacijos įvaizdis nėra visiškai toks, koks jis yra kuriamas ar užsitarnaujamas savo nuopelnais.

Viešoji biblioteka – tai tvirtas tradicijas turinti socialinės komunikacijos institucija, galinti užtikrinti stabilumą šiuolaikinėje besikeičiančioje visuomenėje. Lietuvos kultūros politikos kaitos gairėse (2010) teigiama, kad biblioteka yra bazinė išsilavinusios ir kūrybingos visuomenės institucija, suteikianti visuomenės nariams nemokamą prieigą prie mokslo ir meno kūrinių įvairovės bei naujų informacinių technologijų ir veikianti kaip atsvara komercinei pasiūlai ir vartotojiškos visuomenės vertybių propagandai. Bibliotekos išplečia ir papildo mokyklų ir švietimo sistemos veiklą.

Kultūrinis nepastovumas ir greiti pokyčiai tradicinėms institucijoms, kartu ir viešosioms bibliotekoms kelia naujų klausimų apie jų paskirtį, funkcijas ir vaidmenį visuomenėje. Šiandien viešosios bibliotekos ryžtasi naujai apibrėžti savo kaip socialinės institucijos vaidmenį, vaizdinį, prasmes ir vertybes, suteikdamos savo veiklai naujesnę ir prasmingesnę kryptį; šiame kontekste ypač svarbu pabrėžti bibliotekų, kaip viešos prieigos prie interneto visuomenei teikėjų, informacinio raštingumo skleidėjų, naudojimosi el. valdžios paslaugomis skatintojų, el. mokymosi skleidėjų vaidmenis.

Pastebima, kad, keičiantis viešųjų bibliotekų misijai, iš esmės keičiasi ir bibliotekos įvaizdis – ji tampa bendruomenės viešosios erdvės centru. Tačiau bibliotekos sėkmė itin priklauso nuo visuomenės nuomonės apie ją ir jos veiklą. Jei biblioteka geba formuoti teigiamą įvaizdį apie save, ji daug lengviau įgyvendins išsikeltus tikslus. Šiame straipsnyje laikomasi nuostatos, kad biblioteka, siekdama išsiskirti šiuolaikinėje konkurencinėje aplinkoje, privalo rūpintis savo įvaizdžiu ir taikyti įvairius jo formavimo būdus ir strategijas.

Tyrimo problemiškumas. Reikia pabrėžti, kad užsienio (Lyon, Marler, 2010 ir kt.) ir daugelio Lietuvos (Čeikauskienė, 1997; Krasauskaitė, 2004; Drūteikienė, 2007 ir kt.) mokslininkų darbuose įvaizdis neretai analizuojamas teoriniame, o ne praktiniame kontekste. Yra atlikta tyrimų, kuriuose nagrinėjamas kitų organizacijų, ne bibliotekų, įvaizdis. G. Galinienė, R. Steponavičiūtė (2008) išanalizavo komercinių leidyklų įvaizdį periodinėje spaudoje, remdamosios „Alma Littera“ atveju. Jų tyrimas parodė, kad spaudoje kuriamas teigiamas komercinės leidyklos įvaizdis. Ši leidykla pristatoma kaip verslo organizacija, nebijanti savo darbe taikyti naujovių, vykdyti įvairias, dėmesio sulaukiančias ryšių su visuomene ir reklamos

akcijas, tačiau neišvengianti ir skandalų, kurie tik pritraukia dar daugiau skaitytojų. G. Kulbeckienė (2012) nustatė, kad organizacijos įvaizdį geriausiai atspindi organizacijos kultūra. Ši autorė tyrė organizacijos kultūros svarbą formuojant UAB „Aliarmas“ įvaizdį. Vis dėlto trūksta praktinių tyrimų, kurie atskleistų vartotojų požiūrį į bibliotekas, kaip viešos organizacijos, įvaizdžio formavimą.

Tyrimė keliami šie **probleminiai klausimai**: *Kokia viešosios bibliotekos įvaizdžio situacija šiandien? Ar Kėdainių r. sav. M. Daukšos viešosios bibliotekos įvaizdis matomas, palankus vartotojams? Kaip vartotojai vertina bibliotekos pastangas formuojant įvaizdį? Kokie veiksniai galėtų būti įvardinti svarbiausiais, kuriant konkurencingą viešosios bibliotekos įvaizdį?*

Tyrimo objektas – Kėdainių r. sav. M. Daukšos viešosios bibliotekos įvaizdis vartotojų požiūriu.

Tyrimo tikslas – nustatyti vartotojų požiūrį į Kėdainių r. sav. M. Daukšos viešosios bibliotekos įvaizdį.

Tyrimo uždaviniai:

1. Pristatyti organizacijos įvaizdžio formavimo teorines nuostatas;
2. Išanalizuoti vartotojų nuomonę apie Kėdainių r. sav. M. Daukšos viešosios bibliotekos įvaizdį.
3. Išskirti veiksnius, formuojančius konkurencingą viešosios bibliotekos įvaizdį visuomenėje.

Tyrimo metodika. Bibliotekos vartotojų požiūris į Kėdainių r. sav. M. Daukšos viešosios bibliotekos (toliau – KRSVB) įvaizdį tirtas naudojant kiekybinio tipo duomenų rinkimo metodą – anketinę apklausą. Tyrimo imtis sudaryta remiantis netikimybinio tiriamųjų grupės parinkimo būdu – tiksliniu grupės formavimu (Kardelis, 2005; Bitinas, 2006), t. y. tyrimo dalyviai turėjo atitikti reikalavimą, kad yra KRSVB besilankantys Kėdainių miesto arba rajono gyventojai, vadinamieji vartotojai. Vartotojų imties dydis sudarytas naudojant specialias lenteles, kurių duomenys remiasi skaičiavimais pagal matematinės formules (Cohen ir kt., 2000; Ядов, 2000). Pagal minėtus skaičiavimus tyrime dalyvavo 320 vartotojų.

Kiekybinis tyrimas atliktas 2013 m. vasario–kovo mėnesį. Apklausos raštu matematinė duomenų analizė atlikta skaičiuojant respondentų nuomonių vidurkius. Visi respondentų anketose pateikti atsakymai buvo paversti į procentinę išraišką, gauti duomenys buvo apdoroti naudojant *MS Excel 2003* programą.

Organizacijos įvaizdžio formavimo teorinės nuostatos

Bibliotekos kaip organizacijos įvaizdžio formavimas gali būti gana efektyvi priemonė potencialių vartotojų elgsenai veikti. G. Fitzsimmons (2010) pastebi, kad bibliotekos įvaizdis yra svarbus bibliotekos strategijos komponentas, kuris turi būti kuriamas ir palaikomas kaip ir visi kiti bibliotekos ištekliai. Keisdama savo teikiamų paslaugų arealą, moderni viešoji biblioteka tikisi žinomumo, populiarumo ir pripažinimo visuomenėje, konkurencinio pranašumo tarp kitų viešųjų institucijų. Pasak R. Rudžinskienės (2008, p. 151), „įmonės įvaizdis privalo sukelti kryptingą žmonių elgesį, kuris savo ruožtu daro įtaką kitų žmonių realybės suvokimui“. Siekiant, kad organizacija pritrauktų vartotojus, ji privalo išsiskirti iš kitų ir būti konkurencinga rinkoje. G. Drūteikienės (2007) teigimu, organizacija, norinti įgyti ilgalaikį konkurencinį pranašumą, turi skirstyti kur kas didesnius išteklius nei technologija ar verslo strategija, nes tuo gali pasinaudoti konkurentai, nesunkiai tuos išteklius nukopijuodami. Minėtos autorės nuomone, „taip organizacija netektų savo unikalumo, kuris neabejotinai yra konkurencinio pranašumo šaltinis“ (Drūteikienė, 2007, p. 16). Šiai minčiai pritaria ir K. H. Silber, L. Kreany (2010, p. 178), teigdami, kad organizacija turi pateikti vienintelį pranešimą apie save, kuris visuomenės akivaizdoje parodytų šios organizacijos privalumus ir jos padėtį. Tačiau žinia apie organizaciją turi būti unikali, išsiskirianti iš konkurentų.

Paslaugas teikiančių organizacijų įvaizdžio valdymas yra labai svarbus paslaugų sektoriuje. R. Rudžinskienės (2008, p. 151) teigimu, „paslaugos yra žymiai labiau neapibrėžtos, nei fizinės prekės, jas sunkiau išbandyti. Siekiant sukelti tam tikrus vartotojo veiksmus (naudotis organizacijos paslaugomis), reikia bendrauti su juo ir daryti įtaką jo realybės suvokimui įmantresniais būdais nei tiesiog parodant jam produktą“. Pagrindinius keturis organizacijos įvaizdžio veiksnius, labiausiai patraukiančius ir skatinančius vartotojus, išskiria S. Krasauskaitė (2004), tai – paslaugos, vartotojas, personalas ir vizualioji raiška. Autorės teigimu, organizacijos įvaizdžio formavimui įtakos turi skirtingi elementai, kurių poveikis priklauso nuo individo (vartotojo) savybių ir konkrečių aplinkybių.

Paslaugų įvaizdis padeda kurti ir palaikyti teigiamą organizacijos įvaizdį, stiprina ir pasitikėjimą pačia organizacija. Kaip teigia L. Bagdonienė ir R. Hopenienė (2005), svarbiausias paslaugos vertintojas yra ne tiekėjas, o paslaugos vartotojas. Todėl vartotojui yra svarbūs tokie elementai kaip teikiama paslauga ir jos kokybė. Galima teigti, kad vartotojui teikiama paslauga

rodo ne tik tai, kokią paslaugą jis gali tikėtis gauti iš organizacijos, bet kartu nusako, kokios galima tikėtis ir tos paslaugos kokybės. Taip pat svarbios ir papildomos paslaugos, tokios kaip aptarnavimo sąlygos, paslaugos prieinamumas vartotojui ir pan.

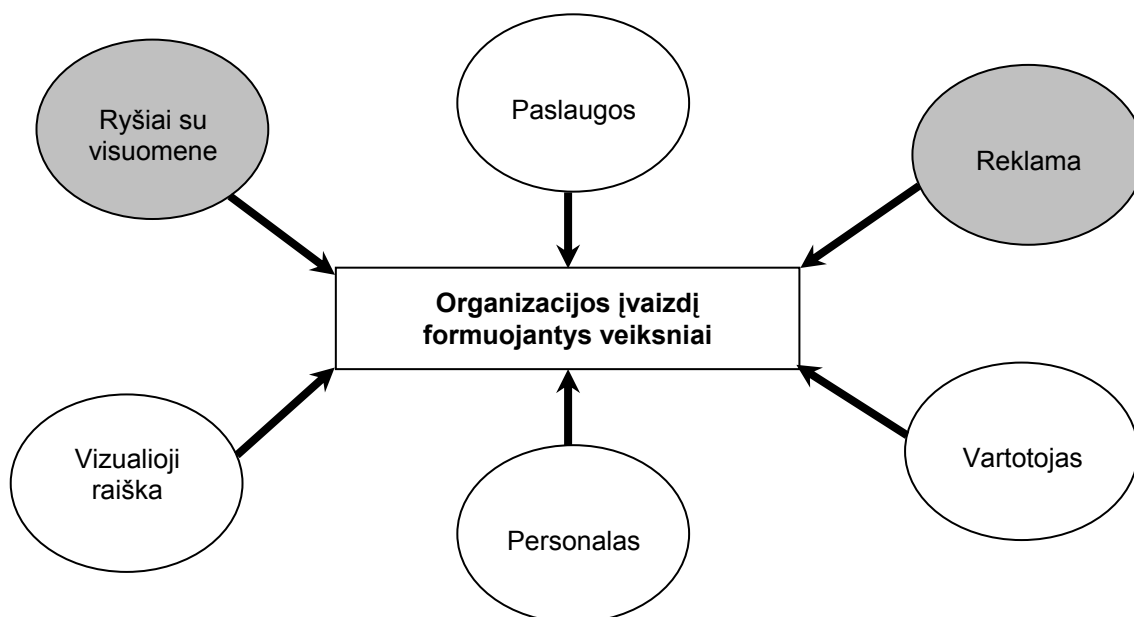
Kitas organizacijos įvaizdžio formavimo veiksnys – *vartotojo įvaizdis*. Vartotojas yra svarbiausias visame paslaugos pareikalavimo ir vartojimo procese. Kiekvienas žmogus yra individualybė, kuri išsiskiria iš kitų savo charakteriu bei interesais. Kaip teigia S. Krasauskaitė (2004), vartotojo įvaizdį lemia gyvenimo būdas, asmeniniai poreikiai, amžius, lytis, gaunamos pajamos, vartotojo statusas. Jų dėka atsispindi vartotojo įvaizdžio požiūris ir vertinimas paslaugos atžvilgiu.

Personalo įvaizdis – tai bendras organizacijos personalo paveikslas, kuris formuojamas vartotojui tiesiogiai kontaktuojant su darbuotojais. Vartotojai, remdamiesi pirmuoju įspūdžiu, sprendžia apie organizaciją ir jos įvaizdį. Vartotojams labai svarbi aptarnavimo kokybė. Tačiau G. Drūteikienė (2007, p. 52) nurodo, kad visi vartotojai yra skirtingi, „todėl jie tikisi skirtingų dalykų ir nevienodai interpretuoja tai, ką gauna aptarnavimo metu“. Remiantis A. Pajuodžiu (2005), geras aptarnavimas turi teikti vartotojui pasitenkinimą ir pririšti jį prie paslaugas teikiančios organizacijos.

Vartotojams svarbi ir organizacijos darbuotojų išvaizda. Pasak S. Lakačauskaitės (2012), daugelis organizacijų savo darbuotojams kelia tam tikrus aprangos reikalavimus. Ši mokslininkė nurodo, kad „dažnai tam tikros specialybės darbuotojams privaloma speciali vienoda apranga, kurioje turėtų būti panaudotas įmonės pavadinimas, logotipas ar įmonės šūkis“ (Lakačauskaitė, 2012, p. 177). Šios aprangos detalės padidina tikimybę, kad organizacijos lankytojas, bendraudamas su darbuotoju, geriau įsimins ir įsisavins vizualinius organizacijos elementus.

Vizualiosios raiškos įvaizdis – tai organizacijos išvaizda, kuri pasireiškia per organizacijos interjerą, eksterjerą ir firminį stilių. Pasak M. Čeikauskienės (1997, p. 57), „firminį stilių sudaro spalvų, dizaino, grafikos rinkinys, kuris užtikrina vizualią prekių ar paslaugų vienybę, vidinį ir išorinį įmonės apiforminimą“. Sukurtą organizacijos stilių galima apibūdinti kaip organizacijos vizitinę kortelę, pagal kurią atpažįstama organizacija. S. Lakačauskaitė (2012) pabrėžia, kad tiek organizacijos interjere, tiek eksterjere atsispindi organizacijos savybės, kultūra, požiūris. Jos manymu, „kiekviena spalva turi tam tikrą simbolinę reikšmę, kelia tam tikras asociacijas. Interjere svarbu pateikti visus vizualinius elementus, tačiau dar svarbiau juos suderinti, nes tai sukuria vartotojams tam tikrą atmosferą“ (Lakačauskaitė, 2012, p. 177). Tad vizualinis organizacijos įvaizdis privalo būti malonus vartotojui, sudarantis vieningą visumą, kuri derėtų prie organizacijoje vyraujančios simbolikos.

Reikia pabrėžti, kad kiti mokslininkai (Bakanauskas, 2004; Bagdonienė, Hopenienė, 2005; Pajuodis, 2005; Drūteikienė, 2007) įžvelgia, kad organizacijos įvaizdžio kūrimui ir valdymui įtakos turi *ryšiai su visuomene* ir *reklama* (žr. 1 pav.). Juos galima traktuoti kaip veiksmų ir sprendimų pagrindą siekiant paveikti esamų ir potencialių vartotojų požiūrius, nuostatas ir elgesį.

1 pav. Organizacijos įvaizdį formuojantys veiksniai

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Bakanausku, 2004; Bagdoniene, Hopeniene, 2005; Pajuodžiu, 2005; Drūteikiene, 2007.

A. Bakanauskas (2004, p. 118–119) pastebi, kad „ryšius su visuomene, kaip ir įvaizdį, turi kiekviena organizacija, tačiau tik nuo pačios organizacijos priklauso, kokie jie bus“. Tai reiškia, kad juos būtina plėtoti, nes nuo to priklauso organizacijos suvokimas visuomenėje. G. Drūteikienės (2007) manymu, ryšiai su visuomene padeda organizacijai įgyti žinomumą, pelnyti pasitikėjimą. Be to, svarbus ir pranešimų žiniasklaidoje apie tam tikrą organizaciją kiekis, kuris glaudžiai susijęs su įvaizdžio formavimo efektyvumu. „Kuo daugiau teikiama informacijos viena ar kita tema, tuo įmonė tampa žinomesnė vartotojams ir tokiu būdu jų sąmonėje lengviau formuojasi atitinkamas organizacijos įvaizdis“ (Galinienė, Steponavičiūtė, 2008, p. 36).

Remiantis A. Pajuodžiu (2005, p. 355), skiriamos tokios pagrindinės ryšių su visuomene priemonės:

1. darbo su visuomenės informavimu priemonės (interviu spaudai, televizijai, spaudos konferencijos, laidos per radiją ar televiziją, reportažai);
2. publikacijos (ataskaitos apie organizacijos padėtį, brošiūros, organizacijos leidžiami laikraščiai);
3. pokalbiai (pranešimai, prezentacijos, diskusijos);
4. kita (dalyvavimas renginiuose, renginių rėmimas).

V. Sūdžius (2002, p. 64) atkreipia dėmesį, kad nėra taip paprasta suformuoti įvaizdį, kuris tiktų ir patiktų visoms vartotojų grupėms, kurios domisi tam tikra paslauga ar pačia organizacija. Šis autorius pabrėžia, kad „juo tikslesnis ir konkretnesnis įvaizdis, tuo didesnė tikimybė, kad jis bus tinkamas tik siauresnėms vartotojų grupėms. Siekiant išlaikyti didesnės ir įvairių interesų auditorijos dėmesį, formuojamas neutralusis įvaizdis. Bet netinka ir neišraiškingas, neapibrėžtas bei betikslis įvaizdis. Universalesnis įvaizdis yra atviresnis, jis leidžia jau kelioms gretimoms vartotojų grupėms palaikyti palankius santykius su organizacija“. Iš tiesų greitas ir tiesioginis būdas skleisti informaciją apie organizaciją ir jos veiklą masinei auditorijai (vartotojams) yra ryšiai su visuomene. Pranešimai spaudai daro didelį poveikį visuomenei, todėl šį įvaizdžio formavimo būdą pasirinkusi organizacija turi daugiau galimybių būti pastebėta ir atitinkamai įvertinta vartotojų.

Reklama, pasak A. Pajuodžio (2005, p. 312), skleidžia organizacijos pageidaujamą informaciją. G. Drūteikienės (2007, p. 72) nuomone, organizacijos įvaizdžiui reklama naudojama tuomet, kai norima atkreipti visuomenės dėmesį ar pritraukti tam tikrą grupę žmonių, pranešant jiems apie įvairius pokyčius, vykstančius organizacijoje. Ši mokslininkė skiria tris pagrindines reklamos funkcijas:

1. informavimas;
2. skatinimas;
3. priminimas.

Šie trys tradicinės reklamos elementai skatina paslaugos poreikį, formuoja organizacijos įvaizdį, taip pat garantuoja pardavimą ir pelną reklamos užsakovui.

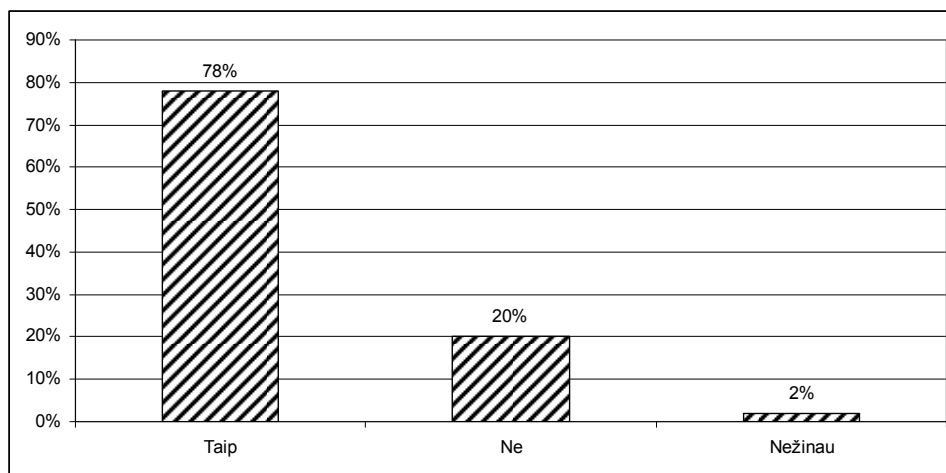
Apibendrinant galima teigti, kad kiekvienos organizacijos tikslas – pritraukti kuo daugiau vartotojų ir likti konkurencinga rinkoje. Pozityvus įvaizdžio kūrimas – svarbiausias veiksnys, padedantis kurti ir išsaugoti organizacijai palankius santykius su visuomene, stiprinti reputaciją bei palankią visuomenės nuomonę. Kaip pagrindinius paslaugas teikiančios organizacijos įvaizdžio formavimo veiksnius galima išskirti paslaugas, vartotojus, personalą ir vizualiąją raišką. Kiti autoriai, nagrinėdami organizacijos įvaizdžio formavimą, dar pabrėžia ryšių su visuomene ir reklamos įtaką, kurie padeda skleisti informaciją visuomenėje apie organizaciją, taip skatindami susidaryti tam tikrą įspūdį apie pačią organizaciją.

Siekiant išsiaiškinti, kaip teoriškai nustatytieji paslaugas teikiančios organizacijos įvaizdžio formavimo veiksniai atsispindi viešųjų bibliotekų atveju, atliktas kiekybinis tyrimas; apklausos metu surinkti empiriniai duomenys, pristatantys KRSVB vartotojų požiūrį į bibliotekos įvaizdį.

Tyrimo rezultatų analizė

Apibendrinant apklaustųjų charakteristikas, galima teigti, kad nuomonę apie bibliotekos įvaizdį pareiškė vidutinio amžiaus (31–60 m.), aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą įgiję ir tarnautojo statusą užimančios visuomenės atstovai. Dauguma apklaustųjų – moterys.

Tyrimo metu buvo aiškintasi, kaip vartotojai vertina bibliotekos kaip organizacijos įvaizdžio formavimo aktualumą. Tyrimo duomenimis (žr. 2 pav.), gerokai daugiau nei pusė vartotojų (78 proc.) atkreipė dėmesį į tai, kad biblioteka turi rūpintis įvaizdžio formavimu. Tik penktadalis vartotojų (20 proc.) šio klausimo nelaikė aktualiu, tuo pačiu pripažindami, kad bibliotekos įvaizdis lieka tradicinis, nekintamas pagal jos vykdomas funkcijas.

2 pav. Bibliotekos įvaizdžio formavimo klausimo aktualumas

Atsižvelgiant į apklaustųjų nuomonę, galima daryti prielaidą, kad bibliotekos vartotojai itin kreipia dėmesį, kokį įvaizdį kuria ir formuoja biblioteka, kartu įrodydami, kad bibliotekos įvaizdis gali pasitarnauti pačiai organizacijai.

Apklausos metu siekta nustatyti, kurie veiksniai, vartotojų nuomone, geriausiai pristato bibliotekos įvaizdį visuomenėje. Respondentams buvo pateikti veiksniai, atspindintys bibliotekos kaip paslaugas teikiančios organizacijos išorinį ir vidinį įvaizdį ir prašyta juos įvertinti pagal svarbą 5 balų skalėje nuo 1 (*visai nesvarbu*) iki 5 (*labai svarbu*).

Išskirtiems svarbiausiems teiginiams „Malonus aptarnavimas“, „Aukšta paslaugų kokybė“ ir „Gerai sukomplektuotas fondas“ pritarė beveik visi bibliotekos vartotojai (atitinkamai 90 ir 93 proc.) (žr. 1 lentelę). Respondentai *labai svarbiu* organizacijos vidinio įvaizdžio komponentu išskyrė bibliotekos darbuotojų asmenybę, profesinę kompetenciją ir patirtį (87 proc. vartotojų). Po 86 ir 83 proc. bibliotekos vartotojų nurodė, kad geriausiai bibliotekos įvaizdį visuomenėje pristato tokie veiksniai kaip „Platus paslaugų asortimentas“ ir „Sutvarkyta, jauki bibliotekos patalpa“. Šiek tiek žemiau (72 proc.) apklaustų bibliotekos vartotojų vertino reklamą žiniasklaidoje kaip išorinį įvaizdžio veiksni, padedantį pristatyti biblioteką visuomenėje.

Apibendrinant vertinimus *labai svarbu* ir *svarbu*, išryškėjo organizacijos veiklos kaip įvaizdžio elemento vertinimas: 97 proc. vartotojų akcentuoja kultūrinę bibliotekos veiklą; edukacinę bibliotekos veiklą yra šiek tiek mažiau pastebima (93 proc. atsakymų).

Nagrinėjant bibliotekos matomumą visuomenėje pagal vizualiąją raišką, t. y. per interneto svetainę, išaiškėjo, kad tik pusė vartotojų (50 proc.) „Informatyvią bibliotekos interneto svetainę“ vertina kaip labai svarbų veiksni. Darytina prielaida, kad konkrečios bibliotekos interneto svetainė nėra pakankamai žinoma ir neatlieka pagrindinių jai priskiriamų informacijos funkcijų. Kompiuterinės įrangos gausa (47 proc. vartotojų) respondentams nepasirodė labai svarbiu įvaizdžio veiksniu – jie mano, kad tai svarbu, bet ne svarbiausia, siekiant geriausiai pristatyti bibliotekos įvaizdį visuomenėje.

Šio anketos klausimo analizė taip pat atskleidė, kad nė vienas iš vartotojų prie pateiktų veiksnių neskyrė 1 balo, t. y. nenurodė, kad minėtieji veiksniai yra visiškai nesvarbūs, siekiant geriausiai pristatyti bibliotekos įvaizdį visuomenėje.

1 lentelė

Veiksniai, geriausiai pristatantys bibliotekos įvaizdį visuomenėje (proc.)

Veiksniai / vertinimas	1	2	3	4	5
Malonus aptarnavimas	-	-	3	7	90
Aukšta paslaugų kokybė	-	-	7	-	93
Platus paslaugų asortimentas	-	-	4	10	86
Sutvarkyta, jauki bibliotekos patalpa	-	-	4	13	73
Reklama žiniasklaidoje	-	3	6	19	72
Informatyvi bibliotekos interneto svetainė	-	7	3	40	50
Vietovės, kurioje yra biblioteka, įvaizdis	-	3	7	40	50
Draugų, pažįstamų atsiliepimai apie biblioteką	-	-	13	47	40
Bibliotekos darbuotojo asmenybė, jo kompetencija ir patirtis	-	7	-	6	87
Gerai sukomplektuotas fondas	-	4	3	3	90
Kompiuterinės įrangos gausa	-	6	13	47	34
Kultūrinė bibliotekos veikla (renginių organizavimas, projektų ruošimas)	-	3	-	37	60
Edukacinė bibliotekos veikla (įvairūs mokymai)	-	7	-	60	33

Apibendrinant galima teigti, kad svarbiausi veiksniai, kuriuos išskiria vartotojai, yra šie: aukšta paslaugų kokybė, malonus aptarnavimas, gerai sukomplektuotas fondas. Tai rodo, kad vartotojai viešąją biblioteką mato tradiciškai; biblioteka nepakankamai išnaudoja veiksnius, formuojančius modernios, patrauklios, konkurencingos organizacijos įvaizdį.

Tyrimo metu bibliotekos vartotojų buvo teirautasi, kaip organizacijos firminio stiliaus elementai yra matomi KRSVB įvaizdyje. Apklaustos duomenimis, daugelis vartotojų neigiamai vertina KRSVB firminio stiliaus elementus: daugiau nei pusė vartotojų (66 proc.) – bibliotekos vizitinę kortelę, apie pusę visų apklaustųjų – kitus firminio stiliaus elementus: biblioteką pristatantį lankstinuką, firminę spalvą, ekslibrisą / logotipą. Tik apie trečdalis vartotojų nuomone, firminio stiliaus elementai šioje bibliotekoje yra pateikiami patenkinamai, tik penktadalio – gerai (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Firminio stiliaus elementų matomumas KRSVB įvaizdyje (proc.)

Elementai	Vertinimas	Puikiai	Gerai	Patenkinamai	Blogai	Labai blogai
Ekslibrisas ar logotipas		3	20	34	43	-
Vizitinė kortelė		-	10	24	66	-
Biblioteką pristatantis lankstinukas		4	20	23	50	3
Firminė spalva		-	21	34	45	-

Daroma prielaida, kad biblioteka tik iš dalies suvokia organizacijos firminio stiliaus reikšmę ir jo matomumo svarbą, šiems elementams skirdama per mažai dėmesio.

Tyrimo metu siekta išsiaiškinti, kokie išorinio bibliotekos įvaizdžio elementai labiausiai atspindi KRSVB. Atlikta analizė parodė, kad daugumos vartotojų (70 proc.) nuomone, tik teikiamų paslaugų kokybė labiausiai atspindi išorinį KRSVB įvaizdį (žr. 3 lentelę). Vis tik vartotojai pagal teikiamų paslaugų kokybę bibliotekos įvaizdį įvertino ne puikiai, bet gerai (70 proc.).

Vidutiniškai po trečdalį vartotojų, remdamiesi reklama (internetu puslapiu) (36 proc.), firminiu ženklu (24 proc.) ir pastato aplinka (37 proc.), išorinį šios bibliotekos įvaizdį įvertino kaip patenkinamą. Reikia akcentuoti, kad nė vienas šiame anketos klausime pateiktas, labiausiai išorinį KRSVB įvaizdį atspindintis elementas vartotojų nebuvo įvertintas puikiai.

3 lentelė

Labiausiai išorinį KRSVB įvaizdį atspindintys elementai (proc.)

Elementai	Vertinimas	Puikiai	Gerai	Patenkinamai	Blogai	Labai blogai
Reklama (internetu puslapis)		-	16	36	45	3
Firminis ženklas		-	18	24	58	-
Teikiamų paslaugų kokybė		3	70	20	7	-
Ryšiai su visuomene		-	16	17	67	-
Pastato aplinka ir interjeras		3	17	37	40	3

Tyrimo rezultatai leidžia daryti prielaidą, kad išorinį KRSVB įvaizdį atspindintys elementai šioje bibliotekoje nėra tinkamai išnaudojami. Todėl biblioteka turi daugiau dėmesio skirti interneto puslapiui, firminiam ženkliui, ryšiams su visuomene, pastato aplinkai ir interjerui.

Vienas pagrindinių naujoviškos viešosios bibliotekos tikslų – pritraukti ir išlaikyti naujus bendruomenės narius, kurie taptų nuolatinais jos lankytojais. Ryšiai su visuomene turėtų būti neatsiejama kiekvienos bibliotekos, norinčios turėti visuomenės palankumą, gerą vardą strategijos sritimi. Todėl respondentams buvo pateiktas klausimas, padedantis atskleisti, kaip vartotojai vertina ryšius su visuomene formuojant bibliotekos įvaizdį (žr. 4 lentelę). Atsakymų analizė rodo, kad didžioji dalis vartotojų (88 proc.) *visiškai sutinka* arba *sutinka*, kad ryšiai su visuomene padeda įgyti žinomumą ir sukurti pasitikėjimą tarp vartotojų bei suformuoti bibliotekos, jos teikiamų paslaugų įvaizdį (86 proc.).

4 lentelė

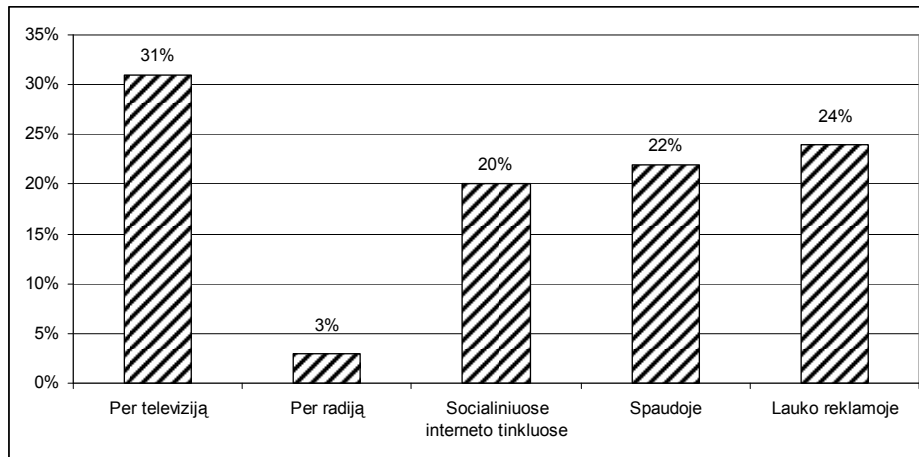
Ryšių su visuomene svarba bibliotekos įvaizdžiui (proc.)

	Visiškai sutinku	Sutinku	Nežinau	Nesutinku	Visiškai nesutinku
Išlaikyti vieningą bibliotekos stilių tiek jos viduje, tiek už jos ribų	4	68	28	-	-
Suformuoti bibliotekos, jos teikiamų paslaugų įvaizdį	4	82	14	-	-
Įgyti žinomumą ir sukurti pasitikėjimą tarp vartotojų (skaitytojų, lankytojų)	12	76	12	-	-
Padidinti vartotojų skaičių	15	71	14	-	-

Apibendrinant galima teigti, kad vartotojai sutinka su ryšių su visuomene svarba formuojant bibliotekos įvaizdį. Todėl galima daryti prielaidą, kad tai svarbi priemonė siekiant formuoti bendrą ir vientisą vartotojų požiūrį į biblioteką.

Reklama, kaip rinkodaros instrumentas arba kaip atskira komunikacijos sfera, vaidina svarbų vaidmenį organizacijos, siekiančios žinomumo visuomenėje, veikloje. Organizacijos reklama ne tik padeda parduoti paslaugas, bet ir išreiškia organizacijos požiūrį jai svarbiais klausimais.

Atliekant tyrimą, siekta nustatyti, kuri viešosios komunikacijos erdvė palankiausia bibliotekos reklamai (žr. 3 pav.). Trečdalis vartotojų (31 proc.) teigia, kad greičiausiai bibliotekos reklamą jie pastebėtų per televiziją, kiek mažiau nei trečdalis (24 proc.) – lauko reklamoje (24 proc.), spaudoje (22 proc.) ir penktadalis (20 proc.) – socialiniuose tinkluose.

3 pav. Bibliotekos reklamos matomumas

Apibendrinant galima teigti, kad vartotojai dažniausia bibliotekos reklamą pastebėtų per televiziją ir spaudoje. Ne tokia efektyvi ir pastebima reklama, susijusi su bibliotekos veikla, skelbiama socialiniuose tinkluose ir lauko reklamoje. Tyrimo duomenys rodo, kad radijas būtų mažiausiai efektyvi bibliotekos reklamos priemonė. Galima daryti prielaidą, kad efektyviausia biblioteką reklamuoti per tradicines medijos priemones (televiziją ir spaudą), tačiau svarbu nepamiršti ir socialinės komunikacijos teikiamų galimybių – bibliotekos reklamos socialiniuose interneto tinkluose. Tyrimo rezultatai leidžia manyti, kad biblioteka menkai dėmesio skiria žiniatinklio 2.0 teikiamoms galimybėms – vartotojai gali aktyviai kurti, bendrauti, dalytis informacija tinkle. Šiandienos skaitmeninėje aplinkoje, kai vartotojo lūkesčiai auga kiekvieną dieną, žiniatinklio 2.0 taikymas svetainėse yra laikomi geros kokybės bibliotekos svetainės kriterijumi, kurio svarba pripažįstama pasauliniu mastu (Walia, Gupta, 2012).

Tyrimo metu vartotojams buvo pateiktas atviras klausimas, siekiant išsiaiškinti, kaip jie įsivaizduoja KRSVB įvaizdį ir kokio pageidauja. Atlikta atsakymų turinio analizė parodė, kad vartotojai pageidaujama KRSVB įvaizdį sieja su aplinka, darbuotojais, nauja ir įvairia literatūra, informacinėmis technologijomis, paslaugomis ir reklama (žr. 5 lentelę).

5 lentelė

Vartotojų nuomonė apie pageidaujama KRSVB įvaizdį

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai
Išorinis įvaizdis	Aplinka	Jauki ir moderni aplinka, jaukios patalpos, maža kavinė, patogumas, didesnės patalpos, erdvesnės patalpos su modernesniais, pritaikytais įvairaus amžiaus skaitytojams baldais, galimybė dirbti vienuoje (skaitymo kabinos).
	Teikiamų paslaugų kokybė	Paslaugų kokybė ir įvairovė, renginiai įvairiomis temomis, atsižvelgiant į skaitytojų pageidavimus, kūrybiškas informacijos pateikimas.
	Reklama	Bibliotekos darbo viešinimas per žiniasklaidos priemones, darbuotojų apranga su bibliotekos simboliais.
Vidinis įvaizdis	Žmogiškieji ištekliai	Malonūs darbuotojai, kvalifikuotas aptarnavimas, vienodi ir tvarkingi darbuotojų drabužiai (švarkeliai ar kaklaskarės su bibliotekos simboliu).
	Bibliotekos fondas	Daug spaudos, pati naujausia literatūra, platus knygų pasirinkimas, daugiau naujų leidinių, įvairesnis leidinių pasirinkimas ne tik spausdintinėse, bet ir elektroninėse laikmenose.
	Informacinės technologijos	Daug kompiuterių, dokumentų elektroninėse laikmenose.

Apibendrinant galima teigti, kad vartotojai bibliotekos įvaizdį sieja ne tik su išorinio (aplinka, teikiamų paslaugų kokybė, reklama), bet ir su vidinio įvaizdžio elementais (žmogiškieji išteklių, nauja ir įvairi literatūra, informacinės technologijos). Todėl daroma prielaida, kad, tik sujungus išorinio ir vidinio įvaizdžio elementus į bendrą visumą, gali būti kuriamas bibliotekai palankus ir teigiamas įvaizdis.

Išvados ir pasiūlymai

1. Palankus viešosios bibliotekos įvaizdis visuomenėje nėra atsitiktinis – organizacija turi jį kurti ir valdyti. Teigiamas bibliotekos įvaizdis suteikia jai daugelį pranašumų, lemia jos matomumą, svarbą visuomenėje, padeda išlaikyti pastovius ir pritraukti potencialius vartotojus. Biblioteka, formuodama savo įvaizdį, gali remtis teoriniu socialinių institucijų, teikiančių paslaugas, pagrindu. Mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad, kuriant organizacijos įvaizdį, svarbus ir vidinis, ir išorinis įvaizdis. Kiekvienas jų gali būti palankus, neutralus, universalus ar nepalankus. Apibendrinant galima išskirti šiuos keturis pagrindinius organizacijos įvaizdį formuojančius veiksnius: paslaugas, vartotojus, vizualiąją raišką ir personalą. Tačiau be minėtųjų veiksnių svarbūs ir kiti du veiksniai – ryšiai su visuomene ir reklama.

2. Empirinio tyrimo metu nustatyta, kad vartotojai KRSVB įvaizdžio formavimo klausimą laiko aktuali. Vertindami bibliotekos įvaizdį, vartotojai šią organizaciją mato tradiciniu požiūriu: išskiria aukštą paslaugų kokybę, malonų aptarnavimą, gerai sukomplektuotą fondą. Neigiamai vartotojai vertino beveik visus išorinio įvaizdžio elementus: reklamą ir bibliotekos interneto svetainės informatyvumą, vizualiosios raiškos dalis – vizitinę kortelę, firminį ženklą, lankstinukus. Vartotojų nuomone, įgyti žinomumą ir sukurti pasitikėjimą tarp vartotojų bibliotekai padėtų viešųjų ryšių politikos aktyvinimas.

3. Remiantis empirinio tyrimo rezultatų analize, siūloma KRSVB vykdyti subalansuotą išorinio ir vidinio įvaizdžio elementų vystymą. Bibliotekai tikslinga atkreipti dėmesį į socialinės komunikacijos teikiamas galimybes – socialinius interneto tinklus ir žiniatinklio 2.0 priemones. Kūrybiškai išnaudodama bibliotekos interneto svetainę, biblioteka galėtų formuoti teigiamą vartotojų požiūrį į biblioteką.

THE IMAGE OF PUBLIC LIBRARY FROM THE VIEWPOINT OF USERS: THE CASE OF KĖDAINIAI DISTRICT MUNICIPALITY M. DAUKŠA LIBRARY

The final work deals with the library image topics. The subject of the research is the image of Kėdainiai District Municipality Mikalojus Daukša Public Library (hereinafter – the KDMPL) from the viewpoint of. The analysis and synthesis of scientific literature and the empirical research methods (quantitative type survey, research instrument – questionnaire) were applied in this work. The comparative research of questionnaire data on the opinion of 320 library users of the KDMPL was carried out.

The major factors forming the organisation's image are the image of services, the image of user, the internal image, and the image of staff as well as relations with the society and publicity.

The empirical research has demonstrated that a welcome service and a well-completed library corpus were specified by library users as the major factors in forming the image of the KDMPL. It was found out that both library users assessed positively the quality of services rendered by the library. The advertising in the media was specified as a negative part of the library image. Respondents relate the desirable image of the KDMPL not only to elements of external image (surroundings, quality of services rendered, publicity), but also to elements of internal image (human resources, new and diverse literature, information technologies). Therefore, a conclusion is drawn that the KDMPL, by joining elements of the external image and the internal image into a whole, develops the favourable and positive image.

With regard to the KDMPL, it is advisable to give most attention to the website, trade mark, relations with the society, building surroundings and interior; it is purposeful to turn attention to the library advertising through traditional mass media (television and the press) and take advantage of possibilities offered by social communication – advertisement of the library in social websites.

Key words: *image of organization, factors of image formation, public library, user.*

Literatūra

1. Bagdonienė L., Hopenienė R. (2005). *Paslaugų marketingas ir vadyba*. Kaunas: Technologija.
2. Bakanauskas A. (2004). *Integruotosios marketingo komunikacijos: mokomoji knyga*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
3. Bitinas B. (2006). *Edukologinis tyrimas: sistema ir procesas*. Vilnius: Kronta.
4. Cohen L., Manion L., Morrison K. (2000). *Research Methods in Education*. London and New York: Taylor and Francis Group, Routledge Falmer.
5. Čeikauskienė M. (1997). *Reklama ir firmos įvaizdis*. Vilnius: Vilniaus informacijos institutas.
6. Drūteikienė G. (2007). *Organizacijos įvaizdžio valdymas: mokomoji knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
7. Fittsimmons G. (2010). *Managing library image as a resource*. Prieiga per internetą 2014-09-10: <<http://ezproxy.svako.lt:2095/doi/full/10.1108/08880451011049678>>.

8. Galinienė G., Steponavičiūtė R. (2008). *Komercinių leidyklų įvaizdis periodinėje spaudoje: Alma Littera atvejo analizė*. Jaunųjų mokslininkų darbai, 4 (20), 35–42. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
9. Kardelis K. (2005). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Šiauliai: Lucilijus.
10. Krasauskaitė S. (2004). *Įmonės įvaizdžio modelis*. Reklamos ir marketingo idėjos, 1, 68–70.
11. Kulbeckienė G. (2012). *Organizacijos kultūros svarba įvaizdžiui formuoti: UAB „Aliarmas“ atvejo analizė*. Jaunųjų mokslininkų darbai, 5 (38), 69–81. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
12. Lakačauskaitė S. (2012). *Organizacijos komunikacija: įvaizdžio formavimas semiotinės komunikacijos būdu*. Prieiga per internetą 2014-02-16:
<<http://www.cpc.vgtu.lt/index.php/cpc/article/download/cpc.2012.17/pdf>>.
13. *Lietuvos kultūros politikos kaitos gairės* (2010). Žin., Nr. 80-4152.
14. Lyons B. D., Marler J. H. (2010). *Got image? Examining organizational image in web recruitment*. Prieiga per internetą 2014-03-11:
<http://www.wright.edu/~brian.lyons/JMP_2011.pdf>.
15. Mikailienė R. (2008). *Viešieji ryšiai ir muziejaus įvaizdžio formavimas*. XXI amžiaus muziejinių kompetencijos ir gebėjimų ugdymas (straipsnių rinkinys). Prieiga per internetą 2014-03-02:
<http://www.museums.lt/ateitis/images/Kurkime_ateities_muz_leidinys/leidinys_50_55.pdf>.
16. Pajuodis A. (2005). *Prekybos marketingas*. Vilnius: Eugrimas.
17. Rudžinskienė R. (2008). *Įvaizdžio formavimo analizė agentūros „Jurgvita“ pavyzdžiu*. Vadyba, 2 (13). Prieiga per internetą 2013-03-01: <http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2008~ISSN_1648-7974.N_2_13.PG_150-156/DS.002.0.01.ARTIC>.
18. Silber K. H., Kreany L. (2010). *Organizational Intelligence: A Guide to Understanding the Business of You*. Prieiga per internetą 2013-03-10:
<<http://books.google.lt/books?id=76OWulLhVj0C&printsec=frontcover&dq=organizational+intelligence+a+guide+to+understanding+the+business+of+your&hl=lt&sa=X&ei=XvBAUe2INMbpSwbl94HYDg&ved=0CC4Q6AEwAA>>.
19. Sūdžius V. (2002). *Pardavimų valdymas: principai ir praktika*. Vilnius: Pačiolis.
20. Walia P., Gupta M. (2012). *Application of web 2.0 tools by national libraries*. Prieiga per internetą 2013-03-01: <<http://www.webology.org/2012/v9n2/a99.html>>.
21. Ядов В. А. (2000). *Стратегия социологического исследования: описание, объяснение и понимание социальной реальность*. Москва: Добросвет.

Straipsnis parengtas vykdant užsakomąjį tyrimą „Kėdainių rajono savivaldybės Mikalojaus Daukšos viešosios bibliotekos įvaizdis“ pagal 2013 m. kovo 7 d. sutartį Nr. MT-44.

Įteikta: 2014 m. rugsėjo 30 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

ŽMOGIŠKŲJŲ IŠTEKLIŲ ADAPTACIJOS IR SOCIALIZACIJOS ORGANIZACIJOJE TEORINIAI METMENYS

Neringa Lengvenienė, Žaneta Kavaliauskienė
Šiaulių valstybinė kolegija
Lietuva

Anotacija

Mokslinė problema – nekonkretizuota žmogiškųjų išteklių adaptacijos ir socializacijos organizacijoje procesų specifika. Tyrimo tikslas – susisteminti adaptacijos ir socializacijos terminų sampratas, įvardijant šių procesų etapus bei nusakant jų takoskyrą. Tyrimui pagrįsti pasitelkti bendrieji mokslinio tyrimo metodai – mokslinės literatūros analizė ir sintezė. Straipsnyje susistemintos adaptacijos ir socializacijos sampratos, apibrėžti naujų darbuotojų adaptacijos ir socializacijos eigos organizacijoje etapų ypatumai, nuskaita takoskyra tarp šių procesų. Išanalizavus literatūros šaltinius, prieita išvados, kad naujų darbuotojų adaptacija ir socializacija nėra adekvatūs procesai, o sėkmingą jų eigą lemia tinkamai pasirinktas organizacijos žmogiškųjų išteklių valdymo modelis, savalaikė organizacijoje vykstančių procesų interpretacija, organizacijos vadovų įžvalgos derinant individo ir organizacijos tikslus bei kokybiška profesionali pagalba.

Reikšminiai žodžiai: žmogiškųjų išteklių valdymas, personalo adaptacija, personalo socializacija.

Įvadas

Temos naujumas ir aktualumas. Rasti darbdavio lūkesčius atitinkantį darbuotoją išties komplikuoja, tačiau neretai naujoko adaptacija ir socializacija naujoje darbo vietoje, nusakant organizacijos viziją, tikslus, nuostatas, vertybes, darbo kultūrą ir pan., paliekama savaiminei eigai. Tik realizuotos įvairiapusių informacijos mainų, kvalifikuotų ryšių su bendradarbiais, lūkesčių atitikties bei materialinės ir psichologinės naudos netekimo išėjus iš darbo suvokimo sąlygos laiduoja tolimesnę darbuotojo sėkmę organizacijoje. Priešingu atveju naujasis darbuotojas tik padidins įmonės darbuotojų kaitos rodiklius ir bus priskirtas „nepripažintųjų“ kategorijai. Deja, išėjimas iš darbo yra neatsiejamas nuo: netinkamo vadovavimo, netinkamų karjeros perspektyvų, asmens ir darbo suderinamumo stokos, darbo aplinkos, ryšių su organizacija trūkumo, nepakankamo atlygio, lankstumo stokos, netinkamo darbo grafiko, nesaugumo darbe (Žukauskaitė, Kudabienė, 2010 a).

Temos problematika. Darbuotojų adaptacijos ir socializacijos klausimai Lietuvos autorių darbuose iš esmės aptariami šių procesų atskirų etapų kontekste.

Moksliniu požiūriu darbuotojų socializaciją tyrė Jucevičienė (1996, p. 31–41), Bakanauskienė (2008, p. 193–200), Korsakienė, Stankevičienė ir Lobanova (2011, p. 108–120) ir kt. Praktinius darbuotojų socializacijos ikimokyklinėse įstaigose aspektus nagrinėjo Gražulis ir Baziene (2009, p. 344–353). Dalyje lietuviškų publikacijų žmogiškųjų išteklių socializacija yra sutapatinama su adaptacijos organizacijoje faze, didžiausią dėmesį sutelkiant ties pažintimi su nauja darbo vieta, darbo taisyklėmis ir tinkamu darbo atlikimu (Gražulis, 2011). Tarkime, Bakanauskienė (2008, p. 200) šį procesą įvardija technine adaptacija ir socializacija. Kiti autoriai įžvelgia gilesnį žmogiškųjų išteklių *adaptacijos* koncepto kontekstą: šį procesą suvokdami kaip besitęsiantį iki pat individo darbo organizacijoje pabaigos (Korsakienė ir kt., 2011, p. 108–111).

Žmogiškųjų išteklių adaptacijos ir socializacijos organizacijoje procesų netapatumai iki šiol nebuvo konkretizuoti.

Tyrimo tikslas – susisteminti *adaptacijos* ir *socializacijos* terminų sampratas, įvardijant šių procesų etapus bei nusakant jų takoskyrą.

Tyrimo metodika – tyrimui pagrįsti pasitelkti bendrieji mokslinio tyrimo metodai – mokslinės literatūros analizė ir sintezė.

Tyrimo uždaviniai:

1. Susisteminti *adaptacijos* ir *socializacijos* sampratas.
2. Nusakyti adaptacijos ir socializacijos procesų etapus.
3. Apibrėžti adaptacijos ir socializacijos procesų organizacijoje neadekvatumą.

Adaptacijos samprata ir rūšys

Adaptaciją charakterizuojančių apibrėžimų yra apstu. Vis tik dažniausiai pažymima jos sąsaja su žmogaus elgesio prisitaikymu prie aplinkos, taip pat ir aplinkos kitimo pritaikant ją žmogaus poreikiams (Juodraitis, 2004). Pasak Kurutienės (2006), adaptacija – tai naujų

darbuotojų prisitaikymas prie organizacijos aplinkos sąlygų ar reikalavimų. Korsakienė ir kt. (2011) adaptaciją suvokia kaip abipusį darbuotojo ir organizacijos prisitaikymą, kurio pagrindą sudaro laipsniškas pritaipimas prie naujos profesinės ir socialinės-ekonominės darbo aplinkos būtent organizacijos viduje, kai darbuotojas priimtas į darbą. Siekiant sėkmingos adaptacijos, neužtenka darbuotojo noro ir pastangų, reikia ir organizacijos indėlio. Personala sudaro skirtingos asmenybės, skiriasi jų požiūriai, siekiai, motyvacija, lūkesčiai, todėl labai svarbu išsiaiškinti darbuotojo asmeninius aspektus (Genys, Baltrušaitis, 2009). Tai abipusis procesas, kuriame abi pusės turi keistis informacija, nes kitokiu atveju gali likti neišskūs vienos ar kitos pusės lūkesčiai.

Adaptacijos metu svarbų psichologinį sąryšį tarp darbuotojo ir organizacijos pabrėžia keli autoriai (Bakanauskienė, 2008; Stanišauskienė, Naseckaitė, 2012), kai dažniausiai po bandomojo laikotarpio galutinai pasirašoma ne tik darbo sutartis, bet ir psichologinė sutartis (Gražulis, 2012).

Mokslinėje literatūroje dažniausiai išskiriami šie adaptacijos tikslai:

- nurodyti, kada, kokias ir kaip užduotis reikalingos atlikti;
- darbų atlikimų kontrolė;
- sudaryti galimybes pašalinti nukrypimus nuo reikalavimų;
- padėti naujam darbuotojui greičiau prisitaikyti prie kolektyvo (Sakalas, 2003).

Naujo darbuotojo adaptacijai didelę įtaką daro faktas, ar jis įsidarbina pirmą kartą, t. y., remiantis Šalčiumi ir Šarkiūnaite (2011), susiduria su **pirmine adaptacija**, ar keičią darbovietę, t. y. patiria **antrinę adaptaciją** (Šalčius, Šarkiūnaitė, 2011). Tačiau nepriklausomai nuo to, remiantis Geniu ir Baltrušaičiu (2009, p. 6), „naujokų vadinamoji adaptacijos krizė užtrunka apie šešias savaites. Būtent per tą laiką ir paaiškėja, ar darbuotojas pasiliks įmonėje.“ Pats efektyviausias naujo darbuotojo įvedimas būtų tada, kai į šį procesą įsijungtų visi darbuotojai, naujo darbuotojo pareigybės bei funkcijos būtų iš anksto gerai apgalvotos ir tiksliai suplanuotos. Darbuotojui paruošta darbo vieta, su jam reikalingais darbo įrengimais bei kitomis priemonėmis. Labai svarbu naują darbuotoją supažindinti ir aiškiai jam apibrėžti vidaus darbo taisykles bei pateikti kuo daugiau informacijos, susijusios su juo būsimu darbu (Genys, Baltrušaitis, 2009).

Atkreiptinas dėmesys, kad yra skiriamos kelios adaptacijos rūšys: profesinė, socialinė ir psichologinė adaptacija (Šalčius, Šarkiūnaitė, 2011).

Cituojant Schkade ir McClung (2001), **profesinė adaptacija** įgalina meistriškai prisitaikyti prie įvairių iššūkių, susijusių su atliekamomis rolėmis, taip pat suteikia priemones, reikalingas atitinkamoms kompetencijoms išvystyti ir susitiprinti. Profesinėje adaptacijoje svarbu žinių perėmimas, susijęs su darbu, jo atlikimu, siekiant lengviau „sutapatinti“ darbuotoją su profesija, taip pat svarbu motyvuoti naują darbuotoją (Korsakienė ir kt., 2011). Pirmą kartą įsidarbinusiam individui adaptuotis profesinėje srityje bus sunkiau dėl techninių žinių trūkumo, remiantis Šalčiumi ir Šarkiūnaite (2011), atsakinga už tai turi būti įdarbinanti organizacija, t. y. tiesioginiai vadovai.

Socialinė adaptacija skirta darbuotojui lengviau prisitaikyti prie organizacijos socialinės aplinkos. Cituojant Žuravlev (2004), pagrindinės socialinės adaptacijos funkcijos: lemia individo stabilumą ir pastovumą, gerina kolektyvo klimata, bendravimą; suvokiamos kaip individo kūrybinių galių, gebėjimų, saviraiškos procesas, neatsiejamas nuo socialinio pakilimo; įgalina individą suvokti ne tik kolektyvo socialines normas, bet taip pat ir socialinę patirtį, vertybių sistemą (Šalčius, Šarkiūnaitė, 2011). Ši adaptacijos rūšis yra daug sunkesnė, todėl natūraliai trunka ilgiau.

Psichologinė adaptacija vyksta, kai darbuotojas prisitaiko prie psichologinio krūvio darbe, tai ypač aktualu gamybinėse organizacijose, kur naudojamos sudėtingos technologijos, darbo sąlygos ne itin palankios žmogaus organizmui, tokiu atveju svarbus darbuotojo poilsio režimas.

Visi šie trys adaptacijos aspektai yra skirtingi, bet darbuotoją veikia vienu metu, todėl organizacijos vadovybei būtina, formuojant adaptacijos valdymo sistemą, jų neignoruoti, o paisyti (Šalčius, Šarkiūnaitė, 2011).

Apibendrinant galima teigti, kad darbuotojo adaptacijos organizacijoje esmė yra ta, kad jis susipažįsta su savo darbu, kolegomis, organizacija, jį supančia aplinka ir bando prie jos prisitaikyti. Dažnai adaptacija siejama su bandomuoju laikotarpiu, nors tai daryti būtų netikslinga. Adaptacijos tikslas padėti žmogui įsilieti į darbinę aplinką bei kolektyvą, nurodant jam jo užduotis, technikas, susidariusių problemų šalinimo reikalavimus ir būdus.

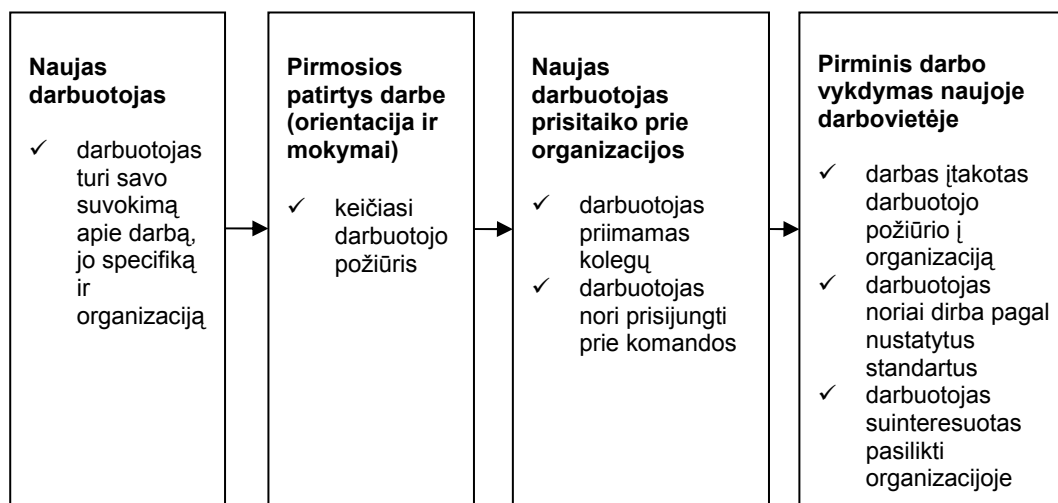
Adaptacijos proceso turinys

Lietuvos organizacijose dažniausiai atliekamas tik techninis darbuotojo adaptavimas, adaptuojant naują darbuotoją neformaliai, t. y. be adaptavimo programų (Bakanauskienė, 2008). Iš čia kyla *neformalizuoto adaptavimo* sąvoka, kurią Bakanauskienė (2008, p. 195) apibrėžia „savaiminio adaptavimo vyksmu“. Tam tikrais atvejais tai galima prilyginti

adaptavimuisi: naujasis darbuotojas pats sprendžia visus jam rūpimus klausimus, kartais sulaukia ir kolegų patarimų. Svarbu įvertinti, jog Organizacijai, pasirinkus neformalizuotą adaptavimo procesą, lemiamą vaidmenį vaidins individualūs naujoko veiksniai, pasirinkus formalizuotą adaptavimą, bus išvengta daug klaidų ir bus galima stebėti, kaip vyksta adaptacijos veikla.

Priešingai didelėse įmonėse – adaptacijos procesui organizuoti gali būti organizuojami darbuotojų adaptacijos skyriai, kur klausimus sprendžia personalo skyrius ar atitinkamų skyrių vadovai (Sakalas, 2003). Adaptacijos procesas vyksta *formalizuotai*, kai iš anksto parengiama adaptavimo procedūra, nustatomi adaptavimo etapai, laikas, atsakingi asmenys už naujo darbuotojo adaptacijos procesą, paprastai toks adaptavimo procesas apibrėžiamas dokumente – adaptavimo programoje (Bakanauskienė, 2008).

Bet kuriuo atveju, remiantis Hayes ir Ninemeier (2007), adaptacijos proceso esmę sudaro vos 4 etapai (1 pav.):

1 pav. Adaptacijos proceso esmė

Šaltinis: Hayes, Ninemeier, 2007, p. 137

Pagal šį modelį **pirmuoju etapu** laikomas naujo darbuotojo atsirinkimas. Šiame etape naujasis darbuotojas jau turi susiformavusį požiūrį ir suvokimą apie darbą ir organizaciją. Tai lemia keletas faktorių:

- informacija, gauta interviu metu;
- reklamos komunikuojama žinutė;
- vartotojiška patirtis su organizacija;
- atgarsiai iš buvusių ir esamų darbuotojų.

Su **antruoju etapu** yra siejamos pirminės patirtys darbe, pvz., kaip orientacija ir mokymai gali sustiprinti arba pakeisti dar prieš pradėdant dirbti suformuotą požiūrį į organizaciją ar darbą.

Trečiajame etape darbuotojai, atpažinę ir priėmę organizacinę kultūrą bei panorę tapti komandos nariais, teikiančiais naudą organizacijai, dažniausiai jau būna pripažinti savo kolegų. Tai skatina juos įsilieti į komandą ir prisidėti prie organizacijos klestėjimo.

Paskutiniame **ketvirtajame etape** didžiausi sunkumai jau praeiti. Naujas komandos narys turi pozityvų požiūrį į organizaciją, noriai toliau mokosi ir yra pasirengęs dirbti organizacijos labui. Per mokymus darbuotojas yra įgalinamas darbus atlikti kokybiškai, dirbti pagal nustatytus organizacijos standartus. Sėkmingai atlikti darbai sustiprina darbuotojo požiūrį, jis pradeda pritapti prie organizacijos ir normų, kurias ši reprezentuoja. Taip skatinamas darbuotojų išlaikymas ir mažinama darbuotojų kaita.

Šie autoriai pabrėžia, kad darbuotojas, prieš ateidamas į organizaciją, turi susidariusią išankstinę nuomonę apie organizaciją ir darbą, kurį turės dirbti. O antrajame etape susidariusi nuomonė per darbo orientavimą ir mokymus paneigiama arba sutvirtinama. Kituose etapuose svarbus darbuotojo noras ir motyvacija toliau mokytis, tobulėti bei perprasti ir priimti organizacinę kultūrą.

Bakanauskienė (2008) adaptacijos proceso dedamąsias skiria į **techninę pažintį ir socializaciją**. Techninę pažintį apima susipažinimas su darbo sąlygomis, vieta, atliekamomis funkcijomis ir kitais su darbu susijusiais dalykais. Tuo tarpu socializaciją apima naujo kolektyvo vertybių, elgesio normų, nuomonių supratimas ir įsisavinimas. Šiuos du procesus turėtų sudaryti keli etapai.

Pirmasis etapas – bendrosios informacijos suteikimas, kai svarbiausia informacija, kurią darbuotojas turėtų įsiminti, pateikiama dokumentuose, kaip darbo atlyginimo mokėjimo, atostogų tvarka, o ne tokia svarbi – žodiniu pavidalu, pvz., informacija apie organizacijos istoriją.

Antrasis etapas – prisistatymas vadovui; priklausomai nuo pareigų, organizacijos dydžio naujasis darbuotojas prisistato pats, tiesioginiam vadovui jį pristato personalo skyriaus viršininkas, darbuotojas arba aukštesnio lygio vadovas. Dažniausiai toks prisistatymas neoficialus, darbuotojas ir jo vadovas tokio pokalbio metu turėtų susipažinti, išsiaiškinti vienas kito lūkesčius ir pan.

Trečiasis etapas – techninis susipažinimas su darbo vieta. Šiame etape reikalingas tiesioginio viršininko dalyvavimas, kuris suteikia informaciją apie naują darbo vietą, nustato darbuotojo gebėjimus. Taip pat suteikia informacijos apie darbo metodų atlikimo galimybes, priemonių gavimo taisykles, darbo saugą ir pan. Kadangi retai kada darbuotojo patyrimas sutampa su būtinu patyrimu naujoje darbo vietoje, Sakalas (2003) rekomenduoja naudoti trumpalaikį keturių pakopų mokymą:

I pakopa – išsiaiškinama, ko bendradarbis nemokės, sudaromas mokymo planas ir kas jam padės;

II pakopa – parodoma, kaip darbas atliekamas;

III pakopa – sudaroma galimybė darbą kelis kartus pakartoti;

IV pakopa – darbuotojas treniruojasi, kad galėtų naują darbą atlikti be klaidų.

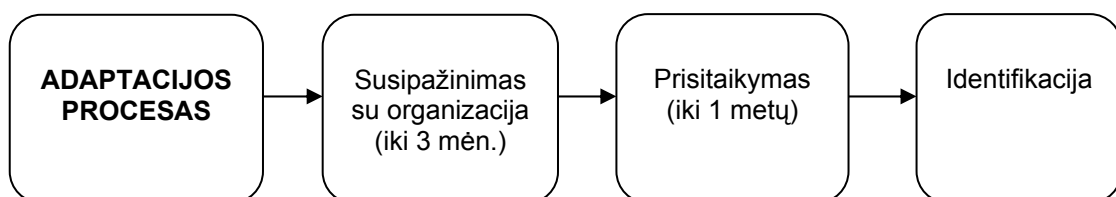
Ketvirtajame etape naujas darbuotojas prisistato kolegoms, papasakoja apie save, o koligos papasakoja apie save, savo atliekamą darbą.

Neretai nepaisomas grįžtamasis ryšys derėtų būti sutapatinamas su labai svarbiu **penktuoju etapu**, kuris parodo darbuotojo techninės pažinties ir socializacijos rezultatus. Grįžtamojo ryšio svarbą patvirtina Jablonskytės ir Bukšnytės-Marmienės (2013, p. 31) tyrimas, kuris atskleidė, kad kuo vadovai tinkamiau suteikia grįžtamąjį ryšį, tuo darbuotojai greičiau socializuojasi organizacijoje. Grįžtamasis ryšys parodo darbuotojui, kad juo ir jo darbu domimasi, o rastos nesėkmės aiškinamos kaip normalus, tačiau šalintinas reiškinys. Šio etapo elementai gali būti tiesiog paprastas pokalbis tarp darbuotojo ir jo vadovo, globėjo, žmogaus atsakingo už naujo darbuotojo adaptavimą.

Paskutinis **šeštasis etapas**, baigiamasis adaptavimo pokalbis, būtent per jį pasirašoma / nepasirašoma *psichologinė sutartis* tarp darbuotojo ir organizacijos. Šis etapas būtinas, kai darbuotojui buvo skirtas bandomasis laikotarpis. Šiame pokalbyje pateikiami adaptacijos ir socializacijos rezultatai (Bakanauskienė, 2008).

Pasak Gražulio ir Brazienės (2009), adaptacijos procesą sudaro dvi dalys: **orientavimas** ir **socialinė adaptacija**. Savo ruožtu orientavimas dar skirstomas į organizacinį orientavimą, kai darbuotojui suteikiama pagrindinė informacija apie organizaciją, ir profesinį orientavimą, kai suteikiama informacija apie darbą. Socialinė-psichologinė adaptacija yra tarpusavio darbo santykių su kolegomis įtvirtinimas bei vertybių, grupės elgesio normų įsisavinimas.

Dar viena autorių grupė aprašo adaptacijos proceso turinį akcentuodama laiką. Šalčius ir Šarkiūnaitė (2011) teigia, kad adaptacijos procesą sudaro trys etapai: susipažinimas, prisitaikymas, identifikacija (2 pav.), kurie vyksta palaipsniui, individui pereinant iš vieno etapo į kitą.

2 pav. Adaptacijos proceso struktūra

Šaltinis: Šalčius ir Šarkiūnaitė, 2011, p. 117

Vadovaujantis šiuo modeliu, **susipažinimo** su organizacija etapas yra bene svarbiausias adaptacijos požiūriu. Šio etapo metu naujai priimtas darbuotojas turi susipažinti ne tik su organizacijos veiklos savitumu, bet ir su personalu, komunikaciniais ypatumais, elgesio taisyklėmis, su darbo turiniu ir sąlygomis, su galimybėmis dalyvauti priimant sprendimus. Susipažinimo su organizacija etapas sutampa su bandomuoju laikotarpiu (Šalčius, Šarkiūnaitė, 2011).

Prisitaikymo sėkmę šiame proceso etape lemia, kaip darbuotojas sugeba priimti ir suvokti organizacijos elgsenos normas ir vertybes. Priklausomai nuo perimtų normų ir vertybių

galima tokie darbuotojo adaptavimosi lygiai: nesiadaptavęs, iš dalies adaptavęsis, visai adaptavęsis (Šalčius, Šarkiūnaitė, 2011).

Identifikacija tai baigiamasis adaptacijos procesas, kuriame pasiekiamas individo suderinamumas su organizacijos nariais ir organizacija, pereinama prie stabilios darbo veiklos (Šalčius, Šarkiūnaitė, 2011). Kurutienė (2006, p. 110) cituoja Leonavičių (1993), kuris „rašė, kad identifikacija: 1) tapatumo, atitikimo nustatymas, atpažinimas, 2) asmens psichologinis savęs sutapatinimo su kitu žmogumi, grupe, kolektyvinis procesas, kuris jam padeda įsisavinti ir pakeisti įvairius socialinės veiklos būdus, normas, vertybes, įgyti socialinį vaidmenį.“ Zakarevičius (2003, p. 154) taip pat sutinka, kad „sėkmingas adaptavimosi turėtų baigtis naujojo darbuotojo identifikavimosi (susitapatinimo) su organizacijos vertybėmis, idealais, nuostatomis.“ Pabrėžtinai vadovo požiūris į adaptacijos, socializacijos, identifikacijos procesus, nes būtent nuo jo priklauso, kaip šie procesai vyksta organizacijoje, kaip ir kokia kultūra formuojama organizacijoje (Šimanskienė, 2004). Taigi galime teigti, kad darbuotojas, sėkmingai perėjęs šiuos tris adaptacijos proceso etapus, yra perėmęs organizacijos nustatytas normas, suformuotas vertybes, yra lygus organizacijos narys su savo socialiniu vaidmeniu joje.

Nepaisant aukščiau aptartų adaptacijos proceso struktūros dedamųjų modifikacijų, nuolat kirba klausimas, kiek už žmogiškųjų išteklių adaptavimąsi organizacijoje yra atsakinga organizacija, kiek patys joje įsidarbinę individai? Vaičiulis (2007) teigia, jog:

- **Pratinantis prie naujos aplinkos**, didžiausia atsakomybė tenka naujam darbuotojui, nes niekas geriau už patį žmogų nežino, kaip sutvarkyta darbo vieta jam yra patogiausia.
- **Kuriant naujo darbuotojo ir įmonės kolektyvo tarpusavio santykius**, vienodai atsakingos yra abi pusės:
  - ✓ Jei darbuotojas išsena motyvuodamas tuo, kad nepritapo prie kolektyvo, nereikia kaltinti tik jo vieno.
  - ✓ Verta atidžiai paanalizuoti, kaip senieji darbuotojai yra prisidėję (o jie tikrai yra prisidėję) prie taip susiklosčiusios situacijos.
- **Profesinės adaptacijos** atveju didžiausia atsakomybė tenka įmonei, nes būtent jos vadovai geriausiai:
  - ✓ pažįsta įmonę, jos veiklos aplinką, veiklos specifiką;
  - ✓ žino įmonės tikslus ir turi numatyti būdus jiems pasiekti;
  - ✓ žino, ką naujas darbuotojas turės daryti ir geriausiai įsivaizduoja, kaip darbas turi būti padarytas.

Išanalizavus mokslinę literatūrą, matyti, kad yra daug skirtingų adaptacijos proceso turinį nusakančių mokslininkų modelių. Tačiau jų esmę sudaro šios pagrindinės dalys: techninė pažintis su organizacija ir reikalingu darbu atlikti joje bei socializacija – susipažinimas ir priėmimas organizacijos kultūros, vertybių, normų ir pan. Už sėkmingą adaptavimąsi organizacijoje, priklausomai nuo šio proceso etapų, neginčijamai atsakingi tiek pats individas, tiek jį įdarbinusi organizacija. Adaptacijos proceso rezultatas – organizacijoje identifikavęsis asmuo, turintis aiškų asmeninį vaidmenį jos struktūroje.

Socializacijos samprata

Kadangi daugelis mokslininkų (Bakanauskienė 2008; Robbins 2003; Gaižauskienė, Švagždienė, 2013) adaptaciją laiko socializacijos dalimi, tikslinga būtų paanalizuoti socializacijos sampratą. Socializacijos sampratą tyrinėja ne viena mokslo sritis, pavyzdžiui, sociologija, psichologija, edukologija, filosofija ir kt. Mokslinėje literatūroje randama daug ir įvairių šį reiškinį apibūdinančių apibrėžimų. Pavyzdžiui, Bakanauskienė (2008) socializaciją apibūdina kaip procesą, kurio metu nauji darbuotojai perima organizacijos ir jos padalinių nusistovėjusius tradicinius požiūrius, standartus, vertybes ir elgesio modelius. Žukauskaitė (2008, p. 157–158, cit. Chao ir kt., 1994) teigia, kad „socializacija yra procesas, kurio metu darbuotojas išmoksta ir laikosi organizacijos ir padalinio vertybių, suvokia su darbu susijusius lūkesčius ir turi pakankamai socialinių žinių, kad galėtų tinkamai atlikti savo vaidmenį“. Žukauskaitė ir Kudabienė (2010 a) apibendrina, jog socializacija organizacijoje – procesas, per kurį darbuotojai:

- išmoksta ir laikosi organizacijos ir padalinio vertybių;
- suvokia su darbu susijusius lūkesčius;
- turi pakankamai socialinių žinių, kad galėtų tinkamai atlikti savo vaidmenį.

Dauguma autorių, darbuotojų socializaciją apibūdina, kaip besikartojantį procesą, trunkantį visą laikotarpį, kol žmogus dirba organizacijoje, kai žmogus perima kultūrą, nuostatas, vertybes, elgesį ir pan. (žr. 1 lentelę).

Socializacijos esmė

Autorius	Apibrėžimas
Jucevičienė (1996, p. 32)	Socializacija organizacijoje – tai toks žmonių požiūrio ir elgsenos formavimo procesas, kad tie požiūriai ir elgsena atitiktų viešai priimtus standartus.
Taormina (1997, p. 29)	Socializacija organizacijoje yra procesas, kurio metu darbuotojas įgyja atitinkamus įgūdžius, gauna paramą iš bendradarbių, supranta organizacijos funkcijas, tikslus.
Šimanskienė (2004, p. 24)	Organizacinė socializacija – tai yra procesas, kurio metu individai įgyja socialinių žinių ir gebėjimų, būtinų tam tikram vaidmeniui atlikti.

Šaltinis: sudaryta straipsnio autorių

Šių autorių teiginiai rodo, kad socializacija daug platesnė ir daugiau apimanti sąvoka nei adaptacija. Socializacija apima ne tik žinių perėmimą, bet ir socialinio vaidmens perėmimą organizacijoje, tampant jos dalimi.

Socializacijai naudojama informacija (Žukauskaitė, Kudabienė, 2010 a):

- Bendra informacija apie kasdieninę darbo tvarką;
- Organizacijos istorijos, tikslų, operacijų ir gaminių ar paslaugų apžvalga;
- Detalus organizacijos politikos, darbo taisyklių pristatymas.

Socializacijos procesus veikia, juos lemia įvairūs asmenys, institucijos, kurie mokslinėje literatūroje yra įvardijami *socialiniais agentais* (Juodaitytė, 2003) arba *socializacijos institutais* (Dumbliauskas, 1999). Tai šeima, mokytojai, draugai, bendraamžiai, masinės informavimo priemonės (Juodaitytė, 2003).

Atkreiptinas dėmesys, jog socializacijos proceso sėkmė priklauso nuo veiksmų, turėjusių įtakos asmenybės formavimuisi iki darbinės veiklos.

Socializacija paprastai skirstoma į **pirminę** ir **antrinę**.

Pirminė socializacija vyksta dar vaikystėje. Remiantis Vaitkevičiumi (1995, p. 22), „pats intensyviausias socializacijos procesas: vaikas išmoksta ir perima svarbiausius socialinius įpročius, įgūdžius, kalbą, elgsenos, bendravimo, veiklos būdus, ugdo bendražmogiškuosius siekius. Tuo metu jis renkasi ir pagrindinius vaidmenis visam būsimam gyvenimui (vyro, moters, t. t.).“

Apibendrinant Vaitkevičiaus (1995) požiūrį, išskirtas pirminis socializacijos etapas demonstruoja, kad socializacijos procesas organizacijoje priklauso nuo ankstesnės patirties, kai jis buvo veikiamas įvairių socialinių agentų.

Dauguma autorių (Vaitkevičius, 1995; Juodaitytė 2003; Pruskus, 2003) sutinka, kad pirminės socializacijos tarpsnyje svarbiausi socialiniai agentai yra vaiko tėvai, šeima, vėliau mokykla. Pasak Leliūgienės (2002), pirminė socializacija yra viena iš pagrindinių šeimos funkcijų.

Pirminėje socializacijoje galimi dviejų modelių kraštutinumai: 1) socializacija slopinant bruožus, kai vaikas žiūri, ko nori suaugusieji; 2) socializacija dalyvaujant bruožams, kai vaiko ir suaugusiojo bendravimas kaip sąveika, suaugusysis žiūri, ko nori vaikas (Dumbliauskas, 1999).

Antrinė arba suaugusiųjų socializacija siejama su darbine veikla ir socialinių žinių bei mokėjimų įgijimu (Juodaitytė, 2003). Leonavičius (2003, p. 58) antrinę socializaciją apibūdina taip: „procesas, apimantis konkrečių vaidmenų, kurie tiesiogiai susiję su darbo pasidalijimu, žinojimo perėmimu.“

Antrinė socializacija remiasi pirminės socializacijos pagrindais, jos turiniu. Žmogus kaip asmenybė subrendusi jau pirminės socializacijos procese ir „atsineša bagažą“ savybių, žinių, įgūdžių, kurie arba padės, arba trukdys socializuotis darbinėje aplinkoje.

Apibendrinant verta pažymėti, kad *socializacijos* sąvoka yra platesnė už *adaptacijos*, nes socializacijos metu darbuotojai įgyja socialinių žinių, gebėjimų, gauna bendradarbių paramą, supranta organizacijos funkcijas bei tikslus.

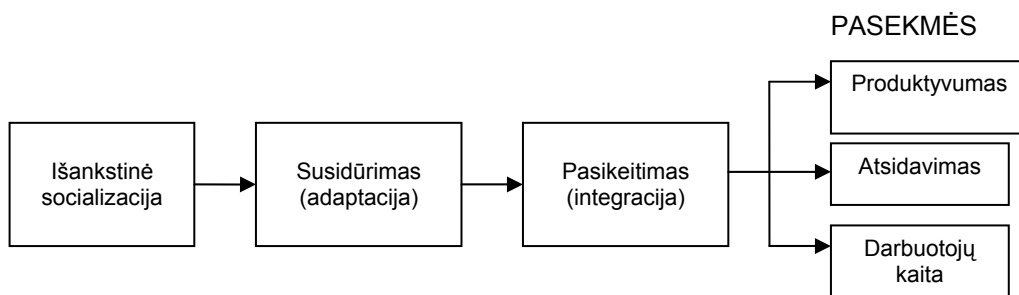
Socializacijos proceso turinys

Norint suprasti darbuotojo socializavimosi procesą, yra svarbu išsiaiškinti, kas sudaro socializacijos proceso turinį organizacijose bei kokie veiksniai lemia šį procesą.

Naujų darbuotojų socializacija – procesas, kuriame asmuo perima organizacijos vertybes, normas ir būtiną elgesį, leidžiantį būti tos organizacijos nariu (Dubauskas, 2006). Skiriami šie socializacijos reiškiniai: mokymas darbo grupėje, organizacijos vertybės, veikimo būdai bei normos, visuomeninių ir darbinių santykių ugdymas, naujam darbui reikalingų žinių ir įgūdžių ugdymas (Kurutienė, 2006).

Yra įvairių modelių, nusakančių naujo darbuotojo socializaciją organizacijoje, tačiau, remiantis Gražuliu, Valicku, Dačiulyte ir Sudnicku (2012), Lietuvoje vykdomi tyrimai patvirtina, kad socializacijos procesą sudaro universaliausias trijų etapų modelis (3 pav.).

3 pav. Socializacijos procesas

Šaltinis: Robbins, 2003, p. 291

Remiantis šiuo modeliu, pirmąjį etapą, t. y. **išankstinę socializaciją** apima visos žinios, gautos prieš atėjimą į organizaciją. Naujasis darbuotojas ateina į organizaciją jau atsinešdamas susiformavusias vertybes, nuostatas, lūkesčius. Dauguma jų jau gali būti suformuoti spec. mokymo įstaigų, į ką gali atsižvelgti vykdytys atranką specialistai (Robbins, 2003). Išankstiniame socializacijos etape, pasak Jucevičienės, (1996) yra du svarbūs veiksniai: realusis organizacijos įvertinimas (tai bendras individo požiūris į organizaciją, filosofiją, jos kultūrą ir pan., t. y. visa, kas supa naujoką) bei realus darbo įvertinimas (tai darbuotojo tikslus požiūris į darbą, jo turinį, t. y. ką ir kaip jis konkrečiai turės dirbti).

Priėmimas į darbą pripažįstamas esmine išankstinės socializacijos etapo dalimi, o pokalbis – bene svarbiausiu darbuotojų atrankos momentu, padedančiu: atskleisti asmenines kandidato savybes; prognozuoti jo darbo rezultatus; aptarti organizacijos ir darbuotojo vertybes bei lūkesčius; numatyti įsiliejimo į organizacinę kultūrą galimybes ir pan. Sėkminga išankstinė socializacija – psichologinio kontrakto sudarymas (Gražulis ir kt., 2012).

Antrasis etapas – **susidūrimas**, kai susiduria darbuotojo susidaryta nuomonė, lūkesčiai apie darbą, bendradarbius, vadovus su faktine esama situacija organizacijoje. Jei darbuotojo lūkesčiai buvo mažiau ar daugiau tikslūs, susidūrimo stadija tik sutvirtina buvusią nuomonę, suvokimą, tačiau tai būna retai. Jei lūkesčiai gerokai skiriasi nuo darbuotojo lauktų, jam reikia socializuotis, atsikratant savo išankstinių prielaidų, ir pakeisti jas organizacijai priimtiniomis, nes kitaip jam gali tekti palikti organizaciją. Tokių lūkesčių neatitikimus tarp darbuotojo ir organizacijos turėtų mažinti tinkama darbuotojų atranka (Robbins, 2003).

Šio etapo tikslas: padėti naujokui įsitraukti į naują darbo aplinką; sumažinti neretai patiriamą pirmosios darbo dienos šoką; susipažinti su darbo tvarka ir technologiniu procesu; susipažinti su organizacijos tikslais; palengvinti įsiliejimą į organizacinę kultūrą ir kartu identifikuotis organizacijoje; sudaryti prielaidas efektyviai dirbti ateityje (Gražulis ir kt., 2012).

Šį etapą sudaro tuo pačiu metu vykstantis profesinis orientavimas ir socialinis-psichologinis prisitaikymas. **Orientavimo užduotis** – naujai priimtiems darbuotojams pateikti pagrindinę informaciją apie organizaciją (organizacinis orientavimas) ir darbą (profesinis orientavimas). **Socialinė-psichologinė adaptacija** – tinkamų darbo santykių su vadovais ir kolegomis sukūrimas, vertybių ir grupės elgesio normų įsisavinimo veiksniai (Gražulis ir kt., 2012).

Susidūrimo etapo galimos baigtys: Adaptacijos metu neretai naujas darbuotojas turi pervertinti ir pakeisti savąsias nuostatas ir vertybes bei stiprinti jas organizacinės kultūros propaguojamomis tam, kad galėtų identifikuotis su organizacija.

- Jei lūkesčiai buvo daugiau ar mažiau tikslūs, susidūrimo stadija tik sutvirtina anksčiau susiformavusį suvokimą.
- Kai lūkesčiai skiriasi nuo tikrovės, nauji darbuotojai privalo socializuotis, atsikratydami ankstesnių prielaidų ir pakeisdami jas naujomis, kurios pageidautinos organizacijai.

Blogiausiu atveju nauji nariai gali visiškai nusivilti tikrąja realybe ir palikti organizaciją (Gražulis ir kt., 2012).

Trečiajame **pasikeitimo** etape darbuotojai turi išspręsti problemas ir neatitikimus, pastebėtus susidūrimo etape. Norėdami tai padaryti, jie turi pasikeisti, prisitaikyti prie organizacijos, tapti jų dalimi. Jie turi pajusti, kad kolegijos juos priėmė, vertina, o naujas darbuotojas supranta organizacijos vertybes, normas, taisykles. Naujokas žino savo darbą, kaip jį atlikti, kaip jis gali būti vertinamas. Esant sėkmingam pasikeitimui, turėtų didėti darbuotojo produktyvumas ir mažėti tikimybė, jog darbuotojas išeis iš darbo (Robbins, 2003).

Pasak Gražulio ir kt. (2012), šio etapo tikslas yra:

- **valdymo** (motyvavimas, mokymas, ugdymas, vertinimas ir kt.), **socialinėmis** (organizacinė kultūra, psichologinis klimatas kolektyve ir pan.) ir **techninėmis** (technologija, darbo ir poilsio sąlygos bei pan.) priemonėmis išmokti derinti savo ir grupės interesus;

- įgyti naujų kompetencijų;
- siekti aktyviai dalyvauti priimant aplinkos iššūkių sprendimus;
- susieti save su grupės nariais ir tapti organizacinės kultūros subjektu.

Pasikeitimo etapas baigtas, jei nauji darbuotojai:

- priėmė organizacijos bei savo grupės normas ir jas supranta;
- jaučia, kad bendradarbiai juos priėmė, pasitiki ir vertina;
- tiki, kad turi pakankamai kompetencijos sėkmingai baigti darbą;
- supranta sistemą – ne tik savo užduotis, bet ir taisykles, procedūras bei neformaliai priimtą veiklos praktiką;

- žino, kaip bus įvertintas jų darbas, tai yra, kokie bus taikomi kriterijai;
- žino, ko iš jų tikimasi ir ką reiškia gerai atlikti darbą (Gražulis ir kt., 2012).

Taigi šis socializacijos proceso modelis nurodo, kad socializacija jau prasideda dar darbuotojui neatėjus dirbti į organizaciją. Jis turi susiformavusį požiūrį į organizaciją ir į darbą. Kuo susiformavusi darbuotojo nuomonė artimesnė realiai faktiškai situacijai, tuo lengvesnis bus susidūrimo etapas, ir atvirkščiai, susidūrimo etapas bus sunkesnis, jei išankstinė nuomonė labai skirsis nuo faktinės situacijos. Paskutiniame pasikeitimo etape darbuotojas perima organizacijos vertybes, normas, taisykles. Jei visi etapai praėjo gerai, darbuotojui buvo priimtinos organizacijos vertybės, jo vaidmuo joje, tai socializacijos proceso pasekmės bus darbuotojo atsidavimas ir produktyvus darbas, priešingu atveju, darbuotojas paliks organizaciją.

Socializacijos proceso turinį, pasak Juodaitytės (2003, p. 42), sudaro dvi dalys, viena „tai – visuomenės socialinė patirtis, sociokultūrinė informacija (žinių pavidalu), antra – tai elgesio taisyklių, normų sistema ir kt.“. Šis procesas gali vykti organizuotai (tikslingai) ir neorganizuotai (stichiškai). **Tikslinga socializacija** – specialiai sudarytų poveikio priemonių sistema, kuri leidžia pasiekti organizacijos tikslų, formuojant asmenybę. **Stichinė socializacija** – spontaniškas socialinių įgūdžių perėmimas, asmenybei dalyvaujant socialinėje aplinkoje (Juodaitytė, 2003). Formali socializacija dažniausiai būdinga didelėms organizacijoms, o neformali mažoms. Pirmu atveju šis procesas priklausomas nuo vadovų, kitu atveju paliekamas naujoko rankose.

Žukauskaitė ir Bagdžiūnienė (2012) cit. Taorminą (1997), kuri siūlo socializacijos organizacijoje modelį, susidedantį iš keturių pagrindinių dalių:

1. Su darbu susijusių įgūdžių ir gebėjimų lavinimas;
2. Žinių apie savo darbą, organizaciją, kultūrą suvokimas ir taikymas;
3. Emocinis, moralinis ir instrumentinis kitų narių palaikymas, taip sumažinant nerimą, baimes ir abejones;
4. Palankių karjeros galimybių savo organizacijoje numatymas.

Mokymas yra pagrindinė priemonė, padedanti naujam darbuotojui įgyti įgūdžių ir gebėjimų, reikalingų darbui atlikti. Mokymas gali būti formalus ir neformalus. Formalus mokymas paremtas specialiais dokumentais kaip instrukcijos, darbų aprašymai, taip pat galimas naujoko perkvalifikavimas, seminarų rengimas ir pan. Neformalus mokymas taip pat gali pasireikšti įvairiais būdais, pavyzdžiui, kolegų stebėjimas, prašymas parodyti užduotį ir pan.

Supratimas yra gebėjimas, kuris padeda suvokti savo darbinės veiklos pobūdį, jo svarbą, taikyti įgytas žinias praktiškai ir suprasti galimas veiksmų pasekmes. Supratimas apima: vaidmens aiškumą, apibrėžtumą; grupės vertybių, normų įsisavinimą; technines, socialines žinias; grįžtamąjį ryšį ir pan.

Bendradarbių palaikymas – be finansinės kompensacijos taikoma pagalba naujam kolegai, siekiant sumažinti jo nerimą, baimę, abejones, tai emocinė ir moralinė parama, kuri laikoma labai svarbia. Kolegų parama gali sumažinti stresą, tai palengvina naujoko socializaciją.

Perspektyvos – tai, ko darbuotojas tikisi iš organizacijos jo atžvilgiu ateityje. Tai tikimybė likti darbe (nebūti atleistas), atlyginimo, įgaliojimų padidinimas, karjeros galimybės, pripažinimas, galimi apdovanojimai ir pan. Perspektyvų išvėgimas ateityje skatina darbuotoją likti organizacijoje arba priešingai – nesitikint geresnių sąlygų ją palikti (Taormina, 1997).

Kiekviena dalis turi savo turinį, kuris veikia nuolat vienu metu su kitomis dalimis. Šių dalių sąveika tarpusavyje yra nuolatinis procesas, vykstantis organizacijoje. Šis modelis paprastai ir aiškiai atskleidžia socializacijos proceso esmę.

Išanalizavus mokslinę literatūrą, galime daryti išvadas, kad pati organizacija padės sau vykdydama suplanuotą darbuotojų atranką, per kurią išdėstys savo poziciją ir lūkesčius naujoko atžvilgiu, o naujokas savo ruožtu pateiks savo pageidavimus ir lūkesčius. Tai leis sumažinti darbuotojų kaitą adaptacijos procese. Nepriklausomai, ar socializacijos procesas organizacijoje

vyksta organizuotai ar ne, jis vis tiek vyksta, tik jos turinys yra kitoks. Suplanuotas socializacijos procesas leis greičiau naujokui įsilieti į organizaciją, identifiikuotis jos struktūroje, perimti techninius įgūdžius ir žinias reikalingam darbui atlikti. Organizacija turėtų nepamiršti skatinti, motyvuoti naujoką, siekiant kuo didesnio efektyvumo ir darbo produktyvumo. Labai svarbu išsiaiškinti, kokie veiksniai lemia socializacijos procesą.

Kurutienė (2006) nurodo tris veiksnių grupes, darančias įtaką naujam darbuotojui: tai **individualūs, artimiausios aplinkos ir organizacijos** veiksniai.

Individualiems veiksniams priskiriamas asmenybės tipas, motyvacijos lygis, informacijos siekimas ir pan.

Artimiausios aplinkos veiksniams priskiriama bendradarbių priėmimas / nepriėmimas. Ne paslaptis, kad kolektyve gali vyruoti konkurencinės nuotaikos, senbuviai bijo, kad juos gali pakeisti naujokas. Taip pat prie artimiausios veiksnių grupės priskiriamas vadovavimo stilius, globėjo, kuratoriaus buvimas / nebuvimas bei kiti veiksniai.

Organizacijos veiksnių grupei priskiriama organizacijos atrankos politika, organizacijos vertybės, kultūra, skatinimo politika ir pan. (Kurutienė, 2006).

Pasak Pruskaus (2003), socializacijos procesą sąlygoja šios dvi veiksnių grupės: 1. biologinė prigimtis; 2. kultūra. Kuri reikšmingesnė – vieningos nuomonės nėra. Vertėtų atkreipti dėmesį, kad apie įmonės kultūros svarbą darbuotojo adaptacijos ir socializacijos procese rašo daugelis autorių (Dubauskas, 2006; Šimanskienė 2008 ir kt.).

Socializacijos procesui įgyvendinti naudojami įvairūs metodai (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Metodai, padedantys socializuotis naujam darbuotojui

Socializacijos metodas	Aprašymas
<i>Darbuotojų parinkimas</i>	Darbdaviai ir atrankos vykdytojai ieško tinkamo asmens, kuris galėtų patenkinti organizacijos lūkesčius, organizacijos vertybės sutaptų su naujo darbuotojo vertybėmis.
<i>Rengimas ir vystymas</i>	Naujokas formaliai ir neformaliai dalyvauja įvairiose veiklose, kas leidžia geriau suprasti ir įsisavinti organizacijos vertybes.
<i>Parama ir profesinis mokymas</i>	Kolegos padeda naujokui, moko jį techninių įgūdžių bei suteikia žinių reikalingų darbams atlikti.
<i>Pasitikėjimo sumažinimas</i>	Tai pakankamai dramatiška socializacijos technika, galinti sutrikdyti naujoką. Jam gali būti keliamos kliūtys darbui atlikti, kad darbuotojas save „pamatytų kukliau“. Tai skatina dažniau kreiptis informacijos bei patarimų į vyresnius vadovus.
<i>Išbandymai ir skatinimas mokytis iš klaidų</i>	Mokymasis iš klaidų, geras būdas mokytis, organizacijos neturėtų kontroliuoti kasdienės darbuotojų veiklos, o leisti įgyti patirties.

Šaltinis: sudaryta straipsnio autorių

Atkreiptinas dėmesys, jog, pasak Genio ir Baltrušaičio (2009), tas pats „įvedimo modelis“ neturėtų būti taikomas visiems vienodai, nes būtina paisyti kiekvieno asmens individualių poreikių. Todėl apibendrintina, jog nedera vieną metodą taikyti visiems naujokams, nes visų patirtis, gebėjimai ir žinios yra skirtingi.

Robbins (2007) išskiria **konformistinį** ir **išradingą** įsijungimo į organizaciją socializacijos variantus. Konformistiniu požiūriu, kai palaikomos organizacijos tradicijos ir papročiai bei susiduriama su standartizuotu, prognozuojamu elgesiu, į organizaciją galima įsilieti:

- formaliai (naują darbuotoją atskiriant nuo kasdieninės darbo aplinkos, akivaizdžiau apibrėžiant, kad jis yra naujokas);
- kolektyviškai (naujus darbuotojus suburiant į grupes, supažindinant su atskirais būsimo darbo bruožais);
- serijiniu būdu (veikiant autoritetams / patyrusiems darbuotojams, jiems mokant bei padrašinant naujus darbuotojus);
- divestiūriškai (stengiantis, kad naujasis darbuotojas atsikratytų tam tikrų savybių, ir suformuojant tam tikrus organizacijos nario bruožus).

Išradingumu ir kūrybiškumu pagrįstu požiūriu į organizaciją galima įsijungti:

- neformaliai (naująjį darbuotoją iš karto paskiriant į savo darbą ir jam skiriant nedaug dėmesio);
- individualiai (individualiai perduodant organizacijos kultūrą);

- atsitiktiniu būdu (sąmoningai vengiant autoritetų, jų pavyzdžių; naujam darbuotojui paliekant viską išsiaiškinti savarankiškai);
- investitūriškai (darant prielaidą, kad naujoko savybių ir kvalifikacijos reikia sėkmingai atlikti darbui, tad šias savybes ir gebėjimus sėkmingai įtvirtinant ir remiant) (Robbins, 2007).

Pasak Jucevičienės (1996), socializacijos sėkmė priklauso vos nuo dviejų veiksnių: ar aiškūs darbuotojo motyvai; ar įmonė taiko skatinimo sistemą, pvz., suteikdama papildomas naudas darbuotojui.

Platesnę dermę veiksnių, lemiančių sėkmingą socializacijos procesą organizacijoje, aprašo Alonderienė ir Pilkienė (2010), nurodydamos šiuos aspektus:

- individo ir organizacijos vertybės;
- individo ir vadovybės, kolegų užsibrėžti tikslai;
- individo preferencijos, poreikiai ir organizacijos puoselėjamos sistemos bei struktūros (įskaitant ir atlygio sistemą);
- asmenybės bruožai ir organizacijos kultūra.

Aprašyti veiksniai rodo, kad sėkminga socializacija priklauso nuo individo ir organizacijos santykio. Lūkesčiai, vertybės, tikslai, poreikiai ir kt. turi būti suderinti abiejų pusių vienas kito atžvilgiu. Abi pusės turi būti patenkintos savo apsisprendimu, organizacija nauju darbuotoju, o šis nauju savo darbu.

Sėkminga socializacija sukuria abipusę naudą. Motyvuotas darbuotojas, siejantis savo ateitį su organizacija, stengsis dirbti kuo geriau ir tai įmonei atneš finansinę naudą bei didins darbuotojo lojalumą (Gražulis, 2012). Viso to rezultatas – tvirtas, susibendravęs kolektyvas, maža darbuotojų kaita, teigiamas organizacijos įvaizdis bei kiti teigiami dalykai.

Nesėkminga socializacija sukuria neigiamus padarinius: nepasitenkinimą darbu, pravaikštas, neigiamą socialinį psichologinį klimatą kolektyve, darbuotojų kaitą (Gražulis, 2012). Tą patvirtina ir Žukauskaitės 2006–2007 m. atliktų tyrimų duomenys: „darbuotojų išėjimas iš darbo susijęs ne tik su finansinėmis išlaidomis dėl pakartotinės paieškos, atrankos, mokymais, bet ir su dideliais žmogiškųjų išteklių praradimais individo (pvz., žinios, patirtis), grupės (pvz., grupės sutelktumas, socializacija) ir organizacijos (pvz., darbo našumas) lygmenyse“ (Žukauskaitė, 2008, p. 166).

Taigi organizacija gali pasirinkti, kaip lengviau padėti naujam darbuotojui įsilieti į organizaciją. Bet, kaip pažymi Herman (2009), naujokui reikia paskirti nors vieną asmenį, kuriam jis galėtų užduoti klausimus, kartu spręsti problemas ar tiesiog keistis informacija. Greičiausiai naujokas įsijungs į darbą bei įsilies į kolektyvą, jei jam bus paskirtas asmuo-globėjas (mentorius), kuris jam padės išspręsti iškilusius klausimus. Žukauskaitės ir Bagdžiūnienės (2012) tyrimas patvirtino, kad mentorių turėję darbuotojai sukaupia daugiau normatyvinės ir organizacinės informacijos, palyginti su tais, kuriems mentorius nebuvo paskirtas.

Socializacija yra ilgas procesas, kurio turinį sudaro keli pagrindiniai etapai: išankstinė socializacija, susidūrimas, pasikeitimas. Sėkmingos socializacijos rodikliai apima:

- **Darbo užduočių išmokimas** – žinojimas, kokios užduotys priklauso darbuotojui, kur jo atsakomybės ribos;
- **Darbo vaidmens aiškumas** – žinojimas, kokio elgesio tikimasi iš darbuotojo. Nesant aiškumo, jaučiamasi neapibrėžtai, asmuo išgyvena nerimą, stresą, nori palikti darbą ir pan.;
- **Socialinė integracija** – grupės narių asmeninių bruožų, jos dinaminio proceso, narių interesų supratimas;
- **Organizacijos kultūros perpratimas** – išreikštų ir neišreikštų normų, standartų, neformalių taisyklių, elgesio modelių, papročių, ritualų, mitų, simbolių ir t. t. įsisavinimas (Žukauskaitė, Bagdžiūnienė, 2012).

Sėkminga naujo darbuotojo socializacija turėtų pasirūpinti organizacija, suderindama abiejų pusių lūkesčius, supažindindama naują su organizacijos vertybėmis, normomis, tikslais, sukurdamą aplinką, kuri būtų pasirengusi jam padėti. Negalima pamiršti ir paties naujoko motyvacijos ir pastangų dydžio, nes jo indėlis vaidina esminį vaidmenį kuriant aplinkinių požiūrį į naują. Organizacijos pastangos atsiperka gerais darbuotojo rezultatais bei lojalumu organizacijai.

Adaptacijos ir socializacijos skiriamieji bruožai

Sunku atskirti socializaciją nuo adaptacijos, nes jų koncepcijos viena per kitą persipynusios, o neretai tarpusavyje ir maišomos siekiant apibūdinti tą patį veiksmą. Tai liudija ir nagrinėta literatūra. Bakanauskienės (2008) teigimu, socializacija – tai sudedamoji personalo adaptavimo dalis, per kurią nauji darbuotojai priima kolektyvo vertybes, elgesio normas, netgi nuomones. Taip pat autorė pabrėžia, kad socializacija ypač reikšminga ir reikalinga, kai nepakanka darbo jėgos, maža pasiūla ir sunku išlaikyti darbuotojus.

Kartais socializacija yra suprantama kaip individo adaptacija išorinėje aplinkoje, perimant istorinę patirtį iš anksčiau gyvenusių kartų (Juodaitytė, 2003). Socializacija ir adaptacija yra dvi skirtingos, bet dažnai klaidingai sugretinamos sąvokos. Vaitkevičius (1995, p. 21) sugretina socializaciją su adaptacija teigdamas, jog „socializavimas – žmogaus adaptavimasis jį supančių žmonių bendrijoje.“

Pasak Robbins (2003, p. 290), organizacijos privalo padėti naujiems darbuotojams prisiderinti prie organizacijos kultūros. Šis adaptacijos procesas vadinamas ir būtų įvardijamas socializacija. Kad ir kaip gerai organizacija vykdytų naujų darbuotojų verbavimą ir atranką, darbuotojai per šiuos etapus nebūna gerai susipažinę su organizacine, o ypač su organizacijos kultūra. Organizacijos kultūra tai savaime susiklosčiusi, susikūrusi žmonių bendravimo forma, o organizacinė kultūra – sąmoningai vadovybės sukurta (Šimanskienė, 2008).

Gaižauskienės ir Švagždienės (2013, p. 98) teigimu, „adaptacija organizacijoje yra neatsiejama nuo socializacijos ir individualizacijos proceso“. Socializacijos metu darbuotojas susipažįsta su organizacijos kultūra, vertybėmis, normomis, o individualizacijos proceso metu darbuotojas identifikuoja savo gebėjimus ir pritaiko juos savo vaidmeniui atlikti organizacijoje (Baršauskienė, Janulevičiūtė-Ivaškevičienė, 2007).

Nors dauguma autorių socializacijos procesą tapatina su kultūros, vertybių, normų perėmimu, Zakarevičius (2003) nurodo, kad darbuotojo adaptavimas organizacijoje visų pirma jo prisitaikymas prie kultūrinės aplinkos.

Tačiau, apibendrinus nagrinėtą literatūrą, galime išvelgti skirtumus, kurie identifikuoja socializacijos ir adaptacijos procesus.

Pirma, socializacija – nuolatinis ir platesnis procesas, vykstantis per visą darbuotojo karjerą organizacijoje, o adaptacija dažniausiai užtrunka apie metus laiko.

Antra, adaptacija daugiau formalus dalykas, kurios eiga, formos, turinys ir kt. gali būti įformintas įmonėje oficialiu dokumentu – adaptacijos programa. Socializacija dažniausiai neformalus, savaime vykstantis procesas, kurį lemia organizacijos, organizacinė kultūra, bendradarbių, vadovų elgesys su nauju darbuotoju.

Trečia, adaptacija daugiau siejama su techninėmis žiniomis ir gebėjimais naują darbą atlikti, o socializacija – su organizacinės kultūros, normų, vertybių perėmimu.

Ketvirta, adaptacija, ypač jeigu vykdoma pagal adaptacijos programą, liečia siauresnį ratą žmonių, darančių įtaką naujoko adaptacijai, o naujoko socializacijos procesas priklauso nuo visų darbuotojų, dirbančių organizacijoje.

Iš nagrinėtos mokslinės literatūros išvelgiami ir šių dviejų koncepcijų panašumai. Tiek adaptacija, tiek socializacija prasideda individui dar neatėjus į organizaciją, t. y. atrankos į darbą metu. Kitas esminis panašumas – tai lūkesčių suderinimas tarp darbuotojo ir organizacijos.

Išnagrinėjus mokslinę literatūrą, galima daryti išvadą, kad adaptacija yra daugiau techninių žinių ir įgūdžių įsisavinimas ir taikymas darbinėje veikloje, o socializacija – organizacinės kultūros, „rašytų“ ir „nerašytų“ taisyklių, normų, vertybių įsisavinimas. Palengvinti šiuos procesus gali organizacijos taikoma politika personalo atžvilgiu, kolegų geranoriškumas. Abu šie procesai gali vykti formaliai arba neformaliai. Adaptacija yra lyg socializacijos pradžia, kurios laikas priklauso nuo keleto faktorių: darbo sudėtingumo, darbuotojo motyvacijos ir imlumo, kolegų paramos, vadovo požiūrio į darbuotoją ir pan., tačiau dažniausiai užtrunka iki metų. Tuo tarpu socializacija – besikartojantis procesas organizacijoje, vykstantis per visą darbuotojo karjerą organizacijoje. Šių procesų rezultatas – identifikavęsis darbuotojas, kuris jaučiasi organizacijos dalimi, supranta savo vietą jos struktūroje.

Išvados

1. Mokslinėje literatūroje dar dažnai kaip sinonimai naudojamos *adaptacijos* ir *socializacijos* sąvokos, siekiant apibūdinti vieną ir tą patį reiškinį. Tačiau iš naujo darbuotojo adaptaciją organizacijoje nusakančių dedamųjų derėtų išskirti naujo darbuotojo prisitaikymą prie jį supančios aplinkos, techninių įgūdžių įgijimą ir jų taikymą darbinėje veikloje. Pagrindinis adaptacijos tikslas – nurodyti darbuotojams, kada, kokias ir kaip atlikti užduotis, kaip pašalinti susidariusius nukrypimus nuo reikalavimų bei prisitaikyti prie kolektyvo. Šis procesas organizacijoje gali vykti formalizuotai, kai iš anksto parengiama adaptavimo procedūra, nustatomi adaptavimo etapai, laikas ir pan. Toks adaptavimo procesas apibrėžiamas adaptavimo programoje. Kai naujo darbuotojo adaptacija vyksta neformaluotai, lemiamą vaidmenį vaidina individualūs naujoko veiksmai. Šis procesas organizacijose neretai trunka apie metus laiko.

2. Tam tikrais atvejais socializacija yra traktuojama viena iš adaptacijos organizacijoje proceso dalių, kai susipažįstama su bendradarbiais, įsisavinami bendravimo ypatumai, kolektyvo vertybės, normos ir pan. Tačiau labiau paplitusi nuostata teigia, kad darbuotojo adaptacija organizacijoje yra socializacijos dalis – nenutrūkstantis procesas, trunkantis visą laikotarpį, kol individas dirba organizacijoje bei palaipsniui perima jos kultūrą, nuostatas,

vertybes ir elgesį. Taigi socializacija yra daug platesnė sąvoka, apimanti ne tik žinių perėmimą, bet ir socialinio vaidmens perėmimą organizacijoje.

3. Yra įvairių adaptacijos procesą nusakančių modelių. Visgi pagrindiniais jų dedamosiomis laikytinos: bendrosios informacijos suteikimas, prisistatymas vadovui, techninis susipažinimas su darbo vieta, susipažinimas su kolegomis bei baigiamasis adaptavimo pokalbis.

4. Socializacija – palaipsniui vykstantis procesas, kurį sudaro: išankstinė socializacija, susidūrimas (adaptacija) bei pasikeitimas (integracija).

5. Jei adaptacijos proceso rezultatas – organizacijoje identifikavęsis asmuo, turintis aiškų asmeninį vaidmenį jos struktūroje, tai socializacijos rodikliai neatsiejami nuo darbo užduočių išmokymo, darbo vaidmens suvokimo, socialinės integracijos bei organizacijos kultūros perpratimo.

CONCEPTUAL ASPECT OF THE STAFF ADAPTATION AND SOCIALIZATION IN AN ORGANIZATION

Scientific problem – unspecified staff adaptation and socialization processes specifics. Objective of the study – to structure the terms of adaptation and socialization concepts, identifying their stages and processes and referring to either of them differences. The study is based on the use of general scientific methods of research – research literature review and synthesis. The article systematized staff adaptation and socialization concepts, defined adaptation of new employees in organization and socialization stage features as well as outlined the essential differences between these processes.

The literature analysis showed that the adaptation of new employees and staff socialization processes are not adequate, and the success of the course depends on the proper choice of organization's human resource management model, timely interpretation of organizational processes, its leader's insight while combining individual and organizational goals and at last quality of professional support.

Key words: human resource management, staff adaptation, staff socialization.

Literatūra

1. Alonderienė R., Pilkienė M. (2010). *Laura Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazijoje. Instrukcija dėstytojams. Lifelong learning programme.* [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-03-11:

<http://www.adam-urope.eu/prj/7401/prd/4/2/Balcikonis_gymnasium_Teaching_notes_LT.pdf>.

2. Bakanauskienė I. (2008). *Personalo valdymas.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

3. Baršauskienė V., Janulevičiūtė-Ivaškevičienė B. (2007). *Komunikacija: teorija ir praktika.* Kaunas: Technologija.

4. Dubauskas G. (2006). *Organizacijos elgsena.* Vilnius: Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-02-16:

<http://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&ved=0CGMQFjAG&url=http%3A%2F%2Fnuojas.lka.lt%2Fdownload%2F2631%2Fdubausko_organizacijos_elgsena_1.pdf&ei=jb8AU5qdBuuAywPMiYDADg&usq=AFQjCNGApcv7VbZrIv8L2soyRqarGxmrxw&sig2=0AvEDb_f8VemolDYjTcojQ&bvm=bv.61535280,d.bGQ>.

5. Dumbliauskas V. (1999). *Sociologija.* Mokymo priemonė. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

6. Fominienė V. B., Švagždienė B., Mikalauskas R. (2009). *Naujų darbuotojų adaptacija šiuolaikinėje sporto organizacijoje.* *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1 (14), 87–94. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-03-11: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2009~ISSN_1648-9098.N_1_14.PG_87-94/DS.002.0.01.ARTIC>.

7. Gaižauskienė G., Švagždienė B. (2013). *Darbuotojų adaptacijos ypatumai turizmo organizacijoje.* *Mokslas ir praktika: aktualijos ir perspektyvos (mokslinių straipsnių rinkinys).* Kaunas.

8. Genys D., Baltrušaitis M. (2009). *Lankstaus darbo modelio įgyvendinimo rekomendacijos darbdaviams.* [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-01-28: <http://www.sidmc.org/project_020/wp-content/uploads/rekomendacijos.pdf>.

9. Gražulis V. (2011). *Successful socialization of employees – assumption of loyalty to organization.* *International journal Human Resources Management & Ergonomics*, 2. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-01-20: <http://frcatel.fri.uniza.sk/hrme/files/2011/2011_2_03.pdf>.

10. Gražulis V. (2012). *Darbuotojų socializacija Lietuvoje: dabartinė situacija ir tobulinimo perspektyvos.* *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (2), p. 145–155. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-02-17: <http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2012~ISSN_1648-9098.N_3_27.PG_145-155/DS.002.0.01.ARTIC>.

11. Gražulis V., Bazienė B. (2009). *Darbuotojų socializacija Lietuvos ikimokyklinėse įstaigose – mitas ar realybė (situacijos analizė)*. Filosofija. Sociologija, 20 (4), p. 344–353. [interaktyvus] Prieiga per internetą 2014-01-20: <<http://www.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2009/4/344-353.pdf>>.
12. Gražulis V., Valickas A., Dačiulytė R., Sudnickas T. (2012). *Darbuotojas organizacijos koordinacinių sistemoje: žmogiškojo potencialo vystymo perspektyvos*. Vilnius: MRU.
13. Hayes D. K., Ninemeier J. D. (2007). *Human Resources Management in the hospital industry*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-02-15: <http://www.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=PFRrvWEfelAC&oi=fnd&pg=PA3&dq=Human+resource+management+in+the+hospitality+industry+D.+K.+Hayes,+J.D.+Ninemeier&ots=fUDIM4op0-&sig=vMK8qnttKVbjrRmGbeyv6gZzBaE&redir_esc=y#v=onepage&q=adaption&f=false>.
14. Herman A. E. (2009). *On boarding new employees: an opportunity to build long – term productivity and retention*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-03-08: <<http://www.kenexa.com/getattachment/385cbc05-19f9-4fbb-bc36-c5512ade7132/Onboarding-New-Employees-An-Opportunity-to-Build-.aspx>>.
15. Jablonskytė G., Bukšnytė-Marmienė L. (2013). *Iš vadovo gaunamo grįžtamojo ryšio ir darbuotojų socializacijos organizacijoje sąsajos*. Lietuvos psichologų kongresas. Psichologija sveikatai ir gerovei. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-02-16: <<http://www.psichologusajunga.lt/lps/admin/spaw2/uploads/files/Teziu%20leidinys%20LPK%202013.pdf>>.
16. Jucevičienė P. (1996). *Organizacinė elgsena*. Kaunas: Technologija.
17. Juodaitytė A. (2003). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vilnius: UAB Petro ofsetas.
18. Juodraitis A. (2004). *Asmenybės adaptacija: kintamųjų sąveika*. VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla: Šiauliai.
19. Korsakienė R., Lobanova L., Stankevičienė A. (2011). *Žmogiškųjų išteklių valdymo strategijos ir procedūros*. Mokomoji knyga. Vilnius: Technika.
20. Kurutienė Z. (2006). *Organizacijos ir individo santykis socialinio identifikavimosi požiūriu*. Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-01-17: <<http://fcis.vdu.lt/~i.maksvytiene@evf.vdu.lt/Kurutiene.pdf>>.
21. Leliūgienė I. (2002). *Socialinė pedagogika*. Kaunas: Technologija.
22. Leonavičius V. (2003). *Sociologija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
23. Pruskus V. (2003). *Sociologija*. Teorija ir praktika. Vilnius. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-01-20: <<http://www.andriuz.skynet.lt/knygos/Sociologija/Sociologija%20-%20teorija%20ir%20praktika%20%28Pruskus%29.pdf>>.
24. Ratković Njegovan B., Kostić B. (2014). *Impact of organizational socialization towards employees' social adaptation*. Journal of Engineering Management and competitiveness (JEMC), 4 (1), pp. 34–40.
25. Robbins S. P. (2003). *Organizacinės elgsenos pagrindai*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
26. Robbins S. P. (2007). *Kaip vadovauti žmonėms. Visa tiesa, ir nieko, išskyrus tiesą*. Vilnius: Tyto Alba.
27. Sakalas A. (2003). *Personalo vadyba*. Vilnius: Margi raštai.
28. Schkade J., McClung M. (2001). *Occupational adaptation in practice*. United States of America: Slack Incorporated. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-03-09: <http://books.google.lt/books?id=I5Je_JoaJ2MC&pg=PA2&dq=adaptation+process&hl=lt&sa=X&ei=fNkOU8uyKYiingfy04H4Cw&ved=0CDUQ6AEwAQ#v=onepage&q=adaptation%20process&f=false>.
29. Stanišauskienė V., Naseckaitė A. (2012). *Ugdymas karjerai*. Mokomoji knyga. [interaktyvus] Prieiga per internetą 2014-01-20: <http://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CCwQFjAB&url=http%3A%2Fwww.mukis.lt%2Fdownload%2F615%2Fkarjeros_vadovas_mokinio_knyga.pdf&ei=-1DdUon6OYb8ygP9iYDICg&usq=AFQjCNGWlvXokJBqW6P8ZSmDTavW03adkQ>.
30. Šalčius A., Šarkiūnaitė I. (2011). *Žmogiškųjų išteklių valdymas*. Vilnius.
31. Šimanskienė L. (2004). *Mokomoji medžiaga verslininkams*. Darbo komandoje principai. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-01-16: <http://www.e-library.lt/resursai/Mokslai/Kolegijos/KSMK/KSMK_mokomoji_medziaga_verslininkams.pdf>.
32. Šimanskienė L. (2008). *Organizacinės kultūros diagnozavimo metodika*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
33. Taormina R. J. (1997). *Organizational socialization: a multidomain, continuous process model*. International journal of selection and assessment. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-03-09:

<[http://umir.umac.mo/jspui/bitstream/123456789/15718/1/10497_Taormina%20\(1997\)%20Organizational%20Socialization%20-%20A%20Multidomain%20Continuous%20Process.pdf](http://umir.umac.mo/jspui/bitstream/123456789/15718/1/10497_Taormina%20(1997)%20Organizational%20Socialization%20-%20A%20Multidomain%20Continuous%20Process.pdf)>.

34. Vaičiulis A. (2007). *Darbuotojų kaitą sumažintų jų adaptavimas*. Vadovas, verslas, vadyba, 7–8.

35. Vaitkevičius J. (1995). *Socialinės pedagogikos pagrindai*. Vilnius: Egalda.

36. Zakarevičius P. (2003). *Pokyčiai organizacijose: priežastys valdymas pasekmės*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

37. Žukauskaitė I. (2008). *Naujų darbuotojų kaita: ryšys su organizacine socializacija*. Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-01-16: <<http://archive.minfolit.lt/arch/16501/16599.pdf>>.

38. Žukauskaitė I., Kudabienė N. (2010 a). *Naujų darbuotojų kaita. Ar galima to išvengti?* Psichologija Tau, 2010 m. kovas / balandis.

39. Žukauskaitė I., Kudabienė N. (2010 b). „Auklėtojai“ šiuolaikinėje organizacijoje. Psichologija Tau, 2010 m. gegužė / birželis.

40. Žukauskaitė I., Bagdžiūnienė D. (2012). *Informacijos įgijimo skirtumai tarp mentorius turėjusių ir neturėjusių naujų darbuotojų*. International Journal of Psychology: A Biopsychosocial Approach / Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris, 10, p. 9–26.

Įteikta: 2014 m. birželio 27 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

INFORMACINIŲ IR KOMUNIKACINIŲ TECHNOLOGIJŲ POVEIKIS ŽINIASKLAIDOS LAUKUI

Tadas Litevka
Vilniaus universitetas
Lietuva

Anotacija

Šiame straipsnyje nagrinėjamas informacinių ir komunikacinių technologijų (toliau – IKT) poveikis žiniasklaidos laukui. Teorinė analizė atskleidė, kad informacinių ir komunikacinių taikymas žiniasklaidos lauke kelia iššūkių iki tol buvusiam žurnalisto veiklos modeliui, kuris šiandien vis dažniau grindžiamas informacinėmis ir komunikacinėmis technologijomis. Dėl informacinių ir komunikacinių technologijų įtakos keičiasi ir žurnalistikos verslo modelis: atsiranda poreikis investuoti į informacines ir komunikacines technologijas ir tinklo infrastruktūrą, nes tradiciniai ekonominiai modeliai čia jau nebetinka.

Reikšminiai žodžiai: žiniasklaidos laukas, informacijos ir komunikacijos transformacijos, ateities tendencijos.

Išvadas

Tyrimo aktualumas ir naujumas. Šiuolaikinėje informacijos ir žinių visuomenėje pasikeitė vartotojų elgsena: jie informaciją stebi naudodamiesi nebe tradicinės, o skaitmeninės žiniasklaidos priemonėmis, tokiomis kaip socialiniai tinklai *Twitter* ir *Facebook*, kurie šiandien yra svarbi komunikacijos priemonė žiniasklaidos lauke. Dėl itin plačiai naudojamų IKT veikiančių žurnalistai turi galimybę naudoti pačius moderniausius instrumentus, kuriais jie gali operatyviai perduoti informaciją, nepaisydami laiko ir vietos apribojimų.

Galima teigti, kad kibernetinė erdvė, grindžiama platformos kontekstu, žiniasklaidos lauke atsirandantį produktą, kuris įvardijamas kaip informacija, suponuoja poreikį taikyti rinkodaros ir reklamos strategijas žiniasklaidos lauke. Vertinant prieigą prie interneto, pastaroji traktuotina kaip teigiamas veiksnys, kuris žiniasklaidos lauką perkelia iš tradicinės erdvės į naują – kibernetinę – erdvę.

Reikia pabrėžti, kad IKT ne tik palengvina šiuolaikinio žurnalisto darbą, bet kartu šios profesijos atstovams kelia naujų iššūkių: esant dideliu nuolatiniam informacijos srautui, vartotojams būtina perduoti kokybiško turinio informaciją. Reikia pabrėžti, kad kokybiškos informacijos perdavimas vartotojams, pasak Geiß, Jakob, Quiring (2013), šiandien žurnalistams yra moralinė atsakomybė, kuri pasireiškia siekiu informaciją paversti žiniomis, gebėti tas žinias valdyti ir kiek įmanoma efektyvesniu būdu jas perduoti vartotojams. Pastebima, kad ir šiuolaikinis vartotojas nebėra tik pasyvus informacijos gavėjas, bet priešingai – jis prisideda prie informacijos proceso ir reiškiasi kaip aktyvus informacijos kūrėjas, t. y. geba kurti ir perduoti informaciją už tai negaudamas jokio atlygio. Šį procesą galima įvardyti kaip pilietinę žurnalistiką.

Dėl nuolatinės sparčios IKT pažangos komunikacijų srityje pastebima žiniasklaidos lauko transformacija. Šiame darbe laikomasi nuostatos, kad dėl žiniasklaidos lauko transformacijos keičiasi ne tik žiniasklaida kaip procesas, bet ir žurnalisto profesija. Visgi reikia pabrėžti, kad dėl IKT atsiradę pokyčiai žiniasklaidos lauke traktuotini ne tik kaip pozityvus reiškinys, bet ir kaip tam tikrą negatyvų krūvį turintis veiksnys, taip pat veikiantis žiniasklaidos lauką.

Galima pastebėti, kad mokslinės literatūros, kurioje įvairiais aspektais nagrinėjama informacijos ir komunikacijos technologijų poveikis žiniasklaidos laukui, yra ganėtinai nemažai. Užsienio ir Lietuvos mokslininkai pateikia savo požiūrį į besikeičiantį žiniasklaidos lauką dėl informacijos ir komunikacijos technologijų įtakos (Navarro, 2009; Dawson, 2010; Geiß, Jakob, Quiring, 2013), nurodo, kokios probleminės pusės išryškėja pereinant nuo tradicinės prie skaitmeninės žiniasklaidos (Núria, 2006; Spyridou, M. Matsiola, Veglis, Kalliris, Dimoulas, 2013), kaip keičiasi žurnalistų darbas informacijos ir žinių visuomenėje ir kokios ryškėja tendencijos žiniasklaidos lauke ateityje (Dawson, 2010; López Parra, 2012; Punín, Martínez, Rencoret, 2014).

Šiame straipsnyje **tyrimo problema** skleidžiama per du probleminius klausimus:

- 1) Kokią įtaką IKT turi šiuolaikiniam žiniasklaidos laukui?
- 2) Ar IKT taikymas žiniasklaidos lauke rodo naują žiniasklaidos raidos etapą, ar vis dėlto tai reiškia žiniasklaidos išnykimą ir perėjimą prie paprasčiausios informacijos retransliacijos, nekreipiant dėmesio į perduodamos informacijos turinio kokybę?

Tyrimo objektas – IKT poveikis žiniasklaidos laukui.

Tyrimo tikslas – ištirti IKT poveikį žiniasklaidos laukui.

Tyrimo uždaviniai:

- 1) Apibrėžti žurnalistiką IKT kontekste.
- 2) Nustatyti žiniasklaidos lauko kaitą formuojančius veiksnius.
- 3) Išryškinti žurnalistikos sampratos kaitą.
- 4) Atskleisti negatyvius IKT padarinius žiniasklaidos darbuotojams.
- 5) Numatyti žiniasklaidos lauko ateities tendencijas.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė ir sintezė, interpretacija, dedukcija.

Žurnalistika IKT kontekste

Demokratinė visuomenė grindžiama galimybe reikšti asmeninę nuomonę viešai be jokių suvaržymų ar apribojimų. Šios vertybės yra žurnalisto profesijos esmė, tačiau dėl IKT įtakos žiniasklaidos laukui šiandien tenka iš naujo apibrėžti žurnalisto vertybinį lauką (Geiß, Jackob, Quiring, 2013, p. 1063).

Pasak amerikiečių žurnalistų, šios profesijos atstovai turi vadovautis atitinkamais principais, pvz.: būti objektyvūs, lojalūs visiems piliečiams, tikrinti gautą informaciją, garantuoti informacijos šaltinio konfidencialumą, teikti išsamią ir patikrintą informaciją, laikytis žurnalistinės etikos etc. González (2009) teigimu, žurnalisto funkcija – likti objektyviam renkant ir perduodant informaciją. Tai, kas skiria žurnalistiką nuo kitų komunikacijos formų.

Kitas svarbus žurnalistikos principas – lojalumas, kuris reiškiamas ne kam kitam, o skaitytojui, klausytojui ar žiūrovui. Tie žurnalistai, kurie lojalumo nepraktikuoja, užsiima tokiais dalykais kaip propaganda, reklama, verslas. Žiniasklaida prisideda prie demokratijos stiprinimo, skleidama aktualią informaciją, nuolat išskeldama ir analizuodama reikšmingas visuomenei problemas. Žurnalistika taip pat geba numatyti, kuri informacija svarbi, o kuri tokia nėra.

Kyla klausimas, ar IKT, dėl kurių keičiasi žiniasklaidos laukas, nepaskatins minėtųjų vertybių krizės žurnalistikoje, ar priešingai – bus vertinga priemonė toliau propaguojant šias vertybes ir stiprinti žurnalisto profesijos prestižą visuomenėje.

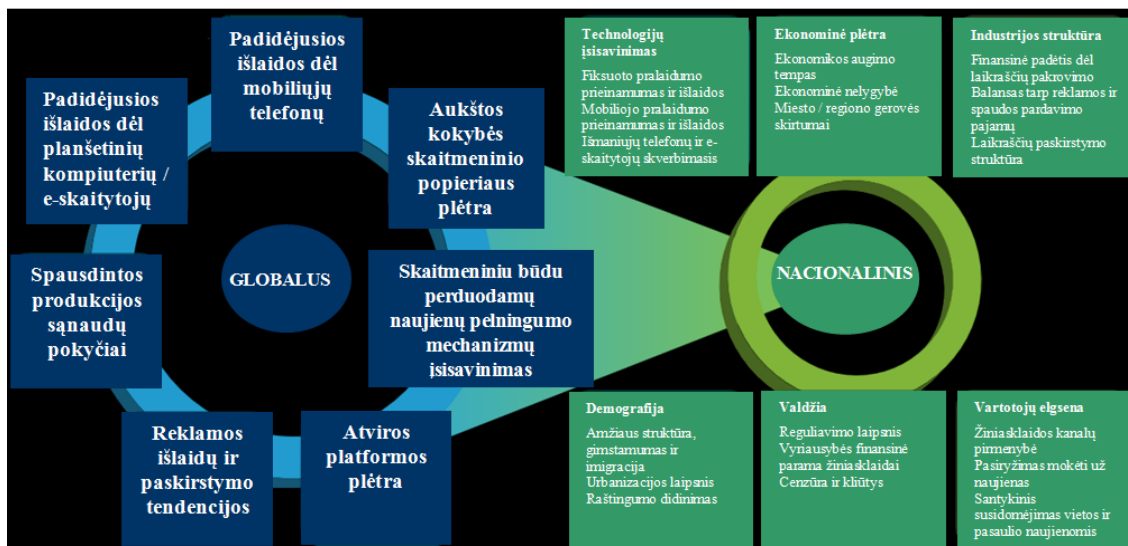
Itin išpopuliarėjus internetui, kaip vienam iš informacijos sklaidos kanalų, pastebima vadinamoji skaitmeninė konvergencija, kurios esmė yra kompiuterių, telekomunikacijų, garso ir vaizdo bei žiniasklaidos, kurią parėmė žurnalistika, sintezė. Atsiradus naujoms priemonėms prie informacijos galimybėms, iki tol dominavusios žiniasklaidos priemonės, tokios kaip laikraštis, šiandien – tarpininkas tarp žurnalisto kaip informacijos siuntėjo ir skaitytojo kaip informacijos gavėjo, nebėra toks svarbus. Ši informacijos tarpininką neretai pakeičia portalai, kuriuose skaitytojai greičiau ir operatyviau yra informuojami apie tos dienos naujienas ir aktualijas iš viso pasaulio, nei tai gebama padaryti naudojantis laikraščiais kaip informacijos tarpininkais. Visgi reikia pabrėžti, kad tradicinė žurnalistika, nepaisant vis labiau įsigalintų IKT žiniasklaidos lauke, ir ateityje vis tiek bus reikalinga demokratinėje visuomenėje, siekiant užtikrinti asmens žodžio laisvę. Galima teigti, kad IKT keičia paties žiniasklaidos lauko struktūrą, bet jokiū būdu neveikia žurnalistų profesijai priklausančią tikslų ir vertybių (Navarro, 2009, p. 39).

IKT grįžta žurnalistika yra grindžiama nuolatinio žurnalisto darbu operatyviai atnaujinti kasdienius įvykius. Pasak Navarro (2009, p. 41), registruojant atnaujinamos informacijos lygį, ši žurnalistika apytiksliai atlieka 40 atnaujinimų per dieną, t. y. vidutiniškai du informacijos atnaujinimus per valandą. Poreikis nuolat atnaujinti informaciją siejasi su išaugusiu poreikiu naudotis planšetiniais kompiuteriais ir išmaniaisiais telefonais, kuriais jų naudotojai nuolat gali būti prisijungę prie interneto, o tai savo ruožtu suponuoja būtinybę tradicinį žiniasklaidos lauką transformuoti į skaitmeninę žiniasklaidą, siekiant prisitaikyti prie šiuolaikinių vartotojų poreikių. Skaitmeninė žiniasklaida veikia per tinklalapius, kuriuose vartotojai, naudodamiesi išmaniaisiais mobiliisiais prietaisais ir taip turėdami nuolatinę prieigą prie įvairių portalų, gali patenkinti savo informacijos poreikį.

Svarbu nepamiršti, kad bendras estetinis tinklalapio vaizdas taip pat turi įtakos skaitmeninei žiniasklaidai. Modernus tinklalapis su nuolat atnaujinama informacija, kuri skleidžiama per žurnalistinius straipsnius, reportažus, nuotraukas, naudojamas audiovizualines priemones taip pat turi įtakos kuriant patrauklų šiuolaikinį žiniasklaidos lauką. Audiovizualinių išteklių įvairovės naudojimas irgi svarbus veiksnys skaitmeninėje žiniasklaidoje, siekiant patenkinti dėl IKT plėtros nuolat augančius vartotojų poreikius. Galima teigti, kad reguliariai atnaujinama skaitmeninė žiniasklaidos platforma ir siūlomas produktas, kuris atitinka vartotojų poreikius, traktuotinas kaip tvaraus verslo modelis (Santana, 2008, p. 359).

Žiniasklaidos lauko kaitą formuojantys veiksniai

Nagrinėjant žiniasklaidos lauko transformaciją, galima išskirti pagrindinius veiksnius, formuojančius kaitą šiame lauke (žr. 1 pav.).

1 pav. Pagrindiniai veiksniai, formuojantys kaitą žiniasklaidos lauke

Šaltinis: Dawson R. (2010). *Further explanation and answers to 6 questions on the Newspaper Extinction Timeline after one million views*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-01-23:
<http://rossdawsonblog.com/weblog/archives/2010/11/further_explana.html>.

Remiantis 1 paveikslu, matyti, kad žiniasklaidos lauko kaitai įtakos turi tiek globalieji, tiek nacionaliniai veiksniai. Kalbant apie visuotinius veiksnius, skiriami septyni veiksniai, kurie formuoja žiniasklaidos lauko kaitą:

- atviros platformos plėtra;
- reklamos išlaidų ir paskirstymo tendencijos;
- spausdintos produkcijos sąnaudų pokyčiai;
- padidėjusios išlaidos dėl planšetinių kompiuterių / el. skaitytojų;
- padidėjusios išlaidos dėl mobiliųjų telefonų;
- aukštos kokybės skaitmeninio popieriaus plėtra;
- skaitmeniniu būdu perduodamų naujienų pelningumo mechanizmų įsisavinimas.

Nagrinėjant nacionalinius veiksnius, kurie daro įtaką žiniasklaidos lauko transformacijai, pastarieji yra skirstomi į atitinkamus šešis segmentus:

- technologijų įsisavinimas;
- ekonominė plėtra;
- industrijos struktūra;
- demografija;
- valdžia;
- vartotojų elgsena.

Technologijų įsisavinimo segmente akcentuojamos fiksuoto pralaidumo prieinamumas ir išlaidos, mobiliojo pralaidumo prieinamumas ir išlaidos bei išmaniųjų telefonų ir el. skaitytojų skverbimasis. Ekonominės plėtros segmente dėmesys sutelkiamas į ekonomikos augimo tempą, ekonominę nelygybę ir miesto / regiono gerovės skirtumus. Industrijos struktūros segmente svarbiausia yra finansinė padėtis dėl laikraščių pakrovimo, balansas tarp reklamos ir spaudos pardavimo pajamų, laikraščių paskirstymo struktūra. Demografijos segmente žiniasklaidos lauko kaitai įtakos turi amžiaus struktūra, gimstamumas ir imigracija, taip pat urbanizacijos laipsnis, raštingumo didinimas. Valdžios segmente svarbų vaidmenį vaidina reguliavimo laipsnis, vyriausybės finansinė parama žiniasklaidai bei cenzūra ir kliūtys. Dar vienas svarbus segmentas – vartotojų elgsena, kurią atskleidžia tokie veiksniai kaip žiniasklaidos kanalų pirmenybė, pasiryžimas mokėti už naujienas bei santykinis susidomėjimas vietos ir pasaulio naujienomis.

Žurnalistikos sampratos kaita: žurnalistika 3.0 (pilietinė žurnalistika)

IKT daro didelį poveikį žurnalistų profesijai. Šios technologijos keičia informacijos sklaidos ir informacijos vartojimo modelius. Minėtas kontekstas suponuoja mintį apie besikeičiančią žurnalistikos sampratą, kurios laukas šiandien patiria nemenką transformaciją.

Nagrinėjant ateities tendencijas žurnalistikoje, pastebima, kad mokslininkai akcentuoja vadinamosios žurnalistikos 3.0 (pilietinės žurnalistikos) dominavimą ateityje, kurią sieja su išpopuliarėjusių tinklalapių internete plėtra. Gillmor (2005) kalba apie naują – atvirųjų išteklių – žurnalistiką (angl. *Open Source Journalistic*), kuri grindžiama bendradarbiavimu tarp asmenų ir piliečių-reporterių. Atvirųjų išteklių žurnalistikos esmė yra naudojimas išimtinai tik internetu, konkrečiau – tinklaraščiais. Šiuo atveju, rašant naujienas, į žurnalistikos procesą įtraukiami piliečiai, kurie tarpusavyje bendradarbiauja. Vadinas, kiekvienas gali skelbti informaciją. Minėtas kontekstas suponuoja kitokį požiūrį į žurnalisto darbą ir žiniasklaidos lauką apskritai. Žurnalistai turi priimti ir piliečių, kurie yra aktyvūs vartotojai, požiūrį. Atvirųjų išteklių žurnalistika, pasak Gillmor (2005), remiasi pagrindiniais žurnalistikos principais, bet kartu yra patobulinta ir pritaikyta visuomenės poreikiams, kai atsiranda grįžtamasis ryšys tarp žurnalistų ir piliečių, kurį užtikrina IKT, o visa tai aktyvina tikslinę auditoriją. Tačiau Gillmor (2005) pastebi, kad dauguma žmonių vis dar yra tik pasyvūs naujienų vartotojai.

Apibendrinant galima teigti, kad IKT ne tik pakeitė žiniasklaidos darbo metodus bei sklaidos formas, bet ir tradicinės žurnalistikos sampratą, paversdamos ją labiau socializuota, kai kiekvienas pilietis gali tapti žurnalistu.

Negatyvūs informacijos ir komunikacijos technologijų padariniai žiniasklaidos darbuotojams

Vadinamoji skaitmeninė revoliucija, vykusi žiniasklaidos industrijoje, atskleidžia, kad šiandien žiniasklaidos atstovai turi labai daug įvairių darbo instrumentų: pradedant išmaniaisiais mobilieisiais telefonais su vaizdo kameromis bei fotoaparatais ir baigiant galimybe naudotis socialiniais tinklais, tokiais kaip *Twitter* ir *Facebook*, kad stebėtų naujienas ar rastų žmonių, kurie jas gali pateikti. Jie gali redaguoti vaizdo įrašus naudodami asmeninius kompiuterius ir juos pateikti skaitmenine forma. Be to, spaudos konferencijas taip pat galima rengti nuotoliniu būdu – kibernetinėje erdvėje – nėra būtina vykti į pačią konferenciją.

Reikia pabrėžti, jog nepaisant to, kad IKT žiniasklaidos darbuotojams suteikė daug įdomių darbo instrumentų, tačiau jos turi ir nemenką šalutinį poveikį žiniasklaidos darbuotojams. Galima išskirti tokias **dvi problemines sritis**, susijusias su IKT naudojimu žiniasklaidoje:

- 1) spaudimas mažinti darbo vietų skaičių ir darbo užmokestį;
- 2) patiriamas stresas, susijęs su nuolatiniu poreikiu skubėti, t. y. palaikyti didelį naujienų perdavimo greitį pagal principą „7/24“.

Šias įvardytas problemines sritis, susijusias su IKT naudojimu žiniasklaidoje, tikslinga išnagrinėti išsamiau.

Spaudimas mažinti darbo vietų skaičių ir darbo užmokestį. Pirmiausia reikia pabrėžti, kad visa ši skaitmenizacija reiškia, kad tolstama nuo pagrindinės įrangos darbo vietoje. Garsas ir vaizdas gali būti redaguojamas iš žurnalisto ar gamintojo darbalaukio. Šiandien jau nebereikia apšvietimo ar garso technikos, nes TV studija gali būti pakeičiama dideliu darbalaukiu, kuris sukuriamas naudojant atitinkamas kompiuterines programas, kurioms valdyti reikalingas tik vienas režisierius, o likusioji dalis yra automatizuota. Dėl skaitmeninės įrangos atsivėrė naujos galimybės palengvinti žurnalistų darbą, o tai turėjo įtakos keisti pareigybių pavadinimus ir pareigybinius nuostatus. Pastebima, jog pasikeitė ne tik faktinis žurnalisto darbo vietos pavadinimas: dauguma žiniasklaidos darbuotojų ne tik vykdo pagrindinę savo funkciją – dirbti žurnalistu, bet ir atlieka įvairias technines užduotis. Minėtas kontekstas paskatino darbuotojų žiniasklaidos srityje atleidimo bangą (Spyridou, Veglis, Kalliris, Dimoulas, 2013, p. 83).

Dėl IKT plataus taikymo žurnalistikoje pastebima tendencija mažinti atlyginimus žurnalistams, todėl jie nebeturi paskatos kūrybingai ir kokybiškai atlikti savo darbo, nes intelektualinis darbas šiuolaikinėje informacijos ir žinių visuomenėje nuvertinamas, daugiau dėmesio telkiama į siekį pasipelnyti iš žiniasklaidos, o ne skleisti kokybišką informaciją.

Greičio poreikio skatinimas. Pastebima, kad įdiegus skaitmenines technologijas, iš esmės pasikeitė žiniasklaidos darbuotojų veiklos lauko specifika. Jie buvo priversti keisti savo įpročius ir nuo tradicinės žiniasklaidos pereiti prie skaitmeninės žiniasklaidos, kurios veiklos laukas itin išsiplėtė, t. y. skaitmeninės technologijos pakeitė iki tol atliekamų veiklų žiniasklaidos srityje ribas, pereinamos į kibernetinę erdvę, kurioje taip pat vyksta informacijos sklaida. Skaitmeninė žiniasklaida išplėtė darbuotojų veiklos lauką, jame įvesdama tokių veiksnį kaip greitis. Taigi dabar informaciją žurnalistai turi perduoti gerokai greičiau nei tai darydavo anksčiau, pasinaudodami skaitmeninių technologijų siūlomomis galimybėmis. Vadinas, dirbant šiuolaikinės žiniasklaidos, grindžiamos skaitmeninėmis technologijomis, sektoriuje svarbu galvoti ne tik apie turinio kokybę bei perdavimo formas, bet ir jo perdavimo greitį (Núria, 2006, p. 5).

Reikia akcentuoti, kad greičio poreikiui perduodant naujienas rasti įtakos turi kitos žiniasklaidos priemonės. Konkurencija tarp žiniasklaidos priemonių skatina jų darbuotojus

stengtis kuo greičiau pirmiesiems paskelbti naujieną, nei tai padarys konkurentai, ypač kai atsirado skaitmeninės technologijos ir internetinė erdvė. Itin greitai besikeičiančią naujienų erdvę 24 val. per parą ir septynias dienas per savaitę ir turi užtikrinti žurnalistai (Núria, 2006, p. 5). Galima teigti, kad šiandien žurnalistams skiriamos ne tik naujienų fiksavimo ir sklaidos funkcijos, bet kartu svarbus ir gebėjimas itin greitai skleisti informaciją portaluose bei socialiniuose tinkluose. Taigi šiuolaikiniai žiniasklaidos darbuotojai ypač dinamiški – turi būti pasirengę bet kurią minutę ištransliuoti aktualias naujienas visuomenei bet kokia forma bet kurioje viešojoje erdvėje.

Reikia pabrėžti, kad dažnai greitis tampa tiesiog savitiksliu. IKT suteikiamos galimybės neretai skatina žiniasklaidos kompanijas stengtis būti pirmi, kuri praneša sensacingą naujieną, kartais atsisakant patikrinti skelbiamos informacijos turinį.

Žiniasklaidos lauko ateities tendencijos

Kaip neigiamą veiksni žiniasklaidos laukui dėl IKT taikymo žurnalistikoje galima įvardyti laikraščių kaip informacijos perdavimo tarpininkų nykimą. Laikraštis yra ta fizinė laikmena, per kurią žurnalistai skleidžia informaciją, tačiau, atsiradus IKT, laikraščio gamybos sąnaudos tapo didesnės nei informacijos skelbimas internete. Žurnalistikos produktai, kaip ir bet kuris gaminamas produktas, rinkos ekonomikos sąlygomis turi duoti pelno. Pastebima, kad vis sunkiau išlaikyti spausdintą informacijos formą, kuri reikalauja nemažai lėšų. Todėl, siekiant sutaupyti lėšų, kaip alternatyva vis dažniau renkama skaitmeninė žiniasklaida. Be to, vadinamoji spaudos krizė taip pat siejama su išaugusia konkurencija pritraukti skaitytojų dėmesį. Tokie skaitytojai neretai renkasi portale nuolat atnaujinamą informaciją, o ne laikraštyje publikuojamus straipsnius bei naujienas, kurie turi vakarykštės dienos atspalvį. Besiformuojanti skaitmeninė vartotojų visuomenė siekia prieigos prie nuolat atnaujinamų informacijos šaltinių, o šį poreikį gali patenkinti internetas (López Parra, 2012, p. 40).

Pastebima, kad internetas sugriovė iki tol dominavusį linijinį informacijos perdavimo modelį, grindžiamą vienos krypties siųstuvais ir imtuvais. Šiandien informacija perduodama įvairiomis kryptimis, o jos siuntėjais ir gavėjais gali būti daugelis asmenų. Būtent internetas paskatino atsirasti pilietinę žiniasklaidą, kai, pavyzdžiui, kiekvienas asmuo gali įkelti savo vaizdo įrašą į internetą ir sulaukti šimtus tūkstančių ar net milijoninių šio vaizdo įrašo peržiūrų.

Žiniasklaidos lauko transformacija grindžiama ne tik perėjimu nuo spausdintos prie skaitmeninės žurnalistikos, bet ir internetinės žurnalistikos atsiradimu. Galima teigti, kad spausdinta žiniasklaidos forma pamažu nyksta, nes keičiasi sąlygos. Pirmą, mažėja skaitytojų, kurie pirktų spausdintus leidinius, nes jau susiformavo įprotis skaityti internete. Antra, pigiau informaciją skelbti internete. Internetas taip pat užtikrina informacijos sklaidos greitį ir operatyvumą, o jo neturi spausdinta informacija. Kitas probleminis veiksny – laisva prieiga prie informacijos, už kurią nereikia mokėti, nes šiandien skaitmeninė visuomenė nenori mokėti už naršymą portaluose, iš kurių gauna informacijos. Informacijos gausa taip pat turi neigiamos įtakos laikraščių pramonei (Dawson, 2010).

Dar vienas probleminis veiksny, prisidėjęs prie laikraščių pramonės krizės, buvo platformų, kurios tapo turinio kaupikliais, atsiradimas. Vargu, ar skaitmeninis laikraštis gali lenktyniauti su paieškos sistema *Google*, kurioje, įvedus atitinkamus prasminius žodžius, vartotojas per kelias sekundes randa jam aktualią informaciją, turėdamas galimybę rinktis iš šaltinių įvairovės. Be to, tradicinė žiniasklaida taip pat negali konkuruoti su itin populiariais socialiniais tinklais *Facebook* ir *Twitter*, kurie tapo pagrindine informacine erdve, leidžiančia operatyviai dalytis aktualiomis naujienomis. Galima teigti, kad šiandien *Google* ir *Facebook* yra didžiausi konkurentai tiek spausdintine, tiek internetine forma pateikiamiems laikraščiams, net nebūdami žiniasklaidos priemonėmis. Taigi šios platformos sėkmingai išnaudoja tinklo srautus, nukreipdamos vartotojus į atitinkamas žiniasklaidos priemones (internetinius laikraščius, portalus, svetaines, etc.) ir suteikdamos galimybę pasidalyti naujienomis su kitais vartotojais (López Parra, 2012, p. 40).

Dawson (2010) prognozuoja, kad ateityje spausdinta laikraščio forma apskritai išnyks. Jis teigia, kad JAV paskutinis spausdintas laikraštis pasirodys 2017 m., Lietuvoje – 2032 m., o visame pasaulyje paskutinis laikraštis bus išleistas 2040 m. Kaip priežastį, kodėl spausdinti laikraščiai išnyks, Dawson nurodo dažnesnį planšetinių kompiuterių ir išmaniųjų telefonų naudojimą, išstumiantį popierines žiniasklaidos priemones, ypač išsivysčiusiose šalyse. Dawson taip pat mano, kad popierinių žiniasklaidos priemonių žlugimą skatina ir finansinis aspektas, nes pastarosios nebeįdengia gamybos ir platinimo išlaidų, todėl ekonomiškai jų nebeįmanoma išlaikyti.

Nagrinėjant IKT taikymo tendencijas šiuolaikinėje žiniasklaidoje, galima išskirti dešimt IKT taikymo tendencijų, kuriomis remiantis matyti sąveikos svarba tarp žurnalistų ir vartotojų.

IKT taikymo tendencijos šiuolaikinėje žiniasklaidoje

2012 m. tendencijos	Visuotinės tendencijos	Apibūdinimas
1.	Pagrindinė skaitmena	Pirmenybė teikiama skaitmeninei žiniasklaidai, t. y. visas žurnalistinis darbas atliekamas virtualioje aplinkoje, kuri nuolat atnaujinama.
2.	Didėjanti planšetinių kompiuterių ir išmaniųjų telefonų įtaka	Šiandien prieiga prie interneto naudojant belaidį ryšio prietaisą, išskyrus mobiliuosius įrenginius, yra svarbi tendencija. Todėl prieiga prie interneto per mobiliųjų telefoną, planšetinį kompiuterį arba kitą skaitmeninės terpės prietaisą yra prioritetinga žiniasklaidos strategija.
3.	Hibridinis verslo modelis	Tai susiję su viešumu. Šis modelis labai svarbus, nes jis galėtų būti tas pagrindinis pajamų šaltinis, kurį būtų naudinga investuoti į pasirinktą žiniasklaidos priemonę.
4.	Programų pritaikomumas	Tai tarpininkai, užtikrinantys visuomenės prieigą prie informacijos. Multimedijos darbas HTML kalba interneto puslapyje, galimybė dalytis vaizdo įrašais ir nuotraukomis, etc.
5.	Išmaniosios informacijos skleidėjai	Informacijos skleidėjai – tai programos, kurios padeda gauti informaciją pagal asmeninius poreikius.
6.	Faktų ir informacijos žurnalistika	Tai informacijos kiekis, valdomas skaitmeninių žiniasklaidos priemonių. Jų taikymas laikomas svarbus atsižvelgiant į tai, kad ji gali būti naudinga ateityje, pavyzdžiui, dėl nuolatinio informacijos atnaujinimo, bet, visų pirma, teisingo jos klasifikavimo.
7.	Vaizdo galimybė	Bet skaitmeninės žiniasklaidos yra ir vaizdo galimybių, traktuotinių kaip išsiskiriančių. Tokio tipo informacija yra prioritetinga. Multimedija yra itin svarbi. Dabar labai lengva sukurti asmeninę paskyrą svetainėje <i>YouTube</i> ir pateikti nuorodas per skaitmenines žiniasklaidos priemones ir taip papildyti informaciją, kuri jau yra skelbiama.
8.	Papildomos ekrano programos	Vartotojai, kurie žiūri televizorių, gali naudoti šią funkciją, prisijungdami papildomą ekraną (planšetinio kompiuterio, išmaniojo telefono). Tai elektroninis prietaisas, kuris leidžia vartotojui sąveikauti su turiniu lankantis internete, taip pat pasirinkti auditoriją.
9.	Socialinis-lokalinis mobilumas	Nepaprastai svarbu dalyvauti socialiniuose tinkluose. Sąveika, kurią galima sukurti su tiksline auditorija per bendrus socialinius tinklus (<i>Facebook</i> , <i>Twitter</i> ir <i>YouTube</i>), yra pirminė. Tai nebūtinai turi kainuoti. Norint garantuoti sukurti grįžtamąjį ryšį turinčią aplinką, svarbu, kad tiksline auditorija ne tik nuolat skelbtų tam tikro turinio informaciją, bet taip pat užtikrintų, kad tiksline auditorija būtų nuolatinė dalyvė ir ji būtų išgirsta pasirinktose žiniasklaidos priemonėse.
10.	TV prijungimas	Šiuo metu galima susieti televiziją ir internetą naudojant išmanųjį televizorių (angl. <i>Smart TV</i>).

Šaltinis: Punín M. I., Martínez A., Rencoret, N. (2014). *Digital Media in Ecuador – Future Perspectives Comunicar*, Vol. 21, Iss. 42, p. 199–207. [interaktyvus]. Prieiga per internetą 2014-01-20:
<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=8cc20a7e-2da6-4981-af2b-602a1faf3f6b%40sessionmgr4003&vid=2&hid=4109>.

Remiantis lentelėje pateiktais duomenimis, galima teigti, kad ateityje vis didesnį vaidmenį vaidins skaitmeninė žiniasklaida, kaip dominuojanti informacijos perdavimo forma žiniasklaidos lauke dėl nuolatinio informacijos atnaujinimo bei neribotos prieigos vietos ir laiko aspektu galimybių. Be to, matyti vis labiau populiarėjantis planšetinių kompiuterių ir išmaniųjų mobiliųjų telefonų naudojimas ieškant informacijos, o tai suponuoja mintį apie žiniasklaidos lauko pritaikymo šiems įrenginiams platesnes galimybes kaip pagrindinę veiklos strategiją ateityje. Akcentuotina ir sąveika su tiksline auditorija, naudojantis populiarių socialinių tinklų teikiamomis galimybėmis.

Atsižvelgiant į interneto plėtrą, matyti, kad skaitmeninė žiniasklaida, kurios išraiškos formos yra skaitmeninės laikraščių versijos, informacijos sklaida naudojantis įvairiomis platformomis, ėmė sparčiai plisti (Cerezo, Zafra, 2003, p. 21). Visgi mokslininkams kelia abejonių rinkos ekonomika grindžiama žurnalistika, kur svarbiausia – komercinė nauda, o dėl to kyla pavojus išnykti nepriklausomai žurnalistikai (Kovach, Rosenstiel, 2003, p. 44). Tačiau IKT nėra ta tiesioginė priežastis, kuri turėtų įtakos krizei žurnalistikoje. Reikia pabrėžti, kad IKT iš tiesų keičia žiniasklaidos lauko formą, o ne turinį (McChesney, 2005, p. 17).

Reikia akcentuoti, jog transformacijų žiniasklaidos lauke žurnalistika ir toliau liks, nepaisant informacijos formato, jos sklaidos būdų. Žurnalistus jungs bendras tikslas – užsiimti gera žurnalistika su kokybės ženklu, ir tai leis jiems dirbti su informacija, naudojant skaitmenines platformas, kurios pakeis žurnalisto santykį su tiksline auditorija, orientuotis į rinkos poreikius skleidžiant informaciją (Cohen, Turner, 2011, p. 68). Galima teigti, kad siekiant naudoti skaitmeninį modelį žiniasklaidos lauke, reikia derinti kokybišką informaciją su naujausiomis IKT ir inovacijomis žurnalistikoje, kad būtų patenkinti informacinės visuomenės poreikiai.

Išvados

1) IKT taikymas žiniasklaidos lauke kelia nemažai iššūkių iki tol buvusiam žurnalisto veiklos modeliui. Galima teigti, kad IKT taikymas traktuotinas kaip galimybė žurnalistams sparčiau ir moderniau atlikti savo darbą, taip pat atliepti vartotojų poreikius gauti informaciją ne tik tradiciniu būdu, bet ir naudojant kibernetinę erdvę.

2) Kaita žiniasklaidos lauke dėl IKT skverbties yra akivaizdi renkant informaciją, vykdamt jos sklaidą, vartoseną. Dėl IKT įtakos keičiasi ir žiniasklaidos verslo modelis: atsiranda poreikis investuoti į IKT ir tinklo infrastruktūrą, nes tradiciniai ekonominiai modeliai čia jau nebetinka.

3) Nustatyta, kad IKT ne tik turėjo įtakos žiniasklaidos darbo metodams bei sklaidos formoms, bet ir pakeitė tradicinės žurnalistikos sampratą – ji tapo labiau socializuota dėl galimybės kiekvienam piliečiui būti žurnalistu. Taigi žurnalistika 3.0 (pilietinė žurnalistika), reiškiasi kaip interaktyvi, besinaudojanti IKT, taip pat grindžiama sąveika tarp žurnalistų ir piliečių.

4) Dėl IKT ne tik išsiplėtė žiniasklaidos darbuotojų darbo instrumentai, bet ir atsirado negatyvių pasekmių žiniasklaidos darbuotojams. Išaiškintos dvi probleminės sritys, susijusios su IKT naudojimu žiniasklaidos lauke: spaudimas mažinti darbo vietų skaičių ir darbo užmokestį bei patiriamas stresas dėl nuolatinio poreikio palaikyti didelį naujienų perdavimo greitį pagal principą „7/24“.

5) Daroma prielaida, kad ateityje vis didesnį vaidmenį vaidins skaitmeninė žiniasklaida kaip dominuojanti informacijos perdavimo forma žiniasklaidos lauke. Vis labiau populiarėjantis planšetinių kompiuterių ir išmaniųjų mobiliųjų telefonų naudojimas ieškant informacijos rodo būtinybę žiniasklaidos lauką kiek įmanoma pritaikyti šiems įrenginiams. Veikiant sparčiai besikeičiančios rinkos sąlygomis, žiniasklaidos laukas turi nuolat taikytis prie kintančių vartotojų poreikių.

THE IMPACT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES ON THE FIELD OF THE MEDIA

The article deals with the impact of information and communication technologies on the field of the media. The research problem is disclosed through the following two problem questions: 1) What impact does the ICT have on the modern field of the media? 2) Does employment of the ICT in the field of the media mean a new stage in the development of the media or does it nevertheless mean disappearance of the media and transition to simply rebroadcasting of information, paying no attention to the quality of the content of transmitted information?

The theoretical analysis revealed that application of ICT in the field of the media raises quite a number of challenges to the previous model of the journalist's activity, which today is increasingly grounded on ICT. It can be stated that ICT is to be treated as a possibility for journalists to perform their work quicker and in a more modern manner as well as to respond to users' needs to receive information not only in a traditional way but also using cybernetic space. The influence of ICT also changes the business model of the media: there appears a need to invest in ICT and network infrastructure because traditional economic models are already no longer suitable here.

It has been identified that ICT both influenced work methods, distribution forms of the media and changed the conception of traditional journalism: it became more socialised due to the possibility for every citizen to be a journalist. Thus, journalism 3.0, or civic journalism manifests itself as interactive journalism, using ICT and grounded on journalist-citizen interaction. It is concluded that due to ICT both work tools of the media staff expanded and negative consequences for the media staff appeared. Two problem areas, related to ICT usage in the field of the media, were found out. These include pressure seeking to reduce the number of working places and salaries and stress experienced due to constant need to maintain high speed of transmission of news following the principle "7/24".

Key words: mass communication sphere, transformations of information and communication, tendencies of future.

Literatūra

1. Cerezo J. M., Zafra J. M. (2003). *El impacto de Internet en la prensa*. Madrid: Fundación Auna.
2. Cohen S., Hamilton J. T., Turner F. (2014). *Computational Journalism*, Vol. 54, Iss. 10, 66–71. Prieiga per internetą 2014-01-20:

- <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=3132d591-ea59-4134-9c59-84bde29fa59a%40sessionmgr114&vid=1&hid=108>>.
3. Dawson R. (2010). *Further Explanation and Answers to 6 Questions on the Newspaper Extinction Timeline after one Million Views*. Prieiga per internetą 2014-01-23: <http://rossdawsonblog.com/weblog/archives/2010/11/further_explana.html>.
4. Geiß S., Jakob N., Qiring O. (2013). *The Impact of Communicating Digital Technologies: How Information and Communication Technology Journalists Conceptualize their Influence on the Audience and the Industry*. *New Media & Society*, Vol. 15, Iss. 7, 1058–1076. Prieiga per internetą 2014-01-25: <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?sid=e1ba59cd-4f9e-41bf-a7d4-74d002a5f970%40sessionmgr112&vid=1&hid=114&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=91280050>>.
5. Gillmor D. (2005). *We the Media. Grassroots Journalism by the People, for the People*. California: O'Reilly Media.
6. Gonzalez C. M. A. (2009). *El diseño de la prensa Digital española en el contexto de la convergencia tecnológica. La identidad visual del ciberperiodismo*. *Revista Latina de Comunicación Social*, Vol. 12, iss. 64, 1–21. Prieiga per internetą 2014-01-21: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=6757b588-417c-485d-b3df-fbb9b5f4584a%40sessionmgr114&vid=12&hid=112>>.
7. Kovach B., Rosenstiel T. (2003). *Los elementos del periodismo*. Madrid: Ediciones El País.
8. Lareau L. (2010). *The Impact of Digital Technology on Media Workers: Life has Completely Changed. Ephemera: Theory & Politics in Organization*, Vol. 10 (3/4), 522–525. Prieiga per internetą 2014-01-22: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=4f5ece90-6c07-4272-9854-3f1a355a53f9%40sessionmgr112&vid=1&hid=108>>.
9. López Parra R. (2012). *Está muriendo el periodismo o los periódicos?* *Revista Mexicana de Comunicación*, Vol. 24, Iss. 131, 38–41. Prieiga per internetą 2014-01-23: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=830015dc-c7c5-4037-848d-aeb9ebd6ebc%40sessionmgr4002&vid=1&hid=4109>>.
10. McHesney R. (2005). *The Future of Media. Resistance and Reform in the 21st Century*. New York: Seven Stories Press.
11. Navarro L. (2009). *Tres lustros del periodismo digital: interactividad e hipertextualidad*. *Comunicar*, Vol. 17, Iss. 33, 35–43. Prieiga per internetą 2014-01-14: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=674a2bca-6321-42ce-840a-bd80cfe6b004%40sessionmgr112&vid=2&hid=114>>.
12. Nuria A. R. (2006). *Los valores del periodismo en la convergencia digital: civic journalism y quinto poder*. *Revista Latina de Comunicación Social*, Vol. 61. Prieiga per internetą 2014-01-22: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=376e8d9b-7d3c-4e77-8295-b7002cb61e45%40sessionmgr4004&vid=1&hid=4109>>.
13. Punin M. I., Martínez A., Rencoret N. (2014). *Digital Media in Ecuador – Future Perspectives*. *Comunicar*, Vol. 21, Iss. 42, 199–207. Prieiga per internetą: 2014-01-20: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=8cc20a7e-2da6-4981-af2b-602a1faf3f6b%40sessionmgr4003&vid=2&hid=4109>>.
14. Santana L. M. (2008). *El reportaje multimedia como género del periodismo digital actual. Acercamiento a sus rasgos formales y de contenido*. *Revista Latina de Comunicación Social*, Vol. 11, Iss. 63, 348–367. Prieiga per internetą 2014-01-25: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=8f892087-76a6-4583-902a-99017c3e26a6%40sessionmgr115&vid=2&hid=114>>.
15. Spyridou L. P., Masiola M., Veglis A., Kalliris G., Dimoulas Ch. (2013). *Journalism in a State of Flux: Journalists as Agents of Technology Innovation and Emerging News Practices*. *International Communication Gazette*, Vol. 75, Iss. 1, 76–98. Prieiga per internetą 2014-01-22: <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?sid=9b40b528-39c5-449b-b29d-5155919f9858%40sessionmgr111&vid=1&hid=108&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=85096545>>.

**Iteikta: 2014 m. rugsėjo 4 d.
Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.**

HUMAN FACTOR IN THE MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS DURING THE CRISIS CONDITIONS

Wiktor Morohin, Aleksandrs Rubanovskis

Baltic Psychology and Management University College
Latvia

Abstract

Occurrence of crisis situations and management crises in national economy systems is always connected with the human factor. In article, based on carried out research, is offered the competence increase concept and preparation of the persons, who are making administrative decisions in the conditions of a crisis situation and crisis.

Key words: *crisis, management, human factor, competence, socio-economic system*

Introduction

The crisis may cover the state or region, city or industry, individual business or organization. The particular interest is represented by the crises that arise in such socio-economic systems as entrepreneurial society and national economy as a whole, because the welfare of people in many respects depends on successful functioning of these systems. Therefore, it is important to know and understand the role of human factors and causes of crises, possible course of their development and consequences. It is necessary for to take timely measures to prevent crises and to prevent their catastrophic consequences.

The system methodology and the systematic approach to the management organization are used in the study of crisis management, their causes, possible course of their development and consequences. Starting position: any crisis – it is always a crisis of governance. The emergence of crises and crisis management is always associated with human error, lack of competence in the management of socio-economic systems by the persons making administrative decisions. Therefore, a special training of such persons is necessary.

In this article, main attention is given to the economic importance of the crisis, and the main economic crises are discussed in more details.

Work objective: To investigate the role of the human factor in the management of socio-economic systems during the time of crisis. Work tasks: To review and summarize the theoretical and methodological basis for the study of organizational crises in such national economy systems as the entrepreneurial society and economics, to analyze the conditions and characteristics of a crisis management in crisis situations; identify ways to improve competence.

The concept of the crisis and its essence

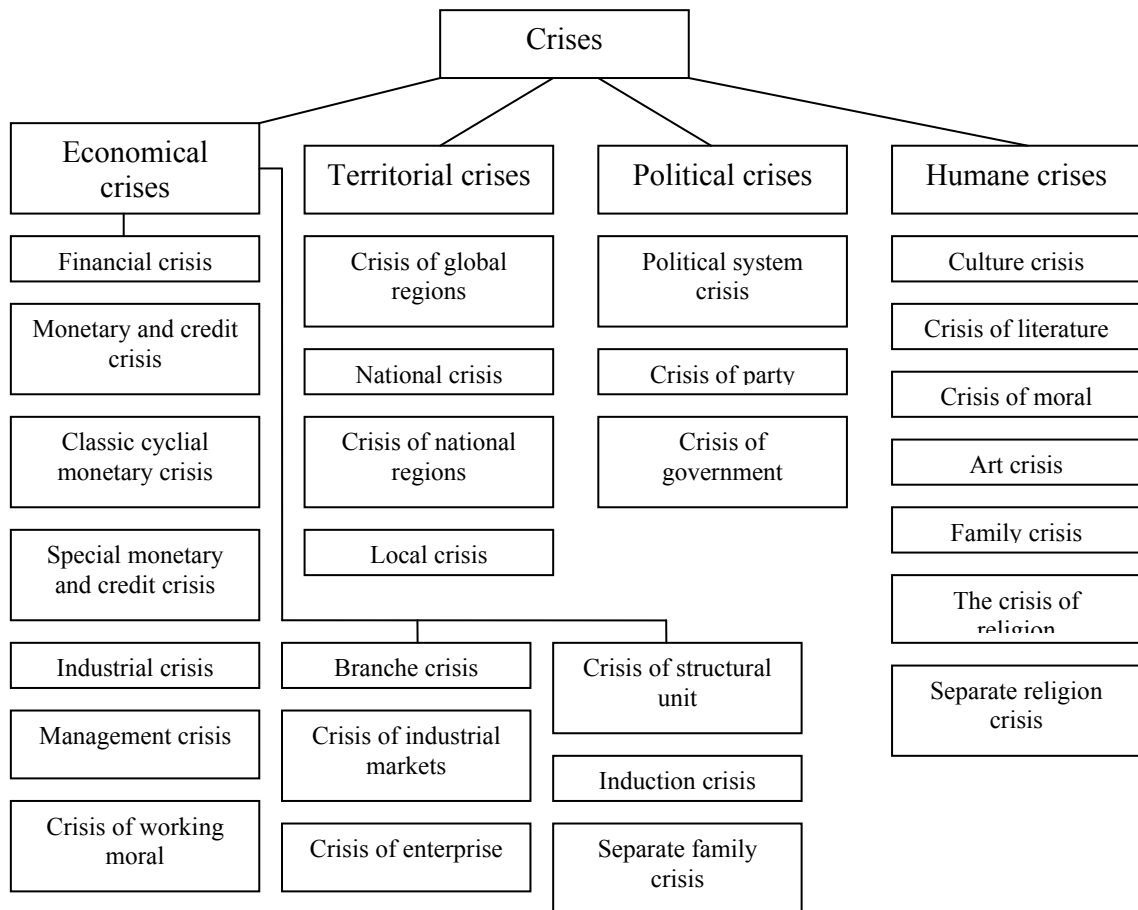
Crisis (German- Krise <French- Crise <Greek- Krisis) have several meanings:

1. Broader – a phase of economic cycle (refer to the macro level), phase leading to economic life breakdown, to unemployment, to decreasing of living standards and so on, as well as to financial system deformation. In a narrow sense – refers to industry, company and so on, till a particular group of employees (applies to micro-level) leading to the facility economic activities disorder.

2. Sharp change, steep fracture, severe transition state.

3. Acute shortage or turn of something; lack of something (more related to medicine).

Crises can be distinguished by different criteria (see Fig. № 1): on territorial basis (global crisis, etc.) on the functioning spheres basis (economic, political and humanitarian crises), and so on.

Fig. 1. Division of crises
The figure is made by authors

Below are given explanations of some uncommon types of economic crises. Explanations of other crises types are more or less available and common.

Several types of crises can affect the specific situation, for example at the macro-level – global, financial and government crises (can affect the international relations) at the micro level – local crisis and management crisis (for the company and so on). However, different types of crises can be mutually linked vertically; for example, the government crisis can create the sectoral crisis and even crisis of individual business. There are situations in which some crisis, such as the crisis of morality (from “Humane crises” group) can act (to create) directly to crisis of labor morality (from “economic crisis” group), which may affect the crisis of the enterprise, i. e., to create it, to intensify etc. Hence – a moral crisis may indirectly create a crisis of the enterprise. Therefore, during the study of some socio-economic system, it is necessary to consider the range of other factors that affect a particular situation.

Crisis of different levels in the national economy systems as the management crisis

Paul Krugman (1953, *Princeton University*), which have got the award *Bank of Sweden Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel* in 2008, declared on 8 December 2008 that the world may face recession during the length of decade. P. Krugman added that the most pessimistic of its scenarios assumes a number of very serious crises “in specific countries, where there are big problems.” He said that “on the periphery of Europe” have already appeared harbingers of economic and political crises such as the crises in Argentina and Indonesia 1990s and early 2000s [12].

In July 2013 Paul Krugman considered that Latvia don't have a luck story, i. e., Latvia did not come out from the bottom and did not overcome the crisis, as there is high unemployment. However, to judge only by one macroeconomic indicator is not too serious scientific approach. He did not even do an analysis of the unemployment dynamics by the certain period of time, for example, 2007–2012. This Krugman's vision is contrary to vision of many other international experts. It's seems that they have analyzed the situation deeper and wider.

A significant role in economic failures in Latvia in 1990–1994 (GDP falling to 51 %) had a subjective or human factor, that is, the people who shaped and implemented economic policy. Unfortunately the situation in the Latvian economy has not changed significantly, and by 2009 – exactly the human factor or competence (incompetence) of decision makers in the economy management, substantially led to a crisis in that form in which it is developing at present [1].

In 2009, the journalist Olga Knyazeva asked below listed questions, as by her opinion- to the experts in the field of investment and finance, “How long will we fall, when we reach the conditional bottom and start moving at least in the lateral direction, which will be a good recovery base for our crippled economy?” [9]

– By all signs, we have not pass even a half way of the crisis – the head of corporate finance company Laika Stars, Vadim Yeroshenko said – We will need at least 3 years to pass all this crisis way. Why so long? – Because for the economical recovery there is neither serious economic background nor any long-term programs. As you can see, the prediction is fulfilled.

– I see that the main issue is not to have money from investors, but that the perspectives are not clear, and therefore even the available money will be detained, – says the head of Gild Bankers Mathis Paegle. – That is why the state shall be defined and place its policy very resolutely. By the way, the investors told to me same as well. They are not afraid of the lats devaluation, or other problems, they just are not ready to invest in a state that does not know where it's going.

– Previously it was thought that the market itself will sort out where and how he governed, – said tax consultant, attorney at law, Mg.iur. Janis Zelmenis. – But recent events have shown that the market is not always able to understand.

In my opinion, all of us should think hard about what was happening in the economy and politics of Latvia for the past 18 years, to think over, make out mess in the head and decide whether to entrust the country to the same people, but perhaps in a little other political combinations. The last models of economic management have exhausted themselves.

Social anthropologist, Roberts Kilis believes that 2009 – definitely the year of recession, there is no other vector, but down. Full year we will fall by all essential parameters. GDP – down dramatically. Labor market – decline not only in volume but also in quality. Taxes – will be a huge shortage. Business bankruptcy. I do not think there is any sense to hope for improvement in 2009. But there are things that can be actually corrected.

For example, the communicational aspect of management – it is very important for the economy in the sense of trust. When in the communications of authorities the lie is visible, people with money won't hurry to invest in their business because of the trust falls.

Dr. Roberts Kilis not an economist, and didn't deal with serious economic issues. For this reason his opinion should be treated with caution. His prediction that “taxes – will be a huge shortage” – does not justify because in all of the following budgets there wasn't such a phenomenon. Budgets have been thought out, real, satisfied the requirements of international lenders. As pointed out and recognized by many international experts, such approach to the budget helped to mitigate the impact of the global financial crisis in Latvia and overcome it.

In his practice as the minister he showed that he judged on what he does not know – the sphere of authorities' communication [13].

Publicist Solomon Katz interviewed him and got the following reply: “From 1990 to the present the state of economic management system in Latvia can be described as a crisis in which the effective management of the economy was absent. The proof of this can be the lack of clearly articulated goals and strategies for economic development, without which the situation in management can be called “irreducible uncertainty” ”[3].

It is appropriate to note, it is felt that the author interview was not ready for a given issue “the question is not specified”, interviewer does not apply scientific principles of interview, including preparation, carrying out and processing of results.

However, to approach the interview scientifically, interviewer must not only master the science concerning the principles of interview, but must have an appropriate skills level of interview itself. The scientific approach will eliminate tendentiousness of interview.

However, not in this article, not in other articles and speeches, S. Katz never noted that Latvia had a clear strategy – to become the country of market economy, without uniform signs of command economy. This strategy does not become stronger if there was not one of the main objectives – to become an EU member. These facts cannot confirm the thesis that “From 1990 to the present, the state of economic management system in Latvia can be described as a crisis.”

S. Katz never took into account the initial position of the economy in 1990. In the calculation of income per capita in Latvian industry there was a most big share of official USSR military industry. However, there still was a hidden military industry. This was not the only one such a hidden munitions factory in Latvia.

Overt and covert military factories in Latvia could not continue such production. Also couldn't continue production such plants, which have been tightly integrated with the plants of the former Soviet Union, especially Russia.

Great impact on the production and export of Latvia to Russia had political relations from the Russian side. Though such example is another indication of the Moscow mayor J. Luzhkov, and on the food stores appeared the announcement that Muscovites will not use Latvian sprats. (Where is the market economy here?) Such relationships are not conducive to long-term effective management of the Latvian economy.

Well-known American scientist Peter F. Drucker writes about strategies that the strategy can purposefully seek out and take advantage of opportunities. Only the strategy gives an indication of what is the "opportunity" for organization. If there is no strategy, there is no way to determine which organization's actions and decisions contribute to achieving the desired results, and which are in the wrong direction and just spray the resources [2].

As can be seen, he meant micro level (enterprise). Some of his principles expression can be attributed also to the macro level.

Every crisis is different, but there is something in common, that is common to all crises. All the crises that arise in social and economic systems can be seen as a crisis of governance. Proper management is important in the development of crisis management systems, their restructuring, reform, transition into a different quality. It depends on the management system integrity and its purposeful activity. Loss of controllability leads to lowering of efficiency and extinction of these activities, or to final or partial fracture of system.

Therefore, the crisis of any system is always a crisis of governance, regardless of whether one of the crisis causes is inadequate management of specific conditions. In this regard, special attention and research is required by an organizational and administrative component of crises of such systems as enterprise society, economy and all national economy as a whole. A proper understanding of the human factor in the management in case of establishment, operation and crisis in various systems of economy can not only help to solve the crisis, but also to prevent crises in the future.

Using the system methodology and systematic approach to management, it is possible to consider the crises of management, their causes, possible course of development and consequences.

To the general-system conditions, which the subject of management should consider in the management of socio-economic system, it is possible to include the following conditions: 1. A clear statement of the system purpose. 2. Creating a structure where each element has its definite place and value, with the overall aim of the system. This structure must maintain the integrity of the system. 3. Accounting of changes in external environment and the timely response to these changes. 4. Providing feedback. An effective feedback in the socio-economic system is very important. The reason is that decision-making is always in the face of uncertainty, and therefore needs constant adjustment of these decisions, plans, and subsequent actions. Absence of feedback leads to loss of control, and ultimately loss of the control object trust. 5. Taking into account the fact that the socio-economic system is self-organizing and self-training. It is important that the external conditions didn't oppress, but enables these processes. 6. Creating a management body that will realize the setting of objectives, identify ways to achieve them, as well as provide incentives of each element (economic unit or person) in the selection of the best path to the goal.

Further attention will be paid to the crises management.

As the crisis management we will mean a loss of controllability of the system in which it completely ceases to purposeful activity. Management crisis is preceded by a management crisis when deteriorates manageability and reduces the efficiency of its purposeful activity.

The crisis situation is characterized by the conditions promoting development of crisis. Detection and study of these particular conditions is of interest. The correct vision and understanding of these conditions with appropriate competence of the persons making administrative decisions can prevent development of a crisis situation and crisis approach.

There are certain conditions which shall be observed for support of integrity and purposeful activities of system and their violation can lead to control crisis. These conditions can be both objective – which change the management subject shall consider always in his activities, and subjective – which are defined by competence of the management subject. It is important to emphasize that we are talking about a competence in questions of social and economic systems management.

As the competence in the management questions we will understand the essence which can be expressed by the "formula": "to know – to understand – to be able to make." To know the theoretical foundations of management in social and economic systems (Education). To understand the functioning of socio-economic systems and what are the characteristics of

governance in these systems (education and experience). Be able to organize effective management of socio-economic systems. (Experience and personal features).

From outside the definition of crisis is simple and obvious: it is the change of organizational form of the system. The fact of crisis is recognized when as a result of observed process there is not same organizational form that was before.

Changing of the form may be either consists of destroying of any former communications, or in appearance of the new one, or in both together. If there is a change of the organizational form of system, its entity consists either in entering of some new elements (activities) in the system, or the part of former elements is removed, or they are regrouped differently. This and other and third situations can happen at the same time, but in different measures [7].

Crisis is an imbalance in the system and at the same time transition process to some new equilibrium. Causes of an imbalance can be external in relation to system or internal which depend on a status of system elements and its interaction, and also on competence of the management subject.

As the result, exactly the competence of the management subject defines that synergy effect which can be gained by the means of purposeful system activities.

At the same time, incompetence of the management subject can lead to development of crisis and disaster. Disasters are the spasmodic changes arising in the form of sudden system response on the smooth changes of external conditions. In this regard some outputs of the mathematical disaster theory can represent a certain interest. But the mathematical disaster theory by itself doesn't prevent disaster, just as the multiplication table that with all its usefulness for accounting doesn't help from plunders of individuals, or from the irrational organization of economy as a whole.

However it is not required a special mathematical theories to understand that the neglect of the nature and society laws (whether it be the law of gravity, the law of value, or the need for feedback), the fall of the specialists competence and lack of personal responsibility for decisions sooner or later leads to disaster [6].

In this regard some interest is represented by the V. Morohin's student's survey- future certificated economists in the field of the business activity, being trained according to the "European Economy and Business" program. The survey involved 58 people (37 women and 21 men) aged from 19 to 56 years, all working. The survey was conducted from February to April 2009. During the survey it was offered to answer the question: "What is a crisis?" expressing their vision and understanding.

The content of responses to this question can be divided into three groups:

1. Deterioration of economic performance and living standards (56 people – 97 %). Answers versions- sharp deterioration in the economic condition of the country, shown in a significant decline in production, decline in living standards and well-being of the population, reduction in real gross national product, sharp fracture, turn in any process, which often has a negative character.

2. Changing of the organizational forms of different socio-economic systems existence (38 pers. – 60 %). Answers versions – violation of the developed production communications; business failures; unemployment growth; destruction of old system and development of a new one; extreme intensification of development contradictions; turning point in the process of changes; fracture prior to the change; the process of birth and death; the imbalance of the system, and at the same time, the transition to a new equilibrium; good start and real opportunity for development and creativity.

3. Inadequate management (8 people – 14 %). Answers versions- serious system failure appearance, inability to control; inability to foresee the consequences of own actions; economic programs do not work on the part of state institutions aimed at the socio-economic development; urgently required solutions; the means of achieving goals are inadequate, resulting in an unpredictable situations and problems; mismatch in the various systems and significant decrease in efficiency; the systemic crisis cannot be overcome within the same system; functioning within former model of system is impossible.

The first group of responses (97 %) – this is actually results of the crisis situation and crisis development and possibly it is not a final. These results are seen and understood by the almost all respondents.

A significant number of respondents (60 %) can see and understand the relationship of crisis with the change of organizational forms of socio-economic systems.

And only a relatively small proportion of respondents (14 %) see and understand the connection between crisis situation and crisis results, as well as changes in the organizational forms of socio-economic systems with the management of these systems.

Crisis management and human factors in the micro-level

In a crisis conditions it gets harder to make the right management decisions. Stereotypes, within which the managers have been trained, both dependent and owners of their businesses, and even government officials, do not give them the opportunity to adequately assess the processes taking place in the economy and, therefore, predict the course and consequences [14].

Trying to understand the reasons for managers around the world that tend to reproduce stereotypes of primitive simplified ("reflexive"), confrontational style of management, W. Edwards Deming came to the conclusion that the problem root is the lack of required knowledge of the social and economic systems effectiveness formation laws. Any administrative system, any management situation is unique in a sense. Blind imitation of the successful course of action potentially threatens. Successful control in such systems is guaranteed only if in the management subjects are guided by continuously developed "world model". The world model in this case is understood as set of knowledge of the main correlations both in a control object, and between object and his environment, allowing predicting nature of its behavior.

System aim must be set by the management. Without a goal there is no system. And the components of the system should be controlled. Edwards Deming was convinced that every leader before being admitted adoption of responsible management decisions should receive a minimal special knowledge relating to the management of socio-economic systems: knowledge about the systems, basic knowledge about the variations, the basic theory of knowledge; basic psychology. Only the transformation of management style and the relationship between the government and the producers can stop the decline and give the industry a chance to become a world leader once again. [8]

And here is the point of view of another expert in the field of control [9]. The main sources of trouble and crisis situations, different socio-economic systems, from individuals and organizations to humanity, lie in the imperfection of goal-setting. Best of all it is organized in commercial companies and much worse at the state level.

"To organizations of any kind or size, as to an artificial system, is inherent the entropy in the form of targets dispersion at the subsystem level and staff, autarchy of subdividing, conflicts, staff turnover and the bureaucracy." This undermines the most fundamental condition for viability of organizational system – its integrity, which can be understood as the consistency of purpose and action, control, constant composition, developed organizational order. Sometimes, in the struggle to strengthen organization integrity, the leadership falls into temptation to turn the integrity to end in itself, leading to the closed system creation, which is prone to stagnation. The existence of such system is determined only by environment state. If there is no external threat and if probability of its external relations violation is low, the organization can exist indefinitely, but once disturbed the balance between internal and external environments, this leads to the death of such a system. The emergence of the crisis situation is a natural stage in development of any business.

The reason is the particular resource exhaustion. And if the entrepreneur has no other resource, develops the crisis of business systems, which leads to its reorganization or decay. Therefore, any organization implementing business projects must constantly encourage innovation, develop and implement new business projects.

Effective management of innovation may be one of the important conditions for the release of national economy from crisis. It is especially important to understand well that part of the innovation process, which brings together the cycle of "science – technology – production", as here begins the process of scientific knowledge commercialization. The result of the process should be a new commodity with market demand.

But even if demand is "guaranteed" there can be a mistake, as the result of experts in the field of management incompetence, and it happens often. Nature of this error is an incorrect prediction and assessment of potential costs over the cycle "science – technology – production." To avoid such errors, it is necessary that the persons making administrative decisions, possessed special theoretical knowledge and were competent in the field of innovation management.

Among the causes of crises in business management, special place taken by the wrong relationship between the owner and manager. At the first stage of small business creation, as a rule, the owner is also a managing director. However, with the development and growth of the enterprise, he devolves some administrative functions to a hired manager. At this stage the conflict between the owner and the managing director can arise, and may lead to a crisis situation in the management.

It seems that it is possible to remove the contradictions and the risk of business management crisis by the creating of control system, adequate to specific situation. Its creation requires: the formalization of relationship between owner and manager; psychological compatibility on a personal level and providing "confidence" in the relationship between them, as well special management training. I think that exactly the special management training is

essential for proper vision and understanding of the specific situation, place and role of its owner and manager, to enhance their managerial competence.

Ways to improve the competence of persons making administrative decisions

For this purpose it is necessary to be focused on a system design as a whole, and only then to design the corresponding parts, and not vice versa. It is possible to provide it, using systems thinking. Considering the socio-economic system as a whole, the subject of management is focused on working with a mess as a whole, and not on the solution of individual problems. System functioning is more dependent on how are interacted parts than on how the part operating individually. Therefore, a systematic approach can secure the release of potential synergies. [5]

The world is changing with incredible speed and uncertainty increases. Social and economic systems should be controlled in crisis conditions, when so much depends on the competence of the decision makers. Timely recognition of their incompetence becomes under these circumstances of particular importance.

For the subject of management it is important to have the ability to change own paradigm and to promote the changing of thinking and behavior paradigms of others. This is possible on the basis of systematic methodology and systems thinking, the formation of which is the main objective of increasing the competence of persons taking management decisions under uncertainty, crisis situation and crisis. [11]

Professional activities of the head (the person making management decisions) requires above all the competence – skills in the use of existing knowledge and skills to successfully resolve incomplete and inaccurate formulated problems. Most of the problems faced by the supervisor are systemic problems, and this means that they are interrelated. Therefore, the only correct approach to understanding and solving these problems is a systematic approach. For the manager it is important to form the skills of modeling and management systems.

It is possible to say that this is a preparation of the “architect of systems.” The manager should be able to make hypotheses, to distinguish the fundamental principles and random factors inherent in specific situations. The development of such skills is an important component of management training of the decision-makers. At their training it is necessary to focus on the development of the people with qualities and abilities, which are important in management. Particularly important is the ability to understand the impact of the head of measurable uncertainty on the specific economic situation, which is sometimes not only can not foresee the results of human activity, but even probable calculations are impossible and don't make sense. [4]

The persons making anti-recessionary administrative decisions, should be competent in the management of socio-economic systems, and have appropriate management training. To improve the competence and training of those who take management decisions under conditions of uncertainty, it requires a special program in the system of postgraduate education. Such a program may consist of both theoretical and practical training and courses. Among the courses can be: “System methodology, systems approach and synergy” (system vision and understanding of difficult social and economic objects), “Systemic approach to management”, “Decision-making under conditions of incomplete information and uncertainty”, “Strategic Management”, “The market as a source of uncertainty in management”;

“Projection of business as a socio-economic system”, “Crisis management and socio-economic systems”, “Psychology of Management”, “Management in the European Union: Current State, Problems and Prospects”. Some elements of such courses are developed and used in the training of specialists in the field of entrepreneurship program “European Economics and Business”.

Conclusions and suggestions

1. The crisis situation arises when there are conditions conducive to the crisis development. Proper vision and understanding of these conditions is the responsibility of persons taking management decisions. In this regard the concept of increase of their competence and training is offered. With increasing competence and training of these individuals, it is important to consider the following.

2. To prevent the crisis in the socio-economic system and control the output of the crisis in case of its development, the most important is human factor, competence of persons making administrative decisions in conditions of uncertainty and crisis situation.

3. Decisive condition of effective functioning and development of socio-economic systems is the correct strategic goal-setting, the presence of such objectives and strategies, which achievement and implementation can be arranged in practice, and the result monitored. The absence of such goals and strategies dooms the system to function in conditions of “irreducible uncertainty” resulting in a crisis sooner or later.

4. Crises can manifest in macro level and micro level, they can mutually intertwine and influence one over the other.

5. Essential condition for effective management and prevention of crisis – is the presence of feedback. Lack of feedback inevitably leads to a crisis.

6. For each socio-economic system should be developed their own system and management structure that meets the features of the system and its environment. The system and management structure should be continuously improved.

Simple, excluding features, copying of systems and structures of other socio-economic systems can lead to a crisis most likely.

7. The persons making administrative decisions at the macro level have to carry both moral and material political responsibility and, where appropriate, criminal liability for the consequences of their actions and also omissions resulting in the damage of system. Absence of the responsibility corresponding to level of damage, or irresponsibility of the persons making administrative decisions, will lead to crisis.

8. The persons making anti-recessionary administrative decisions should be competent in management of socio-economic systems, and have appropriate management training.

9. To improve the competence and training of those who make management decisions in the face of uncertainty and crisis situations it is possible to recommend a specific program in the system of postgraduate education. The program of postgraduate education courses may include which reviewing would be based on a systematic methodology and systematic approach to the organization management.

10. Competence in the management questions expects besides the knowledge of the theoretical foundations of governance in socio-economic systems, also the understanding and skill. Understanding based on personal experience of socio-economic systems functioning, and characteristics of governance in these systems. Skills are shown in knowledge to organize effective management in social and economic systems which is based both on experience, and on personal qualities of the management subject.

Bibliography

1. Dovlodbekova I., Eteris E., Zelmenis D. (2008). *Eiropas Savienības ekonomiskā politika un Latvija*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte. 63–65.

2. Drucker P. F. (1999). *Management Challenges for the 21st Century*, Harper Business. 68.

3. Kacs Z. (2007). *Ieejas maksa: Eiropas dialogi – 2.grāmata*. Rīga: Baltijas forums. 176–185, 249–258.

4. Morohins V., Urtane M., Urtane R. (2008). *Preparation system of businessmen in conditions of the European economic integration*. Proceedings of the International Scientific Conference “Rural and Regional Development”, Nr. 15, 149. Jelgava.

5. Акофф Р. Л., Магидсон Дж., Эдисон Г. Дж. (2007). *Идеализированное проектирование: Как предотвратить завтрашний кризис сегодня. Создание будущего организации*. Пер. с англ. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс. Стр.11–26, 134–140.

6. Арнольд В. И. (1990). *Теория катастроф*. 3-е изд., доп. Москва: Наука. Стр. 8, 98–102.

7. Богданов А. (1989). *Тектология: Всеобщая организационная наука*. Кн. 2. Москва: Экономика. Стр. 208–258

8. Деминг Э. (2007). *Выход из кризиса: Новая парадигма управления людьми, системами и процессами*. Пер. с англ. Москва: Альпина Бизнес Букс. Стр. 15–25.

9. Князева О. (2009). *Вторая волна кризиса — уже осень. Эксперты рассказывают, что будет*. Деловые Вести, 20 апреля, № 15.

10. Маркам Д., Смит С., Кхалса М. (2004). *Деловое мышление. Правила, позволяющие принимать безошибочные решения – сразу и по любым вопросам!* Пер. с англ. Москва: ЗАО «Олимп–Бизнес». Стр. 2–9, 205–235.

11. Новость: „Нобелевский лауреат по экономике прогнозирует десятилетие спада“. 09.12.2008. Стокгольм. Retrieved (2013-07-25): <<http://worldcrisis.ru/crisis/555377>>.

12. Павлов С., Килис Р. (2009). *Банкиры еще будут извиняться*. Деловые Вести, 20 апреля, № 15. Retrieved (2013-07-25): <<http://www.ves.lv/article/77604>>.

13. Пригожин А. (2007). *Дезорганизация: Причины, виды, преодоление*. Москва: Альпина Бизнес Букс. Стр. 40, 71–72, 333–335.

14. Хазин М. (2013). *Теория кризиса*. Retrieved (2013-07-20): <http://worldcrisis.ru/crisis/wc_chno_delat>.

Itiekta: 2014 m. kovo 26 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

КАЧЕСТВО ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТА КАК ОБЪЕКТ УПРАВЛЕНИЯ

Артур Пташук

Высший государственный колледж связи
Белорусский национальный технический университет Республиканский институт
инновационных технологий (БНТУ)
Минск, Республика Беларусь

Аннотация

В статье рассмотрена возможная схема оценки компетентности выпускников по ИТ-специальностям на основе определения важности компетенций и дисциплин, формирующих компетенцию, благодаря экспертным оценкам. Обработка данных осуществляется на основе использования метода линейной свертки при помощи табличного процессора.

Ключевые слова: *информационные технологии, подготовка специалистов, оценка качества подготовки выпускников, экспертные оценки.*

Понятие качества является одной из основных категорий, описывающих любой объект. Уровень качества этого объекта определяется значениями ряда показателей, позволяющих сделать вывод о пригодности объекта выполнять свои функции.

В сфере образования в первую очередь оценивается качество подготавливаемого учебными заведениями специалиста. Любой специалист как рабочая сила также является товаром, в связи с этим от совокупности его профессиональных компетенций зависит и качество его деятельности.

Особенно актуальной данная проблема является для специальностей, связанных с информационными технологиями (ИТ). Данная сфера развивается очень динамично, вследствие этого, учебные заведения должны постоянно актуализировать содержание учебного процесса в соответствии с основными тенденциями рынка труда, последними достижениями отечественной и мировой ИТ-сферы.

ИТ-рынок Республики Беларусь развивается достаточно быстро, количество компаний постоянно растет, поэтому на данный момент наблюдается дефицит квалифицированных кадров. Несмотря на то, что набор в высшие и средние специальные учебные заведения на специальности, связанные с информационными технологиями, увеличивается, желающих работать в этой сфере все больше, на сегодняшний день наблюдается острая нехватка специалистов на рынке труда.

Необходимо отметить, что далеко не все выпускники учебных заведений обладают необходимым уровнем знаний, навыками и компетенциями, требуемыми для эффективной работы в сфере информационных технологий, что негативно сказывается на перспективах трудоустройства.

Разработка схемы оценки компетентности выпускников, позволит, в некотором приближении, судить о перспективах их трудоустройства по специальности, актуальности учебных программ, возможностях оперативной корректировки учебного процесса в требуемом направлении и т. п.

В качестве подобной схемы, на наш взгляд, может использоваться подход, использующий итоговый рейтинг выпускников по профессиональным компетенциям.

Оценка их основных компетенций осуществляется экспертами, в качестве которых могут использоваться как специалисты (преподаватели) учебных заведений, так специалисты предприятий и организаций – заказчиков кадров. В качестве последних могут выступать представители ИТ-компаний (например, резидентов Парка высоких технологий), промышленных предприятий, других организаций, в которых также работают ИТ-специалисты.

На начальном этапе моделирования осуществляется определение компетенций для формирования интегрального рейтинга выпускника.

Консультации с представителями заказчиков кадров, а также с ведущими преподавателями ВУЗов и ССУЗов дают возможность сформулировать ряд компетенций, определяющих качество подготовки специалиста. В частности, в сфере профессиональных компетенций, выпускник должен быть способен:

1. Разрабатывать программные приложения при помощи языков программирования высокого уровня (C++, C#, Delphi и др.).
2. Создавать веб-приложения при помощи языков и технологий разработки веб-приложений и дизайна (Html, CSS, PHP, Javascript, Ajax и др.).
3. Использовать и администрировать/поддерживать ERP-системы (Галактика, 1С:Предприятие и т.д.).
4. Реализовывать базы данных в конкретной СУБД и осуществлять администрирование СУБД различных типов.
5. Выполнять тестирование и отладку программных модулей, в т.ч. с использованием специализированных программных средств.
6. Разрабатывать задания на проектирование баз данных и информационных систем.
7. Разрабатывать и анализировать компоненты проектной и технической документации с использованием графических языков спецификаций.
8. Обеспечивать эксплуатацию и администрирование вычислительных сетей и сетевых операционных систем.
9. Производить инсталляцию, настройку и обслуживание программного обеспечения информационных систем.
10. Осуществлять настройку оборудования информационных систем [1].

Несмотря на то, что данный перечень может варьироваться, он в целом отражает объективные потребности рынка IT-технологий и систем.

В рамках данного подхода каждая компетенция может рассматриваться как отдельный критерий, что дает возможность для решения задачи использовать один из методов решения многокритериальных задач, например, метод линейной комбинации локальных критериев (метод линейной свертки).

В соответствии с этим методом предлагается использовать следующую формулу для расчета итоговой оценки общего уровня профессиональной компетентности выпускника

$$R = \sum_{i=1}^n s_i \cdot Q_i, \quad (1)$$

где R – оценка общего уровня профессиональной компетентности выпускника, сумма берется по всем компетенциям i , s_i – нормированный коэффициент значимости компетенции i , Q_i – уровень овладения компетенцией.

В свою очередь, Q_i представляются в виде взвешенного среднего:

$$Q_i = \sum_{j=1}^n d_{ij} \cdot f_j, \quad (2)$$

где d_{ij} – нормированный коэффициент значимости дисциплины j для формирования компетенции i , f_j – уровень усвоения дисциплины (определяемый на основании итоговой отметки выпускника по данной дисциплине). Следует учитывать, что суммирование ведется по набору дисциплин, формирующих компетенцию i [2].

После математической обработки, экспертные оценки важности отдельных компетенций, а также значимости дисциплин для формирования каждой компетенции, могут использоваться при оценке уровня компетентности на основе итогового рейтинга.

В качестве примера в таблице 1 приведены экспертные данные, используемые при оценке важности отдельных компетенций. Используются некоторые профессиональные компетенции, для выпускников средних специальных учебных заведений Республики Беларусь по специальности 2-40 01 01 Программное обеспечение информационных технологий, разработанные на основе консультаций с представителями заказчиков кадров, а также с ведущими преподавателями ВУЗов и ССУЗов.

**Экспертные оценки важности ряда профессиональных компетенций
специальности 2-40 01 01**

Наименование компетенции	Оценка важности компетенции по 100-балльной шкале				
	Эксперт 1	Эксперт 2	Эксперт 3	Эксперт 4	Эксперт 5
Разрабатывать программные приложения при помощи языков программирования высокого уровня (C++, C#, Delphi и др.).	95	100	90	95	90
Создавать веб-приложения при помощи языков и технологий разработки веб-приложений и дизайна (Html, CSS, PHP, Javascript, Ajax и др.).	95	100	90	90	85
Выполнять тестирование и отладку программных модулей, в т.ч. с использованием специализированных программных средств	85	90	80	70	80
Разрабатывать и анализировать компоненты проектной и технической документации с использованием графических языков спецификаций.	80	85	75	80	70
Производить установку, настройку и обслуживание программного обеспечения информационных систем	80	80	85	80	75

Затем производится оценка относительной важности каждой из компетенций на основе обработки экспертных данных.

После этого выявляется перечень дисциплин, которые важны для формирования каждой из профессиональных компетенций. Это осуществляется на основе образовательного стандарта и учебного плана специальности. Затем аналогично, оценивается значимость каждой дисциплины, которая оказывает влияние на формирование каждой компетенции. В таблице 2 иллюстративно отражены оценки для дисциплин, формирующих компетенцию «Создавать веб-приложения при помощи языков и технологий разработки веб-приложений и дизайна (Html, CSS, PHP, Javascript, Ajax и др.)»

2 таблица

Оценка значимости дисциплин в процессе формирования некоторой профессиональной компетенции

Дисциплина	Оценка важности дисциплины для формирования компетенции по 10-балльной шкале				
	Эксперт 1	Эксперт 2	Эксперт 3	Эксперт 4	Эксперт 5
Основы алгоритмизации и программирование	9	10	8	9	8
Курсовой проект по дисциплине «Основы алгоритмизации и программирование»	8	9	8	9	8
Математическое моделирование	8	7	6	8	7
Конструирование программ и языки программирования	10	9	9	10	9
Курсовой проект по дисциплине «Конструирование программ и языки программирования»	9	8	7	8	8
Системное программирование	8	7	6	6	6
Технология разработки программного обеспечения	8	9	8	8	8
Базы данных и системы управления базами данных	8	9	8	9	8
Курсовой проект по дисциплине «Базы данных и системы управления базами данных»	8	8	7	7	8
Компьютерные сети	7	8	7	8	7
Программные средства создания интернет-приложений	10	10	9	9	10
Технологическая практика (8 недель)	8	7	7	7	7
Преддипломная практика (4 недели)	8	7	8	8	7
Дипломное проектирование	8	7	7	8	7
Итоговая государственная аттестация	9	9	8	9	8

Следует отметить, что итоговая важность каждой дисциплины может быть оценена с учетом коэффициента компетентности каждого из экспертов в связи с различной их

осведомленностью о реальных требованиях на рынке труда, а также значимостью конкретной компетенции для того направления, которое они представляют. Однако возникает проблема корректного определения этого коэффициента компетентности. В нашем примере используется одинаковое численное значение этого коэффициента (таблица 3)

3 таблица

Коэффициент компетентности экспертов

Эксперт 1	Эксперт 2	Эксперт 3	Эксперт 4	Эксперт 5
0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

В процессе расчетов проводится необходимая нормировка всех представляющих интерес факторов (параметров). Результаты расчетов представлены в таблице 4.

4 таблица

Фрагмент рабочего листа с необходимыми для расчетов данными

Список дисциплин	1	2	3	4
Основы алгоритмизации и программирование	9	7	0,500	0,075
Курсовой проект по дисциплине «Основы алгоритмизации и программирование»	8	5	0,167	0,067
Математическое моделирование	7	8	0,667	0,058
Конструирование программ и языки программирования	9	4	0,000	0,078
Курсовой проект по дисциплине «Конструирование программ и языки программирования»	8	9	0,833	0,067
Системное программирование	7	4	0,000	0,055
Технология разработки программного обеспечения	8	6	0,333	0,068
Базы данных и системы управления базами данных	8	6	0,333	0,070
Курсовой проект по дисциплине «Базы данных и системы управления базами данных»	8	9	0,833	0,063
Компьютерные сети	7	5	0,167	0,062
Программные средства создания интернет-приложений	10	6	0,333	0,080
Технологическая практика (8 недель)	7	8	0,667	0,060
Преддипломная практика (4 недели)	8	8	0,667	0,063
Дипломное проектирование	7	7	0,500	0,062
Итоговая государственная аттестация (ДП)	9	8	0,667	0,072

Наименования столбцов таблицы:

1 – Важность дисциплины для формирования компетенции (10-балльная шкала на основе экспертных оценок)

3 – Оценки выпускника (по 10-балльной системе);

3 – Уровень усвоения (линейно зависит от полученных оценок в результате итогового контроля и определяется как отношение разницы фактических оценок выпускника и минимально возможной положительной оценки к разнице между максимально (10 баллов) и минимально возможной положительной оценкой (4 балла)).

4 – Нормированный коэффициент значимости дисциплины для формирования компетенции.

Практика показывает, что существует линейная взаимосвязь между отметками выпускника по дисциплинам и «уровнем усвоения» дисциплины.

В зависимости от итогового рейтинга, рассчитанного по формуле 2, выпускник попадает в одну из категорий по уровню компетентности, один из вариантов распределения которого представлен в таблице 5.

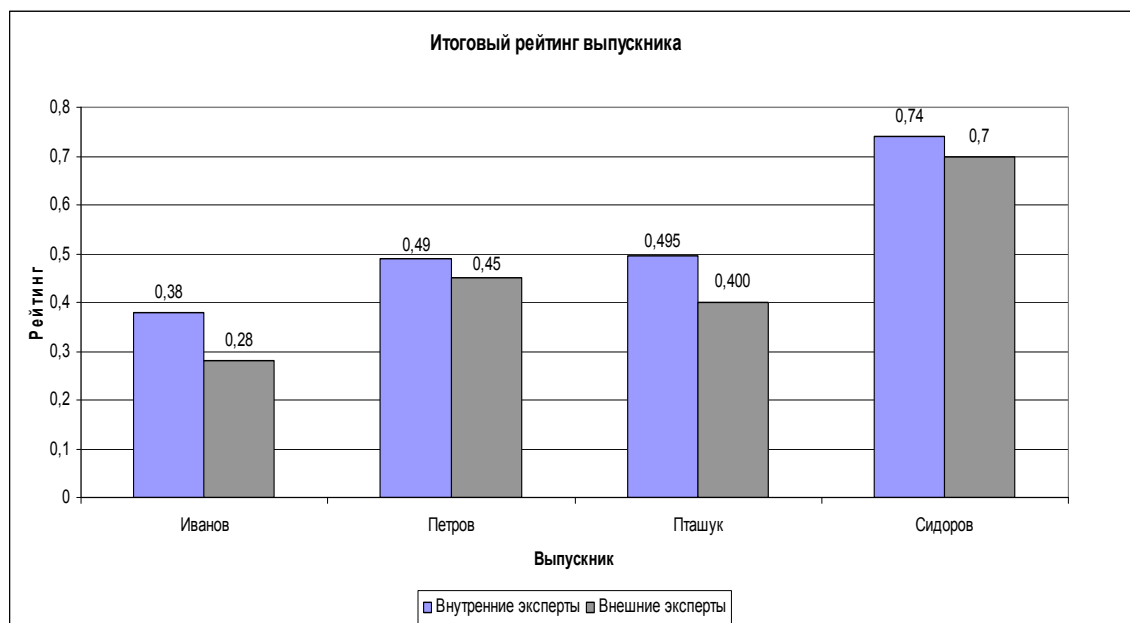
5 таблица

Вариант распределения итогового рейтинга выпускника

0,8 – 1,0	Очень высокий
0,6 – 0,8	Высокий
0,4 – 0,6	Средний
0,2 – 0,4	Низкий
0,0 – 0,2	Очень низкий

Таким образом, использование как внутренних, так и внешних оценок экспертов позволяет определить итоговый рейтинг конкретного выпускника учебного заведения, на основании которого может приниматься решение о его трудоустройстве.

На рисунке 2 иллюстративно представлен пример определения рейтинга нескольких выпускников на основе разработанной модели как внутренними, так и внешними экспертами.

1 рис. Пример рейтинга некоторых выпускников

Выводы

1. На наш взгляд, данный подход, несмотря сложности, связанные с необходимостью привлечения значительного числа экспертов и проведения большого объема аналитической работы, позволит добиться более адекватной оценки уровня подготовки специалистов, чем, например, средний балл. Он позволит учесть мнения, как практиков, так и специалистов учебного заведения, и, при наличии существенных отклонений в результатах их оценок, определить «степень расхождения» мнений экспертов-представителей учебного заведения и представителей организаций – заказчиков кадров. Появляется возможность сравнения результатов анализа, проводимого двумя категориями экспертов, что, в случае выявления существенных расхождений, может свидетельствовать о необходимости корректировки учебных планов и программ в направлении, определяемом требованиями современного рынка трудоустройства.

2. Необходимо отметить, что в зависимости от квалификации и компетентности экспертов, их оценки могут существенно отличаться, что может привести к различным значениям коэффициентов значимости компетенций и дисциплин. Дальнейшее совершенствование модели на основе использования интервальных экспертных оценок позволит естественным образом учесть разброс мнений экспертов.

QUALITY OF TRAINING AS AN OBJECT OF CONTROL

The article discusses the possible scheme of graduates in IT-specialties competence evaluating by determination of the competencies importance and forming every competence disciplines based on expert evaluations. Data processing is performed using the method of the linear convolution by table processor.

Key words: *information technologies, specialists training, graduates training quality evaluation, expert evaluation.*

Литература

1. Новыш Б. В. (2010). *Многокритериальная имитационная модель выбора управленческих решений* / Б. В. Новыш, В. А. Богущ, Д. В. Шаститко, А. С. Гринберг // Научные труды Академии управления при Президенте Республики Беларусь. Минск: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь. Вып. 12, ч. I, стр. 131-139.

2. Пташук А. В. (2013). *Анализ качества подготовки IT-специалистов на основе ключевых компетенций* / Управление информационными ресурсами: материалы X Междунар. науч.-практ. конф., 13 дек. 2013 г. / редкол.: А. В. Ивановский, А. И. Шемаров, Б. В. Новыш. Минск: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь. Стр. 193–194.

THE CONCEPT OF PROFESSIONAL COMPETENCE

Natalja Ramanovskaya

The Higher State College of Communications
Minsk, Belarus

Abstract

When competence is referred to in the sense of professional competence-in other words, in a context where there is a risk of prejudice-it assumes particular dimensions. Indeed, together with the knowledge and skills associated with a field, professionals must demonstrate the capacity to integrate and apply them in varied and complex situations in the service of a client or employer, and in such a manner as to prevent such persons from sustaining prejudice. Ethical and moral dimensions must therefore be considered in assessing needs and services. Competence so defined serves as the basis for the exercise of professional judgment.

Key words: competence, competency, professional competence, knowledge, skills, abilities.

The terms 'competence' and 'competency' have taken central place in the personnel management and training field, over recent years.

Competence is the ability of an individual to do a job properly. A competency is a set of defined behaviors that provide a structured guide enabling the identification, evaluation and development of the behaviors in individual employees. The term "competence" first appeared in an article authored by R. W. White in 1959 as a concept for performance motivation. In 1978 T. F. Gilbert used the concept in relationship to performance improvement. Its use varies widely, which leads to considerable misunderstanding.

Some scholars see "competence" as a combination of practical and theoretical knowledge, cognitive skills, behavior and values used to improve performance; or as the state or quality of being adequately or well qualified, having the ability to perform a specific role.

Competency is also used as a more general description of the requirements of human beings in organizations and communities. Competency is sometimes thought of as being shown in action in a situation and context that might be different the next time a person has to act. In emergencies, competent people may react to a situation following behaviors they have previously found to succeed. To be competent a person would need to be able to interpret the situation in the context and to have a repertoire of possible actions to take and have trained in the possible actions in the repertoire, if this is relevant. Regardless of training, competency would grow through experience and the extent of an individual to learn and adapt.

Competencies are also what people need to be successful in their jobs. Job competencies are not the same as job task. Competencies include all the related knowledge, skills, abilities, and attributes that form a person's job. This set of context-specific qualities is correlated with superior job performance and can be used as a standard against which to measure job performance as well as to develop, recruit, and hire employees. Competencies and competency models may be applicable to all employees in an organization or they may be position specific. Identifying employee competencies can contribute to improved organizational performance. They are most effective if they meet several critical standards, including linkage to, and leverage within an organization's human resource system.

Competencies provide organizations with a way to define in behavioral terms what it is that people need to do to produce the results that the organization desires, in a way that is in keep with its culture. By having competencies defined in the organization, it allows employees to know what they need to be productive. When properly defined, competencies, allows organizations to evaluate the extent to which behaviors employees are demonstrating and where they may be lacking. For competencies where employees are lacking, they can learn. This will allow organizations to know potentially what resources they may need to help the employee develop and learn those competencies. Competencies can distinguish and differentiate your organization from your competitors [1].

The terms "competence" and "professional expertise" are used quite extensively and have different interpretations. Experts in the field of personnel policy interpret the term "competence" as "personality characteristics that are important for the effective performance at the respective positions and that can be measured through observed behavior". Scientists and educators interpret the term as "a set of interrelated personal qualities (knowledge, abilities, skills, ways of activities), defined in relation to a particular range of subjects and processes necessary for high-quality, productive activity in relation to them." In the educational standards

in the field of higher education of the Republic of Belarus, the term “competence” is defined as “knowledge, skills and experience required to solve theoretical and practical problems”.

According to the Concept of integrated modernization of Belarus in 2030, there should occur drastic changes in the social, political, spiritual and economic life of the country, and as the social subject of the Concept, potentially interested in the development of post-industrial society, are taken the following social groups:

- the most educated and competent part of the ruling elite and public servants, conscious of the need for an accelerated development of the country;
- scientific-academic and creative intelligentsia;
- the most “advanced” part of the business community;
- most of the technicians-and-engineers and humanitarian intelligentsia;
- active members of public organizations;
- management and staff of the high-technology sector of the economy;
- part of management and highly qualified personnel of export-oriented sectors of the economy;
- officer corps, first of all, of the “technical” branch of arms;
- students.

Mentioned groups are the social base for the deployment of the modernization process, and exactly the quantitative growth of this part of In-Belarusian society will determine the ultimate success of the reforms.

Therefore, as we can see, the general demand for technical personnel and the influence of technical experts on processes, taking place in the Belarusian society, determined the increasing requirements for their training and expertise.

“The particular importance for Belarus in this period (post-industrial, author's example) has the advanced character of education development, its focus on the needs and values of the future post-industrial civilization. In this connection, content and methods of teaching should be oriented to the development of creative personality traits, its ability to act independently and make independent decisions, ability to continuous updating of knowledge and improvement of professional competence.”

Professional competence – is the ability of the employee to perform work in accordance with job requirements. Job requirements – tasks and standards of their performance, established in an organization or industry.

The term “professional expertise” is defined as “having relevant competence, including personal attitude to it and to its subject”, and as a “pronounced aptitude for application of one's own knowledge and skills”. In our research, we adhere to the terminology of educational standards of the Republic of Belarus.

In the competence-based model of the graduate, made on the basis of integrated classification of competencies, the professional competencies include, besides general professional, specific competencies, which determine the ability to use the knowledge of the fundamental areas of natural sciences and the general professional competencies in accordance with specialization, as well as the ability to solve applied problems according to the specialization.

The main indicator of specialist training quality is his professional expertise, which is defined by the ability to apply in a particular situation the acquired knowledge, skills and abilities. For example, the professional competencies of the programmer specializing in web development and computer graphics must include competence of web-based applications development.

Maintenance of professional competence is a lifelong process, and is motivated by a number of factors, including curiosity, self-identified gaps in knowledge, and the desire to provide the very best care to patients.

Taking into account specific character of vocational education, Belarusian scientists-educators, in particular, O. L. Zhuk, on the basis of classification proposed by I. A. Zimnyaya, have defined the following core competences:

- academic, including knowledge and skills on under study subjects in the modern information environment (answer the question to know, that);
- personal-social, providing cultural and value orientation of the teacher's personality and involving the assimilation of value-semantic knowledge (answer the question to know what for and why);
- professional, consisting of generalized knowledge and skills to formulate problems, meet challenges, develop projects and ensure their implementation in the chosen field of professional activity, which are focused on the acquisition of certain work methods (answer the question to know how) [3].

Generalizing all the approaches to the understanding of professional competence, two main directions of interpretation of the competence concept can be singled out:

- ability of a person to act in accordance with the standards;
- personality characteristics that enable it to achieve results in work.

The first approach can be provisionally called “functional” as it is based on the description of tasks and expected results, and the second — “personal” as it focuses on human qualities ensuring success in work. In the works of British specialists many similar definitions of professional competences can be found:

- appropriate or sufficient level of proficiency, abilities;
- appropriate or sufficient physical or intellectual qualities;
- ability to be qualified;
- ability to do something well or in accordance with the standard, acquired by practical consideration or as a result of training;
- ability to be qualified and capable of performing a certain role, covering knowledge, abilities, behavior.

American experts in the field of labor psychology, as a rule, are supporters of the person-centered approach. They traditionally limit the scope of the concept of professional competence either to personality traits, or knowledge, skills, abilities, and use the abbreviation KSAO which stands for:

- **knowledge** is a body of information that can be applied directly to the performance of tasks;
- **skills** – “the proficient manual, verbal, or mental manipulation of people, ideas, or things”;
- **abilities** – the present power to perform a job function, to carry through with the activity while applying or using the associated knowledge;
- **other characteristics** – a general category for other personal factors such as personality, willingness, interest, and motivation and such tangible factors as licenses, degrees, and years of experience. Other personal characteristics, not covered by the first three, include attitudes, beliefs, personality characteristics, temperaments, and values.

All four classes of human characteristics can be assessed with psychological tests, as well as with other assessment devices. KSAOs are commonly assessed for purposes of personnel selection. Some job analysis methods provide specifications of the KSAOs necessary for a particular job. KSAO requirements can also be tied to individual job tasks, which is helpful in designing jobs. The ability to associate KSAOs with individual tasks is important for compliance with the Americans with Disabilities Act of 1990. KSAO requirements that are associated with noncritical tasks can be relaxed to make reasonable accommodation.

In American practice there is a tendency to interpret the professional competence as an important behavioral aspect or characteristic that may appear in effective or successful action.

However, if the core competencies reflected only characteristics of the individual, than psychological testing would be enough for the evaluation of the candidates, and exactly the “person-centered” approach insists upon that and is limited to that. In theory of professionally important qualities the approach has been successfully used in the psychological selection of candidates to forecast human behavior in different situations.

However, the eligibility criteria and the test parameters related to the proposed activities are usually determined approximately. Often, personnel management professionals proceed from the skills and experience of a particular test or from tests that they have at their disposal. Western experts, who have much more impressive arsenal of techniques and a fairly well developed testing apparatus, including aptitude tests, industrial tests and other specialized tools, can not solve the problems of the “person-centered” approach.

In particular, the approach of D. McClelland, who offered to identify individuals with stable efficient and inefficient production behavior and to find a statistically valid differences in their behavior, can be considered, as a radical way to eliminate all these difficulties in the identification and definition of “professional competencies”. It is the only way to determine those qualities that are necessary and sufficient for predicting the effectiveness of the employee at a particular post. In this technology only a small number of competencies is used. Methodological complexity of such study makes it not suitable for daily use, and flexibility of modern organizations makes it implementation more difficult.

The “person-centered” approach, despite the rather powerful arsenal of tools, does not enable to find answer to the question: “Could the candidate do the job in our company as we require (whether he has enough experience, the right training specific skills?)”.

And, if the use of the “person-centered” approach may be enough to make conclusions about the overall suitability of the candidate in the absence of contraindications, it is not half

enough for making a specific “portrait” of the applicant in the form of the application for selection. In addition, the presence of certain psychological characteristics, impeding this work, is not indicative of unfitness, as well as the lack of necessary contraindications for this position do not guarantee. unsuitability for the occupation.

Representatives of the British school of labor psychology, as a rule, adhere to the “functional” approach according to which professional competence — is the ability to act in accordance with the standards of performance. It means this approach focuses not on personality characteristics but rather on activities standards. The main question here is: what are the essential elements of the activity that should be implemented to believe that the result is achieved and meets the specified requirements?

We come to the fact that every professional competence can be described with the help of indicators. They are standards of human behavior. The “functional” “KAS”) is used to refer to intellectual and behavioral standards to be met by an employee.

Thus, if the "person-centered" approach describes "how" (with the help of which resources and what people can do the job well), then "functional" dictates "what" (at what level and quality an employee must perform professional functions. The "functional" approach does not take into account the by what means the result will be achieved: experience or knowledge, abilities or employee overmotivation — main thing is that the work will be performed at the proper level.

The number of supporters of the functional approach is growing. In modern practice, the term "professional competence" often determines the subject's ability to perform professional tasks with the specified standards.

Up to date in Belarus there are no established unified requirements for the training of specialists with higher education from the viewpoint of different groups of consumers of educational services: the state and society, employers and students. National higher education policy is based on educational standards; employers select professionals with high professional expertise, broad social outlook, behavioral flexibility and a high level of individual activity. The main problem is the lack of active position of a student in the educational process, which does not meet modern requirements for personnel training, capable of a productive professional activity. Therefore, systematization of the existing approaches and the development of the general requirements to graduates of higher education institutions (HEI) are needed. It is important to improve the educational process, introduce new forms and methods of training, abandon outdated models of transmission of facts and knowledge, and develop competence-based approach, aiming at the formation of professional competencies [2].

Transition to a new paradigm of education with the new result — a competent professional requires a theoretical justification of the whole continuous process of competencies and professional expertise formation, considered as the new result of education (literacy, competence, and expertise) at all levels of education from school to higher professional education.

The main fundamental change characterizing virtually all systems of vocational education and training in economically developed countries of Europe, is the transition to competences, which enables to ensure flexibility and openness of the vocational education systems.

Making a model of continuing education system from the point of view of the competence-based approach involves:

- the allocation of logical, functional and temporal structure of the system of continuing professional education;
- establishing a chain of elements in the system;
- the formulation of the technological aspects of realization;
- formation of the information component of the system of continuing professional education.

In this regard, the competence-based approach in the process of implementation of new educational models and programs, along with other theoretical approaches, today acts as one of the leading.

Thus, the specific character of professional competences is due to their knowledge, skills and practical experience on the methodological, evidential and instrumental levels required for the planning of the learning process in accordance with the chosen goal-setting, specificity of the structure and content of the discipline, as well as work methods.

Bibliography

1. Collin, Audrey (1989). *Managers' Competence: Rhetoric, Reality and Research*. Personnel Review, 18, 6, pp. 20–25
2. Hedranovich V. V. (2013). *Shaping of Professional Competencies of Graduates in the*

Field of Applied Computer Science / materials of the 11th int. conf. Lifelong Learning.

3. Panov S. V. (2013). *Specifics of Professional Capacity of Teachers of social and Humanitarian Subjects* / materials of the 11th int. conf. Lifelong Learning.

4. Аниськин В. Н. (2010). *Профессиональная компетентность и профессиональная компетенция преподавателя вуза: проблема разграничения понятий*. Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Т. 12, № 3 (3).

5. Новгородцева И. В. (2008). *Формирование профессионально-коммуникативной компетентности будущих инженеров в вузе: дис. на соискание учёной степени*. Н. Новгород.

Įteikta: 2014 m. balandžio 4 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

KŪNO KULTŪROS STUDENTŲ DISCIPLININIS IDENTITETAS KETINIMO TĖSTI STUDIJAS ASPEKTU

Giedrė Judita Rastauskienė
Kauno kolegija
Lietuva

Edita Vainienė, Lina Danilevičienė
Lietuvos sporto universitetas
Lietuva

Anotacija

Bandydami suprasti asmeniui ir visuomenei prasmingų studijų orientyrus, analizavome kūno kultūros studijų studentų disciplininio identiteto savitumą. Remdamiesi akademinėmis kultūrų ir profesinės socializacijos teorijomis, nagrinėjome kaip disciplinos etosas veikia studento savimonę ir formuoja identitetą. Ši teorinė prieiga leido parengti klausimyną, kuriuo buvo fiksuotos studentų disciplininio identiteto apraiškos. Tyrimo rezultatai parodė, kad būsantieji kūno kultūros studijų bakalaurai, įgyjantys mokslines profesijas, dažniau ketina tęsti studijas ateityje nei įgyjantieji socialines profesijas. Tikėdamiesi, kad kūno kultūros studentai, įgyjantys socialines profesijas, studijuos ateityje, turėtume juos skatinti investuoti į savo profesinę ateitį ir valstybės mastu mažinti įtampą dėl profesinės ateities neužtikrinumo.

Reikšminiai žodžiai: disciplininis identitetas, kūno kultūra, universitetinės studijos, studentas, profesija.

Įvadas

Kūno kultūros studijos aukštojoje mokykloje pasirenkamos dėl jauname amžiuje įgytos sportinės patirties, pašaukimo pedagoginiam darbui, supratimo, kad turima būtinų tam tikrai profesijai reikalingų savybių ar net savotiško įsivaizdavimo, koks turėtų būti tam tikros srities profesionalas (Olsen, 2008). Kai apsisprendžiama rinktis universitetines studijas, dažniausiai vyrauja teigiamos emocijos: meilė pasirinktai sporto šakai, pomėgis varžytis, noras būti visų pastebėtam, pripažintam, troškimas pakeliauti. Skiriami penki pagrindiniai motyvai, kurie skatina rinktis universitetinių studijų sporto programas: 1) sportas – noras toliau tobulėti pasirinktoje sporto šakoje; 2) pomėgis pedagoginiam darbui; 3) aukštojo mokslo prestižas – noras įgyti aukštąjį išsilavinimą; 4) kūrybinis darbas; 5) ilgaamžystė, sveikata (Miškinis, 2000). Kai kurie žmonės profesionalumo sporte pradeda siekti nuo labai ankstyvo amžiaus, dar vidurinėje mokykloje ar netgi anksčiau. Skirdami daug laiko ir pastangų sportui, vaikai, vėliau jaunuoliai, įtvirtina šią kultūrą kaip savaime suprantamą vertybę asmeninėje vertybių sistemoje, o sportinės patirties turinys implikuoja kūno kultūrą kaip universitetinių studijų tikslą, kurio verta ar neverta siekti. Akademinis pasaulis tampa vieta, kuri leidžia įprasminti įgytą patirtį, išlavintas fizines savybes, interesus, įtvirtinti identitetą ir sieti jį su būsima profesija (Weidman, Twale, Stein, 2001; Rastauskienė, 2009).

Prigimtinės savybės nukreipia žmones į tam tikrų disciplinų praktiką. Žmonės gali spręsti disciplinai būdingus uždavinius ar problemas net ir nestudijuodami ar nedirbdami aukštojo mokslo institucijoje (Taylor, Spencer, 2002; Harris, 2005). Jei siekiama praktikuotis tam tikroje išsimokslinimo reikalaujančioje srityje, pavyzdžiui, teisėje, teologijoje ar medicinoje, savaiminės kompetencijos formos dažnai nepripažįstamos. Tam reikalingos studijos mokslo institucijose, kurios formaliai patvirtina turimą kompetenciją. Studijų metu įgyjama ne tik kompetencijų, bet tam tikrų mentalinių prasmų apie save, kaip disciplinos atstovą, visuma – *disciplininis identitetas* – priklausymo disciplinai savivoka. Tarpusavio bendrumas su kitais disciplininės bendruomenės atstovais atsiranda dėl bendro intelektualinio pasirinkimo, studijuotoms disciplinoms būdingo žodyno išmanymo ir realybės pažinimo būdų. Disciplininis identitetas pasireiškia ne tik praktinėje (profesinėje) veikloje keliamais tikslais, veikimo būdo, tarpusavio sąveikos modeliais, esminėmis vertybėmis ir įsitikinimais, bet ir kitose žmogaus socialinio gyvenimo srityse (Becher, 1989; Ylijoki, 2000).

Dar XX a. pradžioje kūno kultūros studijos buvo nukreiptos į mokinio sveikatą. Bėgant laikui, iš dalyko, nagrinėjančio gana siaurą fizinę sferą, jis išsirutuliojo į kompleksinę universitetinių studijų sritį. Kūno kultūros kompleksiskumas reiškiasi skirtingomis studijų kryptimis ir įgyjamomis profesijomis (specialybėmis), apimančiomis skirtingus taikymo praktikoje laukus, tokius kaip mokyklinė kūno kultūra, sportinis ugdymas, judėjimo ugdymas ir sveikatos stiprinimas (Naul, 2003). Visos kūno kultūros studijų sritys turi bendrą mokslinį pagrindą, t. y. grindžiamos tais pačiais dėsniais ir gali naudoti panašius metodus, tačiau turi skirtingus tikslus ir uždavinius (Filho, 2000; Beelby, 2000; Zeigler, 2011; Dadelo, 2013).

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. gruodžio 23 d. nutarimu Nr. 1749 „Dėl studijų sričių ir krypčių, pagal kurias vyksta studijos aukštesiose mokyklose“, Lietuvoje universitetinio lygmens kūno kultūros žinias galime įgyti studijuodami skirtingose studijų kryptyse: medicinos ir sveikatos, gyvybės mokslų, švietimo ir ugdymo. Medicinos ir sveikatos mokslų kryptyje kaip reabilitaciją – įvairių kūno kultūros priemonių, padedančių atgauti asmenų sveikatą, taikymą. Gyvybės mokslų kryptyje kaip sportą – fizinių pratimų, porinių ir komandinių varžybų, mokomųjų pratybų ir treniruočių organizavimo ir vykdymo sistemą. Švietimo ir ugdymo kryptyje kaip kūno kultūros dalyko pedagogiką – žmogaus kryptingo ir sistemingo auklėjimo mokslą, tiriantį auklėjimo procesą, turinį, dėsnius ir metodus.

Kūno kultūra plačiaja prasme – tai ir gyvenimo būdas, ir sveikos gyvensenos samprata, ir higienos kultūra, ir ugdymo(si) rezultatas. Teoriniu požiūriu sportas atskiriamas nuo kūno kultūros, nors sportininkams rengti taikomi pedagoginiai metodai, grindžiami fiziologiniais dėsniais, o kūno kultūros edukaciniame procese naudojami sporto veiklos elementai. Visgi atskirtos biologijos ir sociologijos studijos nėra efektyvios, nes kultūros realizacija reikalauja visuminio konteksto supratimo (Filho, 2000; Beelby, 2000; Zeigler, 2011). Sportas ir kūno kultūra aksiologiniu aspektu neatskiriami, todėl juos vis labiau siekiama apibrėžti bendra filosofine koncepcija (Filho, 2000; Freeman, 2012). Žinant, kad skirtingoms disciplinoms būdingas savitas disciplininis identitetas (Kuhn, 1962; Becher, 1989), tačiau yra bendri aksiologiniai pagrindai, tampa neaišku, kokias vertybes linkę pripažinti ir siekti jas įkūnyti konkrečiais veiksmais kūno kultūros studijų studentai. Čia kyla probleminis klausimas: *Kaip kuriamas disciplininis identitetas kūno kultūros studijų metu? arba Kokiu pagrindu studentai suvokia save kaip vienos ar kitos studijų krypties atstovą?*

Kitas labai svarbus klausimas – kaip studijų metu įgyjamos žinios ir kompetencijos bus gilinamos ar atnaujinamos ateityje, nes kartą įgytų žinių ir kompetencijų neužtenka visam gyvenimui. Mokymasis visą gyvenimą arba nuolatinis mokymasis yra vienas Europos Sąjungos siekinių, užtikrinančių žmogaus profesinį konkurencingumą žiniomis grįstoje visuomenėje (*A Memorandum of Lifelong Learning*, 2000). Visą gyvenimą trunkantis mokymas(is) būtinas visiems, be to, tai turi būti derinama su nacionaline kultūra ir visuomenės socialinėmis reikmėmis. Šis aspektas kelia dar kelis **probleminius klausimus**: *Kokia yra aukštesnės studijų pakopos rinkimosi arba ketinimų tęsti studijas ateityje sveikatos ar sporto srityse perspektyva? ir Kaip šis ketinimas gali sietis su disciplininio identiteto?* Tyrimų, kurie gilintųsi į kūno kultūros studijų ir jų tęstinumo kontekstą, rasta nedaug (Karanauskienė, 2006; Valantinienė, Eidukaitienė, 2007), nors Lietuvoje kūno kultūra ir sportas yra neatskirama akademinų studijų dalis.

Fokusuojantis į **tyrimo objektą** – kūno kultūros studentų disciplininį identitetą – ir išskeltus probleminius klausimus, galime formuluoti **tyrimo tikslą** – atskleisti kūno kultūros studentų ketinimo ateityje tęsti studijas aspektus per disciplininio identiteto prizmę.

Teorinės tyrimo prielaidos

Britų aukštojo mokslo antropologas Becher (1989) *akademinių kultūrų teorijoje* pateikė idėją, kad disciplinos yra žinių struktūros, kurios sukuria skirtingas kultūras. Čia nagrinėjama natūrali žinių prigimtis, jos klasifikuojamos remiantis Biglan (1973) modeliu, akcentuojama disciplinos ribų svarba (žr. 1 lentelę). Disciplinos apibrėžiamos kaip mokslo šakos, organizuoti žinių rinkiniai, grindžiami prielaidomis apie žinių prigimtį, jų kūrimo ir kaupimo būdus. Pavyzdžiui, biologijos disciplina skiriasi nuo istorijos tuo, kad remiasi kitomis teorijomis, metodais ir tyrimų principais (Choi, Anita, 2008). Disciplina, būdama organizuota žinių struktūra, sukuria pasaulio vaizdą, iš kurio pašalinami visi disciplinai nepriklausantys objektai, metodai ir sampratos (Harris, 2002). Kūno kultūra kaip disciplina yra susijusi su žmogaus judėjimo mechanika, judėjimo įgijimo ir kontroliavimo būdais ir psichologiniais veiksniais, kurie turi įtakos judėjimui (Henry, 1964).

1 lentelė

Disciplinų klasifikacija pagal T. Becher (1989)

Disciplinų kategorijos	Žinių prigimtis	Disciplinų pavyzdžiai
Kietoji-grynoji (angl. <i>hard-pure</i>)	Kumuliatyvi, atomistinė, aiškiai apibrėžta žinių verifikavimo kriterijais, universali, orientuota į kiekybę, rezultatai pateikiami atradimų forma.	Astronomija, fizika, chemija, matematika, ekonomika, gyvybės mokslai
Minkštoji-grynoji (angl. <i>soft-pure</i>)	Kuriamos holistinės sistemos, tyrinėjama individualybė, orientuota į kokybę. Individualistinė, pliuralistinė, laisvai konstruojama, trūksta tarpusavio susitarimo priimančias sprendimus.	Istorija, lingvistika, filosofija, sociologija

Disciplinų kategorijos	Žinių prigimtis	Disciplinų pavyzdžiai
Kietoji-taikomoji (angl. <i>hard-applied</i>)	Nuosekli, tikslinė, praktinė, pripažįsta tiek kokybinę, tiek kiekybinę prieigą, vertinamos techninės žinios, o tikslai siejami su fizinės aplinkos įsisavinimu ir pragmatiškais pasiekimais.	Meno istorija, medicina, inžinerija, miškininkystė
Minkštoji-taikomoji (angl. <i>soft-applied</i>)	Funkcinė, utilitarinė, iteracinė, labiau orientuota į veikimo technikas nei žinių kaupimą, naudoja atvejo studijas.	Edukologija, švietimas ir ugdymas, politika, administravimas

Disciplinos nėra vien tik abstrakčios struktūros. Realybėje jos įkūnijamos disciplininėmis bendruomenėmis, turinčiomis atpažįstamą identitetą (pvz., teisininkai, inžinieriai, filosofai). Kultūros elementai, tokie kaip tradicijos, papročiai, veiklos formos, etikos kodeksas ir elgsenos taisyklės, lingvistinės ir simbolinės prasmų perteikimo ir komunikacijos formos, leidžia jį apibrėžti. Priklausymas disciplininėje bendruomenėje sulyginamas su priklausymu akademinėi genčiai (angl. *Academic tribe*). Disciplininės bendruomenės identitetas, kaip ir genties, apibrėžiamas tik per jai būdingus įsitikinimus, patirtį ir praktikas. Čia labai svarbu kaip stipriai disciplininės bendruomenės nariai laikosi bendrų vertybių, kaip giliai įsisavinama disciplinos kalba (disciplinoje naudojami terminai) ir kiek nariai yra įsipareigoję bendruomenės išpažįstamoms normoms. Disciplininės bendruomenės narių vidiniai konfliktai vyksta dėl siekio dominuoti, tačiau iškilus grėsmei bendruomenės nariai tampa labai vieningi (Scheff, 1995). Pasak Bird (2001), jie aršiai gina savo erdvę, patuliuoja paribuose ir įtariai žvelgia į tuos, kurie bando pakeisti nusistovėjusią tvarką.

Tiek epistemologiniame lygmenyje, tiek socialiniame gyvenime disciplininių bendruomenių ribos gali kisti. Disciplinas galima vaizduoti kaip pasaulio valstybių geografinį žemėlapij (disciplinų žemėlapij). Vienos valstybės yra grėta, o kitos – nutulusios per tam tikrą atstumą. Jas gali skirti kalnai, upės ar net vandenynai. Šis palyginimas naudojamas disciplinų ribų susiliejimui (konvergencijai) ir atsiskyrimui (divergencijai) iliustruoti. Susiliejimo ir atsiskyrimo procesai vyksta būtent ten, kur susiduria disciplinų ribos (Squires, 1992), pavyzdžiui, tikslųjų mokslų empirinė metodologija taikoma socialinėms disciplinoms. Remdamasis Kolb (1981) idėjomis, Becher (1989) mediciną priskyrė prie kietųjų-taikomųjų disciplinų kategorijos, t. y. mokslinėms profesijoms (angl. *Science-based professions*), o prie minkštųjų-taikomųjų disciplinų priskyrė švietimą ir ugdymą, t. y. socialinėms profesijoms (angl. *Social professions*). Čia išreiškiama idėja, kad, derinant mokslą, tyrimus ir studijas, disciplinos tampa žinių dariniais, kurie kelia įtampą. Vienoms valstybėms būdingesnė miesto, o kitoms – kaimo kultūra. Miesto kultūros atstovai linkę dirbti grupėmis ir komunikuoti tarpusavyje ar su kitais. Tuo tarpu kaimo kultūros atstovai dažniau dirba individualiai, jų komunikacija yra ne tokia aktyvi. Disciplinų ribos yra panašios į fizines teritorijų sienas, jas turime suprasti kaip tam tikros socialinės sąveikos produktą (Dölling, Hark, 2000).

Žvelgiant iš *akademinių kultūrų* teorijos perspektyvos, studentai – tai tarsi genties naujokai (Traweek, 1988). Studijų eigoje studentai nuolat nustato savo vietą disciplininėje bendruomenėje. Jie turi socializuotis tiek kognityviniame, tiek socialiniame lygmenyse tam, kad būtų priimti į gentį. Bakaluro lygmens studijose studentai paprastai specializuojasi vienoje disciplinoje. Ji veikia supratimą apie tai, kas yra žinoma, vertinga, vertinama ir ką reikia tyrinėti. Ylijoki (2000) požiūriu socializacija grindžiama *moraline tvarka* – dorybėmis ir ydomis, kurių pagrindu sukuriama ištikimybė disciplinai. Tai procesas, apimantis tiek tam tikrų disciplinai būdingų žinių ir metodų įgijimą, tiek ne mažiau svarbų įgijimą to, ką Bourdieu (1990) terminu galima pavadinti disciplininio *habitus* – savęs, kaip susitapatinančio su savąja disciplina, reprezentavimą.

Įsitraukus į universitetines studijas, disciplininis identitetas įgauna ne tik akademinį, bet ir profesinį turinį. Disciplina veikia ir kaip praktikos bendruomenė (angl. *Community of practice*). Atlikdami vienos ar kitos disciplinos apibrėžiamą praktinę veiklą, žmonės tampa šios disciplinos bendruomenės dalininkais. Kontekstas, kuriame gyvename, kuriame ir dirbame, tampa itin svarbiu, o priklausymas praktikos bendruomenei veda į identitetą kaip kompetencijos formą (Wenger, 1998). Žinios, reikalingos profesinei veiklai, įgyjamos skirtingais keliais: edukacinėse ir praktinėse veiklose (kai studijuojant yra daroma); reflektuojant (apmąstant, kas ir kodėl yra daroma); bendradarbiaujant (kai mokomasi su kitais ir vyksta abipusis mokymas); pasireiškiant aistrai (įsitraukiant emociškai, kai suprantama, kaip dabartinė veikla yra susijusi dabarties ir ateities tikslais); veikiant visai bendruomenei (institucinė struktūra palaiko mokymąsi) (Žydzūnaitė, Crisafulli, 2012). Studentams, kurie ateityje taps profesionalais, svarbu ne tik išsiugdyti gebėjimus racionaliai tirti problemas, priimti sprendimus, bet ir vadovaujantis tvirtais įrodymais – suvokti ir suprasti, kodėl jie turi tai daryti. Identitetas stiprėja tuomet, kai suvokiame

savo priklausymo prasmę ir sprendžiamą, kas esame, per „itin sudėtingą dalyvavimo patirties ir reflektuojančių projekcijų perpynimą“ (Wenger, 1998). Svarbus ne tik galutinio rezultato (kaip aš suvokiu save dabar), kokie bruožai nusako mane (kas yra mano identiškumas), bet ir kaip aš tapau tokiu, koks esu dabar. Tai tendencijų veikti visuma.

Profesinės socializacijos teorijos požiūriu (Weidman ir kt., 2001) *pradiniu* studijų tarpsniu studentas sužino, ko tikima iš jo kaip būsimojo specialisto, ką reikia mokėti ir sugebėti dėl to, kad vėliau galėtų sėkmingai dirbti. Jis pradeda įsisavinti profesinę terminiją, žargoną ir normatyvinę elgesį. Dalykinė komunikacija vyksta kryptingai ir yra nukreipta iš dėstytojų į studentą. Jis ieško savojo kelio tarp aplinkos teikiamų galimybių ir aktyviai siekia išsirinkti vieną iš jų. *Neformaliuoju studijų tarpsniu* jaunuoliai reflektuoja žinias apie studijų aplinką, ieško informacijos apie normatyvinius standartus, atlygius ir tikisi teigiamo grįžtamojo ryšio – siekia suprasti, kas, kaip ir kodėl turi būti daroma. Šiuo tarpsniu studentas sužino apie neformalius studento vaidmens ypatumus. Pasinėrę į akademinę kultūrą, studentai stebi čia priimtina elgesį, komunikuoja su bendraamžiais ir atitinkamai reaguoja, t. y. stengiasi patekti į pasirinktos studijų krypties disciplininę bendruomenę. Būtent šiuo tarpsniu studentai išmoksta nenutolti nuo tam tikros disciplinos akademinų normų (Ylijoki, 2000).

Formaliuoju studijų tarpsniu lūkesčiai dėl pasirinktų studijų vis dar išlieka idealizuoti. Sėkmingas formalių egzaminų išlaikymas grindžia kelią profesinių tikslų link, o dalykinė komunikacija įgauna naują pobūdį – dėstytojai ir studentai bendradarbiauja. *Asmenybiniame* studijų tarpsnyje vyksta profesinio tobulėjimo apmąstymas. Priklausomai nuo asmeninių savybių: verslumo, konkurencingumo ir agresyvumo įsivertinimo, studentai vis mažiau jaučiasi studijuojantys ir vis labiau – profesionalai. Bandoma suderinti neatitikimus tarp savivaizdžio ir profesinio įvaizdžio, t. y. sprendžiamas didesnis ar mažesnis asmenybės konfliktas. Iki šio momento savęs suvokimo problema galėjo būti atidedama, neigiama, ignoruojama, atmetama. Dabar ji tampa jutimiškai egzistuojanti. Studijų periodo pabaigoje įgyjama tam tikra mentalinių prasmų apie save, kaip tam tikros studijų krypties būsimąjį profesionalą, visuma – disciplininis identitetas – esminis asmens priklausymo disciplinai suvokimas, susijęs su poreikiu įprasminti save kaip profesionalą. Tolesnės karjeros sprendimas priimamas po tam tikrų ieškojimų, apmąstymų ir alternatyvų tyrinėjimo.

Tyrimo metodologija

Tyrimo imtis

Studijų metu pereinami nuoseklūs profesinės socializacijos tarpsniai (Weidman ir kt., 2001), todėl identitetas turi tendenciją skirtinguose tarpsniuose keistis. Ketinimą tęsti studijas prasminga nagrinėti asmenybiniame tarpsnyje, t. y. tyrimo imtį turi sudaryti baigiamojo kurso studentai – būsimieji bakalaurai. Tiriama populiacija nėra vienalytė – Lietuvoje kūno kultūros žinios kuriamos skirtingose studijų srityse: biomedicinoje, socialiniuose moksluose, ir apima skirtingas studijų kryptis: mediciną ir sveikatą, gyvybės mokslus bei švietimą ir ugdymą (LR Vyriausybės 2009 m. gruodžio 23 d. nutarimu Nr. 1749). Įvertinant populiacijos heterogeniškumą, pasirinktas vienpakopės lizdinės atrankos į imtį būdas, kai iš visų lizdų (klasterių) sąrašo atrenkami tinkami lizdai (klasteriai), o iš jų – elementai. Tokiu būdu iš visų Lietuvos universitetų atrinkti visi 5 universitetai (Lietuvos sporto universitetas, Šiaulių universitetas, Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuvos sveikatos mokslų universitetas, Klaipėdos universitetas), teikiantys studijų programas, susijusias su kūno kultūros žiniomis: medicinos ir sveikatos, gyvybės mokslų bei švietimo ir ugdymo studijų kryptyse, o iš jų atsitiktinės negražintinės atrankos būdu atrinkti pavieniai studentai (48 proc. vyrų ir 52 proc. moterų). Iš viso apklausta 419 ketvirtojo kurso bakalauro, iš jų: 37,9 proc. medicinos ir sveikatos studijų krypties (studijų programos: kineziterapija, ergoterapija, taikomoji fizinė veikla), 35,6 proc. gyvybės mokslų (studijų programos: treniravimo sistemos, sveikata ir fizinis aktyvumas) ir 26,5 proc. švietimo ir ugdymo studijų krypties (studijų programos: kūno kultūra, kūno kultūra ir šokis). Tiriamą populiaciją sudaro 618 asmenų, kurie 2011 m. įgijo bakalauro laipsnį tiriamose studijų kryptyse (*Lietuvos statistikos departamentas*). Tikslumas, kuriuo vertinome visus gautus santykinius rezultatus, yra lygus 3 proc.

Tyrimo instrumentas

Mokslinės literatūros analizė leido autorėms parengti nestandartizuotą klausimyną. Jame teiginiai (klausimai) *disciplininio identiteto raiškai vertinti* sudaro logišką visumą ir apima mokslinėje literatūroje išskiriamus identiteto parametrus (Jackson, 2002): **kognityvinį** (pvz., *Aš matau savo panašumą su kitais savo pasirinktos studijų krypties studentais; Mano pasirinkta studijų programa (profesija) – mano profesinis pašaukimas*); **emocinį** (pvz., *Jaučiu, kad mano studijos nėra padrikos; Aš didžiuojuosi, kad studijuoju savo universitete*) **vertybinį** (pvz., *Artimi mano draugai mano, kad mano profesinis pasirinkimas yra prasmingas; Mano tėvai mano, kad mano profesinis pasirinkimas prasmingas*) ir **bendros lemties** (pvz., *Kai kalbu apie savo pasirinktos studijų krypties kolegą (studentus), dažniau vartoju įvardį Mes, o ne Jie; Aš esu tipišką savo pasirinktos studijų krypties studentas, turintis šios krypties studentams būdingus*

bruožus). Standartizuotas psichometrinis testas nebuvo taikytas. Tiriamieji, išreikšdami savo nuostatas dėl kiekvieno teiginio, vertino juos rangine skale, pasirinkdami vieną iš keturių galimų atsakymo variantų: nuo 1 – „visiškai nesutinku“ iki 4 – „visiškai sutinku“.

Analizės metodai

Duomenys apdoroti statistinės analizės metodais. Faktoriinės analizės metu duomenų tinkamumas vertintas Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) imties adekvatumo koeficientu. Tolesnė analizė atlikta parenkant pagrindinių faktorių atrankos metodą su *Varimax* pasukimu. Atmestos mažesnės nei 0,5 koreliacijos. Gautos skalės laikytos suderintomis, jei vidinio suderinamumo Cronbach α koeficientas yra ne mažesnis kaip 0,5. Faktorių analizės metu išskirti identiteto komponentai įvardyti priklausomais požymiais ir perskirstyti kvartiliais. Ketinimas tęsti studijas modeliuotas sprendimų medžio procedūra (metodas CHAID), leidžiančia prognozuoti priklausomus požymius (pvz., ketinimas toliau tęsti studijas) pagal žinomus nepriklausomus požymius (pvz., studijų kryptis, universitetas, identiteto dimensijos). Visi gauti rezultatai laikyti patikimais, esant ne didesnei kaip 5 proc. tikimybei ($p < 0,05$).

Tyrimo rezultatai

Faktorizuojant surinktus duomenis ($KMO = 0,85$ – duomenys gerai tinka analizei), gauta keturių komponentų matrica, kurios bendra dispersija lygi 50,1 proc. Pirmasis komponentas apibrėžtas kaip *savęs atpažinimas* (jam priskirti 1–6 požymiai), antrasis – *socialinio pripažinimo* komponentas (jam priskirti 7–10 požymiai), trečiasis kaip – *pasitenkinimo studijų kryptimi* komponentas (jam priskirti 11–15 požymiai), ketvirtasis kaip – *dalykinės komunikacijos* komponentas (jam priskirti 16–20 požymiai). Gautųjų komponentų dispersija pasiskirstė beveik proporcingai, o aukšti Cronbach α koeficientai rodo pakankamą gautų komponentų skalių vidinį suderinamumą. Visi faktoriinės analizės rezultatai ir skalių vidinis suderinamumas pateikiami 2 lentelėje.

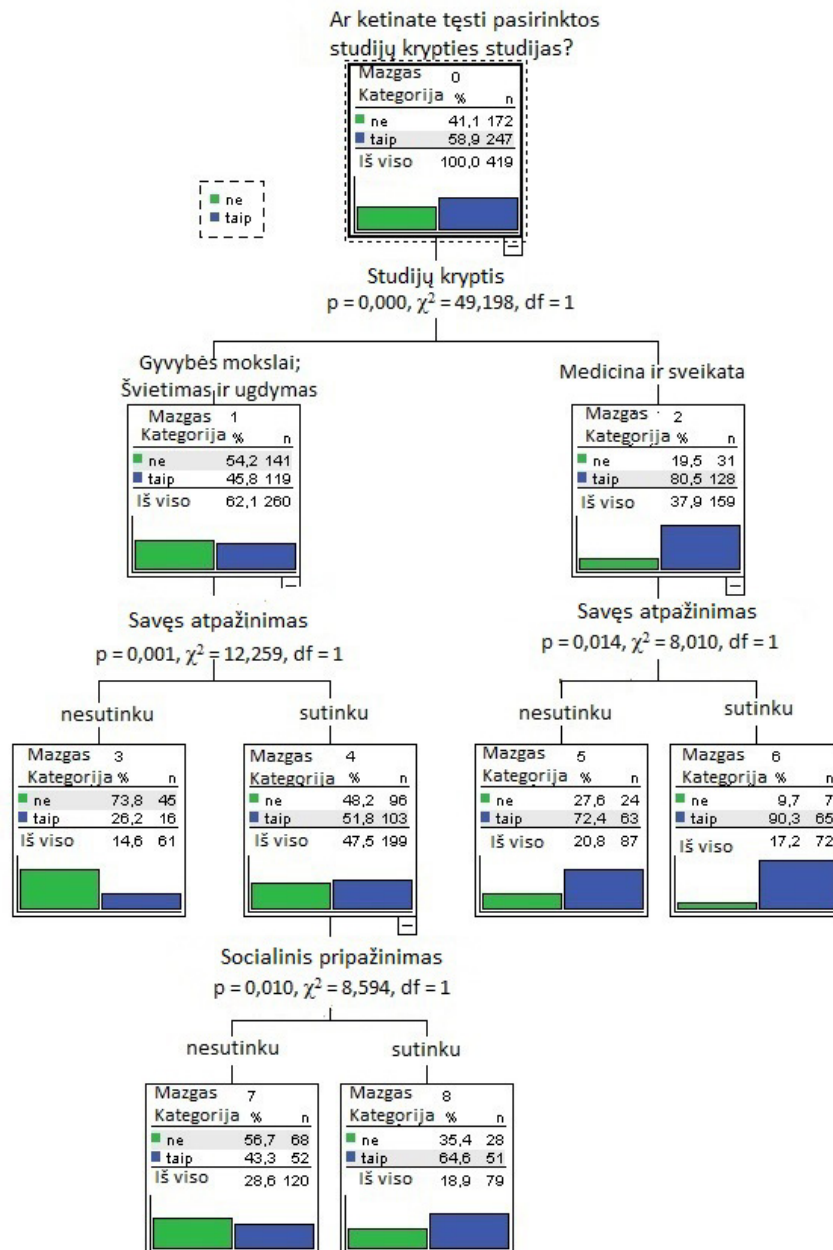
2 lentelė

Disciplininio identiteto faktoriinės analizės rezultatai ir skalių vidinis suderinamumas

Požymiai	Komponentai			
	Savęs atpažinimas	Socialinis pripažinimas	Pasitenkinimas studijų kryptimi	Dalykinė komunikacija
1. Būdamas(-a) savo studijų krypties studentas(-ė), aš aiškiai parodau, kas esu	0,74			
2. Man labai svarbu, kad kiti mane suvokia kaip savo pasirinktos studijų krypties studentą(-ę)	0,71			
3. Aš esu tipiškas(-a) savo pasirinktos studijų krypties studentas(-ė), turintis(-i) šios krypties studentams būdingų bruožų	0,63			
4. Kai kalbu apie savo pasirinktos studijų krypties kolegas (studentus), dažniau vartoju įvardį <i>Mes</i> , o ne <i>Jie</i>	0,60			
5. Manau, kad studijuodamas(-a) pasirinktą studijų kryptį save realizuoju kaip asmenybę	0,58			
6. Aš matau savo panašumą su kitais savo pasirinktos studijų krypties studentais	0,56			
7. Artimi draugai mano, kad mano profesinis pasirinkimas yra prasmingas		0,76		
8. Mano tėvai mano, kad mano profesinis pasirinkimas prasmingas		0,75		
9. Manau, kad mano studijų programa (profesija) bus prasminga ateities visuomenei		0,67		
10. Aplinkiniams noriai pasakau, ką studijuoju		0,48		
11. Aš galiu įgyvendinti su mokslu nesusijusias idėjas			0,74	
12. Jaučiu, kad mano studijos nėra padrikos			0,67	
13. Aš neįjaučiu sumaišties dėl pasirinktos studijų krypties			0,66	
14. Esu patenkintas pasirinkta studijų kryptimi			0,56	
15. Mano pasirinkta studijų programa (profesija) – mano profesinis pašaukimas			0,48	
16. Mano universitete pasirinktos studijų krypties studentų tarpusavio santykiai yra tokie, kokių ir tikiuosi				0,72
17. Kai kalbu apie pasirinktos studijų krypties dėstytojus, dažniau vartoju įvardį <i>Mes</i> , o ne <i>Jie</i>				0,57
18. Mano universitete sąlygos studijuoti gana geros, tereikia jomis pasinaudoti				0,56

Požymiai	Komponentai			
	Savēs atpažinimas	Socialinis pripažinimas	Pasitenkinimas studijū kryptimi	Dalykinē komunikacija
19. Man labai svarbūs mano santykiai su dēstytojais				0,49
20. Aš didžiuojuosi, kad studijuoju pasirinktos studijū krypties universitete				0,45
Veiksnio dispersija, proc.	15,2	14,1	11,4	9,4
Skalēs vidinio suderinamumo koeficients Cronbach α	0,8	0,7	0,7	0,6

Siekiant suprasti, kokia yra studijū krypties ir faktorinēs analizēs metu gautū identiteto komponentū reikšmē, būsimumū bakalaurū ketinimā ateityje tēsti studijas pasirinktoje studijū kryptyje, sudarytas sprendimū medžio modelis (žr. 1 pav.). Gauto modelio patikimumas yra 70 proc. (rizika 30 proc.) Socialiniame tyrime tai pakankamai aukštas rodiklis, kuris rodo, kad tik 30 proc. modeliavimo metu atvejū gali būti suklasifikuoti klaidingai.

Ketinimą toliau tęsti studijas išreiškė 80,5 proc. būsimųjų medicinos ir sveikatos krypties, 45,6 proc. gyvybės mokslų krypties ir 46 proc. švietimo ir ugdymo krypties bakalaurų. Ketinimo tęsti studijas raiška nėra homogeniška. Sprendimų medžio pirmoje atšakoje (mazge) studijų kryptis išskirta kaip reikšmingiausias socialinis požymis, turintis didžiausią reikšmę ketinimui tęsti studijas ateityje. Medicinos ir sveikatos studijų krypties būsimieji bakalaurai labiau išreiškia ketinimą tęsti studijas nei švietimo ir ugdymo ar gyvybės mokslų būsimieji bakalaurai. Antras reikšmingas požymis, turintis lemiamos įtakos studijų tęstinumui – sąmoningas savęs *atpažinimas*. Ateityje tęsti studijas visose studijų kryptyse labiau nusiteikę tie būsimieji bakalaurai, kurie identifikuoja save tipišku savo studijų krypties studentu ir aiškiai parodo tai aplinkiniams. Trečiasis požymis – *socialinis pripažinimas*, reikšmingas tik švietimo ir ugdymo bei gyvybės krypties būsimųjų bakalaurų studijų tęstinumui. Asmenys, noriai pasisakantys ką studijuoja, manantys, kad jų profesija yra prasminga ir patiriantys artimų draugų ir tėvų pritarimą dėl profesinio pasirinkimo, išreiškia stipresnį ketinimą tęsti studijas ateityje nei tie, kurie jaučia silpnesnį artimųjų pritarimą.

Diskusija

Nagrinėjant teiginių apie save, kaip tam tikros studijų krypties studentą, išskirti keturi reikšmingi prasmų apie save komponentai: *savęs atpažinimas*, *socialinis pripažinimas*, *pasitenkinimas studijų kryptimi ir dalykinė komunikacija*. Šie komponentai gali būti apibrėžti kaip tendencijų veikti visumą, turinti reikšmės asmens įsipareigojimui ateityje tęsti studijas ir eiti pasirinktu profesiniu keliu.

Pirmasis komponentas, kuris skatina asmenį veikti – *savęs atpažinimas*. Tai sąmoninga, reflekyvi, socialiai atsakingo savęs savivoka. Ji apima tokius požymius, kaip aiškus savęs suvokimas, kaip tipiško savo studijų krypties studento asmenybės plėtojimas, bendrumo ir panašumo su kitais savo studijų krypties studentais pajautimas. Savęs atpažinimas – tai nuolatinis savistabos ir eksperimentavimo procesas, leidžiantis sukurti visumą iš įvairių gyvenimo universitete dalių, apjungiant sąvokas *esu studentas*, *esu asmenybė*, *esu visumos dalis*. Čia svarbu ne tik kiek aiškiai aš save suvokiu, bet ir kaip išgyvenu savo bendrumą su kitais. Karu ir Krabi (2012) kokybinėje studijoje išskiria skirtingus savęs kaip studento suvokimo tipus. Pirmas tipas apibrėžiamas kaip *giminaitis*. Toks asmuo nori būti kolega, lygiaverčių grupės nariu, aktyviu pagalbininku, individualiai veikiančiu subjekto lauke. Antras tipas – *konstruktorius*. Toks asmuo gilinasi į visumą: į tai, ką studijuoja, nuolat analizuoja savo paties veiklą, siekia suprasti asmeninę atskaitomybę ir ekstrapoliuoja gautas prasmes. *Konstruktorius* patiria studijų procesą per savastį ne tik kaip klausytojas ar informacijos vartotojas, bet ir kaip atradėjas ar kūrėjas. Trečiasis tipas – asmuo, plėtojantis savo asmenybę kaip individas, kolega ir kaip *profesionalas*. Jam studijos nėra vien pasyvus prisitaikymas prie akademinų taisyklių, orientuotas vien tik į kreditų įgijimą. Toks asmuo sąmoningai ir savanoriškai pasirenka būti ar nebūti studentu. Tradicinės disciplinos studijos akcentuoja žinių įgijimo ir perdavimo svarbą. Vis tik žinios gali būti perduodamos ir mechaniškai išmokstamos. Procesas gali laiduoti aukštą žinių ar gebėjimų lygį, tačiau neapima studento sąmoningo savęs suvokimo, nebrandina asmenybės ir tada profesinis kryptingumas lieka atsitiktinėje plotmėje.

Antras komponentas, skatinantis žmogų veikti – *socialinis pripažinimas*. Tai suvokimas, jog studijų krypties pasirinkimas yra prasmingas ne tik sau pačiam, bet ir reikšmingas kitiems. *Socialinis pripažinimas* apibūdina tai, kam pritaria tėvai, draugai, ką palaiko ir remia visuomenė (kaip Aš esu vertinamas kitų). Į klausimą *kas aš esu?* atsakoma vadovaujantis kitų reakcijomis. Žmonės nėra atskirti nuo visuomenėje cirkuliuojančių kultūrinių reikšmių, kurios vykdo tam tikrą socialinę kontrolę savojo Aš kūrimuisi.

Socialinis pripažinimas pelnomas konkrečiuose kontekstuose ir tik už konkrečias gėrybes, įgūdžius ar darbus. Čia taip pat galima kalbėti apie įsivaizduojamus, įtikėtus ar jau mirusius asmenis ar jų grupes (Wagner, 2008). Būtent jie pritaria arba ne siekiamoms pozicijoms ir prisiimtiems socialiniams vaidmenims. Identiteto kūrimui ypač svarbus socialinis pripažinimas, kurio, visų pirma, reikia dėl to, kad žmogus galėtų susikurti pasitikėjimą pačiu savimi, nes be jo negali būti net prasmingo gyvenimo įsivaizdavimo, nekalbant apie jo išsipildymą (Wagner, 2008). Jei esi neapsisprendęs, nežinai, ko iš tikrųjų nori, tampa pažeidžiamu, nes lengvai gali tapti tuo, kokiu tave nori matyti aplinkiniai.

Pasitenkinimas studijų kryptimi apima bendrą suvokimą, jog nėra sumaišties dėl studijų krypties pasirinkimo. Jaunuoliai susidaro išankstinį studijų universitete vaizdą. Dar mokykliniais metais jie įgyja lūkesčių, kad kūno kultūros studijos bus pragyvenimo šaltinis – įgytos žinios ir įgūdžiai atneš naudą. Įgyta kvalifikacija bus vertinga tiek materialine / socialine (atspindinčia išorinius veiksnius), tiek asmenine (atspindinčia vidinius veiksnius) prasme (Urbanavičiūtė, 2009). Kuo labiau dera numatytas studijų vaizdas ir studijų realybė, tuo mažiau abejonių kyla dėl pasirinkimo teisingumo. Pavyzdžiui, studentas tikėjosi, kad, baigęs studijas universitete, turės galimybę ir toliau kultivuoti vieną ar kitą sporto šaką, tačiau įgytas išsilavinimas leis dirbti tik pedagoginį darbą mokykloje. Tam, kad būtų ketinama studijuoti toliau, dabartyje pasiektas rezultatas turi būti vertingas. Kai pašaukimas tampa pagrindiniu studijų

pasirinkimo veiksniu, renkamas tarp alternatyvių studijų krypčių (šakų) ir jas teikiančių institucijų ir lyginama, kuo ši studijų kryptis (šaka) ir ją teikianti institucija yra geresnė už kitas. Pašaukimo atveju skirtumų paieška nevyksta atsitiktinai (nelyginamos bankininkystės ir kūno kultūros studijų šakos), bet vyksta tikslingai – lyginamos su kūno kultūra susijusios studijų kryptys ir su jomis siejami ateities lūkesčiai. Vienas svarbiausių informacijos apie profesinį pasirinkimą šaltinių yra žiniasklaidos, autoritetų (tėvų, draugų, trenerių ir pan.) stereotipiniai požiūriai ir visuomenėje profesijai priskiriamas statusas. [takos gali turėti ne tik autoritetingų asmenų nuostatos, bet ir tokie veiksniai kaip šalies istorinis-kultūrinis kontekstas (Krabi, 2005). Informacinių ir komunikacinių technologijų plėtra, Lietuvos įstojimas į Europos Sąjungą suteikia jaunuoliams galimybę palyginti ne tik savo šalies, bet ir kitų šalių universitetų siūlomas studijų sąlygas.

Dalykinė komunikacija apima pasididžiavimą universitetinėmis studijomis ir suvokimą, kad sąlygos studijuoti yra gana geros, studentų tarpusavio santykiai yra tokie, kokių tikimasi, o tarpusavio santykiai su dėstytojais – pakankamai geri. Tai disciplininio bendrumo pajautimas. Jis priklauso nuo to, kaip asmuo yra įvaldęs tam tikros disciplinos profesinį žodyną ir kiek yra lojalus disciplininės bendruomenės išpažįstamoms vertybėms ir normoms (Becher, 1989; Scheff, 1995). Prastas profesinės kalbos išmanymas sutrikdo dalykinę komunikaciją ir neleidžia pajauti disciplininio bendrumo. Būtent jis atlieka pagrindinį vaidmenį, norint suprasti dėstytojų keliamus reikalavimus dėl to, kad būtų sėkmingai pasiektas ugdymo(si) tikslas. Studentų ir dėstytojų sąveika, siekiant bendros veiklos tikslų, gali būti grindžiama skirtingomis orientacijomis, gairėmis, tikslais ir veiklos esme (Ylijoki, 2000). Dėstytojai bendrumą kuria ne tik formaliai dėstydami, bet ir rinkdamiesi metodus, priimdami sprendimus, inicijuodami pokyčius tam, kad studentų ugdymo(si) rezultatai būtų pasiekti efektyviu keliu. Studento atžvilgiu disciplinos bendrumas yra artimesnis naudingumo sąvokai. Priklausomai nuo disciplinos studentus skirtingai domina tokia akademinė veikla, kuri nesuteikia oficialaus pripažinimo ar atlygio (Ylijoki, 2000). Kai kurių disciplinų studentai orientuojasi į mokslinę veiklą, net jei ji nesuteikia atlygio (Ylijoki, 2000).

Visos nagrinėjamos studijų kryptys turi psichologiškai saugių ir prasmingų profesijų požymių, nes į akademinę aplinką atėjo iš socialinio gyvenimo (Freeman, 2012). Nors visos trys studijų kryptys yra siejamos su kūno kultūra, visuomenės gerove – sveikata, jos stiprinimu, sveikos gyvensenos įgūdžių formavimu ir ugdymu, tačiau epistemologijos lygmenyje stebimas esminis skirtumas. Kūno kultūros studijos gali būti kreipiamos į kūno gerinimo technologiją (kūno išvaizdos tobulinimas ar dalyvavimo varžybose siekis), traumų reabilitaciją, mirties atitolinimą ar gyvenimo kokybės gerinimą. Vienu atveju siekiama tobulesnio judesio, greitesnės reakcijos, didesnės jėgos ar greičio, kitu – sveikatos stiprinimo ar reabilitacijos, trečiu – judesys suprantamas kaip fizinis aktyvumas, suteikiantis galimybę nugyventi ilgą visavertį gyvenimą. Kai studijų tikslu tampa judesys ir jo tobulinimo technika, svarbios naujos fundamentinės žinios apie tai, kaip dirba žmogaus kūnas (žmogaus kūnas tampa tyrimo objektu). Šiuo pagrindu įgyjamos mokslinės profesijos. Tačiau, kai nagrinėjama judesio kaip fizinio aktyvumo reikšmė dinamiškoms socialinėms sistemoms, ilgalaikio prognozavimo teorijų sukurti neįmanoma. Tokiose studijose vyksta medicinos, sveikatos, gyvybės ir socialinių mokslų turinio integracija, kurios pagrindinis tikslas – kūrybinis žinių konfigūravimas ir pritaikymas visuomenės poreikiams (žmogaus kūnas tampa tyrimo objektu). Tokiose studijose įgyjamos socialinės profesijos, pavyzdžiui, mokytojo, socialinio darbuotojo, vadybininko ir pan.

Mokslinės profesijos atstovui naujos žinios yra darbo įrankis ar priemonė, kurios suteikia galimybę gauti didesnę atlygį. Tad akivaizdu, kad įsitraukimas į medicinos ir sveikatos profesinį lauką be pasiryžimo mokytis visą gyvenimą, negali būti sėkmingas. Tuo tarpu socialinių profesijų atstovui ši sąsaja ne tokia reikšminga. Čia ketinimas ateityje tęsti studijas deklaruojamas tik tuo atveju, jei asmuo save visiškai atpažįsta kaip tipišką švietimo ir ugdymo ar gyvybės mokslų krypties studentą. Pažymėtina, kad socialinis nepripažinimas slopina šį ketinimą. Pripažinimas – būtina prasmingo gyvenimo sąlyga. Jei negalime saugiai atsiremti į artimiausių žmonių reakcijas, bendrai suvokiamos prasmės pasaulis pamažu nyksta, o identiteto savikūra ir prasmės kūrimas tampa problemiški (Wagner, 2008). Socialinių profesijų atstovams mokymosi visą gyvenimą strategija nėra tokia svarbi kaip mokslinių profesijų atstovams. Jie gali rinktis įvairias įsiliejimo į profesijos lauką strategijas. Pavyzdžiui, McNamara (2010) slaugos srityje išskiria tokias strategijas: vieni studentai gilinasi į akademinės medicinos disciplinas, kiti bando kurti transdiscipliniškumą slaugos srityje, tretieji nutolsta nuo slaugos akademinės ar profesinės esmės, tačiau dalyvauja jos administravimo ar valdymo procesuose.

Taip pat tenka pažymėti, kad Lietuvoje socialinių profesijų realizacija nėra palanki. Šalies švietimo politikos dėmesio centre mokslas – kaip verslas ir technologijos, todėl kultūros, meno, švietimo ar sporto studijos universitetams tampa nereikšmingos. Jos tarsi neatitinka rinkos poreikių – nėra žinių įmonė ar įrankis pelnui gauti. Pasak Jankauskienės (2008), „Plečiantis privačių sporto centrų ir grožio paslaugų rinkai bei padedant žiniasklaidai, šalyje puoselėjamas kūno kultas. Fizinis aktyvumas tampa priemone siekti trokštamo kūno įvaizdžio, tačiau ne

priemone siekti bendrosios kultūros“. Fizinis aktyvumas nėra prioritetinga sritis ar sveikatos stiprinimo priemonė valstybės lygmeniu. Lietuvoje bendrojo lavinimo mokyklose kūno kultūra nėra laikoma lygiaverčiu dalyku tarp kitų bendrojo lavinimo dalykų (2011–2020 metų valstybinė sporto plėtros strategija).

Išvados

1. Disciplininį identitetą apibrėžėme kaip asmens mentalinių prasmių apie save, kaip tam tikros studijų krypties būsimąjį profesionalą, visumą. Tyrimo metu išskirti keturi disciplininio identiteto komponentai: *savęs atpažinimas*, *socialinis pripažinimas*, *pasitenkinimas studijų kryptimi ir dalykinė komunikacija*. *Savęs atpažinimas* ir *pasitenkinimas pasirinkta studijų kryptimi* apima individualų identiteto lygmenį, kuris grindžiamas profesiniu pašaukimu ir lūkesčiu, jog įgytos žinios bus reikalingos ateities visuomenei. *Socialinio pripažinimo* ir *dalykinės komunikacijos* komponentai apima socialinį identiteto lygmenį, kuris grindžiamas artimųjų ir disciplininės bendruomenės reakcijomis.

2. Tyrimas leidžia prognozuoti, kad ateityje kūno kultūros studijų būsimieji bakalaurai, įgyjantys mokslines profesijas, tęs studijas dažniau nei įgyjantieji socialines profesijas. Skatinant socialinių profesijų atstovus, o iš esmės gyvybės mokslų, švietimo ir ugdymo studijų kryptį studentus, studijuoti ateityje, turime ugdyti stimulą veikti – sąmoningą, reflektivią, socialiai atsakingo savęs savivoką ir valstybės lygiu mažinti įtampą dėl profesinės ateities neužtikrintumo. Žmogaus pasiektas rezultatas dabartyje turi būti ne tik vertingas sau pačiam, bet ir socialiai pripažintas.

DISCIPLINARY IDENTITY OF PHYSICAL EDUCATION STUDENTS FROM THE ASPECT OF THE INTENTION TO CONTINUE STUDIES

When trying to understand the meaningful study guides for the person and society, we analysed disciplinary identity's peculiarity of students from physical education studies. Based on the theoretical framework – academic culture theory (Becher, 1989) and professional socialisation theory (Weidman et al., 2001), we had examined how the discipline's knowledge structure and ethos affects student's awareness and shapes the identity. Theoretical approach has allowed preparing a questionnaire, which helped to record the manifestations of disciplinary identity. The data used for this work was collected from 419 undergraduates across different Lithuanian universities. Factor analysis enabled us to distinguish components of disciplinary identity: self-recognition, social recognition, satisfaction with the study field and objective communication. We also used the decision tree model. The hierarchy structure of the intention to continue studies was presented in the model covering study field and the main components of the disciplinary identity. The results revealed that study field is the most important attribute in this structure. Would-be bachelors of the physical education studies acquiring science-based professions more often intend to continue studies in the future than those students who acquire social professions. The second attribute of significance affecting the intention to continue studies is – self-recognition. The third component is – social recognition, which is particularly important for the students from life sciences and education study fields. Hoping that students who acquire the social professions will study in the future, we should encourage them to invest in their professional future and to reduce the tension on the professional future of uncertainty state-wide.

Key words: *disciplinary identity, physical education, university studies, student, profession.*

Literatūra

1. 2011–2020 metų valstybinė sporto plėtros strategija. Lietuvos Respublikos Seimo 2011 m. kovo 24 d. nutarimas Nr. XI-1296. Valstybės žinios. 2011, Nr. 41-1942
2. *A Memorandum of Lifelong Learning* (2000). European Council. Brussels.
3. Becher T. (1989). *Academic tribes and territories: Intellectual enquiry and the cultures of disciplines*. Milton Keynes, England: Open University Press.
4. Beelby F. L. (2000). *The validation of a model of the structure of knowledge for the field of physical education*. Doctoral thesis. Texas: Texas Tech University.
5. Biglan A. (1973). *The characteristics of subject matter in different academic areas*. *Journal of Applied Psychology*, 57 (3), 195–203.
6. Bird E. (2001). *Disciplining the interdisciplinary: Radicalism and the academic curriculum*. *British Journal of Sociology of Education*, 22 (4), 463–478.
7. Bourdieu P. (1990). *The logic of practice* (R. Nice, Trans.). Cambridge, UK: Polity.
8. Choi B. C. K., Pak A. W. P. (2008). *Multidisciplinarity, interdisciplinarity and transdisciplinarity in health research, services, education and policy: 3. Discipline, inter-discipline, distance, and selection of discipline*. *Clinical Investigative Medicine*, 31, E41–48.
9. Dadelo S. (2013). *Kūno kultūros ir sporto mokslo plėtros aktualumas tarpdalykinių komunikacijų kontekste*. *Santalka: filosofija, komunikacija*, 21 (1), 55–64.
10. Dölling I., Hark S. (2000). *She who speaks shadow speaks truth: transdisciplinarity in women's and gender studies*. *Signs*, 25 (4), 1195–1198.
11. Filho R. A. R. (2000). *In search of academic identity: physical education, sport science and the field of human movement studies*. Doctoral thesis. The University of Leeds. School of Education. Centre for Studies in Physical Education and Sport Science.

12. Freeman W. H. (2012). *Physical education, exercise and sport science in a changing society*. 7th edition. Massachusetts: Jones & Bartlett Publishers.
13. Harris J. (2002). *The case for cross-disciplinary approaches in international development*. *World Development*, 30 (3), 487–496.
14. Harris S. (2005). *Rethinking academic identities in neo-liberal times*. *Teaching in Higher Education*, 10 (4), 421–433.
15. Henry F. M. (1964). *Physical Education: An academic discipline*. *JOHPER* (The Journal of Health, Physical Education and Recreation), 35 (7), 32–33, 69.
16. Jackson J. W. (2002). *Intergroup attitudes as a function of different dimensions of group identification and perceived intergroup conflict*. *Self and Identity*, 1, 11–33.
17. Jankauskienė R. (2008). *Lietuvos gyventojų fizinio aktyvumo skatinimo strategija: kūno kultūra ar kūno kultas? Medicina*, 44(5), 346–355.
18. Karanauskienė D. (2006). *Būsimųjų kūno kultūros ir sporto specialistų identifikacijos su aukštąja mokykla raiška* (Daktaro disertacija, Vilniaus pedagoginis universitetas).
19. Karu K., Krabi K. (2012). *Academics' identities and students' experiences in the study process: Together or alone?* *Studies for the Learning Society*, 2, (2–3), 99–109.
20. Kolb D. A. (1981). *Learning styles and disciplinary differences*. In: Chickering A. (Eds.), *The modern American college*. San Francisco, CA: Jossey Bass.
21. Krabi K. (2005). *University teacher's professional identity and its construction*. VII International Summer School in Lifelong Learning at Roskilde University, 1–10.
22. Kuhn T. S. (1962). *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
23. McNamara M. S. (2010). *Where is nursing in academic nursing? Disciplinary discourses, identities and clinical practice: A critical perspective from Ireland*, *Blackwell Publishing Ltd. Journal of Clinical Nursing*, 19, 766–774.
24. Miškinis K. (2000). *Kūno kultūros ir sporto specialistų rengimo tobulinimas*. Monografija. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija.
25. Naul R. (2003). *Concepts of physical education in Europe*. In: Hardman K. (Eds.) *Physical Education. Deconstruction and reconstruction; issues and directions*. *Sport science studies*, 12, 35–52. Schorndorf: Hofmann.
26. Olsen B. (2008). *How reasons for entry into the profession illuminate teacher identity development*. *Teacher Education Quarterly*, 35 (3), 23–40.
27. Rastauskienė G. J. (2009). *Universiteto kūno kultūros dėstytojo profesinio identiteto raiška* (Daktaro disertacija, Lietuvos kūno kultūros akademija).
28. Scheff T. J. (1995). *Academic gangs*. *Crime, law and social change*, 23 (1), 157–162.
29. Squires G. (1992). *Interdisciplinarity in higher education in the United Kingdom*. *European Journal of Education*, 27 (3), 201–210.
30. Taylor G., Spencer S. (Eds.). (2002). *Perspectives on Social Identity*. UK: Sheffield University Press.
31. Traweek S. (1988). *Beam times and lifetimes*. Cambridge & London: Harvard University Press.
32. Urbanavičiūtė I. (2009). *Profesinio kelio rinkimosi vidiniai ir išoriniai veiksniai* (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas).
33. Valantienė I., Eidukaitienė L. (2007). *Sporto vadybininkų profesinės karjeros pasirinkimą lemiantys veiksniai ir asmenybės savybės*. *Ugdymas. Kūno kultūra. Sportas*, 4 (67), 94–101.
34. Vroom V. H. (1964). *Work and motivation*. New York: John Wiley and Sons.
35. Wagner H. (2008). *Prasmės suradimas tarp neapibrėžtų modernaus gyvenimo modelių ir asmeninės savivertės siekio*. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 20, 126–140.
36. Weidman J. C., Twale D. J., Stein E. L. (2001). *Graduate and professional students in higher education*. ASHE–ERIC Higher Education Report, 28 (3), 15–29.
37. Wenger E. (1998). *Communities of practice: Learning, meaning and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
38. Ylijoki Oili–H. (2000). *Disciplinary cultures and the moral order of studying – A case study of four Finnish university departments*. *Higher Education*, 39 (3), 339–362.
39. Zeigler E. F. (2011). *How sport and physical activity could contribute to human survival*. University of Western Ontario.
- Žydžiūnaitė V., Crisafulli S. (2012). *Žinių konstravimas aukštojoje mokykloje, kaip prielaida studento profesinio tapatumo vystymuisi*. *Profesinės studijos: teorija ir praktika*, 10, 133–141.

Įteikta: 2014 m. balandžio 2 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

ОПТИМИЗАЦИЯ СЕТИ ПОЧТОВОЙ СВЯЗИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЗНАЧЕННОГО ОПЕРАТОРА ПОЧТОВОЙ СВЯЗИ

Елена Романова, Лидия Михинова, Татьяна Таболич

УО «Высший государственный колледж связи»
Республика Беларусь

Аннотация

В статье обобщены результаты исследования показателей физической доступности почтовой сети Республики Беларусь для предоставления универсальных почтовых услуг (УПУ), а также показано их влияние на эффективность деятельности назначенного оператора – РУП «Белпочта».

Для обоснования направлений повышения эффективности деятельности назначенного оператора почтовой связи в Республике Беларусь рассчитаны показатели физической доступности сети приема и доставки почтовых отправлений на двух уровнях – по регионам и в целом по республике в разрезе городской и сельской зон. Также выполнен сравнительный анализ рассчитанных показателей с аналогичными показателями соседних стран (Россия, Украина, Польша, Литва, Латвия), стран, соизмеримых с Республикой Беларусь по величине ВВП на душу населения (Болгария, Мальдивы, КНР) и стран с высоким уровнем почтового развития (США, Франция, Япония).

По результатам сделанных расчетов и сопоставительного анализа сделан вывод об избыточности сети почтовой связи в Республике Беларусь и несбалансированности ее по типам населенных пунктов. Это является одной из причин высокого уровня издержек постоянного характера назначенного оператора, что в условиях установления государством фиксированных тарифов на УПУ приводит к низкой эффективности деятельности предприятия.

Выполненные расчеты будут использованы для построения имитационной модели расчета затрат на УПУ с целью их минимизации, а сделанные предложения по оптимизации сети почтовой связи могут быть использованы при разработке стратегического плана развития РУП «Белпочта».

Ключевые слова: *оптимизация почтовой сети, универсальная почтовая услуга, назначенный оператор, эффективность деятельности.*

Качественное оказание услуг почтовой связи возможно только тогда, когда государство гарантирует своим гражданам предоставление определенного набора доступных почтовых продуктов на территории всей страны. Такой набор почтовых продуктов принято называть универсальными почтовыми услугами (УПУ), а уполномоченного государством оператора, на которого возложены обязательства по их предоставлению, – назначенным.

Оказание УПУ предполагает наличие на территории страны разветвленной почтовой сети, создание, эксплуатация и развитие которой требует от назначенного оператора значительных финансовых затрат. Эффективность УПУ определяется, прежде всего, степенью развития почтовой сети (определяющей уровень постоянных издержек оператора) и тарифами на оказание почтовых услуг (обеспечивающими покрытие этих издержек), в то время как другие факторы (автоматизация и информатизация производственного процесса, обеспечение безопасности, конкуренция) на объем и затраты УПУ влияют незначительно. Поэтому, назначенный оператор почтовой связи, осуществляющий свою деятельность в условиях государственного регулирования тарифов на УПУ, безусловно, стремится к оптимизации соотношения между уровнем развития почтовой сети и затратами на ее поддержание.

Республика Беларусь, одна из немногих стран постсоветского пространства, в условиях перехода к рыночной экономике не пошла по пути существенного сокращения почтовых объектов, а, наоборот, сохранила стационарную почтовую сеть в привычном для потребителя виде (таблица 1). Назначенным оператором почтовой связи в республике выступает республиканское унитарное предприятие почтовой связи «Белпочта», которое для обслуживания потребителей эксплуатирует почтовую сеть, состоящую из 3590 отделений связи (ОПС), в том числе 758 стационарных городских

ОПС, 2554 стационарных сельских ОПС, 136 передвижных ОПС, 85 городских пунктов связи и 57 сельских пунктов связи. Для приема письменной корреспонденции установлено 15407 почтовых ящиков¹⁸.

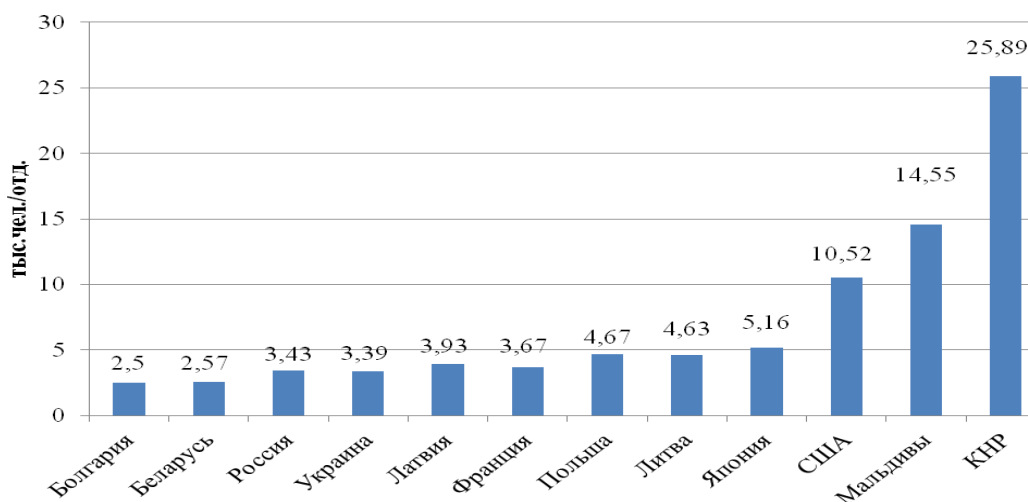
1 таблица

Количество стационарных объектов почтовой связи в отдельных странах

Страна	Количество стационарных объектов почтовой связи, на начало года					Темп роста (2012 к 1995), %
	1995	2000	2005	2010	2012	
Латвия	1019	970	975	571	557	54,7
Литва	1008	965	949	737	703	69,7
Беларусь	3826	3829	3779	3651	3454	90,3
Россия	45594	41025	40448	41612	41616	91,3
Эстония	582	572	544	403	337	57,9
Украина	16421	15317	15567	14272	12918	78,7
Казахстан	4355	3826	3648	-	-	-
Армения	-	897	-	914	885	-
Болгария	-	3210	3136	2981	2981	-
Чешская республика	3511	3360	3416	3400	3403	97,9
Польша	8016	8063	8350	8369	8449	105,4

Примечание – источник: составлено авторами по данным [3].

Среднее число жителей, обслуживаемых одним ОПС РУП «Белпочта» на 01.01.2013 г. составило 2636 чел. По данному показателю Республика Беларусь занимает 10 место в мире (из 163 стран, входящих во ВПС), уступая Болгарии, Ватикану, Кипру, Лихтенштейну, Доминике, Гренаде, Непалу и Каймановым островам и значительно превышая показатели соседних стран, стран с высоким уровнем почтового развития и страны, соизмеримые с Республикой Беларусь по размеру ВВП на душу населения (рисунок 1).

1 рис. Среднее количество населения, обслуживаемое одним отделением связи в отдельных странах (данные на 01.01.2012 г.)

Примечание – источник: составлено авторами по данным [3].

Среднее количество населения, обслуживаемое одним отделением связи, в разрезе регионов республики варьируется в пределах от 1899 чел./отделение (Витебская область) до 2433 чел./отделение (Гродненская область), что, в целом, соответствует диапазону распределения населения по территориям областей (таблица 2) и свидетельствует о довольно равномерном распределении отделений связи по регионам республики. В городе Минске данный показатель значительно отличается от показателей в других регионах страны. На территории столицы проживает 1901 тыс. человек, что составляет 1/5 часть от всего населения республики. Сеть почтовой связи в Минске включает 123 ОПС (113 стационарных и 10 пунктов связи), обслуживающие в среднем 15456 чел.

¹⁸ Данные по состоянию на 01.01.2013 г.

Среднее количество населения, обслуживаемое одним отделением связи, в разрезе областей Республики Беларусь (на 01.01.2013 года)

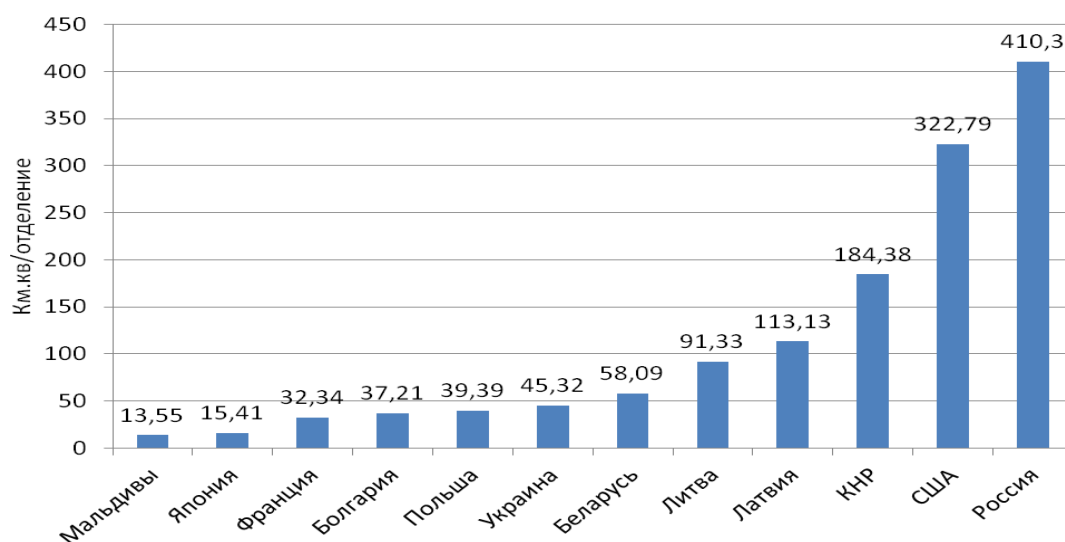
Регион	Среднее количество населения, обслуживаемое одним отделением связи, чел./отделение			Плотность населения, чел./км ²
	всего	городское	сельское	
Гродненская область	2433	8271	802	42
Брестская область	2313	7699	956	42
Гомельская область	2196	6559	712	35
Могилевская область	2184	8087	566	37
Минская область	2150	8472	1045	35
Витебская область	1899	6802	566	30
В среднем по областям	2181	7505	786	36
Минск	15456	15456	-	6337
В среднем по республике	2636	8665	786	46

Примечание – источник: составлено авторами по данным [2] и РУП «Белпочта»

Из данных таблицы 2 наглядно видно, что в Республике Беларусь наблюдаются существенные диспропорции по нагрузке на отделение связи в городской и сельской местности. Уровень дифференциации в среднем составляет 11 раз, а в Могилевской области достигает 14,3 раза. Такая ситуация связана с установленными нормативами, в соответствии с которыми размещение объектов почтовой связи привязывается к административному делению страны и не зависит от численности обслуживаемого населения.

О равномерности распределения почтовой сети по территории республики (в ущерб фактической плотности населения) свидетельствует и значение показателя средней площади, обслуживаемой одним ОПС. Данный показатель на начало 2013 года в целом по республике составлял 57,8 км²; с учетом только застроенной площади – 3,35 км².

По анализируемому показателю Республика Беларусь занимает 53 место в мире. Среди стран, выбранных для сравнения, она уступает таким малозаселенным странам как Россия, США и КНР, а также странам с плотностью населения, соизмеримой с Республикой Беларусь – Латвия и Литва (рисунок 2).

2 рис. Средняя площадь, обслуживаемая одним отделением связи в отдельных странах (данные на 01.01.2012 г.)

Примечание – источник: составлено авторами по данным [3]

Данный показатель в разрезе областей Республики Беларусь варьируется в диапазоне от 54,6 км² (Брестская область) до 63,0 км² (Витебская область). При этом, следует отметить, что в Витебской области, на одно почтовое отделение приходится наибольшая застроенная площадь – 4,68 км². Наименьшая застроенная площадь приходится на одно ОПС в Минской области – 2,12 км² (таблица 3).

Средняя площадь, обслуживаемая ОПС (на 01.01.2013 года)

Регион	Средняя площадь, обслуживаемая ОПС, км ²			
	всего	в т. ч. застроенная		
		Всего	городская	сельская
Гродненская область	57,76	3,69	3,55	3,73
Брестская область	54,55	4,02	4,12	3,99
Гомельская область	62,11	2,55	2,99	2,49
Могилевская область	58,96	3,36	3,27	3,39
Минская область	61,13	2,12	2,78	1,94
Витебская область	62,97	4,68	3,45	5,02
В среднем по областям	59,78	3,37	3,35	3,38
Минск	2,84	2,84	2,84	-
В среднем по республике	57,83	3,36	3,27	3,39

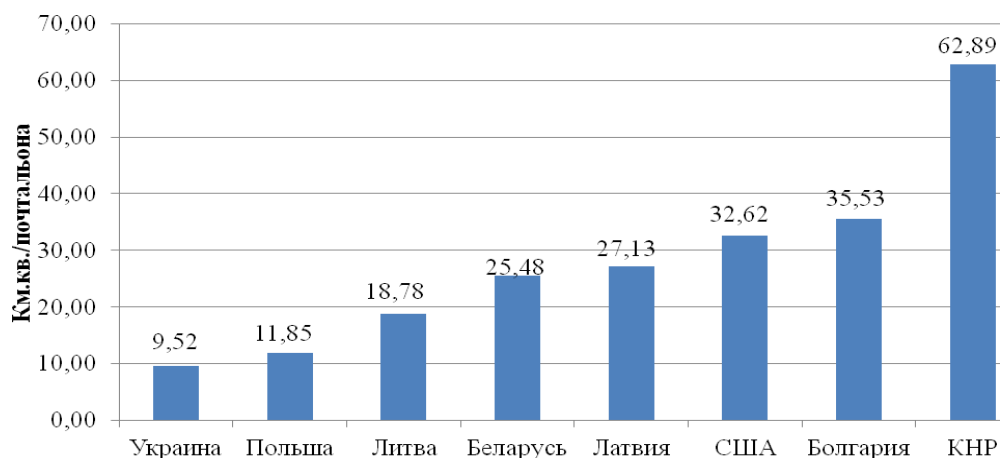
Примечание – источник: составлено авторами по данным [2] и РУП «Белпочта»

Плотность отделений почтовой связи в городской застроенной зоне довольно равномерна по областям: максимальное значение 4,12 км² (Брестская область), минимальное – 2,78 км² (Минская область). Данный показатель по городу Минску меньше среднего – 2,84 км², что связано с высокой плотностью в столице конкурирующих объектов (отделений банков, киосков и магазинов РУП «Белсоюзпечать», дилеров сотовых операторов и др.).

Более 98 % почтовых отправлений в Республике Беларусь доставляется потребителю на дом, поэтому профессия почтальона в РУП «Белпочта» самая многочисленная (доля в общей списочной численности РУП «Белпочта» на 01.01.2013 г. составляла 44 %, среднесписочная численность 7842 чел.).

Средняя площадь, обслуживаемая одним почтальоном в республике, составляет 26,48 км², застроенная площадь – 1,53 км².

Один почтальон в Республике Беларусь, в среднем, обслуживает площадь меньшую, чем почтальон в Латвии, США, Болгарии и КНР, но больше чем в Украине, Польше и Литве (рисунок 3). Анализируемый показатель зависит от площади, приходящейся на одно почтовое отделение, которая, в свою очередь, зависит от установленных в каждом конкретном государстве нормативов и принципов, заложенных в их расчет. В европейских странах при определении численности почтальонов учитываются критерии, отличные от Республики Беларусь, и зависящие от объема универсальных почтовых услуг и (или) от численности обслуживаемого населения. В Республике Беларусь данный показатель в городской зоне зависит от времени прохода по территории доставочного участка и выполнении прочих операций в отделении связи, а также от времени работы почтальона, в сельской зоне – от расстояния, которое проходит почтальон и от времени его работы.

3 рис. Средняя площадь, обслуживаемая одним почтальоном в отдельных странах (данные на 01.01.2012 г.)

Примечание – источник: составлено авторами по данным [3]

В разрезе областей показатель средней площади, обслуживаемой одним почтальоном, колеблется в пределах от 26,2 км² в Могилевской области до 32,3 км² в

Гомельской области. Однако, в застроенной зоне один почтальон обслуживает минимальную площадь в Минской области – 0,9 км², а максимальную – в Брестской и Витебской областях – 2,1 км². Такая значительная разница в разрезе областей обусловлена неравномерностью территории обслуживания застроенной зоны в сельской местности. Так, один почтальон в Минской области обеспечивает доставку корреспонденции в радиусе 0,9 км², в то время как в Брестской – 2,7 км², в Витебской – 2,6 км² (таблица 4).

4 таблица

Средняя площадь, обслуживаемая одним почтальоном

Регион	Средняя площадь, обслуживаемая почтальоном, км ²			
	всего	в т. ч. застроенная		
		Всего	городская	сельская
Брестская область	29,0	2,1	1,2	2,7
Витебская область	28,7	2,1	1,1	2,6
Гомельская область	32,3	1,3	1,0	1,6
Гродненская область	23,9	1,5	1,2	1,7
Минская область	27,1	0,9	0,9	0,9
Могилевская область	26,2	1,5	0,9	1,8
В среднем по областям	28,0	1,6	1,0	1,8
Минск	0,8	0,8	0,8	-
В среднем по республике	26,5	1,5	1,0	1,8

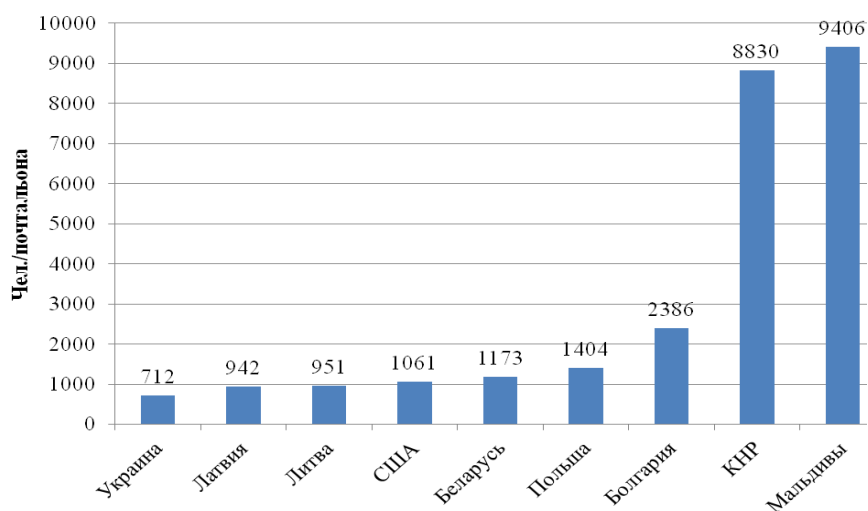
Примечание – источник: составлено авторами по данным [2] и РУП «Белпочта»

Такая неравномерность показателя может быть объяснена различной плотностью населения, проживающего в застроенной сельской зоне областей республики, а также другими причинами, обуславливающими различный объем доставочных участков в отделениях связи областей: спецификой размещения населенных пунктов в районах области, особенностями рельефа местности, состоянием и протяженностью дорог между населенными пунктами и пр.

В городской застроенной зоне существенных перекосов по областям не наблюдается. При среднем показателе зоны обслуживания – 1 км², максимального значения он достигает в территориях с наименьшей плотностью населения – в Брестской (1868 чел./км²) и Гродненской (1970 чел./км²) областях – 1,2 км², а минимального – в территории с наибольшей плотностью населения (5449 чел./км²) – в городе Минске – 0,8 км².

Существенные диспропорции наблюдаются в Республике Беларусь по показателю нагрузки на одного почтальона. В среднем данный показатель составляет 1207 человек, в т.ч. в городской местности – 2660 чел., сельской – 424 чел.

В сравнении с другими странами, почтальоны Республики Беларусь, имеют большую нагрузку, чем, например, в Украине, Литве, Латвии и США. На одного почтальона в Польше приходится на 231 человек больше, чем в Республике Беларусь; в Болгарии – в два раза, в КНР и на Мальдивах – в семь раз больше, чем в Беларуси (рисунок 4).

4 рис. Среднее количество населения, обслуживаемое одним почтальоном в отдельных странах (данные на 01.01.2012 г.)

Примечание – источник: составлено авторами по данным [3]

В разрезе областей республики анализируемый показатель варьируется в пределах от 866 чел. (Витебская обл.) до 1232 чел. (Брестская обл.). Максимального значения нагрузка на одного почтальона в городской местности достигает в Гродненской области – 2707 чел., минимального – в Гомельской области – 2172 чел. (таблица 5).

5 таблица

Среднее количество населения, обслуживаемое одним почтальоном, в разрезе областей Республики Беларусь (на 01.01.2013 года)

Регион	Среднее количество населения, обслуживаемое одним почтальоном, чел./почт.		
	Всего	городское	сельское
Брестская область	1232	2287	636
Витебская область	866	2199	290
Гомельская область	1146	2172	462
Гродненская область	1008	2707	359
Минская область	952	2677	498
Могилевская область	969	2219	303
В среднем по областям	1022	2339	424
Минск	4353	4353	-
В среднем по республике	1207	2660	424

Примечание – источник: составлено авторами по данным [2] и РУП «Белпочта»

В сельской местности среднее количество населения, обслуживаемое одним почтальоном, колеблется в диапазоне от 290 чел. (Витебская обл.) до 636 чел. в Брестской области. При этом, как уже было отмечено выше, нагрузка на одного почтальона зависит от плотности населения и связана с площадью, обслуживаемой одним почтальоном.

Наибольшая нагрузка на почтальона наблюдается в городе Минске – 4353 чел., что в 1,8 раза выше, чем в среднем по областям республики.

Данные таблицы 5 свидетельствуют, что в Республике Беларусь не наблюдается существенных диспропорций по нагрузке на почтальонов по регионам, однако в разрезе городской и сельской зон данный показатель значительно различается. Причиной этого, как было отмечено ранее, является принцип нормирования, в основе которого – временной (время прохода по доставочному участку), а не количественный (нагрузка на почтальона) критерий, а также функции по оказанию услуг почтовой связи, возложенные на почтальона в сельской местности.

Таким образом, из выше приведенных данных можно сделать вывод об **избыточности сети почтовой связи в Республике Беларусь и ее несбалансированности по типам населенных пунктов**, причиной чего является заложенные в основу планирования развития сети почтовых объектов устаревшие принципы нормирования, а также высокие социальные стандарты в части качественных критериев услуг почтовой связи.

Избыточная сеть почтовой связи является причиной существенных издержек постоянного характера РУП «Белпочта», обусловленных возложенными на его обязательствами по предоставлению универсальных почтовых услуг в установленном объеме и качестве. Общая сумма затрат на оказание УПУ к 2012 году достигла 111,7 млрд. белорусских рублей, что тождественно 12,7 млн. долл. США. В то же время, тарифы на основные услуги почтовой связи в Республике Беларусь находятся в области государственного регулирования и на УПУ¹⁹ установлены в размере ниже себестоимости их оказания. В соответствии с установленным законодательством порядком, компенсация убытков назначенного оператора в Республике Беларусь осуществляется из средств государственного бюджета. Однако фактическое возмещение осуществляется не в полном объеме. За последние пять лет назначенному оператору было возмещено только 53,5 % убытков от оказания УПУ. В 2012 году уровень компенсации составил только 48 %, а сумма некомпенсируемых убытков достигла 23,7 млрд. белорусских рублей (2,7 млн. долл. США). Такая сумма соизмерима с ежегодными расходами оператора на реновацию оборудования, обеспечение безопасности и техническое обслуживание.

Необходимость компенсирования убытков от УПУ за счет прибыли от других, более доходных видов деятельности, ставит назначенного оператора в неравные условия с другими участниками почтового рынка и является основной причиной низкой рентабельности предприятия. За последние пять лет уровень рентабельности

¹⁹ В Республике Беларусь в состав универсальных почтовых услуг входит простая письменная корреспонденция (письма, карточки, бандероли) весом до 2 кг.

реализованной продукции (работ, услуг) предприятия не превышал 7,2 %, а в 2012 году составил только 5,1 %. Сумма полученной чистой прибыли в 2012 году составила 20,2 млрд. белорусских рублей (2,3 млн. долл. США), что ниже суммы некомпенсируемых убытков от УПУ практически на 3,5 млрд. белорусских рублей.

Очевидно, что сохранение обозначенной тенденции в условиях либерализации почтового рынка и развития взаимозаменяемых услуг, может привести к дальнейшему падению эффективности деятельности назначенного оператора, что, в свою очередь, может сказаться на качестве других почтовых услуг и поставит под сомнение функционирование всего почтового рынка.

Мировой опыт развития почтовых рынков свидетельствует, что повышение эффективности деятельности назначенного оператора почтовой связи необходимо вести одновременно в двух направлениях:

- 1) планомерное повышение тарифов на УПУ до уровня не ниже себестоимости их оказания;
- 2) снижение затрат на УПУ и, в первую очередь, постоянных издержек сетевого характера.

И если возможность реализации первого направления в Республике Беларусь находится в компетенции органов государственной власти, то реализация второго направления является прерогативой назначенного оператора и может быть воплощена в жизнь путем осуществления следующих, прошедших апробацию и доказавших свою эффективность во многих европейских странах, мероприятий:

а) Сокращение количества стационарных объектов связи в сельских населенных пунктах с небольшим количеством проживающих за счет развития новых форматов обслуживания. Таких как:

- обслуживание передвижными отделениями связи;
- размещение ОПС в помещениях, выделяемых органами власти;
- франшизы в местных магазинах и на заправочных пунктах.

б) Развитие сети абонентных почтовых ящиков (в первую очередь в коттеджных поселках и сельских населенных пунктах с высокой протяженностью доставочных участков), что позволит существенно сократить время на доставку письменной корреспонденции.

в) Увеличение количества операционных окон в городских отделениях связи.

г) Развитие новых форматов обслуживания городского населения, в т. ч.:

- развитие сети пунктов связи в местах большого скопления населения (крупные учебные заведения, больницы, супермаркеты);
- реализация проекта «мобильные ОПС» (выезд операторов почтовой связи по согласованию с руководством крупных организаций несколько раз в месяц на их территорию для оказания почтовых и финансовых услуг);
- развитие сети почтово-справочных терминалов.

д) Изменение подходов к нормированию и нормативных требований к сети почтовой связи, учитывающих реальную географию размещения населения и, в первую очередь, отказ от привязки размещения стационарных объектов связи к административно-территориальному делению страны.

Вместе с тем, несмотря на безусловную необходимость оптимизации почтовой сети в Республике Беларусь, к ее реализации необходимо подходить комплексно, используя рекомендации международных организаций, изучая опыт европейских почтовых операторов, применяя в расчетах научно-обоснованные методы экономико-математического моделирования. Только в таком случае полученные результаты позволят сохранить социальный характер универсальных почтовых услуг, а назначенный оператор сумеет повысить эффективность своей производственно-хозяйственной деятельности.

OPTIMIZATION OF THE POSTAL NETWORK AS A FACTOR FOR INCREASED EFFECTIVENESS OF THE DESIGNATED POST OPERATOR

The article summarizes the results of the study of indicators of the postal network physical accessibility of the Republic of Belarus to provide the universal post service (UPS), and shows their influence on the efficiency of the activities of the designated operator – "Belpochta".

To justify the ways of increasing the effectiveness of the designated post operator of the Republic of Belarus the indicators of physical accessibility of network admission and delivery of post items on two levels – on the region and the whole country in the context of urban and rural areas have been calculated. Also, a comparative analysis of the calculated indicators with those of neighboring countries (Russia, Ukraine, Poland, Lithuania, Latvia), countries commensurable with the Republic of Belarus on the GDP per capita (Bulgaria, Maldives, China) and countries with a high level of post development (USA, France, Japan) has been completed.

According to the results of calculations and the comparative analysis there has been made a conclusion of the post network redundancy in the Republic of Belarus and its imbalance in settlement types. This is one of the reasons for the permanent high expenses of the designated operator that in terms of fixed tariffs for the universal post service determined by the state leads to low efficiency of the enterprise.

The calculations will be used to build a simulation model for calculating the cost of the universal post service to minimize them, and suggestions for optimizing the post network can be used to develop a strategic development plan for "Belpochta".

Key words: optimization of the post network, the universal post service, the designated operator, the effectiveness

Литература

1. Инструкция о порядке установления режима работы в организациях, подчиненных Министерству связи и информатизации, утверждена Постановлением Министерства связи и информатизации 16.08.2007 г. № 28 // Зарегистрирована в Национальном реестре правовых актов Республики Беларусь 24 августа 2007 г. №8/16999.

2. О мерах по внедрению системы государственных социальных стандартов по обслуживанию населения республики: постановление Совета Министров Республики Беларусь от 30 мая 2003 г. № 724 // Зарегистрировано в Национальном реестре правовых актов Республики Беларусь 5 июня 2003 г. № 5/12556.

3. Статистика ВПС: глобальные или региональные оценки. (2013). Доступ через интернет 2013-10-15: <http://pls.upi.int/pls/ap/spp_report.CreateReport>.

4. Статистический ежегодник Республики Беларусь, 2012 год. (2012). Минск: НСК., 716 с.

5. Статистический ежегодник Республики Беларусь, 2013 год. (2013). Минск: НСК., 578 с.

6. Шалимо Т. Ю. (2012). Организация почтовой связи: уч. пособие / Т. Ю. Шалимо, Ю. Д. Пашковская. Минск: УО ВГКС, 198 с.

7. Ястребова О. К. (2013). Оптимизация сети объектов почтовой связи. Доступ через интернет 2013-10-20: <<http://rpp.nashaucheba.ru/docs/index-130401.html>>.

Įteikta: 2014 m. balandžio 2 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

ЛОГИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПРОЦЕССУ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТА

Оксана Сапун, Анатолий Новиков

Белорусский государственный аграрный технический университет
Беларусь

Николай Буснюк

Высший государственный колледж связи
Беларусь

Аннотация

Рассмотрен вопрос подготовки специалиста на основе логистического подхода. Предложено учебный процесс рассматривать с трех позиций его влияния на коллективную самоорганизацию. Показано, что учет именно этих механизмов дает ожидаемый синергетический эффект от процесса обучения. Предложена CASE-модель учебного процесса, включающая в себе структурные элементы системы обучения и направленная на гармоническое сочетание интересов администрации, преподавателей и студентов.

Ключевые слова: синергизм, эмерджентность, дивергентность, конвергентность, логистический подход, реинжиниринг, методология HRM, технология OLTP, учебный процесс, синергетический эффект.

Целью данной работы является систематизация образовательного процесса с позиций педагогической логистики. В работе представлена структурированная диаграмма взаимодействия администрации, преподавателей и студентов с использованием диаграммы IDEF3 в контексте диаграммы IDEF0. Эта диаграмма помимо взаимодействующих блоков показывает систему необходимой синхронизации информационных и деловых потоков, в том числе между концептуальными элементами логистического подхода.

Мировой опыт свидетельствует о том, что конкурентоспособность экономики достигается главным образом в тех странах, где научно-технический прогресс, новые и высокие технологии становятся приоритетным направлением развития народного хозяйства [1].

Формирование престижа специалиста в глазах окружающих и его собственных определяется во многом педагогическими приемами и методикой в процессе его подготовки. Авторитет специалиста зависит не только от качества и глубины изучения специальных предметов, но и умению будущего специалиста постоянно и настойчиво пополнять свой практические и теоретические знания на любой занимаемой должности.

Так Л.Н. Толстой концентрированно отразил идеал, к чему должен стремиться преподаватель в подготовке любого специалиста: «...чтобы сделать что-нибудь великое, нужно все силы души устремить в одну точку».

Логистический подход в методике преподавания должен предусматривать гармоничное сочетание эмерджентности, дивергентности и конвергентности.

Позиция эмерджентности сводится к формированию у специалиста осознанного понимания себя самого и места своей специальности в обществе. Это осознание должно базироваться на объективных факторах, связанных с востребованностью специалистов с высшим образованием, с одной стороны, и механизмов материального и морального стимулирования, с другой стороны. Только та организация независимо от профиля будет успешной, в которой доминирует престиж инженерного труда и соответствующим образом настойчиво продвигаются достижения инженерной мысли. Процесс продвижения достижений и мера вознаграждения за эти достижения невозможны без бизнес-процессного структурирования организации и системы рейтинговой оценки персонала. Инженерному контингенту с позиции самоутверждения необходимы эти механизмы, без которых практически невозможно отстаивать свои достижения и практические результаты. В методике подготовки специалиста безусловно должны цениться знания преподнесенные преподавателем, но с позиции эмерджентности особо должны уважаться те дополнительные знания, которые будущий специалист получил из других источников. Последнее не должно остаться незамеченным для всего окружения и поощряться в рамках, дозволенных этикой и требованиями системы образования.

Эмерджентное мышление невозможно сформировать без продуманных заданий на самостоятельную проработку, даже если это не предусмотрено системой образования.

Преподавателя не должен ущемлять тот факт, что будущий специалист имеет большой практический набор знаний, так как очевидно, что преподаватель не может являться очень хорошим практиком в своем предмете даже в том случае, если он ведет несколько предметов. В аспекте должны поощряться знания, полученные преподавателем по обратной связи, причем эта практика не должна в коллективе считаться аморальной и тем более недозволенной. Педагогическая технология – системный подход планирования, применения и оценивания всего процесса обучения знаний путем учета человеческих и технических ресурсов и взаимодействия между ними для достижения более эффективной формы образования [2].

Таким образом, концентрированно можно сказать, что подход эмерджентности формирует у будущего специалиста свое «я» и его уникальность среди окружающих. Система подготовки специалиста должна ориентироваться на формирование в том числе и будущего руководителя и здесь особое значение имеет регулярное отслеживание меры эмерджентности обучающихся. Мера эмерджентности формируется на основе матрицы парных отношений, полученной в результате анкетного опроса [3], и определяет рейтинг эмерджентности, а также тип руководителя среди градации в шестнадцать типов.

Безусловно, процесс формирования у специалиста эмерджентного мышления крайне важен, но без дивергентного мышления велика опасность скатиться до крайнего эгоцентризма, который опасен не только для общества, но и в большей степени для самого специалиста.

Дивергентность можно концентрированно выразить фразой: «каждый вращается, так как все». Практически всегда дивергентное мышление определяется критериями деловой активности, установленными руководством организации. Очевидно, что эти критерии очень важны, но также очевидно, что в них всегда будут бреши, позволяющие части коллектива выдавать за деловую активность свою бесполезную работу по принципу «работать день и ночь».

Как ни кто более интересы необъективно ущемляемых членов коллектива отстаивать может тот, чья квалификация не вызывает сомнения ни у руководства, ни у рядовых сотрудников. В любой организации возможность отстаивания интересов других и определяет степень демократичности системы, а для того нужны естественно регламентированные и прозрачные механизмы, чтобы подобные действия не расценивались как саботаж. Активное продвижение логистических принципов привело к пониманию того, что далеко не все аспекты финансовой деятельности организации должны быть скрыты не только от сотрудников той организации, но и для конкурирующего окружения. В соответствии с внедряемой сейчас в мировую практику технологии HRM ранее сугубо конфиденциальные сведения о заработной плате сейчас не являются таковыми, так как пришло понимание того, что лучше демократично раскрыть эти сведения, чем давать такую информацию по каналам, граничащим с нарушением, в том числе и уголовного законодательства.

Не секрет, что на практике так называемые «маркетинговые исследования» во многих случаях сводятся к раскрытию финансовой деятельности конкурентов и в недемократических отношениях побеждает здесь не деловой сотрудник или организация, а уголовный элемент. Технология HRM (**Human resource management**) позволяет сосредоточиться элементу системы как раз на вопросах, связанных со своей прямой деятельностью, а это как никому выгодно инженерному составу. Именно прозрачность финансовой деятельности позволяет специалистам достойно отстаивать свои интересы не нарушая этики отношений. С позиций дивергентного подхода в организации наряду с системой административного регулирования хорошим тоном считается регулирование, основанное на власти специалистов. Чаще всего это неформальная власть, причем тот специалист, который возлагает на свои плечи эту власть, оказывается в непростой ситуации, так как находится в своей профессии на лидирующих позициях. Коллектив должен осознанно понимать роль этой ответственности и не обделять такого специалиста моральным и материальным поощрением. При подготовке специалиста с этих позиций должны поощряться преподавателем стремление отстаивать не только свои интересы, но и интересы тех, чей статус отражает справедливые отношения среди окружающих. Безусловно, доминировать должны реальные знания на момент аттестации, но, безусловно, должны учитываться факты делового отношения аттестуемых к своему окружению в процессе получения знаний.

Одним из тезисов дивергентности в настоящее время является переход от «обучающейся организации» к «научающейся организации». В первом случае процесс обучения является сугубо личным делом сотрудника. Во втором случае этот процесс превращается в обязанности руководства организации и коллектива. Понимание этих различий должно внедряться уже в процессе обучения специалиста. В мире пришло

осознание того факта, что в процессе взаимного обучения происходит как раз ущемление прав тех, кто стремится обучить других. Альтруизм, безусловно, полезен для всех, пока такой специалист работает в организации, но опасен неадекватной реакцией руководства и коллектива не только для такого сотрудника, но и для всей организации. В последнем случае очень велика опасность коллектива скатиться до прожектерства и недоверия, а как следствие и к дискриминации с позиций материального вознаграждения. Мировая практика показывает на осознание этого процесса, в связи с чем во многих организациях вводится компенсация подобного возможного ущерба в будущем внедрением методики материального поощрения лиц, которые берут на себя обязанность обучения желающих обучаться. Такая практика особенно распространена в Японии. С позиций подготовки инженерно-педагогических специалистов несомненным является внедрение практики выделения одного двух часов практических занятий для предоставления права лучшим аттестуемым попробовать самостоятельно провести пробное занятие. Это право должно гарантировать ему неразглашение недостатков и право конфиденциальности подобной оценки.

Надо отметить, что дивергентные процессы не будут иметь смысла, если в эти процессы не включать руководство организации, включая руководителя. В противном случае будет явно доминировать опасная тенденция отрыва руководства от коллектива со всеми вытекающими из этого последствиями дискриминации на моральном и материальном уровнях. Хорошим примером противостояния такой дискриминации является факт «работы по инструкции» в Японии, когда самоорганизованность многих коллективов принудила руководителей неформально относиться к своим обязанностям.

Критерием оценки дивергентных процессов среди обучаемых является степень энтузиазма при подходе к делу. Коллектив преподавателей должен нетерпимо относиться к тем, кто игнорирует объективные реакции, спихивая свое нежелание должным образом работать на личностные не относящиеся к делу эпитеты в адрес аттестуемых. В этом случае естественно должно доминировать международно признанное право потребителя без ущерба для объективной аттестации.

Рейтинг дивергентности на наш взгляд можно определить по методике [3], заменив в алгоритме все средние арифметические на средние геометрические. Использование среднего геометрического вместо среднего арифметического позволяет учесть разброс оценок и выделить доминантное влияние низких и высоких оценок. Матрица парных отношений в виде оценок от 1 до 10 может быть получена по анкете примерно следующего содержания: «негатив Вашего коллектива оценивается баллом 1, как Вы оцениваете позитив участия каждого члена коллектива».

Концентрированно дивергентность формирует у будущего специалиста необходимость и неизбежность других «Я» и взвешенному к этому отношению.

Связующим звеном между эмерджентностью и дивергентностью является конвергентность, которая определяется как реакция коллектива на конкурирующее окружение. Учебный процесс, как и любой экономический процесс, является открытой системой и подвержен всем правилам и законам, характерным для открытых систем. Синергизм учебного процесса определяется не только отношениями внутри его, но и во многом зависит от согласованных и конструктивных отношений с конкурирующим окружением. Среди конкурирующего окружения можно выделить несколько профильных направлений. Это, прежде всего, другие учебные заведения, с которыми в той или иной степени поддерживаются прямые или опосредованные контакты. Во-вторых, это институты академической направленности, которые во многом задают для учебного процесса ориентиры экономической, технической и правовой мысли, игнорирование которых в учебном процессе приводит неизбежно к дискредитации самого образования. В третьих это непосредственно организации, для которых и готовятся специалисты. В четвертых это организации, связанные со средствами массовой информации и со средствами передачи и распространения информации. Конвергентные отношения учебного заведения в какой-то степени поддерживаются со всеми этими организациями, а от слаженности этих отношений во многом зависит качество будущего специалиста. В соответствии с методологией OLTP (**Online Transaction Processing**) оптимальными конвергентными отношениями можно считать, те, для которых число транзакций (контактов) минимально, а эффективность одной транзакции максимальна. Учебный процесс будет эффективным только в том случае, если каждый будущий специалист в процессе конвергентных отношений будет иметь хотя бы минимальное представление обо всех участниках этих конвергентных отношений. Так для дневной формы обучения основной проблемой преподавательского состава должно быть внедрение технологий, позволяющих специалисту понять реальную специфику деятельности предприятий на местах их будущей работы. Другой очень важной проблемой подготовки специалиста

является обучение способам получения информации, а главное механизмам фильтрации и переработки этой информации. В этом случае целесообразно вводить в практику учебного процесса эмерджентность полученного результата и дивергентность этой информации по отношению к преподавателям и ко всей системе взаимоотношений в среде самих будущих специалистов. Так из всей отобранной информации надо научить делать выводы и формировать результат в виде коротких и запоминающихся тезисов, так как только это в итоге и отложится в их памяти надолго. Несомненна роль во всей системе обучения учебно-методического обеспечения, перенесенного на базу современных информационных технологий. Благодаря Internet и в рамках технологии OLTP сегодня возможно формирование удобного и простого по интерфейсу электронного путеводителя по предметам с предусмотренного преподавателем материала для аудиторной и самостоятельной работы [4].

В области конвергентных отношений надо учитывать государственные и мировые тенденции в образовании и в экономике в целом. Любая администрация будет в учреждении эмерджентной, если в своей деятельности учитывает интегрировано точку зрения преподавателей и студентов. В соответствии с кибернетическим подходом для администрации в целях устойчивости системы наиболее важной должна быть доминанта критических замечаний относительно положительных откликов на деятельность системы. Очевидно, что поток критических замечаний должен соответствовать уставу организации, ее миссии, нормам государственного законодательства и международного демократического права.

Логистические постулаты и субъекты учреждения не являются обособленными, а взаимодействуют между собой в рамках системы учебного процесса. На рис. 1 представлена совмещенная IDEF0/IDEF3 диаграмма логистического взаимодействия в учебном процессе. Как и в диаграмме IDEF0 входы на верхнюю грань означают управляющие воздействия, а входы на левую грань – информационные воздействия. Синхронизатор & означает одновременное формирование всех выходов при одновременном формировании всех входов. Синхронизатор O означает асинхронное (разделенное по времени) формирование выходов при формировании входа. Особое внимание следует обратить на то, что конвергентность формируется непосредственно внешним окружением через каналы обратных связей от всех участников процесса. Так студенты формируют конвергентность по каналу конвергентность-эмерджентность-студенты-внешнее_окружение-конвергентность.

Дивергентность непосредственно формируется от администрации и конвергентности при наличии обратных связей от всех участников процесса. Студенты формируют дивергентность по каналу дивергентность-администрация-преподаватели-внешнее_окружение-конвергентность-дивергентность. Эмерджентность формируется непосредственно конвергентностью при наличии обратных связей от всех участников процесса. Студенты формируют эмерджентность по каналу эмерджентность - студенты - внешнее_окружение – конвергентность -эмерджентность. Как видно из диаграммы, в формировании эмерджентности, дивергентности и конвергентности участвуют все участники процесса напрямую или опосредованно. Синхронизатор входа для студентов означает, что ими информация принимается только при синхронном взаимодействии информации от преподавателей и эмерджентности всей системы обучения. Обучающийся всегда будет контролировать целесообразность и необходимость получаемой информации, в том числе и с позиций государственной политики продвижения их специальности благодаря каналу внешнее_окружение-конвергентность-эмерджентность.

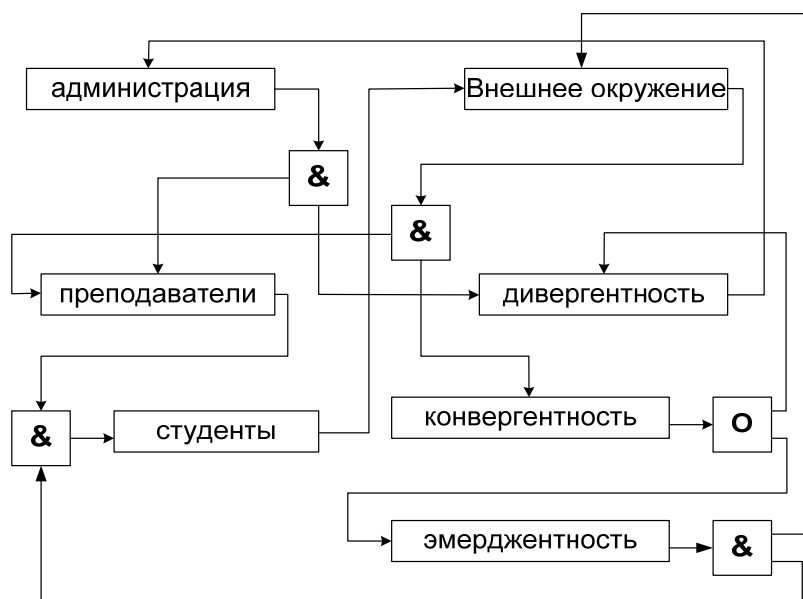
В деятельности администрации надо учитывать тот факт, что ее конвергентность формируется через дивергентность учреждения, в связи с чем необходимы общественные институты из среды студентов и преподавателей, которые на основе своих маркетинговых усилий будут через внешнее окружение корректировать менеджерские усилия администрации. В мировой практике это делается на основе реинжиниринга и GAP-анализа.

Из диаграммы видно, что конвергентность формируется студентами по ближайшему каналу через внешнее окружение. В связи этим можно предложить вычисление рейтинга конвергентности на основе матрицы парных отношений по методике [3] путем анкеты вида “участие Вашего коллектива в формировании конкурирующего окружения принять за 1; укажите в баллах от 1 до 10 участие каждого из анкетированных в прямом или косвенном формировании внешнего окружения”.

Из диаграммы видно, что непосредственно во внешнее окружение передается информация от студентов и эмерджентность отношений учебного заведения как управляющее воздействие. Последнее означает необходимость действий

управленческого характера со стороны администрации в проведении маркетинговой деятельности продвижения своих специальностей и учреждения на внешней арене, не упуская из внимания дивергентные отношения в своей внутренней среде.

1 рис. Совмещенная диаграмма IDEF0/IDEF3 логистического взаимодействия в учебном процессе

Коллективное взаимодействие всех элементов в диаграмме рис. 1 определяет синергизм системы. В данном контексте под синергизмом можно понимать коллективные усилия для достижения положительного эффекта в области подготовки специалистов, улучшения морального климата среди преподавателей и достижения организацией своей миссии в рамках государственной политики. С точки зрения полноты рейтинговых оценок студентов важно знать и рейтинг их синергизма. Рейтинг синергизма можно определить на базе системы собственных векторов матрицы парных взаимодействий [5].

Выводы

1. Концептуальный логистический подход к образовательному процессу, рассмотренный в настоящей работе, дает возможность оптимизировать деловые отношения в сфере образовательного процесса. Установленные закономерности взаимодействия основных понятий интегрированного логистического подхода позволяют обеспечить более высокий синергетический эффект с позиций качества учебного процесса в интересах администрации, преподавателей и студентов.

2. В заключение отметим, что предложенный логистический подход функционирует при строгом соблюдении миссии учреждения и поддержке этой миссии системой социальных отношений, системой трудового законодательства и нормами ментальных отношений в местной специфике. Предлагаемый подход полностью согласуется с современной методологией HRM и может для учреждения определять меры по усовершенствованию или реинжинирингу основных процессов в учебно-методической деятельности. Во всей системе отношений синергизм может быть достигнут только с учетом доминанты и влияния социально-трудовых отношений на весь процесс логистического взаимодействия ее компонентов.

LOGISTICS APPROACH TO THE EDUCATIONAL PROCESS

In this paper we review the question of training of engineers based on logistics approach. We propose to consider an educational process from three positions of its impact on collective self-organization. It is shown that the inclusion of these mechanisms gives us the expected synergistic effect from the learning process. We propose the CASE-model of the educational process, including structural elements of educational system. The model is aimed at balanced combination of interests of administration, teachers and students.

The concept of logistics approach to the educational process, considered in this paper allows for a new quality of the education system for achieving greater synergy in the collective self-organization. The proposed structuring of the educational process enables systematized approach to rethinking the educational process in terms of the mission of the institution.

Key words: synergy, emergence, divergence, convergence, logistics approach, re-engineering, HRM-technology, OLTP-technology, educational process, synergy effect.

Литература

1. Кифа Л. Л. (2009). *К вопросу о разработке педагогической на основе активизации деятельности обучаемых*. // Монография: образовательно-инновационные технологии: теория и практика, Кн. 3, с.100–111. Воронеж.
2. Новиков В. А., Ванкович Г. Р., Суарэс Л. И. (2012). *Методика определения рейтинга внутреннего синергизма коллективной системы*. // Экономика и управление, №2, с. 51–55.
3. Новиков В. А., Шостак О. Р., Соломахо Д. В. (2011). *Методология OLTP в сфере самостоятельной работы*. // Инженерно-педагогическое образование в XXI веке, часть 3, Мн., БНТУ, с. 219–223.
4. *Регулирование инвестиционной деятельностью* (2009). Электронный ресурс. Режим доступа: <www.profigroup.by/peo/1_2004/52/>.
5. Novikov V., Korsuk Y., Shipulina L. (2012). *A measure of emergence of a logistic group interaction*. // LogForum, 8 (2), p.109–122.

Įteikta: 2014 m. kovo 17 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

KLIENTŲ APTARNAVIMO KOKYBĖ: ŠIAULIŲ MIESTO MAŽMENINĖS PREKYBOS TINKLO ATVEJIS

Ligita Šalkauskienė, Rūta Poželaitė
Šiaulių valstybinė kolegija
Lietuva

Anotacija

Pastaruoju metu aštri konkurencija reikalauja mobilizuoti visas jėgas, padedančias įmonei išsilaikyti sunkioje konkurencinėje kovoje. Ne išimtis ir klientų aptarnavimo kokybė, kuri turi atsispindėti visos įmonės veikloje. Aptarnavimo kokybės esmė – tenkinti kliento poreikius. Pirmosiose gretose yra tos įmonės, kurios sugeba kokybiškai aptarnauti klientus. Tai galioja ir mažmeninės prekybos sektoriui. Kad žmogiškųjų išteklių valdymas būtų nukreiptas į aptarnavimo kokybės gerinimą, organizacija turi iširti išorinę aplinką. Straipsnyje pristatomas empirinis klientų aptarnavimo kokybės tyrimas Šiaulių miesto mažmeninės prekybos tinklo pavyzdžiu.

Reikšminiai žodžiai: klientas, klientų aptarnavimas, aptarnavimo kokybė.

Įvadas

Klientas yra svarbiausias kiekvienos įmonės elementas. Klientų aptarnavimą lemia darbuotojo paslaugumas. Įmonės reputacijai turi įtakos tai, kaip įmonė susidoroja su visomis kasdienio darbo smulkmenomis, ar greitai ir mandagiai įmonės personalas reaguoja į klientų vizitus. Svarbu, kaip klientas sutinkamas, kokios įmonės patalpos, aplinka, kokios reklaminės brošiūros, vizitinės kortelės, kaip su juo elgiamasi. Kas svarbu siekiant, kad klientų aptarnavimas būtų kokybiškas? Atsakymas – maksimalus darbuotojų įtraukimas. Aktyvus darbuotojų dalyvavimas svarstant elgesio su klientais principus ir skleidžiant juos visoje įmonėje užtikrina, kad klientų aptarnavimo kokybė padės kuriant ryšius su klientais. Klientų aptarnavimo kokybė pasireiškia per įmonės politiką, vertybes, klientų aptarnavimo standarto laikymąsi. Kad mažmeninė prekyba būtų sėkminga, jos atstovai turėtų plėtoti kultūrą, apimančią paslaugos ideologiją (Dabholkar, Thorpe, Rentz 1996; Arnold, Reynolds, Ponder, Lueg, 2005), tokiu būdu skatinant savo klientų bazės išlaikymą ir plėtojimą (Beitelspacher, Richey, Reynolds, 2011).

Tyrimo problema. Pagrindiniai veiksniai, mažinantys pirkimo patrauklumą, yra: prastas aptarnavimas, nekokybiškos ir mažą pasirinkimą turinčios prekės (paslaugos), panašių įmonių konkurencija. Todėl, norint pritraukti ir išlaikyti klientą, įmonėms nuolat reikia sekti rinką, taikytis prie kliento poreikių ir nuolat ieškoti tobulėjimo galimybių, nes tik nuo patenkinto kliento priklauso įmonės įvaizdis, finansinė padėtis, didėjantis įmonės konkurencingumas, o svarbiausia – įmonės ateitis. Beitelspacher *et al.* (2011) nuomone, klientų aptarnavimo tyrimas yra įmonės ilgaamžiškumo raktas. Kartu reikia pastebėti, kad trūksta tyrimų apie klientų aptarnavimo lygį ir specifiką įvairaus tipo įmonėse. Dėl šios priežasties straipsnyje analizuojama *problema* susijusi su nepakankama klientų aptarnavimo kokybe mažmeninės prekybos įmonėse ir siekiu ją tobulinti.

Tyrimo objektas – klientų aptarnavimas.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti įmonės klientų aptarnavimo kokybę ir nustatyti, kaip laikomasi įmonės patvirtinto „Klientų aptarnavimo“ standarto.

Tyrimo uždaviniai:

1. Įvertinti klientų aptarnavimo kokybę bei jo atitikimą įmonės patvirtinto „Klientų aptarnavimo“ standarto reikalavimams.
2. Nustatyti klientų aptarnavimo įmonėje problemines sritis.

Tyrimo metodologija

Teorinis tyrimo pagrindimas. Klientų aptarnavimo kokybės aktualumas, sėkmingą klientų aptarnavimą lemiantys veiksniai nagrinėjami daugelio Lietuvos ir užsienio mokslininkų darbuose (Adomaitytė, 2005, 2006; Vanagas, 2005, 2006; Vaitkūnaitė, 2006; Banytė, Jokšaitė, Virvilaitė, 2007; Daubarienė, 2007; Čičkauskaitė, 2008; Kirvaitienė, 2008; Lepeškaitė, 2008; Spathis, Petridou, Glaveli, 2004; Arnold ir kt., 2005; Svensson, 2006; Tsoukatos, Rand 2007; Kueh, Voon, 2007; Beitelspacher, Richey, Reynolds, 2011 ir kt.). Tyrime remiamasi klientų aptarnavimo gerinimo koncepcija. Analizė atliekama išskiriant pagrindinius klientų aptarnavimo ypatumus ir veiksnius.

Anot Lepeškaitės (2008), aktyvus darbuotojų dalyvavimas svarstant elgesio su klientais principus ir skleidžiant juos visoje įmonėje užtikrina, kad klientų aptarnavimas padės kuriant ryšius su klientais. Kitaip tariant, klientų aptarnavimas yra rodiklis, kuris parodo, kaip gerai

veikia aptarnavimo sistema, kurdama laiko ir vietos naudingumą. Organizacijos klientų aptarnavimo kultūra – tai įmonei (jos darbuotojams) būdinga elgsena, mąstysena ir išorinis pavidalas (pavyzdžiui, organizacijos struktūra, simboliai ir pan.), susiformavę darbuotojams bendraujant tarpusavyje ir su išorine aplinka bei išreikšti tik tos įmonės darbuotojams įprastomis nuostatomis, įsitikinimais, vertybėmis (Vaitkūnaitė, 2006). Beitelspacher et. al. (2011) mažmeninės prekybos pardavėjų aptarnavimo kultūrą apibrėžia, kaip į klientus orientuotą kultūrą, siekiančią kurti aukščiausią vertę klientams ir pranokti jų lūkesčius, plėtojant paslaugų ir veiklos kompetencijas.

Praktikoje dažniausiai klientų aptarnavimo sąvoka suprantama kaip: procesas, turintis tam tikrus parametrus; operacija, kurią reikia kontroliuoti; kompanijos verslo politikos dalis (platesnis požiūris). Apibendrinant svarbu paminėti, kad veiklos rezultatams neužtenka vien klientų aptarnavimo kokybės įtakos ar svarbos suvokimo. Būtinios pastangos ir realūs kryptingi veiksmai, nes tai inicijuoja pokyčius ir padeda pasiekti užsibrėžtų tikslų. Pasak Banytės ir kt. (2007), klientai mato ir vertina tai, su kuo jie patys tiesiogiai susiduria. Viso to rezultatas – pasitenkinimas arba nepasitenkinimas, kaip svarbiausias aptarnavimo kokybės rodiklis. Klientų pasitenkinimą labiausiai lemia: emocinis pasitenkinimas vartojant prekę, prestižo, mados jausmas, prekės (paslaugos) prieinamumas (ar daug laiko užtrunka įsigyti prekę (paslauga), aptarnavimo kokybė (70 proc. jos priklauso nuo žmogiškojo veiksnio, t. y. nuo aptarnaujančio personalo).

Kliento aptarnavimas susideda iš keturių nuosekliai einančių etapų: *kliento sutikimas, situacijos (poreikio) išsiaiškinimas, poreikio patenkinimas, grįžtamasis ryšys (išsiaiškinimas, ar klientas liko patenkintas)*. Klientų aptarnavimo kokybę daugeliu atvejų lemia aptarnaujančio darbuotojo darbas. Aptarnavimo srities specialistė Adomaitytė (2005, 2006) išskiria objektyvius ir subjektyvius veiksnius, turinčius įtakos klientų aptarnavimo kokybei. *Subjektyvūs veiksniai*: kliento simpatija personalui; kliento pasitikėjimas aptarnaujančiu personalu ir įmone; nuoširdus personalo dėmesys ir rūpestis kliento gerove; personalo rodoma pagarba klientui ir sąžiningumas siūlant prekes (paslaugas); darbuotojo asmeninės savybės; darbuotojo kompetencija; maloni aplinka ir kt. *Objektyvūs veiksniai*: aptarnavimo kultūra (interjeras, švara, kliento pasitikimas, personalo išvaizda, mandagumas, paslaugumas, dėmesingumas); darbuotojų kvalifikacija (dalyvavimas mokymuose, seminaruose, patirtis, užtikrintumas); klientų poreikių išsiaiškinimas bei optimalaus pasiūlymo pateikimas; reagavimas į klientą (darbuotojai noriai ir skubiai aptarnauja klientą, paslauga suteikiama laiku); komunikabilumas (darbuotojai bendrauja su klientu ta kalba, kurią jis moka; gebėjimas įžvelgti klientų norus; malonus supažindinimas su paslaugų kainomis; kliento įtikinimas, kad įmonė gali spręsti jo problemas); prieinamumas (įmonės vietos ir darbo grafiko patogumas; susisiekimas telefonu bet kuriuo metu, iškilus problemai); dėmesys nuolatiniams klientams (lojalumo vystymas, sveikinimai švenčių progomis, naujų katalogų ir įvairių akcijų informacijos suteikimas).

Kiekvieno iš šių veiksnių nebuvimas arba netinkamas buvimas gali sukelti kliento nepasitenkinimą aptarnavimu. Išmatuoti kliento nepasitenkinimą labai sunku, bet įmanoma, ir tam yra sukurtos klientų aptarnavimo kokybės matavimo priemonės. Klientų aptarnavimo kokybės matavimas yra įmonės bendros veiklos kokybės matavimo sudedamoji dalis. Egzistuoja nemažai naudojamų klientų aptarnavimo kokybės matavimo sistemų: *klientų aptarnavimo kokybės auditas* – tai esamų paslaugų kokybės lygio nustatymas; *galimų sprendimų būdų nustatymas*; *klientų aptarnavimo lygių nustatymas*; *prekių (paslaugų) teikimo standartų nustatymas ir paties proceso kontrolė*; „Slapto pirkėjo“ tyrimas (Adomaitytė, 2005). Efektyviam klientų aptarnavimo kokybės valdymui dažniausiai trūksta pagrindinio valdymo įrankio – objektyvaus aptarnavimo kokybės vertinimo ir realios padėties matymo. Šis įrankis padėtų įmonės darbuotojams orientotis, į kurias aptarnavimo vietas derėtų tik atkreipti dėmesį, o kuriose jau reikėtų imtis veiksmingų tobulinimo priemonių. Vienas efektyviausių šios problemos sprendimo būdų – „Slapto pirkėjo“ tyrimas. Šis tyrimas visiškai orientuotas į klientų aptarnavimo kokybės gerinimą, o ne į prastai dirbančių darbuotojų kontrolę. *Klientų aptarnavimo standartas* (toliau – KAS) – raštiškai suformuluotos standartizuotos klientų aptarnavimo taisyklės, kurios tiksliai apibrėžia darbuotojo elgesio su klientu normas ir darbo procedūras, tinkamus sprendimų variantus nestandartinėse situacijose. KAS vadovaujamas bendraujant su kiekvienu įmonės klientu ir galioja visiems darbuotojams.

Vadovaujantis objektyviais vertinimo rezultatais, galima sėkmingai kurti ir naudoti darbuotojų motyvacinę sistemą, ir ją integruoti į bendrą įmonės motyvacinę sistemą. Remiantis klientų aptarnavimo kokybės įvertinimu ir išsiaiškintais silpnąsias aptarnavimo vietas, yra paprasčiau organizuoti mokymus, koncentruojantis būtent į silpnąsias vietas. Aiškios klientų aptarnavimo taisyklės padeda įmonei sutaupyti laiko ir lėšų apmokant naujus darbuotojus. Norėdama užtikrinti kokybišką ir visapusišką klientų aptarnavimą, įmonė turi atsižvelgti į klientų poreikius, norus ir lūkesčius nuo pat paslaugos koncepcijos kūrimo iki pateikimo ir aptarnavimo po pardavimo.

Kiekviena organizacija turi pasirinkti savo veiklai tinkamiausią bendrą matavimo sistemą arba bent jau iš pradžių matuoti atskirus veiklos segmentus. Tam, kad būtų galima matuoti kokybę, pirmiausia reikalingi vienodai apibrėžti ir vienodai interpretuojami kriterijai, kuriais būtų paremtas matavimas.

Jei kultūra lemia paslaugų kokybės dimensijų svarbą, tai taip pat yra įrankis klientų pasitenkinimo per pastarojo santykius su paslaugų kokybės dimensijomis (Tsoukatos, Rand, 2007). Lehtinen ir Lehtinen (1991) teigia, kad paslaugų kokybė yra klientų ir paslaugų organizavimo elementų sąveikos rezultatas. Paslaugų kokybė gali sąlygoti padidėjusį vartotojų pasitenkinimą (Berry *et al.* 1985; Anderson *et al.*, 1994; Rust *et al.*, 1994; Lassar *et al.*, 2000; Spathis *et al.*, 2004) ir pakartotinius pirkimus.

Kita svarbi veiksmų grupė – klientų aptarnavimo kokybės gerinimas per inovacijas, kitaip tariant, tobulinant klientų aptarnavimo procesus: patogi klientams, pagal jų poreikius suprojektuota padalinių stilistika, pačių aptarnavimo ir pardavimo procesų peržiūrėjimas, mokymų, motyvavimo sistemų kūrimas – t. y. visapusiškas požiūris į klientų aptarnavimo kokybę ir darbas klientų poreikių tenkinimo linkme (Čičkauskaitė, 2008).

Anot Vveinhardt, Bocytyės-Garbačiauskienės (2005), išvaizdai įtakos turi ir fiziniai žmogaus duomenys – kūno sudėjimas, svoris, ūgis ir kt., tačiau pirmiausia pastebima tai, kas vadinama išorine informacija – eiseną, laikyseną, makiažas, aprangą ir kt.

Daugelis autorių išskiria tokias klientų aptarnavimo problemas: į aptarnavimo procesą įtraukiamas blogai parengtas personalas (darbuotojas nesusipažinęs su teikiama paslauga klientui, neinformuoja arba netinkamai informuoja apie svarbius dalykus), dažna darbuotojų kaita (pardavimai, tai sritis, kurioje vyksta dažna darbuotojų kaita, dėl to nukenčia ir aptarnavimo kokybė), ribotos karjeros galimybės, motyvacijos neturėjimas. Veiksmingas klientų aptarnavimo pagrindas yra supratimas, kaip klientas įsivaizduoja aptarnavimą. Nustačius, ko nori ir ko tikisi klientas, reikia parinkti tinkamą klientų aptarnavimo strategiją.

Tyrimo imtis. Tiriamieji taškai – Šiaulių miesto mažmeninės prekybos tinklo prekybos centrai (17). Tyrimo vizitų skaičius – 211 vizitų į prekybos centrus. Atsitiktinės atrankos būdu apklaustos 107 pardavėjos-kasininkės.

Instrumentas ir tyrimo vykdymo procedūros. Tyrimas atliktas naudojant „Slapto kliento“ metodą. „Slapto kliento“ tyrimas atskleidžia objektyvią faktinę informaciją apie tai, kiek įmonės klientų aptarnavimo kokybė atitinka norimą lygį. Šie tyrimai yra viena iš ryšių su klientais vadybos, kitaip CRM (*angl. Customer Relation Management*) priemonių, kuria siekiama gerinti klientų aptarnavimo kokybę ir užmegzti ilgalaikius ryšius su klientu, sustiprinti jo pasitikėjimą įmone ir puoselėti lojalumą.

Naudota straipsnio autorių parengta anketa. Tyrimo metu tiriami šie aptarnaujančio personalo darbo aspektai (klientų aptarnavimo kokybės vertinimo kriterijai). *Objektyvusis aspektas:* kokio lygio aptarnavimas yra užtikrinamas (tyrimo užduotis suformuluota atsižvelgiant į klientų aptarnavimo standarte patvirtintus rašytinius reikalavimus darbuotojams); bendri pastebėjimai (kiek klientų ir darbuotojų buvo aptarnavimo salėje tyrimo metu); bendra tvarka ir švara; darbuotojo išvaizda; bendrieji klientų aptarnavimo reikalavimai; klientų aptarnavimo kokybė (mandagumas, paslaugumas ir t. t.). *Subjektyvusis aspektas:* kaip slaptieji pirkėjai asmeniškai vertina įmonės klientų aptarnavimo kokybę; koks bendras darbuotojo įvertinimas; ar jie apsilankytų čia kaip realūs klientai.

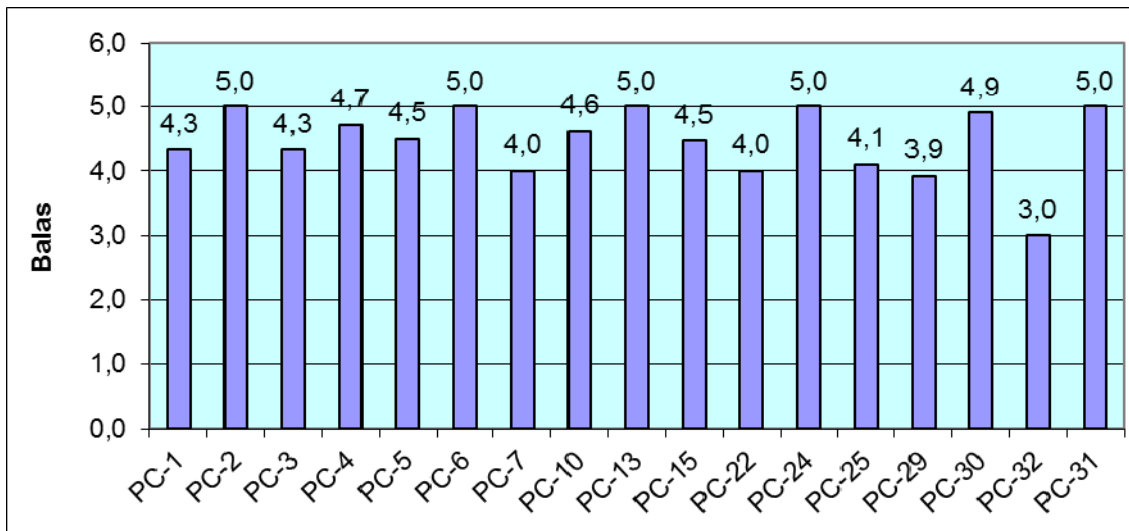
„Slapto kliento“ tyrimo metodika. Pasitelkus atrinktus ir apmokytus anoniminius asmenis, atliekamas klientų aptarnavimo kokybės tyrimas, kurio metu slapti pirkėjai imituoja įprastą kliento apsilankymą sutartose klientų aptarnavimo vietose, tiesiogiai dalyvauja klientų aptarnavimo procese, stebi tyrimo tiksluose nustatytus dalykus ir vėliau pateikia objektyvią bei išsamią ataskaitą apie šią patirtį.

Tyrimo metodai. Mokslinės literatūros analizė, anketinė apklausa, kiekybinė tyrimo rezultatų analizė, grafiniai duomenų apdorojimo metodai, statistinis duomenų apdorojimas. Duomenys statiškai apdoroti naudojantis MS Excel programa.

Tyrimo rezultatai

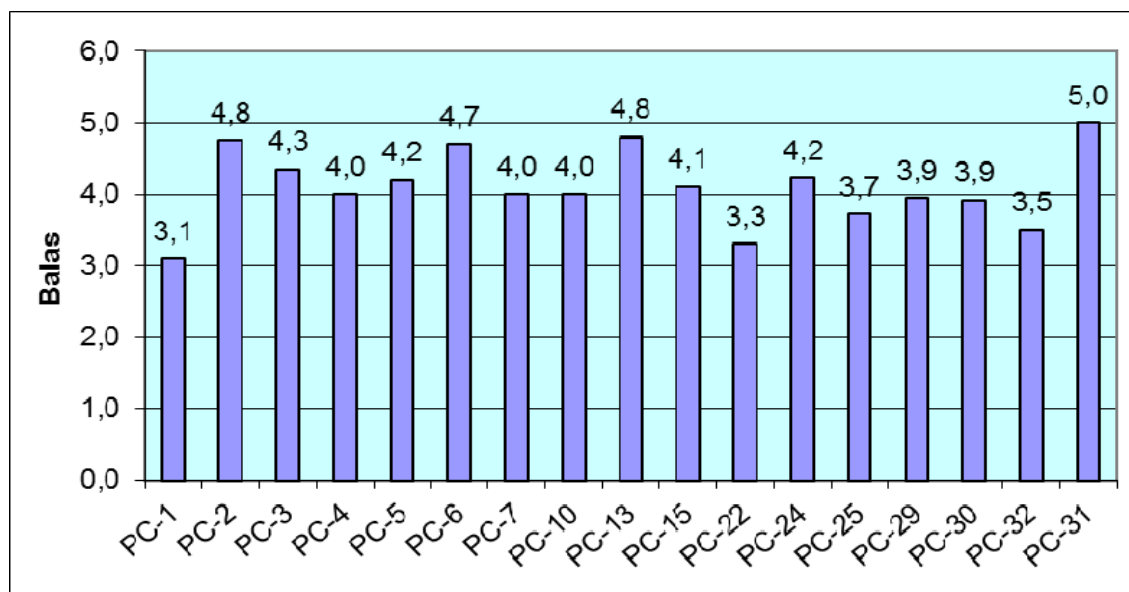
Klientų aptarnavimo kokybės tyrimas vykdytas vadovaujantis įmonės klientų aptarnavimo tvarka, patvirtinta direktoriaus įsakymu.

Apibendrinant „Slapto kliento“ tyrimo duomenis, galima teigti, kad įmonės *bendrą klientų aptarnavimo kokybę* (mandagumas, diskretiškumas, paslaugumas ir t. t.) galima vertinti labai gerai 80 proc. Analizuojant bendrą klientų aptarnavimo kokybę, įmonės prekybos centruose (PC) pastebėta, kad aukščiausiais balais (5) pagal visus vizitus įvertinti PC-2, PC-6, PC-13, PC-24, PC-31. Kiek silpniau (4,7 balo) įvertintas PC-4. Silpniausiai (3 balais) įvertintas PC-32 (žr. 1 pav.).

1 pav. Klientų aptarnavimo kokybės vertinimas (N = 107)

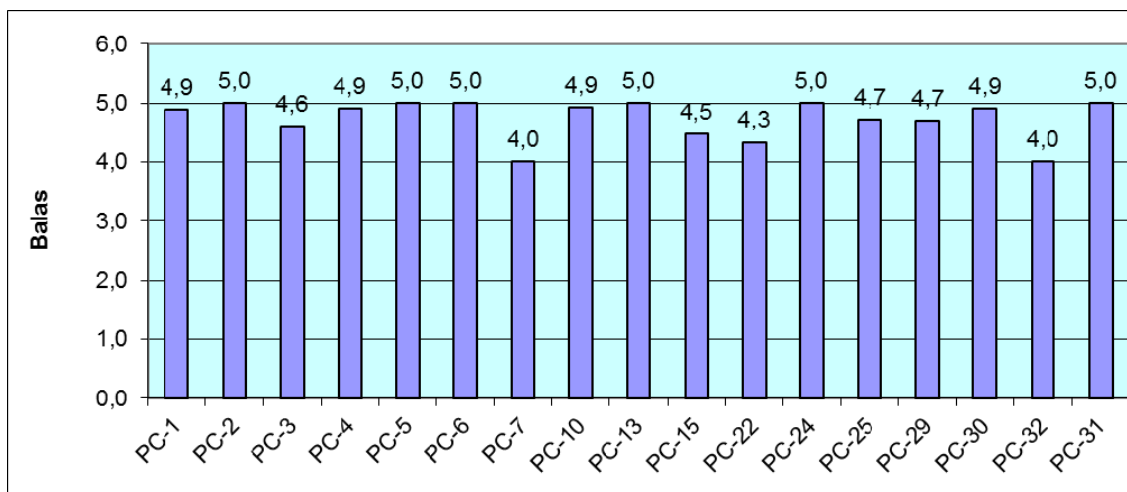
Analizuojant personalo vertinimą įmonės prekybos centruose, išskirtini šie aspektai. Bendras visų tyrime dalyvavusių prekybos centrų pardavėjų-kasininkų įvertinimas penkiabalėje sistemoje – 4,1 balo. Geriausiai (5 balais) personalas vertinamas PC-31. Kiek žemesniu balu (4,8) buvo įvertinti darbuotojai, dirbantys PC-2 ir PC-13, 4,7 balu įvertintas PC-6. Silpniausiai, mažiau nei 4 balais, įvertinti PC-32, PC-22, PC-1 (žr. 2 pav.). Tyrimo metu išryškėjo silpnas kontaktas su klientu, mandagaus aptarnavimo stygius. Trūko bendravimo su klientu, akių kontakto, atsiveikinimo.

2 pav. Darbuotojo vertinimas (N = 107)

Analizuojant kas buvo švaru ir tvarkinga pastebėta, kad daugelyje tirtų prekybos centrų darbo vietų aplinka (kiek buvo galima pastebėti) pakankamai švari. Apie darbo vietų modernumą, šiuolaikiškumą sunku spręsti, nes kai kurie pastatai labai skirtingi.

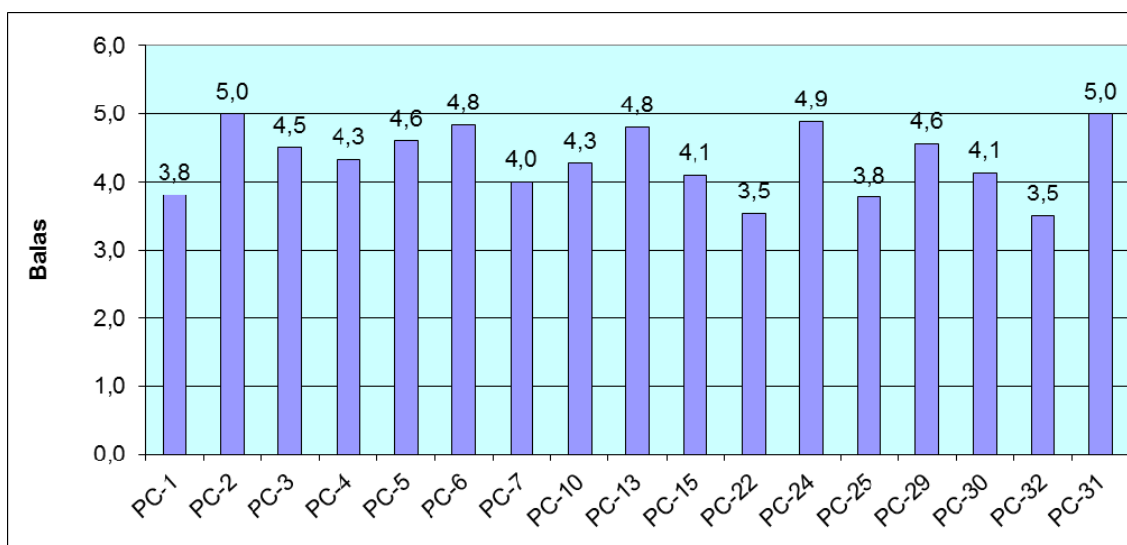
Darbo vietos ir darbo įrankių kriterijaus įgyvendinimas visų vizitų metu PC-2, PC-5, PC-6, PC-13, PC-24 įvertintas 5 balais, o kiek silpniau 4,9 balo įvertinti PC-1, PC-4, PC-10, PC-30. Silpniausiai 4 balais įvertinti PC-7 ir PC-32. Dažniausiai klientams matomoje vietoje buvo tik jų aptarnavimui būtinai reikmenys. Tačiau nustatyta, kad prie kasų nepakanka vietos visoms darbui reikalingoms priemonėms. Tyrimo metu užfiksuoti dažniausiai pasitaikantys tyrėjų komentarai: „Mažai vietos prie kasos ir dar sudėtos akcinės prekės prie kasos“ (PC-15); „Ant prekystalio pridėta daiktų“ (PC-32); „Ant prekystalio prikrauta papildomų prekių, todėl kortelių skaitytuvas padėtas nepatogiai“; „Ant prekystalio netelpa visi darbui reikalingi daiktai, pvz., banko kortelių skaitytuvas“; „Nepatogiai padėtas įrenginys atsiskaityti kortele, teko grįžti ir prašyti kito kliento pasitraukti, kad galėčiau įstatyti ir atsiskaityti kortele“ (PC-7). Apibendrinus tyrimo rezultatus, darbo vietos atitikimas klientų aptarnavimo standartui įvertintas nuo 4 iki 5 balų (žr. 3 pav.).

3 pav. Darbo vietos vertinimas (N = 107)

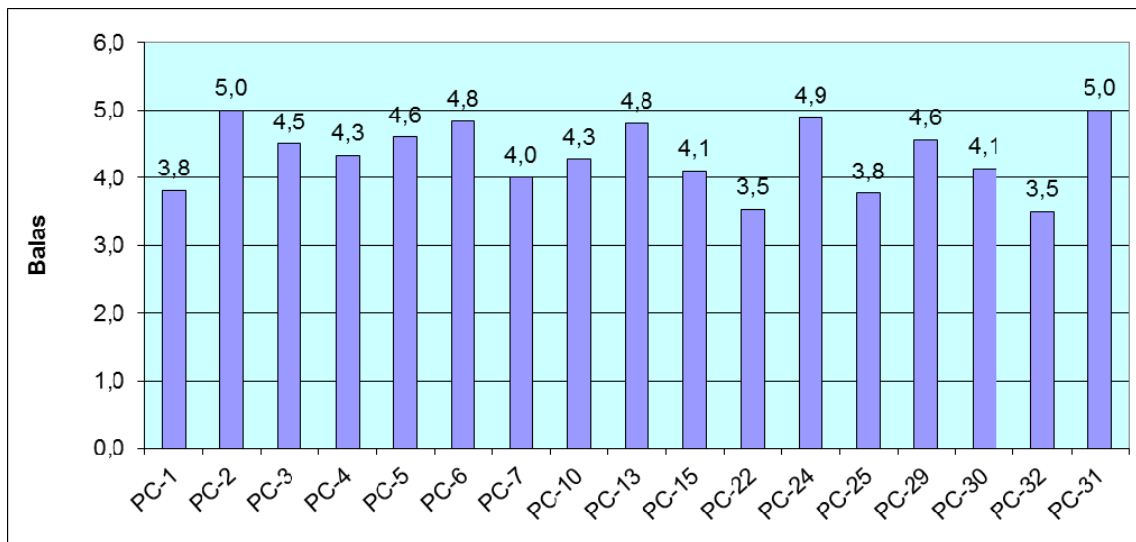
Darbuotojų aprangos ir išvaizdos kriterijaus įgyvendinimas visų vizitų metu PC-2 ir PC-31 penkiabalėje sistemoje įvertintas 5 balais, 4,9 balo įvertintas PC-24, o 4,8 balo – PC-6 ir PC-13. Silpniausiai 3,5 balo įvertinti PC-22 ir PC32. Tyrimo metu pastebėta, kad reikėtų atkreipti dėmesį į pardavėjų-kasininkų darbo drabužius. Prarandamas bendras estetiškas vaizdas, nes kai kurių darbuotojų rūbai, nors ir švarūs, buvo susidėvėję. Taip pat pastebėti šie darbuotojų išvaizdos kriterijų neatitikimai: pardavėjos-kasininkės nedėvėjo kepurėlių (šis reikalavimas pardavėjom-kasininkėms iš dalies nėra privalomas, KAS jis keliamas sveriamų produktų skyriuje dirbantiems darbuotojams), rūbai neatrodė tvarkingai (pasitaikė atvejis, kai pardavėja-kasininkė dėvėjo nešvarią aprangą, kelnės buvo per ilgos, numindytos (PC-22)). Pardavėjų-kasininkų veido išraiškos ne visada buvo malonios ir draugiškos, plaukai ne visada išplauti, kartais pasiūšę ir netvarkingai surišti, ryškių spalvų nagų lakas, kartais ir nutrupėjęs. PC-25 pardavėjos-kasininkės lakuojasi ryškių spalvų nagų laku ir naudoja ryškesnį makiažą. Nustatytas atvejis, kai pardavėja-kasininkė dėvėjo geltoną, tačiau ne įmonės išduotą megztinį. Taip pat užfiksuota, kai PC-15 pardavėja keistai siūbavo sėdėdama, atrodė kaip apsvaigusi, bet alkoholio kvapo nebuvo.

Tyrimo metu išryškėjo, kad ne visi tyrime dalyvavę darbuotojai segėjo *identifikavimo kortelę* arba nesirūpino, kaip kortelė segima. Atsižvelgiant į anksčiau aptartus išvaizdos vertinimo kriterijus, tirtų prekybos centrų tyrime dalyvavusių pardavėjų-kasininkų išvaizdos vertinimo balai pasiskirstė 3,5–5 balų (žr. 4 pav.).

4 pav. Darbuotojo aprangos ir išvaizdos vertinimas (N = 107)

Analizuojant bendravimo su klientais laikymąsi, šio kriterijaus įgyvendinimas visų vizitų metu 5 balais įvertintas PC-2 ir PC-31. Šis kriterijus PC-24 įvertintas 4,9 balo, o PC-6 ir PC-13 visų vizitų metu įvertintas 4,8 balo. Silpniausiai 3,5 balo įvertinti PC-22 ir PC-32 (žr. 5 pav.).

5 pav. Bendravimo su klientais vertinimas (N = 107)

Apibendrinant tyrimo rezultatus, svarbu paminėti, kad labiausiai KAS keliamų reikalavimų laikosi PC-2 pardavėjos-kasininkės. Per tyrimą nustatyta, kad dažniausiai pardavėjos-kasininkės klientus aptarnavo mandagiai ir sparčiai, neatliko jokių kitų su klientų aptarnavimu nesusijusių veiksmų, tačiau pasitaikė atvejų, kai pardavėjoms-kasininkėms trūko mandagaus, malonaus bendravimo. Konfliktinė situacija buvo fiksuota tik viename iš 17 tirtų prekybos centrų. Apie įmonės nuolaidų kortelę pardavėjos-kasininkės teiraujasi retai, o neturinčiam nuolaidų kortelės klientui nesiūlo jos įsigyti. Pardavėjos-kasininkės beveik nesidomi klientų pageidavimais. Pardavėjų-kasininkių kortelėse nurodytas tik vardas, be pavardės pirmos raidės ir pareigų. Reikia atkreipti dėmesį, kad net kai pardavėja-kasininkė segi kortelę taip, kaip reikalauja *Klientų aptarnavimo standartas*, jos vardą perskaityti klientui yra sudėtinga (žr. 5 pav.). Tyrimo metu išryškėjo silpniausia įmonės klientų aptarnavimo sritis – darbuotojo bendravimas su klientu.

Išvados

Empirinio tyrimo rezultatai leido pasiekti tyrimo tikslą ir suformuluoti tokius pagrindinius klientų aptarnavimo ypatumus mažmeninės prekybos įmonėje:

1. Klientų aptarnavimo kokybė įvertinta 80 proc. Daugiau kaip 64 proc. tyrime dalyvavusių prekybos centrų pardavėjų-kasininkių buvo įvertintos aukštesniu nei 4 balu. Klientų aptarnavimo standarto laikymasis įvertintas 88,3 proc. Apie 12 proc. klientų nepatenkinti pardavėjų-kasininkių darbu. Vertinimas pagal kriterijus: darbo vietos aplinka įvertinta 94,6 proc., darbuotojo išvaizda – 86,6 proc., darbuotojo bendravimas su klientu – 83,6 proc.

2. Įmonės klientų aptarnavimo kultūros probleminės sritys: kasoje nepakanka vietos susidėti su klientų aptarnavimu susijusių priemonių, dalies pardavėjų-kasininkių darbo drabužiai susidėvėję. Nepritaikyta šalčio metų sezono apranga darbui kasose, esančiose prie laukinių parduotuvės durų. Pardavėjų-kasininkių plaukai ne visada išplauti, per ryškus manikiūras; klientui nespėjus susidėti prekių, pradedamas aptarnauti kitas klientas. Nėra kontakto pradžios ir pabaigos, malonaus bendravimo, jaučiamas nuovargis, nepaprašoma nuolaidų kortelės, neturinčiam nepasiūloma jos įsigyti, ne visada sudedamos prekės į skaidrius maišelius. Dėl smulkaus šrifto pardavėjos-kasininkės vardo kortelėje įrašytas vardas sunkiai įskaitomas.

THE QUALITY OF CUSTOMER'S SERVICE: THE CASE OF RETAIL TRADE NETWORK OF ŠIAULIAI TOWN

The customer is the most important element of every company. The customers' service is determined by the employee's helpfulness which is providing to the client. The reputation of the company is determined by how the company deals with all the details of daily work, or quickly and politely the staff of the company responds to the customers' visits. It is important how the client is accepted, what are the premises of the company, environment, what kind of promotional brochures, business cards, how they behave with him. What is important seeking that the culture of the clients' service really may exist, i.e. we can recognize it in employees' provisions and behaviour? The answer - maximum inclusion of employees. The active participation of employees in discussing the the principles of behaviour with the customers and spreading them throughout the organization ensures that the quality of the clients's service will help creating the relationships with the clients. The quality of the clients' service reveals within the organization policy, its values and philosophy.

The essence of service quality – to meet the client's needs. This must be reflected in all activities of the organization. That management of the human resource would be focused on the improvement of the

service quality, the organization needs to investigate the external environment. The article presents the evaluation of the quality of the customers' service as the example of retail trade network of Siauliai town.

Key words: customer, customer's service, the quality of service.

Literatūra

1. Adomaitytė J. (2005). *Klientų aptarnavimas – slapto pirkėjo tyrimu išmatuotas ir valdomas procesas*. Reklamos ir marketingo idėjos. Nr.5 (15).
2. Adomaitytė J. (2006). *Slapto pirkėjo tyrimas – efektyvi klientų aptarnavimo kokybės valdymo ir gerinimo priemonė*. Marketingas. Nr. 11, 44–49.
3. Anderson E. W., Fornell C., Lehmann D. R. (1994). *Customer satisfaction, market share, and profitability*. Journal of Marketing. Vol. 58, July, 53–66.
4. Arnold M. J., Reynolds K. E., Ponder N., Lueg J. (2005). *Customer delight in a retail context: investigating delightful and terrible shopping experiences*. Journal of Business Research. Vol. 58, No. 6, 1132–45.
5. Banytė J., Jokšaitė E., Virvilaitė R. (2007). *Relationship of Consumer Attitude and Brand: Emotion cisions*. Engineering Economics. No. 2 (52).
6. Beitelspacher L. S., Richey R. G., Reynolds K. E. (2011). *Exploring a new perspective on service efficiency: service culture in retail organizations*. Journal of Services Marketing. Vol. 25, Iss. 3, 215–228. Prieiga per internetą 2014-09-22: <<http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/08876041111129191>>.
7. Berry L. L., Zeithaml V. A., Parasuraman A. (1985). *Quality counts in services too*. Business Horizons. Vol. 31, No. 5, 46.
8. Čičkauskaitė O. (2008). *Gero aptarnavimo konferencija*. Prieiga per internetą 2008-02-14: <<http://www.gerasaptarnavimas.lt/?451>>.
9. Dabholkar P. A., Thorpe D. I., Rentz J. O. (1996). *A measure of service quality for retail stores: scale development and validation*. Journal of the Academy of Marketing Science. Vol. 24, No. 1, 3–16.
10. Daubarienė V. (2007). *Kaip profesionaliai aptarnauti*. Nr. 3. Vilnius: Biuro administravimas.
11. Kirvaitienė S. (2008). *Gero aptarnavimo konferencija*. Prieiga per internetą 2008-02-15: <<http://www.gerasaptarnavimas.lt/?451>>.
12. Kueh K., Voon B. H. (2007). *Culture and service quality expectations*. Managing Service Quality: An International Journal. Vol. 17, Iss. 6, 656–680. Prieiga per internetą 2014-09-22: <<http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/09604520710834993>>.
13. Lassar M. W., Manelis C., Winsor R. (2000). *Service quality and satisfaction in private banking*. International Journal of Bank Marketing. Vol. 18, No.4, 181–99.
14. Lehtinen U., Lehtinen J. (1991). *Two approaches to service quality dimensions*. The Service Industries Journal. Vol. 11, No. 3, 287–303.
15. Lepeškaitė I. (2008). *Gero aptarnavimo konferencija*. Prieiga per internetą 2008-02-16: <<http://www.gerasaptarnavimas.lt/?451>>.
16. Rust R. T., Zahoric A. J., Keiningham T. L. (1994). *Return on quality (ROQ), making service quality financially accountable*. Journal of Marketing. Vol. 59, April, 58–70.
17. Spathis C., Petridou E., Glaveli N. (2004). *Managing service quality in banks: customers' gender effects*. Managing Service Quality: An International Journal. Vol. 14, Iss. 1, 90–102. Prieiga per internetą 2014 -09-22: <<http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/09604520410513695>>.
18. Svensson G. (2006). *New aspects of research into service encounters and service quality*. International Journal of Service Industry Management. Vol. 17, No. 3, 245–57.
19. Tsoukatos E., Rand G. K. (2007). *Cultural influences on service quality and customer satisfaction: evidence from Greek insurance*. Managing Service Quality: An International Journal. Vol. 17, Iss. 4, 467–485. Prieiga per internetą 2014 -09-22: <<http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/09604520710760571>>.
20. Vaitkūnaitė V. (2006). *Susijungusių organizacijų poveikis įmonės sėkmei*. Verslas: teorija ir praktika. VII tomas, Nr.1, 45–52. Vilnius: Technika.
21. Vanagas P. (2005). *Kokybės kultūros formavimas visuotinei kokybės vadybai įgyvendinti*. Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai. Nr. 34, 217–228. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
22. Vanagas P. (2006). *Visuotinės kokybės vadyba*. Kaunas: Technologija.
23. Vengrienė B. (2006). *Paslaugų vadyba*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
24. Vveinhardt J., Bocyte-Garbačiauskienė L. (2005). *Šiuolaikinio vadovo įvaizdžio įtaka darbinei aplinkai*. Vadyba. Mokslo tiriamieji darbai. Nr. 2 (9), 298–305. Klaipėda: Vakarų Lietuvos verslo kolegija.

Įteikta: 2014 m. balandžio 24 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

SCENARIJŲ METODIKOS TAIKYMAS VERSLO STRATEGINIŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIME

Erika Švedaitė
Šiaulių universitetas
Lietuva

Anotacija

Organizacijų veiklos planavimas ir veiksnių prognozavimas yra viena iš neatsiejamų organizacijos strateginio planavimo dalių, kuri įgalina numatyti įvairius nuo kintančios aplinkos priklausančius poveikio elementus. Scenarijų konstravimo metodika, kaip veiklą veikiančių veiksnių prognozavimo priemonė, įgalina lankstesnę organizacijos valdymą bei leidžia iš anksto pasiruošti numatomoms skirtingiems įvykių sukeliams veiksniams spręsti. Šiame straipsnyje išsamiai atskleidžiama scenarijų metodikos teorinė analizė, pateikiami pagrindiniai jo formavimo principai bei įtaka verslo strateginių sprendimų priėmimui.

Reikšminiai žodžiai: scenarijų metodika, strateginiai sprendimai, scenarijų metodikos taikymas, strateginių sprendimų priėmimas.

Įvadas

Mokslinė scenarijaus metodikos taikymo verslo strateginių sprendimų priėmime problematika siejama su sparčiu technologiniu vystymusi bei socialiniais pokyčiais, dėl to scenarijų metodika gali būti traktuojama kaip efektyvus įrankis, padedantis organizacijoms lengviau identifikuoti plataus spektro problemas ir iš anksto pasiruošti galimiems pokyčiams. Organizacijos sėkmingas vystymasis priklauso nuo daugelio skirtingų veiksnių, tačiau svarbu nuosekliai ir racionaliai planuoti veiklą, paremtą išankstiniu pasiruošimu galimiems pokyčiams. S. M. Millett (2003) pažymi, kad scenarijų kūrimas tampa tinkama metodine priemone, padedančia iš anksto įvertinti numatomus organizacijos veiklos iššūkius ir lanksčias veikimo galimybes. Anot P. R. Walsh (2005), scenarijaus metodo praktinis funkcionavimas yra tapatus organizacijos strateginių sprendimų priėmimui, dėl to sklandus jo funkcionavimas įgalina organizaciją iš anksto pasirengti veikti skirtingomis situacijomis.

Praktinės problemos apibūdinimas siejamas su organizacijos valdymu taikant scenarijaus metodą kaip veiklos prognozavimo priemonę, įgalinančią numatyti skirtingų įvykių raidos variantus ir iš anksto pasirengti veikti. Tampa aktualu analizuoti organizacijų vystymosi tendencijas veikiant skirtingiems veiksniams, kurių poveikis prognozuojamas scenarijų metodikos praktiniu naudojimu. Todėl scenarijų metodas padeda praplėsti žinojimo ribas apie išorės ir vidaus veiksnius, potencialias galimybes bei grėsmes. Kartu jis įgalina organizaciją iš anksto parengti strateginius veiklos sprendimus. Problemos apibūdinimą aktualizuoja probleminis klausimas: kaip scenarijų metodika funkcionuoja strateginių sprendimų priėmimo procese?

Tyrimo objektas – scenarijų metodika.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti scenarijų metodikos praktinį taikymą strateginių sprendimų priėmimo procese.

Tyrimo uždaviniai:

- Išanalizuoti scenarijų metodikos teorinių interpretacijų įvairovę.
- Atskleisti scenarijų metodikos kūrimo procesą.
- Nustatyti scenarijų metodikos pritaikymo galimybes strateginių sprendimų priėmime.

Tyrimo metodologija.

Tyrimo procesas organizuotas pagal suformuluotus 3 uždavinius. Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, sisteminimas, palyginimas, kiekybinė, kokybinė duomenų analizė, interpretacija, lyginamoji analizė, apibendrinimas.

Scenarijų metodikos samprata ir reikšmė

Kiekvienai organizacijai yra svarbios sąlygos ir aplinkybės, veikiančios jos veiklos rezultatus bei leidžiančios numatyti jai turinčius įtakos vidinius ir išorinius aplinkos veiksnius. Užsienio ir Lietuvos mokslininkai, analizavę scenarijų metodiką, identifikuoja šios metodikos išskirtinumą, leidžiantį numatyti organizaciją paveikiančius ateities įvykius ir ruoštis jiems iš anksto. L. Fahey (2003), S. M. Millett (2003) tyrimuose nustatė, kad scenarijų metodika padeda identifikuoti ir aprašyti sąlygas bei aplinkybes, veikiančias organizacijos vidinę ir išorinę aplinkas. Tuo tarpu D. J. Staley (2002) teigimu, scenarijų metodika padeda formuoti organizacijos ateities funkcionavimo projekcijas. P. Goodwin, G. Wright (2001), P. R. Walsh (2005) scenarijų metodikos praktinį funkcionavimą gretina su įmonės strateginių sprendimų priėmimu, kuris kaip priemonė įgalina organizacijos parengtumą veikti skirtingomis situacijomis.

Kiti moksliniai autoriai, kaip P. J. H. Schoemaker (1997), J. Ratcliffe (2000), L. Fahey (2003), scenarijų metodiką tapatina priežastinių pasekmių interpretacijoms, kurios padeda identifikuoti ateities pokyčius ir jų įtaką organizacijos veiklai. S. M. Millett (2003) taip pat sutinka, kad scenarijų metodika padeda organizacijoms lanksčiau funkcionuoti nuolat kintančioje ir neapibrėžtoje aplinkoje. Lietuvių autorius, analizavęs scenarijų metodiką, A. Vasiliauskas (2002), atskleidžia, kad scenarijų metodika leidžia interpretuoti skirtingų organizacijos veiklų situacijų modelių žemėlapi su galimomis ateities pasekmėmis ir jų variacijomis bei įgalina išankstinį pasirengimą veikti. P. R. Walsh (2005), A. Barbanente, A. Khakee (2003) sutinka, kad scenarijų metodika kaip priemonė leidžia efektyviau identifikuoti galimus aplinkos veiksnius organizacijai įvairiose veiklos srityse. Tuo tarpu T. Karp (2004) nuomone, scenarijų metodika pateikia neapibrėžtą verslo aplinkos aplinkybių ir poveikių srautą veikiančią informaciją, įgalinančią modeliuoti ateities situacijas, kuriose pateikiamos skirtingos veiksmų įtakos, jų tarpusavio ryšiai ir priklausomybė vienas kitam.

Atlikus scenarijų metodikos teorinę analizę, galima teigti, kad organizacijoms, siekiančioms veiksmingai veikti nuolat kintančioje aplinkoje, yra būtinybė iš anksto nuspėti galimą aplinkos veiksmų įtaką jos vidinei ir išorinei aplinkai ir numatyti strateginius veiklos sprendimus, jiems pasirengti iš anksto. Dauguma mokslinių autorių tyrimų rezultatai nustato išskirtinį scenarijų metodikos bruožą, kuris apibūdinamas kaip galimų skirtingų aplinkos veiksmų sujungimas į bendrą visumą ir ateities perspektyvų identifikavimas, pateikimas aprašomąja forma. Taip pat sutinkama, kad scenarijų metodika ir jos strateginis funkcionavimas strateginiuose įmonės veiklos sprendimuose įgalina lankstų organizacijos valdymą bei artina prie efektyvesnių ir optimalių veiklos rezultatų. Skirtingos scenarijų variacijos sujungia organizacijos informacinius srautus į bendrą sistemą, įgalinančią numatyti veiklos alternatyvas ir galimybes siekiant išskirtinio įmonės konkurencingumo rinkoje ir lanksčiai reaguoti į skirtingus aplinkos pokyčius.

Scenarijų metodikos kūrimo procesas

Scenarijų metodikos panaudojimą skirtingose verslo srityse analizavę autoriai sutinka, kad šios metodikos praktinis panaudojimas įgalina lankstumo raišką neapibrėžtose situacijose. J. Verity (2003), D. H. Mason, J. Herman (2003) scenarijų metodiką apibūdina kaip lankstumo verslo valdymo procesui suteikiančią priemonę. H. R. Hamilton (1981) scenarijų metodiką apibūdina kaip hipotetinę skirtingų įvykių seką, kurios modeliavimo pagrindas yra priežastiniai reiškiniai, procesai bei strateginiai sprendimai. Anot D. Scierce, K. Fulton (2004), scenarijų metodika yra logiškai pagrįsta, nuosekli proceso hipotezė, kurios praktinis reikšmingumas siejamas su organizacijos strateginiu veiklos planavimu.

Pasak L. Fahey (2003), scenarijų metodikos rengimo ir žingsnių dėstymo tikslas tapatinamas su kuo didesniu ir tikslesniu pasiruošimu kiekvienam galimam scenarijų sukonstruotam įvykių raidos etapui įgyvendinti, dėl to yra modeliuojamos kelios ateities įvykių raidos alternatyvos. Kartu scenarijų konstravimas padeda susisteminti tiriamojo objekto tendencijų pokyčius ir nustatyti loginius strateginių sprendimų ryšius, todėl yra formuojami kompleksiniai sprendimų procesai. D. Scierce, K. Fulton (2004) išskiria tris fundamentalius scenarijų kūrimo principus:

1. *Ilgalaikis požiūris*, paremtas sudaromų scenarijų veikimu ilgalaikėje organizacijos strateginėje perspektyvoje.

2. *Išorės veiksmų įvertinimas* akcentuoja reikšmingų išorės veiksmų įtaką galimiems pokyčiams ir numatomoms tendencijoms.

3. *Daugialypės perspektyvos*, paremtos ateities prielaidų sudarymu.

D. Scierce, K. Fulton (2004) pažymi, kad scenarijų metodika yra tikėtinų ateities prognozių ir tendencijų matricos žemėlapis. Kartu ši metodika padeda lanksčiau įvertinti ateities perspektyvas ir numatyti jų vystymosi tendencijas. Kaip atspirties tašką D. Scierce, K. Fulton (2004) išskiria scenarijų kūrimą taikant analitinį naratyvinį tyrimo metodą, kurio įvairūs elementai yra sujungiami į vieną bendrą sistemą, padedančią identifikuoti kaitos tendencijas apibrėžtoje laiko perspektyvoje. Scenarijų metodikos modeliavimas remiasi daugiakrypčiu požiūriu, tai leidžia formuoti įvairias kintamųjų kombinacijas, pritaikomas strateginio planavimo procesuose.

B. N. Iver, E. F. Overland (2004), analizavę scenarijų kūrimo procesą, pažymi, kad jo dedamosios dalys gali būti paremtos ir papildomais scenarijų metodiką veikiančiais metodais:

1. „Spėjimų“ metodas;
2. Pagrindinės linijos – labiausiai tikėtinas metodas;
3. Detalizuoti arba fiksuoti scenarijų metodai;
4. Įvykių sekų metodai;
5. Grįžimo atgal metodas;
6. Neapibrėžtumo dimensijų metodas („GBN“ matricinis metodas);
7. „Cross-impact“ matricinis metodas;
8. Sistemų modeliavimo metodai.

Matricinį „GBN – Global Business Network“ metodą B. N. Iver, E. F. Overland (2004) sukūrė 1970 m. ir jo pagrindu modeliavo skirtingas scenarijų variacijas. Mokslininkai pateikia aštuonis scenarijų kūrimo žingsnius ir praktinių jų pritaikomumą (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Scenarijų modeliavimo variacijos, remiantis „GBN“

Žingsniai	Žingsnių seka	Praktinis pritaikomumas
1 žingsnis	Nustatoma problema.	<i>Ką daryti, kad išliktų perspektyvia organizacija?</i>
2 žingsnis	Kokie yra svarbiausi vietiniai veiksniai (jėgos), turintys didžiausios įtakos nagrinėjamos problemos sprendimui?	<i>Kaip įmonės valdybos priimta nauja strategija, strateginiai sprendimai paveiks atskiro padalinio ateitį?</i>
3 žingsnis	Kokie svarbiausi išoriniai veiksniai, kurie valdo ir kontroliuoja vietinius veiksnius?	<i>Kas atsitiks, jeigu jos bus panaikintos arba pasikeis veiklos kryptį?</i>
4 žingsnis	Antru ir trečiu žingsniu išvardinti veiksniai ranguojami pagal svarbą ir neapibrėžtumą.	<i>Rangavimo, atlikto ketvirtu žingsniu, rezultatai nulems ašis, pagal kurias skirsis sudarytas scenarijus. Šios ašys leis sudaryti matricią, kurioje bus sudaryti ir detalizuoti skirtingi scenarijai.</i>
5 žingsnis	Scenarijaus logikos apibrėžimas.	<i>Sukurti scenarijų pasakojimus taip, kad būtų galima išvelgti įvykius, kurie privestų prie atskiro scenarijaus.</i>
6 žingsnis	Išplėtojami penktu žingsniu sukurti scenarijai.	<i>Kaip turi nagrinėjama įmonė ar organizacija pasirengti kiekvienam scenarijui? Ar pasirengimo priemonės skirtingos ar bendros kiekvieno scenarijaus atveju?</i>
7 žingsnis	Kokia penktu ir šeštu žingsniais sukurtų scenarijų prasmė? Kokias galima padaryti išvadas?	<i>Ar socialiniai, politiniai ir kt. veiksniai turės įtakos įmonės ar organizacijos veiklai ar rezultatams? Ar akcininkų susirinkimo dienotvarkėje įrašytas punktas apie veiklos krypties pakeitimą?</i>
8 žingsnis	Stebėsenos sukūrimas.	

Šaltinis: parengta straipsnio autorės pagal B. N. Iver, E. F. Overland (2004).

Analizuojant 1 lentelės informaciją, galima teigti, kad scenarijų metodika padeda identifikuoti galimas problemas, grėsmes ir galimybes, tokiu būdu siekiama pagerinti sprendimų priėmimo procesą. Nustačius galimas įvykių sekas, scenarijų metodika suteikia galimybę pasirinkti efektyviausią strateginį veiklos sprendimą. Nustatyta, kad scenarijų metodikos formavimo etapuose yra svarbu identifikuoti ir suformuluoti užduotis, apibrėžiančias perspektyvines jų veikimo sritis, taip pat nustatyti įtaką darančius veiksnius ir galimas jų tendencijas. Mokslinėje literatūroje sutinkama skirtingų scenarijų metodikos formavimo etapų, tačiau dažniausiai autoriai sutinka ir atliktų tyrimų analizės pagrindu nustato svarbiausius scenarijų metodikos proceso kūrimo etapus ir bruožus. P. D. Aligica (2003) išskiria: pirma – scenarijaus tikslo apibrėžimas, antra – poveikio veiksnių ir sąveikos dalyvių nustatymas, trečia – pirmųjų scenarijų kūrimas ir jų poveikio analizė, ketvirta – baigtinių scenarijų sudarymas, penka – nuolatinis kontrolės procesas. Pažymėtina, kad scenarijų formavimo etapų pritaikymas strateginiuose organizacijos procesuose įgalina organizaciją efektyviau funkcionuoti nuolat kintančioje aplinkoje, bet kartu ir padeda iš anksto identifikuoti veiklos nukrypimus ir numatyti galimus veiksmus jiems pašalinti.

Scenarijų metodikos pritaikymas strateginių sprendimų priėmimo

Kuriant scenarijų metodikos pritaikymą strateginių sprendimų priėmimo, yra svarbu identifikuoti skiriamuosius scenarijaus bruožus, kurie, anot skirtingų mokslinių autorių, yra traktuojami tapačiai: sėkmingas pritaikomumas ir nesėkmingas pritaikomumas bei įtakos didėjimas, įtakos mažėjimas (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Scenarijų taikymas strateginių sprendimų priėmimo

Įtaka / pritaikomumas	Sėkmingas pritaikomumas	Nesėkmingas pritaikomumas
Įtakos didėjimas	Strateginio sprendimo pusiausvyros scenarijus	Strateginio sprendimo priklausomybės didėjimo scenarijus
Įtakos mažėjimas	Strateginio sprendimo priklausomybės mažėjimo scenarijus	Strateginio sprendimo savarankiškumo scenarijus

Šaltinis: parengta straipsnio autorės.

Sėkmingas verslo subjektų strateginių sprendimų priėmimas yra būtina sąlyga, norint sėkmingai funkcionuoti nuolat kintančioje aplinkoje, veikiant skirtingiems veiksniams, ir konkurencingai vystytis. Remiantis B. N. Iver, E. F. Overland (2004), sudarant scenarijų kūrimo metodiką, yra svarbu identifikuoti pagrindines scenarijų formuojančias varomąsias jėgas:

1. Strateginio sprendimo priklausomybės mažėjimo scenarijus remiasi prielaida, jog organizacijos strateginių sprendimų priimtumas gali sąlygoti aukštą jos vystymosi lygį bei teigiamą įtaką jos konkurencingumui. Šis scenarijus organizacijai yra palankiausias ir artina prie didžiausio jos veiklos efektyvumo, padeda užtikrinti aukštą pozicinę vietą rinkoje.

2. Strateginio sprendimo pusiausvyros scenarijus remiasi prielaida, kad tiek strateginiai sprendimai, tiek aplinkos veiksnių įtaka yra palanki sėkmingam organizacijos strateginiam vystymuisi.

3. Strateginio sprendimo priklausomybės didėjimo scenarijus remiasi prielaida, kad strateginiai sprendimai priklauso nuo juos veikiančių nuolat kintančių aplinkos veiksnių, kurie neretai strateginių sprendimų įtaką organizacijai pakreipia tiek teigiama, tiek neigiama linkme.

4. Strateginio sprendimo savarankiškumo scenarijus remiasi prielaida, kad organizaciją veikiančios aplinkos įtaka organizacijos strateginiams sprendimams bus silpna jos sėkmingam vystymuisi.

Pažymėtina, kad strateginių sprendimų priėmimas skirtinguose planavimo etapuose yra svarbus scenarijaus proceso veiksnys. Tokiu būdu scenarijų metodika tampa priimtinausias, organizacijos veiklą padedantis efektyvinti, strateginis sprendimo būdas, įgalinantis prognostinių situacijų ir strateginių sprendimų metodų identifikavimą. Pažymėtina, kad nuolat keičiantis scenarijų prognozavimo kintamiesiems taip pat keičiasi ir jų tarpusavio sąveika, todėl organizacijos gali modeliuoti kelias ateities alternatyvas ir pasiruošti galimiems vidaus bei išorės veikiantiems pokyčiams.

Atskleista, kad scenarijų metodikos taikymas strateginių sprendimų priėmime identifikuoja skirtingus kintamuosius ir jų įtaką organizacijos veiklai bei iš anksto padeda numatyti jų svarbą jos perspektyviam konkurencingam vystymuisi. Pažymėtina, kad scenarijų metodikos proceso kintamieji atskleidžia jų loginius ryšius ir padeda iš anksto numatyti galimas jų kaitos tendencijas veikiant skirtingoms aplinkos keliamoms aplinkybėms.

Išvados

1. Scenarijų metodika daugumos mokslinių autorių apibrėžiama tapačiai, tačiau išskirtiniu šios metodikos bruožu mokslininkai pažymi jos lankstumą, kuris strateginio planavimo mechanizme įgalina subjektą aktyviai reaguoti ir veikti skirtinguose pokyčiuose, tokiu būdu mažinamas jo pažeidžiamumas ir įgalinamas operatyvus reagavimas į išorės ir vidaus situacijų pokyčius.

2. Scenarijų kūrimo procesas paremtas prielaidomis bei įžvalgomis, kurios leidžia identifiкуoti galimą plėtros kryptį bei alternatyvias įvykių sekas. Moksliniai autoriai sutinka, kad scenarijų metodika yra aplinkybių rinkinio aprašymas, kuris yra pagrįstas prielaidomis bei prognozėmis. Strateginių sprendimų priėmime scenarijų metodikos panaudojimas leidžia identifiкуoti galimus struktūrinius pokyčius, konkurencines aplinkybes, kartu vysto strateginį organizacijos mąstymą, įgalina iš anksto daryti prognozes ir prielaidas, sąlygojančias organizacijos plėtrą.

3. Scenarijų metodikos taikymas verslo strateginių sprendimų priėmime atskleidė dvejų skiriamųjų grupių bruožus. Pirmas – strateginių sprendimų formavimo ir vertinimo etapas, antras – strateginių sprendimų įgyvendinimo etapas. Abiejų etapų charakteristikos grindžiamos scenarijų metodikos taikymu strateginių sprendimų priėmime, kuris daugelio mokslinių autorių yra traktuojamas kaip vertinimo kriterijų aibę turinčių veiksnių kintamieji, sąlygojami skirtingų aplinkos veiksnių.

SCENARIO METHODOLOGY APPLYING IN BUSINESS STRATEGICAL DECISION MAKING

Scientific scenario methodology adaptation in strategic business decision-making process problem is associated with rapid technological developments and social changes where scenario methodology can be considered as an effective tool to help organizations more easily identify a wide range of problems and to prepare in advance for possible changes. The success of the organization depends on a multitude of different factors but the most important activity is a rational planning of organization activities based on early preparation for potential changes. S. M. Millett (2003) notes that the scenarios is appropriate methodological tool to help organizations in advance be prepared for challenges and flexible operational options. P. R. Walsh (2005) notes that the scenario methodology is identical to the practical functioning of the organization's strategic decision-making process where clear organization functioning enables it in advance to prepare to act in different situations.

Organizations activities planning and forecasting factors is one of the integral parts of the organization's strategic planning which makes it possible to foresee a variety of changing environmental elements. Scenario design methodology as the activity of factors affecting the forecasting tool enables flexible organization management and allows be prepare for different environmental factors to be dealt with. This article provides the detailed theoretical scenario methodology analysis also gives the main principles of its formation and its influence on business strategy decision making process.

Key words: scenario methodology, scenario building, strategic decision, scenario approach, strategical decision making.

Literatūra

1. Aligica P. D. (2003). *Analytic narratives and scenario building*. Futures research quarterly, Vol. 19, issue 2.
2. Barbanente A., Khakee A. (2003). *Influencing ideas and inspirations. Scenarios as an instrument in evaluation*. Foresight, Vol. 5, No. 5, p. 3–15. Prieiga per internetą 2014-06-08: <<http://www.emeraldinsight.com>>.
3. Fahey L. (2003). *How corporations learn from scenarios*. Strategy & Leadership, Vol. 31, No. 2, p. 5–15.
4. Goodwin P., Wright G. (2001). *Enhancing strategy evaluation in scenario planning*. Journal of Management Studies, Vol. 38, No. 1, p. 1–16.
5. Hamilton H. R. (1981). *Scenarios in corporate planning*. Journal of Business Strategy, Vol. 2, No. 1, p. 82–87.
6. Iver B. N., Overland E. F. (2004). *International relations and policy planning: the method of perspective scenario building*. International studies perspectives, Vol. 5, issue 3.
7. Karp T. (2004). *Learning the steps of dance of change: improving change capabilities by integrating futures studies and positive organizational scholarship*. Foresight, Vol. 6, No. 6, p. 349–355.
8. Mason D. H., Herman J. (2003). *Scenarios and strategies: making the scenario about the business*. Strategy & Leadership, Vol. 31, No. 1, p. 23–31.
9. Millett S. M. (2003). *The future of scenarios: challenges and opportunities*. Strategy & Leadership, Vol. 31, No. 2, p.16–24.
10. Ratcliffe J. (2002). *Scenario planning: strategic interviews and conversations*. Foresight, Vol. 4, No 1, p. 19–30.
11. Schoemaker P. J. H. (1997). *Disciplined imagination from scenarios to strategic options*. International Studies of Management & Organization, Vol. 27, No. 2, p. 43–70.
12. Scierce D., Fulton K. (2004). *What if? The art of scenario thinking for nonprofits*. P. 7–8. Prieiga per internetą 2014-09-15: <http://www.gbn.com/articles/pdfs/GBN_what%20if.pdf>.
13. Staley D. J. (2002). *A history of the future*. History and theory, Vol. 41, p. 72–89.
14. Vasiliauskas A. (2002). *Strateginis valdymas*. Vilnius: Enciklopedija.
15. Verity J. (2003). *Scenario planning as a strategy technique*. European Business Journal, Vol. 15, No. 4, p. 185–195.
16. Walsh P. R. (2005). *Dealing with the uncertainties of environmental change by adding scenario planning to the strategy reformulation equation*. Management Decisions, Vol. 43, No. 1, p. 113–122.

Įteikta: 2014 m. spalio 29 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

COMPARATIVE ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE BALTIC STATES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Zhanna Tsaurkubule

Baltic Psychology and Management University College
Latvia

Annotation

The article presents an analytical review of socio-economic development of the Baltic region (Lithuania, Latvia, Estonia) since joining the EU and up to present time in the context of the European integration impact on these countries. On the basis of a comparative analysis of the dynamics of changes in the main socio-economic indicators of the Baltic States conclusions about the prospects for the development of social policy in these countries, and the need for implementation of a new socio-economic model of development, were drawn.

Key words: *the Baltic States, financial and economic crisis, socio-economic indicators, trends in the development of social policy.*

Introduction

After joining EU in 2004, Baltic countries showed a relatively high economic growth, greatly improving the employment situation, ensuring a rapid increase in business revenues and the state budget. However, the accelerated development of the Baltic countries came mainly at the expense of European investments, loans and subsidies, and had unbalanced character, not accompanied by appropriate social modernization. Governments practically did not interfere in the economic life of their countries, considering that everything will be adjusted by so-called "invisible hand" of market. This led to the fact that in times of economic crisis, residents of the Baltic countries suffered much heavier losses than all other European countries.

Integration of the Baltic States into the European Union, among other things, had the negative effects caused by a number of political and ethnic conflicts aggravation, and by deterioration of relations with its eastern neighbors. One of the reasons of "destructive" consequences after joining EU for the region countries was the desire of these countries to join the EU at any cost. This led to the denial of important economic and social components to the detriment of improving domestic competitiveness, stimulating domestic investors, supporting national manufacturer and exporter, etc. Although economic reform in recent years allowed to achieve positive and important indicators of macroeconomic stability and growth, however, it occurred at the expense of social infrastructure and human resources. Situation worse by strategies based on simplified socio-economic principles and erroneous hope that any market economy can create wealth. Social infrastructure and social services to society, mainly fell into decay.

Objective: based on the analysis of the main socio-economic indicators of the Baltic countries development, to identify trends of further social development in the context of integration into the European Union.

Research tasks:

1. to make a brief analysis of trends in economic development of the Baltic States after the entry into the EU;
2. to analyze and summarize features of the current stage of the Baltic region socio-economic development;
3. to identify the challenges facing Baltic countries in their socio-economic development and ways to overcome them;
4. to justify the need for a new economic and social policies of the Baltic States with a view to preserving the human potential of these countries.

Object of study – the socio-economic situation in Latvia, Lithuania, Estonia after joining the European Union. **Subject of research** – the problems of socio-economic development of the Baltic States in the context of European integration.

Research methodology – as the basis of scientific research is used the process approach to the analysis of socio-economic development trends of Latvia, Lithuania and Estonia in modern conditions. The studies are based on the methodology of system analysis, involving the structural-functional approach of allocating objects in the system of structural elements and defining their roles (functions) in the system. We used scientific methods, such as systemic and situational approach, structure and comparative analysis.

Results and discussion

Throughout all the so-called pre-crisis “fat years”, in the economy of the Baltic states grew negative trends. Back in December 2006, the influential British magazine “The Economist” published an article that listed the major threats facing the economy of Latvia and Estonia: the “bubble” in the property market, significant current account deficit of the payments balance (17.9 % of GDP in Latvia and 12.5 % of GDP in Estonia); sharp rise in construction, trade and tourism wages with an overall shortage of labor market personnel (in particular, the lack of highly qualified personnel). (The Economist, 2006)

Among the negative consequences of European integration the key for the Baltic countries became the price rise for daily food items and drugs. In December 2007, compared with the same period of 2006, consumer price inflation in Estonia was 9.6 %, in Latvia – 14.1 %, Lithuania – 8.1 %. (Statistical Yearbook of Latvia.) In Latvia, this level is the highest in the last ten years. In addition, significantly increased the cost of many public projects implementation, which is reflected in the fact that countries in the region had to request financial assistance to complete it from the European Union. (Danjko, 2013)

As a result, structural changes in the economies of the Baltic countries that have occurred during their reorientation to EU markets and supported growth in 2000–2007, laid prerequisites of subsequent economic recession. The first symptom was the unfavorable increase in inflation:

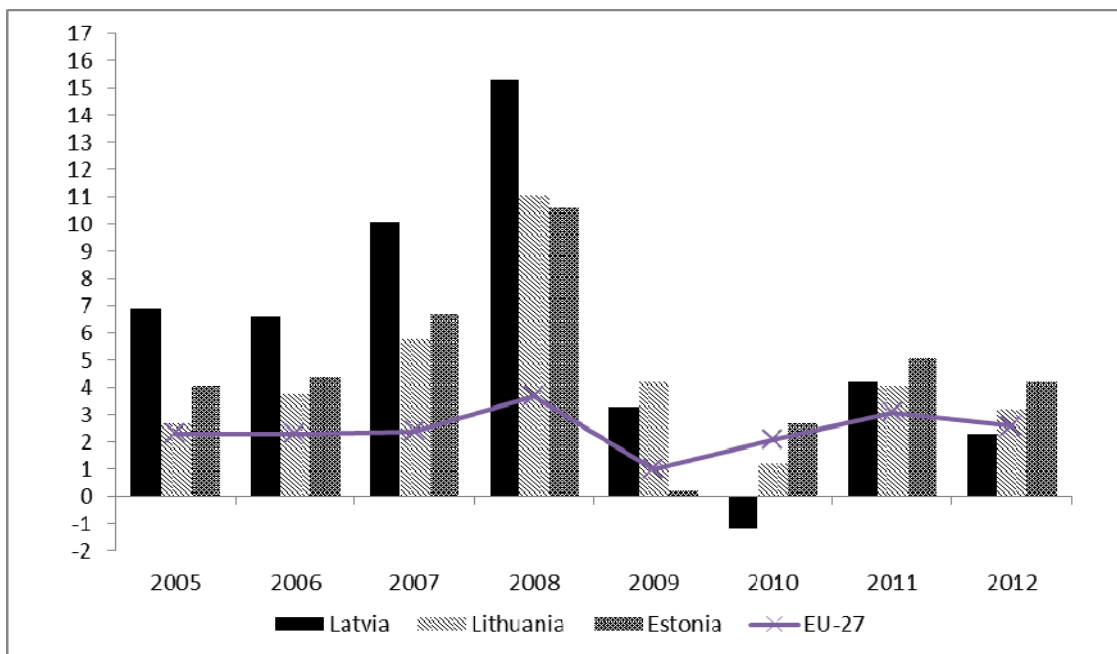

Fig. 1. Inflation rate in the Baltic States (2005–2012) (%)

Source: based on the Eurostat data

Within two – three years after the entry of region countries into the EU, recorded an increase in inflation. In 2007, average annual inflation in Latvia was 10.1 percent, in Estonia amounted to 6.7 percent, in Lithuania – 5.8 percent. (Statistical Yearbook of Latvia.) Latvia became the leader of the EU on inflation. These countries have shown relatively high inflation in the European Union also by the end of 2008–2012. This would not let the Baltic countries enter into the euro zone in 2008. Meanwhile, inflation itself was the result of oversaturation of the national economies of these countries speculative money pouring into the markets from abroad, primarily from Sweden. In addition, after joining the EU, inflation accelerated due to rising prices for basic goods and services.

With the beginning of the global financial and economic crisis, structural imbalances of economies of the Baltic countries turned “economic miracle” into the economic collapse. As in many countries, it began with the real estate market problems. Moreover, at a depth of market fall influenced not only global trends but also features of the Baltic countries, where expected joining to the Eurozone didn't take place: it upset the plans of many speculators expecting to profitable convert their investments in local markets in the currency of the European Union. As a result, began the outflow of western speculative capital from Baltics. Fall of the Baltic states economies in all respects bore precipitous character. By the end of 2009 it became clear that the decline in their economies the strongest in all Europe. (Vorotnikov, 2010):

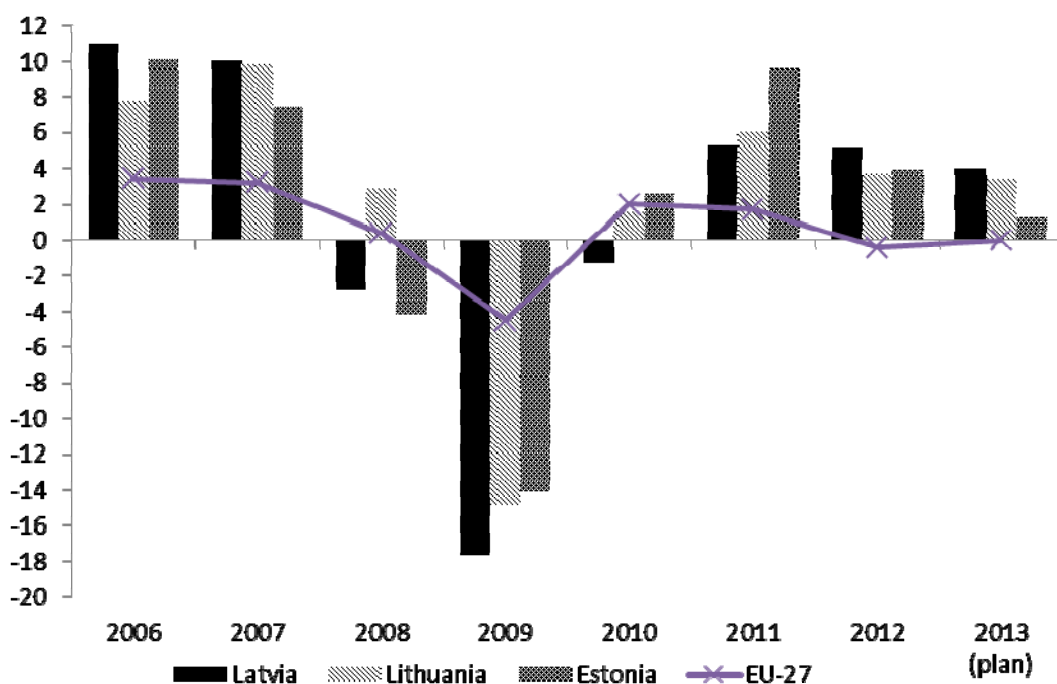

Fig. 2. Annual growth rate of the real GDP (2006–2013) (% to the previous year)

Source: based on the Eurostat data

Reduction in real GDP for 2008–2009 by 4–4.5 times exceeded the European average. Also, respectively decreased GDP per capita, while in the whole of the EU it demonstrated a small increase. In 2009, the worst results in industrial production showed Estonia, in construction – Lithuania, agriculture and services – Latvia. Unemployment also grew at a rate 3–4 times higher than the European average. Similar picture emerges also at comparative analysis of other groups of macroeconomic indicators – investments, loans, income of economic subjects. (Vorotnikov, 2010)

After a bad start economic start, the ruling Baltic elites should reconsider the strategy of their countries development, taking into account the rapid development of social negative phenomena such as mass unemployment, emigration, deepening social and ethnic inequalities, depopulation. However, the ruling party had hoped to repeat the economic leap and began implementing a strategy “to sit on the sidelines until better times”. That’s how it’s possible to describe their calculations on recovery from the crisis by improving global economic conditions and receipt of new financial and credit resources from the European Union.

In the Baltic countries increased government budget deficit and public debt, respectively. Lithuania increased the government deficit from 2007 to 2009 by 8 times and brought it up to 12.1 % of the GDP. However, in the 2010 budget deficit was already 7.1 % of GDP. Lithuania’s public debt during the same period increased from 16.9 to 29.5 %. (Gaponenko, 2011)

Estonia in the crisis year of 2009 has kept the state budget deficit at 1.7 %, and the following year became the only EU country where it was registered a budget surplus of 0.1 % of GDP. Estonian public debt did not exceed 7.7% of the GDP. As a result, from 1 January 2011, Estonia joined the euro zone and has a real opportunity to become a country with one of the most balanced financial systems in Europe. (Gaponenko, 2011)

In Latvia deficiency of the state budget grew from 2007 to 2009 by 28 times and reached the size of 10,2 % of GDP. In 2010, the budget deficit amounted to 7.7 %. Public debt increased during the same period from 9.0 to 36.7 %. In 2011, the size of the country’s budget deficit was reduced from 8 % to 5.5 % of GDP. (Gaponenko, 2011)

While the western economists spoke about inevitability and need of devaluation of lat against the euro (for 50 % according to experts of the U.S. bank Brown Brothers Harriman & Co, for example), while the IMF recommended this step to Latvia, the president of Bank of Latvia Ilmars Rimševičs said that the lats devaluation will collapse Latvian economy overnight, and that was enough to send the government’s efforts on the path of so-called internal devaluation, when depreciating not the currency and monetary savings of citizens, but their incomes are cut down. (Elksne, 2009) The Latvian authorities started experiments with own people already by budget preparation for 2009, continuing their experiments imposing budgets of 2010, 2011, and planning to complete the development of their budget in 2012. Household

income was cut in two ways: by raising taxes on the one hand, and by reducing salaries, pensions, social benefits and guarantees, on the other. In the language of politicians it is called with the beautiful word “consolidation”. (Regnum, 2012)

Latvia at the end of 2008 agreed with EU, the international organizations (IMF, EBRD, World Bank) and donor countries (Sweden, Denmark, Norway, Finland, Czech Republic, Poland, Estonia) for a loan of 7.5 billion euros with a rate of 3.5 % on average per year. As a whole, at present to Latvia it is granted already more than a half of an estimated loan (the last tranche of EUR 500 million was received on 11 March, 2010). This, however, demanded acceptance on itself a number of obligations for structural reforming of economy at the expense of increase in taxes and reduction of the budgetary expenses, in particular, on the social sphere.

For Lithuania and Estonia, they have tried to do without getting politically binding loans, trying to solve the problem of growing budget deficit by optimizing its expenditure side, tax increases and borrowing on the market.

Comparing these figures with the above data on the motion of the real economy, we see that European financial treating had no effect on the Baltic states. Deep decline in production and a rapid rise in unemployment was observed also in a very prosperous financially Estonia and indebted Latvia and Lithuania. The systemic nature of the crisis in the Baltic countries demanded the adoption of a fundamentally new development strategy. In a crisis, the need to limit the budget deficit led to an artificial reduction in government spending and not allowed to allocate funds for the economic recovery program. Public sector employees salaries were exposed to a significant reduction in the Baltics. In Lithuania and Latvia, since 2009, it decreased by about 10 % and in Estonia – 15 %. Workers in the public sector as a whole suffered the most in Latvia – their income has decreased over the past year by almost 40 %. (Denisenko, 2013)

At the same time, in the Baltic states has substantially increased the tax burden. It is important to take into account the fact that the abundance of taxes, levies, duties, formally doesn't support balance of interests of businessmen and the state and don't promote effective replenishment of state treasury. Now Latvia gathering no more than 60–65 % of all payment subjects for taxes, which is lower than in other countries. Enormity of arrears to the budget suggests that tax rates are perceived by entrepreneurs as exorbitant and unjust that, in turn, increases the shadow economy in the Baltic countries.

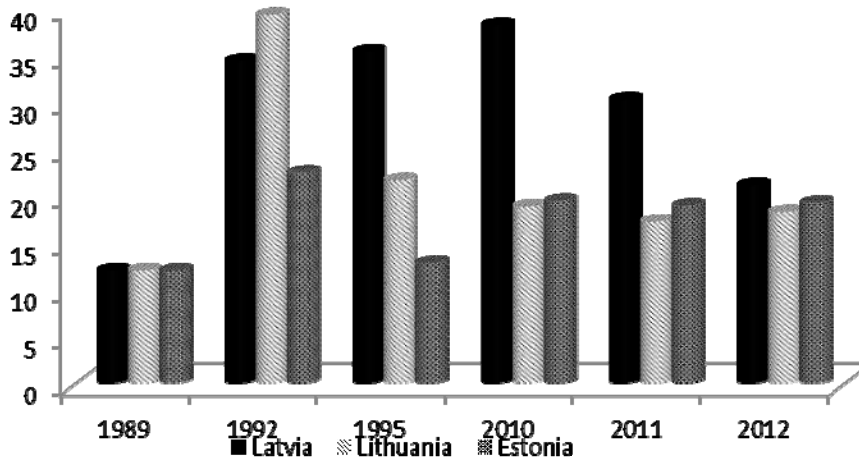

Fig. 3. Extent of the shadow economy in the Baltic States (% of GDP)

Source: (Burov, 2013)

Latvia budget for the last three years has missed 30 percent of tax revenues, which was the biggest fall in the Baltic States. It is reported by Delfi, citing data from a study conducted by the attorneys of BDO Zelmenis & Liberte. Estonian budget lost nearly 12 percent of tax revenues, Lithuanian – 17 percent. For the first six months of 2010, tax revenues to the budgets of the Baltic States also fell, with the strongest – in Latvia. (Caurkubule, 2011)

It should be noted that one of the consequences of the monetarist economic policies of governments to reduce budget costs and increase revenue through higher taxes has become extremely negative employment situation in all three countries.

Due to the entry into the EU, in the Baltic states there is the process of increased migration trends: the aging of the nation, low birth rates and migration. European labor market

with its higher wages stimulates the flow of the Baltic countries most skilled workforce. Negative consequence of EU integration for the Baltic countries can be considered as strengthening the process of emigration. The Estonian authorities are seriously concerned about the problem of emigration, because among emigrating there are mostly young people, at the age of 20–30 years. Important to consider the fact that if immigration continues at the same rate, then in 20–30 years can be a situation when no one will pay taxes in the amount of allowing to pay pensions. The most optimistic data indicate that the population of this state is declining by about 5–10 thousand people. So, for example, in Lithuania, if we compare the number of population in the period from 1992 (3 mln.706 thousand.) till 2012 (2 million 988 thousand people.) years, we can say that it has decreased by more than 19 %, or for 718 thousand people. It is important to consider the fact that the population of Lithuania for the period of state occurrence in the USSR increased by a million – from 2.7 (1940) to 3.7 (1991) million. In modern terms we can say that in 2014 the population of the state will be 2.7 million people and will conform to the figures of 1940. In Latvia, the whole loss from emigration in the XXI century is estimated to range from 140 to 250 thousand people. (Vorotnikov, 2010) Even assuming that the natural increase of Latvian population continues, it is reduced to nothing and turns into its opposite because of emigration. According to Latvian researchers, from those who didn't leave yet (aged 18 to 60 years), more than a third part are going to do it in the near future. As noted in the review of the IMF: “Emigration – it is a safety valve that can help overcome the serious unemployment problem in Latvia. But if most entrepreneurs and skilled workers are leaving in large numbers, Latvia will lose the very people who will create new companies and jobs. And reducing the amount of labor emigration may reduce production in Latvia. While the damage caused by emigration will be recovered by significant funds transfers, there will be reduced tax revenues in Latvia and will be difficult to fund public spending, such as pensions”. (IMF Survey Online, 2010)

Negative EU integration of the Baltic States was reflected in the employment:

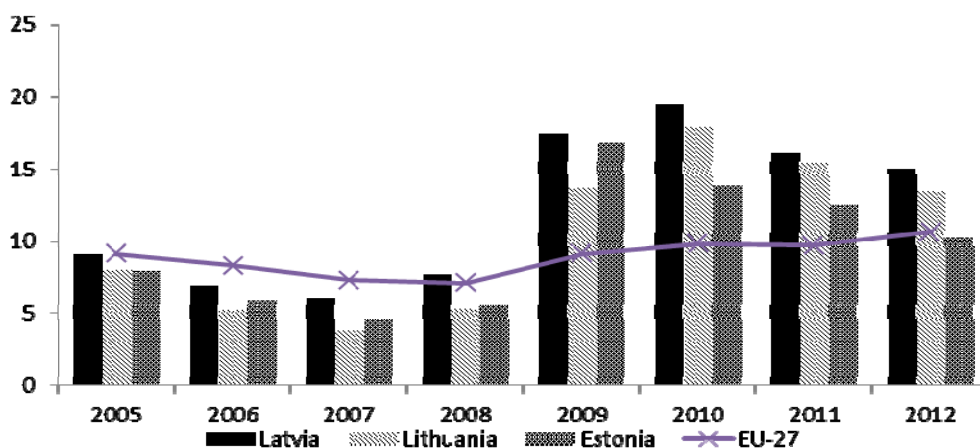

Fig. 4. Unemployment rate in the Baltic States (2005–2012) (%)

Source: based on the Eurostat data

So, for example, in Estonia, unemployment rose during the period from 2007 to 2010, from 4.6 % to 13.8 %, Lithuania – from 3.8 % to 18.0 % and in Latvia – from 6.1 % to 19.5 %. It is possible to say that in 2011–2012, the employment situation has not significantly improved. In fact, unemployment in the Baltic countries is growing at significant pace. It is important to consider the fact that national statistics of the region countries do not take into account the hundreds of thousands of people who went to work in the UK, Ireland and the Scandinavian countries. Youth unemployment among people to 24 years remains high: in Lithuania it is 26.4 %, in Latvia – 28.4 %, Estonia – 20.9 %, while the EU average – 21 %. (Regnum, 2013; Eurostat) Usually in search of work leaving skilled workers and young people, and this, in turn, worsens the quality of human capital in the Baltic States.

Contemporary socio-economic situation in Europe and in the world, in terms of global financial crisis reveals a number of problems and tasks, which is on the agenda extremely acute. In some very important for long-term socio-economic development areas, the Baltic States have no capacity or investment strategy, and private capital is not interested to participate (the so-called “market failure”). The result of this was not only miserable today's conditions. You can see much more serious consequences – negative trends that threaten society of these countries and its long-term, perspective development and prosperity in the future.

The particular concern is caused by the deterioration of the general population's living conditions, and in a broader sense – the quality of life and health of the individual categories and groups facing economic and social problems. The main socio-economic indicators of living standards are: real GDP per capita, cash income and expenditure, real wages, consumption of basic foods per capita, natural population growth and life expectancy, the proportion of budget spending on social development sphere, the use of free time. (Caurkubule, 2013)

Gross domestic product per capita is the main indicator of changes in poverty levels, as due to the interaction of business, government and society.

In Latvia, according to Eurostat, the GDP per capita almost half below the European average and six times lower than those of the richest regions in the EU. If we take the European average for the 100 %, the level of wealth conditional Latvia (in terms of purchasing power of the population) is 64 % of the EU level (Lithuania – 72 %, Estonia – 71 %). (Delfi, 2011):

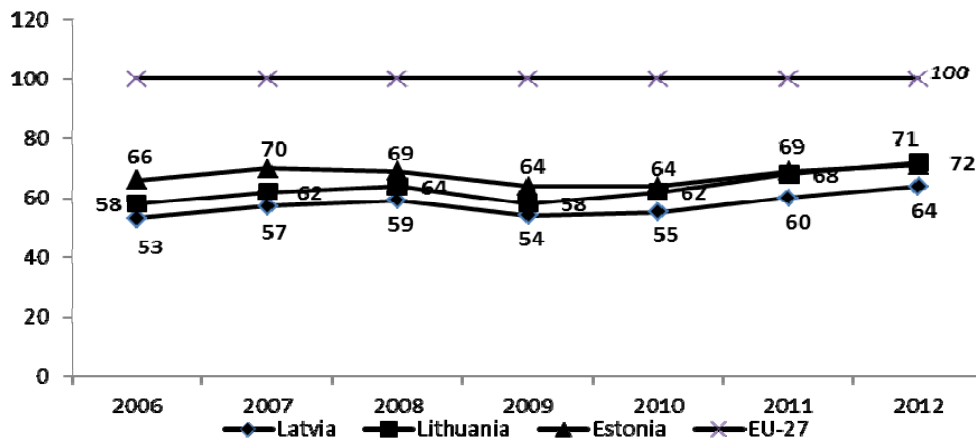

Fig. 5. GDP per capita based on PPP (2006–2012) (%)

Source: based on the Eurostat data

According to the Latvian Department of Statistics, for the past 20 years the consumption of bread and cereal by residents of Latvia decreased by 26 %, fish – by 43 %, milk and dairy products – in 5 times, eggs – by 31 %, sugar and its products – 47 %, and only vegetable oil consumption remained at the same level. This data indicates a gradual impoverishment of the population of once wealthy country, and there is clearly a correlation between the lack of money for nutrition due to job loss and the lack of an industrial base in the country as the basis for the prosperity of society. (Gaponenko, 2011a)

Unreasoned reforming of national economies of Latvia, Lithuania and Estonia has led not only to the poverty of vulnerable groups such as the elderly, the disabled and families with many children, but also to the fact that human capital depreciates and remains unclaimed, does not act as a catalyst for economic growth. Therefore, high levels of poverty and unemployment leads not only to a decrease in living standards, but also to the underutilization of economic potential and accumulated human capital. The rapid growth of unemployment and lower wages and pensions coupled with inflation led to the fact that millions of people appeared below the poverty line.

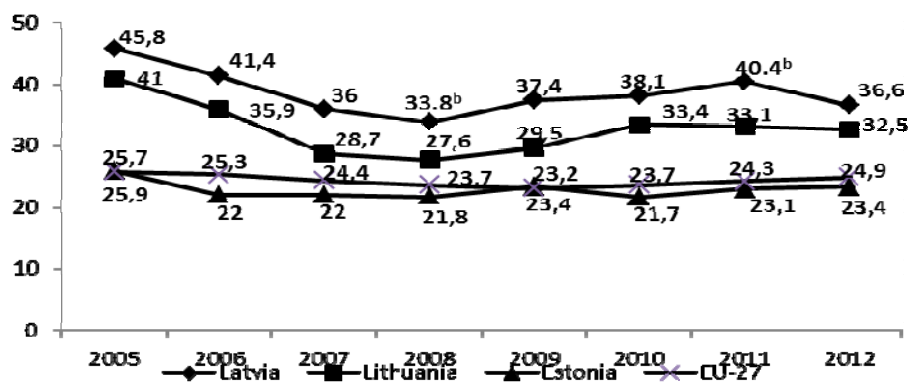

Fig. 6. Share of population at risk of poverty and social exclusion (% of total population)

Source: based on the Eurostat data

Level of Latvian inhabitant's welfare is on the 48th place in the world, but in comparison with other European countries, Latvia is on one of the last places. This is evidenced by a study in 2013 of Prosperity Index, conducted by Legatum Institute. (The 2013 Legatum Prosperity Index). The list took into account not only material wealth, but also the subjective satisfaction of human quality of life (democracy, personal freedom and business opportunities). In Europe, Latvia takes 48th place, Lithuania is on the 43th place, Estonia – on the 36th.

Interestingly, that the economic crisis, contrary to the expectations of experts, did not affect the total number of poor in Europe. Thus, since 2005 the level of risk of poverty in the EU was almost stable and fluctuated between 16–17 percent. In other words, their incomes were below the poverty line. This is especially true in light of Latvia's accession to the Eurozone: if before January 1, 2014 Latvia was the third most impoverished country of the EU (worse situation, according to Eurostat, is only in Bulgaria and Romania), after the first of January, Latvia has become the poorest country of the Eurozone countries.

Against Central European, expenses on social protection of the population in the Baltic States are very low also:

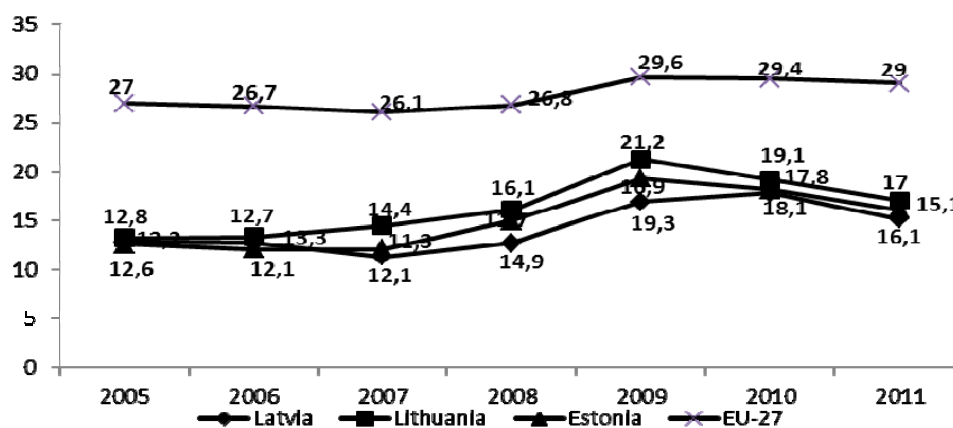

Fig. 7. Expenditure on social protection, % of GDP

Source: based on the Eurostat data

Trends in education development in the Baltic States are directly related to demographic factors in these markets, as well as to the formation of human capital. Statistics show that in recent years the number of people receiving secondary education continued to decline. This fact is directly related to the index of the number of people receiving higher education, which has been declining since 2008. Latvia holds the second place in the EU by birth rate level, and according to demographic forecasts, in 40 years the population will be reduced by one and a half! This unfortunate fact is given in the document of European Parliament, which is sent to all EU member states. Dangerous trend is widespread, by 2050 the average age of people in Europe will increase by 10 years, approaching fifty-year mark. But if other countries solve demographic problem at the governmental level, in Latvia at this moment only talk about it. Thus, against the background of a declining birth rate, depopulation and migration, the number of students enrolled in higher education in Latvia will have to reverse in subsequent years. This can lead to the inhibition of the development of certain areas of education and research, and consequently adversely affect all other segments of market economic structure. This situation requires an elaborate system of measures aimed at the development of the education system in Latvia and, in particular, one of them in contact with the state of medicine and health care in the country.

Analysis of the economic infrastructure sector of the Latvian market has shown that reproductive health policy in Latvia is not intended to increase fertility. Reduction in state funding of this health area has led to the fact that continuously decreases number of births and increases mortality rate of children. At maintaining similar trend in 2040, Latvia's population according to experts will be reduced only by natural causes to 400 000: from the current ≈ 2,2 million to 1,8 million. This phenomenon may lead to a global aging of population and the complete inability of the country to carry out the public functions.

As for the general state of health and medicine in Latvia, we have to admit that by the main indicators of public health, Latvia is not particularly successful developing country, and surely ranks last in the group of countries that joined the EU in 2004. Latvian residents die in 1.5–2 times more often than in developed Europe, children under one year – almost in three times more often, the average male life expectancy 10 years less than in Europe, only half of

children under 14 years can be considered healthy. Especially worrying is the fact that during the last five years, changes for the better are not observed. (Tsaurkubule & Vishnevskā, 2012)

Meanwhile, even the most optimistic projections suggest that in the foreseeable future, the world economy will grow no higher than rate of 1.5 % per year. In implementing of these forecasts, Europe as a whole will reach pre-crisis level of social and economic development by the end of 2012. For the same, Estonia would require almost 8 years, Lithuania – 10 years, and Latvia – 15 years.

All these years, the gap between the Baltic States and Western Europe will only increase. Consequently, the economic situation of the three countries is not encouraging.

Conclusions

1. After independence and accession to the EU, Baltic countries lost all its economic potential, in terms of development appeared at the bottom among the countries – members of the EU. EU accession of the Baltic States has led to the fact that their economies are hardly growing and has a significant dependence on obtaining international donor assistance in the form of loans. This is due to the fact that Europe were not needed strong and economically developed Baltic countries, and these countries because of their lack of foresight of their leadership and amorphous of EU, lost once strong economic position and refocus on transit and services. Euro integration didn't promote development of the Baltic countries, but on the contrary, even more aggravated their economic state that as a result was negatively reflected in the social sphere. In modern conditions young people actively leaving these countries, amplified ultranationalist movement, falling living standards, consistently high unemployment, inflation, rising prices for food and energy. Relevant circumstances further reinforce the number of Eurosceptic in these countries.

2. Having considered the main indicators of socio-economic development of the Baltic countries, it should be noted the following: in the conditions of world economic and financial crisis the greatest falling of the main macroeconomic indicators happened in the Baltic States – Lithuania, Latvia, Estonia. Thus comparison of change dynamics of macroeconomic development indicators of the Baltic region countries showed that on rates of decrease in gross domestic product, rising inflation and unemployment leads Latvia.

3. All the above figures are part of the overall EU for domestic policies, which should guarantee the basic human rights and socio-economic protection of the right to work, social security for old age, sickness, unemployment, etc. On this should be directed government programs to resolve the current crisis. The presence of such programs will provide all three Baltic countries overcoming the crisis and further development within the EU.

4. Despite assurances from the Government that the Baltic countries emerged from the economic crisis, people have not felt this, and still goes to the richer EU countries. In this regard, we can only assert the following: the crisis in the Baltics overcame only by reports of the government to improve macroeconomic development indicators, but the time interval of economies stabilization in all three countries is the longest among all EU member states. Thus the biggest losses, both economic and social, as well as human resources, expecting Latvia, where the path to overcome the crisis wore the toughest character in relation to its population. Lithuania and Estonia have come out of the crisis so quickly due to the efforts of their governments to preserve the social safety net, and also because of a lesser degree of financial dependence on foreign loans. In this situation, it seems necessary to transition to a new economic model and development of state strategy primarily focused on the production development, rather than on the redistribution of finances, as well as enhancing of social protection and preservation of human potential.

5. Economic transition to a market economy and the development of recent years – a prerequisite for the future well-being. However, economic progress will not be stable and will not lead to a better life if not to build social infrastructure, if not to develop human resources, if in society does not appear appropriate level of trust and democratic identity. In the future, these factors become a prerequisite for long-term development. It is necessary to maintain and develop the availability and quality of human resources, which will operate successfully in a competitive, knowledge-based global economy. The current socio-economic strategies too narrowly focused on short-term economic objectives, they lack consistency and prospects.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАН БАЛТИИ В УСЛОВИЯХ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

В статье представлен аналитический обзор социально-экономического развития стран Прибалтийского региона (Литвы, Латвии, Эстонии) с момента вступления в ЕС и до настоящего времени в контексте влияния на них интеграции в Евросоюз. На основе сравнительного анализа динамики изменения основных социально-экономических показателей

стран Балтии сделаны выводы о перспективах развития социальной политики в них и о необходимости перехода к новой социально-экономической модели развития.

Ключевые слова: страны Балтии, финансово-экономический кризис, социально-экономические показатели, тенденции развития социальной политики.

Literature

1. *After Severe Recession, Stabilization in Latvia.* (2010). IMF Survey Online. February 18. Retrieved (2013-09-16): <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2010/car021810a.htm>>.
  2. Burov V. (2012). *Определение масштабов теневой экономики.* Вестник Экономист. № 4. Retrieved (2013-09-16): <http://vseup.ru/static/articles/Burov_2.pdf>.
  3. Caurkubule Zh. (2011). *Проблемы экономического развития стран Балтии в условиях кризиса.* October 31. Retrieved (2013-09-16): <<http://gisap.eu/ru/node/1196>>.
  4. Caurkubule Zh. (2013). *Problems of increase in living standards of the population of Latvia.* Professional Studies:Theory and Practice. № 12, p. 66–75.
  5. Danjko A. (2013). *Последствия интеграции стран Балтии в Европейский союз.* August 8. Retrieved (2013-12-17): <<http://nbnews.com.ua/ru/blogs/96647/>>.
  6. Denisenko V. (2013). *Почти 10 лет в ЕС – опыт Литвы.* October 16. Retrieved (2013-12-17): <<http://inosmi.ru/sngbaltia/20131016/213917478.html>>.
  7. Elksne P. (2009). *Римшевич: девальвация обвалит Латвию за одну ночь.* May 6. Retrieved (2013-09-16): <<http://www.telegraf.lv/news/rimshevich-devalyvaciya-obvalit-latviyu-za-odnu-nochy>>.
  8. *Eurostat Statistics Database online.* Retrieved (2013-12-17): <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database>.
  9. Garonenko A. (2011). *Балтийские тигры: стратегия и тактики зализывания ран.* January 3. Retrieved (2013-09-16): <<http://www.regnum.ru/news/1362305.html>>.
  10. Garonenko A. (2011a). *Как уничтожить промышленность за 20 лет.* Деловые вести. № 10 (962) от 14.03.2011 а., стр. 4–5.
  11. *Latvian Central Statistical Bureau online.* Retrieved (2013-12-17): <<http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/paterina-cenas-galvenie-raditaji-30385.html>>.
  12. *The dynamic duo. Europe's booming Baltic corner.* The Economist. December 13, 2006. Retrieved (2013-09-16): <http://www.economist.com/displayStory.cfm?Story_ID=E1_RQTSJJV>.
  13. *The 2013 Legatum Prosperity Index.* Retrieved (2013-12-17): <<http://www.prosperity.com/#!/>>.
  14. Tsaurkubule Zh., Vishnevskaya A. (2012). *Economic trends analysis of Latvia in EU cohesion policy conditions.* Dziś i jutro polityki spojności w Unii Europejskiej. Nr. 269, p. 223–230. Wroclawa, Polija.
  15. *Unemployment in the EU27 regions in 2012. Regional unemployment rates ranged from 2.5 % in Salzburg and Tirol to 38.5 % in Ceuta and 34.6 % in Andalucía.* Retrieved (2013-09-16): <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/1-22052013-AP/EN/1-22052013-AP-EN.PDF>.
  16. Vorotnikov V. (2010). *Влияние мирового экономического кризиса на экономику стран Прибалтики.* March 18. Retrieved (2013-09-16): <<http://materik.ru/rubric/detail.php?ID=9150>>.
  17. *В Балтии налоговое бремя возросло только в Латвии.* January 19, 2011. Retrieved (2013-12-17): <<http://biznes.delfi.lv/bnews/v-baltii-nalogovoe-bremya-vozroslo-tolko-v-latvii.d?id=36321643>>.
  18. *Европейская молодежь не желает работать: состояние рынка труда ЕС на март 2013 года.* Retrieved (2013-12-17): <<http://www.regnum.ru/news/polit/1665599.html#ixzz2uMoEMDvD>>.
- Кризис Прибалтики-2012: Как Литва, Латвия и Эстония верстают бюджеты и строят свои экономики.* October 14, 2011. Retrieved (2013-09-16): <<http://www.regnum.ru/news/1456027.html>>.

Įteikta: 2014 m. balandžio 30 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДООХРАННОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ

Татьяна Жигadlo

Высший государственный колледж связи
Беларусь

Аннотация

В статье раскрывается проблема подготовки учащихся в области охраны труда и безопасности жизнедеятельности. Представлены компоненты трудовой культуры, а также принципы, методы и средства ее формирования. Охарактеризованы функции культурологического, синергетического и практикоориентированного подходов в обучении при разрешении противоречий между уровнем подготовки будущих специалистов и потребностями производства. Представлены исследования в аспекте разработки частной методики формирования трудовой культуры.

Ключевые слова: культурологический подход, охрана труда, практикоориентированный подход, рефлексия, синергетика, трудовая культура, электронное пособие.

Введение

Проблема подготовки сотрудников предприятий по вопросам обеспечения безопасности труда является актуальной и требующей нестандартных решений. Статистические данные о количестве несчастных случаев на производстве отражают только фактические сведения, не раскрывая глубину проблемы. В качестве основных причин обобщенно называются невыполнение требований по охране труда и личная неосторожность травмированных работников. В то же время сами работники и руководители структурных подразделений предприятия, наряду с техническими (13,1–17,3 %) и санитарно-гигиеническими (15,5–24,1 %) причинами травматизма, отмечают значительную роль именно причин организационного характера (26,9–51,7 %), в перечень которых входят качественное обучение и воспитание работников по вопросам обеспечения безопасности трудового процесса. Анализ травматизма и факторов производства, негативно влияющих на работоспособность и производительность труда, подтверждает, что ключевую роль играет не только соответствующее нормативно-правовое обеспечение охраны труда, техническое оснащение рабочих мест и снабжение работников средствами коллективной и индивидуальной защиты, но и эффективное обучение их безопасным приемам и методам труда. Традиционный способ подготовки в условиях производства чаще всего подразумевает проведение инструктажей, ознакомление с предписаниями и инструкциями. Как показывает практика и подтверждают исследования таких авторов, как В. И. Дьяков (Дьяков, 2010), П. И. Кайгородов (Кайгородов, 2008), А. К. Маренго (Маренго, 2001) и др., возникает противоречие между объективными потребностями обеспечения безопасности труда на производстве и уровнем подготовки специалистов, который реализуется в настоящее время в учебных заведениях и на предприятиях. Данное противоречие стало **ведущей идеей** исследования, реализуемого на базе учреждения образования «Высший государственный колледж связи» (УО «ВГКС»), тема которого «Формирование трудовой культуры учащихся колледжа».

По мнению А. К. Маренго, трудовая культура представляет собой симбиоз знаний по охране труда, экологии, экономике, праву, психологии, педагогике, менеджменту, является одной из отраслей культурологии и служит незаменимым средством в борьбе человека с опасностями производства и окружающей природной среды (Маренго, 2001). Данное понятие носит профессиональный характер, так как профессиональная культура является базой трудовой культуры. Оба понятия взаимосвязаны и взаимообусловлены и соотносятся как общее и особенное. Исследователь делает акцент на взаимообусловленности теоретической подготовки и производственного обучения в условиях профессиональной деятельности предприятия. В данном случае ранее приобретенные в учреждениях образования знания по дисциплинам, обеспечивающим высокий уровень трудовой культуры, не трансформируются в культуру профессиональной деятельности рабочих и специалистов. Для решения этой проблемы А. К. Маренго предлагает педагогическую систему производственно-охранной подготовки в условиях непрерывного образования и

реализует ее в большей степени среди молодых рабочих и специалистов, подтвердив ее эффективность.

Однако возникает вопрос о прочности знаний, умений и навыков по безопасности трудового процесса, полученных в учреждениях образования, и преемственности на различных этапах обучения.

В связи с этим **целью исследования** является научно обосновать и спроектировать образовательный процесс по формированию трудовой культуры у студентов колледжа и определить условия его эффективной реализации. **Объектом исследования** является процесс подготовки учащихся колледжа по вопросам охраны труда. Для достижения намеченной цели были реализованы научно-исследовательские, опытно-конструкторские и опытно-технологические работы (НИОК(Т)Р) на соответствующие темы.

В образовательных стандартах по различным специальностям как на уровне среднего специального, так и на уровне высшего образования указан ряд профессиональных компетенций специалиста, одна из которых реализуется при обеспечении охраны труда, безопасности труда, производственной санитарии и противопожарной защиты. В то же время, как показывает практика и подтверждают исследования на тему «Повышение качества знаний учащихся и преподавателей по вопросам охраны труда. Мониторинг условий труда и охраны труда в учреждении образования «Высший государственный колледж связи» (сроки выполнения: 01.02.12 – 30.06.12 г., № ГР 20122102), уровень подготовки выпускников по вопросам охраны труда является недостаточным. Исследование проводилось с участием основных предприятий-потребителей образовательных услуг УО «ВГКС» Республиканского унитарного предприятия почтовой связи «Белпочта» (РУП «Белпочта») и Республиканского унитарного предприятия электросвязи «Белтелеком» (РУП «Белтелеком») (всего 187 респондентов).

Руководители структурных подразделений РУП «Белтелеком» (97,8 % опрошенных) и РУП «Белпочта» (63,6 % опрашиваемых) считают, что сотрудники, в том числе выпускники УО ВГКС, владеют знаниями по вопросам охраны труда в пределах своей компетенции и ответственно относятся к своим обязанностям (93,7 % и 72,7 % соответственно). В то же время руководители видят необходимость в систематическом повышении качества знаний сотрудников в данной области (РУП «Белтелеком» – 77,6 %, РУП «Белпочта» – 50 %), так как данная область знаний носит динамический характер.

Следовательно, эффективно решить проблему качества обучения охране труда при помощи традиционных инструктажей невозможно, о чем свидетельствуют данные анкетирования (63,6 % опрошенных РУП «Белтелеком» и 47,7 % руководителей РУП «Белпочта» высказались положительно по данному вопросу).

Исследования качества подготовки учащихся по вопросам безопасности труда проводились не только на предприятиях, но и среди преподавателей колледжа, так как на занятиях (теоретических, практических, лабораторных), учебных и производственных практиках, спортивных мероприятиях и перерывах между занятиями всегда присутствует вероятность воздействия неблагоприятных факторов окружающей среды. При этом 62 % респондентов высказалось за необходимость систематического повышения качества знаний в области охраны труда (Жигадло, Хлебцец, 2012).

Для повышения эффективности обучения по вопросам охраны труда была предложена частная методика формирования трудовой культуры учащихся, реализация которой предусматривается в двух тесно переплетающихся направлениях:

- взаимодействие с преподавателями;
- воздействие на учащихся и взаимодействие с ними.

В ходе исследования установлено, что 22,3 % респондентов (преподавателей) УО «ВГКС» не уверены в своих знаниях по вопросам оказания первой медицинской помощи пострадавшим, обеспечения пожарной и электробезопасности в учебных лабораториях, санитарно-гигиенических требований, предъявляемых к учебным аудиториям и всему образовательному процессу. Следовательно, требования, предъявляемые к учащимся по данным вопросам, резко снижаются, тем самым не обеспечивается переход знаний в личный практический опыт, так как междисциплинарность охраны труда носит только теоретический характер. В данном случае речь идет о трудовой культуре педагога, который непосредственно взаимодействует с обучающимися.

Для стимулирования трудовой культуры преподавателей нами предложены следующие формы взаимодействия:

- научно-практический семинар на тему «Безопасность жизнедеятельности и охрана труда в учреждении образования: проблемы и перспективы» (состоялся 12 апреля 2012 года);

- специальный курс повышения педагогического мастерства на примере обучения охране труда;
- учебно-воспитательные мероприятия (олимпиады по дисциплинам «Охрана труда», «Защита населения и территорий от чрезвычайных ситуаций», информационные часы и др.).

Результативность мероприятий обсуждалась на заседании городского методического объединения преподавателей охраны труда средних специальных учебных заведений г. Минска на тему «Особенности организации учебного процесса по дисциплине «Охрана труда» (1 ноября 2012 г.) и получило положительную оценку.

Однако особое внимание при проектировании образовательного процесса по формированию трудоохранной культуры учащихся уделяется процессу их обучения и воспитания.

При подготовке молодого специалиста по вопросам охраны труда необходимо решить комплекс задач не только общеобразовательного характера, но и обеспечить формирование нравственных качеств личности (сознательности, ответственности, честности, дисциплинированности и др.). Один из подходов, который может быть использован при решении проблем формирования трудоохранной культуры, является культурологический как необходимый компонент для достижения целей безопасности. В нашей работе мы опирались на исследования А. П. Беляевой, В. И. Горовой, П. И. Кайгородова, О. Н. Русака и др. По мнению А. П. Беляевой, безопасность жизнедеятельности реализуется через взаимодействие по созданию безопасной среды обитания, в том числе и безопасных условий труда, и осознанием человеком абсолютной ценности жизни и здоровья как своего собственного, так и чужого. Каждый работник не просто обязан следовать приказам и инструкциям, а осознавать всю степень ответственности и руководствоваться требованиями и рекомендациями охраны труда как жизненно важной потребностью. А. К. Маренго, анализируя взаимообусловленность культуры и охраны труда, отмечает, что техника, производство, профессиональная подготовка обслуживающего персонала являются неотъемлемой стороной современной культуры и цивилизации (Маренго, 2001).

При переходе от изучения дисциплины «Охрана труда» к формированию трудоохранной культуры происходит эволюция объекта трудоохранного обучения: от изучения нормативно-правовой литературы, методов и приемов обеспечения безопасности труда к изучению взаимодействия охраны труда с экологией, экономикой, правоведением, менеджментом и педагогикой. Кроме того, эволюция еще состоит и в том, что репродуктивная деятельность обучаемого заменяется творческой, что является принципиально новым уровнем деятельности, так как при этом необходим переход на новый уровень саморазвития. К. Х. Делокаров считает, что саморазвитие личности в духовной сфере играет ключевую роль в формировании культуры. При этом задачами педагога становятся: предложить обучающемуся «веер» возможностей реализации данного перехода, четко обозначить перспективы и направить образовательный процесс по наиболее эффективному пути. На практике решить поставленные задачи помогают основные принципы и понятия синергетики: самоорганизация, открытость системы, нелинейность развития. К примеру, изучая новую дисциплину «Охрана труда», под воздействием педагога учащийся может подвергнуться сильнейшему влиянию, которое даст возможность скорректировать его мировоззрение, мотивирует к формированию трудоохранной культуры, то есть произойдет эволюция в развитии мышления по данному предмету, в осознании себя как будущего специалиста в профессиональной сфере. При этом эффективный труд будет возможен только в контексте безопасности. А может случиться так, что прослушанный курс не приведет к качественным изменениям в сознании, и уже спустя месяц учащийся и не вспомнит, что было объектом изучения дисциплины. При втором сценарии развития событий в систему вносятся дополнительные параметры (новые знания по охране труда), точка бифуркации пройдена, но эволюция не произошла, так как преподаватель не обозначил выбор траекторий развития, не показал перспективу и последствия каждого из вариантов выбора. Чтобы избежать такой ситуации в образовательном процессе чаще всего используются приемы частично-поискового, проблемного методов обучения. Перед обучаемым ставится проблема, то есть вносятся в систему его убеждений, взглядов, знаний дополнительные параметры, стимулируется положительная мотивация, приводятся теоретические выкладки и практические примеры. При решении этой задачи обучаемый переходит на новый уровень, что обеспечивает эволюционный процесс в формировании трудоохранной культуры (Жигадло, 2011).

Необходимо учитывать, что трудоохранная культура предполагает устойчивое формирование нравственно-психологических качеств личности, которыми будущий

работник будет руководствоваться в своей повседневной жизни и трудовой деятельности, независимо от занимаемой должности, статуса профессии и экономических факторов. Для решения этой задачи мы предлагаем акцентировать внимание на рефлексии как одном из звеньев психолого-педагогического цикла. Рефлексия – это необходимое условие саморазвития. При этом стимулировать рефлексивную деятельность учащегося необходимо в ходе каждого теоретического и практического занятия, а также при выполнении домашних заданий, исследовательских проектов и т. д.

Таким образом, активность обучающего, склонность к рефлексии и способность к последующему саморазвитию являются условием формирования трудоохранной культуры.

Немаловажную роль играют методы, формы и средства обучения.

Ведущей формой производственного обучения является самостоятельная учебно-производственная деятельность. Как отмечено многими исследователями, а также респондентами исследования вышеназванной НИОК(Т)Р, движущей силой в процессе формирования трудоохранной культуры является практикоориентированный подход в обучении. По мнению И. Ю. Калугиной, система практикоориентированного обучения включает в себя элементы традиционного и проблемного обучения, с одной стороны, и личностно ориентированного и витагенного – с другой. При этом благодаря объединению в единое целое устраняются недостатки, присущие каждой системе в отдельности (Калугина, 2000). Существенные преобразования содержательного компонента обучения, которые обосновал А. К. Маренго, не могут в полной мере компенсировать недостатки объяснительно-иллюстративного метода обучения, который он в основном применяет в учебном процессе.

Для реализации практикоориентированного подхода в процессе формирования трудоохранной культуры учащихся предусматривается тесное взаимодействие учреждения образования и предприятий, на базе которых возможно проведение практических и лабораторных занятий по дисциплине «Охрана труда», а также специальным дисциплинам с применением соответствующих средств обучения. Таким образом, обучающемуся предоставляется возможность самостоятельно выполнить производственные действия с применением усвоенных на теоретических занятиях знаний по охране труда. У преподавателя остается контрольно-корректирующая функция. Эффективность данного приема обеспечивается только при оптимальном соотношении теоретических и практических занятий – 60 % на 40 % соответственно. В качестве приемов педагогической деятельности респонденты исследования (преподаватели) отметили личный положительный пример как один из методов воспитания, обязательное акцентирование внимания учащихся на проблемах обеспечения охраны труда при выполнении всех видов учебной деятельности, в рамках любой дисциплины, а ключевое условие успеха – высокий профессионализм преподавателей и сотрудников.

Для реализации дидактических принципов наглядности и доступности при невозможности практической иллюстрации производственного процесса, а также при отображении специфического воздействия производственных факторов на человека, например, поражение работника электрическим током, процесс развития пожара в цехах предприятия предлагается широкий спектр видеосюжетов. Разработка и внедрение презентаций учебного назначения, учебных видеосюжетов, интерактивных обучающих программ осуществлялось в ходе экспериментальной, инновационной и научно-исследовательской деятельности по темам:

- «Разработка и экспериментальная проверка мультимедийных технологий обучения охране труда в учреждениях, обеспечивающих получение профессионально-технического и среднего специального образования» (приказ Министерства образования Республики Беларусь № 440 от 11.07.2006, задание 19);

- «Внедрение в образовательный процесс электронных компонентов учебно-методического комплекса по охране труда по специальности 2-45 02 01 «Почтовая связь»» (приказ Министерства образования Республики Беларусь от 23.07.2007г. № 501, сроки проведения инновационного проекта: 2008–2010 г.);

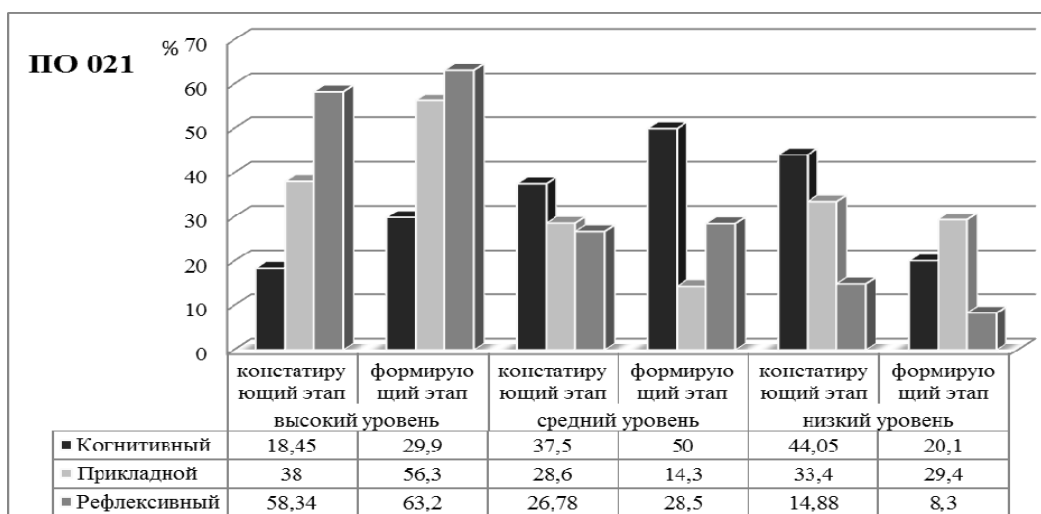
- «Научно-методически обосновать и разработать электронное пособие с мультимедийными компонентами для обучения охране труда в учреждениях, обеспечивающих получение среднего специального образования» (№ ГР 20091354) (Жигадло, Хлебец, 2012).

Экспериментальная проверка внедрения электронных средств обучения подтвердила эффективность их применения и получила хорошую оценку на семинарах и конференциях.

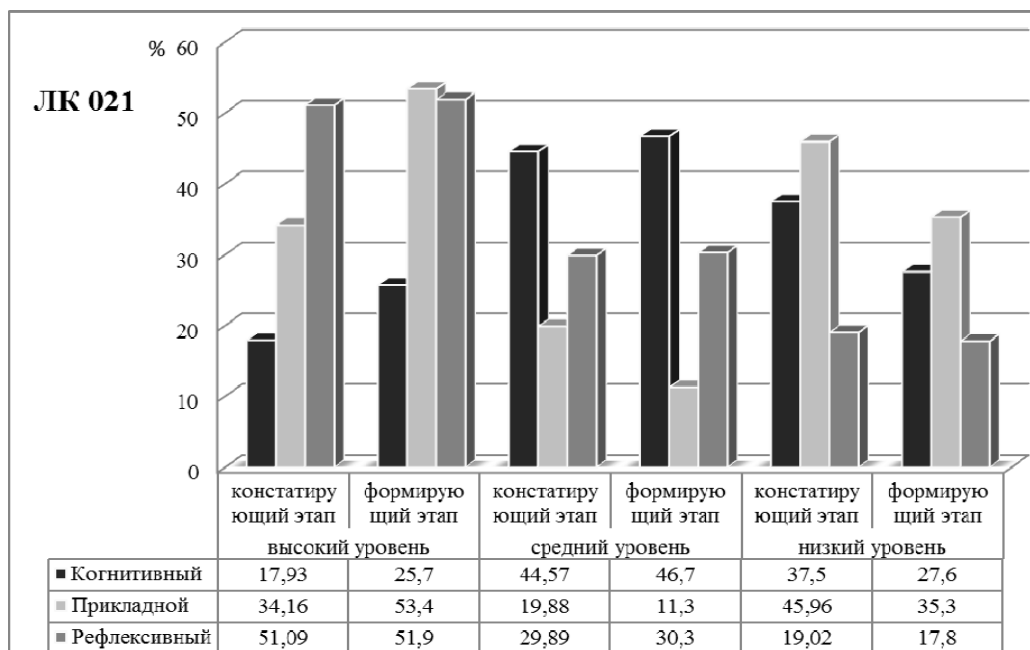
Для комплексной оценки эффективности формирования трудоохранной культуры учащихся колледжа были разработаны критерии, каждый из которых предполагает три уровня: низкий средний и высокий:

- когнитивный (знания по вопросам охраны труда);
- прикладной (умения и навыки обеспечения охраны труда на производстве: умение применять теоретические знания на практике);
- рефлексивный (мотивация, рефлексия, личностное саморазвитие).

В качестве примера приведем данные о результатах исследования в экспериментальной и контрольной группе учащихся. Необходимо отметить, что рост показателей формирования рефлексивных качеств учащегося экспериментальной группы ПО 021, которые являются неотъемлемым условием трудоохранной культуры, составил 4,86 % (высокий уровень), 1,72 % (средний уровень), а низкий уровень рефлексивных способностей уменьшился на 6,58 % (рисунок 1). В то время как в одной из контрольных групп эксперимента (группа ЛК 021) прирост высокого уровня рефлексивного критерия составил 0,81 %, низкого уровня – 0,41 %, и соответственно наблюдается снижение низкого уровня рефлексивных качеств на 1,22 %, что отображено на рисунке 2. Соответствующие изменения зафиксированы и при анализе когнитивного и прикладного критериев формирования трудоохранной культуры.

1 рис. Сравнительная характеристика констатирующего и формирующего этапов эксперимента (гр. ПО 021)

2 рис. Сравнительная характеристика констатирующего и формирующего этапов эксперимента (гр. ЛК 021)

Для подтверждения эффективности внедрения частной методики формирования трудоохранной культуры учащихся колледжа экспериментальная проверка продолжается, что даст возможность уменьшить погрешность в исследовании и сделать обоснованные выводы о проделанной работе.

Выводы

Для решения актуальной проблемы обеспечения безопасности производственного процесса требуется перейти от традиционных методов и форм обучения к формированию трудоохранной культуры, которая предусматривает не только симбиоз знаний по соответствующим дисциплинам: экология, право, педагогика, менеджмент – но и применение частной методики обучения. В соответствии с проведенными исследованиями методологическую основу процесса формирования трудоохранной культуры составляют культурологический, синергетический и практикоориентированный подходы. Принципы этих подходов используются при внедрении частной методики с использованием интерактивных электронных средств обучения.

CONDITIONS OF FORMATION OF PUPILS LABOR PROTECTION CULTURE

The article discloses the problem of training of pupils in the field of labor protection, health and safety. Components of labor protection culture are presented, and also the principles, methods and means of its formation. Functions of culturological, synergetic and practice-oriented approaches in training are characterized in resolving conflicts between the level of future experts training and the needs of production. Researches in the aspect of development of a private technique of labor protection culture formation are presented.

Key words: *culturological approach, labor protection, practice-oriented approach, reflection, synergy, labor protection culture, e-book.*

Литература

1. Дьяков В. И. (2010). *Менеджмент охраны труда*. Доступ через интернет 2010-12-12: <<http://www.transform.ru/articles/html/13ot/ot00002.article>>.
2. Жигadlo Т. В. (2011). *Синергетический подход в обучении охране труда студентов средних специальных учебных заведений*. Адукацыя і выхаванне, 12, стр. 42–47.
3. Жигadlo Т. В., Хлебeц Т. И. (2012). *Отчет о научно-исследовательской работе на тему «Повышение качества знаний учащихся и преподавателей по вопросам охраны труда. Мониторинг условий труда и охраны труда в учреждении образования «Высший государственный колледж связи» (заключительный) № ГР 20122102*. Минск.
4. Кайгородов П. И. (2008). *Концептуальные основы интегративного курса «Основы культуры безопасной жизнедеятельности» труда*. Электронный журнал «Педагогическая наука и образование в России и за рубежом: региональные, глобальные и информационные аспекты». Доступ через интернет 2008-08-26: <http://rspu.edu.ru/university/publish/pednauka/1_2002/kaygorodov.htm>.
5. Калугина И. Ю. (2000). *Образовательные возможности практико-ориентированного обучения учащихся*. Автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Екатеринбург.
6. Маренго А. К. (2001). *Трудоохранная культура: педагогическая теория и практика*. Санкт-Петербург: Издательство Алетейя.

Įteikta: 2014 m. balandžio 2 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

TEKNOLOGIJOS MOKSLAI

BIOLOGIŠKAI SKAIDŽIŲ ATLIEKŲ SUSIDARYMO GRŪDŲ PERDIRBIMO ĮMONĖJE TYRIMAI

Violeta Petraškienė

Šiaulių valstybinė kolegija

Kauno technologijos universitetas (KTU) Aplinkos inžinerijos institutas (APINI)

Lietuva

Anotacija

Šiame straipsnyje aptariama tikslus grūdų apdorojimo ir perdirbimo procesų biologiškai skaidžių atliekų (toliau – BSA) kiekio nustatymas bei energetinė vertė. Nors iš pirmo žvilgsnio grūdų perdirbimo pramonė nedaro neigiamo poveikio aplinkai ir yra nukreipta į žmonių gerovę, tačiau didėjantys visuomenės poreikiai skatina grūdų perdirbėjus daugiau gaminti, dėl to intensyviau naudojami gamtos išteklių, didėja sukuriami BSA kiekiai. Nustatyta, kad Lietuvoje nėra atlikta mokslinių tyrimų, apimančių grūdų perdirbimo pramonės veiklos vertinimą, nebuvo detalai vertinami susidarantių grūdų apdorojimo ir perdirbimo procesų BSA srautai, tikslus BSA kiekis, BSA energetinė vertė.

Taikyti metodai: medžiagų srautų vertinimas, aplinkos apsaugos auditas, tikslus BSA kiekio įvertinimas, cheminė analizė.

Reikšminiai žodžiai: grūdų perdirbimo pramonė, biologiškai skaidžių atliekų savybės, tikslus biologiškai skaidžių atliekų iš grūdų apdorojimo procesų kiekio vertinimas, kietasis atgautasis kuras.

Įvadas

Didėjantis grūdų vartojimas maistui ir pašarui yra labai svarbus grūdų perdirbimo pramonės veiklos poveikio aplinkai veiksnys dėl šalutinių produktų – kietų biologiškai skaidžių atliekų susidarymo, nes jų energetinis potencialas nėra panaudojamas.

Per paskutinius 45 metus daugiau nei dvigubai pasaulyje išaugę žmonių poreikiai (WWF, 2008) didina grūdų sunaudojimą. Žieminiai javai yra pagrindiniai duoniniai javai, iš miežių gaminamos perlinės ir miežinės kruopos, iš kviečių – manų kruopos. Perdirbtus grūdų produktus plačiai vartoja kepimo, makaronų, konditerijos pramonė. Be to, grūdai yra niekuo nepakeičiamas koncentruotasis pašaras gyvuliams. Nuo jų kiekio priklauso maisto produktų gausa, galimybė plėtoti gyvulininkystę.

Tarptautinė grūdų taryba (toliau – IGC) informuoja, kad pasaulinis visų grūdų sunaudojimas kasmet didėja (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Pasaulinis visų grūdų *** balansas, mln.t

	2010–2011 m.	2011–2012 m.	2012–2013 m.	2013–2014 m.
Gamyba	1750	1851	1781	1906
Prekyba	243	269	258	260
Sunaudojimas	1785	1851	1817	1875
Atsargos	366	366	330	361
Eksportas	140	127	97	136

*** kviečių, miežių, rugių, kukurūzų, avižų, sorgų ir kt.

Šaltinis: IGC

IGC prognozės duomenimis, 2013–2014 m. grūdų derlius pasaulyje išaugs iki 1,9 mlrd. t, o sunaudojimas – 2010–2014 m. padidės 90 mln. t. Grūdų atsargos ateinančiais derliaus metais pagrindinėse grūdus eksportuojančiose šalyse turėtų išaugti 40 proc. – iki 136 mln. t ir tai sudarytų 7,2 proc. viso sunaudojimo pasaulyje.

Prognozuojama, kad Lietuvoje daugiausia išaugs kviečių suvartojimas, 2020 m. sudarys 745,7 mln. t, t. y. 13 proc. daugiau nei 2008–2010 metais. Kviečiai išliks tas produktas, kuris daugiausia bus naudojamas maistui (Lietuvos žemės ir maisto ūkis, 2012).

Taigi įmonės, siekdamos išsilaikyti konkurencingoje rinkoje bei užtikrinti veiklos tęstinumą, turi nuolat analizuoti bei vertinti savo veiklos rezultatus. Teisingas esamos būklės įvertinimas visuomet padeda objektyviau numatyti veiklos būdus ir plėtros galimybes. Tačiau grūdų pramonės veikla, jos teikiamos paslaugos, poveikis aplinkai mokslininkų plačiau nebuvo nagrinėtas (Gargasas, Mugienė, 2012).

Grūdus superkančių įmonių veikla išsiskiria savo specifika. Pagrindiniai technologiniai grūdų apdorojimo ir perdirbimo procesai dažniausiai vyksta tokiais etapais: produkcijos supirkimas; produkcijos saugojimas, valymas, džiovinimas; produkcijos pardavimas

(Petraškienė, Kliopova, 2009). Be to, dažnai grūdus superkančios įmonės vykdo ir papildomas grūdų perdirbimo veiklas, kaip miltų, kruopų, baltyminių priedų, kombinuotų pašarų gamyba.

BSA susidarymas yra grūdų pramonės ypatumas, kuris patenka į javų grūdus jau kombainu nuimant derlių, vėliau susidaro kiekviename grūdų apdorojimo ir perdirbimo etape. Šių atliekų sudėtis priklauso nuo to, kokie vyksta gamybos procesai. Grūdų pramonės šakos BSA patenka į 02 03 atliekų kodų sąrašą, kuris apjungia vaisių, daržovių, grūdų, maistinio aliejaus, kakavos, kavos, arbatos ir tabako paruošimo ir perdirbimo atliekas, konservų gamybos, mielių ir mielių ekstrakto gamybos, melasos gamybos ir fermentavimo atliekas. Tačiau, kiek tiksliai šių atliekų susidaro grūdų pramonėje, labai sunku išskirti.

Aplinkos apsaugos agentūros duomenimis²⁰, 2007 m. Lietuvoje atliekų tvarkytojams buvo perduota 988,008 t/m. šio kodo atliekų. 93 proc. šių atliekų utilizuota sąvartynuose (D1 atliekų tvarkymo būdas), į kompostavimo aikšteles (R3 būdas) pateko tik 15,63 t. 2008 m. atliekų tvarkytojams jau perduota 10229,042 t šio kodo atliekų, iš jų tik 18 proc. utilizuota sąvartynuose, o 8308,309 t pateko į kompostavimo aikšteles. 2009 m. atliekų tvarkytojams perduota 75660,054 t., iš jų tik 2 proc. utilizuota sąvartyne, o į kompostavimo aikšteles (R3 būdas) pateko 64 proc. 2010 m. atliekų tvarkytojams perduota – 59089,053 t, iš jų 2,7 proc. utilizuota sąvartyne, o 93 proc. – į kompostavimo aikšteles. 2011 m. atliekų tvarkytojams perduota tik – 3459,053 t, iš jų eksportuota – 7,59 proc., perdirbta (R2-R9 tvarkymo būdas) – 36,52 proc., kitaip naudota (R10-R11 būdas) – 23,57 proc. ir likusi dalis metų pabaigoje liko nesutvarkyta.

Dėl didelės įtakos klimato kaitai Lietuva yra įsipareigojusi sumažinti sąvartynuose deponuojamų BSA kiekį. Remiantis ES Sąvartynų direktyvos 1999/31/EB reikalavimais, BSA yra išskirtos į atskirai tvarkytinų atliekų srautą. Čia BSA tvarkymui iškelti griežti reikalavimai – visos BSA turi būti perdirbtos, o šalinimas sąvartynuose turi būti uždraustas. Tai turi būti siekiama palaipsniui vadovaujantis į sąvartyną patenkančių atliekų mažinimo užduotimis, kad sąvartynuose šalinamos biologiškai skaidžios atliekos sudarytų:

iki 2010 metų – ne daugiau kaip 75 procentus 2000 metų kiekio;

iki 2020 metų – ne daugiau kaip 35 procentus 2000 metų kiekio.

Norint pasiekti tokių rezultatų, reikia imtis drastiškai efektyvių priemonių. Viena iš pagrindinių priemonių gali būti BSA energetinės vertės nustatymas. Energetiniu požiūriu biomasėje vertingiausias elementas yra anglis. Jos ciklas planetoje tapatinamas su vadinamuoju biomasės ciklu. Augalai auga naudodami saulės šviesą ir maisto medžiagas iš žemės ir oro, o pagrindiniu augalų „statybiniu elementu“ yra anglis. Ši išaugusio augalo anglis verčiama į energiją jį valgant, deginant ar jam tiesiog žuvus, kuomet išsiskyrusios anglies atliekos, ilgainiui vėl naudojamos naujam augimo procesui. Deginant biomasę ar gaminius, iš jos išskiria CO₂ kaip ir iš akmens anglies, dujų ar naftos, tačiau ši anglis neseniai per fotosintezę buvo paimta iš atmosferos ir teoriškai tuoj pat gali būti sugrąžinta į naujai augančius augalus. Kol kas yra susitarta laikyti, kad biomasės naudojimas maistui, energijai gauti nedidina CO₂ kiekio atmosferoje.

Pagrindinis rodiklis, apibūdinantis medžiagų panaudojimą kurui, yra jų šilumingumas (Dzenajavičienė ir kt., 2011). Tyrimais nustatyta, kad minimalus deginamų atliekų šilumingumas negali būti mažesnis nei 6500 kJ/kg, nes mažesnio šilumingumo atliekos be papildomo kuro nedega (Rand et al., 2000). Taigi kurui tinka tik tokios medžiagos, kurias techniškai ir ekonomiškai apsimoka deginti dėl šilumos išgavimo. Tačiau duomenų apie grūdų pramonės BSA fizinės ir cheminės charakteristikas nėra. Todėl siekiant optimizuoti grūdų perdirbimo ir apdorojimo procesų BSA tvarkymą ir galima šias medžiagas panaudoti kietojo atgautojo kuro (toliau – KAK) gamybai. Norint įvertinti grūdų pramonės BSA fizines ir chemines charakteristikas, gali būti naudojami analizinės chemijos tyrimo metodai. Analizinė chemija – tai mokslas apie cheminės medžiagų sudėties tyrimo metodus bei principus (Krylova, Paulauskas, 2010). Analizė yra skirstoma į kokybinę ir kiekybinę. Pagrindinis kokybinės analizės uždavinys – aptikti elementus junginiuose ir cheminius junginius reiškiniuose. Kiekybinės analizės uždavinys – nustatyti santykinius elementų kiekius junginiuose ir cheminių junginių kiekius mišiniuose. Analizuojant įvairias medžiagas ar jų mišinius, pirmiausia yra atliekama kokybinė analizė, nes nuo jos rezultatų priklauso, koks kiekybinės analizės metodas bus pasirinktas. Pagrindiniai kiekybinės analizės metodai yra gravimetrinė ir titrimetrinė analizė.

Gravimetrija arba svorio analizė. Nustatymo metodas pagrįstas reakcijos produkto masės matavimu. Reakcijos produktas gali būti išskirtas pridėjus tam tikro reagento (nusodinimo gravimetrija), elektrolitiškai nusodinant metalus ar netirpius jų junginius ant elektrodų, naudojant išorinį nuolatinės srovės šaltinį (elektrogravimetrija) arba nenaudojant tokio šaltinio (kontaktinis nusodinimas), bandinio masės pokytis tolygiai keliant temperatūrą (termogravimetrija) ir daug kitų.

²⁰Atliekų apskaitos duomenys: <<http://atliekos.gamta.lt/cms/index?rubricId=01f545a1-ebed-4f2d-b05a-2b1bf5e7494b>>.

Titrimetrija arba tūrio analizė. Nustatymo metodas pagrįstas titravimui sunaudoto cheminio reagento tūrio, masės ar kitų faktorių matavimu. Skiriamos kelios titravimo rūšys: tiesioginis, netiesioginis, atvirkštinis, nepertaukiamas ir daugelis kitų.

Nustatant medžiagų srautus, dažnai naudojama medžiagų srautų analizė. Medžiagų srautų analizė apibūdinama kaip sisteminis medžiagų srautų vertinimo metodas (Staniškis, Jayaraman, 2010; Staniškis, Stasiškienė, Jasch, 2008). Sistemos koncepcija yra svarbiausia, nes ji leidžia paskirstyti kiekybinę informaciją apie medžiagas pagal tam tikrus procesus arba srautus tarp procesų. Ši analizė leidžia analizuoti išteklių srautų struktūrą ir rasti neefektyvumo apraiškas sistemoje (Gurauskienė, Stasiškienė, 2010) Gauti rezultatai dažniausia pateikiami medžiagų srautų diagramoje. Tai palengvina visų atliekų ir išmetamųjų teršalų šaltinių identifikavimą.

Tyrimo objektas – grūdų apdorojimo ir perdirbimo procesų biologiškai skaidžios atliekos.

Darbo tikslas – nustatyti tikslų grūdų perdirbimo procesuose susidarančių biologiškai skaidžių atliekų kiekį ir įvertinti jų energetinę vertę.

Tyrimo metodai

Grūdų apdorojimo ir perdirbimo procesuose susidariusių BSA kiekis nustatytas įvertinus BSA srautus. BSA srautai įvertinti procesų medžiagų srautų diagrama. Tikslus BSA kiekis apskaičiuotas žemiau pateiktomis formulėmis. Sudarant formules, remtasi medžiagų balanso principais (Staniškis ir kt., 2010):

$$\text{Kaupimas} = \text{Įvediniai} - \text{Išvediniai} + \text{Gamyba} - \text{Sunaudojimas}$$

Tikslus BSA kiekis iš grūdų valymo procesų apskaičiuotas taip:

- *BSA iš kietų dalelių valymo įrenginiuose (BSA_{C11}), t/m.*

$$BSA_{C11} = KD_{11} - KD_{12} \quad (1)$$

Čia,
 KD_{11} – grūdų valymo procesuose kietųjų dalelių išlakų į aplinkos orą kiekis iki valymo, t/m.;

KD_{12} – grūdų valymo procesuose kietųjų dalelių išlakų į aplinkos orą kiekis po valymo, t/m.

- *BSA iš grūdų valymo procesų (BSA_1), t/m.*

$$BSA_1 = \check{Z}_n - \check{Z}_{i\check{s}v.} - KD_{11} \quad (2)$$

Čia,
 $\check{Z}_n$ – nevalytų grūdų masė, t/m.

$\check{Z}_{i\check{s}v.}$ – išvalytų grūdų masė, t/m.

KD_{11} – grūdų valymo procesuose kietųjų dalelių išlakų į aplinkos orą kiekis iki valymo, t/m.

Tikslus BSA kiekis iš grūdų malimo procesų apskaičiuotas taip:

- *BSA₂ iš grūdų malimo procesų (BSA_2), t/m.*

$$BSA_2 = \check{Z}_{11} - PP_1 - PP_2 - KD_{21} \quad (3)$$

Čia,
 $\check{Z}_{11}$ – į malimo procesą paduodamų apdorotų grūdų kiekis, t/m.;

PP_1 – grūdų malimo pagrindinės produkcijos (pvz., miltai, kruopos) kiekis, t/m.;

PP_2 – grūdų malimo šalutinio produkto (sėlenų) kiekis, t/m.;

KD_{21} – kietųjų dalelių išlakų į aplinkos orą kiekis (prieš valymo įrenginius), t/m.

- *BSA iš grūdų malimo procesų kietų dalelių valymo įrenginiuose (BSA_{C12}), t/m.*

$$BSA_{C12} = KD_{21} - KD_{22} \quad (4)$$

Čia,
 KD_{21} – grūdų malimo procesuose kietųjų dalelių išlakų į aplinkos orą kiekis iki valymo, t/m.;

KD_{22} – grūdų malimo procesuose kietųjų dalelių išlakų į aplinkos orą kiekis po valymo, t/m.

- *Dumblo iš sėsdintuvo (BSA_3), t/m., vertinimas:*

BSA_3 – vertinant informaciją iš įmonės metinių aplinkos apsaugos dokumentų ir metinių ataskaitų – dumblo kiekis pristatytas į atliekų tvarkymo įmones, t/m.

Tikslus BSA kiekis iš kombinuotų pašarų gamybos procesų apskaičiuotas taip:

- *BSA iš kombinuotų pašarų gamybos procesų (BSA_4), t/m.*

$$BSA_4 = \check{Z}_{12} + P_1 - PP_3 - KD_{31} \quad (5)$$

Čia,
 $\dot{Z}_{12}$ – kombinuotų pašarų gamybai naudojamų grūdų kiekis, t/m.;
 P_1 – kitų naudojamų papildomų medžiagų kiekis, t/m.;
 PP_3 – pagamintų kombinuotų pašarų kiekis, t/m.;
 KD_{31} – kombinuotų pašarų gamybos procesuose kietųjų dalelių išlakų į aplinkos orą kiekis iki valymo, t/m.

- BSA iš baltyminių vitamininių papildų gamybos procesų (BSA_5), t/m.

$$BSA_5 = P_2 - PP_4 \quad (6)$$

Čia,

P_2 – baltyminių vitamininių papildų gamybai naudojamų medžiagų kiekis, t/m.

PP_4 – pagamintas baltyminių vitamininių papildų kiekis, t/m.

- BSA iš kombinuotų pašarų gamybos procesų kietų dalelių valymo įrenginiuose (BSA_{C13}), t/m.

$$BSA_{C13} = KD_{31} - KD_{32} \quad (7)$$

Čia,

KD_{31} – kombinuotų pašarų gamybos procesuose kietųjų dalelių išlakų į aplinkos orą kiekis iki valymo, t/m.;

KD_{32} – kombinuotų pašarų gamybos procesuose kietųjų dalelių išlakų į aplinkos orą kiekis po valymo, t/m.

Medžiagų srutai buvo įvertinti MS Excel programa, naudojantis sukurta medžiagų ir energijos duomenų baze. Taip vertinant nustatytas tikslus BSA kiekis iš technologinių procesų, K. D. valymo įrenginių cikle, nuotekų valymo įrenginių. Duomenys pateikti medžiagų srautų diagramoje.

BSA fizinių ir cheminių savybių įvertinimui taikyti cheminės analizės metodai. Tyrimui atlikti pirka paslauga Agrocheminių tyrimų centro analitinio skyriaus laboratorijoje.

Duomenys apie gamybos apimtis rinkti 2013 m. eksperimentui parinktoje grūdų perdirbimo įmonėje, vykdant aplinkos apsaugos auditą.

Tyrimo rezultatai

2 lentelėje pateikiami pirminiai duomenys apie eksperimentui parinktos grūdų perdirbimo įmonės gamybos apimtis.

2 lentelė

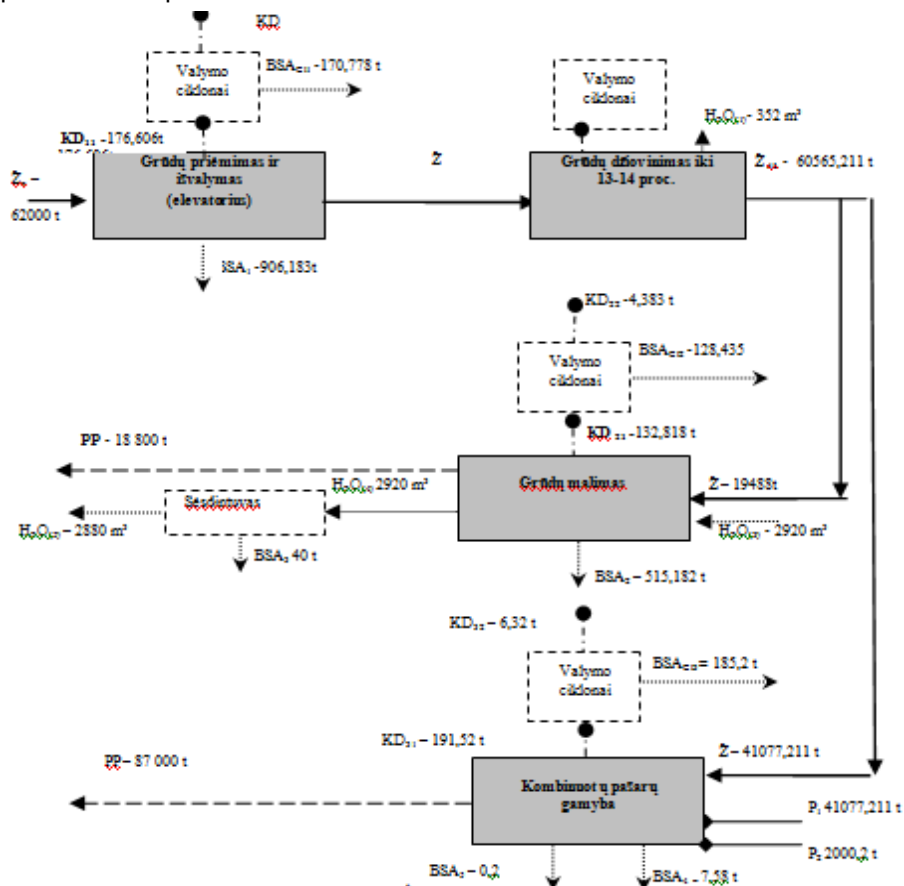
Gamybos apimtys grūdų perdirbimo įmonėje per 2013 m.

TIPK įrenginio įėjime ir išėjime	Pagaminta 2013 m. (t/m.)
<i>Įrenginio įėjime:</i>	110 122,08
Grūdai	62 000
Papildomos žaliavos pašarų gamybai	46 121,889
Baltyminės žaliavos	2 000,2
<i>Įrenginio išėjime:</i>	108 575
Pagaminta produkcijos:	107 796
Kombinuotieji pašarai:	87 000
Galvijams	51 000
Kiaulėms	31 000
Paukščiams	2 000
Žuvims ir kt.	3 000
Baltyminiai vitamininiai papildai	2 000
Manų kruopos	2 500
Miltai a. r.	4 500
Miltai 1. r.	7 500
Sėlenos (šalutinis produktas, kuriame apie 70 proc. sudaro maistingos medžiagos)	4 256
Kiti produktai	40
Atliekų kiekis pagal metinę atliekų deklaraciją	779
Skirtumas:	1 547,08

2 lentelės duomenimis, grūdų perdirbimo įmonėje pagaminta **107 796 t** įvairios produkcijos, sunaudojama **110 122,08 t** žaliavų. Pirminė atliekų ataskaitos duomenų analizė parodė, kad įmonėje 2013 m. susidarė tik 779 t BSA. Tačiau žaliavų ir pagamintų produktų (įsk. šalutinius, pvz., sėlenas) masių skirtumas – 1 547,08 t/m.

Tikslus grūdų perdirbimo procesų BSA kiekis nustatytas įvertinus BSA srautus. BSA srautai įvertinti procesų medžiagų srautų diagrama. Tikslus BSA kiekis apskaičiuotas remiantis

1–7 formulėmis. Medžiagų srautai ir tikslus BSA kiekis iš grūdų apdorojimo ir perdirbimo procesų pavaizduoti 1 paveiksle.

1 pav. Medžiagų srautai tyrimui parinktoje įmonėje

Paaiškinimas:

- Z_x – grūdų srautai;
- P_x – papildomų medžiagų srautai (jeigu taikoma);
- BSA_x – biologiškai skaidžių atliekų srautai (įsk. BSA_{Cx} – iš oro valymo įrenginių);
- KD_x – kietųjų dalelių išlakų srautai;
- $H_2O_{(x)}$ – vandens ir nuotekų bei išgaravimų srautai;
- PP_x – gaminamos produkcijos srautai;
- ▭ – Pagrindinių procesų žymėjimas;
- - - - - Pagalbinių procesų žymėjimas

Žemiau pateikiamas tikslus BSA kiekio grūdų apdorojimo ir perdirbimo procesuose susidarymas:

• BSA iš grūdų priėmimo ir išvalymo procesų kietų dalelių valymo įrenginiuose (BSA_{C11}), t/m.

$$BSA_{C11} = 176,606 - 5,828 = 170,778 \text{ t} \quad (1)$$

• BSA iš grūdų priėmimo ir išvalymo procesų (BSA_1), t/m.

$$BSA_1 = 62\,000 - 609\,172,211 - 176,606 = 906,183 \text{ t} \quad (2)$$

• BSA₂ iš grūdų malimo procesų (BSA_2), t/m.

$$BSA_2 = 19\,488 - 14\,544 - 4\,256 - 132,88 = 555,182 \text{ t} \quad (3)$$

• BSA iš grūdų malimo procesų kietų dalelių valymo įrenginiuose (BSA_{C12}), t/m.

$$BSA_{C12} = 132,818 - 4,383 = 128,435 \text{ t} \quad (4)$$

• BSA iš kombinuotų pašarų gamybos procesų (BSA_4), t/m.

$$BSA_4 = 4\,107,211 + 461\,218,889 - 87\,000 - 191,52 = 7,58 \text{ t} \quad (5)$$

• BSA iš baltyminių vitamininių papildų gamybos procesų (BSA_5), t/m.

$$BSA_5 = 2\,000,2 - 2\,000 = 0,2 \text{ t} \quad (6)$$

- BSA iš kombinuotų pašarų gamybos procesų kietų dalelių valymo įrenginiuose (BSA_{Cl3}), t/m.

$$BSA_{Cl3} = 191,52 - 6,32 = 185,20 \text{ t} \quad (7)$$

BSA iš nuotekų valymo įrenginių (dumblas) (BSA_3), t/m. – dumblo kiekis, pristatytas į atliekų tvarkymo įmones, 40 t/m.

Nustatyta, kad grūdų perdirbimo įmonėje 2013 m. apdorojant 62 000 t grūdų susidarė 1913,563 t kietų BSA ir 40 t dumblo. BSA iš technologinių procesų sudaro 74,68 proc., likusi dalis – BSA iš kietų dalelių valymo įrenginių (25,32 proc.). Kaip matyti, toks didelis BSA susidarymas yra šios perdirbimo pramonės šakos ypatumas, ir yra labai sudėtinga sumažinti šio aspekto reikšmingumą optimizuojant grūdų perdirbimo procesus. BSA šalinimas (D atliekų tvarkymo veikla) tampa labai brangiu procesu. Vienintelis plačiausiai taikomas Lietuvoje šių atliekų naudojimo būdas (R atliekų tvarkymo veikla) – kompostavimas. Tačiau pasaulyje vis plačiau grūdai bei grūdų perdirbimo atliekos naudojamos alternatyvios energijos gamybai. Deja, Lietuvoje šis klausimas lėtai juda į priekį: vis sprendžiama, kokias žaliavas naudoti kaip atsinaujinančius energijos išteklius.

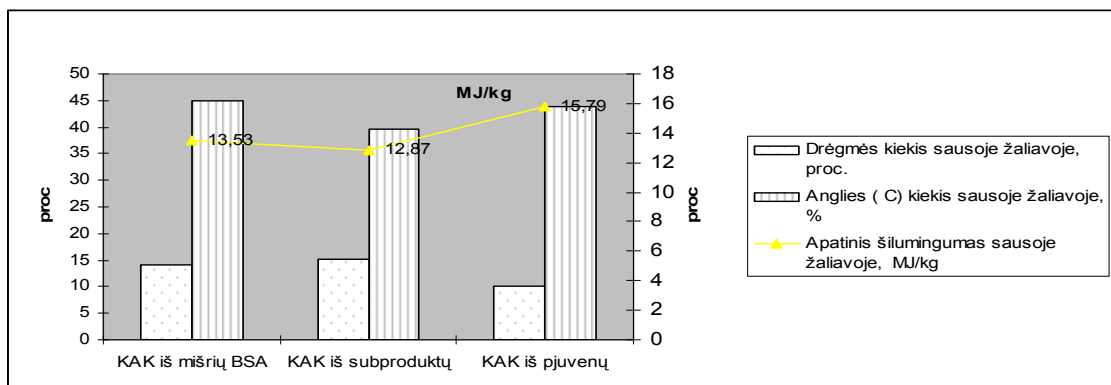
BSA sudėtis nustatyta atlikus įmonėje aplinkosaugos auditą, tiesioginės apžiūros metu stebint ir liečiant tiriamąjį bandinį (2 pav.).

2 pav. BSA sudėtis

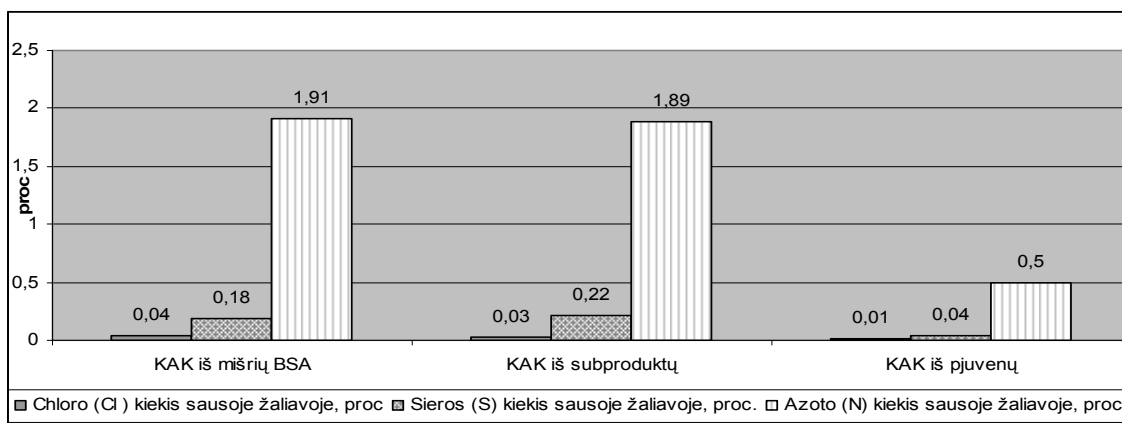
Išsiaiškinta, kad grūdų apdorojimo ir perdirbimo procesų BSA – tai valymo metu nuo grūdų atskirtos mineralinės ir organinės kilmės priemaišos: įvairių laukinių augalų sėklos, nekondiciniai grūdai, sąšlavos, šiaudų ir javų varpų dalys, vabzdžių dalys, valymo įrenginiuose surinktos kietosios dalelės. Be to, nuotekų valymo įrenginių dumblas taip pat yra BSA.

KAK parametrai įvertinti agrocheminių tyrimų centro analitinio skyriaus laboratorijoje. Naudojant laboratorinės analizės rezultatus, gauti parametrai buvo palyginti su pjuvenų (spygliuočių ir lapuočių mišinys) parametrais (3 pav.).

3 pav. Apatinio šilumingumo sausoje žaliavoje priklausomybė nuo drėgmės ir anglies kiekių sausoje žaliavoje

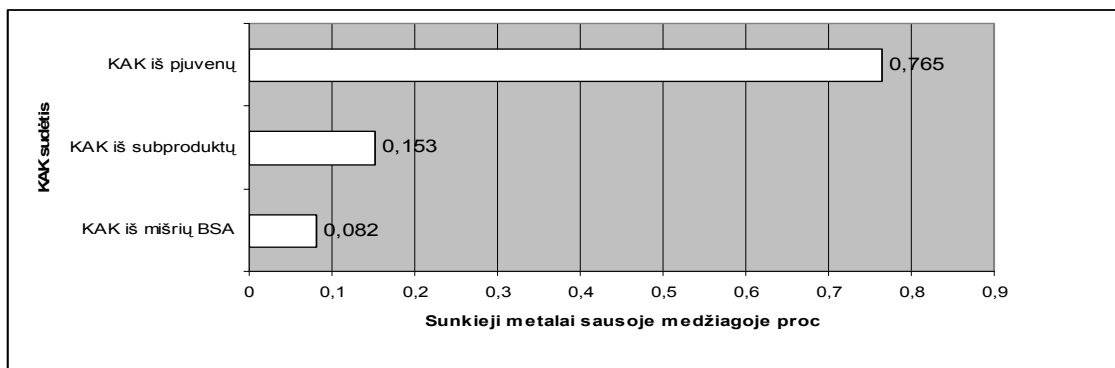
Iš 3 paveikslu duomenų matyti, KAK iš grūdų perdirbimo procesų BSA ir KAK iš pjuvenų pagal anglies, drėgmės kieki sausoje medžiagoje ir apatinio šilumingumo vertę sausoje žaliavoje mažai skiriasi. Apatinis šilumingumas sausoje medžiagoje, KAK iš mišrių grūdų perdirbimo procesų siekia 13,53 MJ/kg, KAK iš subproduktų – 12,87 MJ/kg, o KAK iš pjuvenų – 15,79 MJ/kg. Anglies kiekis sausoje žaliavoje. KAK iš mišrių grūdų perdirbimo procesų BSA sudaro 44,9 proc., KAK iš subproduktų – 39,5 proc., iš pjuvenų – 43,8 proc.

4 pav. Chloro, sieros ir azoto kiekis sausojoje medžiagoje, proc.

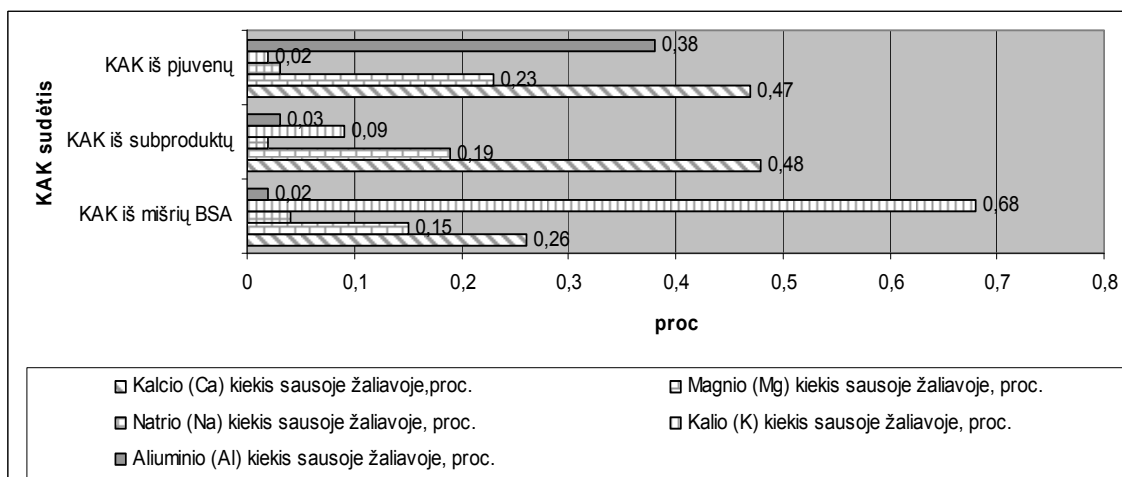
Kaip matyti iš 4 pav. duomenų, KAK iš grūdų BSA pasižymi gerokai didesniu azoto kiekiu sausoje medžiagoje nei KAK iš pjuvenų. Sieros kiekis sausoje medžiagoje taip pat didesnis KAK iš grūdų BSA.

Bendras sunkiųjų metalų: kadmio (Cd), vario (Cu), švino (Pb), nikelio (Ni), mangano (Mn), geležies (Fe), chromo (Cr), cinko (Zn), arseno (As), gyvsidabrio (Hg) kiekis sausoje žaliavoje pateiktas 5 paveiksle.

5 pav. Sunkiųjų metalų (Cd, Cu, Pb, Ni, Mn, Fe, Cr, Zn, As, Hg) kiekis sausojoje medžiagoje, proc.

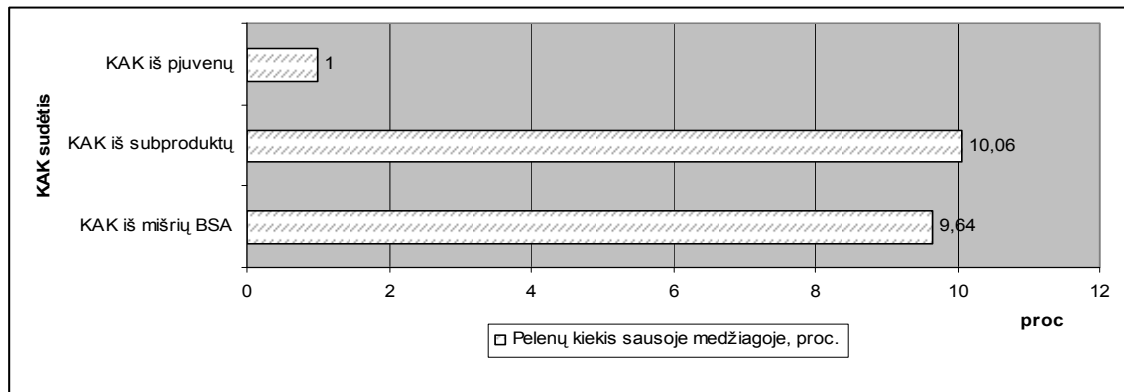
Tyrimo duomenimis, KAK iš grūdų pasižymi gerokai mažesniu sunkiųjų metalų kiekiu, lyginti su KAK iš pjuvenų.

6 pav. Kalcio, natrio, aliuminio, magnio, kalio kiekis sausoje žaliavoje, proc.

Remiantis 6 pav. duomenimis, KAK iš mišrių BSA pasižymi didesniu kalio kiekiu sausoje medžiagoje, o KAK iš pjuvenų – didesniu aliuminio kiekiu sausoje medžiagoje. Didelis magnio

kiekis gali turėti įtakos katilo darbinių parametru pakitimui. Magnio kiekis KAK iš pjuvenų – 0,23 proc., KAK iš mišrių atliekų – 0,9 proc., KAK iš subproduktų – 0,9 proc. sausoje medžiagoje.

7 pav. Pelenų kiekis sausoje žaliavoje, proc.

Tyrimo metu išsiaiškinta, kad KAK iš grūdų BSA yra gerokai didesnio peleningumo nei KAK iš pjuvenų (žr. 7 pav.). Tai priklauso nuo mineralinių medžiagų, esančių KAK masėje. Kuro peleningumas turi didelės įtakos katilų eksploatavimui. Esant dideliame kuro peleningumui, greičiau užnešami katilo konvektyviniai paviršiai ir tai gali paveikti katilo efektyvumą.

Išvados ir rekomendacijos

1. Tyrimo rezultatai parodė, kad grūdų apdorojimo ir perdirbimo procesų BSA – tai valymo metu nuo grūdų atskirtos mineralinės ir organinės kilmės priemaišos: įvairių laukinių augalų sėklos, nekondiciniai grūdai, sąšlavos, šiaudų ir javų varpų dalys, vabzdžių dalys, valymo įrenginiuose surinktos kietosios dalelės. Be to, nuotekų valymo įrenginių dumblas taip pat yra BSA.

2. Tikslus grūdų perdirbimo procesų BSA kiekis nustatytas įvertinus BSA srautus. BSA srautai įvertinti procesų medžiagų srautų diagrama. Tikslus BSA kiekis apskaičiuotas remiantis formulėmis. Eksperimentui parinktoje grūdų perdirbimo įmonėje nustatyta, kad 2013 m. apdorojant 62 000 t grūdų susidarė 1913,563 t kietų BSA ir 40 t dumblo.

3. Vertinant, kad Lietuvos grūdų perdirbimo įmonėse susidaro iki 100 tūkst. t BSA (Kliopova, Petraškienė, 2009), galime padaryti išvadą, kad iš šių atliekų galima pagaminti iki 95 tūkst. t kietojo atgautojo kuro, kurio žemutinė šiluminė vertė atitinka išdžiointų iki 25–30 proc. drėgnumo pjuvenų šiluminei vertei. Nustačius chemines ir fizikines kietojo atgautojo kuro charakteristikas (pagal CEN/TC 343), šis kuras, pagamintas iš grūdų apdorojimo ir perdirbimo procesų BSA, gali būti sėkmingai naudojamas, kaip vietinis alternatyvus energijos šaltinis.

Šis sprendimas turėtų paskatinti grūdų perdirbėjus pradėti vystyti alternatyvios energijos gamybą.

BIODEGRADABLE WASTE GENERATION IN GRAIN PROCESSING ENTERPRISE RESEARCH

Grain and milling products is the basis of people nutrition because these are the basic selfsufficiency in food products – bread and meat. The production is increasing due to the needs of society and at the same time it causes many problems in terms of waste management of grain industry.

The management of biodegradable (BD) waste is one of the most important environmental problems in the grain processing industry. BD waste enters the production with unprocessed raw materials, later it generates in every stage of grain processing until raw material becomes commodity. BD waste from grain processing is considered to be non hazardous waste and is classified in category 02 03 of the European waste catalogue.

About 100 thousand of tons of biodegradable waste is produced in grain processing industry annually, that may be used as a material for the solid recovered fuel production. About 95 thousands of tons of recovered fuel can be made from these biodegradable waste, which lower calorific value corresponds dried to 25–30 % moisture content of sawdust calorific value.

This paper focuses on the biodegradable waste research from accuracy of grain processing content and of chemical and physical properties of the assessment.

Methods used: material flow modeling, environmental audits, material balances, chemical analysis.

Key words: grain processing industry, solid biodegradable waste, exact amount of biodegradable waste from grain processing. solid recovered fuel.

Literatūra

1. *Atliekų susidarymas ir tvarkymas 2007, 2008, 2009, 2010, 2011.* Aplinkos apsaugos agentūra, Prieiga per internetą: <<http://gamta.lt/cms/index>>.

2. CEN/TC 343 – *Published standards*. Prieiga per internetą 2011-12-01: <<http://www.cen.eu>>.

3. Dzenajavičienė E. F., Pedišius N., Škėma R. (2011). *Darni bioenergetika*. Kaunas: Lietuvos energetikos institutas.

4. Gargasas A., Mūgienė I. (2012). *Paslaugų kokybės tobulinimo kryptys žemės ūkio produkciją superkančiose įmonėse*. Management theory and studies for rural business and infrastructure development. Nr. 1 (30). Research papers.

5. Gurauskienė I., Stasiškienė Ž. (2010). *Medžiagų srautų analizės taikymas gamtiniams ištekliams valdyti*. Aplinkos apsaugos inžinerija: 13-osios jaunųjų mokslininkų konferencijos „Mokslas – Lietuvos ateitis“ straipsnių rinkinys, 86–94. Vilnius: Technika.

6. Kliopova I., Petraškienė V. (2009). *Evaluation of significant environmental aspects in Grain Processing*. Environmental Research Engineering and Management. Vol. 3 (49), 44–55. Kaunas: Technologija.

7. Krylova V., Paulauskas G. (2010). *Teoriniai analizinės chemijos pagrindai aprašymas ir specifikacijos*. Kaunas: Technologija.

8. *Lietuvos žemės ir maisto ūkis 2011* (2012). Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas.

9. Petraškienė V., Kliopova I. (2010). *Optimization of biodegradable waste management in grain processing companies*. 13-osios jaunųjų mokslininkų konferencijos „Mokslas – Lietuvos ateitis“ straipsnių rinkinys, 241–248. Vilnius: Technika.

10. Rand T., Haukohl J., Marxen U. (2000). *Municipal solid waste incineration–requirements for a successful project*. World Bank Publications.

11. Staniškis J. K., Jayaraman C. (2010). *Cleaner Production and Energy Conservation for Sustainable Development*. Delhi: Daya Publishing House.

12. Staniškis J. K., Kliopova I., Stasiškienė Ž., Varzinskas V. (2010). *Darniosios inovacijos Lietuvos pramonėje: kūrimas ir diegimas*. Kaunas: Technologija.

13. Staniškis K., Stasiškienė Ž., Jasch Chr. (2008). *Cleaner Technologies: Environmental Management Accounting, Investment Appraisal and Financing*. New York: Nova Science Publishers.

Įteikta: 2014 m. spalio 20 d.

Priimta publikuoti: 2014 m. lapkričio 24 d.

ISSN 2345-0576

PROFESINĖS STUDIJOS:
teorija ir praktika

PROFESSIONAL STUDIES:
Theory and Practice

2014 / 14

Straipsniai užsienio kalba neredaguoti

Scientific articles in foreign languages are not proofread

Lietuvių kalbos redaktorė **Egidija Masevičienė**

Meninė redaktorė **Lina Liesienė**

28,61 leidyb. apsk. l.
Išleido Šiaulių valstybinė kolegija, Aušros al. 40, LT-76241 Šiauliai
www.svako.lt
El. p. leidyba@svako.lt